RICHARD SUGG

MUMYALAR, YAMYAMLAR VE VAMPİRLER

AVRUPA'DA CESETTEN İLAÇ YAPMANIN TARİHÇESİ

TARİH

KTB

ISBN: 978-605-7949-40-0
© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

Ketebe Yayınları: 131 | **Tarih**

Editör
Sezai Saraç

Düzelti
Cihan Aldık

Kapak
Harun Tan

Mizanpaj
Nilgün Sönmez

1. BASKI

Nisan 2019
İstanbul

ketebe.com

Ketebe Yayınları
Sertifika No. 34989
Maltepe Mahallesi Fetih
Caddesi No: 6 Dk: 2
Topkapı 34010 İstanbul
Tel: 212.612 29 30
e-mail: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt
Matsis Matbaa Hizmetleri
San. ve Tic. Ltd. Şti
Sertifaka No: 40421
Tevfik Bey Mah. Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy Küçükçekmece /
İstanbul Tel: 212 624 21 11

© **Taylor & Francis Group** **Kitabın orjinal adı: Mummies, Vampires and Cannibals**

Eserin Türkiye hakkı Kalem Ajans aracılığıyla Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Mumyalar, Yamyamlar ve Vampirler

Avrupa'da Cesetten İlaç Yapmanın Tarihçesi

RICHARD SUGG

IBRAHIM KAPAKLIKAYA

KETEBE

Richard Sugg

1997 yılından itibaren Southampton, Cardiff ve Durham Üniversitesi'nde dersler verdi.

Batı dünyasında oldukça ses getiren elinizdeki Mumyalar, Yamyamlar ve Vampirler kitabının yanısıra *Murder After Death, The Smoke of the Soul, Johne Donne, The Secret History of the Soul* ve *The Real Vampires* adlı kitapları bulunuyor. Halen Durham Üniversitesi'nde Rönesans Edebiyatı üzerine dersler vermektedir.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 10

Giriş 11

BİRİNCİ BÖLÜM
Ortaçağdan İç Savaşa Kadar Olan Dönem 27

İKİNCİ BÖLÜM
İç Savaştan Onsekizinci Yüzyıla 75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Kanlı Hasat: Ceset Parçalarının Temin Edildiği Kaynaklar 125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Diğer Yamyamlar: Yeni Dünya'nın İnsan Yiyicileri 201

BEŞİNCİ BÖLÜM
Kirli Tarih, Pis İlaçlar 237

ALTINCI BÖLÜM
Ruhu Yemek 297

YEDİNCİ BÖLÜM
Kafa Karışıklığı ve Muhalefet: Onsekizinci Yüzyıl Öncesi 345

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Onsekizinci Yüzyıl 383

SONUÇ

Sonraki Dönemler 441

Sonnotlar 487

MUMYALAR, YAMYAMLAR VE VAMPİRLER

Mumyalar, Yamyamlar ve Vampirler Avrupa'da insan cesedinden ilaç yapmanın unutulmuş tarihini canlı ayrıntıları ile ortaya koymaktadır. Bu tarihin akışı içinde krallar, hanımefendiler, beyefendiler, rahipler ve bilim insanları, epilepsi, morarma, yaralanma, iltihaplanma, veba, kanser, gut hastalığı ve depresyonlarını tedavi etmek için insan kanını, etini, kemiğini, yağını, beynini ve derisini içme, yutma veya giymeyi reçete olarak yazmışlardır. Righard Sugg bu kapsamlı ve takibi kolay kitapta, cesetten ilaç yapmanın bir Ortaçağ tedavi biçimi olması şöyle dursun, Modern Britanya'nın erken döneminin sosyal ve bilimsel devrimleri döneminde zirveye ulaştığını, onsekizinci yüzyılda varlığını sürdürdüğünü ve özellikle yoksullar arasında Kraliçe Victoria dönemine kadar ısrarla uygulandığını göstermektedir.

Almanya ve İskandinavya'nın darağaçlarından, İtalya, Fransa ve Britanya'nın saray ve laboratuvarlarından geçerek, Hollanda ve İrlanda'nın savaş alanlarına ve oradan da Amerika'nın yamyam kabilelerine kadar geniş kültürlerin incelendiği bu kitapta, gerçek yamyamların aslında Avrupalılar olduğu ortaya konulmaktadır. Bu önemli gizli tarihin kan izleriyle dolu gölgelerini izleyerek, canlı ve ölü bedenlerden kesilen parçalarla yapılan ilaçlara,

silahlı bir savaş sonrası toplanmış insan yağı torbalarına, insan derisinden yapılmış eldivenlere, Londra'da ilk mumyanın ortaya çıkışına kadar uzanıyoruz. İnsan kanıyla doldurulmuş bir lambanın tekinsiz parıltısıyla aydınlatılmış bu ikinci baskıda, İskandinavlardaki idamlarda ölenlerin etinin yenmesi, kafatasının ilaç yapılması, kanının içilmesinden, Victoria döneminin cesedin eliyle vurarak tedavi etme ve insan yağından yapılan mumların sihirli güçlerine ilişkin yeni bilgiler de yer almaktadır. Rutin Hıristiyan yamyamlığı tuhaf paradoksunu anlama çabamız çerçevesinde, şarap ve ekmek ayinindeki Katolik vampirliğinden, erken modern dönem cesetlerin rutin kiri ve rahatsızlığından geçerek, cesetle tedavi tıbbının nihaî gücünün etkili ve gizemli kaynağına ulaşıyoruz: insan ruhunun kendisi.

Şimdi tamamlayıcı makaleler, yazarla yapılan sohbetler, önemli konuların özetleri ve bir sözlüğün yer aldığı web sayfasıyla desteklenen *Mumyalar, Yamyamlar ve Vampirler*'in ikinci baskısı, tıp tarihi, erken dönem modern tarih ve Avrupa Hıristiyanlığının karanlık, gizli geçmişiyle ilgilenen herkesin okuması gereken bir eser niteliğindedir.

Richard Sugg, Durham Üniversitesi'nde Rönesans Edebiyatı öğretim üyesidir. Önceki eserleri şunlardır: *John Donne* (Palgrave, 2007), *Murder After Death* (Cornell, 2007), *The Smoke of the Soul* (Palgrave, 2013) ve *The Secret History of the Soul* (Cambridge Scholars, 2013). Altıncı kitabı *The Real Vampires*'ı yeni tamamladı.

Bu kitap bütün o Durham havuz akşamları için minnettarlığımla birlikte Andy, Anne, Baz, Ben, Beth, Bill, Brian, Divya, Eric, George, Hassam, Ian, John, Johnny, Kev, Lewis, Michael, Paul, Peter, Phil, Ray, Rob, Ross, Tony, Vicki ve Yulia'ya ithaf edilmiştir.

TEŞEKKÜR

Bu kitabın gelişimine birçok kimse okuma, sorulara cevap verme veya gönüllü olarak veri ve tavsiye sağlama yoluyla yardım etti. Christine Alvin, Rachel Bailin, Martyn Bennett, Alice Eardley, Martin Gardiner, John Henry, Frances Hornyold-Strickland, Arnold Hunt, Paul Jump, Louise Leigh, Elaine Leong, Willey Maley, Irene Miguel, Kaja Murawska, Richard Newell, Joel Rasbash, Krista Shaw, Alison Shell, D. Shotten, Jerry Singer, Leona Skelton, Mauro Spicci, Chris Sugg, David Thorley, Jonathan Trigg, Eszter Ureczky, Keir Waddington ve Danielle Yardy'ye samimi teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu konuyu kamuoyu gündemine getirme girişimleri için Andrew Abbott, Marc Abrahams, Philip Bethge, Max Greenstein, Dionne Hamil, Bill Hamilton, Leighton Kitson, Dave Musgrove, Philip Oltermann, Jessica Reed, Andreas Weiser ve Claire Whitelaw'a minnettarım. Routledge'den Vicky Peters'e ilk ilgisi ve çeşitli konulardaki devam eden yardımları için, Laura Pilsworth'a bu yeni baskıyı desteklemesi, teşvik etmesi ve yardım etmesi nedeniyle ve Catherine Aitken'e şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca ayrıntılı ve genellikle cömert yorumları için dört anonim akademisyene teşekkür ediyorum. Durham'ın İngilizce Araştırmaları Bölümü öğrencilerine araştırma ve yazma dönemini bir işten çok zevk haline getirdikleri için özellikle teşekkür ediyorum. Bir kez daha özel teşekkürlerim coşkusu ve öngörüsüyle bu kitabın yazılması fikrinin doğmasına yardım eden Daniel Hartley'e gidiyor.

GİRİŞ

Bir Zemherî Kabusu

1684 yılı kışı. Hava buz kesiyor. Onaltı yaşında bir eczacı çırağısın. Kızıl saçların ve mavi gözlerin var. İsmin Jack. Birkaç dakika önce donmuş Thames nehrini deri bir torbanın içindeki insan kafatası taşıyarak geçtin. Buz Panayırı[i] başlayalı henüz birkaç gün olmuş ve canlı bir ticaret ve ışıl ışıl bir karnaval sürüyor. Thames, Londra'nın yeni bir müstakil mahallesine dönüşmüş. Sıra sıra dizilmiş, battaniyelerle örtülmüş tezgâhlarda bira ve brendi, sıcak turta ve kestane satılıyor. Çok zeki bir girişimci zenginlerin Thames nehri üzerine kendi isimlerinin yazılmasına iyi para vereceklerini keşfetmiş ve bir baskı düzeneği kurmuş. İnsanlar donmuş nehir üzerinde bowling oynuyor, kayıyor ve kızakla geziyor. Senin işin ise pek eğlenceli olmadığı gibi zarif de değil.

Sık sık kayıp tökezliyor, çizmenin yeni çivileriyle buzun üstünde zor duruyorsun. O sırada önünde bir grup kadın ve erkeği fark ettin. Öfkeli çığlıklarına korkmuş köpeklerin iniltileri karışıyor. Boğa-köpek dövüşü[ii] yapılıyor. Ama arada bir kalçanıza çarpan hassas yükün bilincinde olarak, çok fazla seyredemiyorsun. Zaman yok; çünkü Kral bekletilmeyi sevmiyor. Ayrıca zaman yok;

İngiltere'de 1600 ile 1814 yılları arası Thames Nehri'nin iki ay boyunca donması olağandı. Bu donmuş nehir üzerinde 1607 ile 1814 yılları arasında yedisi büyük diğerleri küçük olmak üzere çok sayıda panayır düzenlenmişti. Bu panayırlarda nehir üzerinde dükkanlar, kafeler vardı; eğlenceler ve buzda kayak yarışları düzenleniyordu. (Ç.N.)

Birkaç köpeğin boğaya saldırtılması şeklindeki bir dövüş eğlencesi. (Ç. N.)

çünkü tüm bedenin şimdiden morarıp büzülmüş ve sen hâlâ Eczacılar Hanı'nın cennete benzer merkezinden birkaç dakika uzaktasın. Bir sağa bir sola kıvrılarak, bağırmakta olan seyirci halkasını solunda bırakıp geçiyorsun. Şimdiden sağ tarafa yatan yükün altında sallanıp duruyorsun. Tam karşından bir at arabası tüm gürültüsüyle sana doğru geliyor; arabacı kırbacını el çabukluğuyla bir o yana bir bu yana sallayıp duruyor... Sakın düşme (düşersen de sola düşme, kafatasını ne pahasına olursa olsun koru). Aniden acı bir çığlık yükseliyor! Kalabalık bölünüyor ve başının üstünden bir şeyler uçup gidiyor. Beceriden çok şans eseri, parçalanmış ve nefes nefese bir köpek bedeni inleyerek başını sıyırıp, önündeki buzun üstüne düşüyor.

Bir başka gün olsa, tıpkı at yarışı ve tilki avında yaptığın gibi oyalanabilirdin. Artık kimse buzun kırılmasından korkmuyor: battaniye örtülü tezgâhların kendi ocak ve bacaları var ve daha önceki gün tapınağın merdivenlerinde bütün bir öküzü kızarttılar. Bir at arabası daha göründü. Sağa fırladın; arkaya doğru sendeleyip, ayaklarının üzerinde durmayı başardın. Arabalar her yerde. Ama Southwark Caddesi üzerinde değerli bir kafatasını taşıyan at arabası donmuş dingilini kırdığından bu yana... eczanelerin orada araba bulunmaz. Lizzie'yi düşün ve Sarah'yı düşün. Donmuş toprakları aş ve onlara ateş götür. Tam sağda iki kızıl palto alacalı sisin içinde göz kırpıyor. Kuşkusuz önemli beyefendiler -ve önemli beyefendiler patikadan yürürler. (Geçici buz köyünde nehrin sert yüzeyinde aşınmış veya aşınmamış, düz veya çapraz bir patikalar ağı var). Patikadan yürümek işleri hızlandırır ve tökezleme ihtimalini azaltır... Ve bu yüzden önemli beyefendilere büyük bir dikkatle yol verdikten sonra, şimdi daha güvenli zemindesin. Biraz daha çaba gösterirsen, Blackfriars merdivenlerinin taze buzuna kadar ulaşacaksın. Sessiz tiyatro binasını ve cam fabrikasını geçtikten sonra (birinde hiçbir izleyici bulunmazken, diğerinde fırını yakacak yakıt yok) ve Eczacılar Hanının bahçesine açılan güçlü kapılarını donmuş ellerinle kavrayacaksın.

Tuhaf ama kârlı bir gün. Şimdiden bir bardak bira ve dört pens kazandın bile. Ve bu gece Lizzie ve Sarah üşümeyecek. Kızkar-

deşin Lizzie yalnızca onyedi yaşında. Geçen ay dul kaldı ve birbuçuk yaşındaki kızıyla eve döndü. Her ikisi de hasta ve mutfak ocağının cılız ateşi karşısında gün be gün daha da zayıflayıp moralarıyorlar. Çocuk öksürüyor ve sürekli ağlıyor. Lizzie boğuk bir sesle ona şarkı söylüyor ve uyuduğunda dua ediyor. Ama senin sağlığın yerinde ve bu da büyük bir nimet.

Toplumun büyük bir kısmı hasta ve yatağa düşmüş halde. Eczacılar ellerindeki ilaçlarla Londra'nın her yerine yetişmeye çalışmakta. Bu yüzden bu acemi çırak da uzun saatler boyu ayakta. Şimdiden dört pens kazandı ve kısa süre içinde Whitehall'a arabayla gidecek. Veya en azından planı böyle. Cobham Usta bir yandan ocağın alevi önünde dükkanında ileri geri yürürken bir yandan da planı tekrarlamıştı: Gerekli olması halinde kapıda ve sarayda gösterilmek üzere hazırlanmış bir mektup burada. İşte kafatası: öğütülmüş, üç kat kumaşla sarılmış ve içiçe iki deri torbaya konulmuş. Ücretin şöyle: bir şilin çalışman için ve oniki pens batıya yapacağın yolculuk için (geri dönerken yürümen gerektiğini söylemeye gerek yok). Kuzeye, Fleet Caddesi'ne git ve bir araba kirala. Hiçbir şey veya hiç kimse için durma. Ve evet, eldivenleri yine ödünç al. Ama sakın kaybetme…

Plan buydu. Ancak Fleet Caddesi'nde işler bambaşka. Eldivenlerini kesinlikle kaybetmeyeceksin. Haftalardır sokaklarda yalnızca keseleri değil, en ince yün eldivenleri bile çalan haydutların dedikoduları dolaşıyor. Eldivensiz kalan kurbanların daha gün bitmeden soğuktan ellerini kaybettikleri söyleniyor. Her iyi çırak gibi sen de her yerin morarana kadar Cobham Usta'nın deri eldivenleri için dövüşeceksin. Ama bir arabayı yönetmek çok başka bir iş. Birincisi; günümüzde orta sınıf bile yürümekten çok utanıyor. İkincisi; her yarım saatte bir belki bir düzine kaza oluyor. Bu yüzden gün boyu donmuş Cheapside'dan aşağı doğru arabalar dolusu kırık kemik dolu arabalar inip duruyor. Üçüncüsü; sen taş çatlasa birbuçuk metre boyunda, kalın sesli, korkak bir çıraksın. Koyu sisin arasında seni gözetleyen her aylak arabacı, sende gülecek bir şeyler görür; senin Kral Charles ve fantastik öğütülmüş kafatası hikayen karşısında gülmekten kendini alamaz.

Beş dakika sonra durum gerçekten zorlaşmaya başlıyor. Teslimat çoktan gecikti. Kafatası siparişi dün gelmişti. Doğal olarak kafatasının şiddete maruz kalıp ölmüş bir adamdan elde edilmesi gerekiyordu ve bu ölümün de öğleden sonradan önce olmaması gerekir... Köşedeki asık suratlı vahşiye parayı göstermek için son bir çaba... Ancak tam o anda taze bir toynak sesi, bir kırbaç şaklaması ve parlak renkli bir arma görünüyor. Aniden kenara sıçrayıp, dengeni sağlayarak Portsmouth Düşesi'nin batıya doğru -muhtemelen Whitehall'a- hızla gidişine tanık oluyorsun. Bir anlığına arabacının başında şapka bulunduğunu görür gibi oldun. Demek ki Düşes söylendiği kadar zalim değil.

Son kararı soğuk veriyor. Bir kez daha burun deliklerindeki sümük donmaya başlıyor. Ludgate'e doğru yürüyerek uzaklaşıyorsun. Ardında kalan yeni St. Paul'ün kısmı saçakları altında birkaç cesur kitapçı, diğer zamanlarda tuhaf bir şekilde sessiz ve boş olan avluya toplanmış. Günlerdir ortalıkla hiç kuş görünmüyor. Şehir surlarına geldiğinde mektup şaşırtıcı sihrini gösteriyor: kapıdan kolayca geçiyorsun ve Fleet Street'in batısına doğru koşuyorsun. Sisin içinden bir şehir siluetinin kaba hatları görünmeye başlıyor. Hiç araba yok. Ama araba ücreti duruyor. Cobham Usta araba ücretini harcadığını düşünecek... Şimdiden hayalinde ateşin karşısına oturduğunu, Lizzie'ye Ludgate'den Temple Bar üzerinden nasıl koştuğunu, donun içinden üç haftalık kömür parasını nasıl çıkardığını anlatıyorsun.

İleride sisin içinde sinsi bir siluet görünüyor. Silah mı taşıyor? İki silah mı?

"Tavşan! Bir tavşan alın!"

Nabzın sakinleşiyor. Tavşan satıcısı... Tek silahı donmuş tavşanların asıldığı iki sopa. Tam arkasında caddenin ortasında üzerinden dumanlar tüten bir at pisliği yığını. İki eldivensiz sokak çocuğu pisliğin başına üşüşmüş, yüzlerinden gözyaşları akarak ellerini tezeğin paha biçilmez sıcaklığından yararlanmak için içine sokmuş. Sen de dört yüz metre kadar koştun; ama terin çoktan teninin üzerinde dondu bile. Hiç kimse bu soğuğu yenemez. Sisin sonunda seni yendiği tam o noktada durmak, öksürmek, nefeslenmek

zorunda kaldın. Şehir günlerdir sisin esiri. Binlerce bacadan çıkan deniz kömürü dumanı, yükselemeyecek ve dağılamayacak kadar donmuş bir halde caddelerde yoğunlaşıyor. Zamanın veya böyle bir lüks için harcayacak paran olsaydı, bir sıcak içecek çok işe yarayabilirdi. Oysa şimdi su, ateş kadar pahalı bir lüks. Bira imalatçıları, donmuş borular ve oluklara küfrederek boş oturuyor. Bira şarap kadar pahalıya satılıyor. Güçlükle yutkunarak, Temple Bar'a doğru yalpalayarak yürümeye başlıyorsun. Burada tamamı tuğla ve taştan yapılmış yeni düz cepheli dükkânlar ve evler yerini eski oymalı ahşap ve üçgen çatılara bırakıyor. Demek ki Büyük Yangın[i] bölgesinden çıkıyorsun. Taş kemerin altında caddeye tuhaf bir açıyla duran bir araba var. Sesler yükseliyor ve yakınlaştıkça sancılar içindeki bir kadının tiz çığlıklarını duyuyorsun. Bu muhtemel müşteriyi görmezden gelerek, aniden duruyorsun. Alçak bir ilkel kızağa nakledilen (görünüşe göre pek zengin olmayan) kadını izlerken, donmuş beyninde bir kıvılcım çakıyor.

Whitehall'den hâlâ onbeş dakikalık uzaklıktasın. Hava neredeyse kararıyor ve gittikçe soğuyor. Don seni yavaş yavaş soyuyor; gümüş dişleri arasında öğütüyor. Ama Thames nehri üzerinde kızaklar olacak... Derin bir nefes al; kıymetli eldivenlerini çabucak çekiştir ve uzaklaş...

Sonraki dakikalar kırık sesler ve görüntülerin alacalı bulanıklığı içinde geçiyor. Trafik kargaşası içinde derin derin soluyan atlar ve küfreden arabacılar; alacakaranlık geceye dönerken parlayan lambalar. Bir tavernanın önünden geçerken bakışlarını buğulanmış camdan zor ayırıyorsun. İçerideki şömine ateşinin ışığı sarkan buzların üzerine zayıfça yansıyor. Güneye dönüp, Thames'e uzanan sokaklar labirentine daldığında, nehrin daha açık akustiği gürleşiyor. Nehir merdivenlerine metreler kala, ayakların yumuşak bir şeye çarpıyor. Yere baktığında aslında yaralanmamış, yalnızca donarak ölmüş bir güvercin görüyorsun. Bir anlığına içinde doğan ikilemi cesaretle bastırıyorsun (Bir insanın kızkardeşi ne kadar hasta olursa olsun, Krala gömleğinin içine

[i] Londra'da 2 Eylül 1666 tarihinde bir fırından başlayan ve şehrin büyük bir kısmını yok eden, 13.200 ev, 87 kilise ve bazı resmi binalarla St. Paul Katedralini yakıp küle döndüren Büyük Yangına gönderme yapılmaktadır. (Ç.N.)

sokulmuş bir ölü kuşla gidilmez...). Nehir göründüğünde yürüyüşüne bir kez daha kısa süreliğine ara veriyorsun. Bir insan figürü -muhtemelen bir dilenci- donmuş taşların üzerinde hareketsiz uzanmış. Nehri ivedilikle tararken, birkaç saniyeyi buruşmuş yüzü yakından incelemeye ayırıyor, ağzında bir şeyler aradıktan sonra, kararlı bir şekilde ayağa kalkıyor ve buz tutmuş nehir tabanına iniyorsun. Daha sonra Lizzie'ye anlatırken bir araya getireceğin ayrıntılar arasında, o unutulmaz görüntüyü titizlikle bastırıyorsun: morarmış parlak bir salya akıntısı taşlara kadar uzanıp donmuş. Titrek kömür ateşi karşısında oturan bu aç genç kadına kaybettiklerine çok üzüleceği efsanevî güvercin turtasından söz etmeyeceksin. Ve gerçekten de kömür alevi titreşir. Hep birlikte battaniyenin altına girip öykünü tekrar tekrar anlatırken, ateşin korundan çıkan kehribar görünüşlü ısı dalgası neredeyse sıvılaşmış hoş dalgalar oluşturacak. Cam gibi donmuş nehirde eldivenlerini birbirine vurarak nasıl ayakta durduğunu, her yönden kızakların nasıl gelip gittiğini ve hepsinin de kibirli insanlarla dolu olduğunu... Yavaş yavaş öğütülmüş kafatasının donmasından ve hatta topaklaşacağından nasıl korkmaya başladığını; gözyaşlarının yanaklarına nasıl aktığını ve soğuktan kaslarına ve kemiklerine nasıl binlerce iğne saplanır gibi olduğunu anlatacaksın. Ve hâlâ koşmanın mümkün olup olmadığını görmek ve nehir yamacının üzerindeki patikaya bakmak için geri döndüğünde, nasıl bir bağırtı duyduğunu ve önünde nehir yaşamının en sert yerli türü, Thames kayıkçısının kenar merdivenlerine ulaştığı için kayığını boşaltırken gördüğünü anlatacaksın. Bu yolculuk ne en güç, ne de en lüks yolculuklardan birisiydi. Yiğit ve güçlü Thames kayıkçısı bile kayığını buzda güçlükle sürükleyebiliyordu. Ama ucuz ve güvenliydi. On dakikadan daha az sürede nehir yamacında yükselen Whitehall'un küçük merkezini görmen mümkün. Kısa bir teyakkuz anında, bozuk paralarla boğuşurken, donmuş havada uzun, kalp durduran bir yankılı çatırtı duyuyorsun. Ayaklarının altına bakarken kayıkçının hızla kafa salladığını görüyorsun. Buz sağlam. Ses nehrin güneyinden, soğuğun basıncıyla kırılan bir ağaçtan geliyor.

Sarah'nın uykulu başını sıvazlayan Lizzie, bir kez daha hayranlık uyandıran sütunları, bölmeleri, parıldayan pencereleri ve pırıltılı

uşaklarıyla Whitehall'un kapısının elindeki emir sayesinde nasıl sihirli bir şekilde açıldığını (hatta hızlanmak için geçen bir arabanın basamağında kısa bir yolculuk bile yaptığını) dinleyecek. Küçük bir oda büyüklüğündeki şöminenin karşısına nasıl oturduğunu, yerdeki halının üzerinde yatan parlak gözlü spanyelleri seyrettiğini, çok lezzetli bir antik brendiyi yudumladığını ve kızarmış kulaklarını uzaktaki bir daireden gelen keman sesine diktiğini anlatacaksın. Çatılar ve duvarlar seni çepeçevre sarmış; mekân ve ölçek ayarlaması muhteşem olduğundan, dikkatli olman gerekiyor. O piramit şeklinde yığılmış kömürlerin karışışında, kandırılmış bir ayı kadar sıcak bir şekilde tıpkı bozuk bir motor gibi kalbinin nasıl pat pat attığını, diğer zamanlarda ise kıymetli deri torbayı verdiğin için kendini tuhaf bir şekilde çıplak hissettiğini anlatacaksın. Ve tam sıcaklık aşırı gelmeye başladığı ve salonlarda ikinci bir ahenksiz müzik yankılanmaya başladığı anda (biraz farklı anlarda hepsi de dördü vuran yüzlerce saray saatinin sesi) gözyaşları arasında iki adamın (ki giysilerinden asil oldukları yadsınamaz biçimde anlaşılıyor), büyük merdivenlere tırmanmak için büyük bir aceleyle yanından geçtiğini; onlardan birinin bir uşağın kulağına fısıldar fısıldamaz belirgin bir şekilde başını senden yana eğdiğini ve kısa süre sonra donmuş parmaklarınla yeni teslim ettiğin paketi teslim aldığını anlatacaksın...

Lizzie ve Sarah toprağın çözülmeye başladığı 18 Şubata kadar o hayati onaltı penslik kömürle hayatta kaldılar. Ve Sarah da tam bir yıl sonra brendi ve soğuk ısırıkları arasından o tuhaf Ocak gününde yalnızca bir değil iki İngiliz kralını gördüğünü anlattığında anlıyor gibi görünüyordu.

Yamyamlar ve Krallar

Okullarda nadiren öğretilen konulardan birisi de şudur: I. James[i] cesetten yapılan ilaçlar kullanmayı reddetti; II. Charles[ii] kendisi cesetten ilaç yaptı ve I. Charles[iii] da cesetten yapılan ilaçlara alıştırıldı.

1603-1625 yılları arasında İskoçya ve İngiltere Kralı. (Ç.N.)

1660-1685 yılları arasında İngiltere Kralı .(Ç.N.)

1625-1649 yılları arasında İngiltere Kralı. (Ç.N.)

Yalnızca bu tablo bile İngiltere'nin Stuart Hanedanına mensup ilk üç monarkına ilişkin oldukça sıradışı bir tablodur. Tabloyu açıklığa kavuşturmak için şunu da eklemeliyiz: I. James çok küçüktü ve ona öğütülmüş insan kafatası öneren doktor olan Sör Theodore Turquet de Mayerne, bütün Avrupa'daki en ünlü hekimlerden birisiydi. Yine eklemeliyiz ki; İngiltere'de II. Charles, Fransa'da I. Francis, Danimarka'da IV. Christian ve III. Willam gibi asil yamyamlar[i] sosyal buzdağının yalnızca görünen kısmından ibaretti.

Erken modern dönem Avrupasında iki yüzyılı aşkın bir süre, zengin ve fakir, eğitimli ve cahil herkes az ya da çok rutin bir şekilde yamyamlığa katılmıştı. Mısır mumyalarından ve Kuzey Afrika çölünde kum fırtınasında ölenlerin kurumuş cesetlerinden ilaçlar yapılıyordu. Bu dönemin sonraki yıllarında asılarak idam edilen suçluların cesetleri yeni ve daha az egzotik bir insan eti kaynağı oluşturdu. İnsanın kanı da içiliyordu. Kan bazen kafa kesilerek yapılan idamlardan hemen sonra taze ve sıcak olarak; bazen canlı bir gönüllüden doğrudan alınarak; bazen kimyasal işlemle kurutulmuş, toza dönüştürülmüş veya damıtılmış olarak temin ediliyordu. İnsan yağı diğer tüm parçalardan daha dayanıklıydı. Genellikle krem veya merhem şeklinde haricî olarak kullanılıyordu. Kafatası kemiklerinin belli kısımları toz veya sıvı olarak damıtılmış halde yutuluyordu. Londra'daki eczanelerde insan kafataslarının bütün olarak satılık olduğunu görmek mümkündü. Bazılarının üzerinde yosun büyüyordu ve bu yosunlar öğütülerek burun kanamaları ve diğer kanamalı hastalıklarda kullanılıyordu. Hem kafatası kemiği hem de kafatası yosununun -otoritelerin çoğunun kabul ettiği üzere- tercihen asılma veya boğulma yoluyla şiddet içeren bir ölümle karşılaşmış kişiden alınması gerekiyordu. Bunlar insan bedeninden üretilen en yaygın ilaçlardı. Ama daha sonra göreceğimiz üzere, bazı hekimler ve hastalar için, kafa ile ayak arasında şu veya bu şekilde kullanılamayacak hiçbir şey yoktu: saçlar, beyin, kalp, deri, akciğer, idrar, âdet kanı, plasenta, kulak kiri, salya ve dışkı. Tıbbî yamyamlık bir

[i] Burada yamyamlığı çeşitli maksatlarla -özellikle de hastalıkların tedavisi amacıyla- insan bedeninin çeşitli parçalarını yemek şeklinde tanımlamak amaca uygun olacaktır. (Ç.N.)

ölçüde Ortaçağda da uygulanıyordu. Ancak işin ironik tarafı, Yeni Dünyadaki (Amerika) yamyamlık haberlerinin, Roma, Madrid, Londra ve Wittenberg Hıristiyanlarını öfkelendirdiği bir dönemde popüler ve yaygın hale gelmesidir.

Bütün bunları tamamen unuttuğumuz için, şimdi bize çok tuhaf geliyor. Ve geçmişin unutulmuş tuhaflığı öykümüzün merkezini oluşturduğu için, kasıtlı olarak unutturulan bir konuyla başlayacağız. Sanayi öncesi, bilim öncesi dünyada tabiat nadiren bizim dostumuzdu. Çoğu zaman tabiat bizi öldürmeye çalışırdı. İklimin son derece sert olduğu o çağlarda, birçok kimsenin soğuktan korunma imkânı pek yoktu. Erken modern dönemin tamamı değilse bile büyük bir kısmı Küçük Buzul Çağı dönemine denk geldi. Thames Nehri üzerindeki Buz Panayırları sık tekrarlanıyordu. İlki 1564 yılında, Shakespeare'in doğum yılında yapıldı. Diğerleri ise 1608 ve 1620-1621 kışlarındaydı. 1814 yılı gibi geç bir tarihte bile panayır yapmak mümkün olmakla kalmıyor, donmuş Thames'in üzerinden (muhtemelen oldukça sinirlense de) bir fili bile geçirmek mümkün oluyordu. Bu konuda kuşkusu olanlara, özellikle unutulmaz özelliklere sahip 1683-1684 kışını hatırlatmak gerekir. İngiltere, Fransa ve Hollanda kıyılarında birkaç kilometre açığa kadar deniz bile donmuştu.

Girişteki bu yolculuk, aynı zamanda bu tarihin bir diğer temel özelliğini anlatmamıza da yardım edecektir. Bu tür dönemlerde bilim ve teknolojinin insanla tabiat arasına girmesi yalnızca çok az olmakla kalmaz; aynı zamanda Avrupa'nın tamamına yakınında adaletsizlik egemendir. Jack karakterini uydurmamın nedeni, cesetten ilaç yapma ağının monarktan sıradan insana (hekimden mezar soyucusuna) kadar çok geniş bir alanı kapsadığını göstermektir. Jack, İngiliz Restorasyonu'nun[i] kaprislerini tatmin etmek için böylesine güçlüklere katlanmak zorunda kalmışsa da,

---

Stuart Hanedanı döneminde, 1660 yılında İngiliz, İskoç ve İrlanda monarşilerinin tamamının yeniden kurulması olayı. İngiliz iç savaşı döneminde Kral I. Charles'e bağlı Kraliyet yanlıları Oliver Cromwell'in parlamento yanlılarına yenildiğinde, I. Charles Fransa'ya kaçtı ve sonra da Almanya'da ve İspanya Hollanda'sında sürgünde yaşadı. 1658 yılında Cromwell'in ölümünden sonra, Charles İngiltere'ye dönerek 25 Mayıs 1660'ta yeniden tahta çıktı. (Ç.N.).

en azından hayatta kalmanın -kıt olan- meşru yollarından birini bulabildiği için şanslıydı. Suça bulaşmak zorunda kalanlar, kendilerini darağaçlarında buluyorlardı. Oradan da cesetleri bir eczanenin yolunu tutuyordu. Sonrasında da hastalar tarafından ilaç olarak tüketiliyorlardı. Bir bakıma bu öykü, geçmişin sosyal adaletsizliğinin canlı bir anlatımı niteliğindedir. Bu öykü bizi Jakoben bir saraylının, bir zanaatkârın karşılayabilmesi için 170 yıl çalışması gereken bir masrafla bir akşam yemeği ve eğlenceli davet verebildiği döneme götürüyor.[1] Bu dönemde cesedinizin (yalnızca idamdan sonra değil, ayrıca savaş veya mezar soygunu yoluyla) istismar edilmesi, oldukça rutin bir tehlikeydi. Bazı kimseler ise hayattayken kanlarını satıyorlardı.

Bu kitabın ilk baskısının 2011 yılında yayınlanmasından sonra, Londra Sosyalist Tarih Cemiyeti için bir konuşma hazırlamak, bu kadar şiddetli ve aynı zamanda dinî hiyerarşiye sahip bir dünyada yaşamanın ne kadar büyük adaletsizlik olduğu görüşümü daha da güçlendirdi. Shakespeare veya Dryden'ın çağdaşlarının birçoğu için cesetten ilaç yapmanın, yoksulların, zenginler ve aristokratların gözünde Hindistan'ın en alt kastına mensuplar gibi dokunulmaz göründüğü bir çağa, sapkın ve sapıkça bir aşinalık kazandırdığını fark ettim. Böylesine katı bir sınıf sistemi dünyasında, cesetten ilaç yapmak, en mütevazı ölü suçlunun, hayattayken asla onlarla konuşma lütfunda bulunmayacak bir kadın veya erkeğin vücudunda yolculuğunu tamamlaması anlamına geliyordu.

Peki gerçek yamyamlar kimlerdi? Kitapsız, silahsız, giyecek pek giysisi olmayan ve az bilinen tanrılara ibadet edenler mi? Yoksa ceset eti, kanı ve kemiğini yeme kararlılığı içinde, yamyamlık ticaret ağını kara ve okyanusun yüzlerce kilometrelik kısmına yayan, yamyamlık laboratuvarları kuran, nebbâşları (mezar hırsızları) finanse eden ve insan cesedi ve kafataslarına ağır gümrük vergileri koyanlar mı?

Onaltıncı yüzyılın sonlarında, Ambroise Paré, mumyanın "neredeyse bütün hekimlerimiz için" iltihaplara karşı "ilk ve son ilacı" olduğunu savunuyordu.[2] Onyedinci ve onsekizinci yüzyılda ceset ve beden sıvıları ilaçları, ailelerin tıbbî reçetelerinde yer alıyor, bu

reçetelerde zaman zaman da tam olarak nelere iyi geldiği ve hangi hastaları tedavi ettiği yer alıyordu. Almanya ve Danimarka'da yoksul vatandaşlar darağaçlarının kenarında bekleyip, insan kanı içmek için güçleri yettiğince para ödüyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılda İsveç'te, ceza olarak kafa kesmenin nadir olması nedeniyle, suçluların kanı daha da değer kazandığından, zaman zaman yapılan idamlarda, kana susamış kalabalıkların saldırdığı ve Afrikalı Dahomey Krallığı'nın sıklıkla kınanan "dinî insan kurban etme" törenlerinin bile daha masum, düzenli ve caiz kalacağı kargaşalara yol açtığı görülmektedir.[3] Bunlardan daha da ilginci şuydu: Mısır mumyaları o kadar popülerdi ki, bu ihtiyaç sahte mumyacılığı doğurmuştu. Sahte mumyalar onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar, Londra eczanelerinde satıştaydı.

Sonraki bölümlerde bütün bu maddelerle, bunların gizli ve açık müşterileri hakkında çok şey anlatacağız. Stuart Hanedanı dönemine dönersek, Kral II. Charles'ın yamyamca alışkanlıkları konusunda biraz daha ayrıntı verebiliriz. Antonia Fraser'in yazdığı gibi, Charles gençliğinde Fransa'da sürgündeyken hırslı ve oldukça başarılı bir kimyager olmuştu.[4] Daha sonra ünlü avangart Fransız bilim adamı Nicasius Lefevre'i kraliyet kimyageri olarak atadı. Charles'ın kendi özel laboratuvarı vardı ve özgün bir kimyasal reçete için Londra Gresham Koleji Fizik Profesörü Jonathan Goddard'a 6.000 sterlin ödediği rivayet edilmektedir.[5] Zaman zaman "Kafatası Ruhu" adı verilen ve Charles ile yakından özdeşleştirilen bu ilaç, ayrıca Kral Damlası adıyla bilinmektedir. Charles, 2 Şubat 1685'te beti benzi atmış bir halde uyandı. Gerçekten de ciddi biçimde hastalanmıştı ve yalnızca dört gün sonra ölecekti. Hemen aradığı ilk ilaç (belki de sizin parasetamol veya ekinezya aramanız gibi) damıtılmış insan kafatası tozu oldu.[6] Yine ölüm döşeğindeyken, hekimleri de Charles'a aynı ilacı yüksek dozlarda verdi. Fraser'ın anlattığına göre, birkaç ay önce kralın bitkinliği nedeniyle "uzun yürüyüşleri istemeden kısaltılmıştı". Buna göre "yürüyüş isteği şimdi onun laboratuvar çalışmalarına kanalize edildi. Saatler boyu 'takıntılı bir sekilde' kendisini deneylerine adıyordu".[7]

2009 yılında konuştuğum bir gazete muhabiri, bu ünlü monarkın (çoğu zaman zarafet ve zekâ timsali olarak sunulan kralın) kendi laboratuvarında insan kafatası tozu hazırladığına inanamıyordu. Benzer şekilde, 2012 yılında benim araştırmalarımı konu alan bir *Daily Mail* haberi, bazı okuyucuların bu tür iddialara asla inanmayacağını söyleyen yorumlarına neden oldu.[8] Bu şaşırma biraz da restorasyon olayının bize kadar tuhaf bir şekilde aklanarak aktarılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kitabın büyük bir kısmını Kirli Tarih olarak adlandırılabilecek olaylar oluşturmaktadır. Charles da birçok yönden kirli dünyanın bir parçasıydı. Bütün sözde rahatlığı ve nazikliğine rağmen, onun yönetimi döneminde, mahkûmların kulede kasıtlı olarak "beline kadar çamur ve suyun içinde kalacağı bir zindana" atılmasına ve ancak ölmek üzere olduğu bildirilince oradan çıkarılmasına izin veriyordu.[9] İkinci Bölüm'de göreceğimiz üzere; II. Charles'ın tahta çıkmasından kısa süre önce veya tam o sırada insan cesedi kullanımı acımasız ve (bizim bu çağdaki bakış açımıza göre) çoğu zaman tiksindirici hale gelmiştir. 2006 yılında tıbbî yamyamlık konusunda bir makale hakkında sohbet ettiğimiz *BBC History Magazine* editörü Dr. David Musgrove, "bundan neden bizim haberimiz yok?" diye sormuştu. Üç yıl sonra bir *Der Spiegel* haberinin internet versiyonu kısa sürede internette yayılınca, kamuoyunun onun şaşkınlığını örtülü biçimde paylaştığından kuşkulanmaya başladım. Bazılarına göre bu kitabın en önemli özü, tıbbî tarihin bir başka ihmal edilen dönemini ele almasında değil, en derin tabularımızdan birinin tarihini temelden revize etmemizde yatmaktadır. İnsanları yemeyiz ve yiyenler yalnızca vahşilerdir (veya daha sonraki görüşe göre vahşi psikopatlardır).

Mumyalar, Yamyamlar ve Vampirler kitabı dört ana kısma ayrılmaktadır. Birincisi, tıbbî yamyamlığın ne olduğu ve kimlerin bu işle uğraştığı konusunu ele almaktadır. İkincisi, Yeni Dünya yamyamlığı nedir? Yamyamlığı yapanlara ve Avrupalı yorumculara göre bu yamyamlık ne anlama gelmektedir? Üçüncüsü, tedavi maksatlı yamyamlık nasıl gelişti ve bu kadar güçlü bir tabu karşısında nasıl ayakta kaldı? Son olarak, erken modern dönemde bu

fenomene yönelik olumsuz veya muğlak tepkiler neydi? Ve neden bazı tarihçiler böyle bir olay hiç olmamış gibi davranmaktadır? Son sayfalarda ayrıca bu kitabın en temel tekrarlanan temasına odağımızı netleştireceğim: Birçok insan çoğu zaman tıptan ve güçlülerden uzaklaşmıştır. Zaman zaman bu uzaklaşma şaşırtıcı, ama her zaman da temelsiz olmayan bir inanca dayanmaktadır: "Güçlülerin bize yapmayacağı hiçbir şey yoktur ve buna cesetlerimizden ilaç yapmak da dâhildir".

Bu yolculuğumuzda Ortaçağ keşişlerinin simya odalarından yeni bilimin laboratuvarlarına; savaş alanlarından Avrupa saraylarına, insanların uyutulduğu zaman kapsüllerinden, Mısır çöllerinin mumya mezarlarına kadar birçok yerden geçeceğiz. Bir yamyam rahiple birlikte çay içecek, canlı bedenlerden yapılan Çin ilaçlarını dinleyeceğiz. Kafatası gümrük vergisini okuyacak ve -kızıl yağı insan kanından başka bir şey olmayan- Hayat Lambasının titrek ışığı altında sayfalarımızı çevireceğiz. Başlamadan önce ana terimimizin anlamı hakkında birkaç söz söyleyelim.

Yamyamlık nedir?

Oxford English Dictionary (OED) 'yamyam'ı 'insan eti yiyen kişi (özellikle vahşi); insan yiyen, yamyamlık yapan' olarak tanımlamaktadır. Bazıları yamyamlığı yalnızca insan eti yemeyle sınırlamaktadır. OED de ilk bakışta bu çizgiyi benimsemiş gibi görünse de, "insan yiyen" açıkçası çok daha kapsamlıdır. *Bütün* bir insanı -eti, kemikleri ve organlarıyla- yiyen kimsenin, insanın *yalnızca* etini yiyen kimseden daha yamyam olduğu söylenebilir. Üstelik OED, 1796 yılında "yamyamlıkla, gaddarlığını beslemek için, öldürdükleri kişilerin *cesetlerinin bazı kısımlarını* yemeyi kastediyorum" (İtalikler bana aittir) şeklinde tanım yapıyordu.

Böyle bir kitap, kasıtlı olarak problemli hale getirmeyi amaçladığı bir sözcüğün, mutlak anlamda katı, resmi bir tanımını veremez. Bunu yaparsa, bu kitabın bir anlamı kalmaz. Bu yüzden benim "yamyamlık" temel tanımım şudur: Eksik olması halinde bir donörün hayatını yürütmekte zorlanacağı vücut parçaları ve

sıvıların ağız yoluyla tüketilmesi. En açık şekilde görüleceği üzere, bu tanım saç ve tırnak parçalarını dışladığı gibi, salya, sümük, semen, ter, süt, idrar, dışkı ve benzerlerini de makul bir oranda dışlamaktadır. Kan da temel tanımdan hariç tutulabilir. Ancak etrafını çevreleyen tabular yüzünden, ilk başta kanı daha katı "yamyamlık" kapsamına dâhil edeceğim.

Birçok antropolog kemiklerin ilaç olarak tüketiminin yamyamlık sayılıp sayılmayacağı sorusu karşısında duraksayacaktır. Kabile gelenekleri gereği insan yeme bağlamında, bunun güdüleri ve davranış şekli, katılımcıları ister kızarmış etini yesin isterse öğütülmüş kafatasını yutsun, büyük oranda benzerlik göstermektedir. Konu bedenin görünüşte "atılabilir" parçaları ve sıvılarına geldiğinde, terim daha problematik hale gelmektedir. Tercihim bunları da yamyamlık kapsamına dâhil etmektir. Yazarken benim yaptığım gibi, farkında olmadan tırnaklarını yiyenler, tırnakların yamyam yiyecekleri arasına veya daha doğrusu içgüdüsel yamyamlık kapsamına (potansiyel olarak) dâhil edilmesine şiddetle karşı çıkabilirler. Yeni doğum yapmış anneler de insan sütünün dâhil edilmesini protesto edebilirler. İkinci ve Yedinci Bölüm'de süt konusunda neden geniş bir bakış açısı benimsediğim açıkça görülecektir. Burada yamyamlık oluşturabilecek maddeler ve eylemlerin nasıl yamyamlık tartışmalarını ve hatta erken modern dönem Hıristiyanlarının, Yeni Dünya'nın Huron, Tupinamba ve Cariblerine karşı sergiledikleri dehşete düşme tavrını tartışmayı teşvik edebileceğine dair üç örneği özet olarak vereceğim.

Birincisi: Erken dönem Kilise papazlarından Tertullian, oral seksin yamyamlık olduğunu düşünüyordu.

İkincisi: 2007 yılında basındaki çeşitli haberlerde Keith Richards'ın babasının küllerini burnuna çektiği iddia ediliyordu. Richards daha sonra açıkladığı üzere, aslında olan şöyleydi: "Kutunun kapağını açar açmaz, biraz kül masaya döküldü. Süpürüp atmaya içim elvermedi. Bu yüzden parmağımla masayı sıyırıp kalıntıları burnuma çektim. Küller küllere, baba oğula (karıştı)... John Humphrys radyo programında şu soruyu soruyordu: "Keith Richards'ın bu kez çok ileri gittiğini düşünüyor musunuz?"

Richards bu haberden sonra yamyamlık konusunda bazı editör yazılarının çıktığına dikkat çekerek şunları ekliyordu: "Bunun son derece normal bir şey olduğunu, antik çağa kadar geri giden, atayı yeme geleneği olduğunu anlatan makaleler yayınlandı. Böylece iki düşünce ekolü ortaya çıkmış oldu".[10]

Üçüncüsü: Gelin vahşilere soralım... Yamyamlık hakkında 2001 yılında yazılan bir kitabın yazarları, Avustralyalı Alfred Gell'in bir anısını naklediyorlar. Gell 1970'li yıllarda Papua Yeni Gine'de Umedalarla birlikte yaşıyordu. Şeker kamışı soyarken parmağını kesince, içgüdüsel olarak parmağını ağzına götürüp yaladı. Bunu gören Umedalar dehşete düştü. Kendi tırnaklarını yemeyi bile asla hayal etmeyen bir halk için, kesilen parmağı yalama önemli bir içgüdüsel yamyamlık eylemi idi.[11] Söylediğim gibi kan; sümük, saç veya ter gibi kolayca atılan bir parçamız değildir. Ama Gell'in yaptığını yapmadan önce çok azımız ne yaptığımızı düşünürüz. Umedalar içinse, tırnak yeme son derece uygunsuz bir davranıştır.

Bir anlığına bu geniş tartışmaları parantez içine alırsak, "cesetten ilaç yapma" ve "tıbbî yamyamlık" gibi terimlerin de kendi problemlerini üreteceği kabul edilmelidir. Bu yüzden tekil bir deyimi kaçınılmaz olarak tekrarlama yerine, çeşitlilik sağlamak için bu terimleri genel anlamda kullanacağım. "Cesetten ilaç yapmanın" canlıların bedensel sıvılarını kapsamadığının ve bazı maddelerin (insan kafatası yosunu veya ceset yağı gibi çeşni olarak eklenenlerin) mutlaka yamyamlık olarak nitelenemeyeceğinin farkındayım. Ancak burada ele alınması gereken çok konu var ve en azından okuyucu makul derecede zarif bazı deyimleri hak ediyor. Bir diğer boşluk ise, benim yorumlarımdan çok, temel malzememize ilişkindir. Routledge ile sözleşme imzaladıktan sonra, 4.1. madde beni alarma geçirdi: "Bu eserdeki her türlü reçete, formül veya talimat, doğru biçimde uygulanmadığı takdirde, herhangi bir kişide fiziksel yaralanmaya veya hasara yol açabilir" Açıkçası bu kitapta bu beyanı savunmakta tereddüt ediyorum. Bu durumda bizim uyarımız *Caveat lector* ya da yalın ifadeyle şu olmalıdır:

Bunlardan hiç birisini evde denemeyiniz.

Şimdi başlayabiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞDAN İÇ SAVAŞA KADAR OLAN DÖNEM[1]

Son yıllarda, beni tanımayanlar bana ne işle uğraştığımı sorduklarında, cesetten ilaç yapmayı araştırdığımı söylüyorum ve yüzlerindeki dehşet ifadesi karşısında gülümsüyorum. Tipik olarak sordukları şeylerden birisi, "İşe yarıyor muymuş?" oluyor. Bazı vakalarda muhtemelen işe yaramıştı. Birazdan neden ve nasıl işe yaradığını kısaca açıklayacağız. Burada kesinlikle bir tıbbî reçeteyi, yalnızca eski, tuhaf veya iğrenç olduğu için reddetmediğimizi belirtmek isteriz. 2015 yılı Mart ayında Nottingham Üniversitesi araştırmacıları, "soğan, sarımsak ve sığır işkembesi kullanarak, bir 9. Yüzyıl Anglo-Sakson ilacını yeniden ürettikleri" için manşetlere çıktı. Bilim insanları, bu ilacın metisiline dirençli staphylococcus aureus (MRSA) hastalığını tamamen yok ettiğini ortaya çıkardıklarında çok şaşırdılar.[1]

Bir diğer tipik soru şudur: "Cesetten ilaç yapma ne zaman gerçekleşti?" Bu sorunun en iyi kısa cevabı şu şekilde olabilir: "sizin sandığınızdan çok daha yakın bir tarihte". Bunu zor yolla öğrendim. Çünkü ne zaman Shakespeare veya II. Charles'tan söz etsem, bazı kimseler otomatik olarak cesetten ilaç yapmanın bir

İngiliz İç Savaşı 1642-1651 yılları arasında Parlamento Yanlıları-Silindir Şapkalılar ve Kraliyet Yanlıları-Şövalyeler arasında yaşanmış politik görüş anlaşmazlıkları ve silahlı çatışmaların genel adıdır. (Ç.N.)

'Ortaçağ' fenomeni olduğunu varsayıyorlar. Aslında bu inanç çok ilginçtir. Muhtemelen bu inanca sahip kişinin cesetten ilaç yapılmasını çok tuhaf karşılaması nedeniyle, tarihi mümkün olduğu kadar geriye atmak istediğini göstermektedir. Bu reaksiyonun bir kısmı Ortaçağ döneminin bir şekilde *mutlak* geçmiş olduğu; Kraliçe Elizabeth dönemine kıyasla geri kalmışlığı, zalimliği, hurafeleri vesaireleri ile çok daha farklı bir dönem olduğu varsayımını içermektedir. Aslında tıbbî yamyamlığın onbeşinci yüzyıldan öncesinde var olduğuna dair çok az bulgu vardır. Bunlara göz atmadan önce, kısaca biraz daha geri gidelim.

Klasik ve Hıristiyanlık Dışı Kullanımlar

Bir hasta tedavi görüyor. Tarih M.S. 25 yılı civarı. Yer Roma Kolezyumu. Bir gladyatör arenanın toprak zeminine düşmüş yatıyor. Ardında ilk düştüğü yerden sürüklendiği yolu gösteren kara bir iz var. Yakından baktığımızda, yaralı adamın önünde çömelmiş figürde tuhaf bir şeyler olduğunu fark ediyoruz. Duruşu kanamayı durdurmaya ve hatta kalp atışı veya nabzını ölçmeye çalışan bir doktora benzemiyor. Biraz daha yakınlaştığımızda, aniden geri çekilmek veya gözlerimizi kapatmak isteyebiliriz. Adam yaralı savaşçının üzerine öylesine tuhaf bir açıyla eğilmiş ki, yüzü gladyatörün boğazındaki bir deliğe bastırılmış halde. Yaradan kan içiyor. Neden? Artık fark etmiş olduğunuz gibi, o adam aslında bir hasta. Epilepsi hastalığı var ve bu gizemli hastalığı için yaygın olarak bilinen bir tedavi yöntemine başvuruyor. Rivayetlere göre o ve aynı hastalığa yakalanan diğer kimseler gladyatörlerin bedenlerinden kanı "canlı bardaktan içer gibi" içiyorlardı.[2]

İşte o tarihlerde bir hekim "kutsal hastalık" için daha uzun süreli bir yamyamlık tedavisi önerebiliyordu. Benzer bir tedavi yönteminde yine bir gladyatörden elde edilen dokuz doz insan ciğeri kullanıyordu.[3] Romalı hekim Scribonius Largus, "öne fırlayan ve tozlar içinde yatan gladyatörün ciğerinden bir parça koparan" Romalı seyircilerden söz etmektedir.[4] Bu çağda muhtemelen birçok potansiyel kan ve ciğer kaynağı bulunuyordu. Ancak gladyatörün oldukça maksatlı ve hassas bir seçim olduğuna inanmak

için iyi bir neden bulunmaktadır. Zira gladyatör genç ve güçlüdür ve sağlıklı halde ölmektedir. Ayrıca anlaşılacağı üzere cesurdur ve bu noktada (ve Rönesans boyunca) ciğer fiziksel cesaretin mekânı olarak biliniyordu. Buna karşın kansız veya kalitesiz kana sahip ciğerlere sahip olanlar korkak, beyaz veya 'zambak ciğerli' veya (daha yaygın olarak) 'sarı' ciğerli sayılıyordu.

Bu tedavi konusunda tıp otoritelerinin görüşü neydi? Bir tarihçi bize "ölü bir gladyatör, savaşçı veya sokak kavgacısının kanını içeren bir epilepsi ilacının, Celsus ve Galen tarafından kınanmasına karşın, 570 yılları civarında Trallesli Alexander tarafından 'mükemmel ve gücü kanıtlanmış bir ilaç..." olarak öne çıkarıldığını anlatıyor.[5] Ünlü hekim Celsus'un (M.Ö.25-M.S.50) bu tür tedaviyi tiksindirici bulmakla birlikte, yararlılığını inkâr etmediğini gözönünde bulundurmalıyız.[6] Bu arada Romalı ansiklopedist Yaşlı Pliny'nin (M.S.23-79) *Natural History* adlı kitabında "epilepsi hastaları tarafından gladyatörlerin kanının hayat suyuymuş gibi içildiğini" okuyoruz. Bu durum Pliny'nin "dehşetle titremesine" yol açmıştı. Ancak M.S. 300 yılları civarında *Medicina Plinii* adlı eserinde bu ilk yaklaşımından vazgeçmiş, yalın bir şekilde "insan kanı ayrıca (epilepsiye) karşı etkilidir" tespitine yer vermişti.[7] Buna başkalarının kanını içmeyi reddedenlere Largus'un şu tavsiyesini de ekleyelim: "kendi damarlarından akan kanı içebilirler".[8]

İnsan bedeninin ilaç olarak kullanımına ilişkin en erken örneklerden bazıları Rönesans dönemi yazarları tarafından nakledilmektedir. Hekim Thomas Moffett (ölümü 1604) klasik cesetten ilaç yapmaya tartışmasız biçimde karşı çıkıyordu:

> (Bütün insanlıkdışılığın merkezi ve besleyicisi) Roma'da, hekimler hastalarına güreşçilerin kanını reçete olarak yazıyor, hastaların sağlam bir adamın canını kendi bozuk bedenlerine çekmelerine, damarlarından kanı sıcak sıcak emmelerine yol açıyorlardı. Bu hastalar köpeğin diliyle yalamadığını iki dudaklarıyla emiyorlar.

Aynı zamanda yazar diğer yamyamca tedavi yöntemlerini de açıklıyor: "hastalara insanın iliğinden ve bebeklerin beyninden

yapılmış bir eti yemeyi reçete olarak yazmaya utanmıyorlardı". Bu arada Yunanlılar;

> Romalılar olarak cesur ve inançsız oldukları için, insan bedeninin her türlü iç ve dış parçasının tadına bakardı, tırnaklar bile ellerinden kurtulamazdı... Demokritos bazı hastalıkların en iyi yabancılar ve suçluların kanını sürerek tedavi edilebileceğini hayal edip tavsiye ederken; Miletus göz ağrısının insan ödüyle, Artemon epilepsinin insan kafatasıyla, Antheus kasılmaların ölü insan beyninden yapılmış hapla, Apollonius dişeti hastalığının ölü insanların dişleriyle tedavi edilmesini öneriyordu...[9]

İlginç bir şekilde (cesetten ilaç yapmanın artan popülerliğinin farkında olması gereken) Moffett burada gizlice tıbbî yamyamlığın tercih edilmesi, tamamen bir "Ortaçağa ait" meseleymiş gibi davranmaktadır. Ancak bu tür iğrenç uygulamaları daha da geriye götürmeye çalışarak, mantıksız bir şekilde bu uygulamalardan antik Yunan ve Romalıların Hıristiyanlık öncesi kültürlerini suçlamaktadır. Göreceğimiz gibi, birçok yönüyle ceset yoluyla tedavi kökeni ve mantığı bakımından zorunlu olarak Hıristiyan kültürünün eseridir.

Bu konuya daha yumuşak yaklaşan onaltıncı yüzyıl Fransız ansiklopedisti Pierre Boaistuau idi: "Yunanistan ve Arabistan'ın birçok antik dönem hekimi kemik iliklerini, insan beynini, bağırsakları ve hatta insan kemiklerinin toz ve küllerini kullanmışlar; bunların içilmesi yoluyla tıpta muazzam sonuçlar elde etmişlerdir".[10]

Resmi biraz daha genişletirsek, vücudun çeşitli parçalarının "Mezopotamya, Mısır, Yunan, Çin, Talmud... (ve) Hint tıbbında ve aynı zamanda Romalılar tarafından tedavi amaçlı kullanıldığını görürüz.[11] Cesetten ilaç yapmanın, Avrupa'nın en önemli tıp otoritelerinden birisi olan hekim Claudius Galen (M.S. 120-200) tarafından da kısmen savunulduğuna tanık oluyoruz. Bu arada "antik Hipokrat tıbbî metinleri, kusur veya hastalıkla mücadele için "şiddetle kirletilmiş kan", âdet kanı ve "ceset" gibi bedensel kirleticilerin kullanıldığı "kirletici tedavisi"ni öngörmektedir.[12] Louise Noble diğer bedensel sıvıların ilaç olarak kullanımının

da uzun bir tarihi olduğunu belirtmektedir. Bunlar "süt... idrar, meni ve dışkı" idi.[13] Bu arada tarihçi Owsei Temkin, çoğunlukla ebelerin epilepsi hastalarının kasılmasını âdet kanını ayaklarına sürerek gevşettiklerine işaret etmekte ve "bu uygulamalara yalnızca hurafeci Romalılar veya ebelerin inandığı tespitine karşı çıkılamayacağını" belirtmektedir.[14] Sonraları M.S. 330 yılında ilk Hıristiyan İmparator Konstantin zamanında Bizans İmparatorluğu'nda "idam edilen suçluların kanının gladyatörlerin kanı yerine kullanıldığı" görülmektedir.[15] Kan kaynağının bu şekilde değişme nedeni, Konstantin döneminde gladyatör dövüşlerinde azalma olmasıdır. Ama bu durum aynı zamanda Hıristiyanların, kanı ilaç olarak kullanma konusunda, bu dine henüz girmemiş Romalı ataları kadar istekli olduklarını göstermektedir.

Ortaçağ

Kan Simyası

Soğuk taş zeminler, pelerinli ve başlıklı figürler, bir masa üzerindeki tüpler ve kaplardan geçerek damıtılan kızıl sıvının hafif fokurtusu, masanın üzerinde cılız kuzey ışığı altında açılmış el yazmaları... Ortaçağ dönemi boyunca süren tıbbî yamyamlığın yapıldığı mekâna ilişkin izlenimimiz bu şekildedir. Kıskançça korunan iksirler Avrupa'daki birkaç manastır arasında dolaşıyor. Örneğin; "Albertus Magnus'un en kıymetli suyu, onu bir kitapta buldum" gibi sözler duyuyoruz. Bunu yapmak için "sağlıklı bir insanın kanını, tıpkı gül suyu gibi bardakta damıtmalısınız". Bununla birlikte;

> Vücutta bir hastalık varsa bunu sürmelisiniz; bütün iç hastalıkları içinse içmelisiniz. Az bir miktar alanlar, kaybettikleri tüm güçlerini geri kazanırlar; bu ilaç felci etkin bir şekilde tedavi eder ve bedeni tüm hastalıklardan korur. Kısacası; her türlü hastalığa devadır.

Bu sözler bize çok şey anlatıyor. Kanın canlı ve sağlıklı bir erkekten alınması ve sonra da işlemden geçirilmesi gerekmektedir. Daha sonra haricî olarak kullanılabilir veya içilebilir ve bu ilaç

açıkça hayat iksiri gibi görülmektedir.[16] Peki bu ilaç gerçekten Magnus tarafından mı icat edildi veya üretildi? Bu iddia için kaynağımız onaltıncı yüzyıla ait, İsviçreli hekim ve bitki uzmanı Conrad Gesner'e (1516-1565) atfedilen bir eser. Bu kaynağa güvenebilir miyiz? Belirtildiği üzere Ortaçağın daha önemsiz kimyacıları ve yazarları bir reçeteyi daha önemli bir çağdaşı veya selefiyle özdeşleştirerek prestijini artırmaya çok istekliydiler. St. Albertus Magnus (1206-1280) bazıları tarafından o devrin en büyük bilim adamı olarak görüldüğünden, kesinlikle bu tür bir senaryoya uymaktadır. Bu gibi durumlarda, bazen Oxford'dan İngiliz bilim insanı ve bazen de Fransisken rahibi Roger Bacon'a (1294) yansıyan Ortaçağ ve Ortaçağ sonrası dedikoduların kuşkulu ağı ile baş başa kalıyoruz. Bacon *Yaşlılığın Tedavisi ve Gençliğin Korunması* adlı kitabında "asil bir hayvan madeninden (yani insan vücudundan) çıkanlara benzeyen bazı ilaçlardan örtülü biçimde söz eden bazı bilge insanlara" atıfta bulunmaktadır. "Bunlar ilacın içinde bir güç ve yarar bulunduğunu, doğal ateşi güçlendirip tamir ettiğini teyit ediyorlar". Buradaki ilacın "kendi içinde gençlik" verdiği bildiriliyor. Bacon'ın kendisi de bu madde konusunda kuşkuluydu ve onyedinci yüzyılda onun kitabını tercüme eden hekim Richard Browne da böyle bir ilacın aslının olduğundan kuşkulanıyordu. Herşeyden önce Browne "bazılarının bu ilacın insan kanının özü olarak gördüğünü" itiraf ediyordu.[17]

Bir süre sonra İspanyol hekim Villanovalı Arnold (1238-1310)[i] insan kemiklerinden yapılan ve epilepsi, gut ve aslında "tüm acılara" çare olan çeşitli yağları tanımlıyordu.[18] Arnold'ın ayrıca bu dönemde kanın hazırlanması için oldukça ayrıntılı tarifler verdiğine inanılmaktadır. Arnold tarafından yazıldığı düşünülen ve "değerli sevgili dostu" Toledolu Üstad Jacobus'a hitaben yazılan bir mektupta Arnold, dostunun talebi üzerine "insan kanına ilişkin sırrımı sana açacağım" diye yazıyordu.[19] Sonra Jacobus'a "otuz yaşlarında sağlıklı bir insanın, usulüne uygun alınmış kanını alıp, senin de bildiğin simya kurallarına göre dört unsura ayır ve

---

Katalan kökenli, Valencia'da dünyaya gelmiş bir simyacı, hekim ve gökbilimci. (Ç.N.)

titizlikle her bir elementi ayır ki hiçbir hava kalmasın". Mektubun iddiasına göre bu kanın suyu "bütün hastalıklara" karşı iyileştirici güce sahipti. Özellikle "manevî organları (muhtemelen o dönemde buharlaşmış kan ruhu ve hava içerdiği düşünülen ciğerler, kalp ve beyni) iyileştirmede etkiliydi. Kalpten zehri atıyor; damarları genişletiyor; akciğerlerden balgamı söküyor, ülseri tedavi ediyor; kanı temizliyor ve ishal veya kistleri iyileştiriyordu. Kanın havası, özellikle gençlere çok uygun olup, beyin kanaması, epilepsi, göz problemleri, migren ve baş dönmesi için tavsiye ediliyordu.

Ama hepsinden önemlisi insan kanından damıtılan ilaçtı. "Ölüm halindeki" birine;

> Bir buğday tanesi miktarı, şarapla karıştırılmış veya boyanmış halde, boğazdan aşağı inecek şekilde verilirse, kişinin yeniden canlanmasını sağlar ve o anda kalbin kendisine girerek, sahte dedikoduları yok eder ve ciğerin doğal ısısını canlandırıp bütün organlara ulaşır. Böylece hastayı hareketlendirir ve çok zayıf bir kimse, mesela bir saat içinde istediğini söyleyecek hale gelir.

Yazar ayrıca bu ilacın doğurduğu bir mucizeye "asil Kont ve Paris Valisi üzerinde" tanık olduğunu ileri sürmektedir: "Ölü olarak yatıyordu ve bu ilacı yuttuktan hemen sonra öldükten sonraki bir saat içinde bir şekilde yeniden kendisine geldi". Eğer bu mucize yeterli görünmüyorsa, yazarın iddialarının sonraki yüzyıllarda da artarak devam eden yansımalarını da tanık olarak gösterebiliriz. Yazar ayrıca şunu da ekliyor:

> Eğer yaşlı adamlar bu ilacı her gün az miktarda kullanırsa yaşlılıklarını dinç olarak geçiriyor ve uzun bir süre böyle devam ediyorlar. Kalpleri öyle güç doluyor ki; kendilerinin genç kalbine ve cesaretine sahip olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle bu ilaç elixir vitae (hayat iksiri) olarak adlandırılıyor.[20]

Elixir vitae veya hayat iksiri... Bütün bunlardan ne anlam çıkarmamız gerekiyor? Bu yöntem bir anlamda baskın biçimde "Ortaçağa ait" görünüyor. Ama bu yanlış bir kanaattir. Kan grubu ve DNA'nın belirlenmesinden asırlar önce, onüçüncü yüzyılda kimyacılar olağanüstü ilaçları, hayatın özünü insan bedeninden

çıkarabiliyorlardı. Ancak öbür yandan... Bir reçeteyi güvenli biçimde belli bir isme atfetmenin çok güç olduğunu kabul ettiğimizde, hâlâ bazı ilginç ihtimallerle karşı karşıya kalıyoruz. İnsanlar kaynaklarındaki bütün belirsizliğe rağmen, bu kıymetli iksirleri keşişler, azizler ve saygın Ortaçağ bilim adamlarıyla ilişkilendirmeyi kesinlikle istemişlerdir. Nereden gelmiş olurlarsa olsunlar, bu ilaçlar çok güçlü bir statüye sahipti. Yalnızca güçlü bir statüye sahip olmakla kalmıyorlardı; aynı zamanda *Katolik* kilisesinin onayını almışlardı. Kesinlikle bu bir rastlantı değildir. Burada Köln, Paris, Oxford, Roma ve Madrid'in kubbeleri ve sütunları altında, açıkça ve alışkanlık olarak tanrılarının bedenini yeme ve kanını içmeyi kutlayan bir dinî grup vardı. Bütün o ihtişamlı cübbeleri, Latinceleri, kudsî korolarıyla, onlar çoktandır yamyamdılar. İnançlarının özü, kutsalların kutsalı ışığa yükselmiş inançlarının en saf ve damıtılmış hâli, yamyamlıktan oluşuyordu. Gerçekten de onüçüncü yılda gelen bütün başarıları, zenginlikleri ve statülerine rağmen, Hıristiyanlar hayata aşağılanmış ve şeytanlaştırılmış bir mezhep, medenî Romalılar tarafından seks âlemleri, ensest ilişkileri ve kan içmeleriyle tanınan bir grup olarak başlamışlardı.[21]

Bir başka açıdan bu kanlı iksirlerle karşılaştığımızda çok çetrefilli sorular gündeme geliyor. Bir başkasının kanını geleneksel takviye ilacı (veya gerçekten gençlik ve hayat iksiri) olarak almak, belli hastalıklar veya acil durumlar için almaktan daha mı kötüdür? Fizyolojiye dayanan düzeyde bu konuda ne tür tartışmalar yapılırsa yapılsın ('kol veya bacak'tan farklı olarak kanın kendisini yenileyebileceği gibi), "başkasının can suyunu emmek" gibi deyimlere yansıyan genel bilgelik aksini hissettirmektedir. Daha da önemlisi bu rutin iksir hem o devirde şeytanlaştırılan vampiri akla getirmekte, hem de sosyal, ekonomik ve psikolojik vampirizme dair sayısız metaforu hatırlatmaktadır.

Bu durumda bir düzeyde burada kafa karıştırıcı bir ihtimalle karşılaşıyoruz: Batı Avrupa'nın bildiği ilk vampirler, doğaüstü yırtıcılar olmaktan çok sosyal vampirlerdi ve ruhanî güçlerle değil, sözde bilimsel kimyanın çalışmalarıyla ortaya çıkıyordu.

Arnold'ın mektubunu yazan her kimse, bu konuyu ciddiye aldığı açıktır. Bir Fransız kontunu ele alıyordu ve bu mektuptaki hikaye, yazıldığından sonraki yüzyıllar boyu hayatta kalmayı başardı. Bu durumda Almanya ve İspanya'da (ve belki de İngiltere'de) onüçüncü yüzyılda tıbben onaylanmış vampirler -hem yaşlılığın güçlüklerini hem de ölümü uzaklaştırmak için hemcinslerinin can suyunu tüketmeyi alışkanlık haline getirmiş kişiler- var gibi görünmektedir.

Bir başka düzeyde Ortaçağ kan simyacılığının, bir oranda Mısır mumyacılığına dayanan gelenekten bağımsız bir tıbbî yamyamlık geleneğine dayanması mümkündür. Eğer öyleyse, hem sosyal hem de antropolojik bakış açısından, bu durum çok önemlidir. Çünkü Avrupa Hıristiyanlarının yalnızca bir kez değil, iki kez yamyamlık temel tabusunu etkin biçimde yendiğini göstermektedir. Göreceğimiz üzere, bu yasak bir kez delindiğinde, intikam amaçlı olarak delinmeye devam edilecek ve sonraki yüzyıllarda da bu uygulama sürecektir.

Mumyalar İlaca Dönüşüyor

Kurtarıcıları İsa Mesih'in tuzlu kanı ile zaten temizlenmiş ve arındırılmış olan insanlar, kan değersiz boğazlarından aşağı doğru inerken, bu tabuyu yıkmayı muhtemelen diğer insanlardan daha kolay buldular. Bu kolaylık acaba insan eti için de geçerli miydi? Bulgular, Ortaçağ'dan Avrupa Rönesansına geçerken, bazı faktörlerin mumyanın etinin yutulmasını da kolaylaştırdığını göstermektedir.

Karl Dannenfeldt'in azimli araştırmaları sayesinde, şimdi tam da o dönemlerde hem terim hem de unsur olarak "mumya"nın merak uyandıran bir dönüşüm geçirdiğini biliyoruz. Erken dönem Arap tıbbında, İran Darabicerd'i dağlık bölgelerinde taşlaşmış olarak bulunan bir doğal katran tedavi amaçlı kullanılıyordu ve "*mumiya*" ('mum'dan türetilmiş -Mısır mumyaları ile Madame Tussaud'un balmumundan yapılmış canlı gibi heykelleri arasındaki genel bağlantı dikkate alındığında, hoş bir ironi-) adı

verilmişti. Buna göre şimdi genel olarak mumyalanmış Mısırlı cesetleri ifade etmek için kullandığımız sözcük tıbbî kökenlidir.

Onbirinci yüzyıl civarında işler biraz daha karmaşık hale geldi. Dannenfeldt'in anlattığına göre; o tarihlerde "mummy" sözcüğü, Mısır cesetlerinde mumyalama sanatı sonucu oluşan akışkan bir maddeyi ifade etmek için kullanılmaya başlandı. Örneğin şu anlatıma dikkat ediniz: "mumyalanmış cesetlerin gömüldüğü yerlerde mumya sıvısı ile karışan ölünün sıvıları, dönüşür ve deniz yosununa benzer". Yine onikinci yüzyıla geldiğimizde, ödağacı ve sarı sakızdan (mür) yapılan maddenin insanın beden sıvılarıyla karşımasından oluşan "kabir mumyası"ndan söz edildiğini duyuyoruz.[22]

Dannenfeldt'in araştırması en azından erken asırlarda mumyaların alternatif mineral kaynağı -şimdi mumyalanmış cesetlerin baş ve bağırsak boşluklarında bulunduğu bilinen mineraller- olduğu için tedavi amaçlı olarak kullanıldığını göstermektedir.[23] Bu erken dönem inancın cesetten ilaç yapmayı teşvikte oynadığı rol hakkında ancak ihtiyatlı yorumlarda bulunabiliriz. Bu durum tam kapsamlı tıbbî yamyamlığa giden yola başlangıçta yumuşak (veya muğlak) bir giriş yapıldığını göstermektedir. Mineral içeren madde bulmanın meşru arzusuyla başlayan bu geçiş, son tahlilde insan cesedinin yaygın olarak kullanılmasına götürdü. Modern çağın başlarında bu güdü büyük ölçüde gözden kaçtı. Erken modern dönem kullanıcıları için antik mumyaların kuru ve kırılgan maddesi hâlâ doğal olmaktan çok uzaktı. En azından bazı şahsiyetlerin, onaltıncı yüzyıl boyunca mumyaların kullanımını açıkça yamyamlık olarak tanımladığını biliyoruz.

Günümüze ulaşan kanıtlar, onbeşinci yüzyıla kadar Mısır mumyalarına Avrupa'dan gelen talebin çok güçlü olmadığını göstermektedir. Ünlü Milanlı cerrah Lanfranc (1250-1306) kırık kemikler için içinde (diğer maddelerin yanısıra) akasya sakızı ve mumya içeren bir ilaç önerirken; İtalyan hekim Pandolphus Collenucious onbeşinci yüzyılda insan kafatasının kullanımına dikkat çekiyordu.[24] Ancak bu iki asır boyunca bu tür tedavilerin bedelinin hayli arttığı anlaşılmaktadır. Onüçüncü yüzyılda

ünlü hekim Abdüllatif el-Bağdadî[i] mumyalanmış "üç kafatasını" 'yarım dirhem'e -çok ucuz olduğunu kendisi belirtiyor- alabiliyordu.[25] 1424 yılına geldiğimizde, tüccarlar daha sistematik bir ticaret yapıyorlardı: lahitler pervasızca yağmalanıyordu. "Kahire'deki yetkili makamlar kadavra biriktiren önemli sayıda kişi tespit ettiler" ve bu kişiler işkence altında "cesetleri lahitlerden çaldıklarını, sıcak suda kaynatıp yüzeye çıkan yağları topladıklarını" itiraf ettiler. "Bu yağ Avrupalılara elli kilosu[ii] 25 altına satılıyordu. Adamlar hapse atıldı".[26] Elli kilo o dönemde 112 pound veya sekiz ston idi.[iii] Üç kafatasının iki stondan daha ağır olması mümkün olmadığına göre, Abdüllatif'in devrinden 1424'e kadar fiyatların hızla yükseldiği açıkça görülebilir.

Rönesans Döneminden[iv] İç Savaşa Kadar Ceset Yoluyla Tedavi

Başlıca Maddeler ve Kullanım Alanları

Rönesansın, Ortaçağın kendisinden daha çok "Ortaçağa ait" olduğu konusundaki müzmin kuşkuculara bunu kanıtlamak için Roma'ya gidip bir Vampir Papa ile tanışacağız. Bunu yapmadan önce, bir adım geri çekilip önümüzdeki toprakların geniş haritasına bakmamız gerekir. Hastalar ne yutuyor veya ne içiyordu ve neden? Başlıca iç ve dış yaralanma ve kanamalara karşı çeşitli türlerde insan eti kullanılıyordu. Bu et genellikle öğütülüyor ve krem şeklinde haricî olarak, sıvı karışımı şeklinde de dâhili olarak kullanılıyordu. Her iki durumda da birkaç katkı maddesinden birisi cesetten alınan etti (Daha sonra göreceğimiz gibi bu katkı

Tahsilini Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde yapan ve Galenos'un osteolojiye ait yanlışlarını bulan ünlü hekim Abdüllatîf el-Bağdâdî (ö. 1231), Erzincan'da Mengücükoğulları'ndan Alâeddin Dâvud b. Behrâm'ın yanında çalıştı (Türk İslam Ansiklopedisi. Ç.N.)

ii İngilizce hundredweight olarak geçen sözcük 50,8 kg'a karşılık gelen bir İngiliz ölçü birimiydi. (Ç.N.)

Pound 453 grama, stone ise 6,35029 kg'a denk gelen İngiliz ağırlık ölçü birimleridir. (Ç.N.)

iv Başlangıcı 15. yüzyıl. (Ç.N.)

maddesi oldukça pahalı idi). Bu ilaç gut ve diğer iltihaplar için, zehire karşı panzehir olarak ve çeşitli ateşli hastalıklar ve ishal için kullanılıyordu.[27] Merhem veya kremle karıştırılarak, hemoroit ve ülser için uygulanıyordu. Mumyadan elde edilen kremler ayrıca zehirli ısırıklar, eklem ağrısı ve frengi sonucu kemikler üzerindeki boğumlar veya yumrular için kullanılabiliyordu.[28]

Öğütülmüş kafatası (özellikle kafatasının arka kısmı) özellikle epilepsi ve baştaki diğer hastalıklarla mücadele için reçeteye yazılıyordu.[29] Damıtılmış biçimi aynı zamanda kasılmalara karşı da kullanılıyordu ve bazıları (yalnızca II. Charles değil) bu ilacı tüm hastalıkların temel tedavi yöntemi olarak görüyordu. Genellikle haricî olarak kullanılan insan yağı romatizma, sinir hastalıkları, gut hastalığı, yaralanmalar, göğüs kanseri, kramp, ağrılar ve sancılarla melankoli için öneriliyordu. Bazı kimseler de büyümeyi sağlayan ilaç olduğuna inanıyordu.[30]

Gördüğümüz gibi, bazı kan preparatları her derde deva veya hayat iksiri olarak kabul ediliyordu. Taze kan özellikle epilepsi tedavisinde popülerdi. Kurutulmuş ve toza dönüştürülmüş kan, yaralara dökülebiliyor veya burundan çekiliyordu. Her iki halde de maksat kanamayı durdurmaktı. Kırık ve yırtıklara karşı alçı gibi de kullanılabiliyordu. Hekim George Thomson "tuzlu kan ruhu, kemikler ve idrarın iyi hazırlanması kaydıyla" vebaya karşı kullanılabileceği görüşündeydi.[31] Kafatasının büyük bir kısmı (kitabın kapağında görüldüğü şekliyle) öğütülmüş haliyle en tipik olarak burun kanamalarına karşı doğrudan buruna çekilerek ve kaza, şiddet veya savaş olaylarında kanamalı kesi ve yaralara dökülerek kullanılıyordu. Hafif bir antiseptik ve yüksek emicilik özelliği bulunan bataklık yosunu, 1014 yılındaki Clontarf Savaşı[i] kadar eski bir dönemde ve I. ve II. Dünya Savaşları gibi yakın bir dönemde yaraları örtmek için kullanılıyordu.[32] Bitki uzmanı John Gerard, kafatası yosununun epilepsiye karşı ve aynı zamanda "öğütülmesi ve belli süre boyunca tatlı şarabın içinde verilmesi halinde ço-

23 Nisan 1014 tarihinde bugünkü Dublin yakınlarındaki Clontarf'ta İrlanda ordusu ile Leinster İrlanda Krallığı, Dublin Hiberno-İskandinav Krallığı ve Orkney'den gelen Vikinglerin oluşturduğu koalisyon arasındaki savaş. (Ç.N.)

cuklardaki boğmaca öksürüğü için" çok etkili olduğuna dikkat çekmektedir.[33] (Çocukken bu hastalığı -bildiğim kadarıyla- şarap veya kafatası yosunu verilmeden atlattım). Özellikle Almanya'da bu yosun (insan kafatası ve yağı ile birlikte) yara akıntısını gidermek için anahtar katkı maddesi olarak kullanılıyordu. Bu krem hastadan çok silaha veya saldırı aletine sürülerek yarayı tedavi ediyordu.

Buraya popüler bir soru için kısa bir cevap ekleyebiliriz: "İşe yarıyor muydu?" Birçok olayda, kurutulup öğütülmüş kan ve yosun muhtemelen işe yaradı. Ancak bunun nedeni bir adlî tıp patoloğunun birkaç yıl önce bana açıkladığı üzere, "her türlü toz pıhtılaşma mekanizmasını harekete geçirir". Bu konuda çocukken kendi memleketi olan Mısır'da ikna olmuştu: Kardeşi başını çok kötü biçimde yardığında, annesi kanamayı üzerine toz kahve dökerek durdurmuştu. Annesinin de bir adlî tıp pataloğu olması mümkünse de, bu durum geleneksel tıbbın bilimsel olarak neden olduğunu açıklayamasa da, neyin işe yarayacağını bildiğine dair güzel bir örnektir.

Gördüğümüz gibi, erken dönem modern hekimlerin büyük çoğunluğu için mumyalar hakkındaki temel soru "insanlar bunu yemeli midir?" olmayıp "Ne tür kimseler yemelidir?" idi. Dönem boyunca dört genel tip "mumya" (Üçüncü bölümde incelenecek sahte biçimleri hariç) vardı. Birincisi katrandı; ikincisi mumlayanmış Mısırlı cesetlerden elde edilen maddeydi; üçüncüsü Arap çöllerindeki kum fırtınalarında boğulmuş seyyahların oldukça yakın tarihli cesetleriydi. Dördüncüsü yeni ölmüş cenazelerden (genellikle idam edilen suçlulardan, ideal olanı üç gün içinde) alınan ve büyük bilgin ve tıpta çığır açan Paracelsus'un (1491-1541?) öğrencileri tarafından işlenen ve kurutulan etti.[34]

Bu doğrultuda; bu farklı tipler için şaşırtıcı oranda çeşitlilik gösteren isimlerin yanısıra, Kraliçe Elizabeth dönemi cerrahı John Hall'ın ifadesiyle "tam olarak neyin 'mumya' olduğu konusunda kesin olmayan çeşitli görüşler" bulunuyordu.[35] Yazarlar birden fazla tipi otantik veya etkin olarak kabul edebiliyordu. Nitekim katran ve Mısır mumyaları için en yaygın durum da budur.[36]

Yedinci yüzyıl ilerlerken Paracelsus tipi mumya Mısır versiyonuna güçlü bir rakip haline gelmeye başladı. Bu gelişmenin bir nedeni Paracelsus'un öğrencilerinin sayısındaki genel artış iken, kısmî nedeni de Mısır mumyalarının sayısının azalmasıydı. Katran bu dönem boyunca her yerde hâlâ kullanılıyordu; ancak "mumya" terimi gittikçe artan oranda cesetten elde edilen malzeme için kullanılır hale geldi. Dindar okuyucular bazılarının "Babil Kulesi'ni inşa edenlerin" katran kullandığını "bunu Yaratılış 11. Bölüm'de görüldüğü üzere harç olarak kullandıklarını" bilmek isteyebilirler. İşte bu son bilgi bizi vampir Papa'ya götürmektedir.[37]

Kıta Avrupası

Papa VIII. Innocentius

1492 yılı Temmuz ayında, Papa VIII. Innocentius ölüm döşeğindeydi. Böylesine önemli bir şahsiyete etkileyici -ve masraflı- bir tıbbî tedaviler dizisi sunulduğunu tahmin edebiliriz. Bu vakada hekimin bir insanın hayatını kurtarmak için son derece istekli biçimde çalışması için çok fazla motivasyon kaynağı vardı: makam, gelir ve ün bakımından kazançları paha biçilmez olacaktı. Innocentius'a ölüm döşeğindeyken uygulandığı öneri sürülen tedavi yöntemlerinden birisi özellikle unutulmazdı. Üç sağlıklı genç, papanın hekimi tarafından adam başı bir dükalık altını vaadiyle kandırıldı. Sonra gençlerde kesi açılarak kanama olması sağlandı. Elbette o dönemde kan çıkarma rutin bir tıbbî prosedürdü. Ancak bu üç genç ölene kadar kan kaybetmeye devam etti. Papa kaybettiği gücünü geri kazanmak için, onların hâlâ taze ve sıcak olan kanını içti. Ama tedavi başarılı olmadı ve Innocentius kısa süre sonra, 25 Temmuzda öldü.[38]

Papanın çağdaşı Stefano Infessura'nın anlatımı böylece sürüyor. Infassura bir avukat ve VIII. Innocentius'un ateşli bir muhalifi idi. Onun iddialarına güvenilebilir mi? Bu soruya cevap vermek kolay değildir. Burada iddianın ne kadar akla yatkın olabileceğini üç farklı alanda değerlendirerek inceleyeceğim: bu öykü etik, sosyal ve tıbbî bakımdan itibar edilebilir bir iddia mıdır?

İlk kategori oldukça hızlı değerlendirilebilir. Rönesans papalarının modern Katolik Kilisesi tarafından tarihî olarak aklanması çabaları, tıbbî yamyamlığa dair tuhaf hafıza kaybıyla yarışmaktadır. Bir bütün olarak ele alındığında, Rönesans dönemi papaları dünyaya gelmiş en yozlaşmış, en dünyevî, en entrikacı ve en çok şiddete başvuran insanlardandır. Innocentius'un ölümünden ondört yıl önce, papa koltuğunda IV. Sixtus oturuyordu. 1478 yılındaki Pazzi Komplosu'nun en ünlü suç ortağı, işte bu Sixtus idi. O yılın Nisan ayında Pazzi ailesi Floransa'nın en güçlü ailesi olan Medici ailesinin[i] iki üyesi olan Giuliano ve Lorenzo'yu öldürme girişiminde bulundular. Eğer Pazziler başarılı olsaydı, şehrin kontrolü papanın "yeğeni" Girolamo Riario'ya geçecekti (Bu ayrıntı önemlidir. Çünkü bu dönemde "yeğen" çoğu zaman papanın birçok gayrimeşru oğlunu ifade etmek için kullanılan takma isimdi). Pazzi'nin cinayet girişimi kısmen başarılı oldu. Giuliano öldürüldü. Saldırılar Pazar günü Duomo'da Medici kardeşler ayin için diz çöktükleri esnada yapıldı.[39]

VIII. Innocentius'un halefi VI. Alexander'dan çoğunlukla "papaların Neronu" olarak söz edilir. Oniki yaşındayken ilk cinayetini işlediği rivayet edilmektedir. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde böyle bir kariyer bazı eleştirilere konu oldu. Özellikle sesini yükselten muhalif Floransalı keşiş Girolamo Savonarola idi. Alexander, onun barındığı manastırı kuşatıp ele geçirdikten sonra, 1498 yılında Savonarola'yı yakaladı. Onaltı gün boyunca işkence edildi. Bir günde ondört kez çarmıha gerilerek işkence yapıldı. "Yargılanması" papa tarafından acımasızca manipüle edildi. Bir çağdaşına göre Papanın temsilcileri "Savonarola'yı Vaftizci Yahya

---

Mediciler, Ortaçağın sonlarından yakın çağın başlarına kadar, İtalya'nın Floransa ve Toscana kentlerinin tarihinde önemli rol oynamış bir ailedir. İtalyancada "hekimler" anlamını taşıyan medicis ailesi, Floransa'nın kuzeyinde bulunan Mugello'da büyük topraklara sahiptiler. Bu aileden gelen yöneticiler, Floransa tarihinde 1421-1429 arasında devlet başkanı, 1434-1495 ve 1512-1519 arasında prens,1569-1737 arasında da büyük duka unvanlarını taşıdılar. Aileden II. Giovanni 1513te papa seçildi. Onun oğlu Guilio (1478-1534) da VII. Clementius adıyla papa oldu. (Ç.N.)

bile olsa öldürmeye kararlıydılar". 23 Mayıs 1498 tarihinde asıldı ve sonra da yakıldı.[40]

Alexsander ve Sixtus'un standartlarına uygun yaşamayı beceremediği için, VIII. Innocentius'u çok ağır şekilde yargılamamalıyız. Çeşitli tarihçiler onun oldukça övgüye değer bir çabasına dikkat çekmektedir. En ünlü kararlarından birisi Henrich Kramer ve Jacob Sprenger'ın cadı avı takıntısına papalık adına izin vermesiydi. Böylece hem onbeşinci yüzyılın sonlarındaki Alman cadı avı zulmünü başlatırken, öbür yandan Kramer ve Sperenger'ın *Malleus Maleficarum* adlı eserinin bir cadı avcısı incili işlevini sürdürdüğüne bakarsak, daha sonraki birçok cadı avına da katkıda bulundu.[41]

Innocentius ayrıca ilk kölelik örnekleriyle ilişkilendirilmiş ve Haçlı seferlerine onursuz yaklaşımıyla dikkat çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmak yerine, pazarlık eden ilk papadır.[42] Onaltı gayrımeşru çocuğu ve yukarıda sayılan başarılarına, (tıpkı II. Pius ve IV. Sixtus gibi) Innocentius'un yeni fethedilen papalık topraklarına yeğenleri ve oğullarını yönetici olarak atamasını; ünlü filozof Pico della Mirandola'nın kitaplarını yasaklamasını ve papalığı "kararsızlık (ve) ihmalkârlık" ile yönetmesi nedeniyle "hiçbir kilise reformunun söz konusu olmaması" ve ölürken "papalık devletini anarşi içinde bırakmasını" da[43] ekleyebiliriz.

Bu durumda bu tarz bir tıbbî vampirliğin papalığın etik ilkelerine uymadığını nasıl söyleyebiliriz? Innocentius'un hekiminin inandığı etik kurallar nelerdi? Burada mesele biraz daha karmaşık hale gelmektedir. Zira bu kişi aslında Yahudi idi. (Kutsal Kitap'ın) Levililer ve Yasanın Tekrar'ı bölümlerinin âyetlerine göre Yahudilerin kan içmesi açıkça yasaklanmıştı. Yahudiler ayrıca Hıristiyanlar tarafından ritüel olarak Hıristiyan çocukların kanını içmekle suçlanıyordu.[44] Eğer Infessura Yahudi kan tabularını ciddiye alıyor idiyse, o zaman yalnızca bir Yahudi hekimin Hıristiyanlara kan verebileceğini varsaymış veya mesleğine bağlı ve hırslı bir hekim olarak böyle bir durumda dinî esaslarını geçici olarak askıya almış olabilir. Burada yine Kan İftirası[i] da

Yahudilerin Yahudi olmayanları (örneğin Hıristiyan çocuklarını) ayinlerde kanlarını kullanmak üzere öldürdükleri suçlaması. (Ç.N.)

Hıristiyanların sürekli olarak Eski Ahid'in kan yasalarının tutarsızlığını görmezden geldiklerini göstermektedir. Bu yüzden Infessura'nın birçoklarının Kan İftirası rivayetlerini çok ciddiye aldığını bilerek, çağdaşlarının bu tür davranışların bir Yahudi hekim tarafından yapılabileceğine inandıklarını düşünüyordu. Böyle bir görüş, Infessura'nın yalnızca bu rivayeti uydurduğunu ima etmektedir; oysa bu ihtimal bu rivayeti ilgi alanımız dışına çıkarmaya yetmemektedir.

Diğer iki ihtimal daha çok dikkate almaya değerdir. Birincisi; gençlerin kaza eseri ölmüş olması büyük ihtimaldir (ancak böyle bir durumda bir doktorun ihmal suçlamasından kurtulması çok güçtür). İkincisi; hekimin kendisinin, hastasının öneminin bilincinde olarak, tıbbî olduğu kadar siyasî nedenlerle gençlerin kanamasını devam ettirmeyi seçmiş olabilir. Yani hastasını tedavi edebilmek için gerektiği kadar acımasız olmaya hazır olduğunu göstermek istemiş olabilir. Böyle bir tavır, kısmen 1780 yılında hekim William Hunter'ın bir tür "zorunlu insanlıkdışılık" olarak nitelediği, tıp personelinin soğuk ve insanî yönlerini göstermeme ilkesinin yansıması da olabilir.[45]

Toplum ve Tıp Açısından

Bu iddiayı çevreleyen sosyal ve tıbbî konular birlikte ele alınabilir. Yazar Tony Thorne'un Innocentius'un kendisinin bu tedaviyi reddettiğini belirtmesine rağmen, üç 'bağışçı'nın ölene kadar kanamalarının sürdürüldüğü gerçeğini inkâr etmediğini belirterek başlayalım.[46] Her ne kadar Thorne, Innocentius'un tedaviyi reddettiğinden çok emin görünüyorsa da, hekimin bu girişimde bulunduğunu kabul etmesi bile önemlidir. Eğer Thorne haklı ise, bunun anlamı bu tedavinin pratik olarak geçerli kabul edildiği, ancak papanın kendisinin etik olarak benimsemediğidir.[47]

Ayrıca Albertus Magnus tarafından, büyük ölçüde benzer bir tedavinin kullanımının sosyal bakımdan kabul edilebilir bulunduğunu da biliyoruz. (Her ne kadar Magnus 1930'lu yıllara kadar resmen kabul görmese de, Innocentius'un döneminde açıkça

saygı görüyordu ve 1622 yılında kutsanmıştı). Bir Earl'ı (Kont) böyle bir ilaçla tedavi etmek Villanovalı Arnold için sosyal açıdan kabul edilebilir bir durumdu. Onbeşinci yüzyılın sonlarında her iki şahsiyete atfedilen reçetelerin önemli bir tıbbî değeri vardı. Bu kişiler tarafından kullanılan karışımların Innocentius'un sıcak kan içmesinden daha gelişmiş olduğu itirazı yapılabilir. Bu itirazın haklılık payı vardır. Ama bu itiraz aynı zamanda bizi Innocentius'un çağdaşı, önemli bir aydın ve sosyal prestij sahibi birisine getiriyor. Marsilio Ficino (1433-1499) Rönesans dönemi Avrupasının en saygın şahsiyetlerinden birisiydi. O da yaşlıların "temiz, mutlu, mutedil ve kanı hem mükemmel hem de biraz fazla olan... bir erişkinin kanını emerek" kendilerini gençleştirebileceklerine inanıyordu. Her ne kadar Ficino, somut örnekleri kaydetme yerine bu öneride bulunsa da, aynı zamanda kanın o devirdeki "iyi doktorlar" tarafından ilaç olarak kullanıldığını açıkça belirtmektedir.[48] Ficino'nun babası da bir hekimdi ve içinde benzer pratik fikirler ve ayrıntılarla dolu bu reçetenin yer aldığı *Hayat Kitabı*'nı yazmıştı. Ficino'nun da bir yandan rutin gençleştirme yöntemi olarak kan tedavisi uygularken (ve bu yönüyle Arnold'ın yaptığını yaparken), öbür yandan da kanın doğrudan bağışçının kolundan emilmesi gibi reçeteler önermekten çekinmediğine dikkat çekmek isteriz.

Ficino'nun yetmiş yaşını geçmeleri nedeniyle "insan ve gençlik sıvısıyla sulanma" ihtiyacı bulunanlar için bir başka tedavi önerisi de vardı. Bu gibi kimseler "güzel, neşeli, sakin ve çok aç bir kız seçmeli... ve ay yükselirken, onun sütünü emmelidir".[49] Hastalığı ağırlaşana kadar papanın tedavisindeki başlıca yöntemlerden birisinin, insan sütü içirilmesi olduğu rivayet edilmektedir. Ficino'nun tavsiyesine uyan o yaşlı adamlar (ve kadınlar?) gibi, Papa da muhtemelen doğrudan göğüsten süt emmişti. Bunu örneğin Cambridge'teki Caius ve Goville Koleji'nin kısmî kurucusu Doktor John Caius'la kıyaslayınız. Caius, 1573 yılındaki son hastalığı esnasında doğrudan göğüsten süt emerek beslendi.[50] Bize göre bu tedavi yöntemi, bir insanı yamyam veya vampir yapmaz. Ancak Innocentius'un çaresiz hekimlerinin onu insan hayatının özü ile

beslemek istediklerini gösterir. Rönesans tıp teorisine göre, süt ve kan aynı bedensel sıvının çeşitlerinden ibaretti.[51] Ficino ve diğerlerine göre; insan kanının içilmesi biraz daha dramatik olsa da, mükemmel ölçüde mantıklı olan göğüsten besleyerek tedavinin yalnızca bir uzantısından ibaretti.[52]

Diğer bulgular Ficino'nun görüşlerinin çok tuhaf görülmemesi gerektiğini göstermektedir. Piero Camporesi'nin işaret ettiği üzere, Padovalı hekim Giovanni Michele Savonarola (ölümü 1464?) "insan kanı özünün sıklıkla "çaresiz hastalıklara karşı" kullanıldığını belirtiyordu.[53] 1512 yılında Brunswickli Jerome "bütün hastalıklardan uzak, aklî dengesi yerinde ve neşeli mizaçlı" otuzüç yaşında bir adamın kanından damıtılan bir suyu tanımlıyordu. Numunenin, kanın bol olduğu Mayıs ayı ortalarında alınması gerekiyordu ve bu suyun "hasta organ" veya fistüllere sürülerek ya da şiddetli ateş ve "bitkinliğe" karşı içilerek kullanılması mümkündü. Bu ilaç ayrıca saç çıkmasını sağlıyordu.[54] Onaltıncı yüzyılın ortalarında berber-cerrah Leonardo Fioravanti (1517-1588) "insan kanının beşinci özü" için daha büyük iddialarda bulunuyordu: "inceltilmiş ve işlemden geçirilmiş olması halinde, ölüleri diriltecek kadar faydalı olabilir; ölmek üzere olan kişilere içecek olarak verilebilir".[55]

Şu reçel tarifini de unutmamalıyız. İlk olarak "yapışkan bir kütle halinde kurumasını sağlamalıyız". Sonra:

> Düz, yumuşak ahşaptan bir tahta üzerine koyup ince dilimler halinde keserek, sularının akıp gitmesine izin verin. Artık damlamalar kesildiğinde, aynı tahta üzerinde bir ocağın üzerine koyup, bir bıçakla hamurlaşması için karıştırın... tamamen kuruduğunda, hemen çok sıcak bronz çamur içine koyun ve onu döverek ipek elekten geçirin. Eleme bittiğinde, bir cam kavanoza koyup kapağını kapatın. Her yılın bahar aylarında tazeleyin.

Bu formül oldukça eski -1679 tarihli- olsa da, bir Fransisken eczacı tarafından verildiği için güvenilir olmalıdır. Yine de evinizde denemek istemeyebilirsiniz. Çünkü reçeli yapılan meyve egzotik bir meyve olmalıdır. Şimdi tek katkı maddesinin kaynağına

doğru uzanalım. Eczacımız size "lekeli, kırmızı tenli ve oldukça şişman yapılılar gibi sıcak, uysal tabiatlı kişilerden... kan çekmenizi" önermektedir. "Onların kanları, saçları kızıl olmasa bile mükemmel olacaktır... Bu kanı kurumaya bırakalım..." Bu tuhaf tarif için kaynağımız olan Piero Camporesi, haklı olarak burada reçel veya marmelat için gerekli kan türüne sahip olduğumuzu belirtmektedir.[56] Infessura tarafından tarif edilen transfüzyondan yaklaşık ikiyüz yıl sonra, insan kanının stokları iyi olan mutfakların buğu ve aromaları arasına girdiğini görüyoruz.

Bu dönemde Avrupa kıtasında ilaç olarak başka ne yutuluyordu? Camporesi tanınmış anatomi uzmanı ve tıp yazarı Berengario da Carpi'nin (1460-1530) merhem katkı maddesi olarak mumyayı sık sık kullandığını belirtmektedir. Carpi'nin kendisi ailesinin mumya kullanan en yakın dönem üyesi idi. Alçı tarifi bir tür gurla saklanan, onlarca yıl öncesine dayanan bir aile sırrı idi. Çok değer verildiği için Carpi ailesi evde mumyalanmış kafatasları tutar; böylece bu hayatî katkı maddesinin daima ellerinin altında bulunmasını sağlarlardı.[57] Carpi ailesinin onbeşinci yüzyılda mumya kullanması, 1424 yılında Mısır'da mumya tüccarlarının idam edilmesiyle aynı zamana rastlamaktadır.

Hemen hemen aynı dönemde, Padova'da 1422 ila 1460 yılları arasında tıp profesörlüğü yapan Bartholomew Montagna, damıtılmış insan kanı kullanıyordu.[58] 1497 yılında cerrahi konusunda etkin bir eser yazmış olan Alman tıp yazarı Brunswickli Jerome (1450-1512) sıklıkla mumyaya yaralanmalar ve kanamalara, kan pıhtılaşmasına ve çene ve parmaklardan kafatasına, boyun veya sırta kadar birkaç tür çatlak, kırık veya çıkmış kemiklere karşı verdiği reçetede yer verirdi.[59]

Yine Almanya'da ceset yoluyla tedavinin iki erken dönem eleştirmeni seslerini yükselttiler. 1526 yılında Alman sihirbaz Henricus Cornelius Agrippa, çeşitli "tuhaf ve çirkin tedavi yöntemlerine" karşı çıkıyor ve "insan yağı ve baharatla mumyalanmış ve mumya adı verilen insan etinin kullanımını" lanetliyordu.[60] Bu son sözlerin söyleniş biçimi mumyanın o tarihte oldukça yeni olduğunu ima etmektedir. Agrippa kısmen Mısır'daki ceset

yoluyla tedavi biçimine atıfta bulunurken, bitki uzmanı Leonhard Fuchs 1535 yılında Alman eczanelerinde "ilaç yerine satılan... korkunç kadavra maddesini" reddediyordu. Bu eczaneleri "cellatların ofisleri ve akbaba dükkanları" olarak niteliyordu.[61] "Cellat"larla ilişkilendirilen korkunç madde" muhtemelen o dönemde ya Paracelsus tarzı mumya veya insan yağını ya da her ikisini birden ifade ediyordu. İnsan yağı Agrippa tarafından neredeyse on yıl önce anlatılmıştı ve 1534 yılında İtalyan tıp yazarı Antonius Musa Brasavola (doğumu 1500) bu yağın tıbbî olarak kullanımını önermişti.[62] Birkaç yıl sonra *Yeni Sağlık Cevheri* adlı eserde "Mumya yağı" konusunda Paracelsus'a atıfta bulunulurken, onun öğrencisi Leo Suavius 1567 yılında insan kanı ve yağını tavsiye ediyordu.[63]

Paracelsus yanlıları insan eti kaynağı olarak en taze cesedi tercih ediyorlardı. Paracelsus'un kendisinin de "eğer hekim veya başka bir makam, mumyanın doğru kullanımını ve ne işe yaradığını anlamışsa, üç gün içinde darağaçlarında veya kaçak çalınacak hiçbir ceset kalmaz. Çünkü hepsi de cesetlerinin parçalanacağı korkusuyla kaçacaklardır" diyordu.[64] Paracelsus'un şartlı ifadesi açıkça çok az doktorun, kendisinin o kitabı yazdığı tarihte yeni ölmüş cesetlerin tıbbî güçlerinin farkında olduklarını göstermektedir. Ama 1535 yılında bazı doktorlar farkına varmış olmalıdır. Eğer Fuchs "gory-korkunç" sözcüğünü şimdi demode olmuş "insan dışkısı, kakası; her tür kir, balçık" (OED, 'gore' 1) anlamında kullanıyorsa, o zaman eczacılarda işlem görmemiş halde duran suçlu cesetlerinin yağ veya etlerini kastediyor olabilir. Sonraki Paracelsus reçetelerinde tütsülenmek veya işlenmek üzere asılmış insan eti şeritlerinden söz edildiğine göre, bu ifade geniş anlamda Fuchs'un "akbaba dükkanları" şeklindeki öfkeli aşağılamasının da nedeni olabilir.

Fransız sınırında, Fuchs'un çağdaşı I. Francis'in (1494-1547) bu tür kaygıları yoktu. İltihabın ilacı olarak mumyanın etkinliğine özellikle inanan Francis, "yanında ondan biraz bulunursa kazalardan korkmayacağını düşünerek daima cüzdanında taşıyordu".[65] 155 yılında İtalyan hümanist Giralamo Ruscelli *Sırlar*

Kitabı adlı eserini ilk kez yayınladı. Bu eser çok popüler oldu, çok sayıda baskı yaptı ve en az yedi dile tercüme edildi.[66] Ruscelli kanama, ülser ve tümörlere karşı mumyayı önerdi. Mumya ve kaynatılmış insan kanı (narçiçeği, mercan, kırmızı mum ve katranla karıştırıldığında) kırıklara iyi geliyordu.[67] Eğer bir kimse burun kanaması yaşıyorsa, kanın bir demir plaka üzerinde yakılıp, toza dönüştürülmesi ve hasta tarafından burnuna çekilmesi gerekirdi. İnsanın kanı güneşte kurutulur ve toza dönüştürülürse, kanamayı durduracaktır.[68]

Pierre Boaistuau'nun ansiklopedik *Theatre du Monde* adlı eseri 1558 yılında yayınlandığında, "mumyalanmış cesedin fiziğin birçok alanında çok üstün kullanıma sahip olduğu" vurgulanırken, aynı tarihlerde *Yeni Sağlık Cevheri*'nin baş ağrıları, gut hastalığı, yaralar, ülser, göz hastalıkları, veba, zehirlenme ve bağırsak kurtlarına karşı mumyayı önerdiği görülüyordu. (Beşinci Bölüm'de göreceğimiz sağlık problemleri dikkate alındığında, bu listeden o yıl, mumya almaya gücü yeten herkesin bir mumya parçası yuttuğu anlaşılmaktadır). İlginç tarafı Katoliklerin kanın hayat iksiri oluşuna duyduğu saygı dikkate alındığında, Protestan tıbbının da aynı derecede dindarlık sergilediğini görüyoruz: Eklem yaralanmaları için yapılan ve mumya içeren, Paracelsus tarifi bir karışımın adı "İsa merhemi" idi.[69] Bu mumya reçetelerinden bazıları merhem şeklinde iken, "pamukçuk, fistül... sara hastalığı, mantar hastalığı, ciltte döküntü, eklem hastalığı, gut ve her türlü kas ağrısının tedavisi için" şurup olarak içilmesi gerekiyordu.[70]

Fransız saray cerrahı Ambroise Paré (1510-1590) sonunda cesetten ilaç yapmaya karşı en çok sesini yükselten ve en azimli muhalif haline geldi. Yine de Paré bütün antipatisine rağmen, o saldırdığı halde cesetten ilaç yapmanın popülerliğinin sürdüğünü teyit etmektedir. 1585 yılında mumyanın "neredeyse bütün doktorlarca iltihaplara karşı kullanılan ilk ve son ilaç" olduğunu itiraf etmektedir.[71] 1580 yılında Paré atından düşen Mösyö Christophe des Ursins'i tedavi etti. Mumyalara düşmanlığı nedeniyle, Paré, des Ursins'in yaraları için kendi özgün katkılarıyla hazırladığı ilaçları kullandı. O dönemde bazı erken modern dönem

hastalarının doktorlarına sabır göstermediği dikkat çekiyordu. Yani bu çağın daha ayrıcalıklı bireyleri, özellikle hekime başvurmada isteksizken, bazı hekimler de nüfuzlu hastalarını şımartma eğilimindeydi.[72] (Günümüzde bilime dayalı tıbbî otorite çok daha güçlü hale geldiğinden, antibiyotiklere modern talebin artması ve antibiyotik yazmada ihtiyatlı davranan doktorların kötü imajı, o zamanla geniş bir kıyaslama imkânı vermektedir).[73] Des Ursins, kendisine gelir gelmez, bu aydın duruşu nedeniyle Paré'ye teşekkür etmek yerine, öfkeyle yarasına neden mumya ilacı uygulanmadığını sordu.[74] Paré'nin ölümünden kısa süre sonra, Danimarka kralı IV. Christian (1577-1648) epilepsiye yakalandı ve "ilaç olarak kısmen suçluların kafataslarından elde edilen tozların kullanıldığı bir karışımı" aldı.[75]

Burada ortaya çıkan Avrupa tablosu, daha çok İtalya, Almanya, Fransa ve İsviçre'yi temsil ediyor gibi görünmektedir.[76] İlk olayda bunun kısmî nedeni bazı cerrahlar ve hekimler için ceset bulmayı biraz daha kolaylaştıran anatomide kadavra üzerinde çalışmaların artmasıydı (İtalya'da ilk kadavra üzerinde çalışmanın 1512 yılında Roma'da gerçekleştiği kaydedilmiştir).[77] Ancak göreceğimiz üzere bu faktörün etkisi abartılmamalıdır. Çünkü idamcılar bir suçlunun cesedini çeşitli hekimler veya hastalara satabiliyordu ve satmıştı. İsviçre, Fransa ve Almanya'da Paracelsus'un nüfuzunun fazlalığı da muhtemelen önemlidir. İtalya'da onaltıncı yüzyılın başlarından itibaren mumya talepleri olduğu görülmektedir. Örneğin da Carpi 1518 yılından bir süre önce Venedik'te antik Mısırlıların "neredeyse hiç bozulmamış cesetleri"ni görmüştü.[78]

Kraliçe Elizabeth Dönemi İngilteresi

Edebiyat eleştirmeni Terry Eagleton'ın dikkat çektiği üzere, bir tür kültürel gümrük muhafızlığı yöntemiyle, yeni Avrupa felsefeleri ve sanat hareketleri Britanya'dan (özellikle İngiltere'den), Avrupa'da kök saldıktan uzun süre sonrasına kadar uzak tutulmuştu. Bu durum cesetten ilaç yapma için de geçerlidir. Kraliçe Elizabeth'in 1558 yılında tahta çıkmasından itibaren yirmi yıl geçene kadar da adaya bu uygulama sokulmadı. Londra'nın

yamyamca ilaçlarının izini sürdüğümüzde, hastalar ve hatta doktorların büyük çoğunluğunun Bucklersbury'deki eczanelerde bulunan ve tek boynuzlu at boynuzu ve öğütülmüş inciler arasında yerini almış, kırık mumya parçaları, kızıl toz ve insan yağı kavanozları arasında kuşkuyla çatılmış kaşlar ve buruşturulan burunlarıyla ayak parmak uçlarında dolaştıklarını görebiliriz.

Gerçekten de 1565 yılında, yani Shakespeare'in doğumunun ertesi yılında, "kurutularak kömür kadar kararmış parçalanmamış kollar ve bacakların pek nadir görülen parçalar olmadığını" işitiyoruz. Vitrinlerde reklam için asılı duran veya karanlık arka odada tutulan kararmış bacaklar, hırsızlara karşı güvende miydi? Bize bilgi verenin anlattıkları hakkında gerçekten bilgi sahibi olduğundan emin olabiliriz. Çünkü o ünlü cerrah John Hall idi. "Mumyalanmış cenazeler" (Arapların büyük çoğunluğunun söz ettiği... ölenlerin cesetlerinin mumyalanması veya baharatlarla korunması sonucu, ödağacı, sarısakız ve merhemin karıştırılması (cesedin yağı ve nemi ile birleşerek) bedene nüfuz etmesiyle oluşan hali) ile cesetlerin çöl kumlarıyla doğal olarak mumyalanması arasındaki farkı bilen birisiydi. Hall, 1560'lı yıllarda "artık eczanelerimizin envanterinde bulunan" mumyanın ne katran ne de *mumia sepulchorum (mumyalanmış ceset)* olmadığını; daha çok;

> Taze insan bedeni olup kömürleşecek şekilde yakılmış olandı. Çünkü kurutulmuş kömür kadar siyah, parçalanmamış kol ve bacaklar nadiren görülen bir şey değildi. Buradan hareketle tüccarların gömülmüş cesetleri veya parçalarını bütünüyle getirdiklerini veya başka bir şekilde kömürleştirilmiş cesetler olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü çeşitli tüccarların (eğer itibar edilirse) bu tür iddiaları var.

Bunlar kum fırtınası kurbanlarının mumyalanmış cesetleriydi ("gömülmüş cesetler" ifadesi bu tür cesetleri ifade etmektedir; normal olarak mumyalanmış olanları değil). Konu bu tür mumyalaşmanın mümkün olup olmadığı olduğunda, Hall spekülasyondan kesin bilgiye geçmekte ve "bunların kesinlikle bu şekilde veya başka bir şekilde kurutularak kömürleşmiş insan cesedi olduğu" sonucuna varmaktadır.[79]

Birçok şaşırtıcı bilgi o son sözlerde saklanmıştır. Birincisi; "insan eti" bir kimsenin düşünebileceği en yamyamca terim olup, her türlü örtülü Latince ifadeden ve hatta biraz daha muğlak olan "mumya" sözcüğünden bile açıktır. İkincisi; "parçalarını bütünüyle getirdiklerini veya başka bir şekilde kömürleştirilmiş cesetler" ifadesi, muhtemelen sahte mumyaları ima etmektedir. Üçüncü Bölüm'de göreceğimiz üzere; bu ipucu bizi firavunların saygın nekropolünden çok farklı bir yöne götürmektedir.

1562 tarihli bir diğer popüler tıp eserine göre, Mısır mumyası teriminin de açıklığa kavuşturulmaya ihtiyacı vardı. Yazar Wililam Bullein, mumyanın "Arabistan'dan geldiğini ve bazıları asil kimseler olmak üzere ölmüşlerin cesetlerinden oluştuğunu" belirtmektedir. "Bu insanlar başlıcaları sarı sakız, safran ve öd ağacı olmak üzere, kıymetli yağlar ve baharatlarla mumyalanmıştı". Bu mumyalardan elde edilen ilacın "kanamayı durdurma, yaraları iyileştirme etkisi vardı" ve "sinameki ile yumuşatılıp, sinir otu suyuyla birlikte içildiğinde, iltihaplara karşı çok etkiliydi".[80] Sıvı ile karıştırıldığında, bir şırınga yoluyla epilepsi hastalarının burunlarına sıkılıyordu -beynin kendisine ilacı ulaştırma arzusunu ima eden olağandışı bir ilaç verme yöntemiydi. 1579 tarihli ikinci baskıda (Bullein'in ölümünden üç yıl sonra) kitaba ayrıca mumya, yabanî rezene, ışkın, gül, siyah gelincik suyu, kantaron, bal ve yabanî sarı havuzla yapılan bir bitkisel panzehir eklenmişti. Bu ilaç (yine) epilepsi tedavisi için ve aynı zamanda kasılmalar, başağrısı, karın ağrısı, migren "kan tükürme" ve "sarılık" için kullanılıyordu.[81] İnsan kanı kırıkların alçıya alınmasında ve dizanteriye karşı ilaçta kullanıyordu. Bullein "kurutulmuş insan kanının berberlerde ve kan alanlarda bulunması gerektiğini" belirttikten sonra, bu kanın "fırında kurutulması" gerektiğini not ediyordu.[82]

Cesetten ilaç yapmanın monarkların nezdinde -yalnızca I. Francis ve II. Charles değil, aynı zamanda II. Marry ve III. Williams'ın gözünde- popüler olduğunu görmüştük. Kraliçe Elizabeth'in bu tür ilaçlar kullanıp kullanmadığını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Bildiğimiz tek şey, en azından onun iki saray cerrahı tarafından hararetle tavsiye edildiğidir.

Bunlardan birisi John Banister idi. 1575 yılında Banister meme ülseri için ışkın suyu ve mumyadan oluşan bir ilaç önerirken, tümörlü ülser için bir mumya macunu öneriyordu.[83] Banister'ın 1589 tarihli *Antidotary Chyrurgical* adlı eserinde, bu iki referans sayısız merhem, macun, içecek, toz ve yağ şeklinde geliştirilmiştir. Hepsi de temelde yaralar, kırıklar, çatlaklar, cerrahî kanamalar ve aynı zamanda ülser ve iltihapların tedavisini amaçlıyordu.[84] Bu değişim kısmen Banister'ın, 1588 tarihli cerrahi ders kitabında mumyayı organ kesme ve yaralardan kaynaklanan kanamalara karşı reçete olarak öneren diğer saray cerrahı William Clowes ile dostluğundan kaynaklanmış olabilir.[85] Ancak asıl nedeni büyük ihtimalle Banister'ın kendisindeki değişimdi.

Nedenini anlamak için, bu dönemde tıp teorisi ile uygulaması arasındaki merak uyandırıcı ilişkiyi anlamamız gerekmektedir. Çok uzun süre boyunca, teori pratiğe egemen olmuştu. Bunun anlamı; Latince ve Yunanca okuyabilen seçkin hekimlerin, sıradan hekimler üzerinde üstünlük kazanmasıydı. Basitçe ifade etmek gerekirse, sıradan hekimlerin dünyası karmaşık, gerçek bir dünya idi. Hem canlı hem de ölü bedenlerle yakından ilişkiliydiler. Buna karşın elit hekimler Galen'in eserlerinden elde edilen ilaç bilgisiyle övünüyorlardı. Galen M.S. 200 yılı civarında ölmüştü ve muhtemelen bırakınız insan cesedini, hayvan bile kesmemişti. Yüzyıllar boyu teori hep üstteydi. En sonunda onaltıncı yüzyılın ortalarından biraz önce, İtalya'da bu duruma Flaman anatomist Andreas Vesalius (1514-1564) meydan okudu. Vesalius teori ile pratiği birleştirmeyi amaçlıyordu. Bu durum onun şaheseri *İnsan Bedeninin Dokusu Üzerine* (1543) adlı eserinde açıkça görülmektedir. Latince olan bu eserde, yeni incelenmiş insan iç organlarına dair sayısız gelişmiş resim bulunmaktaydı.

Bana göre Vesalius'un kahramanca mücadelesindeki en dramatik an bu kitaptan üç yıl öncesine aitti. Bu aşamada anatomik tatbikatlar hâlâ eski ekole mensup teorisyenlerin kontrolündeydi. Bunun anlamı eğitimli bir hekim konuşmayı (Galen aracılığıyla) yaparken, sıradan bir cerrahın da kesme -bazen fiilen orada bulunmayan vücut parçalarını "göstermesi"- işlemini yapıyor

olmasıydı. Tuhaf ama gerçek buydu. 1540 yılında Bologna'da Vesalius'un kesme işlerini yaparken yaşlı hekim Matthaeus Curtius'un da konuşmayı yapması bekleniyordu. Olaya tanık olan bir öğrencinin dikkatli notları sayesinde, bu patlama anına kameramızı yakınlaştırabiliyoruz. (Kontrastı gözünüzde canlandırmak isterseniz, Curtius'u Michael Gambon, Vesalius'u da Daniel Craig'in oynadığını düşünün). Bu ikili akciğer zarı iltihabının nedenleri hakkında tartışırken ve önlerinde en az iki kadavra açılmış haldeyken, Curtius gururlu bir şekilde haykırıyor: "Hipokrat'ı Galen'den daha iyi mi yorumlayacaksın?" Vesalius cevap verdi: "Öyle bir şey söylemiyorum; ama size burada, bu iki kadavrada çifti olmayan damar gösteriyorum... İltihaplanma ve akciğer zarı iltihabı daima burada -elleriyle göğsün ortasına vuruyor- ortaya çıkıyor. İki üst kaburgada değil".[86] Teorisyenlerle deneyciler arasındaki savaşın bundan daha özlü bir ifadesini düşünmek güçtür. Sanki birbiriyle çarpışan iki zıt hava cephesinin Vesalius'un sert cevabının şiddetli gürültüsü ve şimşeği gibi, bilimsel aydınlanma ve kıymetli yağmurların onlarca yıl sonra Hipokrat ve Galen'in kuru ve çoğu zaman hatalı metinleri üzerine düşmesi gibiydi.

Bu yeni temizleyici yağmur, Elizabeth döneminde hâlâ İngiltere'nin üzerine yağmaya devam ediyordu. Bu ışıkla aydınlananlardan birisi de Banister'dı. Vesalius gibi Banister da cerrahlar ile teorik yönü daha dar olan hekimler arasında daha yakın işbirliğini teşvik ediyordu.[87] Böylece 1578 yılında Vesalius'un çizimlerini ve saygın İtalyan anatomi profesörü Realdo Columbo'nun metinlerini içeren önemli bir anatomi ders kitabı olan *The History of Man*'i yayınladı. Bu eser hekimleri 1582 yılında kurulan yeni Lumlemian[i] Anatomi Derslerine katılmaya ikna etti.

Bu durumda Hall, Bullein ve Banister'ın ortak yönleri neydi? Her ne kadar Bullein dar anlamda bir cerrah olmasa da, kesinlikle bir deneyci idi. İyi bir modern bilim insanı olarak, somut bulgulara dayandı. Onun ders kitabı (modern klinik eserlerle

---

Londra Kraliyet Hekimler Koleji tarafından 1582 yılında başlatılan ve 1. Baron John Lumley anısına yapılan, başlangıçta yalnızca cerrahiye odaklanmışken günümüzde genel tıp alanını kapsayan yıllık konferanslar serisi. (Ç.N.)

kıyaslandığında zengin ve eğlendirici bir okumayı mümkün kılmaktadır) derin ayrıntılarla doludur. Tormentilla bitkisinin[i] gelecekteki yararına neden inanıyordu? Çünkü Bullein, Suffolk, Blaxall'daki koyunların hastalıktan bu ot sayesinde kurtulduğunu biliyordu... İronik biçimde, çok gizemli ve bilimsellik dışı göründüğü dikkate alındığında, İngiliz ceset yoluyla tedavi yöntemi ilk kez cerrahlar ve deneyciler tarafından desteklenmiştir. Bu kişilerin elbette kendi teorileri olsa da, Paracelsus'tan ve daha yakın dönemden ya da yaşayan Avrupalı yazarlardan ulaşan daha yeni teorileri destekliyorlardı.[88]

Bu durumda bir düzeyde kitap ve neşter, kütüphane ve anatomi masası arasında geniş bir muhalefet görüyoruz. Londra yaşamının ham telaşının içine biraz daha girdiğimizde, bir başka zıtlık daha buluyoruz: sabit adresleri bulunan tıp insanları ile sokakta çalışanlar arasındaki zıtlık. Deborah E. Harkness, George Baker ve arkadaşı cerrah Clowes'un bu sokak şarlatanları ile muhafazakâr hekimler arasında önemli bir arabuluculuk rolü üstlendiğini ortaya koymuştur.[89] Bunu yaparken, Harkness ayrıca cerrahların göreceli olarak Paracelsus tarzı tedavilere açık olduğunu teyit etmesinin yanısıra, seyyah tedavi edicilerin "Paracelsus tarzı tedavileri... müşterileri arasında çok popüler hale getirdiğini" açıklığa kavuşturmaktadır.[90] Eğer ceset veya kandan yapılan ilaçların o günün fırsatçı sokak sağlıkçıları tarafından sunulduğunu makul olarak varsayarsak, hastalarının bu tedaviler konusunda oldukça açık fikirli olduğu sonucuna varırız. Bu dönemde kişisel şiddet olaylarının yoğunluğu dikkate alındığında, yaralanma ve kanamaların tedavilerinin, Londralılar arasında, sözel ve yazılı kaynaklar yoluyla yayılmaya başlamış olması sürpriz olmazdı.[91]

Çok başarılı sokak hekimlerinden birisi Alman Valentine Russwurin idi. Ruswurin -Harkness'in yazdığına göre- zaman zaman Kraliçenin dışişleri bakanlığını yapan Wililam Cecil'in gut hastalığını tedavi etmiş ve bu nedenle 1574 yılı kışında Kraliçe Elizabeth tarafından İngiliz vatandaşlığına kabul edilmişti. Bu tarihte Russwurin zaten Londralılar arasında "göz şikâyetleri, me-

---

Parmakotu. (Ç.N.)

sane taşları ve deri hastalıklarını tedavi etmesiyle" ün kazanmıştı. İnsan yağının Almanya'da 1520'lerden itibaren bir ilaç maddesi olarak kullanıldığını görmüştük. Bu tarihten itibaren onsekizinci yüzyıla kadar ana kullanım alanı romatizma ve gut tedavisiydi. Eğer Ruswurin insan yağını elde edebiliyor idiyse, Cecil üzerinde de kullanmış olabilir. Ruswurin genelde hekimlerin kendisine karşı gösterdiği düşmanca tavırdan şikâyet ederken, aynı zamanda "Pier Andera Mattioli ve Rembert Dodoens gibi Avrupalı hekimlerden de büyük saygı gördüğünü" vurgulamaktadır. 1561 yılına gelindiğinde Matitoli'nin iki insan kafatasından tuzu damıttığını biliyoruz ve Russwurin'in Paracelsus tarzı kimya teorilerindeki ustalığı dikkate alındığında, bu tür uygulamaların onu da ilgilendirmiş olması mümkündür.[92]

1602 yılı Ağustos ayına geldiğimizde, ruhsatsız hekim Francis Anthony, Kraliyet Hekimler Koleji'nin kınamalarını reddederek, bu kolejin "onu sınava çekme yetkisi olmadığı"nda ısrar ediyor ve açıkça "olağanüstü derecede temizleyici bir ilaç kullandığını ve yüksek ateş için mumyalardan yapılmış bir başka ilaçta usta olduğunu, bu ilacın formülünün kendisine (tarım yazarı ve mucidi) Hugo Plat tarafından iletildiğini" açıkça itiraf ediyordu.[93] Çok başarılı ve kurallar konusunda çok katı olmayan bir başka pratisyen de astrolog Simon Forman idi. Lauren Kassell'in işaret ettiği üzere, 1607-1610 tarihlerini kapsayan bir vaka çalışması kitabında "idrar, saç, kan, âdet kanı, dışkı" ve meni dâhil, insanlardan elde edilen çeşitli ilaç katkı maddeleri sayılıyordu.[94]

Tarihin büyük bir kısmı boyunca, ilaçların büyük bir kısmının -doğru veya yanlış- yazılı kayıtların katı sınırlarından kaçmayı başardığını unutmak kolaydır. Bunu tamamen reçete kayıtlarına dayanan, internet forumlarındaki hiçbir şeyden veya kahvehaneler, eczaneler veya sağlıklı gıda dükkânlarında ağızdan ağıza tavsiye edilen hiçbir şeyi kapsamayan bir modern tıp araştırması ile kıyaslamak mümkündür. Kraliçe Elizabeth dönemi sokak tıbbı hekimlerin sandığı gibi her zaman güçsüz veya önemsiz olmamıştır. Russwurin, ağır bir müşteri olan Cecil'i, modern ünlü hekimlerin kendi ünlü hastalarına benzer bir şekilde ayağa kaldırmış olabilir.

Buna göre ilk yıllarında mumya, seçkin hekimlerden çok, tıp alanının sıradan hekimleri tarafından savunuldu. Peki bundan ne anlam çıkarmalıyız? Doğaları gereği, cerrahlar tipik olarak en pratik (psikolojik veya kısmen psikosomatiğin zıttı olarak) fiziksel problemlerle uğraşırlar. Bunlardan bazıları hem çok somut, hem de çok acildir. İlmî konuşma tarzı veya Latince sözler, bir kimsenin kanamasını durdurmayacaktır. Ancak -gördüğümüz gibi- kurutulup toza dönüştürülmüş kan veya mumya durduracaktır. Eğer mumya tozuna bandırılmış bir alçı bandı kullanıyorsanız, o zaman yaraya biraz baskı yapmanın yararı olabilir. Bu yüzden, cesetten ilaç yapmanın bu erken aşamasında, bu maddelerin işe yaradığının görüldüğü veya işe yarayacağı düşünüldüğü için kullanılmış olduğu ve bu inancın o günün daha dikkatli deneyci pratisyenleri tarafından benimsendiği ihtimalini dikkate almak zorundayız.

Elizabeth Dönemi Literatüründe Mumya

Onyedinci yüzyılın başına ulaşmak üzereyiz ve ceset yoluyla tedavinin korkunç izlerinin artık daha tuhaf bir bölgeye doğru uzandığını görüyoruz. Bu izin peşine düşmeden önce, bir temel soruyu sormak yararlı olacaktır: Bu erken Elizabeth döneminde mumya ne *anlama* geliyordu? Biraz daha açık ifade etmek gerekirse; sözcüğün bir düzineden az kullanımının (büyük çoğunluğu tıbbî, bazıları Latince) yazılı eserlerde yer aldığı bir dönemde, tıp dünyası dışındaki halk için mumya ne anlama geliyordu?[95] Bu sorunun kısa cevabı, mumya sözcüğünün yabancı ve yeni olduğudur. Bu sözcüğü 1600 yılı öncesinde fiilen kullanan üç yazar, yeni ve tuhaf olan şeylere düşkün olanlardı. Bu kişiler Shakespeare, John Donne ve Thomas Nashe idi.

Bu üç kişiden, Nashe en az ünlü ve muhtemelen en az bilineni idi. Devrinde olağandışı bir yazardı. Keskin, bağımsız, şehirli ve hatta okuyucularını şok edecek bazı yeni, derin ve kirli ayrıntılar peşinde koşan bir adamdı. Nashe 1593 yılında en tuhaf eseri olan *Christ's Tears over Jerusalem*'i yazdı. Daha çok Hz. İsa'nın ağzından yazılan bu olağandışı kitap, o yıllarda ortalığı kasıp

kavuran, Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan vebaya acıklı bir cevap niteliğindeydi. Dilbilimi icatlarıyla zaman zaman James Joyce tarzı ve hatta halüsinasyon nitelikli olan bu eserde Nashe'nin "mummianized"[i] sözcüğünü uydurduğunu görüyoruz. Bu tarihte mumyanın sabit bir sözel biçim alamayacak kadar yeni olduğu açıktır. 1593 yılında "mummianized" sözcüğü, artık kabul edilmiş terim olan "mummified" (mumyalanmış) sözcüğüne iyi bir alternatif olarak görülmektedir. Ancak bu sözcük diğer tuhaf icatlarıyla birlikte Nashe'nin okuyucularından bazılarını rahatsız etmişti. Bu yüzden 1594 yılında bu sözcüğü savunarak, "Mumya (genel kamuoyu için) anlamı muğlak birşeydir. Oysa hekimler ve onların takipçileri için... *mumchance* (bir kağıt oyunu) kadar tanıdıktır".[96] Bu iddia hastalar ile hekimler arasındaki -diğer kanıtların da desteklediği- açık bir ayrışmayı göstermektedir.

Shakespeare da bu yenilik ve tuhaflık duygusunu kısmen eserlerine yansıtmaktadır. 1596 yılı civarında *The Merry Wives of Windsor*'da Falstaff, Thames'e düşmesinden yakınmakta, boğulmuş bir ceset olarak ne kadar muhteşem bir şahsiyet olacağına dair gözlemde bulunmaktadır: "Su bir adamı yutuyor ve peki ben yutulduğumda nasıl bir şey olacaktım? Bir mumya dağı olacaktım".[97] Peki bunun Shakespeare'in orijinal okuyucuları için anlamı neydi? Bu deyimin "et yığını" deyiminin modaya uygun bir alternatifi olduğu açıktır. Peki... *herkes* şakayı anlamış mıdır? Shakespeare istediğinde kesinlikle kalabalıkları hoşnut edebiliyordu. *Merry Wives*'ı yazmasının büyük ölçüde nedeni buydu. Çok popüler Falstaff için özel bir araç olmasıydı. Şakanın yeniliğe dayanmasına karşın, yalnızca iki yıl sonra Nashe'nin okuyucuları "mummianized" terimi karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Her ne kadar birkaç eczacı çırağı Falstaff'ı anlayabilse de, seçkin -Latince okuyabilecek ve ilaç olarak mumya alabilecek parası olan- izleyicilere bütünüyle şaka olarak görünmesi mümkündür. Ayrıca bunun belli bir mumya (herhangi bir mumya değil) hakkındaki şaka olduğuna, mumyayı *et olarak* gören bir şaka olduğuna

i Bu sözcük "mumyalanmış" anlamına gelmeyip, "mumyaya dönüştürülmüş" anlamındadır. (Ç.N.)

dikkat ediniz. Başka bir şekilde ifade etmek istersek; Falstaff çok gündelik, çok fiziksel bir karakterdir ve bu fizikselliği çoğu zaman akış ve değişkenlik somut imajlarıyla vurgulanmaktadır (Şu ifadeye bakınız: "yürürken kurak toprağı yağlar".[98]) Bu yüzden onun tiplemesi en azından biraz mumya tipinin üstü kazındığında altından çıkan tip değil midir? Burada Mısır'ın egzotik eserlerine duyulan hayranlıkla dolu bir saygı değil, sargıları çıkarılmış bir eti içeren bir ilaç var gibi görünmektedir.

Birkaç saniye sonra Donne'nın anlattıklarını dinleyeceğiz. I. James döneminde (1603-1624) ceset yoluyla tedavi yöntemlerinin ayrıntılı araştırması şu sonuçları ortaya çıkarmaktadır: 1616 yılında popüler bir tıbbî eser olan *Maison Rustique* hayvan kanının damıtılması için birkaç yöntem öneriyordu. Keçi kanının, akışın ortasından (yani ilk akan kısmı ve son akan kısmı atıp yalnızca ortada akan kısmı) almayı öneriyordu. Tuzla işleyip kırk gün boyunca at dışkısı içinde tutulduktan sonra damıtılmalı ve sonra bir kırk gün daha dışkı içinde tutulmalıdır. Yazar sözlerine şöyle devam ediyor: "Genç bir adamın kanı da aynı şekilde damıtılır; ama gencin açık tenli ve güçlü bir bedene sahip, yirmi veya civarında bir yaşta, iyi beslenmiş ve gürbüz olması gerekir". Sonuçta ortaya çıkan madde "saklanan ilaçlara değil, hemen tüketilenlere katılmalıdır" ve "burun akıntılarıyla eklem yeri akıntılarına karşı da kompres yapılarak kullanılması iyi gelir". Yazar daha sonra şu itirafta bulunmaktadır: "insan kanının böyle bir maksatla damıtılmasını çok onaylamıyorum. Çünkü bu iş değersiz ve kötü bir iş ve Hıristiyanlara yakışmıyor. Diğer birçok ilaç varken, böyle bir şeyden kolaylıkla kaçınılabilir".[99] Bu açık rahatsızlık beyanı, erken dönem modern tıbbında nadiren görüldüğü gibi, aynı zamanda tuhaf biçimde kafa karıştırıcıdır. Verilen ayrıntılı tariflerle, sonrasında gelen muhalefet notu arasında ince bir uyumsuzluk vardır. Reçetede yine genç olması (bağışçı yirmi yaş civarı olacak) vazgeçilmez şart olarak belirtildiği gibi, yazarın bu ilacın etkisinden emin olduğu görülmektedir. Bu kitabın çok popüler olduğu dikkate alındığında, diğerlerinin bu formülü pek de rahatsız olmadan kullandığını düşünmek mümkündür.

Maison Rustique ayrıca gut hastalığı çekenlere "kökler, çavdar çiçeği, tereyağı ve "insan yağı"ndan yapılmış "üstün bir ilaç" tarifi vermektedir. Epilepsi hastalığı için kırk gün boyunca alınması gereken öğütülmüş kafatası ilacını (ve özellikle "kafatasının taç kısmına yakın yerleri) popüler ilaç olduğunu yeniden hatırlarsak, kitap ayrıca boyuna bir kafatası parçası takılmasını tavsiye etmekte ve "bu kemikle onları gıdıklamayı ve başparmaklarını çimdiklemeyi veya dudaklarına insan kanı sürmeyi" ilave olarak önermektedir.[100]

1623 yılında Shakespeare'in Birinci Folyo'su Londra kitapçılarının raflarında görülmeye başladığında, Bard'ın[i] damadı hekim John Hall, Worcestershire'da geniş topraklara sahip William Fortescue'nun epilepsi hastalığını tedavi için çağrılmıştı. Ne kafatası ne de kan kullanmak istemeyen Hall, bunun yerine aromatik benzoin reçinesi, öğütülmüş mumya, siyah katran ve sedef otu suyu karışımını" yaktı ve dumanlarını uyutmak için Fortescue'ye çektirdi.[101]

Francis Bacon, 1626 yılındaki ölümünden bir süre önce, "kanamayı durdurmada mumyanın çok etkili olduğu" popüler inancını tekrarlıyordu.[102] Bacon ayrıca yara akıntısı için bir reçeteyi naklediyordu. Naklettiği özgün formül konusunda kuşkulu olsa da, Bacon bu ilacın etkisini açıkça reddetmiyordu. Temel katkı maddelerini sayarken "en tuhaf ve bulunması en zor olan ölmüş, gömülmemiş bir ölü adamın kafatası üzerindeki yosun ile büyüme aşamasında öldürülmüş bir ayının yağıdır" diyordu. Tıp alanındaki birçok otorite bu yosunun (*usnea*), şiddet yoluyla, tercihen asılma veya boğulma yoluyla, öldürülmüş bir genç adamın kafatasından alınması gerektiğini belirtiyordu. Asılmış ceset bulmak çok zor değildi; ancak Bacon'ın sözünü ettiği zorluk muhtemelen kafatasının gömülmeden bırakılmasından ve yosun oluşmasının zaman almasından kaynaklanıyor olmalıdır. Bu tedarik güçlüğü sonraki yıllarda ortadan kalkmış gibi görünmektedir. Bacon'ın kendisi de pratik bir çözüm olarak, *usnea* bulmak için muhtemel bir Jakoben kaynak önermektedir. Gözlemine göre

---

Bard, ozan anlamına gelmekte olup, Ortaçağda gezen, canlı performans sergileyen ve öyküler anlatan ozanlara verilen unvandı. Shakespeare de bu unvanla anılıyordu. (Ç.N.)

"İrlanda'da gömülmeden yatan "öldürülmüş ceset yığınları" bulunmaktadır.[103] Bu öneri çok sıradan gibi görünse de, Bacon'ın ölümünden sonra bir intikam kastıyla uygulandığını göreceğiz.

Şahin İlaçları ve Balık Yemi

The Merry Wives'taki Falstaff'ın iğneleyici şakası, bizi mumyanın onaltıncı yüzyıl civarında yoksullar tarafından ne kadar bilindiğini merak etmeye yöneltiyor. Bildiğimiz husus seçkinler ve aristokrasinin mumyadan bol bol yararlanmayı Falstaff'ın bu sözünden uzun süre önce terk ettiğidir. 1575 yılından itibaren mumyaya ilgi gösterilmeye başlandığı, ama bu ilginin yamyamca olmadığı, yine de rutin insanî tüketimden daha rahatsız edici olduğu bilinmektedir. George Turberville'nin *The Book of Falconry or Hawking* (1575) adlı eseri ciddi bir şahincinin mumyayı tıpkı I. Francis'in yaptığı gibi kullanması gerektiğini göstermektedir: "Şahin bir avla karşılaştığında yaralanabileceği için mutlaka torbasında toz halinde mumya bulundurmalıdır".[104] Eğer mumya gerçekten de yaralı şahinleri iyileştiriyor idiyse (ve iyileştirdiği kesinlikle düşünülüyordu), o zaman cesetten yapılan ilaçların etkinliğinin psikolojik olduğu savunusu uygun bir şekilde savuşturulmuş olacaktır.[105] Turberville, çeşitli kuş ilaçları önerirken, aynı zamanda mumyanın yaralı şahinler için ana ilaç olduğunu belirtmekte ve bu sporun anahatlarına ilişkin şiirsel girişinde bu ilacı en çok şahinle avcılıkla ilişkilendirmektedir:

Şahinler göklerdeki hızlı çarpışmalarla yaralanır ve incinirse,

Yaralarını iyileştirmek için şu tozdan daha iyi hiçbir ilaç yoktur:

Kap içinde kurutulmuş kan ve kurumuş mumya.

Hangi hekim hastalarını bundan daha iyi iyileştirebilir?[106]

Kitap bir şahinin fiziksel durumunu izlemek için ayrıntılı bir kılavuz sunmaktadır. Hayatî önem taşıyan husus kuşun dışkısının incelenmesidir. Bu dışkıya, takıntılı ebeveynin hasta çocuğunun bezine baktığı hassasiyetle bakılmalıdır: "Eğer rengi siyah ve kokuluysa... şahin kötü durumdadır" ve muhtemelen "kötü ve bozuk etle beslenmiştir". Eğer "dışkı sarımsı bir siyahlıktaysa, çok

cıvık ve sümüksü ise, şahininizin rahatsız edici bir hastalığı vardır; aşırı sıcağa veya aşırı uçuşa ya da çok fazla avlanmaya maruz kalmıştır". Bu yüzden onu iyi beslemeli, tenini taze su ile yıkayarak serinletmeli ve "yanınıza bir veya iki tane pamuk bez koymalısınız: bu bezin üstüne öğütülmüş çok iyi durumda bir mumya dökmelisiniz".[107] Bu öneri, dışkının durumuna ve buna bağlı hastalıklara ilişkin olarak küçük farklılıklarla tekrarlanmaktadır.[108]

Büyük arazilerin kiracı aileleri çoğu zaman rutubetli kulübelerde sefalet ve açlık içinde yaşarken, erken modern dönem Avrupasının aristokratları avda kullandıkları hayvanlarının dışkılarını titizlikle gözlemliyor, onları sığır etleriyle besliyor, ilaçlar ve iştah açıcılar veriyordu. Bu ilaç ve iştah açıcılar, Mısır'dan Roma, Paris ve Londra eczanelerine gönderilmeden önce belki yirmi asır boyunca titizlikle olgunlaştırılıyordu.[109] 1575 yılında bu tür alışkanlıklar İngiltere'den çok İtalya ve Fransa'da daha yaygındı. Turberville'nin kapak sayfasında kitabın reklamı "en iyi yazarlar tarafından, İtalyan, Fransız ve bazı İngiliz uygulamalarından derlendiği" şeklinde yapılıyordu.[110]

Kaynakları neresi olursa olsun, 1575 yılına geldiğinde uygulamaları iyice yerleşik hale gelmiş olmalıdır. Çünkü ciğeri hasta olduğundan şüphelenilen bir kuşa "mumya tozuyla karıştırılmış et" verilmesi tavsiye edilirken, kitapta "kuşlar onu tıpkı dalıcı şahinlerin kendi başlarına yaptıkları gibi kendi etleriyle birlikte alacaktır" yorumu ekleniyordu. Bu son ifade bu ilacın yaygın olarak kullanıldığını -kuşların bu ilaca nasıl tepki verdiğine ilişkin genel bir resim verebilecek kadar yaygın olduğunu- göstermektedir. Başka bir yerde okuyucuya şahin mumyasının hazırlanmasına ilişkin ayrıntılı bir tarif verilmektedir. Bu tarife göre karanfil yağı, zencefil, tarçın, Hindistan cevizi ve safran katılacaktı. Okuyucuya ayrıca "mumyadan üç veya dört ons[i] ya da göz kararı alın, döverek öğütün ve onu bir kumaşın üstüne koyun" talimatı verilmektedir.[111] Bu reçete ister keyifli bir aristokrat isterse uşağı tarafından hazırlarsın, mumyanın kendisi tarafından işlenmesi (yani öğütülmesi) önerilmektedir. Bu da gerçek bir mumya oldu-

[i] Bir ons 28,3 gramdır. (Ç.N.)

ğundan emin olma arzusuyla birlikte, gerçek bir mumyanın nasıl görüneceğine aşina olduğunu göstermektedir.

Şahin mumyası, 1575 yılında İngiltere'de oldukça yeniydi. Ancak var olduğuna ilişkin bazı kanıtlar bulunmaktadır. 1614 yılında ve 1678 yılında John Ray *The Ornithology of Francis Willoughby of Middleton... Fellow of the Royal Society*'de tekrar tekrar tavsiye edilmektedir.[112] Burada da usta bir şahincinin "araziye giderken toz halinde mumyayı, diğer ilaçlarla birlikte yanında taşıması" tavsiye ediliyor ve kötü dışkı ve buna göre verilecek mumya dozu hakkındaki tavsiye tekrarlanmaktadır.[113] Bir süre sonra 1686 yılında, yayıncı Nicholas Cow, Turberville'ye dayanarak soylu sporculara aynı türde tavsiyelerde bulunuyordu.[114] Turberville'nin eseri 1611 yılında yeniden yayınlandı ve 1670 yılına gelindiğinde onun tavsiyeleri kraliyet çevrelerinde yeni bir otorite haline geldi.

Eğer şahinlere Mısır mumyalarından yapılmış ilaçlar verilmesi bazılarını rahatsız ediyorsa, insan bedeninin diğer kullanım alanları daha da rahatsızlık verecektir. 1616 yılında *Maison Rustique* bize "bazı ülkelerde" tavşan yetiştiricilerinin hayvanlarını "insan kanıyla beslediklerini, bu yüzden kan kusan hastaların kanlarını kullandıklarını" anlatmaktadır.[115] Spor alanında, mumyanın bazıları tarafından onyedinci yüzyılın ortalarından itibaren mükemmel balık yemi olarak görüldüğünü belirtmek gerekir.[116] 1686 tarihli bir spor kılavuzunda kitap satıcısı Richard Blome bu tavsiyeyi tekrarlamakta, yem olarak kullanılan iki macun tarif etmektedir. Birisinde bir balıkçıl kuşunun yolunup, doğranıp ince ince kıyılması ve sağlam bir cam şişede dışkı yığını içinde üç hafta boyunca bekletilmesi önerilmektedir. (Balık havuzunu bir balıkçıl kuşundan korumaya çalışan kimseye, bu öneri şiirsel bir adalet gibi görünebilir). İkincinde ise Blome daha pahalı, ama fiyatını iki kat hak eden bir başka öneride bulunmaktadır. Kenevir tohumu ile birlikte ya "iki ons mumya" veya "eczanelerde bulunan insan yağı"ndan yapılıyordu.[117]

Böyle bir tarif büyüme, çürüme ve tüketim döngüleri konusunda düşünenleri şaşırtabilir. Örneğin; 1623 yılında Donne,

"bir balığın bir insanı yemesi ve bir başka insanın da o balığı yemesi" halinde semavî bedenler için oluşacak problemler konusundaki bir yeniden dirilme vaazında konuşuyordu.[118] Donne burada muhtemelen boğulmuş insanların cesetlerinden söz ediyordu. Eğer insan yağı yutan balık ve o balığı tüketen insanları işitseydi, bu ikilemi ahlâkî olmaktan çok burada olduğu gibi metafizik bir problem olarak görürdü. Aynı vaazın başka bir yerinde, karanlığın insana egemen olmasıyla insanın zarafetini kaybetmesini anlatırken, dinleyicilerinden "beynin mahkemede kükremeyi, parlamentolarda fırtınalar koparmayı, popüler ortamlarda öfkelenmeyi sağlayan araçlar üretmesini" hayal etmelerini istemekte ve sonunda öldüğünde "solucan yığınları üretir ve onları kovacak hiçbir gücü kalmaz" hale geldiğini anlatmaktaydı.[119] *Böyle bir söylemin Blome'un oltacılara "ölü bir adamın öğütülmüş kafatasının solucanların içine sokulması için mükemmel* karışım" olduğunu söylemesine katkıda bulunup bulunmadığını merak etmemek mümkün müdür?[120] "Sokulma" burada "aceleyle ve hızla hareket etme" (OED, 1a) anlamına gelse de, beslenme anlamını da yok sayamayız. Aynı yerde yazar ayrıca solucanların yosunda saklanmasını ve içine her üç veya dört günde bir "bir kaşık krema" atılmasını tavsiye etmektedir.[121] Şimdi burada yaşam, ölüm ve tüketimin, Donne'nın bile tatmin edici ve anlamlı bir şekilde geri örmesi mümkün olmayan bir sökülmüş örgüsüyle karşı karşıyayız.

Cesetten Kozmetik Yapılması

I. James'in tahtta bulunduğu dönemin ortalarında, cesetten elde edilen malzemenin dar anlamda tıbbî olmayan başka bir kullanımı ile karşılaşıyoruz. 1615 yılında vaiz Thomas Adams, hem genel gurura hem de hanımların gösteriş merakına saldırırken, "canlılar (ve) ölülerden elde edilen tozlar, likörler ve merhemler"-den söz ediyordu.[122] Diğer maddelerin yanısıra, Adams muhtemelen insan yağının kozmetik olarak kullanımına da gönderme yapıyordu. Bu dönemde çiçek hastalığından kurtulanlar, yara izlerini gizlemekte güçlük çekiyordu. I. Elizabeth'in kullandığı

beyaz üstübeç merhemler bunun en ünlü örneğidir. Onsekizinci yüzyıla girildiğinde, bir tarifte yüzde kalan çiçek bozuğu izlerini doldurmak için "merhem" olarak, özellikle terebentin, insan yağı ve balmumu karışımı öneriliyordu.[123]

Philip Massinger'in 1623 tarihli oyunu *The Bond-Man*'de *(Köle)* Timagoras adlı karakter, yaşı artık en güçlü kozmetik ürünlerle bile gizlenemeyecek hale gelmiş bir kadına küçümseyerek hakaret eder:

> Cimrileştin, diğer kadınlar gibi kokuyorsun;
> (Galiba) Hekimler Koleji eskiden olduğu gibi,
> Toplanmıyor artık görüşmek için,
> Yanaklarındaki çizgileri nasıl dolduracaklarını;
> Veya kaldırmak için çökük yerlerini;
> Mumya, üstübeç veya bebek yağıyla,
> Kapatmak için yaşını ve zamanı.
>
> (4.4, 30-35)

Hicvin başlangıcında Kolejin önemli bir problemi görüşmek için 'toplanması' alaylı görüntüsü, sonraki dizeleri anlayış biçimimizi yönlendiriyor. Benzer şekilde 'bebek yağı'nın kısmen yaşın somut ve soyut çürütmesine karşı bir ilaç olarak kullanıldığını görüyoruz. Herşeyden önce, bu ifadeleri kadın düşmanlığı (veya yaşlı düşmanlığı) abartısı olarak gözardı etmekte acele etmemeliyiz. O tarihlerde bebek yağının cadılar tarafından (taşıt olarak kullandığı süpürge sapının aerodinamik özelliklerini güçlendirmek için) kullanıldığı düşünülüyordu. Bu arada Donne ve Jonson gibi (1597 tarihli *Demonology* adlı kitabın yazarı ve İskoçyalı cadı avcısı I. James'ten söz bile etmiyoruz) adamlara göre cadıların gerçekten var olduğunu da unutmamak gerekir.[124] Jonson 1609 tarihli *Masque of Queens* adlı kitabında bir cadının ağzından şunları söylüyor: "Bir hançerim vardı. Peki onunla ne yaptım? Yağını almak için bir bebeği öldürdüm" ve 1616 tarihli *Works* adlı, Maske'nin kısaltılmış versiyonu olan eserinde, buna kişisel olarak inandığını açıkça belirtmektedir.[125] Ayrıca belirtmemiz gerekir ki, mumyadan yapılma ilaç, çocuk yağından çok daha az gizli (veya ahlâkî bakımdan kuşkulu) idi. Çiçek bozukluklarını

kapatmak için yaygın olarak üstübeç kullanılıyordu. Kraliçe Elizabeth'in tercih ettiği beyaz merhem de bundandı.[126] Ayrıca bu kullanım genç bir görünüş arzulayanlar için bebeklerin özellikle uygun bir tercih olduğuna dair bir ima olarak da görülebilir.

Dinî ve İnsanî Yamyamlık

Ayrıca Jonson'ın mumyaya -hem mal olarak hem de tartışma konusu olarak- aşina olduğunu biliyoruz. Jonson, 1612 yılı Eylül ayında (yaklaşık 127 kg ağırlığına rağmen, Jonson 1618 yazında Londra'dan İskoçya'ya yürümekle ün kazanacaktı) Paris'teki hararetli dinî tartışmalara katılan seçkin kişiler arasındaydı.[127] 4 Eylülde ateşli Protestan rahip Daniel Featley, Katolikliği seçen Richard Smith ile (daha sonra Chalcedon Piskoposu oldu) tartışmaya katıldı.

Gördüğümüz gibi, Katolikler yamyamdı. Protestanlar ise buna işaret etmekte hiç de geç kalmadılar: O çağda Katolik karşıtı tartışmalarda "yamyamlar kitlesi" deyimi sık sık kullanılıyordu. Gerçekten de Reform sonrası Protestan olan Hıristiyanların bir kısmının Tanrılarının kanıyla beslenen Katoliklerden, Amerikan yerli kabilelerinin "vahşi yamyamlığı"ndan daha fazla tiksiniyor olmaları büyük ihtimaldir. Bir anlığına geri çekilip, Featley ve Smith'i dinlemeden önce, kabile yamyamlığını aşağılayan birçok Hıristiyanların yüzbinlercesinin bizzat kendilerinin yamyam olduğunu hatırlayalım. Protestan yamyamlar, insan kanı, eti ve kemiği (bazen de beyin, kalp ve karaciğer) yutarken, İtalya, İspanya, Fransa ve Almanya'nın büyük bir kısmında her hafta yamyamca ritüllerini açıkça kutsayarak yaşayan Katolikler ağırlıktaydı. (Jonson'ın kendisi de 1598 yılından 1610 yılına kadar Katolikti ve 1605 yılındaki Barut Komplocularıyla[i] yakın ilişkisi vardı).

Ancak ironik bir biçimde mumyanın ilaç olarak kullanımındaki artış, Protestanların yamyamlar kitlesine saldırılarını iki ucu keskin bir kılıca dönüştürmeye başladı. Şimdi Jonson ve Co'ya karşı

i Barut komplosu, bir grup yönetim karşıtı İngiliz Katolik tarafından, İngiltere Kralı I. James ve diğer aristokratları öldürmek için 5 Kasım 1605'te yapılan Parlamento Binası'nı havaya uçurma girişimidir. Robert Catesby ve Guy Fawkes öncülüğünde planlanmıştır. (Ç.N.).

ağır bir saldırıya girişen Featley'i dinleyin. Bakın... Daha şimdi Aziz Augustinus'un "eğer Kutsal Kitap bir günah işlemeyi veya korkunç bir kötülüğü emrediyorsa... (o zaman) buradaki ifade mecazîdir" sözünü hatırlatıyor ve Augustinus'un buna "insanoğlunun etini yemedikçe..." ifadesini örnek olarak verdiğini vurguluyor. Smith ise buna şöyle cevap veriyor: "İnsan eti yemek ne korkunç, ne de kötü bir şey; zira biz genellikle mumya şeklinde zaten yiyoruz". "Ne?" diye sordu Featley, "canlı bir insanın etini yemiyor musunuz?" Smith mumyanın canlı insan eti gibi olmadığını kabul ederken, mumya ve kilise ayininin benzer olduğunu, çünkü etin et olarak yenildiğini (Protestan ayininde olduğu gibi) başka bir şekil veya biçimde yenmediğini belirterek karşılık verdi. (Buradaki kabalıktan dolayı affediniz; orijinal tartışma çok daha sert geçiyordu). Smith'in imasına göre, mumya, ne az ne çok, insan etidir. "Başka bir şekil ve biçimde değildir". Protestanlarla Katolikler arasındaki Otuz Yıl Savaşları şeklinde gelişen tarihin en ağır dinî savaşlarından yalnızca altı yıl öncesindeyken, Featley ve Smith kendilerini tıbbî yamyamlık konusunda tuhaf bir şekilde aynı görüşte buldular ("*Biz* (o eti) genellikle yeriz"...).[128]

Bu tartışmada Jonson zafer kazandığını düşünse de, Katolikler Smith'in taktiklerinin güçlü olduğuna inanıyorlardı. Çünkü 1628 yılında Featley kendisini bir kez daha aynı çetrefilli fikrî saldırıları savuşturmaya çalışırken buldu. Bu kez saldırı Cizvit rahip Thomas Everard'dan geliyordu. Featley, Everard'ı (sözde) Katolik iddia olan "Hz. İsa'nın eti ve kemiklerinin kutsal kâsede olduğu" iddiasını savunmaya çağırdı. "Peki" dedi Everard, "öyle olmadığını söylesem ne olur?" Featley şöyle cevap verdi:

> O zaman İsa'nın emirlerinden fazlasını yapmış olursun. Çünkü İsa sana kendi etini yemeni ve kanını içmeni emrediyor ve hiçbir yerde etini ve kemiklerini içmeni emretmiyor. Herhangi bir işaret olmadığına göre et ve kemiklerin içileceğini kim duymuş?

Everard sade bir cevap verdi: "mumya halindeki insan eti içilebilir". Bir anlığına Featley cevap verirken, suçlamayı kabul eden ve diğer suçların da hesaba katılmasını isteyen bir adam gibi görün-

dü. Çünkü yalnızca etin değil, öğütülmüş kemiğinde sıvıyla yutulabileceğini kabul etti. Ancak onun karşı saldırısı bu işlemlerin etin yapısını *değiştirdiğini*; buna karşın aynı şeyi İsa'nın bedeni için söylemenin kutsala saygısızlık, küfür olacağında ısrar etmek oldu. Tam o anda tartışmaya yemek arası verildi "ve böylece bu husus daha ileri götürülmedi".[129]

On yıl sonra Featley hâlâ bu Katolik argümanı kabullenemiyor gibi görünüyordu. Smith'e 1638 yılında bu 1612 tarihli tartışmaya ilişkin olarak yazdığı mektupta, Featley artık "*başka bir şekilde olsa da* insan etini yemek ve kanını içmenin korkunç bir şey olduğunda" ısrar ediyordu. Çünkü;

> *Antropopagi*yi yani insan eti yemeyi bu kadar korkunç bir günah yapan, insanın yüzüne karşı saygısızlık olması veya şeklinin bozulması değil, bir insanın etinin bir başkasına yiyecek yapılması ve kabrinin bozulmasıdır.

İkisi özellikle ilginç olan beş örnek sunmaktadır. Birincisi; Smith'e şunu varsaymasını öneriyor:

> Roma veya Venedik'te, insanların kılık değiştirmiş halde birçok cinayet işlediğini... maskeli ve mumyalı maktullerden birisinin kaynatılıp veya kızartılıp, bir müjdeci veya maskelinin alışkanlığı olarak masaya konulup misafirlere sunulduğunu varsayalım.

"Bu adamın etini, örneğin kafasını üzerinde bir maske varken yediğinizi düşünmek korkunç bir kötülük değil midir?" "Eğer öyleyse" dedi Featley zafer kazanmanın coşkusuyla, "şimdi size mumyanızı yapmak için bir maskeli şahıs gönderiyorum". Sonra "eczanelerden... aldığınız argümana" dönerek, aşağılayarak şunda ısrar etti:

> Sorunumuz insan etinin, sanat eliyle değiştirilmiş biçimde ilaç olarak kullanımı değil; günah olsun veya olmasın, bırakınız Allah'ın Oğlu'nun etini, bilinen bir adamın etini ağzınız ve dişlerinizi kullanarak yemek korkunç bir şeydir.[130]

Peki bu tartışmada ceset yoluyla tedavinin yeri neresidir? Tartışma kesinlikle bizim temel sorularımızdan birisine özel, parlak

bir ışık tutmaktadır: "Erken modern dönem erkek ve kadınları için mumya ne anlama geliyordu?" Bu soruya verilecek dürüst cevaplardan birisi, Featley gibi Protestanlar için çok farklı ve zor bir anlama geldiğidir. Bir başka cevap ise; sözcükleri eğip bükme, mantık oyunları yapma, saldırı ve karşı saldırılardan ve antik çağdan kaynakları yığdıktan sonra, Featley ve Smith fiilen bir husus üzerinde anlaşmaya yaklaşmıştır: İnsan etinin ilaç olarak yenilmesi, özel ve mazur görülebilir bir durumdur. Bu anlaşma Featley'in "tıbbî" sözcüğüne vurgusu ve Smith'in haksız yere tartışma dışına çıktığına vurgusundan ortaya çıkmaktadır. Üstelik tartışmanın Katolik rahip Edmund Lechmere'in tuttuğu farklı notlara dayanarak yayınladığı bir diğer versiyonunda, Featley'in "hangi şekilde olursa olsun insan etini yemek korkunçtur" iddiasında bulunduğu; Smith'in bunu şu sözlerle çürüttüğünü görüyoruz: "Mumyalamada gördüğümüz gibi, bu doğru değildir. Çünkü mumyada insan eti olağan şeklinde (et şeklinde) olmadığından, dehşete düşmeden yenebilmektedir". Bunun anlamı "mumya yemek ahlâken kabul edilebilirdir" veya "mumyayı yemek *doğru* gelmektedir, çünkü..." müdür? Bunu söylemek zordur. Ancak bir husus kesindir: Featley'e göre; kitlesel yamyamlık kesinlikle mumyalamadan daha korkunçtur. Featley kasıtlı olarak bir tabakta kızartılmış, haşlanmış ve hâlâ maskesi yüzünde olan bir kafatası grafik ve korkunç imajını gündeme getiriyordu...

Çanlar Kimin İçin Çalıyor: John Donne ve Kralın Hekimi

Şimdi size öykümüzün üç önemli karakterini tanıtalım. Bunlar John Donne, I. James ve James'in hekimi Theodore Turquet de Mayerne'dir. Aynı zamanda tıbbî yamyamlığın sözde gücünün ayrılmaz parçası olan bir şeyin ilk kıpırtılarını görüyoruz: ölümsüz ruh.

Mumyanın Nashe ve Shakespeare ile onların okuyucuları ve izleyicileri için ne anlama geldiğine dair biraz fikir sahibi olduk. Peki Donne için mumya ne anlama geliyordu? Bu soru bizi belki de sözcüğün günümüze kadar ulaşan en eski kullanımına, "Aşkın Simyası" adlı şiirinde geçen haline götürüyor. Muhtemelen

1590'lı yıllarda yazılan bu şiir, romantik aşkın idealleştirilmesine şiddetli ve duygusuz bir saldırıdır ve şu uyarı ile sona erer:

> Kadınlarda akıl arama;
> Tatlılık ve ince zekâ,
> Bulabilirsin en fazla.
> Aslında hepsi tutsak mumya.

Donne'nın şiirlerinin birçoğunun tipik özelliği olarak son beyit, zaman zaman aşırı yoğun anlam içeren ve sıkıştırılmış formdadır. Bunun anlamı birisi kadınlarla evlendiğinde bu evlilik, akılların evliliği değil, yalnızca akılsız ve ruhsuz et olan "mumya" ile evlilik mi olacaktır? Yoksa kadınlar ruhsuz et oldukları için, şeytanî bir ruhun eline geçmiş ve onunla hareket eder hale gelmiş olma anlamında mı "tutsak mumya" mıdır?[131]

Eleştirmen W. A. Murray, bu dizeleri anlamak için Donne'nın Paracelsus'un tarifiyle yapılmış oldukça yeni, farklı bir "mumya" anlayışına ilgi duyduğunu anlamamız gerektiğini söylemektedir. Murray, bu şiirin mumyalara ilişkin iki ayrı Paracelsius kaynaklı görüşe gönderme yaptığını ileri sürmektedir: birincisi "bütün doğanın yaşam gücü veya görünmez semavî özü" ve ikincisi "somut tatlı balsam veya bedenin iyileştirici sıvısı".[132] Gördüğümüz gibi, birinci anlam (Şimdi çok fantastik görünmesine rağmen, dörtyüz yıl önce çok gerçek ve akla yatkındı) cesetten ilaç yapmayı tam olarak anlamamız açısından hayatî önem taşımaktadır. İkinci anlam ise son dizedeki "tatlılık"la ve Donne'nın bu hayatî iyileştirici güce diğer göndermeleriyle uyumludur.

Donne, yakın dostu Henry Goodyer'ı gönderdiği tarihsiz bir mektubunda;

> Sonraki dönem hekimleri, doğuştan gelen doğal koruyucumuzun bozulduğu veya bittiği zaman, diğer bedenlerden elde edilen benzer bir koruyucu ile restore edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı... Başlıca tedavi yöntemi bu koruyucuyu mükemmel kalitede değilse bile, mutedil bir ölçekte bulunduran mumyadan yararlanmaktı.[133]

Burada kastedilen "sonraki dönem hekimleri" hemen hemen kesin olarak Paracelsus ve onun takipçileridir. "Bozulmak veya bitmek" deyimi ilk olarak hastalığı ve daha sonra yaşlanmayı ifade ederken, "bitmiş" genel anlamda Ficino'nun yaşlanma ve genç kanının restore edici gücü inancını yansıtmaktadır.

Bu durumda tanımın büyük bir kısmı bizim genç bedenin gücü ve sağlamlığı genel resmimize uymaktadır. Aynı zamanda Shakespeare'in Londrasının cerrahları ve sokak şifacıları arasında karşılaştığımız dikkatli deneycilik ve pratikliğe de uymaktadır. Donne'nin hayat balsamı veya merhemi hakkında söyledikleri gerçek bir şeye -yani modern bağışıklık sistemimize- benzemektedir. Eğer bu sözcük yaşlanmayla "biten" bir merhemi ifade ediyorsa, o zaman bu terim bir bağışıklık sisteminin kişinin yaşam süreci boyunca değişen gücüyle uyuşmaktadır (Örneğin; günümüzde iki haftalık bir soğuk algınlığından yeni kurtuldum. On yıl önce bunun için bir hafta yeterdi). Ve Donne bedenin yaşam boyu değişen bu "doğal merhemi... ve koruyucusu" anlamına geri dönmektedir. Bunu 1611 tarihli bir şiirde ve dinleyicilerine şunları anlattığı bir vaazda görüyoruz:

> Paracelsus sözünü ettiği ve her bedende bulunan *balsamum natural* yani doğal merhem, temiz tutulması kaydıyla her türlü yarayı tedavi edecek ve eğer beden temizlenirse her türlü bedeni iyileştirecektir. Çünkü o bedendeki doğal merhem, beden ne kadar hasta olursa olsun, mevcuttur.[134]

Daha da net olarak bir başka vaazında şöyle diyor:

> Eğer bir adam parmağını yaralar ve onu yaralı kısmın üstünden bağlarsa, o zaman can veya bedenin merhemi dedikleri şey aşağı inemez ve bu bağlamanın sonucu olarak, o kısım kangren olacaktır.[135]

Belli derecede bir muğlaklığa rağmen, Paracelsus'un fikirleri, Donne'un hayaline uymaktadır.[136] Herşeyden önemlisi, Donne, Paracelsus'un fiziksel ayrıntılara titizlikle dikkat etmesini onaylıyor gibi görünmektedir. Bir başka vaazında Paracelsus'un "Hekimin eğitimi pratiktir" deyişini onaylayarak naklettiği gibi, onun

"kendisini hekim ilan eden tecrübesiz kimse... yapacağı şeylerin tarihçesini yapmadan önce yazar; hem de ters bir tarzda".[137] Donne başka bir yerde "mükemmel bir hekim"den söz eder ve kenar notunda bu hekimin Paracelsus olduğunu belirtir.[138] Donne burada özellikle Paracelsus'un cerrahi hakkındaki kitabı *Chirurgia Magna*'ya -elinde bulunduğu ve okuduğu anlaşılan esere- atıfta bulunmaktadır.[139]

İronik olan yönü; Rönesans çağının en büyük şiirleri ve vaazlarını yazmış olmasına karşın, Donne'nın şimdi en çok oldukça rastlantısal bir eserin iki satırı ile hatırlanmasıdır. Bunlar "hiçbir insan ada değildir" ve "çanların kimin için çaldığını öğrenmek için asla birisini gönderme".[140] İkisi de aynı düşünceden kaynaklanan sözlerdi. Donne kendisi kronik hasta ve ölüm tehlikesi içinde yatağında yatarken komşu kiliseden gelen ve bir cenazeyi haber veren çan sesinden hareketle söylemişti. Yıl 1623'tü. Hastalığına karşı tipik bir dinî yaklaşım benimseyen Donne, o saat veya o gün içinde ölümünü terleyip titreyerek beklerken, bir dizi dua ve yakarış yazdı. Bunlar 1624 yılında *Devotions on Emergent Occasions* adıyla yayınlandı. Bu eserde bu iki ünlü sözün yanısıra, insan bedeninin fiziksel olarak bozulması konusunda kafa karıştırıcı bir paragraf bulunmaktadır. Burada Donne bedenin tıbbî yararlılığının ancak ölümden sonra ortaya çıktığını bile düşünmektedir: "Eğer bedenime bir başka bedenden, bir insana başka bir insanın bedeninden bir parça, bir ilaç (mumya veya başka bir şekilde) girecekse, o maddenin ölmüş bir adamdan alınmış olması gerekir".[141] Burada da Mısır türü bir mumyadan çok Paracelsus tarzı bir mumyaya gönderme yapıldığına dikkat ediniz. Donne iki kez bir "insan"dan söz etmektedir ve hatta "ölmüş bir adamdan" sözü de, antik ve kısmen insanlıktan çıkarılmış Mısır mumyasından çok, yakında ölmüş bir adamı ima ediyor gibi görünmektedir.[142]

İşte bu noktada Sör Theodore Turquet de Mayerne öykümüze dâhil olmaktadır. Çünkü Donne'nın sekizinci tefekkürü "Kral kendi hekimini gönderir" başlığını taşımaktadır. Şimdi genel olarak bu hekimin Mayerne olduğunda görüş birliği vardır.[143] Mayerne muhtemelen o devrin en ünlü doktoru idi. Hastaları

arasında IV. Henri, Robert Cecil, I. James, I. Charles, II. Charles ve Oliver Cromwell yer alıyordu.[144] Bazı hekim arkadaşlarına göre, Mayerne ayrıca kötü bir üne sahipti. Paracelsus'un güçlü yeni tıp teorileri, eski Galencilerle yeni Paracelsuscular arasında büyük bir bölünmeye yol açmıştı ve Mayerne ikinci cephede yer alıyordu. Paracelsus teorisine açık oluşu, onun 1603 yılında Paris tıp fakültesinde çalışmaktan yasaklanması için yeterli bir neden olmuştu.[145] Ayrıca Paracelsus'un tedavilerin ilk kez *Pharmacopeia*'ya[i] girmesinin sorumlusunun Thomas Moffet ile birlikte büyük ölçüde Mayerne olduğu ileri sürülmüştür.[146] 1618 yılında Latince olarak yayınlanan bu ansiklopedi, sonraki onlarca yıl boyunca standart reçete yazma kutsal kitabı olarak görüldü. Gördüğümüz gibi, Moffett cesetten ilaç elde edilmesine karşıydı. Bu yüzden bu esere birkaç mumyadan yapılma alçı reçetesinin Mayerne tarafından dâhil edilmiş olması muhtemeldir.[147]

I. James'in (torunu II. Charles'ın aksine) cesetten elde edilen ilaçları reddettiğini belirtmiştik. Şimdi biraz daha ayrıntı verelim. Hugh Trevor-Roper'ın Mayern biyografisinin bize hatırlattığı üzere, James doğumundan itibaren hastalıklıydı. Daha ilk yılında "sarhoş bir İskoç bakıcıya emanet edilmiş, onun alkolle karışık sütü bebeği son derece zayıf bıraktığı için, altı yaşına kadar yürüyememiştir".[148] Diğer hususların yanısıra, James 1616 yalından itibaren gut hastalığı çekmeye başladı ve Mayerne 1623 yılında onun bu hastalığını tedavi ediyordu. Trevor-Roper, Mayerne tarafından James için diğer hekimlere yazılan ve James'in sağlığı ve alışkanlıkları konusunda tavsiyelerin yer aldığı bir mektuptan söz etmektedir.[149] James makul bir diyet uygulayamadığı için, Mayerne onun gut hastalığına şunları da içeren bir ilaç önerdi: "gömülmemiş bir insan kafatasının kalıntılarından oluşan bir eklem tozu, baharatlar ve beyaz şarap" ve bunlar "dolunay zamanı" alınacaktı.[150] Ancak burada Trevor-Roper şu açıklamayı yapmaktadır: "Kral insan eti yemekten nefret ettiği için, bunun yerine bir öküz kellesi kullanılabilir".[151]

Donne'nın hastalandığı dönemde, Mayerne'nin kendisinin düzenli olarak çeşitli ceset parçalarını kullandığını biliyoruz. Onun

[i] İlaç Ansiklopedisi, İlaç Kodeksi. (Ç.N.)

Treatise of the Gout adlı eserinde gut için kafatası tozu önerdiğini ve yine aynı eserde haşhaş, baldıran otu ve insan yağından oluşan bir ağrı kesici merhem önerdiğini görüyoruz.[152] Diğer eserlerinde Mayerne epilepsi ve hemoroide karşı öğütülmüş kafatası ve büyüme ilacı olarak ve merhem şeklinde de yaralanmalara karşı mumyayı önermektedir.[153] Buradaki ilaçlar kadar standart biçimde, Mayerne ayrıca şiddet yoluyla ölen bir adamın akciğerinden ve erkek çocuk doğuran kadının plasentasından yapılma mumyayı tercih etmektedir.[154]

Bu durumda kafa karıştırıcı bir soruyla karşı karşıyayız: Acaba Donne, *Devotions* adlı eserinde, cesetten elde edilen ilaçtan, kendisine ölümcül hastalığı esnasında Mayerne tarafından verildiği için mi söz etmektedir? Bu soruya kesin olarak cevap verilemese de, bazı doğru tahminlerde bulunabiliriz. Kate Frost, Donne ve Mayerne'in hasta yatağındaki karşılaşması hakkında yazarken, Mayern'in Donne'ı tifüs ateşi (o tarihte mor veya benekli ateş olarak biliniyordu) için tedavi etmişti. "İngiltere'de 1623/1624 yıllarında yaşanan tifüs salgını (yazarın vurgusu) "ağır" bir salgındı ve ölü sayısının 8000 olduğu tahmin edilmekteydi.[155] Eğer Mayerne ezilmiş akciğer veya öğütülmüş kafatasının Donne'ya yardımı olacağını düşünseydi, bunları hiç tereddüt etmeden kullanırdı. Şimdi modern doktorları şaşırtan katkı maddeleri arasında, muhtemelen akrep yağını -Frost'un işaret ettiği üzere güneş aslan burcundayken yakalanan otuz canlı akrepten alınıyordu- ve aynı zamanda tek boynuzlu at boynuzunu ve panzehir taşını da kullanıyordu.[156]

Frost, bunları ve Mayerne'nin diğer tedavi yöntemlerini 1624 yılı sonlarında yazılmış bir Latince bir reçeteden almıştı. Bu belge I. James'in gelecekteki muhtemel tedavisi için hazırlanmış olsa da, Frost (belki de haklı olarak) Donne'nın vaka anlatımına dayandığından kuşkulanmaktadır.[157] Cesetten elde edilen katkı maddeleri açıkça zikredilmemiş olsa da, çok sayıda potansiyel olarak değişken madde içeren diğer bir veya daha fazla preparatın (örneğin diascordia gibi) içinde yeralıyor olabilirler.[158] Üstelik Mayerne'in Donna üzerinde denediği herşeyi yazdığını varsayamayız. Belki de

cesetten elde edilen ilaçları da denedi; etkili olmadığını gördü ve daha sonra reçetelerinden çıkardı. Kasılmalar için insan kafatası kullanıldığı dikkate alındığında, başlıca semptomu tehlikeli yüksek ateş olan bu vakada da kullanılmış olması mümkündür.[159] Frost ayrıca, Mayerne'in tıkanmış olması halinde hemoroit damarlarının açılmasını da tavsiye ettiğine dikkat çekmektedir ve Mayerne'in hemoroit tedavisi için öğütülmüş kafatası kullandığını biliyoruz.[160]

Bu destekleyici veriler olmaksızın bile, Donne'nın kendi sözleri onun tedavi yöntemini merak etmemizi sağlayamaya yetecektir. *Devotions*'ın genel yazılım şartları ve yapısı, bize oldukça doğal bir anlatımla mumyanın burada kullanılmış olduğundan kuşkulanmamız için yeterli nedeni vermektedir. Çünkü Donne'un hafızasında bu bilgi tazedir (ve aslında bedeninde de tazedir). Öğütülmüş kafatasının Donne vakasında özellikle muhtemel bir madde olduğu dikkate alındığında, Donne'nın mumyaya (veya ona benzer bir karışıma) yaptığı ilk göndermeyi dikkatlice, muhtemelen kafatası ve insan yağı gibi maddeleri de içerecek anlama gelecek şekilde açması dikkat çekicidir.

Son olarak; bu soru mutlaka bir soru olarak kalmalıdır. Ancak Donne'un yaşamının son yedi yılından kalan vaazları -ve muhtemelen en ünlü iki ifadesini- erken modern dönem hekimlerinin yamyamca alışkanlıklarına borçlu olup olmadığımızı merak etmek ilginçtir. En azından o ve çağdaşları durumun böyle olduğuna inanıyordu.

Buraya kadar anlatılanlardan Avrupa Rönesansı, Tudor ve erken Stuart dönemleri boyunca, cesetten elde edilen ilaçların, sahte doktorlar ve hurafeci köylülerin kaynağı olmaktan çok uzak olduğu açıklığa kavuştu. Ancak bu aşamada insan bedeninin tıbbî kullanımı sonraki döneme kıyasla oldukça yetersizdi. İkinci Bölüm bizi modern bilimlerin tam kıyısında gelişen esrarengiz fanteziler dünyasına götürecek. Burada "hayat lambası"nın yakıtı insan kanıdır. Burada ünlü bir hastane doktoru ilaç yapmak için ceset peşinde koşmakta, beyinleri, sinirleri ve ilikleri bir tür beyin çorbasına dönüştürmekte ve kralın kendisi de kendi özel laboratuvarlarında insan kafatasını damıtmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

İÇ SAVAŞ DÖNEMİNDEN ONSEKİZİNCİ YÜZYILA KADAR OLAN DÖNEM

1640'lar ile onyedinci yüzyılın sonu arasındaki çalkantılı ve devrimci dönemin karakterini özetlemek imkânsız olduğundan, durumu en iyi eczacı ve astrolog Nicholas Culpeper hakkındaki aşağıdaki sözlerle anlatabiliriz. Culpeper, *Pharmacopeia*'nın kendi İngilizce çevirisini ilk kez 1649 yılında yayınladı. Bu eserin 1618 tarihli ilk baskısında bazı mumyadan ilaç yapma tariflerinin yer aldığını görmüştük. Ancak Culpeper'ın bu standart kılavuzun halk ağzıyla yaptığı tercümesi, hekimlerin Latince İncili niteliğindeki orijinal eserden çok farklıdır. Patrick Curry'nin işaret ettiği üzere, orijinal versiyonu okumak "bazı eczacılar için bile çok güç, sıradan insanlar içinse imkânsızdı". Culpeper'ın bu adımının siyasal ve sosyal sonuçları, o günün kraliyet yanlıları ve hekimleri açısından açıktı. Curry'nin anlattığı üzere, "kraliyetçi haber bülteni Mercurius Pragmaticus" o eylül ayında Culpeper'ı "eczacılar ve cerrahların ünlü cemiyetlerine hakaret etmeye" çalışmakla suçlarken, "Kolejin kimyacısı Wililam Johnson, ortaya çıkan kitabın 'çizmelerin çamurunu silmeye uygun olup olmadığını' soruyordu.[1]

Culpeper'ın bu çevirisinin ortaya çıkmasını mümkün kılan temel tarihî şartlar, İç savaş ve bu savaş nedeniyle matbaalardaki

sansürün ortadan kalkmasıydı. Bu kitaba şöyle bir bakmak bile, 1642 yılı sonrasında Kraliyetçi siyasal otoritenin çöküşünün, genel olarak otorite üzerinde de güçlü psikolojik etkiler yaptığını gösterecektir. Culpeper, Kraliyet Hekimler Kolejinin cehaleti ve yozlaşmışlığına çok coşkulu ve neşeli bir şekilde saldırıyordu. Latince *Pharmacopeia*'da sayılan sayısız hayvan dışkısı katkı maddesine tercümesinde yer verirken, bu tür maddelerden kendisini titizlikle ayırmaktadır: "Ben buraya canlı yaratıklar ve dışkılar vs.'yi Kolej bunları terk etsin diye koydum (Onları yetkisiz oldukları konuda uyarmak için koydum. Eyvah! Eyvah! Kral öldü ve Hekimler Koleji insanlara dışkı dayatıyor.)"[2]

Bu görünüşte gizemli katkı maddeleri, Beşinci Bölüm'de daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Burada Culpeper gibi keskin bir eleştirmenin bile, mumya içeren reçeteleri sorun olarak görmediğini vurgulamak istiyoruz. *Physical Directory*'de özellikle merhem niteliğinde birkaç bu tür reçete yer almaktadır.[3] Culpeper *Directory for Midwives*'ta ayrıca epilepsi için dayanıklı bir tozu (şakayık tohumu, meşe ökseotu, insan kafatası) önermekte, bunun "ağır bir hastalık olduğunu ve yakalanan çocukların büyük çoğunluğunu öldürdüğünü" eklemektedir. Ayrıca bir tür genel aşıya kafa karıştırıcı ölçüde benzeyen bir ilaç versiyonu sunmaktadır. Bu ilacın "epilepsiyi önlemek için, çocuk doğar doğmaz verilmesi" gerektiğini belirtmektedir.[4] Culpeper'ın Hekimlerin "acayip" ilaçlarını sıklıkla eleştirdiği dikkate alındığında, *English Physician* -"bir kimsenin hastalığını üç kuruşa ve yalnızca İngiltere'de yetişen şeylerle tedavi edebileceği" popüler sağlık rehberi- adlı eserinde bile kan pıhtılaşması ve iç yırtıklar için önerdiği ilaçlar arasında ışgın tozunun yanısıra "biraz mumya"nın yer alması dikkat çekicidir.[5]

Ancak bu bireysel tarifler devrim sonrası tıbbın yeni ikliminin yalnızca küçük bir parçası niteliğindedir. Culpeper'ın kendi kitapları çok tutulmuş, birçoğu birkaç kez basılmıştı ve *Directory for Midwives* 1651 yılında yayınlandı. Bunlar kadar önemli başka bir husus da, Culpeper'ın eski hekimlerin açgözlülüğüne yaptığı saldırılardı. İtalya'da doktorun hasta ziyaretine onsekiz pens üc-

ret karşılığı gittiğini iddia ederek, bunu Londralı hekimlerin aldığı ücretle karşılaştırıyordu: "Onları muayene ücretini ödeyemeyecek yoksul bir adamın evine çağırın, gelmeyeceklerdir ve İsa Mesih'in uğruna can verdiği o zavallı mahluk parasızlıktan hayatını kaybedecektir".[6] Bu tür bir tıp kültürüne karşı çıkan eserler arasında yalnızca Culpeper'in kitapları değil, Richard Elkes'in 1652 yılında yayınladığı *Approved Medicines of Little Cost* adlı kitabı da yer almaktadır. Yazar bu kitapta "damar kanamalarına karşı "kurutularak toz haline getirilmiş insan kanını" tavsiye etmektedir.[7] Kan dökmenin yaygın olduğu bir çağda insan kanının oldukça ucuz olması muhtemeldir. Ayrıca 1652 tarihli benzer bir eserde aşina olunan "insan kafatasının sara hastalığına karşı iyi geldiği" inancıyla ve kadınların havalelerine karşı inci, yakılmış fildişi, kanada geyiği toynağı ve "şiddet içeren bir ölümle yeni ölmüş bir insanın kafatası"ndan yapılan bir likör öneriliyordu.[8] Bunların hiç birisi "fiyat bakımından ucuz" ilaçlara dair isimsiz reklamlarla yarışamasa da, eser bir bütün olarak muhtemelen "demokratik", halk ağzıyla yazılmış tıp ders kitaplarını destekleyen yeni piyasa şartlarına karşılık veriyordu. Bu devrin, aristokratların şahinlerine ilaç olarak Mısır mumyalarını verdiği devirden çok farklı olduğu açıktır.

Bu ara dönemin daha demokratik ve eşitlikçi tedavi yöntemleri, 1650 yılı İngilteresine daha uygun görünüyorsa da, bu çağın inançlarının birçok yönden bize, 1600 yılının inançlarından çok daha yabancı olduğunu kendimize hatırlatmamız gerekir. Bu dönem İngiliz cadı avcılığının zirveye ulaştığı bir dönemdi. Tıp ve bilim alanlarında, kimyadaki en önemli ilerlemelerden bazılarının yalnızca simyacılıkla değil, aynı zamanda büyücülükle de bağlantılı olduğu artık uzun yıllardır kabul edilmiş bir gerçekti. Charles Webster'ın meşhur olan vurgusuyla, o günün bilimsel çalışmalarının büyük çoğunluğu yalnızca ateşli dindar olmayıp, aynı zamanda İsa Mesih'in beklenen gelişine ve tüm sıradan insanlık tarihinin sona ermesine tutkuyla inanan insanlar tarafından yapılıyordu.[9]

Paracelsus'un yerleşik inançlara karşıtlığıyla ün kazandığı dikkate alındığında (Robert Burton "Paracelsus, Luther'in ilahiyat alanın-

da yaptığını, fizik alanında yaptı" diyordu), Paracelsusculuğun İç Savaş ve bu ara dönem boyunca gelişmesi -çeşitli düzeylerde yerleşik inanç düşmanlığı yapan Culpeper gibi birçoklarının fikrine de uyduğundan- şaşırtıcı değildir.[10] Benzer şekilde etkin olan bir şahsiyet de, bir dönem Paracelsus'un talebesi olan Belçikalı kimyacı Jean Baptiste van Helmont'tur (ölümü 1644). Bu iki şahsiyet kimyasal ilaçlara duydukları ilgi ve mistisizm ortak paydasında buluşuyorlardı. Ancak van Helmont'un Paracelsus'un izinden gitmeyen düşünürleri desteklemesi ve kimyasal-mistik geleneğin daha geniş bir nüfuz alanı oluşturmasına katkıda bulunmasıyla, ikili birbirinden ayrılıyordu. Van Helmont'ta, Paracelsus'un öğrencileriyle Robert Boyle'un kimyası arasında bir tür köprü kurma işlevi görüyoruz.

Farklı birey ve grupların mistisizmi ve aralarındaki anlaşmazlıklar, bu çağın bilimiyle ilk kez karşılaşanlar için zorlayıcı bir alan oluşturuyordu. Bu kitabın amaçları bakımından aklımızda bulundurmamız gereken ana hususlar şunlardır: 1649 yılı civarından yüzyılın sonuna kadar, "mumya" terimi önemli yeni anlamlar (ve bunlara bağlı güçler) kazandı. Bazı düşünürler için çok daha geniş bir vücut parçaları ve sıvıları dizini meşru ilaç haline geldi. Kemik ve kafatası yosunu hariç, bu maddeler artık daha sık bir biçimde taze cesetlerden veya canlı bedenlerden alınıyordu. Kimya, gelişip güçlenmesine karşın, Ortaçağ manastır hücrelerinde gördüğümüz dindarlığı ve mistisizmi büyük ölçüde muhafaza ediliyordu. En önemlisi de bu dönemin dünyası, neredeyse herşeyin mümkün göründüğü bir dünya idi. Gördüklerimiz temel bilimsel keşiflerdi (kan dolaşımı ve üreme konusunda Harvey; beyin konusunda Willis ve Newton yasaları). Bu keşifler o dönemde bazılarına doğanın en derin, en gizli sırlarına açılan kışkırtıcı kapılar gibi görünüyordu. Bu kozmik sırların birçoğu da insan bedeninin kendisinden çıkıyordu.

Örnek olarak aşağıdaki ilaç tarifine bakınız:

> Bir insanın sperminin bir cam tüpte, her tarafı izole edilmiş halde, at dışkısında, kırk gün boyunca veya canlanıp, hareket ettiği ve kabardığı kolayca görülene kadar tamamen çürümesini

sağlayın. Bu süre geçince sperm şeffaf ve bedeni olmayan bir insana benzer hale gelecektir. Bundan sonra dikkatli ve ihtiyatlı biçimde insan kanı iksiriyle her gün beslenecek ve kırk hafta boyunca sabit, eşit ısıda at dışkısında tutulunca gerçek, canlı bir bebek haline gelecek ve bir kadından doğmuş bebeğin tüm organlarına sahip olacaktır. Buna *Homunculus* veya Yapay (İnsan) adını veriyoruz. Ve bu bebek daha sonra büyük bir titizlik ve ihtiyatla diğer bebekler gibi herşeyi anlayacak hale gelene kadar yetiştirilecektir.

Mary Shelley'in *Frankenstein*'ından üçyüz yıl kadar önce, Paracelsus oldukça sakin biçimde bir yapay insan veya *homunculus* yapmanın yolunu tarif ediyordu. Peki böyle bir bebek yapmış mıydı? Yapmadığı kesin gibidir. Bunun olacağına inanıyor muydu? Açıkça inanıyordu. Çünkü daha sonra "orman perileri, cinleri ve devler"in aslında muhteşem bir güç ve bilgeliğe sahip olup olgunlaşan bu tür homunkülüsler (cinler) olduğunu açıklayacaktı.

Paracelsus'un formülünün bu versiyonu, sıradışı Polonyalı kimyacı Michael Sandivogius'un (1566-1636) 1604 tarihli bir kitabından alınmıştır. Ve bu kitap 1650 yılında İngilizceye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Herşeyin mümkün olduğunu söyledim... Ve bununla kastettiğim 1650 yılında veya sonrasında Britanya'daki bu tarifi okuyanlar için herşeyin mümkün göründüğüdür. Neden? Çünkü daha yeni bir kralı -Tanrı tarafından atandığına yemin eden bir kralı- öldürmüşlerdi.[i] Öyleyse... Tanrı onların ve dindarca kimyasal çalışmalarının, mineralleri geliştirmelerinin, benlik ve ruhu aynı anda arındırdığına birçoklarının inandığı kimyasalların geliştirilmesinin yanındaydı. Gerçekten de Prometheus yanlısı görünse de, Paracelsus, Homunculus'un "Tanrının ölümlü, günahkâr insana açtığı en büyük sırlardan

i Parlamento yanlılarının Oliver Cromwell komutasında kraliyet yanlılarını İngiliz iç savaşındaki çeşitli çatışmalarda yenmelerinden sonra Kral I. Charles İskoç ordusuna 1646 yılında teslim olmak zorunda kaldı. 1648 yılında düşmanlarının kontrolündeki yüksek mahkeme tarafından vatana ihanetle suçlandı ve ölüm cezasına mahkum edildi. 1649 yılı başlarında da idam edildi (Ç.N.)

birisi... Bir mucize ve Tanrının en büyük mucizelerinden birisi" olduğunda empatik biçimde ısrar ediyordu. Bu yönüyle birçok püriten bilim adamının Kıyametçiliğinin habercisiydi. Bunu da formülüne eklediği "kıyamet vaktine, gizlenecek hiçbir şeyin kalmayacağı, herşeyin aşikâr olacağı zamana kadar saklanacak sırlar arasında kalmalıdır"[11] ifadesiyle yapıyordu.

Paracelsus ve Sandivogius gibi iki otoritenin birden önermesinin bu görünüşte muhteşem reçeteye nasıl bir merak uyandırdığı ve gerçeklik kazandırdığını kavramak güçlü bir hayal gücü gerektirmektedir. Sandivogius kendi döneminde Prag'daki İmparator Rudolf'un simya sarayında gördüğü saygı nedeniyle Britanya'nın büyük büyücüsü John Dee ile karıştırılır. Oysa o Joseph Priestley'den 170 yıl önce oksijeni keşfetmiştir.[12] Britanya'nın ilk ve tek cumhuriyet çağında,[i] Hıristiyanlığın peygamberler ve Quakerlar (bir Hıristiyan mezhebi) ve Tanrının heryerde olduğu panteist inancı ve sarhoş seks partileriyle yarı efsanevî Ranters dâhil mezheplerin hayret verici kaleydoskopunda parçalara bölündüğü 1650'lerde, acaba Sandivogius'u okumak ne hissettiriyordu? Bu mucizevi ihtimal, Restorasyonla[ii] dinî ve siyasî olarak kısmen ortadan kaldırıldıysa da, birçok önemli bilimsel başarının 1660 sonrası gerçekleştiğini ve Newton'ın simya çalışmaları çerçevesinde onlarca yıl sonra Sandivogius okumaya devam ettiğini hatırlatalım.

Eğer bu baş döndürücü Faustcu atmosfer için modern bir tema seçmemiz gerekseydi, bu tema kesinlikle The Doors'un "Diğer tarafa kirişi kır" adlı şarkısı olurdu. Bu çok hızlı değişen ortama bir derece düzen getirmek için, bazıları hâlâ ünlü, bazıları artık pek hatırlanmayan bireylerin rehberliğinde ilerleyeceğiz. Bir kez karşılaştıktan sonra, hiç birini unutamayacaksınız.

1650-1660 arası dönem .(Ç.N.)

ii 1649 yılında Kral I. Charles'ın idam edilmesiyle girilen Fetret Devri sonrası 1660 yılında II. Charles'ın kral olarak dönmesine kadar geçen dönem ve monarşinin tekrar kurulması. (Ç.N.)

Jean Baptiste van Helmont

Van Helmont tarafından önerilen en basit cesetten yapma ilaç, kafatası ve kafatası yosunu kullanılarak yapılandır. Ancak burada bile genel teoriden dikkat çekici sapmalar görüyoruz. O dönemde yaygın olarak kabul gören anlayış öğütülmüş kafatası ve yosunun şiddet yoluyla[i] ölenlerden alınması idi. Bu ölümlerin kan kaybından olmaması gerekiyordu. Alman profesör Rudolf Goclenius (1618) kurbanın asılmış olması gerektiği kanaatindeydi. Asılmış olanlarda hayat özünün kafatasında toplanmaya zorlandığını, yedi yıl boyunca orada tutsak kaldığını düşünüyordu. (Bu "hayat özü" kan ve havanın ruhla yakından ilişkili karışımıydı ve fizyolojik faaliyetlerin büyük çoğunluğundan bu öz sorumluydu. Bu konuyu Altıncı Bölüm'de daha ayrıntılı olarak ele alacağız).

Van Helmont, Goclenius'un asılma konusundaki ısrarını küçümseyerek, bir çarkta kemikleri kırılarak ölümün de aynı sonucu doğuracağını ileri sürdü.[13] Van Helmont ayrıca tüm insan kemikleri arasında neden yalnızca kafatasının böyle bir etkiye sahip olduğunu açıklamaktadır. Çünkü ölümden sonra "bütün beyin kafatasında toplanır ve erir". "Eriyen beynin (bu) kıymetli likörünün... sürekli olarak süzülmesiyle, kafatası bu yararlı özellikleri kazanmaktadır".[14] Burada kafatasının bütün, ama kendi beyni içinde marine edilmiş olması gerekiyordu. Zamanla nadir bir eski şarap gibi kalite kazanan ve gelişen "kıymetli likör" içinde kalan beyne bandırılmış kafatası, bir tür doğal laboratuvar veya simya kabı işlevi görmektedir.

Kafatası yosununu "semavî tohumun asil dokusu" olarak yücelten van Helmont, bu yosunun aslında doğrudan semavî bir kaynaktan geldiğini açıklamaya koyulmaktadır.[15] Ancak yıldızlardan gelen özel bir etki altında açıkta bulunan kafatasının düzenli olarak "döllenmesiyle" üretilebilir. İşte bu "semavî varlıkların, kafatasında gerçekleştirdiği" gizemli döllenme, o yosuna hayatî gücünü kazandırır. Von Helmont ve takipçilerine göre, cesetten ilaç yapma -yalnızca ölmüş ve çürümüşlerin sıradan, kaba maddesiyle

[i] Kendi eceliyle veya hastalık yoluyla ölenler hariç. (Ç.N.)

ilişkili olmaktan çok uzak olup-, gökler ile yer arasını kapsayan görünmez ama güçlü ağın parçasıdır. "Yıldızların ilâhî dışkılarıyla" kutsandığı için bu tür büyümeler "hermetizmi savunan filozoflar tarafından, semavî cisimlerin çiçekleri veya meyveleri" olarak adlandırılıyordu.[16] Benzer şekilde, sıcak kandan manevî hayat gücü elde edilebileceği inanışı da von Helmont tarafından kabul ediliyordu. Von Helmont insan cesedinin şiddet içeren bir tarzda ölmüş olması halinde, "gizli bir hayatiyet" içerdiğinde ısrar ediyordu.[17]

Van Helmont yalnızca kafatası yosununun kaynağı konusunda farklı bir görüşe sahip değildi; aynı zamanda bu yosun için çok şaşırtıcı kullanım alanları belirlemişti. Örneğin "soylu bir aileden gelen bir askerin... kafa derisi ile kafa eti arasına giren yosun"dan söz etmektedir. Bu asker "düello yapan iki kardeş arasına girmiştir" ve "maalesef kafasına o kadar ağır bir kılıç yarası almıştır ki, anında toprağa düşmüştür". Darbe o kadar güçlüdür ki, "şapkası ve saçları hassas bir neşterle kesilmiş gibi derisine kadar ayrılmıştır". Yine de "en küçük bir yara açılmamış veya kesi deriye nüfuz etmemiştir".[18] Buradaki çıkarım bize çok fantastik görünse de, van Helmont'ın yanısıra birçoklarının da ona inandığını unutmamalıyız. Onlara göre bu olay bilimde kaliteli bir deneysel kanıttır. Ayrıca bu (muhtemelen eğitimli) asilin inancı karşısında şaşmamak da güçtür.[19] Neredeyse yosun derisi içine dikilmiştir ("deri ile kafa eti arasında kalmış"). Bu kesinlikle acılı bir işlemdir ve iyileşmesi çok güçtür.[20] Bu olağanüstü eylemin bilim kurgu mu yoksa "öteki yamyamların" Kanada ve Brezilya'da yeni keşfettiği "vahşi sihir" mi olduğuna karar vermek güçtür.

Van Helmont'un kafatası yosunu için diğer başlıca kullanım alanı da aynı derecede kafa karıştırıcıdır. Bilimin kararsız atası Francis Bacon tarafından zikredilen yara akıntısından kısaca söz etmiştik. Burada bu akıntıyı tedavi etmekteki başlıca kaygı şudur: uzaktan müdahale gerektirir. Görünmez buğular (yukarıda sözü edilen "hayat özü") belli nesneler arasında seyahat edebilir ve bu öz özellikle insan kanında yaygındır.

Yara akıntısı durumunda, bir silahın (veya mendil gibi başka bir nesnenin) üzerindeki kan ile yaralı kimsenin kanı arasında bir "sempati" bulunduğuna inanılmaktadır. Bu yüzden merhem kanlı bir nesne üzerine sürüldüğünde başarılı olur. Bu merhemin formülü farklılık gösterse de, yapımı çok güçtür. Van Helmont'un formülü şu şekildedir: "her birinden ikişer ons olmak üzere gömülmemiş bir kafatasının yosunu ve insan yağı, her biri yarım ons olmak üzere mumya ve insan kanı" ve "her biri birer ons olmak üzere keten tohumu yağı ve terebentin".[21] İşin ironik tarafı, bu ilacın işe yaradığı durumlar, hastayı hiçbir cerrahın görmediği veya eğer görmüşse onları steril olmayan aletlerle tedavi ettiği -dolayısıyla kan zehirlenmesi olmayan- durumlardır.

Van Helmont'un hayat özlerinin aktif ve hareketli doğasına inancı, fikirlerinin diğer alanlarında da görülmektedir. Örneğin; gut hastalığı bulunan "tanıdık bir asil bir kadından" söz etmektedir. Bu kadın geçici olarak iyileştikten sonra "yıllar önce bir başka şehirde yaşayan ve ağır gut hastalığı çekmiş kardeşinin eskiden oturduğu sandalyeye oturdu". Kardeşi çok önce ölmüş olmasına rağmen, "anında hastalığının uyandığını ve yeniden bedenini işgal ettiğini gördü". Bunun nedeni "ölmüş kardeşinin akıntısının tüm giysilerini geçerek sandalyeye nüfuz etmesi ve böylece kızkardeşine bulaşması" idi. Van Helmont ayrıca akrabalıklarının bu geçişe yardım ettiğini, başka birisi otursa böyle bir durum olmayacağını" vurgulamaktadır.[22]

Bu öykünün hayatî unsurlarından birisi (yine ilgililer tarafından deneysel olarak dikkatlice değerlendirilen unsuru) hayat özünün tuhaf bir şekilde ölülerden canlılara transfer olmasıydı. Birçoklarına göre cesetten ilaç yapma mantığının ana unsuru buydu. Bu öykü bize bu dönemde bazı düşünürlerin "mumya" sözcüğünü yeni ve oldukça uzmanlaşmış anlamlarda kullanabildiğini hatırlatmaktadır. Yukarıdaki pasajda bu sözcük "hayat prensibi" gibi bir anlama gelmektedir ve geniş anlamda can veya hayat özü yerine kullanılabilir.[23] Bu bağlamda "mumya" antik Mısırlıların kurumuş kalıntıları kadar uzak bir imgedir. Benzer şekilde van Helmont başka bir yerde "mumya kanı"nın iyileştirici gücünden

söz etmektedir. Kafatası yosununun, "kemiklerin mumya değerinden ve gök cisimlerinin semavî etkisinden" gücünü nasıl kazandığını açıklamakta ve dökülmüş kandan "canlı bedenin hayat kaynağına kadar" mumya kokusunun aktif rolüne dikkat çekmektedir.[24] Başka yerlerde olduğu gibi burada da büyücülükle bilim arasındaki çizgiyi çizmek çok kolay değildir. Onyedinci yüzyılın başlarındaki dirilişinden bu yana, klasik atom teorisi birçok Hıristiyan tarafından tehlikeli derecede materyalist (hatta ateist) olarak görülürken, van Helmont ayrıca uzaktan manevî eylemi ifade etmek için "mumya atomları" terimini kullanmaktadır.[25]

Avrupa Kıtası Tercümeleri

1665 yılında Londra veba salgınıyla sarsılıyordu. (O dönemde orada yaşadığınızı düşünün). Bir hekim size "koyu kırmızı sıvı"yı ilaç olarak veriyor. İçmesi güvenli mi? Kesin olan şu ki, hazırlanması çok sorunlu bir ilaçtır. Bu ilacı yapmak için;

> Asılmış, işkence çarkında öldürülmüş veya mızrak veya okla vurularak öldürülmüş, bir gün ve gece boyunca açık havada kalmış, yirmidört yaşında, bütünüyle lekesiz kızıl tenli bir adamın cesedini alın.

Sonra bu insan eti, küçük parçalar veya dilimler halinde doğranacak ve mür ve ödağacı tozu üzerine serpilecek. Sonra tekrar tekrar şarap içinde yumuşatılacak. Sonra "açık havada kurumak üzere asılacak". Bundan sonra "et tütsülenerek kokmaksızın sertleştirilecek". Bu tarif (Alman hekim Oswald Croll'dan alınmıştır) muhtemelen İngiliz Paracelsus taraftarlarınca 1609 yılında kıta Avrupasında ortaya çıkmasından kısa süre sonra öğrenilmişse de, İngiltere'de özellikle 1670 ve 1672 tercümelerinden sonra ün kazanmıştır.[26]

Bu formülün hazırlanması vejeteryanları korkutsa da, nihaî olarak ortaya çıkan ürün, iğrençlik bakımından sıklıkla önerilen hayvan bağırsağı ve dışkısından daha hafiftir. Çünkü Croll, kimyagerin mutlaka "kızıl sıvının büyük çoğunluğunu" etin kendi-

sinden şarapla veya mürver çiçeği ruhu ile ayırması gerektiği" sonucuna varmaktadır.[27] Bazı vakalarda bu sıvı daha rahat içilmesi için ismi açıklanmadan hastaya verilebiliyordu.

1653 yılında Alman Andreas Tentzel'in eserinden İngilizceye tercüme edilen, tamamen ve açıkça mumyayı ele alan ilk kitap *Medicina Diastatica* veya *Sympathetical Mummy* adıyla yayınlandı. Lynn Thorndike'ın haklı olarak belirttiği üzere, Tentzel, mumya "tanımı ve kapsamını dikkat çekici biçimde genişletmişti".[28] Eserin İngilizce versiyonu astrolog John Lily ve Roger Ellis'in önsözlerini içermektedir. Her ikisi de Fetret Dönemi (1650-1660) Paracelsus yanlılarının birçoğunun ateşli dindarlığının tipik örneğidir. Lilly yazarın konusunun "yüce ve kutsal (hatta ölümlü insanın bildiği en büyük sır)" olduğunu ileri sürerken, Ellis tıpta mucizevî bir devrim yapıldığından bahsederek şunları yazmaktadır: "Hekimlerin artık can sıkıcı, tiksindirici uzun reçeteler ve şansla mesleklerini daha fazla ilerletmeye çalışmasına gerek kalmadı".[29] Söylediğimiz gibi, anında herşey mümkün hale geliveriyordu...

Peki Tentzel aslında ne demek istiyor? Örneğin; onun "bireysel veya toplumsal düşmanları" ile uzlaşma metodunu ele alalım. Bunu yapmak için mumyanın "mutlaka her iki taraftan alınması" gerekir. (Tentzel bununla bedenin belli bir yerinden kan alınmasını kastediyor gibi görünmektedir).[30] Daha sonra "bu kanın bir tür verimli toprakla karıştırılması ve içine" uygun bir bitki ekilmesi gerekmektedir. Bu bitki daha sonra "her iki tarafa da yedirilecektir".[31] Bu öneri ile rekabet eden bir diğer öneri ise "mumya"nın yamyamlık gerektirmeyecek şekilde kullanılmasıdır. Burada "mumya" güç veya canlılık anlamında kullanılmaktadır. "Bir atın gücünü bir insana "aktarmak veya aşılamak" için, "en güçlü atların spermini saf toprakla karıştırıp, o toprağa kara devedikeni ekilecek" ve bunlar iyice büyüdüğünde hastanın boynuna asılacaktır. "Güçlü atlar" kısa süre içinde gücünü yitirirken, "hasta güçlenecektir".[32]

İngiliz Kimyacılar

Daniel Border

Beşinci Bölüm'de İtalyan cerrah Leonardo Fioravanti ile tanışacağız. Fioravanti'nin hastalarının üzerine işlediği dikkate alındığında, ondan ders alanlara pek fazla güvenmek istemeyebilirsiniz. Bunlardan birisi gazeteci ve bir süreliğine Paracelsus yöntemiyle hekimlik yapan Daniel Border'dır.[33] Ortaçağın kan simyacıları gibi, Border da kanın gücü konusunda iddialı savlar ileri sürüyordu: "Güçlendirilmiş ve devridaim yaptırılmış insan kanı özü yaptım. Bununla en harika ilaçları yaptım. Ondan dört gram (1 dram) verdiğinizde, ölüm döşeğinde yatanlar iyileşecektir".[34] 1651 yılında yazan Border ayrıca bu dönemde insan kanının rutin olarak tüketildiğine ilişkin izlenimimizi güçlendirmektedir. Çünkü yazara göre bu özün "küçük bir parçasını büyük bir fıçı şaraba koyarsanız, onu arındıracak ve diğer herşeyden daha uzun süre koruyacaktır".[35]

Border'ın özü dönemin kimya ve simyasının çok titiz bir çalışmayla hazırlama geleneğine uygun olarak hazırlanıyordu. Taze kanı alacaksın, bekleteceksin, suyunu arındıracaksın ve sonra "on parça tuz ile yoğuracak ve pişireceksin". Daha sonra on gün boyunca "at dışkısı içine koyacaksın"; böylece bütün kan çürüyecek ve suya geçecek" (Jack soğuktan titrerken, donmuş sokaklarda ellerini at dışkısında ısıtan sokak çocuklarını hatırladığımızda, bu dışkının sanayi öncesi dönemde ne kadar değerli bir sürekli ısı kaynağı olabileceğini anlıyoruz. Eğer yeterince büyük ve yeterince oksijen içeriyorsa, bir gübre yığını zamanla 180 derece ısıya yükselebilir). Sonra;

> Bir imbiğe koy ve canlı bir ateşin üzerinde damıt ve böylece suyunu alabildiğin kadar al ve kalıntıları bir mermerin üzerine koyup öğüt. Sonra hepsini suya koy ve birlikte öğüt ve sonra tekrar damıt. Asil bir kan suyu elde edilene kadar bu öğütme ve damıtma işlemine devam et.

Bu noktada özü elde etmek için daha fazla damıtma gerekecektir. Sonunda "çok tatlı ve muhteşem bir kokuya sahip olacaktır".[36]

Border ayrıca "kurutulmuş insan kanının", "burun kanaması ve yara kanamasında kanı durdurmaya" iyi geldiği yaygın inancını da belirtmektedir. Sardunya çiçeğinin de aynı etkiyi yapacağını eklemesine rağmen, tamamen bitkisel alternatifi tercih ettiği izlenimi vermemektedir.[37]

1651 yılında Border insan yağının tıbbî yararlarının büyük ölçüde yaygın olarak bilindiğini varsayabiliyordu: "İnsan yağı (herkesin bildiği üzere) sıcak ve nüfuz edicidir ve eğer (kaslar kasılmışsa veya) üst üste toplanmış veya büzülmüşse eklem yerlerine sürülürse yumuşatacaktır. Böylece rahatsızlığı hemen giderecektir".[38] İnsan karaciğerinden "damıtma yoluyla su ve yağ çıkarılabilir. Eğer bu su her sabah olmak üzere bir ay boyunca bir dramı (dört gram), iki ons ciğer otuyla birlikte içilirse... karaciğer hastalıkları yoluyla oluşan çürümeyi" iyileştirecektir. Karaciğer ilaçları pek yaygın değildi. Border ayrıca "damıtılmış insan etinden, pis kokulu bir su ve yağ çıkacağını, bunun da iyileşmemiş yaraların kapanması için en mükemmel ilaç olacağını" ileri sürmektedir. Bu ayrıca "bütün tümör sertliklerini sakinleştirecek ve yumuşatacaktır".[39]

John French

John French 1651 yılında *The Art of Distillation* isimli bir kitap yayınladı.[40] Peter Elmer'in yazdığına göre, French, Paracelsus ve van Helmut'un fikirlerinin ateşli bir savunucusuydu. Diğer eserlerin yanısıra, Sandivogius ve Paracelsus'un yazılarını ve *homunculus* harikasını içeren *The New Light of Alchemy*'yi tercüme eden French idi. French ayrıca "kimya ve mineralojinin pratik yönüne ilişkin uzmanlığıyla Robert Boyle dâhil birçoklarının saygısını kazanmıştı". French, Boyle'dan daha az tanınmasına rağmen, devrinde kesinlikle önemli bir şahsiyetti. Savoy Hastanesi hekimi olarak, French "tıp eğitimi ve uygulamasına çeşitli yeni yaklaşımları teşvik etti. Bunlar arasında sakat kalmış askerler için kaplıca suyu tedavilerinin kullanımı... ve kadavra üstünde çalışma da vardı".[41] Charles Webster'ın dikkat çektiği üzere, hastane devlet bütçesinden olağanüstü derecede rahat şartlar ve yiyecek (ve hatta kilden pipo) imkânı sağlıyordu.[42]

2012 yılında kendimi televizyon kamerası karşısında beyaz bir önlük giyip, Tony Robinson'la, French'in daha iğrenç ilaçlarını bir cam çanakta karıştırırken bulduğumdan bu yana, French hafızama iyice yerleşti. (Sağlık ve Güvenlik Bakanlığı ile biraz boğuştuktan sonra, insandan elde edilen katkılar yerine domuz katkıları kullanmaya başlamak zorunda kaldık). French'in başarılarına kısa bir bakış, onu standart bilim tarihine gayet uygun hale getirse de, diğer ilgi alanlarından bazılarını modern okuyucunun hazmetmesi kesinlikle daha güç olacaktır. Kan Yağı ve suyu ile "kan majisteri (yani özü) için kendi formüllerini sunmanın yanısıra, bu son maddenin içilmesi veya dıştan uygulanmasının hastalıkların büyük çoğunluğunu tedavi ettiğini ve ağrıları kestiğini" savunmaktadır.[43] Buna yemin edemem. Ama Robinsonla birlikte domuz kanının modern damıtma aygıtlarıyla çok hızlı bir şekilde damıtıldığını keşfettik. Kamera dönerken uzun süre kanın hiçbir şey yapmadığını izleyerek çok zaman harcayacağıma dair başlangıçtaki korkularıma rağmen, kısa süre içinde toplama kabında tamamen şeffaf bir sıvı elde ettik. Tüm masum görünüşüne rağmen, çok kötü kokuyordu. Burada vurgulamak gerekir ki, ilk planımız Robinson'ın kanını alıp onu damıtmak ve böylece ortaya çıkan sıvıyı herhangi bir sağlık endişesi duymadan içmesiydi. Resmi tıbba bu işlem o kadar saçma göründü ki, bir hemşireyi kanı almaya ikna edemediğimiz için planımız boşa çıktı. Tony ucuz kurtuldu.

Border ve diğer Paracelsus yanlıları gibi, French de insan etinin (pişirilmesi yerine) damıtılması gerektiğine inanıyordu. "mumyayı (yani insanın sertleştirilmiş etini) alın, küçük, dört onsluk bir parça kesin", şarap ruhu ekleyin ve ikisini geniş sırlanmış bir kapta bir ay boyunca at dışkısı içinde bekletin. Sonunda "tabanda kalan" "tıpkı yağ gibi olacaktır ve bu mumyanın gerçek iksiri" olup, "bütün enfeksiyonlara karşı harika bir koruyucudur".[44]

French'in insan kafatası ruhu hazırlamak için iki farklı formülü vardı. Birincisi için; "*cranium humanım*dan (insan kafatası) istediğiniz kadar alın, onu küçük parçalar haline getirin" ve bunları "bir cam imbiğe yerleştirin" (bu talimatların bütün insan kafatası

gerektirdiğine dikkat ediniz). Bu imbiği güçlü bir ateşte ısıttığınızda sonunda geriye "sarı bir ruh, bir kızıl yağ ve akışkan bir tuz" kalacaktır. Tuz ve ruh daha sonra iki veya üç ay boyunca en mükemmel ruhun üretilmesi için işlenecektir. French bunun "Dr. Goddard'ın Holborn'daki ünlü ruhuna az çok benzediğini" belirterek, II. Charles tarafından satın alındığı sanılan bu pahalı formülün Restorasyondan birkaç yıl önce zaten var olduğunu ortaya koymaktadır.[45] Kafatası ruhu yalnızca "sara, gut, ödem"in ve mide zafiyetinin tedavisine yardım etmekle kalmaz aslında "bir tür her derde deva ilaçtır".[46] İkinci formül ise amonyak çözeltisi ve fildişi eklemekte ve bunları küçük parçalar halindeki kafatası ile birleştirip üç gün ve gece kaynatılmasını öngörmektedir. Sonunda kemikler ve boynuz "peynir gibi yumuşayacaktır". Lezzetli bir şey gibi gelse de, bir insan bu yamyamların köy peynirini yemeyecektir. Çünkü daha sonra bu karışım dövülecek ve şarap ruhu ile karıştırılıp macun haline getirilecektir. Epey damıtıldıktan sonra ortaya çıkacak olan ruh "epilepsi, havale ve kötü kokulu ve tehlikeli bütün ateşler, kalp sızlaması tedavisinde kullanılacaktır ve mükemmel bir terleticidir" (Yani terlemeye neden olan veya terlemeyi hızlandıran bir ilaçtır).[47]

French'in diğer katkı maddelerinin bazıları canlılardan alınabilir. Örneğin; kadın sütü ve işlenmiş çinko karışımı, kül içinde damıtıldığında "süt suyu bileşiği" elde edilir ve iltihaplı gözler bununla "günde üç veya dört kez yıkanmalıdır". Bu tür bir formülün insan kanı kullanımından iğrençlik bakımından daha hafif olduğu tartışılmaz olsa da, burada yine neyin yamyamlık (veya neyin "doğal olmayan") olduğu neyin olmadığı konusunda keyfî ayrımlar yapıyoruz. Ancak French'in döneminde tuhaf olan husus, sütün gerçekten de kanın bir çeşidi olarak görülüyor olmasıdır. Birkaç yıl sonra Boyle'un dikkat çektiği üzere, "emen çocuklarımızın tek besin kaynağı kadın sütünün yaygın anlayışa göre beyazlaşmış kan olduğu dikkate alınırsa, Amerikan yamyamlarını "insan kanı ve etiyle beslendikleri için son derece barbar" saymamız haksızlıktı.[48]

Bir sonraki aşamada idrar ruhuna geliyoruz. Formülün bir versiyonuna göre "çok fazla şarap içen genç bir adamın idrarı...

mayalanması için cam kaplara konulup kırk gün bekletilir" sonra da dikkatlice damıtılır. Bu susamış genç adamın seçilme nedeni, çok fazla çişe çıkması mı yoksa şarabın iyileştirici gücü müdür? Her halükarda insanların birbirine yardım etmek için sıraya girdiği hayal edilebilir. Bu durum kesinlikle benim Interrail (tren) seyahatlerimi finanse eden klinik deneyleri aşar. Çünkü o deneylerde katılımcılara alkol, uyuşturucu, çay veya kahve verilmez (Gençlerin kliniğin penceresinden otoparkın karşısındaki birahaneye bakışlarını görmek çok dokunaklı bir görüntüydü)... Bu iksir yalnızca gut ağrılarını azaltıp "uyuşmuş kısımların uyuşukluğunu gidermekle" kalmaz, "ateş gibi yanar, altın ve kıymetli taşları eritir". (French geleneksel simya ile de mi uğraşıyordu?)

İkinci idrar ruhu formülü için hekimin saf çocuk idrarı ("sağlıklı bir oğlan") bulması gerekiyordu. Ortaya çıkacak ruh epilepsi, gut, ödem ve havaleden sıkıntı çekenler üzerinde büyük iyileştirici etki yapıyordu.[49] Bunun yanında French'in "saçtan yapılan su ve yağı" oldukça masum görünüyordu. Üretimi oldukça kolaydı: yalnızca "bir toprak imbiğe kısa kesilmiş saçları doldur ve ona bir boru yerleştir. Oradan çok kötü kokan bir su ve yağ gelecektir" French "bu su ve yağın Almanya'da yabani ve zararlı hayvanların herhangi bir yere zarar vermemesi için çitler ve duvarların üzerine serpildiğini" açıklamaktadır. "Bu likörün kokusu onları oraya yaklaşmaktan bile uzak tutacaktır".[50] Ancak insan kimyagerler bu inanılmaz kokuya dayanabilirken, hayvanların dayanamaması ilginçtir. Başka yerlerde olduğu gibi burada da fikirlerin gücü, saf içgüdünün gücünü yenmiş görünmektedir. (French'in damıtılmış insan kanı kokusundan söz etmediğine dikkat ediniz. Bundan damıtılmış saç kokusunun gerçekten de çok kötü olduğu anlamı çıkmaktadır).

Epilepsi için önerilen son bir ilaç özellikle unutulmazdır. Uygulamacının "şiddet yoluyla ölen bir genç adamın beynini, zarı, damarları, sinirleriyle (ve arkadaki iliğiyle birlikte alıp", "bir taş havanda lapa haline gelene kadar dövmesi" gerekmektedir. Bu beyin lapasının üzerine daha sonra "üzerini üç veya dört parmak geçecek şekilde şarap ruhuyla doldur", hepsini büyük bir cam

kaba koy ve damıtmadan önce "altı ay süreyle at dışkısı içinde mayalanmaya bırak".[51] French'in tutkulu bir anatomist olduğunu görmüştük. Biyografisini yazan Peter Elmer'a göre bu kadavra çalışmalarını Savoy Hastanesi'nde yapıyordu.[52] Bu yüzden taze insan kafatası ve benzer katkı malzemelerini bulmakta güçlük çekmiyordu. Ayrıca bu gibi imalatı hastanede yaptığı açıktır. Belki de French'in dirseğine kadar kana batmış, titiz bir şekilde beyin ve kemik iliğini ilaç macunu içinde karan halini merak eden bir meslektaşı olmuştur. French'in 1644 yılına kadar Parlamento yanlıları ordusu hekimi olduğu dikkate alındığında, bazı cesetlerin öldürülmüş Kraliyet yanlılarına ait olması mümkündür.

Robinson ve ben kendimizi bu lezzetli karışımı bir çanakta karıştırırken bulduğumuzda bir Londra hastanesi laboratuvarındaydık. Tahmin edeceğiniz gibi, altı ay boyunca at dışkısı içinde bekletme kısmını atlayarak küçük bir hile yaptık. Ayrıca bir süre serbest dolaşarak yaşamış olan deney domuzunun da yaşlılıktan ölmeyip, şiddet içeren bir ölüme maruz kaldığını da tahmin etmişsinizdir. Her halükarda ilginç bir deneyimdi. Kitabım için çok uzun süre araştırma yapmama karşın, cesetten ilaç yapmak için utanç verici ölçüde kısa bir süre harcamıştım. Yapımcı Ben Steele sayesinde bir iki şey öğrendim. Aslında bütün bunları bir çanakta ezerek yoğurmanın (bunun için benim yaptığım gibi Kensington'da epey para ödemeniz gerekiyor) ortaya bir pâté (macun) çıkarmadığını öğrendim. Hayal kırıcı biçimde elde ettiğimiz şey, daha çok çorbaya benziyordu.

Christopher Irvine

Paracelsus'un yolundan giden hekim Christopher Irvine'nın (1620-1693) yanına vardığımızda işler biraz daha tuhaflaşıyor. İşe bazı okuyucuları Irvine'in lehine önyargılı hale getirecek bazı biyografik ayrıntılarla başlayalım. Babası bir avukat, kardeşi Sör Gerard Irvine ise bir baronetti.[i] Christopher üniversite diplomasını Edingburgh'ta aldı ve daha sonra "yurtdışındaki bilinmeyen

i İngiltere'de şövalyelik ile baronluk arasında bir asalet unvanı. (Ç.N.)

bir üniversitede" doktorasını yaptı. Paracelsus taraftarlarından olmasına karşın, aynı zamanda "ateşli bir kraliyet yanlısı" idi (1651 yılı Haziran ayında Atholl'da II. Charles'ın saflarına katılmıştı). Monarşinin yeniden kurulmasından (Restorasyon) sonra, birkaç yıl boyunca kraliyet atlı muhafızlarına hekimlik yaptı.[53]

Irvine'in üç yönü özellikle ilginçti. Birincisi; yakıt olarak insan kanı doldurulmuş lamba kullanmayı önermesidir. Bu lambadaki kanın durumu -genellikle "hayat lambası" olarak bilinmektedir- o kanı veren kişinin sağlığını yansıtacaktı. Irvine oldukça açık bir şekilde şöyle diyordu:

Bu lamba kanını aldığı kişi yaşadığı sürece yanacak ve onunla birlikte sönecektir. Eğer parlak ve sessiz bir şekilde yanarsa, o kişinin sağlığının iyi olduğunu gösterir. Eğer titriyor, soluklaşıyor ve duman veriyorsa, kişinin üzüncü ve çileleri var demektir.[54]

(Kanın ruhun taşıyıcısı olarak, hem sağlık hem de kişiliği içermesi meselesine Altıncı Bölüm'de döneceğiz). İkincisi; cesetten elde edilen maddenin canının (gücünün) transferi yoluyla hastalığın iyileştirilebileceği fikrine güçlü biçimde inanıyordu. Tıpkı von Helmont (o da bu fikri savunuyordu) gibi, Irvine da bu can verici insan parçalarını bir tür "mumya" olarak görüyordu. Üçüncüsü; Irvine, insandan elde edilen tıbbî malzemelerin en etkili halinin *canlı* bir bedenden alınanlar olduğuna inanıyordu. Göreceğimiz gibi, canlı insan kanı dışındaki organları da kullanma fikrini en azından düşünmüştü.

Hayat lambası fikri, kimyager ve Paracelsus yanlısı John Ernest Burgravius ile yakından ilişkilidir ve onun tarafından *Biolychnium* adlı eserinde, 1611 yılında tanımlanmıştır.[55] Irvine veya başka birisi bu efsanevî lambayı gerçekten yaptı mı? Lambanın hazırlanmasına ilişkin tarifler kısa ve yer yer muğlaktır. Aynı zamanda kanı üç katmana ayırarak yaptığı tarif ("beyaz...durağan... altın") modern doktorların genellikle test tüpünde gördükleri çeşitli renklerdeki katmanların doğru bir resmini oluşturmaktadır. Buradaki bilgileri diğer beklenmedik soruların cevaplarıyla birlikte, Harvard tıp okulundan Steve Schlozman'a borçluyum.

Bir insan kanı tüpüne bir fitil koysam (oturma odamdaki gazyağı lambasına benzer şekilde) neler olacağını merak ettiğimde, biyokimyanın dobra gerçekleriyle zalimce geri püskürtüldüm. Bana söylendiğine göre, kan büyük oranda sudan oluşuyordu.

Yine de hayat lambası Irvine'in manevî transfer fikrine işaret etmektedir. Çünkü bunun için lamba ile kan bağışlayan arasında uzaktan gerçekleşen bir eyleme ihtiyaç vardır. Irvine'in bir başka can transferi anlayışı örneği de van Helmont tarafından tarif edilen "gut hastasının sandalyesi"ne benzemektedir. Irvine, hastalığın "nüfuz etmesi" teorisinin ana hatlarını anlatarak başlamakta, hastalığın "olağandışı bir terleme ve ter" yoluyla transfer edildiğini belirtmektedir. "Ter ise içinde çok fazla 'can'a gebedir".[56] Bu yüzden "sağlam olmayan bir bedenin ürettiği ter veya nefese maruz kalmamaya dikkat etmeli" ve "bu şekilde "döllenmiş çarşaflara dokunmamalı, onların ayakkabıları, çorapları ve eldivenlerini giymemeliyiz". Özellikle şu hususu da eklemektedir: "Onlarla yatak arkadaşlığı yapmamalıyız".[57] Bu anlatılanlardan Irvine'in mikropların rutin yayılımını tarif ettiği açıklığa kavuşmaktadır. Elbette mikrop kavramının ortaya çıkmasına daha onlarca yıl vardı. Irvine burada, bu tür olayların altında yatan bilimsel yasaları tam olarak anlamadan, hastalık fenomenini titizlikle gözlemleyen bir kimsenin tipik örneği gibidir.

Hz. Adem ve Havva'nın uzun süre bitkiler üzerinde uyuduğunu açıklayan Irvine, yazları insanların çıplak uyumasını, canlarının kendilerine geçmesi için "yararlı bitkileri üstlerine örtmelerini" tavsiye etmektedir. Ayrıca "zayıf bir bedene" sahip olanların, "zayıf tabiatlarını güçlendireceği için", "sağlam ve güçlü insanların" giysilerine giymeleri gerektiğini ilave etmektedir.[58] Benzer şekilde güçsüz düşenlerin kendi giysilerini bir süreliğine giymeleri için "şehvetli ve sağlıklı" olanlara vermelerini, sonra geri alıp o giysileri giymelerini önermektedir. Bu tür bir transfer, Irvine'a göre bütün giysilerde "gizli bulunan görünmem mumyanın" kalıntılarının aktarımını sağlayacaktır.[59]

Bu can (veya mumya) transferi, bizi önceki cesetten veya kandan elde edilen ilaçlara ilişkin fikirlerde tuhaf bir sapmayı içeren bir

tedavi yöntemine getirmektedir. Irvine, kanın bir hastaya içmesi için verilmemesi gerektiğine, hastanın kanının hayvan tarafından içilmesinin şart olduğuna inanmaktadır. Sarılık, kuduz veya cüzzam hastalığına yakalanan kişinin kanı Mayıs ayında sağ kolundaki orta toplardamardan alınmalıdır. Bunu yapmadan önce hekimin iki veya üç adet, sarısı ve beyazı açılacak iki küçük deliklerden boşaltılmış yumurta kabuğu hazırlaması, bir deliği kapatıp, diğer delikten kanı içine akıtması ve sonra kabuğu o deliği de kapatarak tamamen izole etmesi gerekir. Sonra bu yumurtalar oniki ila yirmidört gün boyunca "daha önce civciv büyütmüş şimdi kuluçkaya yatmış bir tavuğun" altına konulacaktır. Tavuğun altından aldıktan sonra bir gün boyunca ayrı yerlerde tutulmalıdır. Sonra açılmalıdır. "Hasta adamın kanı bu mayalanma ile çok kötü ve şiddetli kokar hale gelecektir". Sığır ve saç suyunda olduğu gibi, hiçbir aklı başında hayvan bu yumurtayı yemez. Bu yüzden onu ekmek veya benzeri bir şeyle karıştırıp, "iki veya üç gün boyunca etten uzak tutulmuş" bir domuz veya köpeğe vermeniz gerekir. Bu durumda "hastalığın insanı terk edip, hayvana geçtiğini" göreceksiniz. Sonra hayvanın "ipten kurtulup başkalarına zarar vermemesi için" öldürülmesi gerekir. Irvine bunu "Paracelsus'un gerçek mumyası" olarak adlandırmakta, bu şekilde yalnızca kuduz, sara ve cüzzamın değil, aynı zamanda gut, verem ve kanserin de iyileştirilebileceğini ileri sürmektedir.[60]

Bu tedavinin görünen bir yönü (hayvan haklarının ihlal edilmesini bir yana bırakırsak) yapılmasının hayli güç olmasıdır. Tam bir bilim adamı mantığıyla, keşif yapma umuduyla yavaş ve zor görevleri azimle yerine getirmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda sıcak kuluçkaya yatmış tavukların kullanılmasına ilişkin başta tuhaf görünen fikrin nedeni, (tıpkı at dışkısı kullanımında olduğu gibi) kanın "mayalanması" için değişmeyen ısı şartlarının sağlanması gibi genel bir bilimsel arzudur. Bu fikir, başka yollarla bu tür bir sürekli ısı sağlamanın aşırı derecede pahalı ve güç olduğu bir dönem için çok mantıklıdır. Ayrıca bu tedavi yönteminin, çağın tıbbının yamyamlığına biraz daha farklı bir ışık tuttuğunu ekleyebiliriz. Hayatları boyunca hastalık ve rahatsızlık yaşayan

hastalar, acaba bu iki alternatif konusunda neler hissediyorlardı? Kanınızı hayvanların yemesi, başka bir insanın kanını içmekten daha mı kötüydü?

Irvine'in hastalık transferi teorileri konusunda iki hususa dikkat edilmelidir. Birincisi; fikrin çeşitli versiyonları o dönemde oldukça yaygındı. 1611 yılında ölen Simon Forman cinnet için hastanın kanının bir hayvana verilmesi ve sonra da o hayvanın öldürülmesini içeren bir reçete öneriyordu.[61] 1623 yılındaki tehlikeli hastalığı esnasında, Donne kralın kendi hekimleri tarafından muayene edildi ve kötü buharın çıkması için ölü güvercinlerin karnı yarılıp ayaklarının üstüne konuldu. Bu tedavi Irvine'in zamanında hâlâ geçerliydi. Bu konuda şunları yazıyor: "Güvercinler(in karnı) ortadan yarılacak ve çıplak ayak tabanlarına sıcak olarak konulacak, böylece cazibe yoluyla anormal ısıyı çekecektir". Ayrıca "ateşi olan bir bebeğin yanına, uykudayken salatalık konulduğunda, salatalık solarken çocuk iyileşecektir". Bu arada bazıları ayrıca benzer nedenlerle "beşikteki bebeklerin ayaklarına köpek yavruları koyarlar". Yine "bir engerek yılanı ısıran kişiye tavuğun tüyleri yolunmuş kıç kısmı sarılırsa, zehri emecektir".[62] Irvine'in döneminde, Robert Boyle'ın insan hastalıklarının hayvanlara transferine ilişkin bir dizi rivayeti onayladığı görülmektedir.[63]

Bu tür kıyaslamalar, Irvine'in çalışma şartları hakkında bize daha net fikir vermekte ve onu bir tuhaf mistik olarak görmezden gelmemizi engellemektedir. Hastalık transferi anlayışına ilişkin ikinci husus ise, ilkinden oldukça farklıdır. Bu tedavi yöntemlerini kullanırken, dört asırdan daha az bir süre önce yaşayan Irvine'in günümüz dünyasından çok İncil dünyasına yakın olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Nitekim en ünlü insan-hayvan transferi, Hz. İsa'nın cin çarpan adamı, cinleri Gerasalı domuzlara transfer etmek suretiyle[i] tedavi etmesidir.[64] Domuzların delirerek bir

i "[26]Celile'nin karşısında bulunan Gerasalıların memleketine vardılar. [27] İsa karaya çıkınca kentten bir adam O›nu karşıladı. Cinlere tutsak olan ve uzun zamandan beri giysi giymeyen bu adam evde değil, mezarlık mağaralarda yaşıyordu. [28]Adam İsa'yı görünce bir çığlık atıp O'nun önünde yere kapandı. Yüksek sesle, "Ey İsa, yüce Tanrı'nın Oğlu, benden ne istiyorsun?" dedi. "Sana yalvarırım, bana işkence etme!" [29]Çünkü İsa, kötü ruha adamın

kayaya tırmanıp uçurumdan göle atlaması, bu tedavinin kanıtı olarak görülmektedir. Irvine'in, hastalığı yaymaması için köpeğin öldürülmesi gerektiği inancı da büyük ölçüde Gerasalı öyküsüne paralellik göstermektedir. Her bir olayda, hareketli, dayanıklı ve güçlü manevî varlıklar bulunmaktadır. İsa'nın bunları domuza aktarıp, sonra domuzların boğulması iki ayrı tür önlem oluştururken, köpeğin öldürülmesi başka bir tür önlemdir.[65] Hemen hemen aynı dönemde, İsa'nın kısmen çağdaşı olan Yaşlı Plini "ağır soğuk algınlığı çekenin bir katırın ağzını öpmesiyle kurtulacağına" inanıyordu.[66] Burada İsa ve Plini'nin dönemi ile Cromwell, Newton ve Boyle'un devri arasında onbeş asırdan fazla bir süre olduğunu unutmamak gerekir.

Nihayet Irvine'in üçüncü ayırıcı özelliğine geldik. Irvine genel olarak insan eti yerine insan kanıyla çalışmayı tercih etmektedir. Bunun nedeni kanın canlı bir bedenin özelliklerine en yakın madde olmasıdır. Böyle bir beden en aktif cana sahiptir ve bunlar (köpek ve domuzda olduğu gibi) hastalık ruhunu çekip alacaktır. Doğal olarak ölü bedenin uygunluğu daha düşüktür.[67] Bu yüzden Irvine "insanlardan yapılan ilaçların" canlı bedenden çıkar çıkmaz yapılmasını önermektedir. Özellikle mumya (Irvine için

içinden çıkmasını buyurmuştu. Kötü ruh adamı sık sık etkisi altına alıyordu. Adam zincirler ve kösteklerle bağlanıp başına nöbetçi konulduğu halde bağlarını paralıyor ve cin tarafından ıssız yerlere sürülüyordu. [30]İsa ona, "Adın ne?" diye sordu. O da, "Tümen" cevabını verdi. Çünkü onun içine bir sürü cin girmişti.[31] Bunlar, dipsiz derinliklere gitmelerini buyurmasın diye İsa'ya yalvarıp durdular. [32]Orada, dağın yamacında otlayan büyük bir domuz sürüsü vardı. Cinler, domuzların içine girmelerine izin vermesi için İsa'ya yalvardılar. O da onlara izin verdi. [33]Adamdan çıkan cinler domuzların içine girdiler. Sürü dik yamaçtan aşağı koşuşarak göle atlayıp boğuldu. [34]Domuzları güdenler olup biteni görünce kaçtılar, kentte ve köylerde olayın haberini yaydılar. [35]Bunun üzerine halk olup biteni görmeye çıktı. İsa'nın yanına geldikleri zaman, cinlerden kurtulan adamı giyinmiş ve aklı başına gelmiş olarak İsa'nın ayakları dibinde oturmuş buldular ve korktular. [36]Olayı görenler, cinlere tutsak olan adamın nasıl kurtulduğunu halka anlattılar. [37]O zaman Gerasa yöresinden gelmiş olan tüm kalabalık büyük bir korkuya kapılarak İsa'nın yanlarından ayrılmasını rica ettiler. O da geri dönmek üzere kayığa bindi. [38-39]Cinlerden kurtulan adam İsa'nın yanında kalmak için O'na yalvardı. Ama İsa, "Evine dön, Tanrı'nın senin için neler yaptığını anlat" diyerek onu salıverdi. Adam da gitti, İsa'nın kendisi için neler yaptığını bütün kentte duyurdu" (Yeni Ahit, Luka, 26-39) (Ç.N.)

mumya şiddet yoluyla öldürülmüş bir adamın kurutulmuş cesedidir) kullanmak istiyorsanız, "bir canlı bedenden veya canlıya en yakın olandan alınması gerekir (Aksi halde sıcak kan kadar faydalı olmayacaktır). Sonra onu küçük parçalar halinde doğrayın, "gölgede kurumaya bırakın" ve üstüne sıcak kan ekleyerek ruhsal gücünü artırmaya çalışın. Herhangi bir kuşkumuz kalmasın diye Irvine şu hususu tekrar vurgulamaktadır:

> Eğer bir canlıdan veya (henüz) sıcak bir cesetten almamışsanız, ya üzerine sıcak kan sürülmeli veya sıcak kana bandırılmalı ve bir süre orada bırakıldıktan sonra, ihtiyatlı bir şekilde kurutulmalıdır. Böylece kandan gelen ruhsal güçle güçlenecektir.

Canlı (veya yeni ölmüş) organik dokunun öneminin altını çizen Irvine, ayrıca çeşitli tedavilerin beden parçalarının farklı kaplarda tutulmasını gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Örneğin; kusmayı tedavi etmek için, tıbbî kap olarak bir domuzun işkembesini kullanmalısınız.[68]

Irvine'in kitabının *Medicina Magnetica* adını almasının nedeni, bu tür tedavilerin genel anlamda mıknatıs gözleminden ilham alarak geliştirilmiş olmasıdır. Bu durum bize yine gerçek ruhsal güçlerin, mıknatısın çok açık ve belirgin olmasına karşın hâlâ gizemini koruyan güçleriyle ilişkili olduğunu hatırlatmaktadır. Yukarıdaki transfer örneklerinin gösterdiği üzere; bütün canlıların bir ölçüde manyetik güçleri vardır. İnsanlar, hayvanlar ve bitki formlarının hepsi çeşitli türlerde ruha sahiptir. Irvine bu yüzden insandan elde edilen malzemelerden oluşan ilaçlara "mıknatıs" adını vermektedir. "Bu mıknatısın kurumuş insan cesedinden başka bir şey olmadığını ve kesinlikle yüksek bir çekim gücüne sahip olduğunu" açıkladıktan sonra, yine "eğer mümkünse şiddet yoluyla ölmüş bir adamın bedeninden ve hâlâ ceset sıcak iken alınması gerektiğini" vurgulamaktadır.[69] Ancak Irvine bu mıknatısın elde edilmesinin -muhtemelen yeni ölmüş bir ceset bulma zorluğu nedeniyle- çok güç olduğunu kabul etmektedir. Bu yüzden de bir alternatif, "o kadar zalimce elde edilmemiş... daha iyi bir mıknatıs" önermektedir: "Genç ve güçlü bir adamın ilkbaharda kanını alabildiğiniz kadar alınız". Sonra bu kanı "çok miktarda

(yine sağlıklı bir adamın) dışkısı, şarap ve (pamuklu giysilerde toplanan) insan teri ile karıştırınız. Ortaya çıkan macunu kurutun ve sonra taze kan ekleyerek, karışımı çok iyi izole edilmiş bir kapta saklayınız. (Irvine'in laboratuvarının etrafında sinsice dolaşıp, bu ilaç kabının kapağını açıp içini koklayanlar çok hoş bir şekilde ödüllendirilecektir). İşte şimdi "bütün insan bedeninin toplamını temsil eden, herhangi bir şiddet veya zalimlik -Irvine "bundan hepimizin nefret ettiğini" vurgulamaktadır- yoluyla elde edilmemiş, mıknatısa sahip olacaksınız.[70]

Irvine insandan bu şekilde ilaç maddesi elde edilmesinden nefret ediyor olabilir. Ancak yine de o kadar titiz olmayan bilim insanlarına tehlikeli fikirler verdiği kesindir. Peki Irvine "zalimlik" ile tam olarak neyi kastediyor? Eğer yargılama sonucu idamı kastediyorsa, burada zalimliği yapan Irvine değildir. Yoksa canlı bir insandan doku kesmeyi en azından hayal mi etmiştir? Kesin olarak bildiğimiz husus; Irvine'in en azından bir süre boyunca cerrahinin çok keskin ucunda yer aldığıdır: örneğin 16.000 Kraliyet yanlısının Cromwell'in Yeni Model Ordusunun 28.000 askeri tarafından bozguna uğratıldığı 1651 Worcester Savaşı'nda bulunmuştu. Irvine'in ölmekte olan insanların cesetlerini ilaç malzemesi yapmak üzere istismar etmiş olması ihtimal dışıdır. Elbette bunu yaparak, diğer yaralı askerlerin hayatını *kurtaracağını* düşünmüş olması hali hariçtir. Aynı zamanda savaş ortamı, hazır canlı insan eti kaynağı gibi görünmektedir. Çünkü Cromwell'in, II. Charles'in güçlerini etkin biçimde kuşatmasından sonra çok sayıda olması gereken, bacak ve kol kesmeler bunu mümkün kılıyordu.

Irvine birçok yönden, devrinin diğer mumyacı bilim insanlarının sahip olduğu imkân ve sınırların çok iyi bir örneğidir. Canlı bağışçılardan yararlanmada ne kadar aşırıya gitmiş görünürse görünsün, bu konuda yalnız değildir. Yine 1656 yılında Samuel Boulton *Medicina Magica Tamen Physica* adlı eserini yayınladı ("Sihirli ama Doğal Fizik" olarak tercüme edilen bu başlık, çağın tekrarlanan büyücülük ve bilimsellik karışımını tam ifade etmektedir). Boulton'ın kitabının tamamına yakını, Irvine'in kitabının aynısıdır ve yakından incelendiğinde her ikisinin de aynı el

yazmasına dayandığı anlaşılmaktadır. İlk bakışta, üç veya dört asır öncesinde gizli reçeteleri aralarında dolaştıran Ortaçağ keşişleri ve simyacılarının aksine, Boulton ve Irvine'in aralarında farklar olsa da, ikisi de maksatlı olarak bulgularını geniş dünya ile paylaşmışlardır. İlginç olan tarafı, orijinal el yazmasının da hayat lambasıyla yakından ilişkilendirilen Alman kimyager Burgravius'a dayanıyor olmasıdır.[71]

Edward Bolnest

Paracelsus yanlısı hekim Edward Bolnest, 1672 tarihli *Aurora Chymica* adlı eserinde, bazı doktorların hem Croll'un formülünü kullandıklarını, hem de erken Restorasyon dönemine ait kendi farklı versiyonlarını kullandığını açıkça vurgulamaktadır.[72] Bolnest, Ağustos ayı ortalarında, şiddet yoluyla öldürülen sağlıklı bir genç adamın etinden" yapılan bir "mumya özünü" tarif etmektedir. Birbuçuk iki kilogram etin "baldırları ve diğer etli yerlerinden" alınması", uygun bir cam kaba konulması, üzerine "çok iyi damıtılmış şarap ruhu"nun etin beş on santimetre üstüne çıkarak kadar doldurulması gerekir. Bu halde üç veya dört gün beklettikten sonra, "eti çıkarın ve bir cam tabağa koyun", üzerini sık sık "çok iyi damıtılmış tuz ruhu" ile kaplayın. Tabağı üstü açık bir şekilde bir süre gölgede, kirlenmekten (ve muhtemelen aç hayvanlardan) korunacak şekilde bekletin. Yine sık sık tuz ruhuna batırın ve zaman zaman altını üstüne çevirin. Çok iyi kuruduktan sonra "onu uygun bir cam kaba koyun ve kullanacak halde tutun". Bu tarif, etin bir kısmının öğütülmesi gerekeceğini göstermektedir. Ancak Bolnest şunu da ilave etmektedir: eğer "daha etkili bir ilaç yapmak istiyorsanız", bu şekilde hazırlanan yarım kilo eti alın "döverek veya öğüterek çok ince bir toz haline getirin" ve sonra Croll tarafından tarif edilene benzeyen bir öz elde edene kadar kimyasal olarak uzun bir süre boyunca hazırlayın.[73]

Bolnest'in damıtma tarifi otuz satırdan oluşmaktadır ve simyacılığın çok güç ve takıntılı süreçlerini gerektirmektedir. Bolnest ayrıca cesedin Ağustos ayında "hasat edilmesi"ne ve baldırlardan birbuçuk iki kilo et alınmasına karar vermede inisiyatif almış gibi

görünmektedir. Bu gibi ayrıntılar (etin dövülme veya öğütülme yoluyla toza dönüştürülmesiyle birlikte) Bolnest'ın kendisinin de bu reçeteyi uyguladığını güçlü biçimde ima etmektedir. Aynı şey insan kanı özü için de söylenebilir: "sağlıklı bir insandan baharda" Merkür güneşin kalbindeyken "çok miktarda" alınmalıdır. Bolnest'in insan kemiği özü tarifi de aynıdır. Bolnest, yarı bilimsel bir tavırla "gömüleli henüz bir yıl olmamış bir insanın kemiklerinin alınmasını", "toprağının çok iyi temizlenmesi ve kurutulmasını" önermektedir. Bu son sözler Bolnest'in kendi deneyimlerine dayanarak yazdığını neredeyse kesin olarak ortaya koymakta, okuyucunun gözünde isteksiz bir bağışçının anonim kemiklerini kazıyarak temizleyen bir Bolnest görüntüsünü aniden canlandırmaktadır. Bolnest sonuçta ortaya çıkan yağın, sargı beziyle eklem ağrıları çeken hastalara uygulanması gerektiğini eklemektedir.[74]

Bolnest bir düzeyde, çağının daha ateşli, genel olarak hayalci kimyagerlerinin tipik bir örneği gibi görünmektedir. Tıbbı dindarca bir sosyal görev olarak görmekle kalmaz; aynı zamanda "asil kimyanın tek niyeti ve maksadının" "hastalıkları tedavi edecek ve mutlak ve mükemmel sağlığı geri kazandıracak" ilaçları hazırlamak, böylece "mükemmel olmayan şeyleri mükemmelleştirmek" olduğunu ileri sürer.[75] Bu bakış açısı, Charles Webster'ın tartıştığı kıyametçi doğa felsefesine benzemektedir: bu görüşteki düşünürlere göre; Hz. İsa'nın (belki çok yakın olan) tekrar gelişinin öncesinde, Hz. Âdem ve Havva'nın yeryüzüne inmesinden önce Cennette sahip oldukları (hastalıktan uzak olmaya karşılık gelen) doğal saflık gerçekleşecektir.[76] Bolnest ayrıca simyanın temel hedefine -sıradan metallerden altın üretmenin mümkün olduğu- inanıyor görünmektedir. Çünkü filozof ve simyacı Thomas Vaughan'dan felsefe taşının[i] sırlarını öğrenmeye çalışmaktadır.[77]

Aynı zamanda Bolnest'in simyaya ilgisi muhafazakâr bilim ve tıp tarihine gayet iyi uymaktadır. Onun yeterince analiz edilmemiş ve titizlikle hazırlanmamış tıbbî malzemelerin daha ayrıntılı

---

[i] Simya ilmine göre dokunduğu herşeyi altına dönüştüreceğine inanılan taş (Ç.N.)

ve daha bilimsel kimyaya mutlaka bir şekilde katkı yaptığına ilişkin takıntılı bir anlayışı vardı. Üstelik Bolnest -diğer birçok seçkin hekimlerin aksine- 1665-1666 veba salgını döneminde Londra'dan kaçmadığı dikkate alınarak, tıbbî kahramanlık ve hayırseverlik tarihinde güzel bir yer kazanmıştır. Bunu yalnızca 1665 tarihli *Medicina Instaurata* adlı eserinde belirttiği "14 Nisan 1665'te Cripplegate yakınlarındaki Jewen Street'te bulunan evimde" notundan değil, aynı zamanda 1665 yılı Haziran ayı sonunda "Kimya Hekimleri Cemiyeti" tarafından yayınlanan büyük sayfalı reklamda isminin bulunmasından da anlıyoruz.[78] Cemiyet "salgın hastalıklar yoluyla bu büyük şehir üzerine yağan felaketten derin üzüntü duyduğunu" belirtmekte ve (Bolnest dâhil) çeşitli doktorların ev adres listesini "ilgili tüm kişilerin tarafımızdan hazırlanan panzehirlerle, makul ücretler karşılığında tedavi görebileceği veya bu ilaçları kendilerini koruma ve hastalık halinde tedavi için nasıl kullanacaklarına dair reçeteleriyle birlikte alabileceği" yerler olarak yayınlamaktadır.[79]

Bolnest'in mumya özünün "hastalıkların iyileştirilmesi ve sağlığın korunmasında harika etkiler yaptığı" varsayılıyordu. Eğer bu ilaç çok pahalı değil idiyse, vebadan korkan vatandaşlardan bazılarının Jewen Street'te bulunan Bolnest'in evine, tedavi olmak veya hastalıktan korunmak için akın akın gelmeleri gerekirdi. Aynı husus Bolnest'in özellikle "veba salgını döneminde güçlü bir koruyucu" olduğunu söylediği kan özü için de geçerlidir.[80] Her ne kadar *Aurora* 1672 yılında yayınlanmışsa da, 1665 yılında mevcut olduğu açıktır. Çünkü o yılın Nisan ayında Bolnest bu kitabı kısa süre içinde İngilizce olarak yayınlamayı umut ettiğini yazmaktadır.[81] Bolnest bu formülleri 1665 yılında veya belki de daha önceki tarihlerde biliyor ve kullanıyordu.

George Thomson

Bu şahsiyetlerin insan bedeninin sunduğu tıbbî kaynakları tam olarak kullanmadığını düşünen okuyucular, hekim George Thomson ile tanışmaktan memnun olacaklardır. İyi bir tıbbî eğitim (Edinburgh ve Leiden'de) almasına karşın Thomson,

üyelik aidatını ödeyemediği için Kraliyet Hekimler Koleji'ne alınmadı.[82] Bu durum Thomson'ın Essex, Rochford'da (1651 yılından itibaren) hekimlik yapmasını engellemediği gibi, onu bir köpek üzerinde ilk kez dalak çıkarma ameliyatı yapmasını da (köpek sonraki iki yıl boyunca yaşadı) yapmaktan da alıkoyamadı.[83] Ayrıca Thomson yoksullara tedavi etmede Culpeper'ın izinden gitti ve 1655 yılı şubat ayında ağır böbrek taşı rahatsızlığı çeken Romfordlu Anne Taylor isimli bir kadını tedavi etmek için uzun zaman harcadı.[84] (Tanıyor olması gereken) Bolnest gibi, Thomson da 1665 yılında Londra'yı kasıp kavuran veba salgınında şehirde kalan cesur kimya hekimleri arasında yer alıyordu.[85]

Thomson'ın kullanmadığı bir mumya türü bulunması ilginçtir: Van Helmont'ın izinden gidenlerden olmasına karşın, taze ceset eti kullanmıyordu ve artık Mısır mumyası bulmanın imkânsız olduğunu düşünüyordu.[86] Ancak yine de hiçbir şeyin çöpe gitmesine izin vermiyordu. Thomson'ın reçetesine yazdığı olağan nesneler arasında kan ruhu ve epilepsi için önerdiği öğütülmüş kafatası da bulunmaktadır.[87] "Tuzlu kan ruhu, kemikler ve iyi damıtılmış idrar, vebaya karşı hayranlık uyandıran bir fayda vermektedir".[88] (Bu tavsiyenin 1666 yılında yayınlanan bir eserde yer aldığı dikkate alındığında, bu ilacı içmenin mide bulandırdığını hayal etmek güç değildir). Pek yaygın olmayan biçimde, Thomson sara hastalığının, insan beyni ruhuna olumlu tepki vereceğine inanmaktadır.[89] İnsan yağının yararlı olacağını düşündüğü hastalıklar da olağandışıdır. Çünkü "zafiyeti, vücudun belli kısımlarına yapılmış zahmetli, işkence izlerini" gidereceği kanaatindedir.[90] "İnsan kemiklerinden yapılmış" bir alkali, "eğer bir felsefeci tarafından yapılırsa, bedenin iç ve dış hastalıklarına karşı... hayranlık veren bir ilaçtır".[91]

Veba tehdidi altındaki kişi kendi idrarını içerken, anormal derecede âdet kanaması yaşayan kadınlar, yeni doğum yapmış kadının plasentasını yutmalıdır. Aynı zamanda bu hasta, değerli bir ilaç maddesi olan kendi âdet kanını saklayabilir. Eğer bakire ise, bu sıvı yılancık denilen deri hastalığına karşı

kullanılabilir.[92] İnsan ödü, sağırlığı tedavi ederken, saç ruhu (Thomson kokusundan söz etmiyor) "saçların büyümesini sağlar". Ölüm döşeğindeki bir adamın teri, hemoroidi azaltır ve bu sıvıyı o sırada almayı başaramayan kişi, daha sonra aynı maksatla "ölü adamın eliyle hastalıklı bölgeye vurabilir".[93] Bu tedavi yöntemleri 1675 yılında yayınlanmışsa da, Thomson'ın bunları 1650'li ve 60'lı yıllarda kendi tedavilerinde kullandığını varsayabiliriz.

Evde Yapılan İlaçlar

İngilizlerin cesetten ilaç yapmasının erken döneminde, aristokratların mumyaları şahinlerine yedirdiklerini görmüştük. Daha sonra (idam edilen suçlulardan yapılan) Paracelsus mumyalarına artan talep, yoksulların cesetten yapılma ilaçları kullanmaktan çok, cesetlerinin ilaç yapımında kullanılması anlamına geliyordu. 1640'lar ve 50'lere geldiğimizde, Culpeper gibi adamlar, bu tıbbî eşitsizliği bozmak için sıkı mücadele veriyorlardı. İç Savaş ve Fetret Devri'nin daha fazla demokrasi havasına rağmen, bütün gelişmelerin münhasıran erkekler lehine olduğunu gördük. Ancak bu erkek ayrıcalığı dünyasının istisnaları da vardı. Bazı olaylarda epilepsi krizi yaşayan, tırpanla kendisini yaralayan veya bir av tuzağına düşerek yaralanan mütevazı köylüler, konağın Hanımefendisi tarafından cesetten yapılan yamyamca ilaçlarla tedavi edilebiliyordu.

Örneğin; 1653 tarihli *A Choice Manuel or Rare Secrets in Physic and Chirurgery* adlı eseri ele alalım. Bu kitapta Paracelsus tarzı merhem ve ayak ateşlenmeleri için bir su tarifi yer almaktadır: "Bahçeden bir miktar salyangoz toplayın ve onları bayat idrar içinde kaynatın, sonra bu su ile hastanın banyo yapmasını ve ayaklarını içine sokmasını sağlayın. Bu ilacın sık kullanılması, hastalığı tedavi edecektir".[94] Ayrıca bu kitapta insan kafatasının epilepsiye karşı kullanımına ilişkin çok farklı bir formül sunulmaktadır:

> Bir pennyweight[i] altın tozu, 6 pennyweight inci, 6 penyyweight amber, 6 pennyweight mercan, 8 tane bezoar taşı, yarım ons şakayık tohumu ve anatomik olarak, kadın için bir miktar ölmüş erkek kafatası, erkek için de bir miktar kafatası tozu ekleyin.

Sonra "bütün bunları birlikte dövün ve 9 sabah boyunca hindiba suyuna 14 gram miktarında koyarak için ve peşinden de bol miktarda hindiba suyu için".[95]

Özellikle karşı cinsten malzeme kullanımı nadirdir. Burada yine kaynağın şiddet yoluyla öldürülmüş olması gerekmektedir. Çünkü hekimler genellikle anatomik örnekleri idam edilen kişilerden almaktadır. Kadınlar daha nadir idam edilmektedir ve eğer idam edilirlerse, hekimler onların kadavrası üzerinde çalışmayı özellikle istemektedirler.[96] Kişi tıp alanında çok iyi eğitilmedikçe, ölmüş bir kimsenin kafatasının cinsiyetini bilemez. Bu yüzden bu reçete kişinin kafatasını güvenilir kaynaktan satın almasını gerektirmektedir. Belki de kadın kafatası bulunması çok zor olduğu ve ayrıca içine katılacak altın, inci ve mercan nedeniyle bu formül çok pahalıya gelecektir. Epilepsi için önerilen alternatif ilacın yalnızca taze kan -en azından Almanya ve İskandinavya'nın bazı bölgelerinde ucuzdu- içmek olduğu dikkate alındığında, bu pahalılık dikkat çekicidir.

Bu formülün yazarının Kent Kontesi Elizabeth Grey olduğu dikkate alınırsa, bu reçete özellikle konumuzla ilgilidir. Elizabeth, 1601 yılında Henry Grey ile (Kent Kontluğunun mirasçısı) evlendiğinden itibaren oldukça zengindi. 1636 tarihinden itibaren de çok gecikmiş büyük bir mirasa konmuştu.[97] *Choice Manual*'in kitabında yer alan reçetelerin tamamı "Ekselansları Kent Kontesi tarafından derlenmiş ve uygulanmıştır". Kullanımları hakkında bilgimiz olmasa da, Grey'in bu ve diğer ilaçları kendisi için Bedfordshire'da bulunan ve 1639 yılından 1651 yılına kadar dul olarak yaşadığı malikânesinde yaptığını düşünmek için iyi nedenler bulunmaktadır.

Elaine Leong el yazmalarında bu tür evde yapılacak çok sayıda ilacın bulunduğunu ortaya koymuştur. Elizabeth Freke (1641-

---

[i] Bir Pennyweight 26 adet buğdayın ağırlığına veya 1,56 grama denk İngiliz eski ağırlık birimi. (Ç.N.)

1714) gibi bir dul, onsekizinci yüzyılın başlarında, kendisi için çok miktarda ilaç yapıyordu.[98] Leong, Grey ve Freke'yi daha geniş kapsamlı kadın ilaçları geleneği içine yerleştirmekte, Gervase Markham'ın *The English Housewife* (1623) adlı eseri gibi kitapların "tüm erken modern dönem ev hanımları için temel tıbbî bilgiler içerdiğini" belirtmektedir. "Mary Hoby (sonraları Mary Vere), Grace Mildmay ve Alice Thornton gibi hanımefendilerin yazdıkları, bu görüşlerin yalnızca reçete olarak sunulmadığını, aynı zamanda uygulandığını" göstermektedir.[99] Freke gibi, Grace Mildmay, ilaçlarını büyük miktarlar halinde yapıyordu ve bunu yaparken de oldukça bilimsel davranıyordu.[100] Leong, Mildmay'in (1620 yılında ölmüştü) yazılı reçete derlemeye onaltıncı yüzyılın sonlarında toplamaya başladığına inanmaktadır ve bu el yazmasında uyku ilacı (afyon ruhu) için bir formüle "mumya"yı koyduğunu görüyoruz.[101] Erken modern dönem Londrası sokak doktorlarının, bu ve diğer el yazması derlemelerinde görülen cesetten yapılma ilaç zenginliği, matbaa dışında, kadınların tarihin büyük bir kısmı boyunca işgal ettikleri özel ve pratik dünyalarda neler olup bittiğine dair bize ipucu vermektedir. Mumya, insan kafatası ve kafatası yosunu bu eserlerde sıklıkla yer alırken, kan ve yağ da zaman zaman zikredilmektedir.[102]

Grey'in derlemesini fiilen kimin yazdığı konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Ancak günün genel ataerkil yapısını dikkate aldığımızda, özel kadın reçetelerini yayınlayan (ve bundan gelir sağlayanın) bazen bir erkek doktor olduğunu biliyoruz. 1639 yılında cerrah Alexander Read ve Doktor Owen Wood'un *Alphabetical Book of Physical Screts* adlı kitaplarını kitapçı raflarına koyduklarını ve içindeki formüllerin şu şekilde reklamlarını yaptıklarını görüyoruz:

> *Özellikle uzak yerlerde oturan veya tahsilli bir hekime ulaşma imkânı bulunmayan ev sahiplerinin yararına derlendi. Aynı şekilde başkalarına iyilik etmek için uğraşan hanımefendiler ve bayanlara yardımı olacaktır.*

Benzer bir tanıtım bu kitabın 1656 tarihli versiyonu *için de yapılıyordu. Kitap kendisini "müteveffa Lennox Düşesi Frances Stuart*

tarafından daha önceleri gizlenmiş" bir derleme olarak tanıtıyordu. Wood bu derlemeyi açıklamak için bu tarihe kadar beklemişti. Bunun nedeni Stuart'ın 1639 yılında ölmüş olması ve (matbaa ve başka alanlarda) Cromwell'in yönetime gelişi ve I. Charles'in ölümüyle yaşanan özgürlük havasıydı. Nedeni ne olursa olsun, kafatası ruhuyla ilişkili bir erken dönem züppelik örneğine tanık oluyoruz. Bu ilaç daha sonra Kral Damlası (King's Drops) adını aldı. Ayrıca büyük oranda popüler eser haline gelmiş bu kitaplardan birilerinin büyük kâr sağladığını varsayabiliriz: Yalnızca Mary Fissell tarafından "en çok satan kitap" olarak tanımlanan Grey'in kitabının en az yirmi baskısı yapıldığı gibi, Wood ve Read tarafından hazırlanan versiyonun yanısıra birçok taklitleri de yayınlandı.[103]

"Parasız bir yetim iken, tüccar eşliği, konteslik, düşeslik, çifte düşeslik ve İngiltere'nin müstakbel kraliçeliği"ne yıldırım hızıyla geçiş yapan Stuart gibi birisi, ilaca ihtiyacı olan hasta yoksullara gizli bir sempati duymuş olabilir. Ancak bilgilerimize göre, aşılmaz hırslara sahip bir saray güzeli olarak göz kamaştıran kariyerine rağmen, Stuart büyük ihtimalle ilacı kendisine uygulamakla (ve hatta bizzat yapmakla) çok fazla meşguldü. Bu hırslı hanımefendi en az bir kişinin ölümünden sorumludur. Onunla evlenmeye talip olup reddedilen çok sayıda adaydan birisi olan Sör George Rodney, onun 1601 yılında ikinci evliliğini yaptığını işittiğinde deliye döndü ve "çifti Wiltshire'daki evlerine kadar izledi... kontese kendi kanıyla hüzünlü bir "ağıt" yakarak, intihar etmekle tehdit etti. Kontes "Shakespeare'in *As You Like It* adlı eseri dâhil... *çeşitli* edebî kaynaklardan" yararlanarak Rodney'in Petrarch türü[i] duruşuyla alay ettiği, cevap niteliğinde 160 dizeden oluşan zekice bir şiir yazdı:

> Hayır, hayır, hiç işitmedim;
> Bir kimsenin kanıtladığını,
> (Tarihte) herhangi bir zamanda,
> Aşkı için ölen olduğunu.

İtalyan şair Francesco Petrarca'nın sevdiği kadın Laura'nın başkasıyla evlenmesi üzerine yazdığı ve abbaabba oktav ritmi ve tipik olarak cdcdcd altılı ritmini kullandığı hüzünlü sonesine atfen. (Ç.N.)

Rodney bu cevabı alınca, bir veda notu yazdı ve boğazını kesti.[104]

Wood'un vurguladığı gibi, kırsal kesimdeki evler genellikle cerrah ve hekimlerden uzaktaydı ve Freke ve Mildmay tarafından hazırlanan ilaç miktarı dikkate alındığında, hayırsever toprak sahiplerinin kendileriyle birlikte kiracılarını da zaman zaman tedavi etmiş olmaları muhtemeldir.[105] "Hayırseverlik ifadesi olarak komşularına ilaç dağıtan hanımefendiler ve din adamlarının özellikle önemli bir tıbbî rol üstlendiklerini" vurgulayan Charles Webster, gerçekten de Grey'den "ünlü aristokrat uygulamacı" olarak söz etmektedir.[106] En bağımsız fikirli işçi veya hizmetçinin bile iyi niyetli sahibi veya sahibesi tarafından kendisine sunulan insan kafatası veya etini kabul etmekte tereddüt etmesi düşünülemez.[107] (Ayrıca mumya Lord'un şahinlerine uygunsa, Hanımefendinin kiracılarına neden uygun olmasın?)

Ancak bu hayırseverlik, portatif tıp dolabı olan insan bedeninden alınabilecek en popüler katkı maddesinin süt olmasıyla çelişmektedir. Elbette buradaki süt alınacak göğüsler zenginlerin değil, fakirlerin göğüsleridir. Göğüsten alınan süt çok çeşitli maksatlarla kullanılıyordu. Özellikle göz ağrısı gibi küçük problemlerden katarakt gibi büyük problemlere kadar göz merhemi olarak meşhur olduğu gibi, "doğum sancısı çeken kadının çabuk doğum yapmasını sağlamak", kanseri eritmek, "beyni rahatlatıp uyumayı sağlamak", yanıklar, sağırlık, gut, başağrısı, hemoroid ve verem için de tavsiye ediliyordu.[108] Aristokrat Fairfax ailesinin ilaç kitabı, insan sütünün Kraliçe Mary'ye Vesalius'un kendisi tarafından verildiğini ileri sürmektedir. Üstelik başka bir el yazması insan sütünü "ölüm döşeğinde olan ve yaralı olmayan" kişiler için tavsiye ederken, VIII. Innocent ve John Caius'u ölüm döşeğinde iken sunulan insan sütü tedavilerini hatırlıyoruz.[109] Benzer şekilde Chesterfield elyazmasında "bütün bedendeki kanı yenilemek için bir insan kanı reçetesini görüyoruz. "Sara ve kanın bozulmasından kaynaklanan diğer hastalıklara karşı yararlıydı". Aynı zamanda bedenin gücünü yenilemek ve yeniden kazandırmak için kimyasal olarak hazırlanmış insan kanı ruhu (ispirtosu) öneriliyordu.[110] İnsan sütünün yalnızca tavsiye edilmekle kalma-

yıp, kesinlikle kullanıldığını ailelere ait tarihçelerden anlıyoruz. Bayan Stanhope isimli bir kadın "kendi çocuğu Arthur'un gözlerindeki iltihabı tedavi etmede kullanırken, Nutthald'dan Bayan Ayscough'un, "baştaki bir çıbanı" sütle başarıyla tedavi ettiğini görüyoruz.[111]

İnsan sütünün nasıl elde edildiğine dair kesin bilgilerimiz olmasa da, burada radikal eşitsizlik çağında zenginle fakir arasındaki sayısız ilişkilere ilişkin bir diğer ipucuna rastlıyoruz. Bu çağda neredeyse hiçbir ayrıcalıklı kadın, kendi çocuğunu emzirmiyordu. Bunun anlamı ayrıcalıklı annelerin, çocuklarının doğumundan sonraki birkaç hafta için bile süt üretememeleri olabilir. Bu yüzden erken modern çağda sütanneleri tarafından karşılanması gereken önemli miktarda bir insan sütü talebi var gibi görünmektedir. Böyle bir kadın iki veya daha fazla çocuğu emzirmenin yanısıra, tıbbî maksatlarla da süt vermiş olabilir. Onyedinci yüzyılda bir İngiliz çiftliğindeki sütannenin hayatını düşünmek ilginçtir: Belki özel (oldukça ayrıcalıklı) bir beslenme tarzı vardı. Her halükarda o çiftliğin koyunları ve keçileri gibi, onun da işverenleri ve onların hizmetçileri için rutin olarak süt vermesi bekleniyordu. Bu arada Leong'un en azından bir el yazmasında insan sütünü, teni "beyaz ve temiz" tutmak için önerdiğini unutmayınız. Bu yüzden 1600 yılında eğer yoksul bir sütanne iseniz, muhtemelen sütünüzü bir bardağa doldurup, anne bedeninizin özünün bir Hanımefendinin yanaklarına eş ve anne olmasını sağlayacak cazibeyi vermesi için sürülmesini kabul etmek zorundasınız.[112]

Erkeklerin bilimsel prestij dünyasını dinlemek için Thomas Willis ve Robert Boyle'a geri dönmeden önce, diğer yamyam kullanıcılar ve ilaç tarifi yapanların incelenmesi, bize bazı ilginç ayrıntıları gösterecektir. Kendi şehri Brecknockshire'da hekimlikle uğraştığı anlaşılan şair Henry Vaughan'ın zehirlenmeye karşı panzehir olarak Croll'un "mumya macunu"nu önerdiğini görüyoruz.[113] Şimdi Vaughan dinî mistisizmi ile tanınırken, püritan rahip Richard Baxter'ın verimli eserleri daha muhafazakâr Hıristiyanlara 1691 yılındaki ölümünden uzun süre sonra bile cazip geliyordu. George Eliot'ın *The Mill on the Floss* adlı kitabı-

nı okuyanlar, onun aşırı ahlakçı Teyzesi Glegg'in, ondokuzuncu yüzyılın başlarında hâlâ Baxter'in ateşli bir hayranı olduğunu hatırlayacaklardır. Glegg Teyze ve Baxter'ın diğer Victoria dönemi okuyucuları, kuşkusuz onun 1659 yılı civarında yaşadığı "kanama nöbetleri"nin nasıl geçtiğini duyunca şaşıracaklardır. Kendisinin anlattığına göre yalnızca "Tanrı'nın inayetiyle" iyileşmemiş, -daha doğrudan olarak- "Dr. Micklethwait'ten aldığı ölmüş insan kafatası yosunu" ile iyileşmiştir.[114] Bu ilacın diğer kullanıcıları gibi, Baxter da muhtemelen toza dönüştürülmüş yosunu doğrudan burnuna çekmişti.

Kafatası yosunu, Baxter ve diğerlerinde işe yaramış görünmektedir. Hollandalı hekim Ysbrand van Diemerbroeck (1609-1674), burna çekilen herşeyin kanamayı durdurabileceğini ima etmektedir. Daima bir parça tebeşirin yararlı olduğunu gördüğünü belirtmekte ve ayrıca mürekkebe bandırılmış pamuğu tavsiye etmektedir. Ayrıca "burnundaki şiddetli kanamaları bir sıcak köpek dışkısını burnuna sokarak iyileştiren bir asil Alman" tanıdığını ilave etmektedir. Ayrıca kurutulmuş insan kanını tavsiye ederken, "üç gün boyunca kanayan yaşlı bir kadının... burun deliklerine nane çekerek" rahatladığını nakletmektedir.[115] Bu bulgular burun tıkacı kullanan hastaların (çeşitli burun tıkaçları olabilir), bu tıkacın buruna hava girişini durdurması veya belki de yalnızca tedavi esnasında başlarını geriye attıkları için kanamadan kurtulduklarını göstermektedir.

1659 yılında, Alman Paracelsus yanlısı kimyacı Johann Schroeder tarafından ilk kez yayınlanan bir eser olan *Zoologia*'nın İngilizce tercümesi yayınlandı. Schroeder birçok bildik reçetenin yanısıra, saç büyümesi için saç likörünü, sarılık için öğütülmüş saçı ve kanayan yaralar için koyun iç yağı ile kavrulmuş saçı önermektedir.[116] "Oniki yaşında, çok şarap içen bir delikanlının idrarı" damıtıldıktan sonra taş düşürmek için içilebilir. Ancak Schroeder "çok kötü koktuğunu" itiraf etmektedir. Kokusundan rahatsız olanlar alternatif bir taş düşürme metodunu tercih edebilirler: ilacın şırınga ile mesaneye enjekte edilmesi.[117]

Schroeder kanın "taze ve sıcak içildiğinde epilepsiye karşı yararlı olduğuna" dair genel inanca dikkat çektikten sonra, "kan içilmesinin büyük ihtiyat gerektirdiğini, çünkü hem saldırganlığa yol açabileceğini" hem de (ironik biçimde) epilepsiye yol açabileceğini eklemektedir.[118] Bu "saldırganlık" iddiası ilginçtir: yoğunlaştırılmış kimyasal enerji dozunun -bu enerji doğrudan damara enjekte edilmeyip, yutularak hazmedilse bile- doğurabileceği yüksek bir saldırganlık düzeyi kastediliyor gibi görünmektedir. Bu ifadeden Schroeder ve başkalarının kan içenlere ne olduğuna tanık olduklarını anlıyoruz. Sonraki satırlar kanın damıtılması için birkaç prosedür tarif etmektedir. Bu çeşitli biçimler verem, akciğer zarı iltihabı, felç, gut ve epilepsi için kullanılabileceği gibi, hastalar için genel bir tonik olarak da kullanılabilir.[119] Bu arada "kemik iliği... organ *büzülmesine karşı önerilmektedir" (ve iliğin elde edilmesi güç olduğu için, bu ilaç pahalı olabilir). Kurutulmuş insan kalbi de epilepsi için önerilen bir başka ilaçtır. Bu hastalık ayrıca zambak, lavanta, şarap ve birbuçuk kilo insan beyninin karışımına olumlu cevap verecektir.*[120]

Reçeteler bundan ibaret değildir. Schroeder kendisi ve diğer uygulamacıların bütün insan cesedinin ezilmesinden ilaç elde ettiğini iki yerde ima etmektedir. Birincisinde "dükkânlarda bütün insan karkası veya kemiksiz etinin mumya adı altında" satıldığını belirtmektedir. Schroeder'ın burada mumya ile "artık bize getirilip getirilmediğinden" emin değilim dediği Mısır mumyasını ifade etmediği anlaşılmaktadır. Bu kuşku ancak bir eczanede tam bir mumya görmüşseniz giderilebilir. Üstelik yazar bu tedavilerle uğraşanların "Renodeus'un sözünü ettiği gibi, dükkânlardaki mumyaların baskılanıp kalınlaştırılmış çürümüş karkas olup insanlığın büyük zararına olacak şekilde" satıldığını bilmesi gerektiği uyarısını yapmaktadır.[121] Schroeder'in kendisi de (kokusu veya başka bir yönüyle) taze cesedin nasıl olduğunu bilecek durumdaydı. Çünkü "Kutsal su"yunu hazırlamak için bütün cesetleri kullandığı açıktır. Eğer hoş gibi görünen bu içecekten size sunulursa, Paracelsus yönteminde "kemikleri, eti, bağırsaklarıyla (şiddet yoluyla öldürülmüş kişinin) tüm karkasının" alındığını,

çok küçük parçalar halinde doğrandığını ve macun haline gelmiş maddenin ne olduğu ayırt edilemeyene kadar dövüldüğünü aklınızda bulundurmanız gerekir. Sonra bu macun damıtılmakta ve Irvine yöntemiyle hastalığı gidermek için, hastanın kanıyla karıştırılmış halde hastaya verilmektedir.[122] Bu içeceğin aynı zamanda değerli bir protein kaynağı olduğunu varsayabiliriz.

Cesur bir âşık, saray mensubu ve amatör doğa filozofu olan Sör Kenelm Digby, embriyoloji ve kimya alanındaki deneyleriyle bilim tarihine geçmiştir. Digby, *Choice and Experimented Receipts in Physic and Surgery* adlı eserinde yosun ve öğütülmüş kafatası içeren çeşitli ilaçlara yer vermiştir.[123] Epilepsi için yalnızca "şiddet yoluyla öldürülmüş bir insanın kafatasını değil" aynı zamanda her biri iki ons ağırlığında olmak üzere bir çift insan tırnağı almanızı ve bunları çeşitli türlerde ökseotu ve şakayık köküyle öğüterek toz haline getirmenizi önermektedir. Digby'nin isimde belirttiği üzere, o ve diğerleri bu tür ilaçları test etmişlerdir. Digby'nin yardımcısı George Hartman, 1659 yılında Frankfurt'ta kilise rahibi Lichtenstein'ın oğlunun epilepsisinin Digby tarafından bu tür bir ilaçla tedavi edildiğine bizzat tanık olduğunu belirtmektedir.[124] Hemen hemen aynı tarihlerde, mikroskobun mucidi Robert Hooke kendi hastalığı için öğütülmüş kafatası kullanıyordu.[125] Restorasyon (İngiltere'de kraliyetin yeniden kurulması) döneminden önce kafatası ruhu için Goddard'ın "ünlü reçetesi"nin dolaşımda olduğunu zaten görmüştük. II. Charles bu gizli reçete için 6000 sterlin ödemişti ve sonraki yaşamında Charles bu ilacı kendi laboratuvarında hazırlıyordu. 1684 yılında (Charles'ın ölüm döşeğinde iken yoğun bir şekilde kafatası ruhu içtiği yıldan önceki yıl) cerrahlarından birisi olan John Browne, tümörleri yumuşatacak ilaç olarak insan yağını öneriyordu.[126]

Thomas Willis

Çikolatayı ilaç olarak reçetesine yazan modern bir aile hekiminin popülerlikten pek de uzak olmaması gerekir (ve elbette kakaonun magnezyum kaynağı olduğu itirazında bulunanlar olacaktır). 1660'larda bir doktor felce karşı kalsiyum bakımından

da zengin bir çikolata karışımı önerdi. İçinde "eril şakayık kökü tozu" ile kafatası, akamber ve misk karışımı bulunuyordu. Buna "yarım kilo kakao çekirdeği" ve "yeterince şeker" ekleyip bu çikolatayı yapmalısınız. "Her sabah kaynatılmış adaçayı veya şakayık yapraklarının içine katarak" alınız.[127]

O dönemde yeni ithal malı olan "çikolata"nın ünlü doktorlar tarafından reçeteye yazıldığı bilinmektedir.[128] Bu reçete biraz olağandışı görünse de, ardında çok yetkin bir otorite bulunuyordu. Bu doktor Thomas Willis idi. Şimdilerde beynin pek az bilindiği ve az takdir edildiği bir dönemde beyin araştırmalarının öncüsü, "nöroloji biliminin atası" olarak anılan Willis, aynı zamanda ateşli bir anatomist idi ve 1667 yılına gelindiğinde Oxford'un en yüksek ücretli adamı idi. *Sürekli gelişen doktorluk işlerinden* yıllık 300 sterlinlik gelir kazanıyordu. 1675 yılında vefatından önce Willis "Buckinghamshire Dükünden 3000 akre[i] çiftlik arazisi satın almayı başardı" ve meslektaşları tarafından İngiltere'nin en zengin doktoru kabul ediliyordu.[129]

Willis, dindar bir Hıristiyan olmasına rağmen, beyin araştırmalarına yenilikçi bir yaklaşım benimsedi; tipik ruh tartışmalarından ihtiyatlı ama kesin bir kayışla insan yapısı, patoloji ve psikoloji araştırmalarına yöneldi.[130] Willis'in kuşkuculuğu ayrıca kafatası yosununun elde tutulması veya burun deliklerine çekilmesi halinde kanamayı durduracağı yaygın anlayışını da kapsayacak şekilde genişliyordu. Hatta tartışma esnasında Willis bu yosundan "ünlü ilaç" olarak söz ediyordu.[131] Başka bir yerde akciğer zarı iltihabı, skorbütik gut ve "aşırı işeme"ye karşı insan kanı ispirtosu öneriyordu.[132] Willis ayrıca vertigo, epilepsi, felç nöbetlerine ve hatta "aptallık (ve) yavaş ve uyuşukluk" çekenlere ilaç olarak insan kafatasını reçete olarak yazıyordu.[133] Hasta ziyaretlerinde bu ilacı düzenli olarak kullanmakla kalmıyor, özellikle kasılma çeken birçok genç kadınının tedavisini bu ilaçla yapıyordu.

1657 yılındaki bir olayda, bir asilin kış gündönümünde aniden başağrıları ve başdönmesine tutulan onaltı yaşındaki kızını te-

i Bir İngiliz akresi, 4047 metrekareye karşılık gelmektedir. (Ç.N.).

davi etti. İlk semptomları kollarında şiddetli kasılmalar izledi ve ertesi günü, aniden koltuğundan fırlayarak "ardı ardına büyük bir canlılıkla metrelerce öteye zıplayamaya devam etti". "Uzun süre zıplamayı sürdürdü; her defasında daha yükseğe zıplıyordu". Sonunda bitkin düştü ve oturdu. Hâlâ elleri ve ayaklarıyla yeri ve duvarları dövüyordu. Willis yine oldukça bilimsel bir yaklaşım benimseyerek, bazı gözlemcilerin kötü ruhların eline geçtiğini düşündüğü kıza kusturucu ilaç verdi; on ons kan aldı ve günde iki kez "kıymetli taşlar... insan kafatası ve eril şakayık kökü karışımından oluşan bir ilaç" verdi. Rahatsızlığın güç ve tekrarlayan bir hastalık olmasına rağmen, kız iki hafta içinde bir ölçüde rahatladı. Bu olayda kız veya ailesinin (öğütülmüş kafatasına veya daha sonra "siyah vişne suyuyla sulandırılmış beyaz şarabın dişi domuz veya büyük domuz etiyle birlikte içirilmesine" itiraz edip etmediklerine dair bilgi bulunmamaktadır).[134]

Bu asil kız aslında Willis'in en ünlü hastası değildi. Başka bir yerde "bazıları bir veya iki kez felç geçirmiş ama hâlâ yaşayan, diğerleri ise ilk atakta, ikincisinde veya üçüncüsünde ölmüş kişilerle" ilgili çeşitli deneyimlerini anlatmaktadır. ("Felç" o dönemde esnek anlamıyla, ağır atakları ifade etmek için kullanılıyordu. Bu vakıaların bazılarında muhtemelen kalp krizini ifade etmektedir). Böyle bir atak sonrası hayatta kalanlardan birisi de Wren's Oxford tiyatrosunun hamisi ve 1663 ila 1677 yılları arasında Canterbury Başpiskoposluğu yapan Gelbert Sheldon idi. Sheldon, 1666 yılı civarında, "ağır bir felç nöbeti" geçirdiğinde Willis tarafından tedavi edildi.[135] "Allah'ın izni ve bizim tıbbî yardımımızla", Sheldon iyileşti ve "o tarihten itibaren, zaman zaman hafif ataklar yaşasa da, hiçbir zaman düşmedi veya konuşma yeteneğini kaybetmediği gibi organları hissiz de kalmadı".[136] Willis'in insan kafatasını felçlilerin yutması gereken ilacın bir katkı maddesi olarak tavsiye ettiğini gördük. Ayrıca kanamaya karşı ilaç olarak kafatası yosunu konusunda kuşku duysa da, yine de bu tür ilaçların "sorunsuz ve maliyetsiz uygulanabileceğini" kabul ediyor ve "biz bu ilaçları her şeyin denenmesi gereken tehlikeli vakıalarda reddetmiyoruz. Bu tür ilacın uygulanması bazen hastanın iyileşme *görünümünü*

güçlendirmektedir" diyordu.[137] Gilbert Sheldon'un hastalığı açıkça "tehlikeli vakıa" olarak nitelenebileceğinden, Willis tarafından tedavisinde kullanılan ilaçlardan birisinin *cranium humanum (insan kafatası)* olması kaçınılmazdır.

Robert Boyle

Willis'in ortakları ve bilim adamı arkadaşlarının, Boyle'un cesetten ilaç yapımı konusunda söyleyecek özellikle ilginç sözleri vardır. Boyle kasılmalar için önerdiği kendi reçetesiyle, "birçoklarını, özellikle çocuklar, genç erkek ve kızları... nöbetlere karşı tedavi etmiştir". Bu ilaç için;

> Ölmüş bir adamın sağlam kafatasının (kesilerek, rendelenerek veya başka bir şekilde yapılmış) tozunun bir gümüş para kadar üzerini kaplayacak kadarını alıp, bir biberiye çiçeği ile kapsül haline getirip verin.

Yetişkinler için bu dozaj iki katına çıkarılmalıdır. İnsan kafatası ayrıca "nasırları önlemek" için verilen bir merheme de katılmaktadır. İlginç tarafı bu reçeteler Boyle'un el yazmasından derlenmiş ve ölümünden sonra "Tıbbî deneyler veya büyük çoğunluğu basit ve kolayca hazırlanacak tercih edilen ve güvenli ilaçlar" adıyla ve "ailelere çok yararlı ve ülkenin hizmetinde olan insanlara uygun" olarak tanıtılarak yayınlanmıştır.[138] Böylece Boyle'un onsekizinci yüzyıl bilim adamları üzerindeki önemli etkisine ilave olarak, tıpkı Elizabeth Grey ve diğer yazarlarla popüler kendi kendine yapılacak ilaç kitaplarının derleyicileri gibi bir yamyamlık içeren reçetenin yayılmasına yardım ettiğini görüyoruz.

Boyle, 1665 yılında "mumyanın hekimlerimiz tarafından felç nöbetleri ve yaralanmalarla birlikte diğer vakalar için de verilen ve tavsiye edilen olağan ilaçlardan birisi" olduğuna dikkat çekmektedir.[139] Ancak Boyle'un en çok ilgilendiği ilaç katkı maddeleri kafatası yosunu ve insan kanının çeşitli damıtılmış halleriydi. Boyle (devrinin standartlarına göre bile) çok dindar görünmesine karşın, özünde doğal fenomenlere yaklaşımında kuşkucu idi.[140] Titiz bir başlık olan *Sceptical Chemist* adını seçen kitabın

yazarı için, bu iddiaların kanıtlanması gerekiyordu. Benzer şekilde (insan kafatasında büyüyen) yosuna (usnea) karşı tavrı da dikkat çekici biçimde dengeli ve deneyseldir. Boyle 1663 yılında şöyle diyordu:

> Bir insan kafatasında büyüyen gerçek yosunun, kanın durdurulması için kimya yazarlarının ona atfettiği tüm tuhaf şeyleri denememiş olsam da, yine de bazı bünyelerde harika etki yaptığını inkâr etmiyorum.

Sonra "ünlü bir virtüöz"den (yani bilim adamından) söz etmeye geçiyordu. Bu bilim adamı;

> Bu yosunun kendi üzerinde önemli etkiler yaptığını bulmuş, kolunu kanattıktan sonra sonuçlarına katlanmayı göze almıştır ve orada bulunan doktoru yukarıda sözü edilen yosundan bir parça eline koymuştur.

"Yalnızca elinde duran yosun" hastayı hayrete düşürecek şekilde kanamasını durdurdu ve onu elinden atarak, kanamayı bu kadar tuhaf bir şekilde durduranın yosun olup olmadığını görmek istedi. "Bir süre sonra kolundaki kanama tekrar başlayınca, yosunu tekrar eline aldı ve kanaması ikinci kez durdu".[141]

Bu öyküyü 1685 yılında tekrarlayan Boyle, öykünün kendisine yalnızca hastanın kendisi ("Kraliyet cemiyetinin en ünlü üyelerinden birisi") tarafından yeminle anlatılmakla kalmayıp, aynı zamanda "onun maharetli hekimi tarafından da teyit edildiğini" belirtmektedir. "Her ikisini de şahsen tanıyordum" diye ekliyordu. Bu olay "aksi halde kesinlikle itibar edilmeyeceğini düşüneceğim bir olaydır. Ancak hayal gücü çok güçlü olan bu beyefendinin bu yetisi, ilacın tuhaf etkisine katkıda bulunmuş olabilir".[142] Bu anlatım bize Boyle'un böyle bir tedavinin geçerliliği konusundaki kuşkusuna rağmen, deneysel kanıtlara inanmak zorunda kaldığını göstermektedir. Beyefendinin "çok güçlü hayal gücü" sözleri de bu tür ilaçların mizaçları (veya psikolojileri) onları psikosomatik tepki vermeye uygun hale getirenlerde işe yarayabileceğini düşündüğünü göstermektedir.

Yeni bilimin kişisel deneyim ilkesine sadık kalan Boyle, ayrıca kendisi de kafatası yosunu kullanmıştır. Bir yaz günü büyük çoğunluğu etkili olan "ancak... *çok* çabuk etki etmeyen" ilacı burun kanamaları için nasıl kullandığını anlatmaktadır:

> Şiddeti bazen beni korkutan bir nöbeti beklenmedik bir şekilde yaşadıktan sonra, olağandışı bir ilaç kullanmaya karar verdim... (ve) bu olayın olduğu sırada evinde olduğum kız kardeşimden kolaylıkla elde ettim. Bu ilaç önemli bir şahsın, bu maddenin daha bol olduğu ve başka yerlere göre daha fazla saygı gördüğü İrlanda'dan hediye olarak ona verdiği gerçek bir ölü adamın kafatası yosunu idi.

Boyle'un anlattığına göre;

> Olağan bir şekilde, yani daha önce yaptığım gibi, burun deliklerime koyarak kullanmak yerine, kanamamın riskli olmasına rağmen, merakımdan dolayı, ilacın yalnızca avucuma aldığımda etkili olup olmayacağını görmek istedim ve bu yüzden bir yosun parçasını avucuma aldım böylece sıcaklığın ilacı harekete geçirmesini umdum. Seyredenleri de şaşırtacak şekilde, kanama hızla durduğu gibi, o tarihten itibaren yıllar boyu, Tanrıya şükür bir kanama yaşamadım.[143]

Burada sonradan Aydınlanma öncesi hurafeciliğinin en alt düzeyi olarak yorumlanacak bir tedavi biçimi, yarı bilimsel deneycilik örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer Irvine ve diğerlerinin "manyetik" tedavileri, uzaktan görünmez eylem teorileriyle birlikte, onların ifade ve ilişkilerindeki gizem gibi görünüyorsa, Boyle'un yosunu burnuna çekmek yerine elinde tutarak kullanımı, bu tür inançları oldukça farklı bir ışık altında değerlendirmeyi gerektirmektedir.[144] Boyle'un karakteristik kuşkuculuğu, bu tedaviyi "olağandışı" olarak tanımlamasında yine kendisini göstermektedir. Eğer bu durum onu tedavi biçimine karşı çıkmaya yatkın hale getirmişse bile, kendi duyularıyla gözlemlediği kanıtları inkâr edemediği açıktır. Üstelik olayın doğaçlama olmasına karşın, onu seyredenler, tedavinin deneysel değerini güçlendirmek için maksatlı biçimde tanık olarak çağrılmış olabilir. Bacon'ı

hatırlarsak, onun, iyi bir gömülmemiş kafatası kaynağı olarak İrlanda'yı önermesinin, ölümünden sonra da değerlendirildiğini görüyoruz. Belki de Elizabeth Grey ve Fairfaxlar tarzında olarak, Boyle'un kızkardeşinin elinde bu katkı maddesinin olması ve İrlanda'daki "önemli şahsın" da bu malzemeye yalnızca sahip olmayıp, Boyle'un kızkardeşine gönderecek kadar gücüne inanması kesinlikle dikkat çekicidir.[145]

İnsan kafatası yosunu kesinlikle Boyle ve aynı dönemdeki bazı ünlü meslektaşlarını etkilemişti. Ancak onun ilgisi büyük ölçüde insan kanının doğası ve gücüne odaklanmıştı. Kenneth Dewhurst'ın işaret ettiği üzere, Boyle, John Locke'u (hem hekim hem de filozof), 1660'lı yıllarda insan kanı üzerinde deneyler yapmaya teşvik ediyordu. İkili 1660'lı yılların başında tanışmıştı ve Locke'un ilk deneyi 1666 yılı haziran ayındaydı.[146] (Locke'un bu kötü veba yılı yazında "sağlıklı insan kanı" bulmakta sıkıntı çektiğini yazması, onun bu konuda istekli olduğunu göstermektedir).[147] 1683 yılında kısmen *Memoirs for the History of Humane Blood* adıyla yayınlanan bu deneyler, çok ayrıntılı analiz ve damıtma çabalarını içeriyordu ve Boyle'un insan kanı ve idrarı görünmez mürekkep olarak kullandığını ve çeşitli kanla hazırlanan bileşiklerin de sık sık tadına baktığını göstermektedir.[148]

Başka yerlerde olduğu gibi, burada da Boyle'un kanın tedavi gücüne nihaî inancı, çok aklı başında bir bilimsel inanç gibi görünmektedir. *Memoirs*'teki şu ifadeleri, kanın ilaç olarak kullanımına başlangıçta inanmadığını açıkça göstermektedir:

> İnsan kanı özünün çok şatafatlı ve umut vaat eden süreçleri hakkında Burgravius, Beguinus ve diğer kimya yazarlarında bol anlatımlar bulunduğunu inkâr etmiyorum. Bu yazarlar kana, gerçek olup olmadığını merak etmekle kalmayıp, okuyucularının da onlar gibi inanmalarını ummalarına hayranlık duyacağım müthiş özellikler yüklüyorlar.

Muhtemelen bu yazar "çok mistik ve imkânsız" iddialar dediğinde, Burgravius'un kanlı "hayat lambası"ndan söz etmektedir.

Yine de "birisi beni deney yoluyla ikna ederse, mükemmelliğini kabul etmeye hazır olacağım" tipik açık sözlülüğüyle anlatımına devam etmektedir.[149] Buna karşın Boyle, kan ispirtosunun astım, epilepsi, akut ateş, akciğer zarı iltihabı, verem, histeri, kasılma, bazı başağrısı türleri, felç, "inme başlangıcı", gerginlik ve sarılığa karşı kullanılabileceğini düşünmektedir.[150]

Boyle'un kanın ilaç olarak gücüne inancının bir kısmı, kanla yaptığı deneylerden kaynaklanırken, bir kısmı da çalışan hem dostları ve meslektaşlarının hasta dosyalarına ulaşabilmesine dayanıyordu.[151] Örneğin; "kendisine kan ispirtosu verdiğim bir hekim bana yeni bir olayın bilgisini getirdi" diye yazıyor; "bu kan ispirtosunun çok iyi bir ilaç olduğunu söyledi" ve "çok samimi dostumuz olan Dr. N.N. son zamanlarda bu ilacın daha kolay ve tercih edilecek bir yöntemini uyguladığını bildirdi".[152] Yine "mükemmel bir kimyager olan ve nadir ilaçları bana ilk kez vermiş olan bir arkadaşım, kandan yapılan ilaçların değerli olduğunu söyledi".[153] Bu arkadaşı John French olabilir. Boyle'un gerekten de French'in kimyagerliğine büyük saygı duyduğu ve French'in oldukça erken dönemde kimyasal olarak hazırlanmış kan ilaçlarını (kan ispirtosu ve yağı gibi) savunduğunu görmüştük.

French 1657 yılında vefat etti ve yukarıdaki sözler, Boyle'un 1663 yılında yayınlanan *Some Considerations* adlı kitabından alınmıştır. Ancak Michael Hunter, Boyle'un eserinin "büyük bir kısmını" 1950'lerin sonlarında yazdığına işaret etmektedir. Buna göre Boyle'un yaşayan bir "dostu"na yaptığı atıf, muhtemelen 1656 veya 1657 yılına aittir.[154] Bu arkadaşı her kimse, hekimlerle yaptığı çalışmaya bu ve diğer atıfları bize, pratik tıpla dönemin en gelişmiş kimyası arasında yeni bir ittifak doğduğunu göstermektedir. Bir kez daha burada tıbbî yamyamlık, standart bilim tarihinin en ilerici unsurlarıyla aynı çizgide buluşmaktadır.[155]

"Son zamanlarda... (kendisine) söyleyen" isimsiz hekimden söz ettikten sonra, Boyle açıkça bu bilginin kendisini özel formülünü (elbette hastaların genel yararına) geliştirmeye yönelttiğini belirtmektedir. Bunun için de şunları tavsiye etmektedir:

> Sağlıklı bir genç adamın kanından istediğiniz kadar alın ve henüz sıcakken ağırlığının iki katı kadar şarap ruhu katın ve bunları iyice karıştırıp, uygun bir cam kaba doldurup ağzını dikkatlice kapatın.

At dışkısı içinde altı ay mayalandıktan sonra, ortaya çıkan madde, kum içinde tutulan bir kapta dikkatlice damıtılmalıdır.[156] Ayrıca acil durumlar için bir formül verirken, kan ruhunun ilaç değerini özellikle vurgulamaktadır:

> Bazen kandan ilacı hazırlamak için altı hafta bekleyecek vaktiniz olmayacağından ve sıklıkla tarif ettiğim ilaçları kullanmanız gereken durumlar ani ve acil olabileceğinden, eğer ilacın hızla hazırlanacağı bir yöntem bulunmazsa, hastalar ölecektir.

Bu yüzden tuz ve ispirtoyu hemen damıtmak mümkündür ve ortaya çıkan ilaç tam hazırlanmış versiyonlarından biraz daha az faydalı olacaktır.[157] (Robinsonla birlikte keşfettiğimiz üzere, bu formülde ilaç, ortaokul kimyasından *sınıfta kalmış birisi tarafından bile, çabucak yapılabilir).*

Boyle "insan kanı özü veya ispirtosu o kadar güçlüdür ki... ağır ve kalıtsal veremde bile tuhaf iyileşmeler sağlanabilir" diyerek bu ilacın hayat kurtarabileceğine olan inancının altını çizmektedir.[158] Bu iddiası *Memoirs*'te daha ayrıntılı olarak anlattığı bir vakıaya dayanmaktadır:

> Ailesinde kalıtsal olarak verem hastalığı bulunan bir genç kadın, şiddetli ve ağır öksürüğe tutulmuştu ki, bunun veremden kaynaklandığı sonucuna varılmıştı. Hekimi tarafından, başka bir tedavi yönteminin yararlı olmayacağı düşünüldüğünde, Londra'dan Fransa havası almaya gitmesi önerilmişti.

Mevsim kış olduğu ve genç hanımın bahara kadar seyahat etmesi aşırı derecede tehlikeli olduğundan "onun ve benim (Boyle'un) bazı arkadaşlarım tarafından onu korumak için ne gerekirse yapmaya ikna edildik". Böylece Boyle "ona çok dikkatli hazırlanmış ve güçlendirilmiş bir kan ispirtosu (bana ismini de söylemişse de, hatırlamıyorum) gönderdi. Genç hanım kullandığında, mevsimin olumsuz şartlarına rağmen, gözle görünür biçimde iyileşti".

Öyle ki; "Şubat ayı sonunda Manş Denizini geçecek ve Montpellier'e ulaşacak güç ve iyiliğe ulaştı. Oradan da güzün evine çok iyi bir görünüş ve iyileşme ile döndü".[159] Kadının hızla iyileşmesinin tam nedeni ne olursa olsun, bu neden genç hanımın kan ispirtosunun gücüne çok inanması değildi. Çünkü Boyle ilacın ona başka isimli bir ilaç gibi verildiğini, bu tedbirin "bazı hastaların insan kanından yapılan ilaçlara karşı" hissettiği şiddetli tiksinme" ve hatta "yenilmesi imkânsız... bir iğrenme" nedeniyle alındığını itiraf etmektedir.[160]

Başka bir yerde Boyle "bir arkadaşına insan kanının, şarap ruhu içinde çözülmüş saf sarı yağını" verdiğini anlatmaktadır. İlacı "yüksek ateşli hasta" olduğu için (bu hastalığa kan ruhunun çok iyi geldiğini görmüştüm)" vermişti ve arkadaşı "birkaç gün içinde... hastasının beklenmedik bir şekilde iyileştiği haberini getirdi".[161] Aynı ilaç migren veya benzeri bir hastalık çeken bir terzide de harikalar yaratmıştı:

> Bu adam sık sık şiddetli ve işkence gibi başağrısı nöbetlerine tutuluyor, ışığa dayanamıyor ve hemen hemen her türlü gürültü ve hareketten rahatsız oluyordu. O kadar şiddetliydi ki mesleğini bırakmak zorunda kalmıştı.

Daha önce birkaç "ünlü doktor"un "başarısız müdahaleleri"yle iyileşemeyen terzi, "sürekli... kan ispirtosu kullanımı sonunda "büyük bir neşe ve şükran duyguları içinde... mesleğini yapmaya tekrar başladı". Bu olay onyedinci yüzyılın ortalarında insan kanının teorik olduğu kadar pratik nedenlerden dolayı da tıbbî ün kazandığını göstermektedir. Üstelik tedavi sonrasında, daha önce terzinin "kanının çok kötü olduğundan yakınan" cerrahı, şimdi bir damarını açtığında;

> Kanı göründe çok şaşırdı ve ameliyatı durdurdu. Hayretle adama böylesine parlak kırmızı bir kanı nasıl elde ettiğini sordu ve "onu böylesine iyi bir sıvıdan yoksun bırakmak üzücüydü" dedi.[162]

Birçokları tarafından Boyle, Kraliyet Cemiyeti'nin "önde gelen dehalarından birisi" olarak kabul ediliyordu ve "hatta Newton

bile ona olağandışı bir tevazu ile hitap ediyordu".[163] Boyle'un etkisi onun yaşadığı dönemin çok ötesine geçti. Onun *Medicinal Experiments* adlı kitabının versiyonları 1731 ve 1747 yıllarında popüler aile ve tıp el kitabı *The Family Magazine*'de yer aldı.[164] Daha da önemlisi, onun *Works* adlı onsekizinci yüzyılda şaheser olarak görülen kitabı, Aydınlanma döneminde bir tür kanun statüsü kazandı ve bu kitabın kalın ciltlerinde 1725 ila 1772 yılları arasında cesetten elde edilen ilaçlara ilişkin çeşitli iddiaları yer almaktadır ve bu bölümler onsekizinci yüzyıla yakın dönemin diğer yazarları tarafından da nakledilmiştir.[165] 1792 yılında doktor Benjamin Moseley ondan vatansever bir sahiplenmeyle "bizim büyük Boyle'umuz" olarak söz etmektedir.

Kral Damlası (King's Drops)

Göddard'ın kafatası ispirtosu kesinlikle II. Charles onu sahiplenmeden önce de yüksek bir statüye sahipti. Gördüğümüz gibi, John French ondan 1653 yılında "ünlü" olarak söz ediyordu ve John Locke 1677 tarihli bir mektubunda "Goddard damlaları"nı Dr. John Mapletoft'un kadın hastasını iyileştirmek için rutin bir tonik olarak önermişti.[166] Ancak böyle bir çağda bazı tüketiciler ilacın bilimsel olarak önerilmesinden çok, kraliyetin kalite mührünü taşımasından etkileniyorlardı. Bu yüzden Charles, Goddard'a formülü için çok yüksek bir para ödeyerek, ilacın telif hakkını üzerine aldı. O tarihten itibaren birçok kimse "Goddard Damlası"nı "Kral Damlası" olarak adlandırdı.[167]

Bu ilacın ünü Charles'ın ölümünden sonra da hemen kaybolmadı. 1686 yılında mutsuz bir evlilik yapmış olan Anne Dormer, bu ilacı bir tür "annenin küçük yardımcısı" olarak kullanıyordu. Kızkardeşi Leydi Anne Trumbull'a şöyle diyordu:

> Çıldırmış sağlığımı düzeltmek ve uykusuz geceler ve huzursuz günlerle bozulan zayıf bedenimi güçlendirmek için kendime uyguluyorum. Kral damlası alıyor ve çikolata içiyorum. Ruhum ölümüne mutsuzluğa düştüğünde, koşuyor ve çocuklarla oynuyorum.[168]

Bu sağlık sorunlarının aslı (en azından kısmen duygusal veya zihinsel olarak görünmektedir) ne olursa olsun, Dormer'ın kullandığı dozajın Willis'in inmeye karşı insan kafatası ve çikolata kullanımına benzemesi dikkat çekicidir.

Charles ölüm döşeğindeyken işe yaramamış olsalar da, bu damlaların çok daha acil olaylarda etkili olduğu görülmüştür. Örneğin; 16 Ocak 1687'de Chester Piskoposu William Cartwright, "Bay Alford'a Kral Damlası gönderdi".[169] Bu tarihte Alford'ın çok hasta olduğu anlaşılmaktadır; çünkü o ay bitmeden öldü. 1689 yılında Cartwright'ın kendisi ölüm döşeğinde ve "idrar çıkarması tamamen durmuşken", ona da kafatası ispirtosu verildi.[170]

Birkaç yıl sonra Charles ölüm döşeğindeyken yaşanan sahnelerin kısmen tekrarlandığını görüyoruz. Kraliçe II. Mary 27 Aralık 1694 Perşembe günü öldü. Bu tarihe gelinirken kraliçe "çok hastaydı, bir süre önce müteveffa Kral Charles'ın Damlası'ndan biraz almıştı. İlaç güçlendirici etki yapıyordu ve hekimlerin son sığınağı idi".[171] Bu ilaç burada da işe yaramasa da (Mary o gece 01.15 civarında öldü), ünü Manş Denizi'nin iki yakasında yüzyılın sonuna kadar seçkin çevrelerde sürdü. 1698 yılında Paris'te İngiliz hekim Martin Lister bir gece geç saatte De Conti Prensi'nin habercisi tarafından uyandırılarak "oğluna bakmak ve beraberinde müteveffa Kral Charles'ın Damlası'ndan götürerek ona vermek" üzere çağrıldı. Lister yanında bu ilaçtan hiç olmadığını belirtti. Ancak bu durum D'Espinoi Prensesi, Bouillon Düşesi ve diğer "asil kişileri", Lister'dan Paris'te bulunduğu süre içinde bu ilacı isteyip durmaktan alıkoymadı.[172]

Temel sorumuz olan "işe yarıyor muydu?" sorusunun cevabı burada güçlü bir "Hayır" olacaktır. Yine de Charles ve Mary'nin zengin çağdaşları bu ünlü damıtılmış insan kafatasını ellerinde bir miktar bulunduruyorlardı. Bazı olaylarda ölümün eşiğindekileri geri döndürdüğü de bilinmektedir. Ve bu ilacın güçlü bir kimyasal etkiye sahip olabileceğine dair bazı bulgular bulunmaktadır. Hukukçu ve politikacı Roger North (1651-1734) yarım kalan otobiyografisinde, en kötü sarhoşluk deneyimlerinden bazılarını anlatmaktadır. Bunlardan birisine II. Charles'ın nüfuzlu

özel kalemi olarak muazzam bir etkiye sahip olan kraliyet yetkilisi William Chiffinch (1602-1691) neden olmuştu.[173] Chiffinch, North'a şunları yazıyordu:

> Misafirlerini kafası karışmış bir şekilde göndermekten ve geceyi benimle tamamlamaktan mutluydu. Çünkü ben kolayca yakın dost olamıyordum. Şaraplarımıza (bir kemik özü) Kral Damlası koydu. Çok fazla içmemiş olsam da, bana ağır geldi. Bu içkiyi kaldırmakta güçlük çektim. Sanıyorum evden terasa, oradan parka ve oradan da çalılıkların arasındaki kayalıkların yanına kadar gidebildim. Orada yere yattım ve altı saat boyunca bekledim. Beni birisinin görüp görmediğini bilmiyorum. Kardeşim onun kralla birlikte bu yoldan gidip, bilgin danışmanını bir çalının altında sarhoş bulmuş olabileceği şakasını yaptı.[174]

Windsor'a yaptığı bu ziyaret North'un en mutlu hatıralarından (ve hafızası da zaten çok zayıftı) birisi olmasa da, oldukça ucuz kurtulmuşa benziyor. North'un başka bir yerde yazdığı gibi, kendi nüfuzu altındakilerin ağzından sır almak için bu ilacı kullanmak, Chiffinch'in alışkanlığı gibi görünmektedir:

> Chiffinch çok ağır bir içkiciydi ve bu yönüyle hayranlık uyandıran bir casustu. Çünkü beraberindeki hiç kimseyi ayık bırakmıyordu. Herkesi sarhoş ediyordu... İşi rastlantıya bırakmamak için de efendisinin sağlıklı damlalarından (Kral Damlası olarak biliniyordu ve aslı Goddard'ın damlalarıydı) kadehlere koyuyordu... Böylece... Kralın başka bir yolla asla elde edemeyeceği birçok sırrı öğrenmişti.[175]

Christopher Hibbert'a göre, Charles'ın kendisi de bu maksatla aynı damlaları kullanmıştı.[176]

North üzerinde böyle bir etki yapan damlalara tam olarak hangi katkı maddelerinin konulduğunu belirlemek güç ise de, etkisinin aşırı derecede güçlü olduğu açıktır. Bu etki olağanüstü derecede ağır doz kullanılmasından kaynaklanabilir. Ayrıca alkol ile karıştırılmış olmasından dolayı böyle bir etki doğuyorsa, bu etkinin oldukça yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Suyun genellikle içilmesi çok tehlikeli bir sıvı olarak görüldüğü bir devirde, 1680 yılında

reçetenize "alkolle birlikte almayın" yazmak, "hiç almayın" demeye eşti. En azından ilacı bir şeyle içmeniz gerekiyorsa, bu içecek daha güçlü bir şey değilse, şarap olurdu. Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi, Kral Damlası en azından isim olarak Victoria dönemine kadar varlığını sürdürdü.

Buraya kadar anlatılanlardan, cesetten yapılan ilaçlara ne kadar çok talep olduğuna dair birçok örnek çıkardık. Elbette bu durum arz sorununu gündeme getirmektedir. Bütün farklı malzemeler nereden geliyordu? Bu soru bizi mezarlıklara, hastanelere, savaş meydanlarına, anatomi laboratuvarlarına ve idam sehpalarına götürmektedir. Şimdi Shakespeare veya Pepys için, şimdi bize olduğu kadar yabancı olan bir dünyaya giriyoruz. Mısır'ı ziyaret etme vakti geldi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KANLI HASAT

CESET PARÇALARININ TEMİN EDİLDİĞİ KAYNAKLAR

Mısır

Kahire M.Ö. 2000

Aslan biçiminde şekillendirilmiş bir masada bir cenaze yatıyor. Etrafında dört kişi var. Yüzlerindeki maskelerin atmaca gibi gagaları var. Birisi keskin bir taşı kullanarak cesedin yan tarafında kesiler açıyor. Mumyalama ritüeline uygun biçimde kesi yapan kişi kaçıyor ve yanındakiler öfkeyle ve taş atarak onu kovalıyorlar. Bu temel kesi işlemi gerçekleştirildikten sonra, diğer mumyacılar cesedin beynini ve iç organlarını çıkarıyorlar. Organların çıkarıldığı boşlukları Fenike şarabı ile yıkayıp tarçın, mür ve sinameki ile ovalıyorlar. Bütün bu süreç birkaç hafta sürüyor. Sonunda ceset reçineye bulanmış kumaş sargı içinde akrabalarına iade ediliyor. Onlar da Kahire'den yirmi kilometre kadar uzaktaki bir anıt mezara defnediyorlar. Zaman geçiyor. Homer, Platon, Büyük İskender gelip gidiyor. Roma İmparatorluğu doğuyor, yükseliyor ve batıyor. Onaltıncı yüzyılın başlarında bir yerlerde zenginlik el değiştiriyor. Arap rehberler defin odalarının girişini kapatan kumları kazmaya başlıyorlar.[1] Bir gün ışık huzmesi zaman ve ölümün biriken gölgelerini keskin bir hatla kesip içeri sızıyor.

İnsanlar iplerle aşağı iniyor. Meşaleler yakılıyor. İlk tabutlar, sonra mumyalar kırılıp açılırken, tünellerde balta sesleri yankılanıyor.

Bizim mumyalanmış adam bu yağmadan kurtuluyor. Aslında yuvalarını onun odasının yakınına yapan kalabalık ve korkunç bir yarasa sürüsü tarafından korunduğundan, 1581 yılına kadar rahatsız edilmeden kalmayı başarıyor. O tarihte mezarından çıkarılıp yeniden karanlık bir yere konuluyor. Bulunduğu yer bir İngiliz ticaret gemisi. İçinde ne olduğu, tabutunun üzerinde kıvrılmış yatan kedinin hiç ilgisini çekmiyor. Ama kedinin burnu yakınındaki kaput bezini delip geçen çok güçlü biber ve zencefil kokusundan rahatsız oluyor. Güvertede kaptan, son kez ardında kalan rıhtımdaki insan kalabalığını ve Kahire'yi gözleriyle süzüyor. Kahire, Hıristiyanlar, Ermeniler, Türkler, Mağribîler, Yahudiler, Hintliler, Medler, Persler ve Arapların büyük ticaret merkezi. Kaptan nehir yamacında güneşlenen bir timsaha, küçük bir kalabalığın önünde güreşen, yağlı vücutları kuru Mısır güneşi altında parlayan yarı çıplak iki adama şöyle bir baktı. İkinci kaptana söylediklerine göre, tüm ilgili taraflara gereken rüşvetler verilmişti ve gemiye hiç pirinç alınmamıştı.[2] İkindi vaktiydi ve ayrılma zamanı gelmişti. Çünkü en tecrübesiz kaçakçılar hariç hiç kimse karanlıkta kaçmazdı. Halatlar çekiliyor, yelkenler toplanıp bağlanıyor. Kaptan bu parlak dil ve giysi karmaşası içinde gözlerini kapatıyor ve büyük bir çabayla bir anlığına gözlerini ve güneşten çatlayan beynini iyileştiren bir görüntüyü hayal ediyor: İngiltere... soğuk, rutubetli ve hepsinden ötesi yeşil ülke[3]...

Gemi yurduna bu beklentileri karşılamak için iyi bir zamanda ulaşıyor. İlkbahar mevsiminin güzellikleri içinde, Gloucestershire'ın kayalıkları ve kırları arasından süzülürken, mürettebatın hafızasının bir köşesinde piramitler, mumyalar ve hatta Kahire'nin dans eden muhteşem köpekleri ve develeri gerçek dışı bir hayal olarak kalıyor. Bizim mumyanın içinde bulunduğu tabut 15 Mayısta Thames'in yanındaki bir rıhtımın üzerine konuluyor. 20 Mayıs Çarşamba günü saat 17.45'te, başıboş bir domuz bir yan sokaktan Bucklerbury olarak bilinen caddeye fırlıyor. Bir at şaha kalkıyor ve bir adam yolun affetmeyen taşlarına takılıp

yuvarlanıyor. Bu düşüş için en uygun yeri seçmiştir. Çünkü Bucklersbury Caddesi'nin iki yanına eczaneler ve manavlar sıralanmıştır.[4] Küçük bir kaza olduğu için, yaralar hemen tedavi ediliyor. (Daha o hafta parçalanmış ve caddedeki çok sayıdaki eczane arasında paylaşılmış) mumyalanmış bir Mısırlının cesedinden birkaç kırıntı, Limni arası toprağı, ejderha kanı, ışgın ve balina yağı ile karıştırılarak bir sargı bezine sürülüp yaraya sarılır.[5] Yaralıya ayrıca içeride kanın pıhtılaşmasını önlemek için mumyadan hazırlanan bir preparat içiriliyor.

İngiliz mumya ticaretinin ilk yıllarında, bir Mısırlı mumyanın uzun seyahatini bu şekilde hayal edebiliriz. Çeşitli insan vücudu parçalarının tedarik kaynaklarını incelerken, yine cesetten ilaç yapma sosyal fenomeninin çok geniş ve karmaşık bir ağı kapsadığını görüyoruz. Bu kaynakların birçoğu için, Marlowe ve Milton'ın çağdaşlarının parçanın alındığı özgün yörenin ne anlama geldiğini bilmeleri önemlidir.

Rönesans veya erken modern dönem gözlemcileri için Antik Mısır hangi anlama geliyordu? Firavunlar ve piramitlerin orijinal vatanı, onaltıncı yüzyılın kadın ve erkeklerine çok uzak görünüyordu. Ve gerçekten de bir anlamda sonraki dört asır boyunca bu mumya vatanı, insanlara, tarihsel bakımdan bize olduğundan çok daha uzaktı. Çünkü özellikle onyedinci yüzyılın sonlarındaki Hıristiyanlar dünyanın İsa'dan yalnızca 4000 yıl önce -veya tam ifade etmek gerekirse Milattan önce 23 Ekim 4004 tarihinde- yaratıldığına inanıyorlardı. 1650'lerin başlarında İrlanda Kilisesi Başpiskoposu James Ussher, bu kronolojiyi belirlemek için İncil üzerinde saplantılı bir şekilde çalışıyordu. Gerçekten de bu çalışmaları sonunda iyi bir işadamı gibi Tanrı'nın bu görevini sabah saat 09.00'da tamamladığı sonucuna varmıştı.[6] Aksini gösteren fosil analizleri veya karbonla tarih belirleme yapılsa bile, çağın üstün tarih otoritesi olan Hıristiyanlığın kutsal kitabına ciddi biçimde meydan okumak ihtimal dışı görünüyordu. Bazı mumyaların neredeyse dört bin yıl öncesine ait olduğu düşünülüyordu.[7] Buna göre Antik Mısırlılar zamanın kendisinin yarısı yaşındaydı.[8]

Ve bu tuhaf olguya, Rönesans'ın genel olarak geçmişe bakış açısını da eklememiz gerekir. "Rönesans" yani yeniden doğuş kavramının kendisi, ilk çağ ve klasik çağ kültürüne sorgulanmamış bir saygıya dayanıyordu. Erken modern dönem Avrupasının düşüncesi, edebiyatı, mimarîsi ve sanatı, Yunan ve Roma dönemindekileri taklit eden fikir ve tarzlarla doluydu. Seküler edebiyat bağlamında en azından Homer'a kadar geri gitmek gerekiyordu. Ancak Mısırlılar Achilles ve Odysseus'un destansı eylemlerinden çok önceki bir tarihe uzanan çok etkileyici iki fenomen bırakmışlardı.

Bir yanda piramitler, büyük Sfenks ve Keops anıtı gibi somut ve uzun ömürlü eserler bulunuyordu. British Museum'daki Mısır eserleri arasında yalnızca birkaç dakika geçiren herkes, kopmuş bir kol veya başın boyutları karşısında soluksuz kalacaktır. Mısır mimarisi tek başına bazı Avrupalıları kendi teknolojik güçleri hakkında güvensiz hissettirmeye yetecektedir. Öncü Mısır bilimci John Greaves piramitlerin en büyüğünün St. Paul'ün (1561 yılındaki yıldırım çarpmasında yıkılmıştı) kulesi yüksekliğinde olduğunu kanıtlamak için çok yoğun çaba göstermişti.[9] Fransız baron Jean Dumont, 1691 yılı Şubat ayında Kahire'den oldukça isteksiz biçimde "dünyanın en güçlü monarkları olan Mısır'ın antik krallarını simgeleyen görkemli anıtlar" olduğunu yazıyordu. Bunlar "Babil Kulesi'nin kopyalarıdır" ve bunların yanında "panteon, kolezyum ve kapitol ne kadar da küçük kalıyor".[10]

Boyut bakımından o kadar anıtsal olmasa da, zamanı hatırlatması bakımından devasa (ve çok daha hareketli) olanlar ise, Mısırlıların kendilerinin kusursuz cesetleridir. Başka hiçbir kültür böyle bir başarıya ulaşamamıştır. Tarihin bu noktasında Avrupalıların büyük çoğunluğu bataklık mumyaları konusunda hemen hemen hiçbir şey bilmiyordu ve eğer bilselerdi bile gerçek yaşlarını tahmin bile edemezlerdi.[11] Zaman zaman Avrupa'da bazı kişilere ait cesetler bozulmazdı. Örneğin; İtalya'da bazı azizlerin cesetleri bozulmadan kalırken, vampirin ülkesinde de şeytanî cesetlerin mumyaları bulunmaktaydı.[12] Londra'da 1666 yılındaki Büyük Yangın St Paul Katedrali'nin büyük bir kısmını harap edince, Sa-

muel Pepys ve diğerleri Londra Piskoposu Robert Braybrooke'un ortaya çıkan naaşını gördüler: "İskeleti üzerinde hâlâ eti duruyordu; ama hepsi süngerimsi ve deri kadar sert ve kuru idi". Pepys'in anlattığına göre insanlar "akın akın onu görmeye geliyorlardı".[13] 1701 yılında Piccadilly'deki bir bacada sıkışıp kalan bir erkek cesedi bulundu. Eti çürüyüp gitmişti ama derisi "ayakkabı derisi kadar sert ve kuru idi". 1774 yılında Fields'taki St Martin'deki bir mahzende mumyalanmış bir karı koca bulundu. Tabutları eriyip gitmişti.[14] Ancak Protestan İngiltere'de bu gibi tuhaflıklar hayret veya dehşetten çok merak kaynağı oluyordu. Elbette bunlar bir sanat eseri olmaktan çok şans eseri olarak görülüyordu.[15]

Buna karşın onyedinci yüzyıldaki yorumcular Mısır mumyacılarının nesli tükenmiş sanatı karşısında tekrar tekrar hayran oluyorlardı. 1672 yılında bir Mısır defin mağarasının karanlıklarının içinde, bir Avrupalı seyyah "gördüğü mumya" karşısında hayranlığını gizleyemiyordu. Kendisi ve asistanının daha yeni parçaladığı mumyanın içine baktıklarında "katran gibi siyah, sert ve parlak ve katran gibi koktuğunu, ama kokusunun daha hoş olduğunu" gördüler.[16] Bu durum antik Mısırlıların sanatını taklit etmeye yönelik bir kamuoyu baskısı oluşturmaya başladı. Ancak XIV. Louis'in baş eczacısı Pierre Pomet'in 1694 yılında üzülerek itiraf ettiği gibi, asillerin naaşları üzerindeki en iyi ve en pahalı işlemler, çürümeyi yalnızca iki veya üç asır kadar -bazı Mısır mumyalarının dayandığı 4000 yılın yalnızca küçük bir küsuratı kadar- durdurabiliyordu.[17] Efsanevî fatih Büyük İskender, M.Ö. 323 yılı yazındaki erken ölümünden sonra mumyalanmış, üç yüz yıl kadar sonra çok kötü kokmaya başlamıştı. O tarihte Roma İmparatoru Augustus -İsa'nın doğumundan birkaç yıl önce- İskender'in bedenini görmeye geldiğinde (Francis Bacon'ın ifadesiyle) mumya "o kadar gergindi ki, Sezar burnuna dokunduğunda, burnu dağılıp gitti".[18] Modern ve antik mumyacılar arasındaki fark, yalnızca Kuzey Afrika'nın dillere destan kurak iklimiyle açıklanamaz. Buradaki mumyalar, teni sert, parlak kahverengi veya siyah "taşlaşmış katran" gibi görünen ve en uzak antik çağdan bu yana olağandışı biçimde varlığını sürdürmüş bir kokudan gelen "iyi bir koku"ya sahip gerçek insanlardı.

Onaltıncı yıl Mısır'ında bu şekilde esrarengiz bir şekilde korunmuş halde bulunan mumyalar, birçok Avrupalının aklında yarı efsanevî bir yere sahipti. Mısır'a seyahat edecek parası olanlar, bu seyahatin tehlikeli ve çılgınca olduğu uyarısını -bu kavram Thomas Nashe'ın 1594 tarihinde yayınlanan *The Unfortunate Traveller* adlı eseriyle pekişmiş ve orada birçok örnekle desteklenmişti- dikkate almıyorlardı. Bölgeyi yalnızca Tevrat tarihinin bir parçası olarak bilen ve böyle bir seyahatin çeyreğinin maliyetini bile karşılayamayacak durumda olanlar, Mısır'ı ay kadar uzak görüyorlardı.

Kâşifler ve akademisyenlerin bölgeye ilgisi arttıkça ve bunlar raporlar ve tarihî eşyalarla döndükçe, bu durum değişmeye başladı. Unutulmayan bir örnek Alman Cizvit rahibi Johann Michael Vansleb idi. İlk bakışta Vansleb, onyedinci yüzyıl İndiana Jones'u gibi görünmektedir. 1672 ila 1676 yılları arasında, Mısır çölünün en karanlık ve en ölümcül mağaralarını keşfetti. Vansleb kitabında, Fransız seyyahların Büyük Sfenksin boyunu ip merdivenlerle ölçtüklerini ve baş kısmının oyuk olduğunu (muhtemelen kumla doluydu) ve çöl boyunca ıssız ölüm vadilerinin yayıldığını anlatıyor:

> Uçsuz bucaksız, düz kumla dolu bir şampanya rengi manzara düşünün. Ne ağaçlar, ne otlar, ne evler ne de başka bir şey görünmüyor... (ve) her yer kollar, ayaklar, bacaklar ve başların kurumuş kemikleriyle... tabutlardan dağılmış ahşap parçalarıyla (ve) küçük putlarla dolu... (bunların) önü ve arkası hiyeroglif harflerle dolu.

Bu zeki Cizvit bile bu "insanın fâniliğinin hüzünlü işaretleri" olan şeylerin, ilk bakışta oraya yeni ulaşan kimsenin gözlerini kamaştırdığını ve korkuttuğunu" itiraf ediyor.[19]

Buna rağmen ve zaman zaman çok ağırlaşan yüksek ateşine rağmen, Vansleb bizzat kendisi bir iple mumya çukurları veya Memphis'in kuzey batısında yer alan büyük bir nekropolis olan Sakkara "kuyuları"na iniyordu. Bazen kuma yarı yarıya gömülmüş bir tünelin içinde sürünüyor, titrek ışıklarıyla çınar veya taştan yapılmış lahitleri aydınlatan mumlar ve meşalelerin ışığında tabutları

açıyor, mumyaların sargılarını çözüyordu. Mumyaların kendileri de içi boşaltılmış gövdelerine saklandığı düşünülen değerli put arayışı içinde yağmalanıyordu. Vansleb ve yoldaşları ne ölümün gölgesinden ne de mumlarını söndüren zaman zaman ortaya çıkan hava akımından ve hatta daha önce gördüğümüz gibi "boyu otuz santimetreyi aşan" çirkin yarasalardan korkmuyorlardı.[20] Ödülü yalnızca ayrıntılı gözlemler değil, yağmaladıkları değerli parçalardı. Bunlar arasında üç kilo ağırlığında bir taş lahit ile "yaklaşık kırk kumaşın birbirine yapıştırılmasıyla kalınlaşmış ve hiç çürümemiş" bir mumya bulunuyordu. "Mumyalanan kişinin yüzünü altınla temsil eden mumyanın baş bandajı, zaman ve kibir arasındaki ilişkinin net bir amblemi" idi. O bandaj açıldığında "yüzden hiçbir şey kalmadığını, genellikle yüz kemiklerinin küle döndüğünü" görüyorlardı.[21]

Avrupa'nın Mısır'a saygısının ironik sonuçları da vardı. Bu saygı, bu kutsanmış eşyaları vandalizme ve hırsızlığa karşı korumuyordu. Çünkü saygının yanısıra, çalınmaya değer görülüyorlardı. Bazıları için yemeye değer olan tek mumya türü Firavunların "gerçek mumyaları" idi. Vansleb'in kendisi de bu görüşteydi ve Rönesans dönemi seyahatnamelerini derleyen Samuel Purchas dâhil, başkaları da onun bu görüşüne katılıyordu.

Bu "gerçek mumyalar" yalnızca pahalı ve etkin ilaç değillerdi. Onyedinci yüzyıla ait edebî eserlerin bazı pasajlarında kutsallık (veya sihir) havası yalnızca Katolikliğin kutsal eşyalarına özgü sayılmaktadır. Örneğin; Shakespeare'in Othello'su epilepsi hastalığına tutulur ve Dördüncü Perde, Birinci Sahnede kıskançlık öfkesinin zirvesindeyken nöbete yakalanır. Bu nedenle talihsiz Desdemona'nın kaybettiği mendile çok değer verir. Ona o mendilin büyükannesine bir Mısırlı sihirbaz tarafından verildiğini anlatır. Ne zamana ait olduğu tam belirtilmese de, "ipekte delik açanlar güvelerdir" ve bu mendil, "bakirelerin kalbinde ustaca korunmuş olan mumyaya sürülmüştür". Kalbin ilaç olarak kullanılması nadir olsa da, yine de biliniyordu.[22] Bakirelerin bedenlerinden yapılmış mumyanın özellikle güçlü bir ilaç olduğu kabul ediliyor ve bu yüzden genellikle yüksek fiyatlarla satılıyordu.[23]

Burada epilepsi ile ilişkilendirilmesi tamamen rastlantı eseri olabilir. İlginç olan husus, Mısır'ın esnek ama herkes tarafından bilinen bir sihir gücü kaynağı olarak görülmesiydi. Bu pasajın maksadı mendili en mistik ve saygın bir eşya düzeyine yükseltmekti ve bu bağlamda Mısır'ın seçilmesi, zekice bir tercihti.

Birçok Rönesans dönemi Hıristiyanı için, kendileri ile Firavunlar arasında çöller gibi uzanan muhteşem zaman dilimi, Mısırlı cesetlerden ilaç yapmaya karşı potansiyel tabularını yumuşatmış gibi görünmektedir. Aynı derecede önemli olan bir diğer husus; bu antik cesetlerin sıradan ölü bedenlerin kokusu ve dokusunu taşımamasıydı. Şekillendirilmiş halleri ve süslemeleri bile, onları, Shakespaeare veya Marvell devrinde Bucklersbury'de yürüyen sıradan insanlardan soyutlamaya yetiyordu. Eğer mumyalar psikolojik anlamda, her zaman başka yerden başka kimselerden geliyorsa, o zaman çok uygun bir tercih demekti. Bu durumda İtalyan anatomist ve cesetten ilaç yapma savunucusu Berengario da Carpi kendi yaptığı merheminin "bileşimine insanın saygın bir kısmının, daha doğrusu bir mumya maddesinin girdiğini" söylediğinde aslında doğruyu ifade ediyordu.[24]

Philip Schwyzer'ın işaret ettiği üzere, Mısır'dan mumya tedariki muhtemelen onyedinci yüzyılın sonlarına doğru gittikçe güçleşmeye başladı.[25] 1652 yılında gerici düşünür Alexander Ross çoktan "gerçek" Mısır mumyasının bulunabileceği konusunda kuşkulu hale gelmişti ve 1691 yılında Dumont, Sakkara'daki kazı alanına "Frenklerin merakı(nın) sonunda dindi"ğini bildiriyordu.[26] Her ne kadar "hiç açılmamış" bazı lahitler bulunuyor idiyse de, "nerede bulunduklarını tek bilen" Mağribîler "fiyatı çok yüksek tutuyorlardı". Muhtemelen rüşvet vererek bu defin çukurlarına inmeyi başaran Dumont, "bazı mumya parçalarının parçalanmış olması nedeniyle korunmalarının mümkün olmadığını" gördü.[27] Mısır mumyası elde etmenin güçlüğüne ilişkin bir diğer bulguya da W. R. Dawson işaret ediyor: (Mısır'dan mumya getirmek güçleştiği için), Kanarya Adaları'ndaki Guançe[i] mumyaları da Avrupa'ya eczacılar için ithal ediliyordu".[28]

i Kanarya Adaları'nın yerli halkı. (Ç.N.)

1609 yılında seyyah Robert Cottington Arap tüccarların "hiç kimsenin yaşamadığı, hiçbir yolun bulunmadığı kumlu çöllerde" yalnızca "güneş, ay ve yıldızların yönünü izleyerek, yollarını kaybetme korkusu içinde" iki ay boyunca tutsak kaldıklarını özlü biçimde açıklıyordu. Bu bölgeler öylesine tekinsizdi ki, seyyahlar "oniki veya onbeş gün boyunca hiçbir su kaynağına rastlayamadıkları için... bazen kendi canlarını kurtarmak için develerini kesiyor ve kanlarını içiyorlardı". Bunu da bulamadıklarında ölüyorlardı. Cottington'a göre bu kimselerin "ölü bedenleri yok olmuyor, mumyaya" dönüşüyor ve "fiziksel ve tıbbî yönlerden İskenderiye'den gelen mumyalara" benziyordu.[29] Bu farklı Arap mumyasının kalitesi konusunda herkes aynı fikirde değildi. Ancak kaynağı açık görünüyordu. Zaman zaman yeterli suyu bulunanlar bile, "rüzgârla birlikte gelen... kum fırtınalarına" yeniliyorlardı. Samuel Wesley'in 1693 yılında yazdığı gibi, bu kum fırtınaları bazen "bütün bir orduyu mumyaya çevirebiliyordu".[30] Benzer şekilde Vansleb, Arap çöllerinde "uyuyup kalan, kervanların gerisinde kalan insanlar ve köpeklerin yüksek rüzgârların taşıdığı kum okyanusu içinde bütünüyle bozulmadan kaldıklarını" anlatıyordu.[31]

Vansleb de bu kum mumyalarının "gerçek mumya sayılacağına" inanmadığı gibi, yüzyılın ortalarında İngiltere'de Ross da aynı fikirdeydi.[32] "Mısır kral mezarlarından elde edilen" mumyaların "uzun zaman geçirdiğini" ve çöl fırtınalarından elde edilen mumyaların kanamayı durdurmada bir odundan daha etkili olmadıklarını anlatıyordu.[33] Diğerleri bu alternatif mumya kaynağının yalnızca gücü konusunda değil, aynı zamanda kendi kendine korunduğu iddiası konusunda da emin değildi. 1565 yılında açık fikirli ancak ihtiyatlılık derecesinde kararsız bir cerrah olan John Hall, "fırınlanmış veya kurutulmuş kumun meyveleri uzun süre bozulmadan koruduğuna" dikkat çekmekle kalmıyor, aynı zamanda başka birisinin daha kesin bir sonuca ulaşabilmesini umuyordu.[34] 1594 yılından bir süre önce, Hollandalı haritacı Petrus Plancius daha empatik davranarak, bu iddiaları şu şekilde eleştiriyordu:

> Arabistan çöllerinde kumlar arasında kaybolanların cesetlerinin, sanki bu cesetler kokmadan ve çürümeden korunabilecekmiş gibi, mumya olduğuna aptalları inandıran büyük yalanlar.[35]

Fransız Vincent Leblanc 1567 yılında, onüç veya ondört yaşındayken Doğuya çok uzun bir seyahate çıktığını iddia ediyordu ve onun seyahat öykülerinde "Mısır kumlarından... kuma gömülmüş ve pişmiş mumya veya ceset parçaları çıktığını, bu cesetlerin üzerinin rüzgarla açıldığını, oradan geçen yolcuların onları alıp sattığını ve ilaç olarak kullanıldığını" duyuyoruz. Leblanc ya hızla fikir değiştirdiği veya kitabı üstünkörü gözden geçirilerek yayınlandığı için, aynı sayfada bu kum mumyalarının aslında "bir efsane olduğu, çünkü yalnızca kemiklerin bulunduğu, geri kalan kısmının kumlardaki kurtlar tarafından yenildiği" anlatılıyor.[36]

Çöl mumyasına itibar edenlere göre, bu tür mumyalar iklimin aşırılıklarının ötesinde bir başka faktörle açıklanabiliyordu. Ross'un bu tür mumyaların tıbbî kalitelerini öncelemek için vakti olmasa da, şu fikri ciddiyetle benimsemişti:

> Beslenme... çürümeyi geciktiren veya hızlandıran önemli bir faktördür. Onlar bol bol et, balık veya diğer yaş etle beslendikleri için katı ve kuru etlerle beslenenlere göre çürümeye daha yatkındırlar.

Bu yüzden;

> Pers Kralı Şapur'un Amida'yı kuşattığı esnada... dört gün gömülmeden kalan Avrupalı cesetleri bu süre içinde çürürken ve dolayısıyla tanınmaz hale gelirken, Perslilerin cesetleri katı ve kuru gıda ile beslenmelerinden dolayı katılaşmış ve kurumuştur.[37]

Bu çölleri geçen tüccarların büyük oranda Doğulu oldukları dikkate alındığında, Arabistan'ın "kum mumyaları"na inananlar bu ifadeyi yararlı bir kanıt olarak görebilirler.

En azından potansiyel olarak, bölgedeki Avrupalı seyyahlar pazarda gördükleri tüccarları veya arkadaşlarını yalnızca birkaç ay sonra yutarken tanımış olabilirler. Bu konuda neler hissettiklerini

yalnızca tahmin edebiliriz. Belki de çok yakın tarihli mumyalar zamanla değil, iklimin tuhaf simyası ile yumuşamış ve yutulabilir hale gelmiş olabilir.

Kum fırtınalarına inanmayı doğrudan reddedenler için, kum mumyasının bir türü daha bulunmaktadır. 1694 yılında, Pomet "beyaz mumya adı verilen ve denizde boğulan, Afrika kıyısına vurup, çok sıcak olan kumlara gömülen ve orada kuruyan cesetlerden başka bir şey olmayan beyaz mumyalardan" söz ediyordu. Bu cesetler "yaşarken güçlü kuvvetli adamlar olmalarına karşın, bir süre kumların içinde kaldıktan sonra onbeş kilodan fazla gelmiyorlardı ve bu hallerini ebediyen koruyacak durumdaydılar". Pomet şu sözleriyle bu tür mumyaların varlığını herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıklamaktadır: "Paris'te kralın hekimi Bay Boudet'ın kuzeni Bay Boudet'in dolabında bir tane bulunmaktadır". Pomet'in kendisi de bu cesetlerin "pek veya hiç yararlı olmadıklarını" ileri sürmesine karşın, burada bize birkaç şey söylemektedir. Birincisi; Mısır kumlarının yalnızca kum dağlarının yuttuklarını değil, suda boğulanları da mumyalayabilecek koruyucu özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir. İkincisi; bir örneğe (belki de Boudet'in dolabındakine) yarı bilimsel gözle bakan Pomet, cesedin hafifliği ve kuruluğu karşısında şaşırmıştı. Üçüncüsü; bu türü aşağılamasına karşın, Pomet bu tür cesetlerin alıcılar için "değerli" olduğunu itiraf etmektedir.[38] Bunlar da rağbet görüyor gibi görünmektedir.

Ticaret

1565 yılında Leipzig'ten Johann Helffrich umutsuzca Kahire çevresindeki kumlarda Mısır mumyası arıyordu. Yazdığına göre; "Yerliler bütün enerjileriyle bu mumyaları arıyorlar. Çünkü bunları Kahireli tüccarlara satıyorlar; onlar da başkalarına satıyor. Bazı Araplar meraklarından dolayı bu mumyaları yiyorlar".[39] (Burada Avrupalıların bir tür olağan yamyamlığı Arap dünyasına aşılamasındaki ince ironiye dikkat ediniz). Mumyanın tarihin bu döneminde Araplar için rutin bir tıbbî malzeme olmadığını da ima eden Helffrich, bize bunların hırslı bir şekilde yağmalandığı

ve Avrupa'ya ihraç edildiğini açıkça göstermektedir. Kraliçe Elizabeth dönemi cerrahı John Hall'ın aynı yıl ve 1582 yılından biraz önce mumyayı reçetesine yazdığını görmüştük. Bir zeki seyyah Avrupalı eczacılar ve müşteriler için tedarik kaynağını güvenceye alır şekilde bu azimli mezar soyma faaliyetlerini gözlemliyordu. Elizabeth döneminde yaşayan kimliği bilinmeyen bir kimse, bir Kahire piramidinden "antik çağ insanlarına ait cesetlerin çürümemiş ve bütün halde" günlük olarak çıkarıldığını anlatıyordu. Bu tür bir ticaret, İngiliz tüccar eczacısı John Sanderson'ın beşyüzelli kilo ağırlığında bir mumya kargosunu yasadışı yollardan elde ettiği 1586 yılında hâlâ gelişimini sürdürüyordu.[40] Fransa'da 1584 yılı veya biraz öncesinde, etkin Fransız Protestan şair Guillaume du Bartas küresel ticaret konusunda bir dörtlük yazıyordu. Bu şiirde "Mısır'dan 'balsamum'" ve "Suriye'den mumya"dan söz ediyordu.[41] İlginç olan husus; burada hem Mısır hem de kum mumyalarına -ilkine "balsamum" olarak, ikincisine de doğrudan mumya olarak- atıfta bulunulmasıdır. Eğer bu doğruysa, her iki maddenin de 1580'li yıllarda Fransa'da ticarete konu olunan yaygın ürünler olduğu anlaşılmaktadır.

Ben Jonson, 1601 tarihli hicvi *Poetaster*'da on yıldan fazla süre önce Paris'te mumya konusunun tartışıldığını işittiğini belirtmektedir. Burada tüccar Albius, ticaretteki ilkelerini şu sözlerle anlatıyordu: "Tüccar bütün mallardan aynı şekilde zevk almalı, elde ediliş tarzına saygı göstermeli ve ister krem, ister tütsü, isterse en kıymetli balzam veya katran olsun arasında fark bulunmadığını kabul etmelidir". Birkaç satır sonra Albius'un karısına hitaben söylediği sevgi sözcükleri arasında "benim değerli mumyam, balzamım" gibi sözlerin yer alması, "değerli balzam"ın aslında mumya olduğunu teyit etmektedir.[42] Burada mumya yine ticaret ile eşanlamlı görünmekte ve parlatılmasına gerek bulunmamaktadır. Ancak Jonson'ın (1590'larda Nashe ve Shakespeare'in yaptığı gibi) biraz modaya uyması ihtimali de bulunmaktadır. 1605 yılına gelindiğinde, Canterbury Başpiskoposu George Abbot, *Brief Description of the Whole World* adlı eserinde "bu devirde bütün bedenleri, elleri veya diğer parçaları bol bulunan,

tüccarların çeşitli yerlerden getirdiği ve eczacıların ilaç yapmada kullandığı" mumyalardan söz etmektedir.[43] Abbot dikkat çekici biçimde kitabının 1599 tarihli ilk baskısında "Afrika ve Mısır" bölümüne mumya (veya mumyalara) ilişkin herhangi bir atfa yer vermemektedir. Buna karşın mumya, Abbot'ın mumyayı tartıştığı zamanda çok daha yaygın ve daha şüpheli hale gelmiş gibi görünmektedir. Çünkü "renginin çok siyah ve etinin kemiklerine yapışmış" olduğundan söz ettiğinde, kendi gördüğü bir şeyi tanımlıyor gibi görünmektedir.[44]

Cromwell'in döneminde, yani 1650 yılında mumya hâlâ gümrük vergisi alınacak mallar listesine dâhil edilecek ve her 455 gramı için bir şilin vergi alınacak popüler ürünler arasındaydı.[45] Mumya ile ticaret arasındaki ilişki monarşinin yeniden kurulmasından (Restorasyon) sonra daha da güçlenmiş gibi görünmektedir: Samuel Pepys bir mumyayı yalnızca bir koleksiyoncunun dolabında değil, tüccarın deposunda da görmüştü.[46] Çok daha sonra, 1793 yılında, hükümet tarafından seçilen bir komisyon Japonlarla ticaret teklifini tartışıyordu. Bu ticaret sekizyüz tonluk bir gemiyi kapsıyor, Avrupa'dan 7000 sterlin değerinde malı içeriyordu. Mumya da yalnızca sekiz malın bulunduğu listedeydi.[47] Bu belgedeki "mumya"nın yalnızca katran olması mümkünse de, insandan yapılma mumyanın da onsekizinci yüzyıl sonlarında önemli bir mal olmadığını düşünmemeliyiz. 1799 yılında bir ticaret sözlüğünde "mumya"nın Almanca, Hollandaca, Danca, İsveççe, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Rusca ve Polonya dilinde karşılıkları yer alıyordu. Mumyanın İspanyolca ve Portekizce karşılığı olan "carnemomia" etiyle birlikte insan mumyasını ifade ediyordu.[48]

Sahte Mumya

1564 yılında Fransız kraliyet hekimi Guy de la Fonatine, İskenderiye'yi ziyaret etti. Fontaine, orada mumya ticareti yapan bir Yahudi'yle karşılaştı. Yoğun ikna çabaları sonucunda, Fontaine tüccarın deposunu görmeyi başardı. Orada "birbiri üstüne yığılmış birkaç ceset" gördü. Bunun üzerine tüccara sordu:

> Bunları ne tür ilaçlar için kullanıyorsun? Ne tür cesetler senin işine yarıyor? Yahudi cevap verdi. Ceset olarak ne bulabilirse topladığını, yaygın bir hastalıktan mı yoksa bulaşıcı bir hastalıktan mı olduğuna bakmadığını, ilaç yapma açısından bunların hepsinin birbirine karıştırılmış birkaç eski ilaç yığınından başka bir şey olmadığını söyledi.

Sonra bu cesetleri bir fırında kurutup, Avrupa'ya ihraç ediyordu. Tüccar sözlerine şunu ekledi: "Hıristiyanların böyle bir pisliği çok sevdiklerini görmek çok şaşırtıcı!"[49]

Doğal olarak, bu öykü bazı kuşkuları akla getirmektedir. Bir Yahudi tüccar, Fransa'nın en nüfuzlu müşterilerinden birisinin yüzüne böylesine gülerek ticaretini neden tehlikeye atsın? Bu tür sahte mumyaları kimin ürettiği konusunda ihtiyatlı olmamız gerekse de, sahte mumyaların bulunduğu da bir gerçektir. Eğer bu sahte mumyalar Shakespeare'in doğduğu yılda var idiyse, o zaman tarihin bu döneminde bazı yerlerden bu mumyalara yoğun bir talebin bulunduğu sonucunu çıkarabiliriz. Özellikle de Mısır mumya tedarikinin gerçekten nadir hale geldiği veya mezar yağmasının güçleştiği dikkate alındığında, bu sahtecilik anlam kazanmaktadır. Yine de 1580'li yıllarda İngiltere'ye üçyüz elli kiloluk bir mumya yükünün geldiği ve Hakluyt'un seyyahının 1582 yılında gördüğü yoğun kazılar dikkate alındığında bu mumyaların gerçek olduğu unutulmamalıdır. Çok erken bir dönemden itibaren, Avrupalıların mumyalara olan talebinin ticarî fırsatçılığı tahrik edecek kadar güçlü olduğu anlaşılmaktadır. O dönemin bu alışkanlığı, yirminci yüzyılda kokain ve eroin gibi zevk için kullanılan uyuşturucularda sahteciliğin ironik bir öncüsü gibi görünmektedir.

1626 yılından bir süre önce, *The Fair Maid of the Inn* adlı tiyatro oyununun "don yağı ve sahte mumyayı gizlemeyi" aşağılamak için kullanıldığı dönemde, en azından bazı izleyicilerin bunun ne anlama geldiğini bildiği açıktır.[50] John Swan 1635 tarihli coğrafî eserinde, Fontaine'in öyküsünün (ki bu öykü 1582 yılında Ambroise Paré tarafından tekrarlanmıştı) farklı bir versiyonundan söz ediyordu. Bu tür öykülere kendisi inanmıyorsa da

("Benim görüşüme göre bunun insan etinin bir kazanda kaynatılmasından yapıldığını söyleyenler çok gülünç bir şekilde yanılıyorlar"), Swan piyasada "sahte mumya" bulunduğundan kuşkulanıyordu. Çünkü Swan'a göre, "(insanlar arasında) mumyalanmış cesetlerin bırakıldığı eski mezarlardan bu mumyaları çıkarma yönünde yozlaşmış bir mizah anlayışı" vardı. Sorun ise bu cesetlerin bölgenin en asil ve pahalı mumyaları olmayıp, "yalnızca katran ile doldurulmuş ve boyanmış... yoksullar" olmasıydı.[51]

Karen Gordon-Grube "mumya satıcılarının düşük kaliteli mal satmaları"nın özellikle onyedinci yüzyılın sonlarında yaygın ve çok kötü bir iş olduğunu savunuyordu[52] ve aynı sorun 1694 yılında Pomet tarafından şiddetle eleştiriliyordu. Fontaine ve Yahudi tüccar öyküsünü de tekrarlayan Pomet, kaliteli Mısır mumyası türünde mumya yapmaktaki zorlukları vurgulamaktaydı. Bu hususa dikkat çekmesinin nedeni; birçok acente ve müşteriyi kandırıldıklarına inandırmanın güç olmasıydı. Kastettiği, insanların bu kadar zorlukla yaptıkları mumyaların satılmak üzere yağmalanmasına kolay kolay izin vermeyeceği idi. 1564 tarihli öyküyü tekrarlar şekilde, "Her gün Yahudilerin mumyalar konusundaki sahteciliklerine ve bu sahte mumyaları Hıristiyanlara satmaya devam ettiklerine tanık oluyoruz" diyordu. Çünkü "İskenderiye, Mısır, Venedik ve Lyons'tan getirilen mumyalar, birkaç yolla ölmüş, gömülmüş veya gömülmemiş insan cesetlerinden başka bir şey değildir". Fontaine'in ziyaretinden bir asırdan fazla süre sonra bile, bu cesetlerin hâlâ içi boşaltılıyor, "mür, aloe, katran, zift ve diğer sıvılarla" dolduruluyor, bir fırında pişiriliyor, kefen bezine sarılıyor ve kurutuluyor, konuyu çok iyi bilmeyenlere Mısır mumyasıymış gibi satılıyor". Bu uygulamayı durdurmaya çalışmanın faydasızlığının altını çizen Pomet şunları ilave ediyordu: "Ben bu malı satanların suiistimallerini durduramıyorum. Yalnızca satın alacak olanlara" dikkatlice seçmelerini, satın aldıklarının "parlak siyah... iyi kokulu ve yanmış, katran kokmayan" mumya olmasını tavsiye ediyorum.[53]

En azından yüzotuz yıl boyunca, ceset ticareti ağının yalnızca Kahire ve Suriye çöllerini değil, Kuzey Afrika'nın gizemli

karaborsa tüccarlarını da kapsayacak şekilde genişlediği anlaşılmaktadır. Cesetler aktif olarak tüketiliyordu. Tek bildiğimiz, Edinburgh'ta yirmi otuz yıl sonra veya Colombia'da 1992 yılında anatomi derslerinde yapıldığı gibi birçok cesedin kadavraya dönüştürüldüğüdür.[54] İskenderiye'nin sıcağı ve sinekleri arasında, sıradan insanlar anonim ceset yığınları biriktiriyor, cesetleri kokmadan önce pişirmek ve işlemek için acele ediyorlardı. I. Francis'in onaltıncı yüzyılın başlarında mumyayı özellikle yoğun biçimde kullandığını görmüştük. Böyle bir alıcının, Kahire'nin asil mezarlıklarındaki gerçek mumyalarla çuvalını doldurmak bakımından birçoklarından daha avantajlı birisi olduğu açıktır (Francis 1547 yılında ölmeden önce bu sahtekârlığın yayılmasına tanıklık etmiş olmalıdır). Burada yine Theodore Turquet de Mayerne'in hastaları arasında IV. Henri, I. Charles ve II. Charles'ın yani sahte mumya ticaretinin zirvede olduğu dönemde yaşamış şahsiyetlerin bulunduğunu görmüştük. Bu durumda Hamlet'in "bir kralın bir dilencinin midesinden geçebileceği"ni açıkladığı esnada, aslında bu iç karartıcı seyahati tersinden tarif etmiş olması mümkündür.

Avrupa

Modern Arabistan ve antik Mısır'ın kuru gün ışığı ve kuru havası, cesetten ilaç yapmayı daha korkunç ihtimallerden -sahte mumya yapımından- bir şekilde kurtarsa bile, İngiltere ve komşu Avrupa kıtasının kanlı ve acımasız cinayet alanlarında bu sahteciliğin yapılmadığı söylenemez. Avrupa'nın insan cesedi elde etmek için dört ana kaynağı vardı. Bunlar darağaçları, anatomistler, mezarlıklar ve savaş alanlarıydı.

Cellat

Germen Ülkeleri

1668-1669 kışında İngiliz seyyah Edward Browne Viyana'da geziyordu. Kışın çok sert geçmesine rağmen -1684 yılında Thames'ın donması gibi, heybetli Tuna nehri de donmuştu-, Browne

coşkuyla geziyordu: Prater bahçelerine hayran oluyor, aslanları ve kaplanları izliyor ve olağan merak uyandıran yerler ve kiliseleri ziyaret ediyordu. Ayrıca bir idama tanık olma şansına erişmişti:

> İhanet ve diğer ağır suçlardan dolayı erkek suçlunun önce elini ve hemen sonra da kafasını kesiyorlar. Bir kadının sandalyede otururken başının kesildiğini gördüm; cellat kafasını bir hamlede koparmıştı. Kadın hiç sorun çıkarmadı ve Ölülerin Kardeşliği isimli, herhangi bir dinî gruba ait olmayıp sıradan insanların kurduğu vakıf tarafından Pazar yerine kadar cesedi götürüldü.

Yine aynı ziyarette Browne bir adamın "aynı şekilde idam edildiğini gördü". Kafası yere düşer düşmez ve hâlâ vücudu sandalyedeyken ve sisli Viyana havasına kan ve buhar fışkırmaya devam ederken, Browne "bir adamın elinde bir tencere ile hızla koştuğunu ve tencereye boynundan akan kanları doldurduğunu, ayrıca içtiğini ve koşarak oradan uzaklaştığını" gördü. Neler olup bittiğini Browne'ye birisinin anlatmasına gerek yok gibi görünmektedir: "Bunu sara hastalığına deva olarak yapıyordu. Bu ilacı onaylayan bazılarının yazdıklarını okumuştum ve Almanya'da da böyle yapanları işitmiştim". "Sonrasında etkisini görecek kadar uzun kalmadım; ama insanların büyük çoğunluğu bu ilacı kullanıp kullanmama konusunda kararsız".[55]

Bu birkaç satır erken modern çağda Germen ülkelerinde popüler epilepsi tedavisi hakkında çok şey anlatmaktadır. Birincisi; kadın kanı sözkonusu hasta için uygun bir ilaç olarak görülmemiştir. İkincisi; adam kanı içmiş ve sonra kaçmıştır. Bu tavır ilk bakışta yakalanmaktan korkan veya davranışından utanan ya da her ikisi birden geçerli olan bir kimsenin tavrı gibi görünmektedir. Aynı zamanda kan için ücret ödenmesini bekleyen cellattan da kaçıyor olabilir. Ama diğer kanıtlar bize, aslında ücretin muhtemelen önceden ödendiğini göstermektedir. Üstelik sıcak kanı içtikten sonra kaçarak, hasta neredeyse kesin olarak standart bir reçeteyi uyguluyor gibi görünmektedir.[56]

6 Haziran 1755'te Dresden'de Johann Geord Wiedemann adlı bir adam kan ilacını içti ve "koşarak uzaklaştı".[57] 1812 yılında Hanover'de Louis Stromeyer (sekiz yaşındaydı);

> Evin uşağı tarafından bir idam törenine götürüldü ve kadınların epilepsiye ilaç olarak kafası kesilen mahkûmun kanına mendillerini nasıl daldırdıklarını gördü. Daha sonra epilepsi hastaları kalabalığın içine doğru, ilacı onlara uygulayanların eşliğinde koşmaya başlamışlardı ve yere düşene kadar koşmaya devam etmeleri gerekiyordu.

Bu arada "1814 yılında Stralsund'daki bir kafa kesmeden sonra, bir tanık bir "önemli olgu" hakkında şunları yazmaktadır:

> İki atlı... zavallı bir hasta adamı, muhtemelen bir epilepsi hastasını kovalıyorlardı ve ellerinde oldukça büyük bir sürahi idam edilen kişinin kanıyla dolu halde bulunuyordu. Hasta sürahinin içindeki korkunç sıvıyı dibine kadar içtikten sonra, güçlü dizginleri bulunan iki atın arasına sıkıca bağlandı ve hızla sürüklenmeye başlandı.[58]

Bu anlatımlar Browne'nin anlatımıyla karşılaştırıldığında, ilaç tedavisinin mantığı açıklığa kavuşmaktadır. Kanı içtikten sonra, hastanın mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde fiziksel olarak iyice yorulması gerekiyordu. Peki neden? Steve Schlozman'nın beni nazikçe bilgilendirdiği üzere, kan, içildiğinde demir zehirlenmesine yol açabilir. Demir zehirlenmesi de "kas spazmına, tutulmaya, sersemliğe ve ölüme yol açabilir". Bu tehlikeli erken modern dönem deneyimi, bize Alman kimyacı Johann Schroeder'in şu uyarısını hatırlatmaktadır: "Kan içilmesi büyük dikkat gerektirir; çünkü" içenlerde "saldırganlığa yol açar". Schroeder da epilepsi hastalarının kan ilacını alanların sonrasında "iyice terleyene kadar" eksersiz yapmalarını tavsiye etmektedir ve bu uyarı onsekizinci yüzyılda da bir İrlandalı yazar tarafından yapılmaktadır.[59] Seyircilerin, hastaların (özellikle erkeklerin) insan enerjisinin böylesine yoğunlaştığı bir sıvıyı içmelerinden sonra aşırı derecede saldırgan veya öfkeli hale gelebileceklerini çok iyi bildikleri açıktır.

Epilepsi hastası vampirin aniden koşmaya başlamasının ardındaki tek (ve hatta temel) neden bu olmayabilir. Almanya'dan değerli örnekler veren ilim adamı Richard J. Evans da Ortaçağdan bu yana birçok kimse tarafından epilepsinin en azından kısmen insan ruhunun işleyişinin bozulması ve ya geçici olarak durmasına bağlandığını belirtmektedir. Bu dönemde ruh hayatın ve enerjinin (aynı zamanda manevî fikrin) özü olduğundan, epilepsi hastaları idam edilen suçluların kanlarını içerek (en azından kısmen) kalan canlılığını almayı amaçlıyorlardı. Bu anlayışın mantığı konusunda Altıncı Bölüm'de daha çok konuşacağımızdan, burada bir ilginç noktayı vurgulamakla yetineceğiz. Tıp adamları epilepsi hastasını aniden çılgınca koşmaya zorlamakla, yalnızca istenmeyen saldırganlığı yok etmeyi amaçlamadığı gibi, yalnızca geleneğe uymayı da istemiyordu. Gerekçeleri muğlak ve sihirli değil, hassas ve tıbbî idi. Yeni içilen hayat gücünün bedende hızla ve mümkün olduğu kadar her yere ulaşacak şekilde dağılması gerekiyordu. Bu yüzden suçlunun hayatî gücünün tam olarak özümsenmesini sağlamak için maksimum fizyolojik hareket gerekiyordu.

1814 yılındaki tanığı Browne ile ilişkilendirerek, İngiliz seyyahın raporundan iki noktayı da açıklığa kavuşturabiliriz. Browne'nin kendisi de hekimdi (babası ünlü yazar Sör Thomas Browne gibi).[60] Bu tür bir ilacı "birçok hekimin her zaman kınadığını" belirten Browne, hem kendisini bu ilaçtan uzak tutmakta, hem de İngiltere'de pek bilinmediğini ima etmektedir. İdamı seyreden seyircileri bu tedavi yöntemi hakkında sorgulamıştı: "İnsanların büyük çoğunluğu bu tedaviye çok kuşkulu bakıyorlardı". Yazarın sıradan insanları değil, saygın beyefendileri sorguladığı neredeyse kesindir. Bu durumda gördüğümüz husus, birçok eğitimli Viyanalı bu pratiği kuşkuyla veya eğlenerek izliyorlardı. Dolayısıyla 1814 tarihli "önemli bir vaka" tespiti teyit edilmektedir. Ancak bu son ifade (sürahinin "iğrenç içeriğinden duyulan tiksinti"), yalnızca eğitimli bir toplumun değil, Aydınlanma dönemi sonrası dünyasının ürünüydü. Önceki yıllarda çok sayıda yüksek eğitimli insanın (Robert Boyle dâhil olmak üzere) kan tedavisini ciddiye aldığını biliyoruz.

Burada eğitimliler ve popüler kültür arasında (algılanan) fark, vurgulamamız gereken önemli bir husustur. Bu tür alışkanlıklardan çok uzak olan güvenli ve temiz yirmibirinci yüzyılda, oldukça basit bir şeyi unutma tehlikesi içindeyiz. Eğer kan içmek yalnızca cahillere özgü olsaydı, otomatik olarak, basit bir el hareketiyle bir tarafa, popüler sihir ve hurafelerin karanlık dünyasına atabilirdik. Bu hususu bir başka şekilde açıklamak istersek; insanların büyük çoğunluğu cahil ve eğitimsizdi ve insanların büyük çoğunluğunun dünyaya bakış tarzı böyleydi. Bir diğer yönden bakarsak; *atalarımız*ın büyük çoğunluğu cahildi ve bu tür şeylere inanıyorlardı. Eğer o zamana ışınlansaydık, onlara inanır ve biz de o zamanların sara veya "kutsal hastalık" olarak bilinen korkutucu ve tabu hastalığına tutulmamız halinde, insan kanını dener ve içerdik.[61]

1814 yılındaki gözlemci ne hissetmiş olursa olsun, ondokuzuncu yüzyılın oldukça geç dönemine kadar kan içmeye devam edildi. Ancak bu uygulamanın başlangıcı kesinlikle daha da öncelere dayanmaktadır. Kathy Stuart, "bir serserinin kopmuş bir kafayı yere düşmeden önce yakalayıp kanını içtiği ve sara hastalığının iyileştiğinin" söylendiği Svabya'da onaltıncı yüzyılın başlarında tanık olduğu bir idam sahnesini" anlatmaktadır. (Bu anlatımda hiçbir iğrenme işareti görünmediği ve bir aristokrat ailenin günlüğünden alındığı anlaşılmaktadır).[62] Bu arada Evans, "bu pratiğin sayısız haberlerinden" yalnızca bir kaçını naklederken, 1674 yılında Nuremburg'ta "idam edilen suçlunun kanının kopan boynundan fışkırırken bir bardağa doldurulduğunun" ve bu sıvının (eğitimli bir gözlemci tarafından söylendiği anlaşılıyor) çeşitli epilepsi hastalarını "iyileştirip güçlendirdiğinin" bildirildiğini yazmaktadır. 1731 ve 1755 yıllarında Dresden'da olduğu gibi, Evans haklı olarak kanın cellat tarafından satıldığı sonucunu çıkarmakta, bunu 1802 yılında Mainz'te bir tanığın "celladın yardımcılarının" "seyircilerin bazıları epilepsi ilacı olarak içmeden önce" kanı bir deney kabında topladıklarını gördüğünü söylemesiyle teyit etmektedir.[63]

Böylece "İşe yarıyor muydu?" sorusuna bazı cevaplar vermiş olduk. Hastalığı şiddetli veya sarsıcı hale gelenler üzerinde bazı

olumlu etkiler yapıyor gibi göründüğü açıktır ve kanın ruh içerdiğine inanılan bir sihir kültüründe, bu tepki hiçbir şekilde olumsuz olarak değerlendirilemez. Bir başka cevap ise 1843 yılında Stockhausen'daki bir idamdan gelmektedir. Burada "ellerinde bardaklarıyla altı epilepsi hastası, darağacının etrafına toplanmıştı. Ancak yetkililer, kanın hastalık üzerinde bir etkisinin olmadığını söyleyen tıp uzmanının tavsiyesi üzerine maktulün kanını almalarına izin vermedi". Oysa bir mahkeme yetkilisi "onlara acıyarak, yakındaki Gottingen Üniversitesi'nden kan içmenin olumlu psikolojik etki yapabileceğine dair bir rapor aldı". Bu olayın ilginç yönü, -öneri üzerine veya kendi kendilerine- kan içen epilepsi hastalarının bazen iyileştiğini göstermesidir. Ayrıca yüzyılın ortalarında, eğitimli ve güçlü otoritelerde bu tür alışkanlıklara yönelik genel bir iğrenmenin olmadığını göstermektedir. Bu husus 1854 yılında Franconia'da ve 1858 yılında Gottingen'daki sorunsuz örneklerle teyit edilmiştir. Sonraki olayda epilepsi hastaları darağacının etrafına toplanmışlar, "(celladın) yardımcıları tarafından içinde yardımcıların başı kesilen suçludan fışkırırken topladıkları kanlar bulunan ve onlara verdikleri cam kapları" almışlardı. Ancak yardımcılar hastalara vermeden önce "akan kanı hemen içmişlerdi". 1861 yılına gelindiğinde, eğitimliler ve güçlüler hâlâ bu uygulamada işbirliği yapıyorlardı. Hanau'daki bir hapishane yöneticileri "epilepsi hastası bir mahkûmun yakındaki bir idama gitmesine izin vermişlerdi". Ayrıca "kafası kesilmiş suçlunun sıcak kanından üç avuç içmesini tavsiye etmişlerdi". 1864 yılında Berlin'de bir celladın yardımcıları kana batırılmış mendiller satmakla suçlanırken, 1865 yılında Marburg'taki bir idamda fiilen kan içildiği kaydediliyordu.[64]

Leo Kanner, zaman zaman kadın kanının da yararlı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. 1859 yılında, Woytasch isimli bir öğrenci "bir kadın mahkûmun idamına tanıklık etmeye" çağrıldı. Bu kadının;

> Başı bir kılıçla kesildi. Baş bedenden ayrıldı ve kan yarım metre kadar havaya fışkırırken, askerlerin arasından fırlayan kalabalık, idam sehpasına koşarak akan kanı kaplara topladı veya bu kana beyaz havluları bandırdı.[65]

Zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum ne kadar derin olursa olsun, darağacında kan içme, Almanya'da veya Avusturya'da, aynı şekilde gerçekleşiyordu. Özellikle Goethe, Kant ve Schiller'in, Bach, Haydn, Mozart ve Beethoven'ın ülkelerinde ve devirlerinde bu pratiği görmeye daha çok alışkınız. Hanover, Salzburg ve Viyana'nın salonları ve saraylarında büyük orkestraların parlak kemanları, dizi dizi kuartetleri ve devasa senfonileri parıldarken, kuzeyden güneye kadar Almanca konuşan ülkelerde şimdi unutulan (ve belki de daha dindarca) bir ritüel tekrarlanıp duruyordu: Hastalar üstünde buharı tüten bardaklarını dudaklarına götürüyor ve kanlı mendiller kana bulanmış darağacından aşağıya uzatılıyordu. Beethoven'ın besteleri yerini Chopin'in bestelerine bırakırken ve Chopin, genç Strauss'un besteleri arasında eriyip giderken, bu ritüel devam etti.[66] Bu olup bitenleri midesi almayanlar, İskandinavya'da işin daha da mide bulandırıcı hale geldiğini unutmamalıdır.

Danimarka ve İsveç

Danimarka ile başlayalım. 1823 yılında Danimarkalı hikayeci Hans Christian Andersen "zavallı bir garibanın, epilepsiden kurtulması için, hurafeci ebeveyni tarafından idam edilen bir kimsenin bir bardak kanını içmeye zorlandığını" gözlemliyordu.[67] Horace Marryat, 1860 yılında şunları yazıyordu: "Bu yüzyılda bile, hem Amak Adasında hem de Danimarka, Møen'de "epilepsi hastalarının kalabalıklar halinde, ellerinde bardaklarla, hala titreyen cesetten fışkıran kızıl kanı kafaya dikmeye hazır bir şekilde darağaçlarının etrafında toplanıyorlar". Marryat şaşırmış gibi görünmektedir; ama aynı zamanda süregelen bir pratikten söz ettiği anlaşılmaktadır. Lucy Lloyd, 1870 yılında İsveç köy kültüründen bahsederken benzer şekilde Danimarka ve İsveç'te kanın "suçlu hastaya kanını henüz sıcakken içme izni verirse, çeşitli rahatsızlıkların tedavisinde paha biçilmez *olduğunu*" belirtmektedir.

Bu çeşitli anlatımlar bize bazı bölgesel farklılıkları göstermektedir: Danimarka adalarında hastaların kendileri kanı alabilmek için bardaklarını uzatırken, Danimarka ve İsveç'te hukuk

filozoflarını düşündürebilecek bir ilginç ayrıntıya rastlıyoruz: "Eğer suçlu izin verirse..." Kafanız koparıldıktan sonra hâlâ kanınızın sahibi sayılır mısınız? Bu ülkelerde -en azından cellat veya yetkili makamlar yerine suçlunun kendisi izin verdiği sürecekanı alınabilmektedir.

Bu soru bir diğer Danimarka adası olan Funens'e -çok uzakta olmayıp, Kopenhag'a yakın bir yerde bulunan adaya- götürmektedir. Burada, 18 Ağustos 1856 tarihinde, iki soyguncu Boye ve Olsen'ın başları kesildi. Olsen darağacına suspus çıkmadı:

> O kadar direnç gösterdi ki, cellat ve altı adamı suçluyu darağacına askerleri yardıma çağırmadan çıkaramadılar. Olsen'ın kafası bedeninden ayrılır ayrılmaz, onbeş ila onyedi yaşlarında iki genç köylü kızı iki sıra halinde darağacını koruyan silahlı polislerin arasından fırlayıp ellerindeki bardakları, kopan başın yerinden fışkıran kanla doldurdular ve anında korkunç bir iştahla başlarına diktiler... Bu kızlar polis müdürünün önüne çıkarıldı ve o da ellerinde G. Olsen tarafından verilmiş imzalı, idam yapıldığı zaman kanını içmelerine izin veren bir belge olduğu için, polis müdürü de bunu yapmaya hakları olduğunu ilan etti.[68]

Genç kızlarının birisinin partisinde ne içtiğini merak eden her ebeveyn, alkollü kokteyl veya votkadan daha kötü şeyler bulunduğunu öğrenerek rahatlayabilir. Burada da bu iki kardeş, yasaları ihlal etmiyorlardı. İçecekleri kanı satın almasını başkasından isteyecek kadar korkak da değillerdi. Bu iki kızın, Olsen'in gözlerine bakarak, ona yalnızca müstakbel kaderini hatırlatmakla kalmayıp, bedeni hâlâ sıcakken onun bir parçasını içeceklerine dair ayrıntılarla hayalini kışkırtıyorlardı. Olsen'ın bir ücret karşılığı izin verdiğini düşünebiliriz. Bu para büyük ihtimalle hayatta kalan yoksul akrabalara gidiyordu. İngiltere'de hemen hemen aynı dönemde, bir suçlunun bütün vücudunu -anatomi eğitiminde kadavra olmak üzere- satması bilinmeyen bir uygulama değildi.[69]

İsveç'te farklı türde bir komplikasyon çıkıyordu. Kan çok talep görüyordu ve idamlar çok nadirdi. Bu yüzden 24 Ocak 1851

sabahı normalde kendi halinde bir İsveç köyü olan Ystad "her yaştan ve cinsiyetten insan kalabalığı tarafından işgal edildi. Hepsi de biri erkek diğeri kadın iki suçlunun kadının kocasını öldürme suçundan dolayı idam edilişine tanıklık etmek üzere gelmişlerdi".[70] Bu suçun kendisi de bazıları için çok hayret uyandırıcı bir gösteri olabilir. Ama toplanan birçok kimse daha pratik nedenlerden dolayı oradaydı.

> İdam ertesi sabah yapılacaktı ve kalabalığın hepsinin kalacağı yer bulunmadığından, geceleyin yakılan büyük ateşlerin etrafına toplandılar; yiyerek, içerek ve ulusal şarkılar söyleyerek vakit geçirdiler. 60 yıl içinde bölgede hiç kimse idam edilmemişti ve tüm krallıkta son sekiz yıl boyunca tek bir idam olmuştu. Ancak merakı tahrik eden yalnızca idam değildi. Alt sınıflar arasında ve özellikle de İsveç'in kırsal kesimlerinde yaşayan halkı arasında kafası kesilen bir kimsenin kanının içilmesinin, özellikle de vücuttan fışkırdığı anda sıcakken içilmesinin, zayıfları güçlendireceği, hastayı iyileştireceği ve bütün hastalıklara, özellikle de epilepsiye iyi geleceğine dair bir inanç yaygındı. İdam sabahı, gün ağarmadan önce, hüzünlü gösterinin gerçekleşeceği alan, kovaları, bardakları, kavanozları ve sos tencereleriyle gelen kalabalık tarafından doldurulmuş, hepsi sabırsızlıkla baltanın işini yapmasını bekliyordu.

Ve sonra,

> Erkek suçlunun kafası doğrudan kesildi, bir kalabalık darağacına doğru koştu. Ancak askerler direndi ve şiddetli bir mücadele başladı. Mücadelenin ortasında cesetler şövalyelerin eşliğinde götürüldü ve kan izlerinin yok edilmesi için zemin kazıldı. Kalabalık korkunç isteklerini tatmin etme imkânı kalmadığını anlayınca dağıldı. Ancak yaklaşık 200 kişinin ağır biçimde yaralandığı tespit edildi ve diğerlerinden de birçoğu yara bere içinde kalmıştı.[71]

Muhtemelen bu kişilerden hiç birisi suçluların ikisinden de izin almayı başaramamıştı. Bu çarpıcı anlatım bize ne söylüyor? Bu olayda fışkıran kanların çoğunun izleyicilere (Muhtemelen ken-

di yaraları için mumyadan yapılmış ilaç bulamadılar) ait olduğu gerçeğinin dışında, bu yoğun kan talebinin kısmen büyülü bir inançtan kaynaklandığını göstermektedir. Ficino ve İtalyan yaşıtlarına göre, bu umutsuz izleyicilerden bazıları insan kanının içinde uzun yaşamın vampirce özünün bulunduğuna inanmaktadır. Buna göre kan yalnızca bir ilaç değil, sağlıklı yaşam süresini uzatan bir şeydi.

1866 yazı (Almanya'nın son bilinen kan içmesinden bir yıl sonra) geldiğinde, bir başka ateşli kalabalık Güney Scania vilayetindeki bir idam yerinde "kurbanın birkaç damla kanını ele geçirerek, epilepsi, kramp ve diğer hastalıklara karşı ilaç elde etmeyi düşünerek" toplandı diyordu aktaran kişi.

> Büyük bir kasabada toplumun yüksek kesimlerinden bir aile, idam yerine bu sihirli sıvıyı elde etme umuduyla uzaktan gelmişti ve ağır şekilde hasta olan çocuklarından birisi için ilaç olarak kullanmak istiyordu. İdamdan hemen sonra kalabalık idam sehpasının etrafına yığıldı ve askerî muhafızlar onları uzaklaştırmakta büyük güçlük çekti. Ancak birlikler ve polisler uzaklaşır uzaklaşmaz, erkekler ve kadınlar ileri koşup elleriyle toprağı kazıyarak bir miktar kanlı toprak almaya başladılar. Sonra bu toprağı, hastalıktan kurtulma umuduyla ağızlarına attılar.[72]

İnsanların hayvanca bir çaresizlik içinde kana bulanmış toprakla boğuştuğu, belki de birbirlerinin ağzından bu çirkin çamuru alabilmek için birbiriyle kavga ettiği görüntüsünü aklımızdan silmek güçtür. Amerika'daki "vahşi yamyamlar"ın ritüellerinden büyük çoğunluğu buna kıyasla çok daha düzenli ve kontrollü bir davranış olarak görünmektedir.

Kanın Fiyatı

Almanya'daki idam sehpalarında başka neler oluyordu? Okuyucuların büyük çoğunluğu 2014 yılında Amerika'da çok acemice yapılan iki idamı hatırlayacaktır: Nisan ayında Clayton Lockett'ın ölmesi 45 dakika sürdü ve Temmuz ayında Joseph Wood,

enjeksiyonun yapılmasından sonra neredeyse iki saat can çekişti.[73] İngiliz seyyah Fynes Moryson 1592 yılında Almanya'yı ziyaret ettiğinde, tipik olarak bu ülkenin cellatlarının "en keskin kılıçlara sahip olduğunu... birçok kimsenin kafasını tek vuruşta keserek büyük ustalık gösterdiğini" öğrendi. Ancak Moryson'ın Bremen'de o yıl tanık olduğu performans o kadar ustaca değildi. "zor bir iş olan kırk yağmacı askerin (kafasını)... tek vuruşta kesme görevi verilen "cellat... baltayı indirdiği ilk kişide ölümcül yara açmayı başaramadı". Bu gibi durumlarda düşmanca bakan kalabalık celladı taşlayacak kadar ileri gidebiliyordu. Cellat uzun süre uğraşarak ilk idamı tamamladıktan, "insanların öfkesini binbir güçlükle bastırdıktan ve "ölmüş adamın kanının birazını içtikten sonra, yerinde birkaç kez zıpladı ve geri kalan kısmının kafalarını tuhaf bir ustalıkla büyük bir hızla kesti".[74]

Dans eden cellat görseli öykümüzün merkezinde değilse bile, şimdi tamamen efsanevî gelen bir olayı canlandırmaya yardım ettiği kesindir. Kan içme anlam ve motivasyonu bakımından hayli muğlaktır. Bu kan içme bir dikkatleri dağıtma biçimi veya öfkeyi bastırma yöntemi miydi? Yoksa bir cesaret gösterisi mi? Yoksa görevi yerine getirmek için güç kazanma aracı mı? Sebebi ne olursa olsun, celladın davranışı alışılmış uygulamadan bir sapmaydı. Sapma olduğunun bir göstergesi de, kendisinin veya asistanının elinde o anda bir bardak olmasıydı.[75]

İlk idamda hata yapmasına rağmen, bu cellat 2014'te Oklahoma veya Arizona eyaletlerinde meydana gelen katliamlardakine nazaran daha kısa süre içinde kırk insanı öldürmüştü. ABD'de idamların ne kadar temiz ve kişisellikten uzaklaştırılmış hale geldiği dikkate alındığında, bu "klinik ölümler"in insanilik açısından hâlâ uzman bir kılıçlı celladın yönteminden geri kaldığını görmek şaşırtıcıdır.[76] Üstelik dört yıllık geniş değişimin izini sürdüğümüzde, bir diğer ironi karşısında şaşırıp kalıyoruz. Kafaları kesilenlerin ilaç malzemesi olduğu günlerde, insanlar, şimdi ilaçla öldürülenlerden çok daha kolay öldürülüyorlardı. Modern eczacılık bilimi bütün gücüne rağmen, Wood'u, damarlarına enjekte edilen "sakinleştirici medazolam ve ağrı kesici hidromor-

fin" yüzünden "kıyıya vurmuş bir balık gibi nefes almaya çalışır halde" çırpınmaya mahkûm etti.

Bütün bunlardan, Bremen'deki gibi olayların bazı kan hastalarını darağacından uzaklaştırdığını düşünebiliriz. Örneğin; tuhaf Alman kedi kadın davasını ele alalım. Avrupa'da onlarca yıl boyunca bu olayın çeşitli versiyonlarına dair efsaneler dolaşıp durdu ve bazen de bu olayın Breslau'da meydana geldiği söylendi. 1664 yılından bir rivayette, olay Newcastle Düşesi Margeret Cavendish'e şu şekilde anlatılıyordu:

> Epilepsi nöbeti tutan bir hizmetçi kıza, bir suçlunun başının koparıldığını gördükten sonra, kedi kadı içmesi tavsiye edildi. Kız bunu yaptıktan kısa süre sonra kedinin mizacı ve özelliklerini kazandı; ağladı ve tıpkı kedi gibi sıçradı ve kediler gibi sessiz ve dikkatli bir şekilde fare avladı.[77]

Cavendish, tıpkı Robert Boyle'un bir süre sonra kızın "nöbet geldiğinde, sesinde, hareket ve eylemlerinde kedileri taklit etmeye başladığını" ve aynı zamanda "sessizce küçük fare deliklerini gözetlediğini" yazdığı gibi, bu öyküyü ciddiye aldı.[78]

Bu yetenek ağaç kaplamanın yaygın olduğu bir dönemde yararlı olsa da, Boyle'un versiyonu kızın iyileşmediğini göstermektedir. Kızın tedavi olmak için darağacına geldiği, ancak (ironik olarak) izlediği olay onda derin bir travmaya yol açtığından (veya yalnızca nöbetin zamanlamasının şanssızlık olmasından) ilacı alamadığı anlaşılmaktadır.[79] Bunun üzerine insan kanı yerine kedi kanına başvurmuştu. Beşinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, o devirde hayvan kanı içeren tedaviler de yaygındı.[80] Ancak burada asıl dikkat çeken, birçok epilepsi hastası için ilk seçeneğin kan tedavisi olmasıdır: eğer taze kan bulmak için bir idamda hazır bulunamıyorsan, yine de bir şekilde taze kan bulmalısın.

Nadir de olsa, idam sehpasındaki sıradan kan satışlarının daha dramatik bir alternatifi vardı. "Bir suçlunun kanının iyileştirici gücüne inanç o kadar güçlüydü ki, bir hasta o kanı elde edebilmek için cinayet işlemişti. 1824 yılında akıl hastası köylü Johann Georg Sörgel, "yaşlı bir köylüyü öldürmekten yakalanmış ve

suçunu itiraf etmişti: O zavallı günahkarın kanını almak için öldürdüm; çünkü adamın boynuzları vardı". Evans, suçlunun "sesler işittiğini... ve şiddet krizleri yaşadığını ve kendisini bu yolla tedavi edebileceğini düşündüğünü" eklemektedir.[81]

Kanı bardak veya sürahiden içmeye hazır olmayanlar için, bir dizi ara tüketim biçimi bulunuyordu. Alman sihirbaz Henricus Cornelius Agrippa "eğer bir kimse insanların kafasının kesildiği yerde bir kılıcı şaraba batırır ve hasta kılıcın üzerindeki şarabı içerse, sıtma veya yüksek ateşi iyileşecektir.[82] Bu olay Evans'ın kaydettiği örneklerden yirmi otuz yıl önce bazı kan tedavisi biçimlerinin uygulandığını göstermektedir. Evans suçlunun kanını emme ve başka yere aktarma yolu olarak sıklıkla mendillerin kullanıldığını not etmektedir. Yazar 1854 yılında Franconia'daki bir idama tanık olan birisinin anlatımını nakletmektedir: İdamdan sonra "büyük çoğunluğu kadınlar olmak üzere bir grup insan, önlüklerini, mendillerini ve kırbaçlarını zavallı günahkârın kanına daldırmak için aceleyle idam sehpasına koştular".[83] Avrupa dışındaki benzer alışkanlıklara kısaca bir bakış, 1876 yılında "Pekin'deki bir idamdan sonra bazı büyük sünger parçalarının suçlunun kanına bandırıldığı ve "kan ekmeği" adı altında verem için ilaç olarak satıldığını" göstermektedir.[84]

Göreceğimiz gibi, kan -maalesef çok yaygın biçimde- cellatların ilaç olarak sattığı tek malzemeydi. Germen ülkelerinde cellatların çok popüler olan tıbbî hizmetlerini vurgulayan Stuart, ayrıca bu şahısların diğer organların yanısıra, suçluların eti, derisi ve kemiklerini aldıklarını anlatmaktadır. Hepsinden ötesi, kendilerine insan yağı biriktirmede çok istekli görünüyorlardı ve Münih'te "cellatlar şehrin eczanelerine onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar kilo kilo insan yağı getiriyordu".[85] Yaralar, ağrılı yerler ve özellikle kırıklar için celladın hekimler veya cerrahlardan daha etkili olmasının çeşitli nedenleri var gibi görünmektedir. Ancak celladın insan kanı kullanımı özellikle çarpıcıydı. Örneğin Stuart şunları anlatıyor:

Nuremberg'te bir bira ustası olan Lorenz Seitz neşter seven berber-cerrahların elinden... yerel cellat Johann Michael Schmidt

tarafından kurtarıldı. Schmidt, Seitz'in, berber hekimlerin kesmekle tehdit ettikleri yaralı bacağını, evinde onu ziyaret edip, günde iki kez sargısını değiştirerek kurtardı.

Seitz ve diğerlerinin bu tedavide insan yağı kullanımlarının "çok gizemli" olduğunu ekleyen Stuart şunu merak ediyor: "bu sessizliği, haricî yaralar için insan yağı kullanımının çok aşikar olması nedeniyle söz etmeye değmediği anlamında mı yorumlamalıyız..?"[86] Bundan önceki ve sonraki sayfaların açıklığa kavuşturacağı üzere, bu sorunun cevabı neredeyse kesin olarak güçlü bir evettir.

Kötü Şöhret ve Sihir

Bazılarınız şimdiden bu ilk başta şaşırtıcı pratikleri anlamak için yalnızca suçlunun cesedine değil, cellada ve ününe de biraz daha yakından bakmamız gerekliğini anlamaya başladınız. Bazı ülkelerde cellatlar yoğun hurafelere konu olmuşlardır. Cellada yapıştırılan bu "kötü şöhret" bir tür cüzzama benzemektedir: Celladın kendisi, malları ve hatta ailesi ile temas kuran herkese bulaşabilir. Cellat figürünü çevreleyen tabu o kadar güçlüydü ki, James Boswell'in 1765 yılı Ekim ayında yazdığı üzere, Korsika Adası'nda, cellatlık görevini kabul eden herhangi bir Korsikalı suçlu hayatını kurtarabileceği halde, ülkenin celladı her zaman bir yabancı idi.[87] Korsikalılara göre ölüm cezasını infaz etmek, bu cezaya çarptırılmaktan daha kötüydü.

Kuzey Avrupa'da celladın kötü ünü, en çok Germen ülkelerinde hissediliyordu. Bu ziyaretten sonra Moryson şunları yazıyordu:

> Almanlar o kadar çok hurafe düşkünü ki, ölmüş bir beden veya kafaya dokunmanın büyük ayıp olduğunu ve cellada selam vermenin veya onunla nazikçe konuşmanın çok gülünç olduğunu ve onunla veya ailesinden herhangi birisiyle yiyip içmenin büyük hata olduğunu düşünüyorlar. Bu yüzden cellat ve ona görevinde yardım eden ailesi... insanların yanına geldiklerinde... tanınmaları için başlarına yeşil bir takke giyerler... ve tavernalarda hiç kimsenin ne pahasına olursa olsun oturmayacakları yerlere oturtulmaları olağan karşılanır.[88]

Evans bu betimlemeyi tamamlamak için birçok başka ayrıntı da eklemektedir: Cellatlar çoğu zaman yalnızca bir başka celladın kızıyla evlenirlerdi; çocukları "onsekizinci yüzyılın sonlarında bile iş bulmakta zorlanırlardı ve bazı yerlerde celladın ayrı masa olsun ya da olmasın restorana veya bara girmesi tamamen yasaklanmıştı.[89]

Ancak cellatlığın bu olumsuz yönü, birçok olumlu gücünden ayrılamazdı. Evans'ın açıkladığına göre, "insanlara küçük cerrahi operasyonlar yaparak ve hastalıklar için sihirli ilaçlar vererek para kazanırlardı".[90] Stuart böyle özetlerken, Pieter Spierenburg "Hollanda Cumhuriyeti'nde 1590'lardan 1790'lara kadar... çok sayıda celladın tıpla uğraştığını" belirtmektedir.[91]

Fransa'da bile celladın "bazı hastalıkları, bir idamdan dönerken elini hastaya sürmesiyle" iyileştirebileceğine inanılıyordu.[92] Diğer tüm hurafeler gibi, cellat da ondan korkanların gözlerinde hiçbir zaman yalnızca olumlu veya olumsuz bir figür değildi. Celladın öldürdüğü insanlardan güç aldığına inanılıyordu. Hem celladın hem de idam ettiği kişinin cesedinin iyilikten kötülüğe kolayca kayabilecek istikrarsız bir gücü vardı.[93] Kritik önem taşıyan ve muğlak olan husus, bu yoğun doğaüstü havanın aslında bize böyle bir yerde son derece doğal olarak görülmesi gereken hoşnutsuzluk veya iğrenme duygularını yok edebilmesidir. Birçokları için hurafelere inanma, içgüdüsel iğrenmeyi yenebiliyordu.

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, cesedin gücüyle, onu öldürenin gücü arasına ayırıcı bir hat çizmek güçleşiyordu. Ancak günümüze kadar gelen kanıtlardan, cellat gibi, cesedin de istikrarsız ve aktarılabilen bir güce sahip görüldüğü açıktır. Yine Almanya'da buna dair örnekler boldur: Suçluların bedeninin veya giysisinin parçasını yanında taşımak şans getirir; cesedin bir parmağı bitleri uzak tutabilir, para getirebilir ve hatta eğer bar sahibi bir varilin içinde tutarsa müşteri getirebilirdi. Bu arada "deri parçaları... muskaların içinde kullanılıyordu". Özellikle kan "cadıları evden ve ahırdan uzak tutar" ve binaları "yıldırım düşme tehlikesinden" korurdu. 1858 yılında bir köylü kadın

"küçük bir şişeye biraz kan koyup ayrılırken", "bununla kapımı boyayacağım, yangın tehlikesine karşı iyidir" diyordu. 1893 yılında ünlü Alman cellat Julius Krautz'un biyografi yazarı, celladın dört yıl önce emekli olmasına rağmen, "hafta geçmiyor ki... Krautz'a, sığırlardan laneti kaldırması veya darağacından ip veya çömlek parçaları vermesi veya idam edilenin kanına bulanmış mendil vermesi talepleri olmasın".[94]

Fransa, İtalya ve İngiltere

Kıtanın diğer bölgelerinde, cellatlar aynı zaman insan kanının baş tedarikçileriydi. 1694 yılında Pomet, Parisli eczacıların "birkaç yerden getirilen insan yağı sattıklarını" belirtmektedir. Ama şunu da eklemektedir: "Paris'te herkes bilir ki, cellatlar insan yağını her isteyene sattıklarından, eczacılar ve ilaç yapanlar çok az satabilirler".[95] "Birkaç yerden getirilen" ifadesi kışkırtıcı biçimde muğlaktır. Savaş alanlarını ifade edebileceği gibi, suçluların cesetleri üzerinde çalışan anatomistleri de ifade edebilir. Daha geniş ifadeyle, Pomet'in kuşkulu kaynakları açıklama isteksizliğinden de kaynaklanabilir. Ancak cellada yapılan gönderme yeterince açıktır. Bu özgün tedarikçi, kan satışının yanısıra bir dizi ilgi çekici başka faaliyet de yürütüyor olabiliyordu. Müşteriler kanı doğrudan üretildiği noktadan satın alarak, ürünün kalitesinden emin olabilirlerdi. Böylece muhtemelen ölen adamın yaşını bilecekleri gibi, sağlık durumu hakkında da fikir sahibi olabilirlerdi. En basiti (ve bizim bakış açımızdan ironik olanı) herhangi bir hayvan yağı değil, *insan* yağı aldıklarından emin olabilirlerdi. Cellat, hemen hemen tüm vücut parçaları veya maddelerini (yetişmesi zaman alan kafatası yosunu hariç) sağlayabiliyordu. Pomet'in eklediğine göre; "eczacıların insan kafatası adıyla sattıkları şey, yeni asılan suçluların derisi yüzülmüş, beyni çıkarılmış, iyice yıkanıp kurutulmuş ve alt kısmından testere ile ayrılmış kafatasları" idi.[96] Pomet'in "adıyla sattıkları şey" küçümseyici ifadesi, bu ürünün kalitesinin düşük olduğunu göstermektedir. Ancak onun da bir piyasası olduğunu varsaymalıyız. Cellat (veya eczacı) aksi halde bıçak ve kemik testeresiyle uğraşmazdı.

Erken modern dönem İtalyasında idam edilenlerin cesetlerinin değeri hakkında yazan Giovanni Ferrari, "Herşeyden önce aranan yağdı; ama aynı zamanda kan, diş, saç, yanmış kafatası" ile göbek de müşteri buluyordu. Sonraları "diğer hayvanların yağları gibi arıtılıp sıvılaştırılacak" olan insan yağı, genellikle cellat tarafından suçluların cesetlerinden çıkarılıyordu. Ferrari bazen yağ çıkarmayı "idamdan sonraki son iş olarak" yapıyordu. Bu korkutucu işkencenin -henüz yaşayan bir insanın bedeninden yağların alınmasının- sonra "ağrı kesici olarak satılan" bir ilaca dönüşmesi büyük bir ironi idi.[97]

Pomet'in ifadesinden Fransız cellatların yalnızca ne bulurlarsa satmakla kalmayıp, eczacıların işlerini de önemli ölçüde azalttıkları, bu yüzden eczacıların "çok az" insan yağı satabildikleri açıktır. Benzer şekilde Parisli celladın ticarî zekâsı, onu alternatif bir insan kafatası tipi ortaya çıkarmaya yöneltmişti. Celladın hiçbir şeyi israf etmeye niyeti olmadığı görülmektedir. İngiliz celladın, ceset malzemesi satıcısı olarak eczacı ve hekimlerle rekabet etmeye çalıştığına dair hiçbir kanıtımız bulunmamaktadır. Gerçekten de bir kurban eğer kimsesiz değilse, İngiltere'de olduğu gibi, kafatası defnedilmek üzere ailesi veya arkadaşlarına teslim edilirdi.[98] Burada da zaman zaman cesetler (veya ceset parçaları) tıp uygulamacılarına satılıyor idiyse de, Almanya'daki kamuya açık kan satışlarında olduğu gibi pek yaygın bir ticaret değildi.

Erken dönem Fransa, İtalya ve İngiltere'de idam cezasının en yaygın biçimi asma idi (Ancak ilginç bölgesel farklılıklar olduğunu da not etmeliyiz: Yorkshire'da Halifax, "kişinin hırsızlık yaparken suçüstü yakalanması halinde, hemen kafasının kesildiği" bir yasaya sahip olmasıyla "en meşhur" kasaba olduğu söylenebilir.[99] Asillerin idam edilmesi oldukça nadir görülürdü. Bu gibi olayların bazılarında, suçlunun akrabaları ve arkadaşlarının, cellattan cesedi alabilmek için (siyasal nüfuz kullanmadan rüşvete kadar) çeşitli yollara başvurmuş olması muhtemeldi. Bir suçlunun kafası veya diğer ceset parçalarının şehir surları veya kapılarında âdet olduğu üzere sergilendiği hallerde de satılmaları mümkün değildi. Cellat da ceset parçalarını satamazdı. Ancak tıpkı İtalyan

cellat gibi, saçını ve dişini satabilirdi. Ve eğer durum müsaitse, hainin başı darağacında kesildiğinde, kanını da satabilirdi.

David Brandon ve Alan Brooke'un yazdıklarından ayrıca zaman zaman;

> Tower Bridge (Kuleli Köprü) üzerindeki kesilmiş başlar bile, tıbbî maksatlarla kullanılıyordu. 16. yüzyılda Londra'da Kraliyet Darphanesi'nde çalışan bir dizi Alman işçi (muhtemelen bakır dumanlarına maruz kaldıkları için) aniden hastalandı. Yaygın inanca göre kafatasından yapılmış bir bardaktan bir şeyler içmek, mucizevî iyileştirici etkiler yapabiliyordu. Bu yüzden Tower Bridge'deki başlar alındı ve etleri kaynatılıp soyulduktan sonra, kafatasları göçmen işçiler için bardak haline getirildi. Beklendiği üzere, hasta işçilerden bazıları iyileşirken, birçoğu hayatını kaybetti.[100]

Bu arada İtalya'da onsekizinci yüzyılda nadir olan idamlarda, suçlunun kanı idam yerinde içiliyordu. Floransa'da 1741 yılından kısa süre önce, iki hırslı genç sanatçı, bir adamın karısını öldürmek suçundan idam edildiğini gördüler. Suçluya darağacına kadar üyeleri dinî ritüeller uygulayan ve ölümden önce mahkûmu rahatlatan Merhamet Yoldaşlığı grubu eşlik ediyordu. Bu Katolik törenini eleştiren kimliği belirsiz bir İngiliz yazar, asılan adam indirilir indirilmez;

> bu eşlik edenlerin damarlarını açtığını, kanını birkaç kaba aldığını ve bu kardeşlik grubunun kanı saldırganlık hastalığına tutulmaktan veya ani ve şiddetli ölümden korkanlara büyük bardaklarda sunduğunu, onların da kendilerini bu tür kazalardan koruyacağı hurafesine inanarak iştahla içtiklerini;

yazıyordu. Bu olayın özellikle dikkat çekici tarafı, ölen adamın kanının, kafası kesilmeyip asılmış olmasına *rağmen* içilmesidir. Kanın tıbbî veya büyülü güçleri, yalnızca kanı içenler tarafından değil, buna izin veren devlet memurları tarafından da kabul ediliyordu. Bu yetkililerin damarların kasıtlı olarak açılmasına -ki kan içmeyi kolaylaştırmak için yapıldığı anlaşılıyor- izin vermelerinin nedeni, muhtemelen suçlunun zaten sonradan

parçalara ayrılacak olmasıdır. Bu işi yöneten görevlinin işi, yalnızca o noktada akan kanı tüketmeleri için insanlara izin vermek değil, aynı zamanda bunun düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamaktı (Belki de kanın hiç israf edilmemesini sağlamaya çalışıyorlardı). Bu da bu uygulamanın yaygın olduğunu göstermektedir. Kan içilmesinin bir yöntemi vardı ve bu yöntem önceleri insanların öne geçmek için birbirini ezdiği veya kavga ettiğini görmelerinden dolayı oluşturulmuştu. Merhamet Yoldaşlığı'nın bu durumu onayladığı, etrafa kan dolu bardaklar tutuşturmasından anlaşılmaktadır. Yazar, bu grubun izlediği idam öncesi ritüelinin ayrıntılarını ve kalabalık bir grup olduğunu yazmaktadır.[101] İtalya'da kanın çaresizler veya damgalanmışlar (yani epilepsi hastaları) tarafından değil, ölümü önlemek isteyenler tarafından içildiğine dikkat ediniz. İsveç'te olduğu gibi, bu durum da insan kanının üstün gücü ve kanı içenlerin aslında hasta olmamaları konusunda duyulan inancın ipucunu vermektedir.

Birçok Fransız ve İngiliz asilinin cesetleri de muhtemelen idamdan sonra korunurken, en yüksek makamda olanlar bu korumadan yoksun kalabiliyordu. Evans, XVI. Louis'in Fransız Devrimi esnasında giyotinle idam edilmesinden sonra, seyircilerin "mendil, kâğıt, havlu ve hatta bir çift zarı" onun kanına daldırdıklarını yazmaktadır.[102] Peki neden? I. Charles'ın Ocak 1649'daki idamı bize bir fikir ermektedir. Celladın bir hareketini baltasını hemen indireceği şeklinde yorumlayan Charles, celladına hazır olana kadar beklemesi emrini verir (ve Patricia Fumerton'ın vurguladığı gibi, kendi idamını büyük bir soğukkanlılıkla yönetir). İdamdan sonra cellat kralın saçını tutam tutam satarken, kesme kütüğü üzerine serpilmiş ve kana bulanmış kumları da satıyordu.[103] Yalnızca birkaç saniye içinde yarı-tanrılıktan ticari mala dönüşmek... Sonraları Charles'ın kraliyetçi biyografi yazarı, bazı seyircilerin "ellerini kraliyet kanı ile yıkarken", diğerlerinin "ellerindeki sopaları kana bandırdıklarını ve doymak bilmeyen açgözlülüklerini ve sınırsız insanlık-dışılıklarını tatmin ederken, onun kanına bulanmış taş parçaları ve kumları sattıklarını ve saçlarını satmak için teşhir ettiklerini" belirtiyordu. Bu yazara göre bu satılan şeyler;

farklı kullanım amaçları için satın alındı. Bazıları çok sevdikleri şerefli bir Prensten kalanları korumak için aldı. Bazıları da İngiliz krallarımızın dokunuşuyla iyileştikleri için, hastalıklarına ilaç olarak aldılar. Bu alınan hatıraların tedavi edici etki gösterdiği rivayet edilmektedir. Ve bazıları da zalimce bir kötülükle, bunları nefret ettikleri meşru krallarından ganimet ve yağma malı olarak aldılar.[104]

Gerekçeleri ne olursa olsun, burada anlatılan basit eylemlerin yapıldığında bir kuşku yok gibi görünmektedir. Çünkü aynı yıl ressam John Weesop, "Kral I. Charles'ın İdamına Dair Bir Tanık Gözlemi" başlıklı tablosunda kanı yağmalayan insanları çiziyordu.

Kuşkusuz bu oldukça ünlü idamda olağanüstü geniş bir motifler dizini bulunuyordu. Yukarıdaki anlatımdaki görünür ayrım, olumlu ve olumsuz, kraliyet yanlısı ve cumhuriyetçi ayrımlarıdır. Ama aynı zamanda bazı seyircilerin kadim bir ilacın peşinde koşan epilepsi hastaları olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar Charles'ı, Hz. İsa'nın İncil'de hitap ettiği sıradan insan olarak görüyorlardı.[105] Ona herhangi bir manevî değer yüklemeyip, yalnızca cesedini yararlı ve güçlü olarak değerlendiriyorlardı.[106]

Diğer açılardan, Charles'ın idamının rutin idamlardaki özellikleri taşıdığını görüyoruz. Çünkü uzun yıllar boyunca İngiltere'de celladın ipi, idam kütüğüne benzer bir güce sahip olarak görüldü. Bu yüzden cellat, talebi karşılamak ve kârını artırmak için, ipi mümkün olan en küçük parçalara bölerek satıyordu.[107] Kana bulanmış kum da rutin olarak satılıyordu ve en azından bir olayda (1820 yılında) kalabalık suçlunun sandalyesini kırıp parçalar halinde paylaşmak üzere idam sehpasına hücum etti. Bu olay 1649 yılında parçalara bölünerek satılan idam kütüğünü hatırlatmaktadır.[108] Bazıları Charles'ın saçını kutsal bir hatıra olarak isterken, diğerleri yalnızca Roma ve Milan'daki cellatlardan rutin olarak idam edilenin saçını isteyen İtalyanların âdetini tekrarlıyordu.[109]

Charles'ın idamının siyasal şartları, doğal olarak idam sehpasının etrafındaki Kraliyet yanlılarının eylemlerinin en azından Katoliklere benzer bir nitelik içerdiğini göstermektedir. 1595 yılında

Cizvit şehidi Robert Southwell'in idamında, kalabalık "ölen adamın hatıraları için haykırdı ve mendillerini sıçrayan kana buladı".[110] Daha sonra Down ve Connor Piskoposu Cornelius O'Deveny 1611 yılında Dublin'de idam edildiğinde, (güvenilir Protestan yazarımız Barnabe Rich'in anlatımına göre) Katoliklerin kutsal hatıra açlığı daha da belirgin hale gelmişti.[111] "Cellat piskoposun başını koparır koparmaz, Dublinliler ona doğru koşmaya başladı. Bazıları başı üzüntü içinde ellerine alıp ağlayıp iç çekerken... bazıları da kafadaki tüm saçı tamamen kesip, kutsal bir hatıra olarak saklamak üzere aldılar". Rich, cellat titiz davranmasa, başın da çalınacağında ısrar ediyordu. Bu arada;

> Cellat cesedi dörde bölmeye başladı. Kadınlar mendillerini hainin kanına bulayabilmek için hızla ve coşku içinde cellada doğru koştular. Ceset dörde bölündükten sonra, ne el ne de ayak parmağı kalmamış, hepsi koparılıp alınmıştı. Katoliklik taassubunun verdiği hırsla, giysilerini parçaladılar ve bazıları da onun şahsına ait bir kutsal hatıra alamayınca, bıçaklarıyla idam sehpasının ağaçlarından parçalar kopardılar. İdam ipini de ihmal etmeyeceklerdi; ama o ip kutsal amaçlarla kullanmak üzere alınıp saklandı.[112]

Piskoposun kalçaları cellat tarafından beş şiline satılırken, ilâhî adalet eseri, celladın pelerini de, piskoposa ait sanılarak çalındı. Bu yapılanlar "Katolik" gibi görünse de, bazıları da büyü amacıyla kullanmak üzere alıyordu. Bu sözde Katolik aşırılıkların birçoğu, ondokuzuncu yüzyıla kadar Alman Protestanlar tarafından da tekrarlandı.

Eğer fırsat bulsaydılar, İngilizler daha fazla insan kanı içerler miydi? Katolik kan simyası hakkında söylenenlere bakılırsa, buna akla yatkın bir cevap bulmak mümkündür: "İtalyanlar kadar değil!" Çünkü İtalyanlar bunu tüm idamlarda yapıyorlardı. I. Charles olayı bizi açık fikirli olmaya zorlamaktadır. Yapılanlar bu ada krallığında, potansiyel İngiliz vampirlerin boğazlarını kuru tutmaya yönelik bir geleneğin parçası mıydı? Eğer kafa keserek idamlar İngiltere'de standart bir uygulama olsaydı, 1856 yılındaki Funen olayını ("Danimarka'nın Funen adasında iki kız, kafası

kesilen bir suçlunun sıcak kanını aldı ve içti!") hararetle yazan İngiliz gazetesi en azından ünlem işareti koymazdı.[113]

Buraya kadar Almanya'dan cesetten yapılma (veya büyülü) ilaçların birkaç özel kullanım şeklini görmüş olduk. Başka nerede ceset parçalarını gizlice ve bedavaya bulabilirsiniz? Şimdi geceleyin sokaklarda, tarlalarda ve mezarlıklarda, yamyam kaçak avcıların ve mezar hırsızlarının izini süreceğiz.

Darağacı ve Çark

1635 yılı Nisan ayında Londra'da bir kasap, ünlü bir soyguncu ve katil olan, yeni idam edilmiş ve St. Pancras Kilisesi'nin önünde ibret olması için zincire asılmış bulunan Tom Shearwood'un cesedinin yanından geçti. Kendi kendine ayrık otlarının bu şekilde temizlenmesi kötü bir şey değil diye düşünüyordu. İronik biçimde, tam da pusuya yatmış haydutların bulunduğu noktadaydı. Onu yakalayan ve üzerindeki parayı az bulan haydutlar, giysilerini soydular, onun ağzını bağladılar ve darağacına bağlayıp, acımasızca "cesedi izlemek" zorunda bıraktılar.

Ağır suçlular için bile çürüyen bir cesede yakın olmak caydırıcı bir etki yapmış olmalıydı. Ancak bu gizlenen soyguncuların özellikle o noktada pusuya yatmalarının iyi bir nedeni vardı. 1635 yılında Shearwood'un cesedi muazzam izleyici topluyordu. O kadar ki yerel makamlar cesedi daha da ileri, Islington'ın ötesindeki kavşağa taşıyarak etrafındaki alanı genişletmek zorunda kalmıştı. (Bunun da "izleyicilerin karmaşasından kurtulmak için" geceleyin yapılması gerekmişti.[114]) Bu izleyicilerden bazıları yalnızca manzarayı görmek isteyen seyirciler veya kadın suç ortağı Elizabeth Evans ile birlikte onun suçlarına katılmış olan Shearwood'un adamlarıydı. Ama bazıları da cesetten hatıra almak veya tedavi olmak (en basit haliyle ölünün eli veya bedenine dokunarak deva bulmak) isteyenlerdi. Bu açıklamaya St Pancras Kilisesi'nin, Londralı eczacıların caddesi olan Bucklersbury'ye çok yakın olduğunu, onların da bazı korkusuz müşterilerini cesede dokunmaları için zaman zaman buraya getirmiş olabileceğini de eklemeliyiz.

Bunun gibi zincirlenmiş ve asılmış cesetler, genellikle birkaç ay boyunca orada kalıyordu. En azından kolayca gömülerek kurtulmak mümkün olan Shearwood'un cesedinin taşınmasıyla uğraşılmasının nedeni buydu. 1609 yılında Jonson, *Masque of Queens* adlı eserinde, bir cadıya şunları söyletir: "katil... zincirlere asılı halde" o kadar uzun süre kalmıştı ki "güneş ve rüzgar damarlarını büzmüştü".[115] 1591 yılında Jonson'ın kendisi de 27 Ocak Çarşamba günü Arnold Cosby asıldığında benzer bir ceset görmüş olabilir. Wandsworth kasabasının sonundaki yüksek bir tepedeki darağacına götürülen Cosby pişman olmuştu, merdivene yöneldiğinde dualar ediyor "hâlâ bu son anında bile Tanrıdan kendisini affetmesini diliyordu". Sonra bu ünlü noktada herkesin görmesi için "zincire asılmış halde" bırakıldı.[116] Benzer bir akıbeti 1708 yılında William Anderson Horner yaşadı. Bayan Blyth'ı öldürdüğü için idam edilmesinin ardından, Edinburgh ile Leith arasında zincire asılı şekilde bırakıldı.[117] İngiltere'de darağacı ancak 1834 yılında yasa ile kaldırıldı.[118]

Bir cesede yalnızca dokunmak isteyenler için, ceset askıda çok uzun zaman beklemek zorunda kalıyordu. Evans'ın yazdığına göre, Almanya'da bir ceset Münih'in dışındaki darağacında 1697 yılından 1702 yılına kadar sabırla çürümeyi bekledi. Bir diğeri ise 1776 ila 1784 yılları arasında dayanırken, "doktor Louis Stromeyer... ondokuzuncu yüzyılın başlarında Hanover'ın yakınındaki darağacında idam edilen bir erkek suçlunun "siyaha dönen kalıntıları"nın on yılın üzerinde asılı kaldığını gördüğünü" hatırlamaktadır.[119] Moryson da hem bu şekilde bekleyen cesetlerin sayısı, idamların sıklığı ve ölüm cezası gerektiren suçların çokluğu karşısında şaşkına dönmüş gibi görünmektedir.[120] Yazar ayrıca işkenceler ve idam metotlarının kıtaya özgü olduğunu vurgulamaktadır: "Kasten bir adamı öldüren kişi ve benzeri iğrenç cinayetler işleyen kişilerin, tüm kemikleri bir çarkın üzerinde kırılır ve bazı hallerde etleri kızgın kerpetenle parçalanır". Bu arada;

> İdamdan sonra suçlunun kemikleri ve organları bir araya getirilir ve idam yerine kurulan bir çarkın üzerine dizilir... Suçlunun kötülüğünün ebedî hatırası olarak, işlediği suç veya cinayet

sayısında kemik çarkın çeşitli yerlerine asılır ve ben kendim bazen onsekiz ve çoğu zaman da ondört kemiğin cinayet sayısını hatırlatmak için asıldığını gördüm.[121]

Moryson bu "işaretlerin" "uzun süre" kaldığını belirtirken, Evans çoğunlukla öyle olmadığını belirtmektedir. "1770 yılında Memmingen'da asılan bir suçlunun parmakları kesilip alınmıştı" ve benzer hırsızlıklar ondokuzuncu yüzyıla kadar da sürmüştü. Moryson bu olaylardan birinde 1811 yılında Pollnow'daki çarktan çalınan bir kemikten söz etmektedir. 1837 yılında Rochltz'de "idam edilmiş bir suçlunun kafası, idamın ertesi gecesi iz bırakmadan ortadan kayboldu" ve 1801 yılında Hamburg'ta bir doktor "idam edilen suçluların cesetlerinin epilepsiye ilaç yapma maksadıyla bir anda tamamen yağmalandığı"ndan yakınıyordu.[122] Doktorun şikâyetinin özellikle insanların suçluların cesetlerini hekimler kadavra olarak kullanmak üzere almadan önce parçalamalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu tür hırsızlıklar zordu ve çaba gerektiriyordu. Çarkın üzerinden kemiklerin alınması da ustalık ve azim gerektiriyordu; çünkü çarkın kendisi genellikle bir çukurun üzerine kuruluydu ve yerden yaklaşık yedi metre yükseklikteydi.[123]

Diğer ülkelerdeki bu tür hırsızlıklar konusunda daha az bilgimiz varsa da, suçluların cesetlerinin Fransa'da benzer şekilde sergilendiğini biliyoruz Fransa'da misafir öğrenci olarak bulunan İrlandalı tıp öğrencisi Robert Perceval, 1781 yılında gördüğü böyle bir manzara karşısında şok olmuştu.[124] 1536 yılı civarında Louvain'de Alman doktorun şikâyet ettiği yağmanın tam tersi bir şekilde ünlü anatomist Vesalius, bir iskelet oluşturmak üzere cesedi sergilenen bir suçlunun kemiklerini çalmıştı.[125] Özellikle Avrupa kıtasında, Paracelsus'un asılan cesetler konusundaki tavsiyesinin çok pratik olduğu ortaya çıkmıştı.

Anatomistler

İngilizlerin cesetten ilaç yapma sürecinin erken aşamalarında, en aktif rolü oynayanın hekimlerden çok cerrahlar olduğunu

görmüştük. Elizabeth'in tahtta olduğu sürenin çoğunluğunda, tıp eğitimi için kadavra kesme ağır ve aşağılayıcı görevini hâlâ cerrahlar üstleniyordu.[126] Bu durumda cerrahların aynı zamanda dersler bittikten sonra kadavraları elden çıkarmak zorunda kaldıklarını da anlayabiliriz. Cesetten ilaç yapmayı en erken savunanlar olması nedeniyle, Banister ve Hall gibi şahsiyetlerin bu tedarik kaynağının avantajından yararlanmamaları sürpriz olurdu. Cerrah ve hekimlerin (1584 yılından itibaren) yılda yalnızca sekiz mahkûmun cesedini almalarına izin veriliyordu. Bu yüzden İngiltere'de cellattan malzeme alma güçlüğü dikkate alındığında, bu cesetlerin çok kıymetli olması kaçınılmazdı.[127]

Hem hekimlerin hem de cerrahların, işleri bittikten sonra suçluların cesetlerini elden çıkarma konusunda çok titiz olmadıklarını gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Tarihçi Sidney Young 1578 yılında berber-cerrahların yıllıklarından, odanın üyelerinin suçluların cesetlerini salondan çıkarmalarını -ve özellikle "hayvan derisi gibi tabaklamak için" derilerini yüzmelerini- yasaklayan bir emri kaydetmektedir. Young bu emrin onaltıncı yüzyılın sonlarında "ağır suçluların eşyalarının hatıra olarak alınması manyaklığını" yansıttığını savunmaktadır.[128] Bu manyaklığın Almanya'dakiyle yarışabileceğini söylemek güçtür. Ama Almanya'da insan derisine ebeler ve hamile kadınların çok değer verdiğini biliyoruz. 1747 yılında Johann Georg Trenkler isimli bir cellat "insan derisi sağlayarak hamile kadınlara ne kadar değerli bir yardımda bulunduğunu anlatırken", Stuart bu derinin muhtemelen önce tabaklandığını, sonra "şeritler halinde kesildiğini ve hamile kadınların doğum esnasında bu şeritleri kemer gibi beline bağladığını" ortaya koymaktadır.[129] Bu İngiliz emri bize iki şey söylemektedir. Birincisi; hem doğaüstü hem de tedavi edici güçlere sahip olduğu düşünülen insan bedeni parçalarına çok güçlü bir talep vardı. İkincisi; en azından bazı berber-cerrahlar ceset parçalarını Cerrahlar Hali'nden kaçırmaya hazırdı. Bunu malî bir kazanç elde etmek için yaptıkları neredeyse kesin olduğundan, insan yağı ve kemiği gibi diğer malzemeleri de kaçırdıkları söylenebilir. Nedenleri ne kadar farklı olursa olsun, İskoç cerrah John

Bell, 1794 yılında Edinburgh'taki Cerrahlar Hali'nden beden parçaları kaçırmakla suçlanmıştı.[130]

Peki hekimler de bu tür bir ticarete bulaşmış mıydı? Jonson'ın, 1605 tarihli komedisi *Volpone*'da oyuna ismini veren kahraman bir noktada "Mantualı Skoto" takma adını kullanıyordu. Sahte her derde deva ilacı -mütevazı bir şekilde "Oglio del Scoto" adı verilmişti- "altıyüz maddenin yanısıra, anatomistlerden satın aldığımız ve maddeleri kaynaştırmak için kullandığımız bir miktar insan yağı" içeriyordu.[131] Burada "anatomist", cerrahlardan çok hekimleri ifade etmektedir.

Anlatılan bir öykü özellikle hekimlerin daha çok soylu hastaları cezbettiğini göstermektedir. Hekim ve anatomist Robert Fludd'un cesetten yapılma ilaçların çok ateşli bir savunucusu olduğunu biliyoruz. Fludd, ilaç olarak kullanmak için "havada asılı bir adam"ın cesedini kullanabiliyordu. Bu cesedin hekimlerin anatomi dersleri için yıllık olarak kullanmalarına izin verilen altı suçlunun cesedinden birisi olduğu neredeyse kesindir. Fludd muhtemelen öğretim üyeliği rolünü 1620'li yılların ortasından itibaren (William Harvey ve diğerleri ile) paylaşıyordu. Ölümünden sonra yayınlanan bir kitapta, öğretim üyelerinin ayrı suçlu kadavraları üzerinde pratik yapılan kamuya açık dersler düzenlemesinin gelenek olduğunu açıklamaktadır.[132]

Bir defasında evinde bu nedenle bir ceset varken;

> Eczacı Bay Kellet tarafından belinde bir kötü huylu tümör bulunan hanımefendinin cesede eliyle dokunması ve eli alıp kendi vücuduna vurmasına izin vermeye ikna edildim. Çünkü tecrübeler bu tür korkunç şişlikleri yok etmede bu yöntemin çok etkili olduğunu göstermişti.

Fludd buna izin verdi ve kısa süre sonra kadının kocası, karısının iyileştiğini söyleyerek ona teşekkür etmek için geldi.[133] Bu olay bize, eğitimli kişilerin de bu tür tedaviler peşinde koştuklarını ve eczacıların aracılık ettiğini, bu yönteme sempati duyan hekimlerin de işbirliği yapmaya hazır olduklarını göstermektedir (Onlarca yıl sonra, Boyle'un bu ilacı guatr çekenlere 'şiddetle tavsiye

ettiğini' görüyoruz).[134] Yine bu olay bize bu yöntemin, darağacının etrafındaki kötü boğuşmadan daha uygun bir alternatif olduğunu göstermektedir. Bu olayda olağandışı bir şekilde hiçbir şey yenilmemişti. Ancak anatomide kullanılan kadavraların yamyamca amaçlar için tüketilmesi ihtimalini göz ardı edemeyiz.

Cerrahların kadavraların illegal kullanımı hakkındaki hükümlerine rağmen, Fludd'ın döneminden yirmi otuz yıl sonra bile, birilerinin ölü bedenlerle tuhaf şeyler yapmaya devam ettiği görülmektedir. 1684 yılı ilkbaharında bazı çocukların topu Londra'daki Gray's Inn Lane'in havuzuna düştü. Topu almak isterken önce suyun üstünde yüzen bir peruk gördüklerini sandılar. Sonra bunun aslında insan saçı olduğunu keşfettiler. Saç kahverengiydi ve altında insan derisi vardı- deride burun, dudaklar, gözkapakları ve kulakların işaretleri hâlâ duruyordu. O tarihte birkaç potansiyel cinayet kurbanı bulunuyordu. Örneğin; Londralı tüccar Edmund Hally üç haftadır kayıptı. Bulunduktan sonra "yüzlerce insana" gösterilmesine rağmen derinin kime ait olduğu hiçbir zaman tam olarak teşhis edilemedi. Cerrahlar da halk kadar şaşkındı ve "bu deri soyma işini kim yapmışsa sıradan birisi olmadığı", "her parçasını tamamen soyduğu" buna göre işinde usta birisi olması gerektiğini teyit ettiler.[135] Usta olsun ya da olmasın, deriyi soymak için çok uğraştığı belliydi. Merak ettiğimiz yalnızca, bu bıçak ustasının insan tenini hayvan derisi gibi tabaklamaktaki niyetinin, Evans'ın onyedinci yüzyıldan itibaren Almanya'da ayrıntılarını verdiği maksatlarla kullanılmak üzere satmak olup olmadığıdır.[136]

Mezar Soygunculuğu

1678 yılında Avebury civarındaki kırsalda bir akşam köpeğinizi gezdirmeye çıktığınızı düşünün. Overton Hill'deki antik taş dairelere yaklaşırken hayvan aniden hırlamaya başlıyor. Tasmasını sıkıca tutarak, birkaç ihtiyatlı adım atıyor sona donup kalıyorsunuz. Alacakaranlığın içinde beş on metre ileride iki adamın hararetle kürek salladığını görüyorsunuz. Önlerinde üçüncü bir

figürün beyaz sopalar yığını gibi görünen bir şeyin üzerinde eğilmiş halde durduğunu, beyaz sopaların koyulaşan karanlık içinde tuhaf bir solgun ışıkla parladığına tanık oluyorsunuz. Adamın birisi o anda hâlâ sizin farkınıza varmamış bir halde, yerden sopa olmadığı kesinlikle belli olan bir şeyi kaldırıyor. Lambayı bir elinden diğerine alıp yüzünde gölgeler oynaşırken, bir an adamın konuştuğu, belki de onun avucunda ona yüzünü dönmüş oturan kafatasını sorguladığı gibi tuhaf bir illüzyonu yaşıyorsunuz. Adamın arkasında kürekler ritmik bir şekilde yeri kazmaya ve toprak ve taşları dışarı atmaya devam ediyor. Mezar çoktan iyice oyulmuş ve adamlardan birisi yeni üzerini açtığı iskeletin sallanan eli her şeyi kuşkuya yer bırakmayacak şekilde anlatıyor...

Eğer bu şüpheli şahsiyetle karşılaşmış olsaydınız, daha da çok şaşıracaktınız. Muhtemelen sizi çok iyi yetişmiş, çok hoş bir sesle ve Restorasyon dönemi beyefendisinin cazibesiyle konuşan, akşamın güzel havasını öven ve bir ilkbahar öğle sonrası kelebekler yakalamak için uğraşan bir amatör tabiatçı gibi davranan tavrıyla karşılayacaktı. Sonra -hâlâ en iyi mezarlık tavrıyla- yakın dönemde insan kemiklerinden yapmayı keşfettiği "asil ilaç"ın büyük başarısını anlatmaya başlayacaktı. Bütün bunlar akla yatkın ve yeterince doğaldı. Çünkü o adam aslında sizin yerel aile doktorunuz, çok iyi tanınan ve çok saygı gören Marlborough'lu Dr. Toope idi.

Toope insan kemiği bulmaya çok istekliydi. Arkeolog Jonathan Trigg, doktorun 1678 ve 1685 yıllarında (bu iki tarih arasındaki uzun boşluk da dikkate alındığında, bu aradaki yıllarda da aynı şeyleri yaptığını düşünebiliriz) başarıyla kazı yapıp kemik çıkardığından kuşkulanmaktadır. Üstelik Toope kemikleri yalnızca "Mabedin çevresindeki bir Sakson mezarlığı olabilecek" bir yerden kazmakla kalmadığını, ayrıca West Kennet Long Barrow olarak bilinen antik tümülüse de girmenin yollarını bulduğunu" biliyoruz. Burada gömü dairelerinin derinliği ve tümülüsün farklı yapısı yüzünden, doktorun kazmaya çalıştığı yerler ölümünden sonra bile görünüyordu. Toope -veya bilindiği ismiyle Took- arkeologlar arasında "yarısına kadar kazarak uzun güney höyüğünü

kötü biçimde bozan" kişi olarak kötü bir ün kazanmıştı.[137] Ancak Toope'un kendisi mezarlık kazı laboratuvarı hakkında utanmış veya savunmaya geçmiş değildi. 1 Aralık 1685 tarihli bir mektubunda, günlük tutan John Aubrey'e bu kemiklerden "kendisi için kilolarca "depoladığını, "bunlardan birçok dertli komşusuna çare olan asil bir ilaç yaptığını" yazıyordu. Kemiklerin kendilerinin "büyük ve neredeyse çürümüş olduğunu, ancak dişlerinin iri ve muhteşem şekilde beyaz, sert ve güçlü" olduğunu eklemektedir. Ayrıca o günlerde hiç tütün içilmediğini not etmektedir.[138]

Dr. Toope'un "asil ilacı"ndan ne anlamalıyız? Daha ilk başta bir husus bizi çarpıyor. Doktor Sakson Mezarlığı ve West Kennet gibi ikisi de uzak ve isimsiz olan uygun tedarik kaynağından iskeletler seçiyordu. Hiç kimse gut hastalıklarını tedavi etmek için kendi büyükannelerini yuttukları kaygısını taşımak zorunda değildi. Bir kez daha zamanın gücü, ölülerin potansiyel olarak kaba sömürüsü ve ölü yamyamlığını yumuşatıyordu. Dr. Toope'un bu bol ve ucuz eczacılık malzemelerinden kâr elde ettiğini varsayabiliriz. (Aubrey Toop'un Overton Hill'de kesinlikle kazı yaptığını teyit etmekte ve kuru biçimde "Dr. Toope son zamanlarda Golgotha'ya yine kendisine ilaç malzemesi bulmak için gitti" demektedir).[139] Burada yine "birçok komşunun derdine çare bulduğu" iddiasını da hemen reddetmemeliyiz. Eğer onlar çare olduğunu *düşünüyor* (veya hissediyorlarsa), o zaman modern plasebo reçeteleri kadar başarıyla tedavi edilmişler demektir. Ancak durumun etiği, hem kâr hem de meslekî sorumluluk potansiyel motifleri, Londra veya Edinburgh'un meşgul darağaçlarından çok uzak olan kırsal bölgelerde, az çok nitelikli pratisyenlerin Dr. Toope'un girişimine benzer girişimlerde bulunmuş olmaları muhtemeldir.

Toope muhtemelen yeni veya eski mezar taşı belli olan mezarları soymama konusunda kendisine sınır koymuştu. Ancak bu dönemde kemikler ve kafatasları büyük rağbet görüyordu ve herkes çok eski anonim mezarlıklara yakın yaşama şansına erişemiyordu. Toope'un döneminde bir spor rehberinde öğütülmüş insan kafatasının balık yemi olarak kullanılacak solucanlar için yuva (ve muhtemel gıda) olarak tavsiye edildiğini görmüştük. Yine

Thomas Willis, diğerleri gibi, 1660'lı yıllarda insan kafatasını ilaç olarak kullanıyordu. 1694 yılında Pomet "İngiliz eczacıların, özellikle de Londralı olanların, üzerinde tıpkı meşe ağaçlarının üzerindeki gibi "biraz yeşil yosun bulunan ölü kafatası veya kafatasları sattığı" konusunda yorum yapıyordu. Pomet'in meslektaşı Moise Charas, İngiltere'ye yaptığı bir ziyarette, bu kafataslarını görmüş ve ayrıca bazı kafataslarının "tamamen yosunla kaplı olduğuna... ve bazılarının bazı kısımlarında yosun büyümüş olduğuna" tanık olmuştu.[140] Charas burada bunların eczacıların vitrinlerinde müşteri çekmek için açıkça sergilendiğini ima etmektedir ve ayrıca ayrıntılara dikkat etmiş olması da, bu tür görüntülerin Fransa'da bu kadar yaygın olmamasıdır.

Özellikle kafatasları satışa hazır görünmektedir. 1686 yılında Richard Blome, olta balıkçılarına bunları solucan kutusu olarak kullanmalarını tavsiye ettiğinde, kafataslarının bulunması çok kolay olmalıydı ki, nereden bulabileceklerini söylemeye bile gerek görmemişti. Kraliyet cerrahı Gideon Harvey'in 1768 yılında bizi bilgilendirdiği üzere, "eğer sağlamsa, bir ölü adamın kafatası, sekiz ila onbir şilin ediyordu".[141] Ve o dönemde sıradan bir işçi günde en fazla on peni kazanabiliyordu. Eğer bir kafatası bulsaydı, korkmaktan çok, çok büyük mutluluk duyardı. Çünkü gördüğü nesne, ölüm ve çürümeden çok, onun için şans ve paranın sembolüydü. İtalya'da 1726 tarihli bir tıp eserinde, mezarlıklardan kafatası hırsızlığından, bunun hem rutin hem de sorunsuz olarak yapıldığını ima edecek şekilde söz edilmektedir.[142] Eğer kafatasları bu kadar bol ve kârlı ise ve eğer nereden bulunduğuna dair hiç kimse zor sorular sormadan satılabiliyor veya sergilenebiliyorsa, o zaman kemiklerin de (muhtemelen daha anonim kabul ediliyordu) benzer bir şekilde muamele görüyor olması gerekir.[143]

Johann Schroeder'e göre; "bütün kemikli veya kemiksiz cesetler mumya adı altında dükkânlarda yer alıyor"du. Kemikleriyle birlikte bir ceset nadir bir ürün olmalıydı ve İngiltere'de, Fransa'da veya Schroeder'in Almanyasında olduğu gibi açıkça satılmıyordu. Buna karşın 1650'lerden itibaren John French ve George Thomson gibi kişilerin neredeyse tüm vücuda ilaç malzemesi olarak

baktıklarını, böylece bu malın değerini de yükselterek mezar kazıcılara ve zangoçlara (her iki grup da yüksek maaş almıyordu) ilave bir teşvik sağladıklarını biliyoruz. Ayrıca bazı aristokrat aileler için cesedin popülerliğini de hatırlayınız. Bu aileler tedariki nereden sağlıyorlardı? Kafatası için para ödeyebilecek güçleri olduğu kesindi. Ancak muhtemel tedarikçilerden uzak oldukları dikkate alındığında, birkaç ay veya birkaç yıl önce gömülmüş çiftlik çalışanlarının mütevazı mezarlarını kazmış olmaları mümkündür. Bu devirde, *Downton Abbey* gibi televizyon programlarının sınıflar arası yakınlık (Burada İngiltere'nin yüksek tabakasından -zengin ve ensesi kalın- en yoksullarına kadar yalnızca büyük ve mutlu bir aileyiz) efsanelerini yayma arzusu dikkat çekicidir. Aslında aristokratlar ile köylüler arasındaki en yakın ilişkiler genellikle çok daha karanlık bir ilişkidir: Yoksullar zaman zaman kendilerini ilaç şeklinde zenginlerin karnında bulurlar.

Çok iyi bilindiği üzere sistematik ve ticarî mezar soyuculuğun en kötü örnekleri onsekizinci yüzyılın sonları ile ondokuzuncu yüzyılın başlarında gerçekleşti.[144] 1798 yılı Mart ayında bir Cuma sabahı saat 03.00 sularında, Londra'da bir bekçi, Tottenham Court Road mezarlığından gelen bir Hackney arabasında insanlar gördü. Polis arabada bir bebek cesedi buldu ve sekiz diğer ceset de mezarlığın yanındaki bir çukurda torbalar içinde bulundu. Mezar kazıcısı ve arabacının bu suçu işlediğinden kuşkulanıldı. Cesetlerin büyük çoğunluğu "önceki akşam defnedilmişti".[145] Bu ayrıntı özellikle dikkat çekicidir. Çünkü bu cesetler için para ödeyen anatomi okullarının yeni ceset istedikleri açıktır. Gerçekten de bu dönemde anatomistler, kadavra olarak kullanacakları cesetlerin tam olarak ne zaman ve ne tür bir ölümle ölmüş olması gerektiğini bile belirliyorlardı.[146] Bu ortamda mezarlıklar dinlenme yerleri olmaktan çok, iyi işletilen ceset dükkânları gibiydi.

1743 yılındaki ölümünden bir süre önce, şair ve oyun yazarı Richard Savage mezar soyuculuğunu cesetten ilaç yapma ve kadavra çalışmasıyla ilişkilendirmişti. Başucunda bulunacağı ölüm döşekleri konusunda çok titiz davranan ahlâksız bir adamı hicveden şair şöyle diyordu:

Yoksul garibanlardan uzak durur;
Ama hastalandığında dua eder zengine,
Ve bekler de bekler, sızabilmek için vasiyetine.
Sonra fırsatını bulunca dalar kutsanmış şaraba,
Ruh hızıyla, çıkar kutsal âlemlere.
Bu güzel papaz Londra'da niye para kazanmasın?
Önünde dizilmiş çifter çifter tabutlardan.
Hem öğrenmiştir mezar soyuculardan,
Günahkâr elleriyle müdahale etmeyi ve soymayı ölüleri;
Koparmayı yüzükleri, parmakları köklerinden kopsa da,
Ve parçalamayı ganimet barındıran kefenleri.
Kafataslarını kimyagerlere ayırır para karşılığı,
Kadın cesetler cerrahların satın alınmış malı...[147]

Tottenham Court Road olayının meydana geldiği dönemde, mezar soygunculuk o kadar yaygındı ki, *The Times* "mezar soygunculuğunu önlemek ve anatomi okullarına kaba önyargılara çarpmadan malzeme sağlamak için" yeni bir metot öneriyordu: "bu tür önyargılara sahip olmayan tıpla uğraşanların cesetlerini kadavra olarak kullanmak".[148] Benzer şekilde 1817 yılında bu pratik, dramatik bir kara mizah şeklinden çok daha tanıdık bir uygulamaydı. 18 Ekim Cumartesi gecesi "bazı şakacılar sarhoş bir adamı çırılçıplak soydular, bütünüyle bir torbanın içine koydular ve onu arabayla Blenheim Caddesindeki ünlü bir anatomiste götürdüler ve ölmüş bir adamın cesedi gibi para karşılığı sattılar". Torba basamaklardan aşağı yuvarlanınca, içindeki adam "ayıldı, başını ve kollarını torbadan çıkarıp, cerrah ile yardımcısının dehşet ve şaşkınlık içindeki bakışları arasında, onlardan merhamet dilenmeye başladı".[149]

Germen ülkelerinde cesetten ilaç yapmanın çok güçlü ve kalıcı bir geleneğe sahip olduğunu görmüştük. Bu hususu dikkate aldığımızda, Viyana'da 1784 yılından sonra mezarlıkların yerinde bir değişim olduğunu görmek ilginçti. Tatjana Buklijas'ın yazdığına göre, bu değişim "mezar soyucuların ceset ve ceset parçalarını çalıp satmaları için uygun ortam yarattı".[150] Bu ticaretin önemli bir kısmı tıp okullarının teşvikiyle gerçekleşiyor olsa da, tam bu

dönemde ünlü (ve genellikle daha ayrıcalıklı) ölüler bir başka tür hırsızlığın hedefi haline geldi.

Yarı bilimsel "Gal sistemi" (onsekizinci yüzyılın sonlarında Franz Joseph Gall tarafından önerilmişti) kafatasının şeklinin akıl veya dehayı belirlediği teorisini savunuyordu ve bu yüzden çıplak kafatasları da değerli bir mal haline gelmişti. Kafatasınızın şekli en azından hayattayken akıllı veya yetenekli olup olmadığınızı gösteriyordu. Bu yeni mezar soyuculuk dalgası, Haydn, Beethoven, ressam Francisco Goya ve İngiliz doktor ve yazar Sör Thomas Browne'nin kafataslarının da çalınmasına yol açtı.[151] Özellikle Sir Browne'nin kafatasının çalınması ironikti. Çünkü onun şöyle bir merakının olduğunu herkes duymuştu:

> Kemiklerin kaderini kim bilir kim değiştirir veya kemikler ne kadar sıklıkla gömülür?... Mezarımızdan çıkarılacağız ve kafataslarımız içki kadehi yapılacak. Kemiklerimiz düşmanlarımızın zevki ve sporu için pipoya dönüştürülecek. Bunlar ne trajik iğrençliklerdir![152]

Başka bir yerde şu kafa karıştırıcı itirafı yapıyordu: "Ben ölümden utandığım kadar, ölmekten korkmuyorum". Muhtemelen kafatasının 1840 yılında bir fırsatçı mezar soyucusu tarafından çalındığını, 1847 ila 1922 yılları arasında Norfolk ve Norwich Hastane Müzesi'nde sergilendiğini öğrenseydi daha çok utanacaktı.

Buklijas "Viyana'nın kenar mezarlıklarından elde edilen kafataslarının, Gall'in ünlü koleksiyonunun ana malzemesi haline geldiğini" ve bu bölgede özellikle yoksul sınıfların, eczacılar bedelini ödemeye razı olduğu sürece rahat etme şansının pek olmadığını eklemektedir.[153] Bu gibi yerel farklılıklar bağlamında, 1880'li yıllar gibi geç bir tarihte yoksulların cesetlerinin (çocuklar dâhil) çoğu zaman izin alınmaksızın, Oxford Üniversitesi Tıp Okulu tarafından kadavra olarak kullanıldığını belirtmeliyiz.[154]

Sessiz mezarlıkların özel hayatına yönelik bu toptan saldırılar, Avrupa'daki tıbbî yamyamlığın (özellikle İngiltere'de) zirveye ulaşmasından sonra meydana geldi. Ancak ölülere yapılan bu saldırı dalgası hakkında iki şeyi göz önünde bulundurmalıyız.

Birincisi; insan hayatının kutsallığı ve genel fiziksel durumunun iyileştirilmesi ilkesi üzerine kurulan bir alan olan tıp bilimi, üç asırdan fazla süre boyunca ceset bütünlüğünün, insan onurunun ihlali ve zihinsel travmanın sorumlusudur. İkincisi; eğer mezar soyma, bu dönemde bu kadar uzun süre ve bu kadar yaygın bir şekilde gelişmişse (ve en saygın kişilerin mezarlarına kadar nüfuz etmişse), onaltıncı ve onyedinci yüzyılda da aynı şekilde olması büyük ihtimaldir.

Ancak bu erken dönemde, yalnızca bazı küçük ipuçlarından hareket ederek sonuca varabiliyoruz. Örneğin; Paracelsus'un taze cesetlerin değeri konusundaki sözlerine bir kez daha bakınız. Kendisi gayet doğru bir şekilde "hekimler veya diğer ilgililer mumyaları doğru bir şekilde kullanmayı öğrenmiş olsalardı", hiçbir ceset "darağacında üç gün boyunca tutulmayacaktı" diyordu.[155] Bu "diğer ilgililer" ne anlama gelmektedir? Eczacı ve cerrahlar mı? Ama aynı zamanda mezar soruyuculara veya kişisel kâr amacı güden aracılara gönderme yapıyor olması da güçlü bir ihtimaldir. Paracelsus burada suçluların cesetleri hakkında konuşuyor olsa da, bu dönemdeki her tedarikçinin tıbbî talebi karşılamak için gerektiği kadar çok kaynağı kullanması kaçınılmazdır. Erken modern dönemden benzer ipuçlarına bakarak, mezarlık bağlamında, üç geniş sınıfın bulunduğunu görürüz.

Birincisi; düzenli olarak gömülmeyenler bulunmaktadır. Savaş, açlık veya katliam halleri dışında bile, bu şekilde gömülenlerin olması gerekenden çok daha fazla ve sık olduğu anlaşılmaktadır. 1736 yılı sonbaharında Dublin'de "iri ve yaşlı çoban köpeği kilisenin bahçesindeki bir mezarı açtı, tabutu parçaladı, cesedi çıkarıp yemeye başladığı esnada köylülerden birisi kilisenin bahçesine geldi". Her ne kadar gelen adam ve komşuları suçlu hayvanı kısa sürede yakalayıp aşmışlarsa da, köpeğin birkaç gün önce aynı yerde bir çocuğun mezarını da açıp cesedini parçaladığını fark ettiler. Bu öyküyü anlatan haberci özellikle sığ ve kötü kazılmış mezarları suçlarken, köpeğin yerin yalnızca onbeş yirmi santimetre altındaki cesetlerin kokusunu alabildiğine dikkat çekmektedir.[156]

Londra'daki Savoy Hastanesi'nde görevli hekim John French'in 1640'lı ve 1650'li yıllarda, tesiste ölmüş (ve ilk kez onun üzerinde otopsi yaptığı) cesetlerden oldukça zengin bir tedarik kaynağına dayandığını görmüştük.[157] Hastanelerde ölen yoksullar anatomistin neşterinden kaçmayı başarsalar bile, çok kötü gömülüyorlardı. 1750 yılı civarında Paris'in hemen dışındaki bir manastır hastanesinde, İngiliz seyyah Sacheverell Stevens "önceki gece ölen üç adamın... Hıristiyanlığa en aykırı biçimde" gömüldüklerini gördü: çıplak olarak bir çuvala konulmuş, bir el arabasıyla bir yamaca götürülmüş ve üzerlerine biraz toprak atılarak, mezar kürekle düzlenmişti.[158] Dublin örneğinde olduğu gibi, burada da mezarlar sığdı ve cesetler ince kefene bile sarılmıyorlardı. Hiç kimse bu cesetlerin ilkel mezarlarının keyfini uzun uzadıya sürebildiğinden emin olamaz. Mary Roach'ın işaret ettiği üzere, bu dönemde Paris anatomi okulları "şehir hastanelerinde ölen yoksulların sahip çıkılmayan cenazelerini" kadavra olarak kullanıyordu.[159]

İkincisi; erken modern dönemde bir başka nedenle ayrıcalıklı kişilerin mezarlarının da çoğu zaman çok sıkı kapatılmadığını unutmamalıyız. Örneğin; Shakespeare'in yazdığı mezar kitabesi şu şekildedir: "Bu taşları koruyan adamı tanrı kutsasın ve kemiklerini alana lanet olsun". Muhtemelen 1590'lı yıllarda yazan Donne, "Kutsal Hatıra" isimli şiirine şu dizelerle başlıyordu: "Mezarım tekrar açıldığında/İkinci bir misafir girdiğinde". O on yılın sonunda *Hamlet*'i izleyen bir kimse, mezar kazıcıların ölmüşlerin kemiklerine ne kadar saygısızca davrandıklarını hatırlayacaktır.[160] Muhtemelen kısmen çok yüksek ölüm oranları yüzünden, mezarlıklar genellikle aşırı doluydu ve yeni cenazelere yer açmak için eski mezarlar bozuluyordu.[161] Bunun en ünlü örneği, Prag'ın hemen dışındaki Sedlice'den gelmektedir. Burada bir mezarlık alanı 1278 yılı civarında bir başkeşişin Golgota'dan getirdiği toprağı serpmesinden sonra çok popüler hale gelmişti. Bu yüzden mezarlık aşırı derecede kalabalıklaşınca, onbeşinci yüzyıl rahipleri eski kafatası ve kemikleri çıkarıp onları bu mezarlıkta 1400 yılı civarında inşa edilen kilise için şimdi ünlü olan çanlar, kandiller ve şarap kadehleri yapmak için kullanmışlardı

(Bunlar unutulmaz bir görüntü oluşturmaktadır. Yirmiüç yıl önce bu karanlık kemik kilisesinden parlak gün ışığına çıkma tüyler ürperten deneyimini hâlâ tüm canlılığıyla hatırlıyorum). Sedlice örneği erken modern dönemde "hiçbir mezarın bozulmaya karşı güvende olmadığını, genellikle sonraki gömülerin aynı alana yapıldığını" göstermektedir.[162] Kemiklerin genellikle dönemin mezarlıklarında etrafa saçılmış halde görüldüğü rivayet edilmektedir ve Rabelais onaltıncı yüzyılda dilencilerin bazen bu kemikleri ateş yakmak için kullandığını ileri sürmektedir.[163]

Üçüncüsü: eğer kemikleriniz bu tahribattan hasarsız kurtulmuşsa, o zaman da daha genel ve anonim bir mezara -eski insan kalıntılarının depolanması için kullanılan kemik depolarından birinenakledilmesi büyük ihtimaldir. 1633 yılında insan kafatasının tıbbî değeri konusunda yorum yapan bir yazar, "bu tür yosunun, kemik depoları veya kadın ve erkek kemiklerinin bir arada tutulduğu diğer yerlerde uzun süre kalan yerlerdeki kafatası veya kafa derilerinde bulunduğunu" not etmektedir.[164] Ortaçağdan sonra bu durum bazı yerlerde daha az yaygın ise de, (Philippe Ariès'in not ettiği üzere) Fransa'da "muhtemelen onyedinci yüzyıla kadar kafatasları yüzeye çıkıyor, orada kemikler ve çakıl taşlarına karışıyordu". Ondokuzuncu yüzyılın başlarında bile Gabriel le Bras hâlâ Brittany'de "kilisenin ardındaki korkuluklarda... kemiklerin yığınlar halinde dizildiğini" görebiliyordu. Burada "insan yosun kaplanmış ve boş gözlerle geçenlere bakan kafatası dizinleri arasından yürüyordu".[165] "Londra'da eski St. Paul ve Fleet Street'teki St Bride'ın arka bahçesindeki bir kemik deposu ve şapel bulunuyordu".[166]

Sonraki yıllarda kafatası yosunu, Boyle ve diğerleri tarafından kanamayı durdurucu ilaç olarak ciddiye alınmaya devam edildi. Gerçekten de talep o kadar fazlaydı ki, 1758 yılında Chelsea eczacılar fizik bahçesini ziyaret ettiğinizde, aniden "yosunlu bir köşeye uzanmış... yerden gelen yosunların üzerlerini kapsadığı insan kafatası parçaları" görerek şaşırabilirdiniz.[167] Her ne kadar bunu bize anlatan yazar, kafatası yosununa kesin olarak karşı olsa da, bu dönemde eczacı ve hekimlerin yapay olarak kafatası yosunu yetişmesini teşvik ettiğini ima etmektedir.

Bu tür bir ortamda, kemik veya kafatası isteyenlerin birçoğu, mezar ve tabutları yağmalamaya başvurmaya gerek olmadığını görüyorlardı. Ancak yine de bazılarının mezar yağmaladığı anlaşılmaktadır. Çünkü Paracelsuscu hekim ve veba salgını kahramanı Edward Bolnest, 1672 yılında onun kemik yağının "bir yıldır tamamen gömülmemiş bulan bir insanın kemiklerinden yapıldığını... bunların topraklarının çok iyi temizlenip kurutulması gerektiğini" samimi bir şekilde açıklamaktadır.[168] Bu utanma içermeyen birkaç sözcükte birçok dolaylı ayrıntı bulunmaktadır. Bolnest veya tedarikçisinin, kemiklerin bir yıldan daha eski olmayan bir cesetten alındığını bilmek için, mezartaşı bulunan, ölüm tarihi belli bir mezarı soymuş veya yazılı defin kayıtlarına ulaşmış olması gerekir. Bu kemikler çıkarıldığında nemli ve kirliydi. Topraktan çıkarılmış olması gerekiyordu ve bu nedenle tabutu olan (veya en azından herhangi bir dayanıklı kefene sahip) bir yoksuldan geliyor olması şarttı.

Savaş ve Katliamlar

Eğer bir tarihçiye sorarsanız, size Avrupa'da onyedinci yüzyılın bilimsel devrim çağı olduğunu söyleyecektir. Bir başkası siyasetin yeniden keşfedildiği asır olduğunu söylerken, bir diğeri cadı avı çılgınlığı dönemi olduğunu bildirecektir. Ama hepsinden de önemlisi, Avrupa kıtasında neredeyse bir asır süren bir savaşın çağı idi. Bu niteleme aslında onaltıncı yüzyılın büyük bir kısmında egemen olan, 1530 yılından sonra hemen hemen bütün büyük çatışmalar ve katliamları başlatan ve sürdüren Protestan reformundan itibaren, 1685 yılında ilan edilen Fontainebleau Buyruğu'ndan[i] kısa süre başlayan Protestan azınlıklara zulüm yapılmasıyla süren uzun bir dönemi kapsıyordu. Bu çatışmaların çoğunluğu doğal olarak Avrupa kıtasında meydana geldi ve Fransa, Hollanda ve Germen devletleri dinî çatışmaların ağırlığını en şiddetli biçimde hissetti.

1685 yılı Ekim ayında XIV. Louis tarafından imzalanan Fontainebleau Buyruğu, Nantes Buyruğu'nu yürürlükten kaldırarak Protestan ibadeti ve Protestanların göçünü yasakladı, rahiplerin görev yapması yasaklandı. (Ç.N.)

Peki insan cesedi temin etme açısından bu çatışmalar ne anlama geliyordu? Penny Roberts'ın yazdığına göre, 1558 yılında bir Huguenot[i] hapishanede Katolikler tarafından ölene kadar dövülmüştü. Gardiyan onu bir çöplükteki sığ bir mezara gömdü. Ayakları topraktan dışarı çıktığı için, zavallı adamın cesedi sürekli olarak ayaklarına basan ve kırbaçlayan diğer Katoliklerin kurbanı oldu. Dostlarının onu yeniden gömmek için yaptığı başarısız bir girişimden sonra, adamın cesedi Katolikler tarafından "herkesin ihtiyaç giderdiği bir yere" yeniden gömüldü.[169]

İroniktir ki, birbirinden nefret eden bu iki Hıristiyan mezhebi arasında barış sağlamaya yönelik çabalar bile devasa katliamlara neden oldu. 1572 yılı Ağustos ayında, Fransız Protestanları ile Katoliklerini, Protestan Henri de Navvarre'nin Katolik Marguerite de Valois ile evlendirme yoluyla birleştirme girişiminde bulunuldu. Olağanüstü sayıda Protestan, düğünü kutlamak için Paris'te toplandığında, siyasal ve dinî gerilimler çıktı. 24 Ağustos sabahının erken saatlerinde Fransız Protestanları katliamı başladı. Aziz Bartolomeus Yortusu Katliamı olarak bilinen bu olayda, şiddet birkaç gün sürdü ve haberler merkezden diğer vilayetlere yayıldıkça, oralarda da tekrarlandı. Olayda 5000'den fazla Protestan hayatını kaybetti.[170] Bazıları tarafından Protestan olduğu söylenen kraliyet cerrahı Ambroise Paré'nin patronu Kral IX. Charles tarafından katliam esnasında bir gardıroba saklanarak kurtarıldığı rivayet edilmektedir. Bu durumda cesetten ilaç yapılmasının en şiddetli muhaliflerinden birisi, bir eczacının deposunda öğütülmekten son anda kurtulmuş oldu.

Temmuz 1601'de yeni yüzyıla İspanyolların Ostend kuşatması damgasını vurdu. Bu olay Hollandalıların İspanyollara karşı isyanının en kanlı savaşlarından birisi ve şehrin sonunda 1604 yılında teslim olmasıyla tarihin en uzun kuşatmalarından birisi olarak bilinmektedir. Aynı yıl İngiliz Protestan Edward Grimeston tarafından tercüme edilen bir anlatımda, 17 Ekim 1601 tarihinde "düşmanların korkunç kurşunları ve gülleleriyle kasabaya nasıl şiddetle saldırdığı" anlatılmaktadır. O gece köprüden

i Fransız Protestanı. (Ç.N.)

önceki geçidin ötesinde bulunan ve yarım ay adı verilen bir yere giren İspanyollar tuzağa düştü. Kuşatılan tüm askerler, top ve tüfek ateşiyle çabucak öldürüldü. İşte bu noktada "kasabanın cerrahları sahneye girdi... ve bu askerlerin cesetlerinden çıkardıkları çuvallar dolusu insan yağı ile kasabaya döndüler".

Bu doğaçlama yağ almanın motivasyonunun kısmen saf nefret olduğunda kuşku yoktur. Dördüncü Bölüm'de göreceğimiz üzere, iki Hıristiyan mezhebinin insanlık dışı davranışları, bundan daha kötü aşırı uca ulaşacaktır. Cerrahlar titreyen çuvallarını sürükleyerek dönerken, diğer kasabalılar teslim olan "kollar, bacaklar ve eller"i yağmalıyor, "ölülerin üzerinde çok fazla para ve pahalı giysilerin" yanısıra "parfüm kokulu eldivenler" buluyorlardı.[171]

Bu cerrahî saldırıya sinen temel ideolojik öfke ne olursa olsun, aynı zamanda bu saldırının altında çok pragmatik bir gerekçe yatıyordu: Ostenders dünyanın en güçlü devleti tarafından kuşatılmıştı ve yaraların tedavisinde ana malzeme insan yağı idi.[172] Bu bağlamda pratik yararlılık ve şiirsel adalet mükemmel bir şekilde iç içe geçiyordu.

Bu saldırının pratik güdüsü, Ostend Kuşatması öncesi ve sonrası bu gibi çatışmalarda bu tür uygulamanın standart haline gelmesiydi. Hollanda da bu tür olaylar eksik olmuyordu. Hollandalıların işgalci İspanyollara karşı isyan ettiği 1568 ila 1648 yılları arasındaki dönem Seksen Yıl Savaşı olarak bilinmektedir. 1572 yılı Kasım ve Aralık aylarında, Aziz Bartolomeus Yortusu Katliamı hâlâ hafızalardaki tazeliğini korurken, Zupthen ve Naarden'in tüm halkı İspanyollar tarafından katledildi. O yılın 11 Aralık tarihinden itibaren Haarlem kenti kuşatıldı ve bu kuşatma 13 Temmuz 1573 tarihine kadar yedi ay boyunca sürdü.

1576 yılı Ekim ayında, İngiliz şair George Gascoigne, Antwerp'te iken kuşatma yine sivillerin katledilmesi ve yağmalama ile sona erdi. "Her siperde ceset yığınları" Gascoigne'nin tanımlamakta çok güçlük çekmediği yaygın bir görüntü idi. Şair birçok yerde bu yığınların insan boyunu geçtiğini belirtiyordu. Aynı husus "ölüm anında Michelangelo'nun Kıyamet tablolarında betimlediğinden

bile daha çok çeşitli hareket şekilleriyle kaldığı yeni şehirde boğulan çok sayıdaki insan" için de geçerliydi. İspanyolların şehre girişini izleyen Perşembe günü Antwerp'teki ölülerin sayısı 17000 erkek, kadın ve çocuğa ulaşmıştı.[173]

Hollandalıların mücadele ettiği bu dönem, tüm zamanların en ağır Avrupa savaşı oldu. 1618 ila 1648 yılları arasında, Protestanlarla Katolikler arasında yapılan Otuz Yıl Savaşları, orantısal olarak II. Dünya Savaşı'ndan daha büyük can kaybına yol açtı.[174] Tahminler farklılık gösterse de, ihtiyatlı bir hesaplama bile, Almanların can kaybını savaş öncesi nüfusunun yüzde 25'i olarak göstermektedir. Bazıları yüzde 35 ila yüzde 40'a kadar çıkmaktadır. Nüfus 18 milyondan 12 milyona düşmüştür.[175] Thuringen'deki bir ilçede başlangıçtaki 1717 evin yalnızca 627'si 1649 yılında ayaktaydı ve bu evlerde yalnızca 316 aile yaşıyordu.[176] 1635 yılında savaşın ortası henüz geçilmişken, Bavyera'da "hayatta kalanların ölenleri gömme şansının olmadığını", bu arada "fareler ve sıçanların cesetleri parçalayarak bakılması en korkunç görüntüleri oluşturduğunu" okuyoruz.[177] Gömülmüş olanlar bile -muhtemelen açlık çeken vatandaşları doyurmak için, hayvanlar tarafından veya yağmacı askerler tarafından- kolaylıkla çıkarılabiliyordu. Ertesi yıl İngiliz vatandaşı William Crowne, Arundel Kontu ile birlikte Mayıs ayı başlarında Almanya'da seyahat ederken, terk edilmiş ve bir evi hâlâ yanmakta olan "Neunkirchen adlı yoksul bir küçük köyden" geçiyordu. Ertesi sabahın erken saatlerinde kilisenin yağmalandığı ve kirletildiğini ve "bir cesedin mezarından çıkarıldığını" gördüler.[178]

İngiliz Protestanlar bu savaşa dair haberlerin kendilerine ulaşmasını sabırsızlıkla beklerken, Din Savaşları'nın doğrudan zararlarından oldukça uzak kaldılar. İç Savaş 1642 ila 1651 yılları arasında bu durumu büyük ölçüde değiştirdi ve zaman zaman iki taraf arasındaki öfke derecesi (ve yine dinî bölünmelerden kaynaklanıyordu) Avrupa kıtasındakiyle kıyaslanacak dereceye ulaştı. Sonraki yıllarda bazı kraliyet yanlıları I. Charles'ın idamından sonra parçalandığına inanıyordu ve Naseby ve Marston Moor savaş alanlarında yatan binlerce cesedin de benzer

hakaretlere uğradığını varsayabiliriz.[179] Ceset ticareti yapanlar için gömülmemiş ceset bulmanın zor olmadığı açıktır. 23 Ekim 1642 tarihindeki Edgehill Muharebesi sonrasında, Richard Baxter "Alcester'da bulunduğu için, savaş alanını ve bazı gömülmemiş cenazeleri görmeye gitti".[180] 2 Temmuz 1644 tarihindeki Marston Muharebesi, İç Savaş'ın en kötü çatışması ve İngiltere topraklarında meydana gelen en büyük savaştı. Bu savaşta 8000 asker öldü. Cenazeler o kadar aceleyle gömülüp o kadar ince toprak tabakasıyla kaplandı ki, (1676 tarihinde yazan bir yazara göre) kokuları "oradan geçerken onları neredeyse zehirliyordu" bu arada yakınında bulunan Kendal'da altı hafta boyunca zehirlenen ve kokudan etkilenen kasaba sakinleri için çanlar sürekli çaldı".[181]

Thomson, Border ve Irvine gibi 1640'lı ve 1650'li yıllar boyunca hararetle insan bedenlerini parçalayan, numuneler alan ve damıtan kişiler için, İngiliz Devrimi'nin neden olduğu ceset dağları istikrarlı bir malzeme akışı sağlamış olmalıdır. Ceset kadavra olarak kullanıldıktan veya çözüldükten sonra, kemikleri ve kafatası kalıyordu.

İrlanda

Kendi ülkesindeki bütün bu kaynaklara rağmen, bir nedenden dolayı İngiltere, batı komşusundan gelen bazı tıbbî malzemelerin yamyamlığını yapmaya çok istekliydi. Boyle'un insan kafatası yosununu kendi burun kanamasını tedavi etmek üzere kullandığı sırada, İrlanda hem *cranium humanum (insan kafatası)* hem de kafatası yosununun gittikçe popülerleşen bir kaynağı haline geldi. Francis Bacon'ın 1626 yılındaki ölümünden bir süre önce, kafatası yosununun İrlanda'da gömülmeden yatan "öldürülmüş ceset yığınlarından" elde edilebileceğini söylediğini biliyoruz. Bacon'ın sosyal ve siyasal hayattaki yüksek profili, bunları yazdığında yosunla kaplı kafataslarının çoktan oradan ithal edildiğini bildiğini düşündürmektedir. Bu durumda burada gördüğümüz İrlanda'nın onyedinci yüzyılın ilk döneminde çok sayıda gömülmemiş ceset bulundurduğuna dair açık bir kanıttır. Bacon'ın kendisi İrlanda'ya gitmemiş gibi görünmekle birlikte, 1599 yılında

İrlandalılarla savaşan Essex Kontu'nun yakın dostuydu ve 1608 yılında ülkenin yerleşimi konusunda bir kitap yazmıştı.[182] Bacon'ın güvenilir kanıtlara olan saygısını bildiğimizden, ceset yığınlarına dair bilgisinin Essex'ten veya kontun askerî haleflerinin birinden geldiğini varsayabiliriz. İlaç yapılan cesetlerin genellikle çeşitli şekillerde sıradan insan olmaktan çıkarılmış -tüccar, hırsız, eczacı, hekim veya hasta olarak sizden uzak olan- cesetlerden alındığını görmüştük. İngilizlerin düşüncesine göre İrlandalılar bu uzak olma kıstasına birçok yönden uyuyordu.

Bu sözde isyancılara (aslında ülkeleri güçlü komşuları tarafından işgal edilmiş bu kişilere) İngilizlerin zihinsel yaklaşımları ve fiziksel muameleleri bunu teyit etmektedir. (İngilizlere göre) İrlandalılar doğal olarak geri kalmış, yozlaşmış ve aşağı bir milletti. 1610 yılında şair ve hukukçu Sör John Davies'in bir mektupta yazdığına göre; İrlandalılar "bütün ülkeyi ele geçirmiş olsalardı... (dünyanın sonuna kadar) hiçbir zaman ev inşa etmez, kasaba veya köy kurmaz, arazilerini geliştirmezlerdi".[183] Zulüm ve sömürgeleştirme için bulunan bu kadim bahaneyi ironik biçimde, onaltıncı yüzyılda İngiliz Kökenli Vali Sör Henry Sidney'in kırk kilometre boyunca süren mısır ekili İrlanda tarlalarını bir defada yakması çürütmektedir.[184] Diğer bazı İngilizlerin düşüncesine göre, Kelt komşuları insan-altı bir ırktı. Tarihçi Keith Thomas onaltıncı yüzyıl ortalarında askerleri bir İrlanda garnizonunu tamamen katletmiş bir İngiliz yüzbaşıdan söz etmektedir. Düşmanın kayıplarını inceledikten sonra, yüzbaşı bazı İrlandalı cesetlerin 30 santimetre kadar kuyruklarının olduğunu ileri sürmüştü. Bu anlattıklarına inanılmayınca, kırk asker yeminle bu anlatıma tanıklık etmişti.[185] Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına geldiğimizde, İrlandalılar kuyruklarını düşürmüş olabilirler; ancak yazar Charles Kingsley hâlâ kısa bir ziyaret sonrası onları "insan şempanzeler" olarak tanımlıyordu.[186]

Bu dönemde Avrupa'daki din savaşlarının vahşetini düşündüğümüzde, İrlanda karşıtı önyargının birçok açıdan çok fazla kafa karışıklığı ve hayalcilik ürünü olmasına karşın, bu düşmanlığın bir açık ve kesin dayanağı vardı. İrlanda'nın coğrafî uzaklığına,

ülkeyi hâlâ Protestan muhayyilesinin en uzak köşesine fırlatan kültürel uzaklığı eklemeliyiz. İngilizlerin büyük çoğunluğu için yerli İrlandalılar yalnızca genel olarak yabancı değil, özel olarak Katolik idiler. 1669 yılında ülkeyi ziyaret eden Kuveykır George Fox'un aklının en üst rafında da bu fikir olmalıdır. İrlanda'ya ulaşır ulaşmaz, Fox "toprak ve havanın, ulusun yozlaşmışlığının kokusuyla dolu olduğu" izlenimiyle sarsılmıştı.[187]

Birçok olayda, İrlandalıların karşılaştığı insanlık dışı muameleden bu tür bir dinî veya sosyal önyargı sorumlu olmalıdır.[188] Onaltıncı yüzyılın başlangıcında Bacon cesetlerin İrlanda kırsalında yığınlar oluşturduğunu söylüyordu. 19 Ağustos 1504 tarihinde Knockdoe yakınlarındaki Axes Tepesi'nde Ulick Burke'ün dokuz İrlandalı müfrezesinden sekizi (o tarihte İrlanda valisi olan) Gerald Fitzgerald tarafından katledildi.[189] Sör Henry Sidney'in dönemine kadar, İrlandalılar dürüst ve erkekçe savaşılan günlere nostaljik bir özlemle bakıyor olmalıdır. Rory Rapple'ın yazdığına göre, Humprey Gilbert "İrlanda Lord vekili Sidney'e Shane O'Neill'i yenilgiye uğratma harekâtında yardım etmesi için" gönderildi.[190] O'Neill 2 Haziran 1567 tarihinde (İngilizlerin ödül verme vaadinin teşvikiyle) McDonnellller tarafından ihanete uğrayarak öldürüldü. İlk definden sonra O'Neill'in cesedi mezarından çıkarıldı ve kesilen kafası tuzlanarak Dublin kalesi dışında bir direğe asıldı.[191]

Gilbert yönetimi altında hizmet eden İngiliz askeri Thomas Churchyard, Gilbert'ın İrlandalılarla ilişkilerinde özellikle unutulmaz iz bıraktı.[192] Gilbert'ın "o gün öldürülen herkesin kafasının bedenlerinden ayrılması ve gece kamp yaptığı yere getirilmesini emrettiğini" anlattı. Burada insan başları "onun çadırına giden yolun iki tarafına sıralandı. Böylece hiç kimse hiçbir sebeple, sıralanmış başların arasından geçmeden onun çadırına gidemedi". Churchyard bu yolla Gilbert'ın "insanlara dehşet saçmayı amaçladığını, insanların bu albayla görüşmek için geldiklerinde ölmüş babaları, kardeşleri, çocukları, hemşerileri ve arkadaşlarının başlarıyla karşılaştıklarını" anlatıyordu. Churchyard bazılarının bunun zalimlik olduğunu düşünmesine karşın, kendisi Gilbert'ın

o ülkeye benzeri görülmemiş bir düzen getiren yönetimini utanmadan övüyordu.[193]

Gilbert tarafından kullanılan diğer taktikler de onaylanmış gibi görünmektedir. Ne zaman "bir düşman ülkesine bir saldırı gerçekleştirse" şaşmaz bir biçimde "kadınlar, erkekler ve çocukları öldürüyor ve yapabileceği her şeyi yok ediyor, yıkıyor ve yakıyordu". Gilbert bunu geriye kalan hiçbir ailenin isyancılara çiftliği işletmek veya inekleri sağmak yoluyla bile olsa yardım veya destek vermemesini sağlamak için yapıyordu.[194] Buradan ölenlerin en üzgün akrabalarının bile, Gilbert'ın çadırının dışındaki kellelerden oluşan yoldan hiçbir şeyi alıp gömmeye cüret edemediğini çıkarabileceğimiz gibi, aynı zamanda Munster'ın tepeleri ve tarlalarında birçok kemik ve kafatasının nasıl el değmeden kalabildiğini de anlayabiliriz. Gilbert döneminde çoğu zaman onları gömecek hiçbir canlı kalmıyordu.

1570 yılında şövalyelik unvânı verilen Gilbert, sıkıyönetim hukukunu zalimce uygularken, aynı yıl o görevden ayrıldığı esnada biraz daha insanlık kalmış gibi görünüyordu. Örneğin; 1573 yılında "bir İrlandalı uşak" İngiliz yerleşimci Sör Thomas Smith'in oğlunu vurup öldürdü. Bunun üzerine öldürülen uşağın cesedi kaynatılıp köpeklere yedirildi.[195] Bireysel yaklaşımlar bir yana, genel tablo da Elizabeth'in taht döneminin son on yılında belirgin bir şekilde kötüleşti. 1594 ila 1603 yılları arasında İngiltere ve İrlanda açıkça savaştaydı. 24 Aralık 1601 tarihinde Cork Kıyısı'ndaki Kinsale Muharebesi'nde 1000 ila 2000 İrlandalı öldü.[196]

İrlanda Katliamı[i]

Robert Boyle'un kızkardeşine kafatası yosununun "İrlanda'dan büyük bir şahsiyet tarafından armağan olarak" gönderildiğini okumuştuk. Boyle şunu da ekliyordu: "Bu ülkede kafatasının başka yerlere göre daha bol olduğunu ve daha çok saygı gördüğünü

1641 ılında ilk olarak Ulsterde Katolik yerli halkın Protestan İngiliz yerleşimcilere karşı ayaklanmasıyla başladı. On yıl süren ayaklanmayı bastırmak için uygulanan zalimce önlemlerle onbinlerce İrlandalı Katolik öldürüldü. (Ç.N.)

öğrendim". Hekim John Pechey, 1694 yılında Boyle'un tedavi yöntemini naklederken, yine bu tür yosunların "İrlanda'da yaygın" olduğunu not ediyordu.[197] Aynı yıl İngiltere çoktan uluslararası yamyamlık piyasasında insan kafataslarının kilit ihracatçısı -lider kafatası avcı kabilesi- olarak tanınır hale gelmişti. Çünkü Pierre Pomet "(Londra'daki) eczacıların yabancı ülkelere, özellikle de Almanya'ya, Crollius'un *Royal Chemist* adlı eserinde tarif ettiği sempatik merheme katılmak üzere, yosunla kaplı kafataslarını gönderdiğini" anlatmaktadır. Yine Pomet şunları ilave ediyor: "Genel olarak İngiliz eczacılar bu kafataslarını İrlanda'dan temin ederler; bu ülke İrlandalı katliamından bu yana kafatası açısından önemli bir yerdir".[198]

İrlanda Katliamı 1641 yılında gerçekleşti. Bacon'un bu sözleri 1626 yılından önce söylediği dikkate alındığında, Pomet'in ifadesi biraz yanıltıcıdır. Gömülmemiş cesetler 1641 yılından önce de bulunuyordu ve kafatası yosunu o tarihten önce de biliniyor ve kullanılıyordu. Buna karşın Pomet'in ifadesi "kafatası açısından önemli bir yer" ifadesi ihracatın özellikle katliamdan sonra geliştiği anlamında anlaşılabilir. Bu durum onyedinci yüzyılın sonraki bölümünde özellikle İrlanda kafatası yosununa yapılan ve günümüze kadar ulaşan çeşitli atıflarla uyumludur. Aynı zamanda 1660'lardan itibaren Almanya'da da cesetten yapılma ilaçlara talebin arttığına dair bazı kanıtlar bulunmaktadır. Luneburg ve Brunswick Alman şehirlerini tartışan 1689 tarihli bir coğrafya kitabında "gerçek mumya buradan getirildi" ifadesi yer almaktadır. Buna karşın aynı kitabın 1657 baskısında da Luneburg ve Brunswick hakkında benzer bir pasaj yer almasına rağmen, şehirlerin mumya ticaretindeki yerinden söz edilmemektedir.[199]

Cromwell ve II. Charles dönemlerinde İrlanda Denizi'nin iki yakası arasında İngiliz gemilerinin gidip geldiğinde kuşku yoktur. Çeşitli doğu limanlarına ulaşmak için İngiltere boyunca ilerlemeleri gerektiğinden, Galler ile Kuzey Denizi arasındaki hatlarda yosunlu kafatası dolu vagonlar görüntüsü pek yabancı olmasa gerektir. Ancak bir soru daha akla gelmektedir. İngiliz kargo gemilerinin üzerlerinde sürekli sallanan gözsüz gölgeler olan bu

yosunla kaplı kafatasları kime aitti? Herhangi bir İngiliz kadın veya erkek size, 1641 katliamının yalnızca İrlandalılarda olmadığını söyleyebilir. 1638 yılında İskoçlar yeni dinî pratiklerin (Protestanlığın) onlara dayatılması girişimlerinden sonra, İngiltere'ye karşı isyan ettiler. 1639 ve 1640 yıllarında İngiliz orduları iki kez İskoç güçleri tarafından yenilgiye uğratıldı. Bu olaydan ilham alan, önemli sayıda İrlandalı da Stuartların adaletsiz yönetimine karşı isyan etti. 23 Ekim 1641 tarihinde Dublin kalesine yapılan saldırının başarısızlığa uğraması üzerine, Ulster genelinde bir ayaklanma başladı. Şiddet olaylarının başlangıcında 10.000 kadar Protestan yerleşimci öldürüldü. İngilizlerin öldürülen Protestanların sayısını ciddi biçimde abarttıkları tahmin edilmektedir.[200] Katliam her anlamda efsane haline geldi. Ancak gerçekler ve dedikodular bir yana, dinî polemikçiler tarafından şiddetle kınanan böyle bir olayın gerçekten de "İrlandalı Katliamı" adını hak ettiğini kesin olarak söyleyebiliriz.

Bu durumda Bacon'ın kafatası kaynağının *yabancı* olduğu söylemi, saf anlamıyla 1641 yılına kadar geçerlidir. Bu tarihten sonra bir İrlandalı Katolik'in mi yoksa bir İngiliz-İrlandalı Protestan'ın mı kafatasını ve kafatası yosununu kullandığınızı bilmek güçtür.[201] Albay Monck'ın Dublin'e 1500 piyade ile ulaştığı 1642 yılı Mart ayı başlarında isyan önemli bir darbe yemişse de, çatışmalar 1642 yılı Kasım ayındaki barış görüşmelerine kadar uzadı.[202] İngiliz iç savaşının Ağustos ayında denizin iki tarafında başladığı dikkate alındığında, İngilizlerin artık tüm ölenlerini gömecek kadar insan gücüne sahip olmaları sürpriz olurdu. Uzun süre önce (özellikle de Gall sisteminden önce) bir İngiliz kafatasını İrlandalı kafatasından ayırmak pek mümkün değildi. Daniel Featley ve onun Katolik rakiplerinin tuhaf ayinleriyle birlikte, Protestanlar ve Katoliklerin cesetten ilaç yapma konusunda tuhaf bir şekilde birleştiklerini -hem de cesetlerin satışı, nakli, işlenmesi ve tüketilmesi yoluyla kelimenin tam anlamıyla birleştiklerini- görüyoruz. Katolikler tarafından öldürülenlere ait İrlanda gökyüzü altındaki yosunla kaplı kafatasları, İngiliz Protestanları tarafından İngiltere'ye gönderiliyordu. İçinde en ateşli Katolik karşıtı düşüncelerin dolaştığı bir kafatası şimdi Protestan Reformu'nun

kalbine, İsa'nın bedenini yemeyi bir an bile hayal etmemiş bir adam veya kadın tarafından yutulmak üzere gönderiliyordu.

Hiç kimse Richard Baxter'dan daha ateşli bir Protestan olamaz. Acaba 1659 yılında burun kanamasını durduran kafatası yosunu da, yeşil ve yosunlu İrlanda'dan mı gelmişti? Bu ihtimal Baxter'ı pek meşgul etmiş gibi görünmemektedir. 1641 yılında 200.000 İngiliz'in öldürüldüğü iddiasıyla bu kişilere yazdığı bir kitapta ağıt yakan Baxter, okuyucularına şu soruyu soracaktı: "Bir zamanlar beni tanıyan ölülerin kafataslarını gördüğümde, o kafanın içinde o zamanlarda bana dair ne tür fikirler olduğu şimdi beni ilgilendirir mi?"[203]

Kafatası ticareti ne kadar sistematik ve ne kadar kârlı idi? Bu sorunun cevabı dönemin bürokrasisinin en kalın toz yığınları altına gizlenmiş haldedir. Ben bu cevabı bulduğumda, artık bu konuda hiçbir şeyin beni şaşırtmayacağını düşünüyordum. Ama yanılmıştım. Çünkü onsekizinci yüzyılın sonlarına dair İngiliz gümrük defterlerinde küçük ve ürpertici bir ayrıntı vardı: "*cranium humanum*, her biri 1 şilin". Onsekizinci yüzyıl boyunca İngilizler, İrlandalı erkek, kadın ve çocukların kafataslarına gümrük ve ihraç vergileri koymuşlardı.[204] Bu konuda hiçbir tereddüt yoktur. 1733 tarihli popüler bir tıp eserinde yalın olarak şu ifadeler yer almaktadır:

Kafatası alınacak kişinin şiddet içeren bir ölümle (savaş veya idam gibi) ölmüş olması ve asla gömülmemiş olması gerekir. Bu yüzden İrlanda'dan gelenler çok temiz ve beyaz olması ve genellikle yosunla kaplı olması nedeniyle çok saygı görmektedir.[205]

Bu arada 1751 yılında hekim John Hill yosunla kaplı kafataslarının hâlâ "İrlanda ve diğer yerlerden... Avrupa'nın her yerine" nasıl gönderildiğini yazmaktadır.[206]

Gördüğümüz gibi, bu kafataslarından bazıları, 1641 katliamında öldürülen İngiliz Protestanlara ait olabilir. Ancak birçoğunun onaltıncı yüzyıldan bu yana savaşlar ve katliamlarda öldürülen binlerce yerli İrlandalıya ait olduğu kesindir. Gerçekten de 1798 İrlanda İsyanı'nda (her iki taraftan) öldürülenlerin cesetlerinin

de ilaç yapılmış olması ihtimalini hesaba katmalıyız. Eğer yüzyıllar boyu İrlandalılara yapılan şiddetli zulümlerden daha şiddetlisi varsa o da bu ölenlerin kafataslarına yapılandır. Bir direğe asılı kafa ve hatta Gilbert'in çadırının önüne dizilen dehşetli kafatası sırasından bakan bir kafa bile bundan dâhâ insancıldı. Buna karşın II. George döneminde insanların geleneksel kemik beşikleri yalnızca anonim, yüzsüz kişilerin kemiklerinden oluşmuyordu. Bunlar mal olarak alınıp satılan insan kemikleriydi. 2011 yılında bu araştırmayı yayınladığımda, İngiliz işgalcilerin yaptıkları katliamlara alışmış olması gereken İrlandalı okuyucuların şaşkınlıktan nefesleri kesildi. O ilkbaharda, iki asır boyu üzeri toz kaplanmış halde yatan İrlanda kafatasları gazete manşetlerine çıktılar.[207]

İrlanda'nın İngilizlerin elinden çektiği zulmün boyutu ve süresine aşina olan birisine bile, İngiliz ölülerinin kâr amacıyla toptan yamyamca bir ticarete konu edilmesi, birçok ironi arasında çok karanlık bir ironi olarak göründü. İrlanda'yı uzun bir dönem İngiltere adına yöneten İngilizler elbette katılıkları veya insancıllıkları bakımından aynı değillerdi. Ancak genel anlamda birçok ayrıcalıklı İngiliz yerleşimci için, bu ülke yalnızca büyük bir gelir kaynağı idi. "Yamyamca zulüm" fikri, Rönesans ve sonrasında yaygın olduğundan, İngilizlerin İrlanda'nın ve halkının bedeninden hem kelimenin sözlük anlamıyla hem de mecazî olarak beslendiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.

İnsan Yağı

20 Kasım 2009 tarihinde Peru'dan gelen tuhaf öyküler, aniden küresel basında manşetlere çıktı. Ulusal polis teşkilatı suç soruşturmaları bölümünün başında bulunan General Felix Murga ve (insan kaçırmayla mücadeleden sorumlu) Albay Jorge Mejia, dört kişiyi cinayetten dolayı tutukladıklarını açıkladılar. Katiller bu suçu yalnızca kurbanların yağını almak için işlemişlerdi. Cesetlerin başı kesilmiş ve baş aşağı asılarak yağlarının aşağıdaki kaplara damlaması sağlanmıştı. Basın toplantısında kesilmiş bir baş ve sarımsı akışkan bir sıvı ile dolu plastik şişeler gösterildi. Bu yağın bir litresinin 15.000 ABD doları olduğu söylendi. Alıcılar, küresel

karaborsada aracı olarak çalışan İtalyan vatandaşlarıydı. Bu borsa insan yağını cilt kremleri için katkı maddesi olarak kullanan Avrupalı kozmetik firmaları için çalışıyordu. "Piştakolar" takma isimli bu çete, iş verme teklifiyle uzak kırsal kesimlere götürdüğü altmış kişiyi öldürmüştü. Bu olayın dünyayı sarsmasından yalnızca iki hafta sonra, başka bir yönü ortaya çıktı. Haber büyük ölçüde uydurmaydı, tek cinayet kurbanı bir uyuşturucu anlaşmazlığı sonucunda öldürülen kişiydi. Murga açığa alındı. Polisin, yasadışı ölüm mangaları dâhil çeşitli kendi kusurları ve suçlarını örtüp dikkatleri başka yöne kaydırmak için bu öyküyü uydurduğu ileri sürüldü.

BBC için haber yapan Dan Collyns, "polisin tam olarak araştırmadığı suçları açıklamak için eski bir Peru efsanesine dayanarak bu öyküyü uydurduğuna" inanan antropologlardan alıntı yaptı. Sözkonusu efsane *Piştako*lara ilişkindi. Genellikle uzun çizmeler, deri ceket ve keçe şapka giyen (vampir benzeri) bu gece varlığının, yağlarını almak için Amerikan yerlilerini öldürdüğüne inanılıyordu. Bu yağ daha sonra makineleri yağlamak için sanayiye veya bazı hastalıklara ilaç olarak eczanelere satılıyordu. Avrupalı bakış açısından, bu tuhaf yarı-efsanevî figür, vampirin bir benzeri gibi görünmektedir. Ama hem Peru hem de Bolivya'da temel unsur kandan çok yağdı. 2000 yılında bu öykünün Bolivya versiyonunu (orada *Harisiri* olarak bilinmektedir) yazan antropolog Andrew Canessa, Bolivya'da birlikte çalıştığı yerli halka göre, bu yağ emen şeytanın hâlâ canlı ve gerçek bir tehlike olduğunu açıkça belirtti. Yerel And halkından iki kişi, yeni ölen arkadaşları Alfredo'nun ölümünün harisiri'nin işi olduğuna inanıyor ve bu yüzden La Paz dağlarına doğru planladıkları seyahati iptal etmesi için Canessa'ya yalvarıyorlardı.[208]

Bu tür inançlar şimdi Avrupalı okuyucuların büyük çoğunluğuna fantastik görünebilir. Ancak bazı modern antropologlar bu hurafelerin onaltıncı ve onyedinci yüzyılın Hıristiyan İspanyol işgalcilerinin yaptıklarından kaynaklandığını düşünmektedir. O dönemi yazan iki İspanyol yazara göre, Yeni Dünya'nın fatihleri yalnızca savaşta ölen Amerikan yerlilerinin yağını kullanmakla kalmayıp, aynı zamanda yerlileri yağlarını almak için kasıtlı

olarak öldürüyorlardı. "Kaçının canlı canlı kızartıldığı ve yakıldığını görün" (diye yazıyordu Antonio Herrera), "kaçının canlı canlı yenilmek üzere vahşi köpeklerin önüne atıldığını, kaçının Kastilyalıların yaralarını iyileştirmek üzere yağlarını almak için öldürüldüğünü görün". Herrera'nın çağdaşı Cristobal de Molina ayrıca bu yağın başka ilacı olmayan bir hastalığı tedavi etmek için kullanıldığını savunmaktadır. Bu durum insan yağını çok kıymetli hale getiriyordu ve uzun süre boyunca birçok yerli, işgalcilere odun veya gıda taşımaktan korkmuştu; bir İspanyol'un evine girdiklerinde öldürüleceklerine inanıyorlardı.[209] 1520 yılı civarında, Meksika fatihi Hernando Cortez, ordusunun çizmelerini kalafatlamak için, donmuş hayvan yağı bulunmadığından, öldürülen yerlilerin yağını kullanmıştı.[210]

Bu iddialar doğru muydu? Bu soruya çeşitli cevaplar verebiliriz. Öncelikle bunlar İspanyol yazarlar tarafından yazılmıştır. Uzun vadede Peru ve Bolivya'nın (Perulu antropolog Efrain Morote Best'in 1950'li yılların başında yazabildiği üzere) Güney Amerika'nın seçkin yağ emici vampirlerinin yurdu haline gelmekle kalmayıp, "insan bedeninin yağlı kasları hâlâ bölgede yaralar, romatizma ve çiçek hastalığı bozukluklarının tedavisi için değerli bulunmaktadır".[211] Avrupalıların cesetten ilaç yapma geleneğinin yirminci yüzyıl yansıması, bizi iki temel soruya getirmektedir. Birincisi; insan yağı ilaç olarak işe yarıyor muydu? İkincisi; İspanyollar Amerikan yerlilerine Molina ve Herrera'nın iddia ettiği şekilde muamele edebiliyor muydu?

Eğer ilk soruya erken modern Avrupa bakış açısından cevap ararsak, bazı bölgelerde etkin olduğuna dair birçok kanıta zaten sahibiz. William Baldwin'in kafa karıştıran romanı *Baware the Cat*'te (1561 yılında yayınlanmış, ancak muhtemelen 1553 yılında yazılmıştı) öykücü "aşırı derecede şişman" bir kedi yakalar ve "gut hastalığı için ilaç yapmak üzere" içinden ve kafasından yağ alır.[212] İngilizler cesetten yapılma ilaçları yaygın olarak kullanılmaya başlamadan önce, hayvan yağı zaten gut hastalığına karşı ilaç olarak biliniyordu. Daha sonra, 1631yılında Fludd şu hususta ısrar ediyordu:

İnsan yağı gut ve diğer dertlerin önemli bir ilacıdır ve yaraların iyileştiricisi, bütün deri sıyrılmalarının kurutucusudur. Hem tecrübelerle öğrendik, hem de ben ve üstadlarım bu tedaviyi öğrettik. Bir damla yağın bir deri yaralanmasını bir gecede iyileştirdiğini görmüyor muyuz? Ve her seyis size, atın bir taş veya naldan yaralanan topuğunun, kandilin ucunun sürülmesiyle iyileşeceğini söylemiyor mu? Domuz yağı ve geyik içyağı yara akıntısını kesmede iyi ve gerekli katkı maddeleridir; buna tanıklık etmeyecek hiçbir cerrah yoktur.[213]

Fludd'ın hekimlerin ders için kullandıkları kadavralardan insan yağı elde ettiği kesindir. Ama daha da önemli olan ayrıntılar "tecrübelerle öğrendik" ve "her seyis size... söylemiyor mu?" ifadeleridir. İnsan ve hayvan yağının (özellikle yaralar ve iltihaplarda) işe yaradığı, soyut teorilere değil, uygulamadan öğrendikleri pratik kanıtlara dayalı olarak kullananlar tarafından görülmüştür.[214] Bu izlenim yağın yirminci yüzyılda, tıp teorilerinden çok, başarılı uygulama sonuçlarının önemli sayıldığı, popüler Güney Amerika tıbbında hâlâ süren kullanımıyla özellikle desteklenmektedir.[215]

Onsekizinci yüzyılda diğer cesetten yapılma ilaçlar aşamalı olarak terk edilirken, insan yağı Avrupa'nın seçkin tıpçıları tarafından tekrar tekrar tavsiye edilmeye devam edildi ve hatta daha da popüler hale geldi. Artık birçok eski tıp fikirleri ve tıbbî maddeler eleştirilir veya devre dışı bırakılırken, insan yağının kullanımının gelişmeye devam etmesi önemlidir. Bu gelişimin nedeni, devrin rasyonel ve "aydın" hekimlerinin yağın işe yaradığına inanmalarıydı. İnsan yağı, önerildiği ana hastalık grubu açısından (yani gut, romatizma, yaralar ve deri problemleri) muhtemelen hayvan yağı kadar yararlıydı. Doğal olarak nemlendirici ve yağlayıcı özelliği vardı ve onsekizinci yüzyıl doktorlarının gut için önerdikleri yumuşakça ovalamayla uygulanabilecek ideal madde idi. Kuzey Amerika'nın popüler önerisi "kasların yumuşaması için kaz yağı sürülmesi" iken, "akbaba, keçi veya siyah köpek yağı, romatizma tedavisi için kullanılıyordu".[216] 1889 yılına gelindiğinde Pensilvanya'nın Alman yerleşimcileri hâlâ bazı yara türleri için köpek yağı, kokarca yağı ve domuz yağı kullanıyorlardı.[217] Çağımıza

geldiğimizde, kaplan yağının hâlâ kas ağrıları ve burkulmalar için kullanıldığını, bu yağın koyun yağı lanolini ana bağlayıcı madde olan deri kremlerindeki yağ karışımına katıldığını görüyoruz.

Dünyayı dolaşan ve o tarihte insanların bildiği en yabancı ve tehlikeli topraklarda seyreden İspanyol askerleri, pratik ve azimli olmasalardı bunu başaramazlardı. Tıpkı Fludd'un bahsettiği seyisler gibi, Ostend cerrahları ve erken modern dönem Almanya cellat-cerrahları bu yağı işe yaradığı için kullanıyorlardı. Buna bilinmeyen hastalıklar, zehirler, zehirli bitki ve hayvanlarla dolu bölgelerde, insan yağını insana ait olduğu ve bu yüzden az çok bildik ve güvenilir olduğu *için* değer verdikleri hususunu da eklemek gerekir.[218]

İkinci sorumuza cevap bulmak için, onlarca yıllık zulüm ve katliamı çıplak birkaç sözcükle özetlememiz gerekir. Ancak Protestanlar kendi kayıplarını ne kadar abartırsa abartsın, şimdi artık ilk İspanyol işgalciler ve yerleşimcilerin Orta ve Güney Amerika'nın yerli halkına sürekli zulmettikleri açıklığa kavuşmuştur. Yerli Amerikalılar kitleler halinde katledildiler, kandırıldılar, ihanet edildiler, canlı canlı yavaş yanan ateşe atıldılar; gözleri önünde çocuklarının beyinlerinin oyulduğunu ve öldürüldüğünü seyretmek zorunda kaldılar. İspanyolların soykırımı amaçlı katliamları ve inanılmaz işkenceleri, yukarıda Herrera tarafından ve bu anlatımlarından hiçbir çıkarı olmayacak güvenilir bir başka tanık tarafından nakledilmişti. Bu tanık İspanyol Cizvit Bartolomé de las Cacas (1474-1566) idi. Bu adam vaktinin büyük bir kısmını Güney Amerika'da geçirmiş ve yerli haklarını çok aydın bir şekilde savunmuştu.[219] Bu bağlamda yerli halkın İspanyollardan korkusu (insan yağı katillerinden korkma da dâhil) hurafe olmaktan çok rasyoneldir. Avrupalı Protestanların hepsi onaltıncı yüzyılın ortasında Yeni Dünya katliamlarına ilişkin "Kara Efsane"sine çok aşina olduklarını ve ayrıca Cortez ve yamyamlaşmış çizmelerinin Protestanların eserlerine de sızdığını görüyoruz.[220] Bu öyküyü 1601 yılı güz ayında Katolik kuşatmacıların yağlarını çeken ve bunda canlı bir şiirsel adalet duygusu hisseden Ostendliler çok iyi biliyorlardı.

Bu durumda gerçek piştakoların İspanyol askerler ve yerleşimciler -Batının yani medenileşmiş Hıristiyan dünyasının en güçlü ülkesinden gelenler- olduğu anlaşılmaktadır. Bolivyalı Harisiri'nin bazı ayrıntılarının bu tanıma uyduğu görülmektedir. Bu bağlamda Canesse, İspanyolların öncelikle dualar ve üzerinize serpilen tozlarla sizi uyutacağını ve sonra da yağınızı almak için yan tarafınızı keskin ve zekice bir aletle keseceklerini anlatmaktadır. Uyandığınızda olup bitenleri ne hatırlayacak ne de anlayacaksınız (tıpkı Harisiri'yi anımsamadığınız gibi). Ancak ondan sonra bir daha ebediyete kadar zayıf ve yorgun hissedecek ve yavaş yavaş bitkin düşerek öleceksiniz.[221]

Bir düzeyde bu korku doğaüstü folklorun bazı evrensel unsurlarını sergilemektedir: Bilinmeyeni yerelleştirerek evcilleştirme ve açıklanamayan, tahmin edilemeyen hastalık ve ölümü açıklama -böylece kıta Avrupasının vampirleriyle veya İngiltere'nin perileri ve değiştirilmiş çocuklarıyla kısmen uyuşmaktadır.[222] Bir başka açıdan Avrupalı sömürgecilerin erken davranışları ve uzun vadeli etkilerini oldukça somut bir şekilde efsaneleştirmektedir. Bu insanlar kendilerini iyileştirmek için kelimenin tam anlamıyla kanınızı kurutur. Altın şeklindeki doğal kaynaklarınızı gemiler dolusu yağmalar. Toprağınızı görünüşte el değmemiş bırakır; oysa tabiatınız aslında sonsuza kadar değişmiş ve hastalanmıştır. Bu hastalıklara izi asırlar sonra bile insan yağı sürülerek iyileştirilen çiçek hastalığı gibi Avrupalı hastalıklar da dâhildir. Ayrıca buna birçok öyküde hem Harisiri hem de piştakoların *beyaz* adamlar olduğunu eklemeliyiz.[223]

2009 yılındaki Peru polisinin uydurma suçları, birçoklarına talihsiz bir kara komedi oyunu olarak göründü. Ancak bazı yerel gözlemciler için, bu iddialar acı ve aşina bir duyguyu hatırlattı -hem de yalnızca piştako ve Harisiri yerel efsaneleri yüzünden değil, aynı zamanda Avrupalı sömürgecilerin geçmiş ve güncel zulümlerini çok düzgün biçimde birleştiriyordu. İspanyollar tarafından, küresel kapitalizm çağını ilk başlatan ulusça işlenen katliamları hatırlayan Perulular, burada amansız ama tanıdık bir mantık gördüler. Bu mirasın Avrupalı varisleri olan zengin

kozmetik firmaları, Fransa, İngiltere veya Kuzey Amerika'daki ayrıcalıklı vatandaşların yoksulların yağlarını kendi yaşlanan derilerine sürebilmeleri için cinayete ortaklık etmeye hazırdılar. Sonuç kısmında gösterileceği üzere, Güney ve Kuzey Amerika halkları bu çağımızda bile dışarıdan gelen beyazların daha kötü şeyler yapabileceklerine kesin olarak inanmaktadır. Birlikte değerlendirildiğinde, İspanyol ve İngiliz kökenli İrlandalı işgalcilerin davranışları tahrik edicidir. İlki bilinen dünyadan son derece yabancı olduğu için bedenlerinden çekinmeden ilaç yapabilecekleri bir halk bulmak için yolculuğa çıktılar. İngilizlerin ise, bu amacı gerçekleştirmek için, yalnızca İrlanda Denizi'ni geçmeleri yetiyordu.

Avrupa'nın Piştakosu

Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi, insan yağı ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar realite ile fantezi arasında özgün bir yer işgal etmeye devam etti. Ancak erken modern dönem Avrupasında, insan yağı gerçek ve değerli bir tıbbî ürün olarak kaldı. İskoçya'da onyedinci yüzyılın başlarında insan yağı satılıyor ve kullanılıyordu. Gordon isimli bir girişimci Aberdeen'li eczacı "Robert Farquhar'ın yüksek hanındaki" bir dükkanda bulunan tıbbî malzemelerin reklamını yapıyor; "insan yağını yarım kilosu 12 sentten" ve "Mısır mumyasını dirhemi 2 sentten" sunuyordu.[224] Yağ kaynakları muhtemelen yereldi ve muhtemelen kadavralar ve idam edilen suçluları da içeriyordu.

Mevcut diğer tedarik kaynakları nelerdi? 1856 gibi geç bir tarihte Peru'daki uydurma haberin kaba (ve aslında çok daha sarsıcı) bir öncüsü İsviçre basınında yer alıyordu. Dağlardan bir köylünün "ağır romatizmasını tedavi etmek için, cesedini kaynatmak ve insan yağı elde etmek üzere, yedi yaşında bir kız çocuğunu öldürdüğü" ileri sürülüyordu. Suçu karısının yardımıyla işlediği anlatılıyordu. Aslında bu haber köy kan davaları ile folklorun özgün bir karışımı, cadılık suçlamalarının ondokuzuncu yüzyıl versiyonu idi. (Örneğin bu olay hiçbir zaman davaya konu edilmedi). Ancak bu tür suçlamaların 1856 yılında hâlâ bu şekilde gündeme gelmesi, durumu anlatan bir göstergedir. Bu tür haberler

üç yüz yıl sonra en korkunç veya sapkın komşu tarafından bile uydurulamayacak şekilde bu aşamada uyduruluyor ve inanılıyordu. Ayrıca bu aşamada basında yer alacak kadar itibar edilir haberler arasında yer alıyordu.[225]

İngiltere'de bu olayın 120 yıl öncesinde, Norforlk tavernalarında şu şaka dolaşıyordu: "Karımla birlikte evlilik danışmanına gittik. Ben kendimi asmayı düşündüğümü söyledim". "Karın ne dedi?" "Önce diyet yapsan iyi olur. Aksi halde seni anatomiste satarım". Ve bu bir efsane değildi. 1736 yılı Ekim ayında çeşitli gazeteler ve dergiler, birkaç gün önce Norfolk, Rushal'da bir adamın karısıyla tartıştıktan sonra, "aniden dışarı çıkıp kendisini astığını" yazıyordu. Soruşturma bunun intihar olduğunu belirledi. Normalde cenaze bir mezarlığa gömülmeliydi. Oysa "karısı -cenaze töreni ve defini geçip- doğrudan bir cerrah çağırdı ve cenazeyi yarım guineaya[i] sattı. Cerrah "cenazeyi titizlikle muayene ederken", kadın ona güvence verdi: "maksadınıza gayet uygun, tereyağı kadar yağlı". Sonra cenaze çıplak olarak bir çuvala konuldu, bacakları dışarıda sallanarak bir at arabasına yüklendi ve cerrahın arabasını takip etti".[226]

Haberin diğer bazı versiyonlarında, ayrıntılar daha da iç karartıcı biçimdeydi. Ayrıca şu husus ilave ediliyordu: koca tartışmadan sonra "dışarı çıktı ve biraz çalı keserek, onlarla kendisini bir ağaca astı. Bulunduğunda bir dizi yerdeydi". Bu sözlerle birlikte dedikodunun belirsiz kısımları da acımasızca keskin bir netliğe kavuşuyordu. Adam o kadar çıldırmıştı ki, bulabildiği ilk ip benzeri bir şeyi kullanmıştı ve intihar o kadar aceleyle hazırlanmıştı ki, ölüm bedenin ağırlığı ağacı eğip tam toprağa değeceği esnada gelmişti.[227]

1736 yılında cerrahın tüm cesedi kullanabileceğini otomatik olarak varsayamayız. Bu yüzden yarım guineyi yalnızca (kadının sözlerinin ima ettiği üzere) yalnızca yağı için ödemiş olması mümkündür ve bu yüksek fiyat o dönemde talebin hâlâ çok yüksek olmasına karşın insan yağının oldukça kıt olduğunu göstermektedir.

---

21 şilin değerindeki eski İngiliz altını. (Ç.N.).

Örneğin; 1764 yılında Domenico Cotugno'nun *Treatise on the Nervous Sciatica* adlı eseri insan yağını, kıtlığı (muhtemelen hastaya) "tavsiye edilmesine neden olan şey" olarak tanımlanmaktadır.[228] Rushall olayından yalnızca dört yıl sonra Londra'da tuhaf bir cinayet gerçekleşti. 1740 yılı Haziran ayında sabahın erken saatlerinde, Chiswell Street'teki ('yaygın olarak Şeytanın Evi olarak adlandırılan) Sword-bearer's Alley'deki boş bir evde çuvala konulmuş bir erkek cesedi tespit edildi. Adam iki hafta önce öldürülmüştü. Kafası bedeninden ayrılmış ve bedeni de boğazından beline kadar kesilmiş, içindekiler boşaltılmıştı. Çuvalda muhtemelen kurbana ait, derisi yüzülmüş bir köpek cesedi de bulunmuştu.[229] Ceset neden bu şekilde parçalanmıştı? Başının koparılması elbette cesedin kimliğini gizlemeye yönelik açık ve geleneksel bir önlemdi. Ancak boynundan beline kadar kesilerek içinin açılması, daha çok insan yağını uygun bir alıcıya satmak için bir an önce çıkarmak isteyen bir adamın işine benziyordu.

İlk Vampirler

Canlı bedenden alınabilecek ilaç yapılacak malzemeler hakkında söylenecek son birkaç söz kaldı. Bazılarına göre bu malzemelere saç, tırnaklar, bitler, sperm, salya, süt, ter, bağırsak solucanı, taşlar, idrar ve dışkı (Beşinci Bölüm'de daha fazlası yer alacaktır) dâhildi. En popüler sıvının kan olduğu açıktır. Bir dizi hekim kanın epilepsinin yanısıra, birçok hastalığa karşı etkili olduğu görüşündeydi. Boyle'un insan kanını astım, akut ateşli hastalıklar, akciğer zarı iltihabı, verem, histeri, kasılmalar, belli tip baş ağrıları, felç, "beyin kanaması başlangıcı", gerginlik ve sarılık için ve ayrıca bazı zehirlere karşı panzehir olarak önerdiğini biliyoruz.[230] 20-30 yıl önce Fludd şöyle demişti: "İnsan kanı ve kemikleri hayret verecek ölçüde akışkan tuz içermektedir ve bu tuzun içinde mükemmel bir merhem karışımı vardır. Bu karışım... gut sızılarını ve dayanılmaz ağrıları giderir"; "yaraları giderir, anneden gelen hastalığı (yani histeriyi) ve sara hastalığını tedavi eder". Bu arada "tecrübeler akışkan tuz ve kan yağının mükemmel bir likör olduğunu göstermiştir".

Dikkat çekici bir biçimde Fludd bu keşifleri "kendileri damıtma sanatını uygulayanlara" atfetmektedir.[231] İdam sehpasında sıcak kan içmekten iğrenenler için, kanın çeşitli şekillerde damıtılmış halleri çok farklı ilaç biçimleri oluşturabiliyordu. Zaman zaman bir kimsenin iki versiyonu birden önerdiğini görüyoruz. Örneğin; Marsilio Ficino (kendisi de bir doktorun oğludur) yaşlıların kanı "sülükler gibi, çıplak sol koldaki bir damardan bir veya iki ons kadar" içmesini öneriyordu. Ayrıca "iyi doktorlar, yaşlılıktan bitkinleşmiş insanları güçlendirmek için ateşte damıtılmış insan kanı deniyorlar"dı.[232] Yaklaşık iki asır sonra, Moise Charas "kanın damarlardan akarken sıcak olarak içilmesinin epilepsiye karşı özgün bir ilaç olduğunu düşünenlere katılmıyorum" diyordu. Bu açıklamada ya darağacında kan satışlarını veya Ficino tarafından savunulan daha özel kan emme yöntemlerine atıfta bulunulmaktadır. Charas böyle bir "zalimce içeceği" hem ahlâka aykırı hem de tıbben yararsız görürken, bir kimyager tarafından titiz bir şekilde damıtılması halinde insan kanının geçerli bir ilaç olduğuna inanmaktadır. Bu ilacın beyin hastalıklarına karşı ve kanın arıtılması ve kan dolaşımının düzeltilmesi için yararlı olduğunu tespit etmektedir. Ayrıca van Helmont'un "kanın kullanımı yıllar içinde yaşlanarak bitkinleşen insanları tedavi edecektir" görüşüne katılmaktadır.[233]

Fransa'da yaşlılar arasında oldukça yaygın bir kan emme alışkanlığı vardı. 1777 yılında Thomas Mortimer "onbeşinci yüzyılın sonuna doğru işe yaramaz bir fikir yayıldı: yaşlanan insanların azalan güç ve canlılıklarının genç kişilerin kanının verilmesiyle giderilebileceği fikri".[234] Yazar bazılarının "gençlerin sıcak kanını içtiğini ve bu uygulamanın Fransa'da bu tür kanları içen bazı önemli asillerin... sonuçta delirmesi üzerine yasaklandığını" eklemektedir.[235] Mortimer bu pratiğin tam olarak ne zaman terk edildiğini söylemiyor; ama eğer söyledikleri doğruysa (ki kesinlikle Ficino'nun onbeşinci yüzyılın sonlarındaki argümanlarıyla uyuşmaktadır) o zaman baş faillerinin "asiller" -sağlıklı genç insanlara damarlarını açıp gençlik kanını akıtmak için verecek parayı kolaylıkla bulabilecek olan kişiler- olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hepsinden öte, tıbbî vampirliğe ilişkin temel soru "ne yapmalısın" değil, "nasıl yapmalısın"dır. Charas doğrudan bedenden alınan "zalimce içeceğe" karşı olmasına rağmen, kanın kimyasal işlemden geçirilmek üzere "sağlıklı genç erkeklerden" (burada kızıl saç aranmıyor) alınmasından oldukça memnundur. Benzer şekilde Boyle, yalnızca taze kan elde etmekle kalmıyor, kesin bazı fiziksel özelliklere sahip olan kanları buluyordu. Genelde, kan alma alışkanlığının yaygın olduğu bir çağda, kan, bulunması kolay maddelerden birisiydi. Berberlerdeki kan dolu kavanozlar bazen kan alındığının reklamı amaçlıydı ve bu âdetin yaygınlığı şu deyime yansımıştı: "Çanağa döküldüğünde herkesin kanı aynı renk görünür".[236] Bu devirdeki potansiyel problemlerden birisi, kan verenlerin sıklıkla kendilerinin hastalanmasıydı. Ficino bağışçının "kanı mükemmel, ama biraz fazla olan" bir kişi olmasını önerirken, bu problemden haberdar görünmektedir. Bu durumda kan yalnızca fazlalığı gidermek için verilmektedir. Böyle olaylarda "kan bağışçısı", tıbbî maksatla alanlar tarafından kanının bedava alınmasına da memnuniyetle razı olabilirdi.

Bu çıkarım, kanın ayrı bir cerrah tarafından değil, kanı kullanacak sağlıkçı tarafından bizzat alındığını varsaymaktadır. Cümle tam açıklayıcı olmasa da, Irvine ve Schroeder şu cümleyle bunu ima ediyor gibi görünmektedir: "Sağlıklı bir genç adamın kanını damarından Mayıs ayında alınız" ve yine "insanın kanını, sıcakken alın".[237] Irvine şunları yazıyor: "Bu yüzden sağlıklı bir genç adamın kanını (Etrafta yeterince aptal var) alabildiğiniz kadarıyla ilkbaharda alın". Parantez içindeki cümleden ne anlam çıkarmalıyız? En azından Irvine'in kendisi için bu nitelikte kan vermek kolay görünmektedir (ve aşağılayıcı tonu da bağışçılara para ödemek yerine, onların kendisine para ödediğini ima etmektedir). Paracelsus yanlısı hekim Daniel Border, rutin tedarikçi olarak berberleri kullandığını ve ayrıca çok hassas bir bağışçı tipini kolaylıkla seçebildiğini açıkça belirtmektedir: "Berberlerden kanlı canlı genç bir adamın ve asabî bir adamın kanını alın ve iyi şarap içen adamların kanını alın".[238] Boyle bir yerde "sağlıklı insanların kanını almak güç olduğu ve belki de sağlıklı olmayan kimsenin

kanını kullanmak güvenli olmadığından" belli hayvan kanı tipleriyle deney yaptığını vurgulamaktadır.[239] Başka bir yerde başka bir yorum yapmaksızın rutin olarak sağlıklı kadın ve erkek kanından söz etmektedir.[240] Tedarik problemine yaptığı atıf, gerçekleştirdiği çok sayıdaki denemeyi ve dolayısıyla çok miktarda kan gerekmesini ifade ediyor olabilir. Onun bir dönem ortağı olan Locke, defterine şunları yazarken hiç güçlük çekmiyordu: "Canlı bir bedenden bir kilo insan kanı alın. Pıhtılaşmaya bırakın..."[241]

Genel olarak, erken modern dönemin büyük bir kısmında, insanların kolun delinmesinden korkmaktan çok memnun olmaları büyük ihtimaldir. (Deneysel düşüncelilerin kan verme konusundaki yorumlarından birisi, sonrasında kesinlikle farklı *hissetme*nizdir). Bu kadar eşitsizliğin bulunduğu bir dünyada, bazı sağlıklı genç adamlar (günümüzde Kuzey Amerika ve başka yerlerde ücret karşılığı kan veya plazma verenler olduğu gibi) ücret karşılığı kan vermiş olabilir. Her şeyden önce 1667 yılında Jean-Baptiste Denis'in -XIV. Louis'in hekimi- bazı kapsamlı (ve zarar verici) kan nakli deneyleri için gönüllü bulmak için başvurduğu yol para vermesiydi.[242] Daha genel bir ahlâkî değerlendirmeyi Hollandalı hekim H. M. Herwig'in "Sperm, kan ve taş gibi şeyler herhangi bir zarar vermeden veya önyargıya yol açmadan alınabilir" sözlerinde görüyoruz.[243] Bizim büyük çoğunluğumuz modern kan verme konusunda rahat olsak da, erken modern alışkanlıklar yine bize belirsiz bir ahlâkî soruyu sorduruyor: Bir kişinin hayatını bağladığı kanı, başka birisinin sağlık toniği olmalı mıdır? Kan aktarımını meşru saymak için ne kadar acil olması gerekir? Aynı şekilde şu soruyu da sorabiliriz: Devrim öncesi Fransa'da, bilinen en ağır sosyal adaletsizlik döneminde, mutlak yoksulluk içinde yaşayanların para karşılığı kan bağışında bulunması ne kadar rasyoneldir? En yaygın işçiliğin beden gücüyle yapılan işçilik olduğu bir dönemde, bir aristokratın bir bardak kanınız için birkaç kuruş ödemesi aslında kötü bir pazarlıktır. Bir ofiste çalışırken, kardeşim rutin olarak kan veriyor ve ertesi gün sorunsuz işine gidebiliyordu. Şimdi bahçıvan olarak çalışıyorken, kan verdikten sonra fiziksel çalışmanın pek kolay olmadığını gördü.

Tıbbî yamyamlığın bütün sosyal sınıflardan hastalara, hekimlere, eczacılara ve tüccarlardan cellatlara kadar finansal motivasyona sahip aracılara cazip geldiğini ayrıntılı olarak belirledik. Gerçekten de bu fenomene o kadar çok türde insan katılıyordu ki, 1650 veya 1750 yılında böyle bir fenomenin varlığından habersiz olmak mümkün değildi. Gelecek bölümde geleneksel olarak Yeni Dünya (Amerika) kabileleriyle özdeşleştirilen yamyamlık biçimlerine döneceğiz. İnsan eti yemek, çoğu zaman (ve ikiyüzlü bir şekilde) yapılmasını kınayan Avrupalar için değil, bunu yapanlar için, Kanada ve Brezilya'nın sınırlı bölgelerindekiler için ne anlama geliyordu?

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİĞER YAMYAMLAR

YENİ DÜNYA'NIN İNSAN YİYİCİLERİ

Tabulara meydan okumakla övünen bir çağda, yamyamlık ağır dehşet üretme potansiyelini korumaktadır. Yamyamlık; şiddet ve egemenliğin nihaî biçimi, cismanî terörizmin en aşırı ucudur. Sıradan, günlük, olağan konuşma düzeyinde bile *antropogagi* (insan eti yeme) hakkında bazı temel korkular veya fanteziler ortaya çıkmaktadır. Örneğin; bir deneyim veya kişilik "tamamen tüketici" veya "tamamen yiyip bitirici" olabilir. Somut olayların gösterdiği üzere, yamyamlık işgalin çok ağır biçimi olarak görülebilir. Bir kimse sizin kişisel alanınıza giriyor, çok uzun süre veya saldırganca size bakıyorsa veya size kabul edilemez bir tarzda hitap ediyorsa, bu davranışı istilacı, saldırganca olarak niteleriz. Temel sınırlarınız ihlal edilmektedir. Sınırlar yalnızca geçilmekle kalmamış, tamamen yok edilmiş, iki birey birbirini tüketme eylemine girişmiştir.

Yamyamlığın insan muhayyilesindeki kalıcı ve efsanevî gücü karşısında, efsaneler ve söylentilerin ardında, çok iyi belgelenmiş bir realitenin bulunduğunu fark etmemiz gerekmektedir. "Yamyam" teriminin çok uzun süredir uygun bir propaganda silahı olarak kullanılması nedeniyle, antropologlar yamyam toplulukları tanımlama konusunda kendilerini çok rahat hissetmezler. Bir kez

yamyam olarak yaftalanan ve etkin bir şekilde insanlıktan çıkarılan Amerika, Afrika ve Avustralya'daki kabileler, artık "meşru olarak" medenîleştirilebilir, sömürgeleştirilebilir veya doğrudan yok edilebilir. Ben bu satırları yazarken, Afrika'nın yamyamlık öyküleri ırkçı Amerikan gazetesi *New Observer* için değerli ve canlı bir propaganda aracı işlevi görmeye devam ediyor.[1] Kristof Kolomb'un Amerika'ya ayak basmasını izleyen onlarca yıl boyunca Avrupalı Hıristiyanların akıllarında yamyamlığın hem bir siyasal araç hem de tehlikeli derecede istikrarsız bir fantezi olarak yer aldığından kuşku yoktur. Ortada herhangi bir kanıt yokken karşılaştıkları kabileleri yamyam ilan etmekte sakınca görmüyorlardı. Antropolog William Arens'in 1979 yılındaki (belki de iyiniyetli bir şekilde) yamyamlığın genel bir gelenek olarak tarihte hiçbir zaman var olmadığını kanıtlama girişimi günümüzde tamamen çürütüldü.[2] Son yıllarda, arkeolojik bulgulardan, tarihçiler ve antropologlardan gelen veriler, bu temel soruyu kuşkuya yer kalmayacak şekilde cevapladı.

Geleneksel, toplumsal yamyamlık realitesini kabul etmek için çok güçlü kanıtlardan birisi, birçok anlatımda yer alan karmaşık ayrıntı zenginliğidir. Birçok farklı kültürde, insan yeme, Katolik ayinleri gibi oldukça dinî içerik taşıyan, ibadet niteliğindeki bir ritüeldi. Yamyamlık anlamdan yoksun bir şiddet eylemi değildi. Bu şiddetin tam karşı ucunda, kişinin ölen akrabaları için yoğun bir matem ritüeli uygulaması yer alıyordu.[3]

İnsan yeme dünyasındaki en temel ayrım, ibadet amaçlı veya kıtlık nedeniyle yamyamlık yapılmasıdır. İlki, uygulayanlar için çok anlamlı görünmektedir. İkinci tür ise, genellikle aşırı şartların dayattığı son çaredir. Öbür yandan psikopat katillerin yamyamlığı, kendi içinde çok uzmanlaşmış (ve neredeyse daima anti-sosyal) nitelikte ise de, kıtlık kaynaklı yamyamlıktan çok, ibadet amaçlı insan yemeyle ilişkilendirilebilir.

Cesetten ilaç yapılmasında olduğu gibi, ibadet amaçlı yamyamlık da, açlık nedeniyle yani gıda olarak insan yeme sorunu değildir. Bu yüzden burada insan yemenin ritüel biçimleri bizi ilgilendirmektedir. İbadet amaçlı yamyamlık kendi içinde iki genel

biçime ayrılır. Dışarıya yönelik yamyamlık (*exo-cannibalism*) dışarıdakilerin etinin yenmesini kapsıyordu. Kabile savaşları kasıtlı olarak korkutma ve dehşet saçma aracıdır. Ayrıca yabancı topluluklara bu gibi saldırılar, genellikle saldırganların kabul edilebilir ve (kendilerine göre) meşru bir kimlik oluşturmasına yardım eder. Dışarıya yönelik yamyamlık daha çok "biz ve onlar" sorunuyla ilişkiliyken, "içe yönelik yamyamlık" (*endo-cannibalism*) tamamen iç meseledir ("endo" Yunanca "içerisi" anlamına gelmektedir). Bu türün en yaygın örneği cenaze töreni ritüelidir ve tamamen karşılıklı uzlaşmaya dayalıdır. Ölümü yaklaşan kimse, öldükten sonra yenmeyi bekler ve hatta yenmeyi *ister*. Benzer şekilde, öleni yiyen akrabalar da bunun yalnızca kabul edilir ve doğal bir âdet olduğunu değil, aynı zamanda muazzam dinî ve sosyal öneme sahip bir davranış olduğunu düşünür.

Eğer bu kabilelerin geleneklerine yakından bakarsak, Kolomb, Michelangelo, Shakespeare ve Milton'un devrinde Avrupa toplumunun karşı çıktığı ve şiddetle saldırdığı bir olguyu görmeye başlarız. Bu tür yamyamlıkta ikinci amaç daha önemlidir. Yamyamlığın realitesini vurgulama ve ağır efsanevî havasını dağıtmanın yanısıra, Eski Dünya toplumlarındaki pratikle bir dizi şaşırtıcı paralellikler görmeye başlayacağız. Çünkü tüm farklı teknoloji, giysi ve dil biçimlerine rağmen, birçok yönden onaltıncı yüzyılın Londra ve Roması, Tupinamba yerlilerinin tecrit edilmiş dünyası kadar kabile özellikleri taşımaktadır. Sosyal kimlik, şiddet ve din bakımından, Eski ve Yeni Dünyalar, herhangi bir Papa veya başpiskoposun itiraf etmeye cüret edemeyeceği kadar çok ortak yöne sahiptir. Yamyamlığın en az bildik biçimiyle başlayalım: toplumların akrabaları veya kabile üyeleri için düzenledikleri cenaze törenleri.

Yeni Dünya Yamyamları

Cenaze Töreni Yamyamlığı

Yıl 1964. Londra'da Soho bölgesindeki caddeler Carnaby Street Moda ürünleriyle parlıyor. Kafeler (ve polis tarafından kerhen hoş

görülen birkaç gece kulübü) amfetaminle ve yüksek rock müzikle canlanmış durumda. Ebeveynler, *BBC*, *Daily Telegraph* ve *Daily* Mail, uyuşturucuyla çılgınlaşmış, cinsel bakımdan özgür, gitar çalan canavar gençliğin topluma oluşturduğu tehdit hakkında histeri derecesinde tepkiler gösteriyorlar.[4] Bu arada Brezilya'da Serra dos Pacaas Novos olarak bilinen sıradağlar ile Bolivya'ya bitişik Madera Nehri arasında bir yerlerde, Wari' adı verilen bir kabile ahalisi, yeni ölmüş bir üyelerinin cenaze törenine hazırlanıyor.[5]

İkindi vakti. Ceset çıplak ve şişmiş haliyle bir örtünün üzerinde yatıyor. Bedeni kızıl annatto boyasıyla şeritler halinde boyanmış ve şimdiden ölüm sertliğinin etkileri görünüyor. Üç kişi etrafında bir üçgen oluşturuyorlar. Birisi bacakları düz tutarken, karşısındaki başın arkasında bir örtü tutuyor. Üçgenin tepesinde duran üçüncü adam şimdi elindeki bambu ok ucunu hareket ettirerek karın bölgesinde dikey bir kesi açıyor. Keskin kokulu gazlar bedenden çıkıyor ve beden normal boyutlarına dönüyor. Örtü tutan, örtüsünü yelpaze gibi kullanarak ölüm ve çürümenin ağır kokusunu dağıtmaya çalışıyor.

Bu ana sahnenin etrafında ağlayan insanlar topluluğu bedenin akrabalarından ayrılışını temsil ettiği gibi, ayrıca kötü ruhları da korkutup cenazeden uzaklaştırmayı amaçlıyor. Artık alacakaranlık çöküyor. Parçalanan beden organları yıkanıp yakındaki bir ızgaranın üzerine konuluyor. Altında akbaba ve kızıl papağan tüyleriyle titizlikle süslenmiş bir odun yığını var. Cinsel organ ve bağırsaklar ateşte yakılıyor. En hızlı pişen kalp ve karaciğer yapraklara sarılmış. Zaman zaman hüzünlenen bir akraba kendisini ateşin ortasına atmaya çalışıyor. Bu akrabayı ateşin yanında görevlendirilmiş muhafız engelliyor.

Şu anda bir erkek yetkili kalbi ve karaciğeri keserek parçalıyor ve kan hısımları bunları yemeye başlıyor. Bunu çok yavaş ve saygılı bir şekilde yapıyorlar. Sonra diğer etler mısır ekmeğiyle birlikte yeniyor. Herkesin bildiği bu ritüelin yeme kısmına akraba olmayan kabile üyelerinin de katılması için yalvarılıyor. İlk başta reddediyorlar; ama sonunda ölenin akrabalarının ısrarlı yalvarışları karşısında kabul ediyorlar. Matem tutanların ellerinin ölenin

etine değmemesi önemli. Bu yüzden ince çubuklar çatal olarak kullanılıyor. Ölen adam kabilenin yaşlı atalarından olduğundan, matem uzuyor. Ceset çok kötü kokuyor ve ne kadar pişirilirse pişirilsin bu koku gizlenemiyor. Zaman zaman katılımcılar oradan ayrılıp kusuyor ve geri dönüyorlar. Yine de hiç kimse yemeyi reddetmiyor. Tören sürerken eti yemesi gerekmeyen kabile üyeleri sürekli olarak ortadaki matem tutanların etrafında ağlamaya devam ediyor. Cenazenin tamamı yenildiğinde şafak vakti yaklaşıyor. Havadaki serinlik ve yarı karanlık, ölen adamın evinin ateşe verilmesi ve tören gereği küle dönene kadar yakılmasıyla kayboluyor. Londra'da ise ebeveyn en son gazete başyazısıyla korkutuluyor; rock delisi gençlerin "toplumumuzun kalbini mi yiyeceği" yoksa yalnızca kendi vahşi danslarının ateşinde kendilerini mi yakacağı merak ediliyor.

Yukarıdaki anlatımı antropolog Beth A. Conklin'e borçluyuz.[6] Conklin ilk alan araştırmasını 1980'li yıllarda Güney Amerikalı Wari'ler arasında, kabilenin hükümet yetkilileri ve Hıristiyan misyonerlerin müdahalesiyle kadim, yamyamca cenaze törenlerini terk etmeye zorlanmasından yirmi yıl sonra gerçekleştirdi. Bu yüzden orijinal cenaze töreni izleyemedi; bunun yerine ayrıntıları yaşlı kabile üyelerinden dinleyerek derledi.

Bilgi verenler Wari' cenaze törenlerinde olup bitenleri anlatmanın yanısıra, nedenini de açıkladılar. Üç temel neden vardı. Birincisi; yamyamlık şefkatti. Bedenin yenmesinin nedeni ölen kişinin ruhunun böyle olmasını istemesiydi. Hiçbir matem tutan tamamen hayvani, iştahlı bir tarzda insan eti yemeyi asla istememişti. Gördüğümüz gibi, sırf ölenin ruhunu memnun etmek için kokmuş eti zorla yutmaya çalışıyorlardı. İkincisi; Wari'ler bir cesedin soğuk, karanlık toprağa -kirletici olduğunu düşünüyorlardı- gömülmesi düşüncesi karşısında dehşete kapılıyorlardı. Bu kendi kültürlerine yabancı, özünde tabu olan toprağa gömme pratiğini benimsemeye zorlandıklarında, gerçek anlamda üzüldüler ve tıpkı bir Londralının ölmüş anne veya babasının etini yemesi kadar iğrenç ve kabul edilemez buldular. Üçüncüsü; cesedin yenilmesi kaybın doğurduğu travmayı hafifletiyordu.

Bir Wari' olan Jimon Maram, Conklin'e şöyle diyordu: "Başkaları cesedi yediğinde, ölenleri artık çok özlemiyoruz, çok fazla üzülmüyoruz".[7]

Maram'ın açıklaması bize cenaze törenlerinin zaman içinde ve kıtadan kıtaya ne kadar farklılık gösterebileceğine hatırlatmaktadır. Büyük çoğunluğumuz birçok yönden kendimizle ölen dostumuz veya akrabamız arasındaki mesafeyi *artırmaya* çalışırken, Wari'ler aksine bu mesafeyi kapatıyorlar. (Ancak bu mesafeyi kapatma, diğer birçok yerde unutmanın zayıf bir yöntemi olabilir. 1891 yılında Northubrialı John Robinson yaşlıların açık tabuttaki cesede dokunduklarını gördüğünü hatırlamaktadır. Çocukken Robinson oyun arkadaşını kaybetmişti. Hayatındaki ilk cenazenin önünde sinirli bir şekilde beklerken, bir komşusu şöyle dedi: "Ona dokunursan ömür boyu unutursun".[8]) Yamyamlık içeren cenaze törenleri de önemli farklılıklar göstermektedir. Conklin'in işaret ettiği üzere, Güney Amerika kabilelerinin büyük çoğunluğu muhtemelen böyle bir geleneğe sahip değildi. Böyle bir geleneği olanlar da cenazenin etinden çok kemiğini öğütüp bal veya içkiye karıştırarak tüketiyor olabilirdi.

Bu tür törenlerin aşikar bir evrensel özelliği, ölen kişi hayattayken veya ruh olarak dahil olmak üzere tüm tarafların cesedin yenilebileceği konusunda değil, *mutlaka* yenilmesi gerektiği konusunda tam bir uzlaşma içinde olmasıdır. Bu genel uzlaşma yamyamlığın muhalifleri için çözümü zor bir sorun oluşturmaktadır. 1960'larda konulan yasak, "mağdursuz suç" olarak adlandırılan bir eyleme yönelik tipik bir Hıristiyanlık saldırısıydı (Cinsiyete ve özellikle de homoseksüelliğe yönelik dini yaklaşımlarla karşılaştırınız). İlginç olan husus, bu tartışılmış uzlaşma sorunu Armin Meiwes'in yargılanması ve tekrar yargılanmasını son derece karmaşık bir hukukî sorun haline getirdi. Meiwes, 2001 yılı Mart ayında, gönüllü olarak rıza gösteren, bu yüzden bir gün işten izin alan ve randevusuna gelmeden önce vasiyetini yazan Alman arkadaşı Bernd-Jurgen Brandes'i öldürdü ve yedi. Maram tarafından anlatılan Wari' geleneğine ürkütücü bir karşıtlıkla, Meiwes 2003 yılındaki yargılamasında, günler boyu Brandes'in

parçalarını derin dondurucusundan çıkararak yemeye devam ettiğini, "yediği her parça ile birlikte, ona dair hatıralarının güçlendiğini" ifade ediyordu.[9]

Meiwes-Brandes olayının psikolojisi çok karmaşık olsa da, güçlü unsurun bir tür cinsel arzu olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın kabile yamyamlığı yoğun bir şekilde kutsal ve dinî bir eylemdir (Bencillikten, şehvet ve açgözlülükten uzaktır). Bu yüzden ritüelin nüanslarına titizlikle uyulur: Yakılacak odunların güzelce süslenmesi gerekir; odunların köy evlerinden gelmesi, böylece "sazlık çatıların ölümün saldırısının somut kanıtı olarak, onları tutacak ağaçlardan yoksun bırakılması"nın sağlanması gerekir. Bütün bu ayrıntıların ciddiyeti bir Wari'linin Conklin'de hem misyonerler hem de antropologların kabilenin yamyamlığını aşırı derecede takıntı haline getirip, matemin diğer ritüellerini gözardı ettiklerinden yakınmasından anlaşılmaktadır: "Tek yaptığımız şey etini yemek değil! Ağlıyoruz, şarkı söylüyoruz, evini yakıyoruz, her şeyini yakıyoruz... Yalnızca etini yemeyi değil, tüm bunları yaz!"[10] Bu eleştiri yalnızca katılımcıların tanrılarını yiyip içmesine takılan Hıristiyanlık ayininin şaşkın gözlemcisinden bir Hıristiyan'ın yapacağı şikâyete benzemektedir.

Cenaze töreni yamyamlığı genellikle ruh dünyasıyla sıkı bağlara sahiptir. Wari'ler, ölenin ruhunu hoşnut etmek için cesedi yemekteydiler; cesedin herhangi bir manevî güç içerdiğine inanmıyorlardı. Ancak diğer kabileler gerçekten ölenin ruhunu yediklerine inanıyorlardı. Bunlar kelimenin tam anlamıyla ölümün hayat özünü "içlerine alıyor" (yeniden bedene kavuşturuyorlardı). Böylece topluluk içinde kaybolup gitmeyecekti.[11] Yirminci yüzyılın sonlarında araştırılan Güney Amerika Yanomamileri ile karşılaştırınız: "Bir çocuk öldüğünde onu iyice yiyor, hatta kemiklerini ezerek çorbanın içinde içiyorlar; böylece hiçbir şeyi geride bırakmıyorlar" (Sanayi öncesi dönemde tüm iskeletin ezilip toza dönüştürülmesi muhtemelen bir mezar kazmaktan çok daha güçtü ve bu durum tek başına bu âdete verilen önem hakkında bir fikir verebilir). Benzer şekilde 1970'li yıllarda

Yukarı Orinoco'nun Guiaca halkı cesetleri yakıyor, yarım yanmış kemikleri öğütüyor ve bunları ot çorbası içine koyup içiyor, "çorbanın tek bir damlasını bile yere dökmemek için çok dikkat gösteriyorlardı".[12]

Bu gibi ritüellerin bize ne kadar tuhaf göründüğü dikkate alındığında, bir geniş kapsamlı kıyaslama daha yapmak yararlı olacaktır. Olağanüstü derecede yaygın olan kıtlık kaynaklı yamyamlık tarihi nedeniyle, Çin'in çok güçlü bir tıbbî yamyamlık geleneği geliştirdiği ileri sürülmektedir. 1578 yılındaki bir tıp derlemesinde otuzbeş farklı beden parçası veya maddesinin ilaç olarak zikredildiği görülmektedir. Bunlara "tırnak, saç, deri, süt, idrar, idrar tortusu, öd, plasenta ve insan eti" dâhildi.[13] Ancak bu ilaçlar, "ko ku" ve "ko kan" olarak bilinen tedavilerin yanında, oldukça basit kalmaktadır. Çinli bilgin Yu Chun-Fang'ın eserine dayanan Daniel Korn, Mark Radice ve Charlie Hawes "Ko ku"-nun atalara imandan kaynaklandığını ve yedi ila onuncu yüzyıllardaki Tang Hanedanı'ndan geldiğini belirlemişlerdir. Bu uygulamanın en çok rivayet edilen örneği, aslında kan hısımlarını değil, yaşlı ve hasta bir adam veya kadının gelinini içermektedir. "Tipik olarak, sadık gelin kolu veya baldırını bir parça kumaşla sıkı sıkıya bağlar". Keskin bir bıçak kullanarak, "pazılarından veya baldırlarından bir parçayı çabucak keser". Sonra bu et parçası çorba veya bulamaçla karıştırılıp hasta yaşlıya yedirilir ve (efsaneye göre) peşinden mucizevî bir iyileşme gelir. En son ko ku olayı 1987 tarihinde -bu tarihte artık bu âdet kabul gören bir gelenek değildi- kaydedilmiştir.[14]

Hasta kayınpederiniz veya kayınvalidenize ko ku veya ko kan sunmanız istenirse, ilkini seçmeniz önerilir. İkincisi yalnızca kişinin kendi kolu veya baldırını sakatlamasını değil, kişinin kendi karaciğerini kesmesini de gerektirmektedir. Ne kadar inanılmaz görünürse görünsün, bu pratiğin en geç ondokuzuncu yüzyıl gibi bir yakın tarihte olmak üzere, sayısız örnekleri bulunmaktadır. Üstelik Korn, Radice ve Hawes'in haklı olarak vurguladıkları üzere, bugüne kadar uzanan anlatımlar tüm ayrıntılarıyla korkunç derecede inandırıcıdır:

> Banyo yaptıktan ve dua ettikten sonra, bıçağı aldı, akciğer ve karaciğerinin bulunduğu yeri hedefledi. İlk kesiyle birlikte kan fışkırdı. İkinci keside kaburga göründü. Üçüncü ve dördüncü kesilerde bir yankı vardı. Altıncı kesiden sonra kalp dışarı çıktı. Kalbi izleyerek akciğeri yakaladı ve ondan sonra karaciğeri tuttu. İşte o zaman şiddetli acı nedeniyle bayılacak gibi oldu. Bir anlığına dinlendikten sonra, karısını çağırdı ve karaciğeri çabucak pişirerek annesine yedirmesini istedi (Metinde belirtilmese de muhtemelen karaciğerin bir parçasıydı). Tam olarak ne olduğunu bilmeden, annesi ciğeri sevinçle yedi ve kısa sürede iyileşti.[15]

Birçok olayda bu yapılan tamamıyla karşılıklı rızaya dayanmıyordu. Çünkü (her ne kadar oldukça yaygın bir gelenek olduğu için, yaşlıların hastalıkları esnasında çok özel bir tür çorba beklediklerini düşünmek mümkünse de) alıcının yapılandan bilgisi yoktu. Ancak böyle bir davranışı vahşi yamyam klişeleşmiş olumsuz imajına eş görmek çok güçtür. Gerçekten de bundan daha çarpıcı bir insanî cesaret ve ataya bağlılık örneği düşünmek güçtür. Örneğin; modern organ bağışları, bu yapılanla karşılaştırıldığında, daha çok bir tutam saçın kesilmesi gibi görünmektedir.

Avrupalı Bilinci

I. Elizabeth veya John Milton'ın çağdaşları, Çinlilerin yamyamlığı konusunda hiçbir şey bilmiyorlardı. Amerika'daki yamyamlık konusunda ise, Avrupalıların büyük çoğunluğu, karşılıklı uzlaşmayla insan yemeden çok, (öznelerinin çok isteksizce insanları yediği) vahşi yamyamlıkla ilgileniyorlardı. Ancak okuryazar olan Avrupalılar cenaze töreni yamyamlığının varlığından haberdardı. Antik Yunanlı tarihli Herodot'un (M.Ö. beşinci yüzyılın ortalarında yaşamıştı) İsedonlara anlattıklarını işitmişlerdi. Avrupa ve Asya sınırları arasında yaşayan bu İskit halkının ölmüş babalarının etini koyun etiyle karıştırdıkları rivayet edilmektedir. Bu et cenaze yemeğinde sunulurken, kafatası altın kaplanır ve yılda bir kez ölen adamın onuruna düzenlenen bayramda ortaya çıkarılırdı.[16] Birkaç asır sonra Yaşlı Phlini (M.S. 23-79) bu anlatımı

allayıp pullayarak, kafataslarının yalnızca süs olmadığını, aynı zamanda içki kadehi olarak (muhtemelen yıllık anma törenlerinde) kullanıldığını ileri sürdü.[17]

Benzer bir öykü Pers İmparatoru Darius (M.Ö. 522-486) döneminde Anadolu'da yaşayan bir halk olan Galatlara ilişkin olarak anlatılmaktadır. Piskopos Jeremy Taylor'ın 1660 yılında gözlemlediği üzere, Darius "Yerlilere hangi şartlar altında atalarının cesetlerini yemeyip yakmaya ikna olacaklarını sordu". Galatlar "ondan atalarının cesedini yakmak gibi korkunç bir dinsizlikten söz etmemesini ve atalarını sevgili çocuklarının karınlarına doğal olarak defnedilme onurundan yoksun bırakmamasını istediler".[18] Buradaki hayatî ifadeye dikkat ediniz: "doğal olarak defnedilme"! Bu güçlü yakılma dehşeti, Wari'lerin gömülme tabularını hatırlatmaktadır. Taylor'ın "Geleneğin insanın eylemlerinin aklı ve ruhudur... Gelenek doğadır" sözleriyle bu benzerlik daha da artmaktadır. Ölenlerini neden yedikleri sorulduğunda, Wari'lerin büyük çoğunluğu "çünkü bizim geleneğimiz böyleydi" diyeceklerdir.[19] 1665 yılında bir yorumcu, kabile içi yamyamlığı "mutlak insandışılık" olarak tanımlıyordu.[20] Oysa ne Taylor, ne de Scot ve David Person, 1635 yılında bu "onurlu defin"i anlatırken hiç de kınayıcı bir dil kullanmıyorlardı.[21]

Peki, Rönesans dönemi Avrupalıları da yeni keşfedilen Amerika'daki kabile içi yamyamlığın farkında mıydılar? Eğer öğrenmek istediyseler, 1492 yılında tam da doğru kıtaya ayak basmışlardı. Kabile içi yamyamlık Güney Amerika'da diğer tüm bölgelerden (Conklin güvenilir biçimde Peru, Paraguay, Güney Venezuela'daki örnekleri belgelendirmiştir) daha fazlaydı. Fransız yazar André Thevet, onaltıncı yüzyılın sonlarında orada yaşadığı dönemde, Brezilya yamyamlığını bizzat tecrübe etmişti. Thevet Tapuia halkının "kendi ölen akrabalarını toprakta çürüme bayağılığından kurtarmak için yediklerini" not etmişti.[22] Ve bu açıklama ondan yalnızca yirmi otuz yıl önce Wari'lerin defne yaklaşımıyla yakından benzerlik göstermektedir. Ancak Thevet'in notları, basılmamış bir eserde yer almaktadır. Çok bilinen diğer eserleri ise şiddet ve saldırganlık içeren yamyamlık olayları üzerinde durmaktadır.[23]

Bundan birkaç yıl sonra, 1595 yılında, büyük Rönesans maceracısı Sör Walter Ralegh, El Dorado'da efsanelere konu olan altın dağlarını bulmak için Oricono Nehri'nden aşağıya doğru kendi öncü seyahatini gerçekleştirdi. Bu sefere ilişkin anlatımında, Ralegh, Oricono'nun güneyinde yaşayan Arwacas olarak adlandırılan bir kabilenin cenaze törenlerinde "aile reisinin kemiklerini öğüttüklerini" sonra da "eşleri ve dostlarının bu tozları birkaç tür içeceğin içine katarak içtiklerini" anlatmaktadır.[24] Bu yalın anlatımda herhangi bir düşmanlık veya iğrenme izi bulmak çok güçtür.

Uzlaşmaya dayalı yamyamlığın çok çarpıcı bir örneği 1675 yılında New England'da meydana geldi. Bu sömürgeden Kasım ayında Londra'ya gönderilen bir mektupta, bir Kızılderilinin sömürgeciler tarafından nasıl idam edildiği anlatılmaktadır.

> Suçlu henüz yarı ölü yarı diri iken, onun arkadaşı olan bir Kızılderili geldi ve bıçağı ile göğsünde kalbine ulaşan bir delik açtı ve kalbindeki kanı emdi. Bunun nedeni sorulduğunda cevabı şöyleydi: "...Ben eskisi kadar güçlü olacağım, ben hem o hem de kendim kadar (yani iki insan kadar) güçlü olacağım, o ölmeden önce çok güçlü bir adam olacak".[25]

Kızılderilinin cevabı kabile veya büyücü yamyamlığının özelliklerinden birisini açıkça göstermektedir. Kanı yaşlıları güçlendirmek için kullanan Ficino ve diğer doktor ve eczacılar gibi, bu adam da hayatın en temel maddesinin bir insan bedeninden emilip diğerine katılabileceğine inanıyordu.

Zaman zaman Shakespeare'in çağdaşları bu tür bir uygulamayı kendilerine çok yakın yerlerde gözlemleyebiliyorlardı. Gördüğümüz gibi, bu dönemde İngiliz-İrlandalı ilişkileri pek sorunsuz değildi. 157 yılında şair Edmund Spenser İrlandalı isyancı Murrogh O'Brien'ın Limerick'te asılmasını, sonra indirilip dörde ayrılmasını izlemişti. Ve ayrıca şunu da görmüştü:

> Onun üvey annesi olan yaşlı bir kadın, adam dörde bölünürken başını aldı ve ondan akan kanı emdi. Toprağın bu kanı emmeye layık olmadığını söyleyip yüzüne ve göğüslerine de sürdü... Ağlıyor ve korkunç çığlıklar atıyordu.[26]

Takvimler 3 Ağustos 1492 tarihini gösteriyordu. Güney Avrupa kıtasının üzerinde yükseliyordu. İspanya'daki Palos de Frontera limanından girişimci bir İtalyan olan Christopher Columbus tarihin en büyük seferlerinden birisine başlamak üzereydi. Roma'da, Infessura'nın raporlarında tıbbî vampirlik yaptığı iddia edilen VIII. Innocent bir haftayı aşkın bir süre önce ölmüştü. Bu arada Brezilya adını alacak bir bölgede, Tupinambalılar komşu kabile ile yaptıkları sayısız savaşlardan birini daha tamamlamış köyüne geri dönüyorlardı. Yürüyüş kolunun başında omzundan kalçalarına kadar tüylerle süslenmiş cesur görünüşlü, heybetli bir adam vardı. O ve beraberindeki savaşçılar, kabilenin ölmüş atalarını onurlandırmak için köyün kenarındaki mezarlığı ziyaret etmişlerdi. Kuş tüylü adam yeni ölmüş kabile üyesinin evine götürüldü ve ölenin yayı ile okları kendisine verildi. Ayrıca ölenin dul karısı da eş olarak sunuldu. En güzel yemekler ona ikram edildi. Haftalar geçti. Kolomb seferine devam ediyor. Roma'da yeni Papa VI. Alexander "yeğenlerinden" ikisini kardinal olarak atamakla meşgul. Onurlu savaşçı, kabilenin diğer erkekleriyle birlikte balık ve yabani hayvan avına gidiyor. Çiftçilik yapıyor ve yeni karısıyla evliliğin tadını çıkarıyor. 1493 yılı Nisan ayında bir çocukları oluyor. Adam deniz kabuklarından bir kolye takıyor ve her yeni ay doğduğunda, deniz kabuklarından birisi eksiliyor.

Mayıs ayında VI. Alexander Yeni Dünya haritasına bir hat çiziyor. Hayrete düşüren bir cehaletle, papalık kaleminin haince çizgisiyle batıdaki Amerikan topraklarını İspanya'ya, doğuda kalanı Portekiz'e veriyor. (Portekiz'e verilen toprakların çoğunun yalnızca denizle kaplı olduğunu öğrenen zeki okuyucu, haklı olarak Alexander'ın kendisinin İspanyol olduğunu anlayacaktır). Bu aşamada boynundaki son deniz kabuğu da giden kuş tüyü takan adamın durumu dramatik biçimde değişiyor. Etrafını tüm kabileden oluşan geniş bir topluluk sarıyor. Elleri ayakları iplerle sıkıca bağlanmış iki adam tarafından biraz uzakta tutuluyor. Kabilenin yaşlıları onu izlerken, bol bol darı içkisi içiyorlar. Tutuklu onu tutan muhafızlara tekmeyle saldırıyor. Korkmuyor;

onların da sıralarını savacaklarını biliyor. Sonra kaderi belli oluyor. Önünde özel hazırlanmış bir ateş yakılıyor. Yanındaki bir başka kişi sopasını kaldırıyor. Hızla sallıyor. İlk darbede ölen kurban, kuru alevler havaya yükselirken yere düşüyor. Birkaç saat içinde iyice temizlenmiş iskeletinden başka bir şeyi kalmıyor. O kalabalık (sayıları binleri bulabilen) topluluklar herkes onun eti veya organlarından en azından küçük bir parça alıyor. Kadınlar iç organlarını ve cinsel organlarını yediler. Yeni karısının ondan doğurduğu çocuk da yendi.

Yukarıda Brezilyalı Dupinamba kabilesinin gerçekleştirdiği bir dinî törene tanık olduk. Bu törenin orijinalini 1560'larda Thevet kaydetmişti ve buraya Frank Lestringant'ın paha biçilmez yamyamlık araştırmasından nakledildi.[27] Görünüşünün aksine, kuş tüylü adam Tupinamba kabile lideri değildi. Tuhaf bir şekilde onurlu misafir olarak adlandırılıyordu. Ama aynı zamanda kesinlikle bir savaş esiriydi. Köye ilk geldiğinde ve orada yaşadığı uzun aylar boyunca aslında bir esirdi. O zaman neden böyle bir özgürlüğü yaşamasına izin verilmişti? Gördüğümüz gibi, kabileye çok özel bir yerden girmiş, yeni ölmüş bir adamın silahlarını ve dul eşini almıştı. Aslında ana rolü ölen adamın bıraktığı boşluğu doldurmaktı. Elbette bu tuhaf ve uzun esirliği ve ev sahibi kabilenin bütün faaliyetlerine bu kadar ayrıntılı olarak katılmasını bu şekilde açıklamak mümkün değildir.

Bütün bu yapbozun parçalarını bir araya getirmemize yardım eden bir hayatî sözcük var: *içine alma* (dâhil etme). Lestringant'ın işaret ettiği üzere, esir her anlamda kabileye dâhil olmuştu. Yalnızca çok açık görünür yollarla ölü adamın yerini almakla kalmamış, aynı zamanda kabilenin normal hayatını sürme ve bu hayata katkıda bulunma yoluyla, hem pratik hem de sosyal olarak, aşamalı olarak toplum tarafından özümsenmişti. Sonunda herkesin katıldığı bu yamyamlık ziyafeti esnasında kelimenin doğrudan anlamıyla kabilenin içine girdi.[28] Başka bir yerde, Paraguay'da Guarani kabilesi mensupları arasında, bu tür kapsamlı bir içine alma o kadar önemliydi ki, süt emen bebeklerin bile ağızlarına bir miktar et konulması gerekiyordu.[29]

Şimdi bütün meselenin nasıl ve neden organize edildiğini görmeye başlıyoruz. Bu son derece sistematik, sabır gerektiren, hassas ve sosyal bakımdan âdil bir gelenekti; çünkü katılanlar açısından son derece anlamlıydı. Bu izlenim biraz daha erken bir tarihteki bir anlatımla teyit edilmektedir. 1550 yılında Alman macera-perest Hans Staden, Portekizliler için paralı askerlik yaparken, Tupinamba kabilesi tarafından esir edildi. Dokuz ay boyunca kabilenin elinde kalmasına rağmen, Staden hayatta kalmayı başardı ve daha sonra Tupinamba kabilesinin yamyamlık ritüelini ayrıntılı olarak yazdı. Erkek esirin utanç ve onursuzluk duygusunu zirveye ulaştırmak için, kadınlar ve çocuklar tarafından sürekli olarak onu dövüyor ve alay ediyorlardı.[30] Törensel boyama ve danslar yapılıyordu ve hatta kurban edilecek kişiye vurulacak sopa bile titiz bir şekilde tasarlanmış ve boyanmıştı.[31]

Ayrıntı ve düzene gösterilen bu saygının örneği, Tupinamba kabilesinin kilometrelerde uzağında kuzeyde bulunan Irokuois ve Huron kabileleri gibi, sonradan Kanada'nın Ontario eyaletine dönüşecek kabileler tarafından da sergileniyordu. Onyedinci yüzyıl boyunca Cizvit misyonerler tarafından titizlikle gözlemlenen bu kabileler de savaş esirlerini kurban ediyor ve yiyorlardı. Peggy Reeves Sanday'in yazdığı üzere, savaş esirlerinin akıbeti çoğu zaman Tupinambas kurbanından daha kolay oluyordu. Esire korkunç işkenceler yapılıyordu. Ama aynı zaman da bu esir de dikkatlice "dâhil ediliyordu". Esire işkence etmelerine rağmen Huron kabilesi, kurbanlarına "amca" olarak hitap ederlerdi. Üstelik Sanday'in dikkat çektiği üzere;

> Bazı savaş esirlerinin; yaşamasına ve savaşta kaybedilen aile üyelerinin hakları ve görevlerini üstlenmesine izin verilirdi.... Temel anlamda kurbanın yaşamasına izin verilmesi ile işkence ederek öldürülmesi arasında bir fark yoktu. Çünkü her iki durumda da kurban fiziksel olarak topluma dâhil ediliyordu.[32]

Bu ritüelin sosyal ve dinî karakterini gösterecek şekilde, saldırgan katılımcılar bir aşamada "en yüksek sesleriyle uluyor... gözleri öfke ve dehşetle parlıyordu". Bu arada diğer izleyen Cizvitler

"işkencecilerin yüzlerinde kurbanlarına karşı "merhamet ve insanlık" görerek şaşkına dönmüşlerdi.[33] Aynı şekilde tören, kurbanın belirlenen zamandan önce ölmemesi için dikkatlice kontrol ediliyor, arada durularak kurban uyandırılıyordu. İnsanın dayanabileceği sınırların çok ötesinde görülen acı ve bitkinliğe karşın, kurban da işkencecileriyle aynı temel dinî inançları paylaştığı için bütün tören boyunca esasen işbirliği yapıyordu. Örneğin; işkenceler şafak sökerken sona erdiğinde, güneş tanrısı tarafından izlendiğini bilerek, olağanüstü cesaret gösteriyordu. Iraquoisler de benzer şekilde onun kahramanlığını takdir ediyordu. Çünkü onu (ve özellikle de kalbini) yiyerek, onun gücü ve cesaretini kazanacaklardı.

Bu tür ritüellerde en azından kısmen (cesaret ve güç gibi) özelliklerin başka bedenlere aktarıldığı ve fiziksel olarak özümsendiğini ve bir tür manevî ekoloji içinde yeniden kazanıldığını düşünebiliriz. Fijili yamyamlar bağlamında bu kavram çok değerlidir. Bu yamyamlar;

> Bir insanın ruhunun ölümünden sonraki dört gün boyunca cesede bağlı kaldığına inanmaktadırlar. Bedenin kurban edilmesi ve yenmesinin o kişinin ruhunu yok edeceğine ve manevî dünyaya yükselerek, düşmanlarına güç ve rehberlik kaynağı haline gelmesini önleyeceğini düşünmektedirler.[34]

Benzer şekilde Pasifik'teki Orokaiva yerlileri için, yamyamlık kurbanının "kabileler arası çatışmada öldürülen bir Orokaivalı kişinin ruhunun yerine geçmesi" amaçlanır.[35]

Bazı yamyam kabilelerde, düşmana, kelimenin tam anlamıyla düşmanın "beden ve ruh"una egemen olmak mümkündü. Bu durumda saldırgan yamyamlığın dinî tarafının çok özgün bir odak noktası vardır. Burada da bedeni yemek, ruhu yemek sayılır. Ancak düşmanca yamyamlığın henüz ayrıntılı olarak ele almadığımız bir hayatî yönü daha vardır. Farklı dönemler ve farklı topluluklardan gelen zengin kanıtlar, bu pratiklerin kabile dışındakilere yönelik bir temel husumetten kaynaklandığını göstermektedir. Buradaki husumetin derecesi o kadar aşırıdır ki,

nefret sözcüğünü kullanmak bile mümkündür. Ancak Tupinamba, Irawuous ve Huron kabilelerinin kurbanlarının çok kontrollü, sistematik yapısı dikkate alındığında, bunun vahşi veya düşüncesiz öfke içerdiğini her zaman söylemek mümkün değildir. Tupinamba için kabile dışı kurbanın yabancılık özelliklerinin çok dikkatli incelenmesi gerekir. Kurbanın tuhaf bir derecede uzun süren tutsaklığı ve günlük yaşama dâhil edilmesi, başlangıçta çok yabancı olan bir kimseyi gruba *başarıyla* dâhil etmenin güçlüğünü yansıtmaktadır.

Burada yine Avrupalı işgalcilerin insanlık dışı davranışlarının Amerikan yerlilerini yamyama dönüştürmüş olması ihtimalini tamamen dışlayamayız... Günümüzde Şili'nin Valdivia şehri, İspanyol fatih Pedro de Valdivia'nın ironik bir eseri olarak ortada durmaktadır. İronik olan yönü tıpkı İrlandalıların Gilbert'ın, Rusların Napolyon'un veya Durham madencilerinin Thatcher'ın ismini bir şehre vermelerine benzemesidir. 1553 yılından önceki yıllarda Valdivia yüzlerce Şililiyi, altın madenlerinde zorla çalıştırma yoluyla etkin biçimde işkenceye tabi tuttu ve öldürdü. Bu baskıya karşı isyan eden Arauca yerlileri sonunda Valdivia'yı yakalayıp, 1553 yılı Noel gününde öldürdüler. Bu ölüm hikâyesinin bir versiyonunda, Arauca yerlilerinin yeterince aşırı bir intikam alabilmek için yamyama dönüştüğü belirtilmektedir:

> Bazılarının söylediğine göre, Valdivia ellerine geçtikten sonra, (yerliler) onu bir ağaca bağlarken adamını bir başka ağaca, ama çok yakınına bağladılar. Böylece birlikte konuşabilmelerini, birbirlerini teselli edebilmelerini istediler. Arauca yerlileri (insan eti yemek geleneklerine aykırı olduğu halde) bacaklarından, kalçalarından ve kollarından et parçaları kesip, kızartarak, kaynatarak veya ızgarasını yaparak o zavallıların gözleri önünde yediler. Onlar yaklaşan ölümün ıstırabı içinde günlerini bitirmeyi bekliyorlardı.

Valdivia'nın sonuna ilişkin bir başka öyküde "kafasının üstünü kestiler ve beynine, ağzına ve kulaklarına eritilmiş altın akıttıktan sonra, kafatasından kadeh, kemiklerinden borazan yaptılar" denilmektedir.[36]

Bu olayda husumet çok belirgindir. Ancak diğer olaylarda şiddet dıştan olduğu kadar içten de fışkırmaktadır. Yabancılara düşmanlık, kabilenin kimlik duygusu açısından hayatî önem taşıyordu. Kim olduğunuzu gerçekten bilmek için, kim olmadığınızın tamamen bilincinde olmanız gerekiyordu. Bu tür bir muhalif kimlik, tarih boyunca şiddetin ana kaynaklarından birisidir: Hıristiyanlar Yahudilere karşı, Katolikler Protestanlara karşı, Beyazlar Siyahlara karşı, Doğu Batıya karşı, Sünniler Şiîlere karşı... Bu trajik bölünmelerin neden olduğu milyonlarca can kaybı, kaynaklar için rekabete dayanan cinayetler değil, şiddetli ideolojik ayrımlara dayanan katliamlardı. Onaltıncı yüzyıl Fransızlarından olan ve Tupinamba'yı ilk elden gözlemleyen Thevet, doğal kaynakların bolluğuna rağmen, Amerikan kabilelerinin "intikam arzusuyla" birbirlerini öldürdükleri ve yediklerini anlatırken, bu psikolojinin biraz çarpıtılmış bir versiyonunu vermektedir. Bunun için "herhangi bir neden veya gerekçeleri olmadığını, vahşi hayvanlar gibi olduklarını, birbirleriyle hiçbir dürüst yolla anlaşamadıklarını" ileri sürmektedir. Kabile mensuplarının sözde ona söylediğine göre;

> Onlar daima (bizim) ölümcül düşmanlarımızdı... Bu düşmanlar diğer birçok tehdidin yanısıra, 'sizin atalarınızı yedik, sizi de yiyeceğiz' diyorlardı... Bu vahşilerin başvurduğu en zalimce intikam yolu düşmanlarını yemektir.[37]

Thevet'in saldırgan yamyamlığa ilişkin anlatımı biraz çarpıtılmıştır. Saldırgan yamyamlığın akla aykırılığını ("tıpkı vahşi hayvanlar gibi") aşırı derecede vurgulamakta ve dinî boyutunu hiç dikkate almamaktadır. Ancak "onlar daima bizim ölümcül düşmanlarımızdı" basit sözü aşina olduğumuz bir şeyi çağrıştırmaktadır. Wari'ler ölülerini neden yiyorlardı? "Bu bizim geleneğimizdi". Bu daima böyleydi. Bu geleneğe uyanlar için ölülerini yemek doğal ve kaçınılmazdı. Birçok antropolog muhtemelen kabile dışındakilere karşı bu tür şiddetli dar görüşlülüğün, gerçekten de küçük, kapalı ve tecrit edilmiş toplumlar arasında çok yaygın olduğunu kabul edeceklerdir. Bu toplum ister onbeşinci yüzyıl Tupinamba kabilesi olsun, isterse yirminci yüzyıl Oxford

Koleji, durum değişmez. Birazdan göreceğimiz üzere, sözde medeni Hıristiyan Avrupalılar arasında bu tür husumetler bütün şiddetiyle doğup gelişebilmektedir. Kendi çağımızda yamyamlık, Liberya ve Ruanda'da kasıtlı şiddet olarak kaydedilmiştir. Ruanda örneğindeki aşırı nefretin altını çizmeye bile gerek yoktur. 1994 yılında 500.000 kadar Tutsi, temelde kabileye dayanan bir etnik çatışmada aşırılık yanlısı Hutular tarafından katledilmiştir. Ancak bu kadar aşırı olmasa da, bazı olaylarda özünde kabile yamyamlığının küçük yansımalarının yüzyılımızda yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Birkaç yıl önce, eski ABD askeri Brad McCall "bir askerin diğerine Amerikan güçlerine yönelik gelişmiş patlayıcı saldırısı kurbanı bir Iraklı sivilin kavrulmuş etini yemesinin öyküsünü kahkahalarla anlattığını" naklediyordu.[38] Şimdi Yeni Dünya'ya Avrupalıların yaklaşımları konusuna dönmeden önce, bir diğer saldırgan yamyamlık olayını kısaca inceleyelim.

1960'ların sonlarında bir yerlerde, Wari' yamyamlığının sona ermesinden kısa süre sonra, Beatles ve Rolling Stones Batı medeniyetinin kalbinde "hepimizin çok değer verdiği" müthiş bir yer edinmeye başladığı esnada, Çin -müzik, seks ve uyuşturucuların çok ötesine geçen- kendi Kültür Devrimi'nin zirvesindeydi. Bu ülkedeki ideoloji komünizmdi ve nefretin kaynağı sınıf kavramıydı. Ülkenin her yerinde "sınıf düşmanları"[i] ifşa ediliyor ve çoğunlukla öldürülüyordu. Ancak *Cannibal* eserinin yazarlarının haklı olarak belirttikleri üzere, bu dönem "sınıf nefretini ifade etmek için yalnızca sınıf düşmanlarını öldürmenin yeterli olmadığı" bir zamandı. Wuxuan Eyaletinde öğrenciler öğretmenlerine karşı ayaklandı. Çince bölümü başkanı Wu Shufang sınıf düşmanı olmakla suçlandı ve dövülerek öldürüldü. Bir başka öğretmen, Shufang'ın karaciğerini çıkarmaya zorlandı. Daha sonra bu ciğer şeritler halinde kesilerek okulun bahçesinde yakılan ateşte pişirildi. Yamyamlık kısa süre içinde yayıldı ve "tüm okul bahçesi öğretmenlerini pişiren öğrencilerin kokusuyla doldu". Bir başka olayda genç bir adama eski bir büyük arazi sahibinin oğlu olduğu gerekçesiyle saldırıldı ve işkence edildi. Hâlâ hayattayken bir

[i] Büyük Çin işçi sınıfına düşman olanlar. (Ç.N.)

telgraf direğine bağlandı ve nehre sallandı. Saldırganlar karnını kesip açtı ve karaciğerini çıkardılar. Karın boşluğu hâlâ sıcaktı; onu soğutmak için içine nehir suyu doldurdular. Bir kez daha "Arazi sahibinin oğlunun karaciğeri isyan eden köylülerin devrimci ziyafeti oldu". Bütün bu olaylarda 10.000 kadar kişinin yamyamlığa katıldığı, 100 kadar kurbanın yenildiği tahmin edilmektedir. Bu çok gizli tutulan ülke içi sırlar, eski bir Kızıl Muhafızlar üyesi olan Zheng Yi tarafından açıklandı ve kendisi bu yüzden sürgüne gönderildi.[39]

Bu olaylar saldırgan yamyamlığın neredeyse değişmez bir biçimde yabancı gruplara şiddetli husumetten kaynaklandığı, bu nefretin doğasının dinî ve hatta kabilevî bile olmadığını göstermektedir. Üstelik Tupinamba yamyamlığı çağlar öncesinden gelen bir gelenek iken, burada muhalif gruplar arasında çizilen sınırlar oldukça yenidir. "Sınıf düşmanı" oldukça yeni bir dışarıdaki düşmandı. Bu yenilik bizi, bu tür saldırıların devrimci kimliği koruma arzusundan değil, bu kimliği aktif biçimde yeniden oluşturma ve çok somut bir şekilde dile getirme arzusundan kaynaklanıp kaynaklanmadığını merak etmeye yöneltmektedir. Bazen bu yamyamlar kendi kimlikleri konusunda güvensiz oldukları için, bu kimliği en şiddetli şekilde savunma ihtiyacı hissedenlerdir.

Şimdi yamyamlık efsanesini çözme yönünde önemli bir mesafe almış durumdayız. Kendi içlerinde iç yamyamlık uygulama arzusu olmaksızın, hepimizin içinde başkalarına karşı bir derece husumet bulunduğunu fark etmeye başladık. Bazı anlarda, çoğu zaman bilinçdışı olarak, hepimiz davranışları kabul edilemez veya kavranamaz görünen yabancı insanlar ve gruplara yönelik bir akıl karışıklığı veya öfke hissederiz. Bu gibi bölünmeler her toplumu bir tür psikolojik ızgara şeklinde çapraz olarak ayırmakta, bazı çatışma noktalarında daha görünür, daha canlı hale gelmektedir. Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Sosyalistler ve Muhafazakârlar, gençler ve yaşlılar, erkekler ve kadınlar, araç sürücüleri ve bisikletliler, rakip futbol takımı taraftarları... Ben kendimde zaman zaman George Bush ve bir zamanlar onu tekrar iktidara

taşımak için oy veren tuhaf yaratıklar grubuna karşı benzer bir duyguya sahip olduğumun farkındayım. Sağlığımı düşündüğüm için, onları yemek istemiyorum. Ancak kendimi bunların gerçek olduğuna -benim kadar güçlü biçimde kendilerine inanan üç boyutlu, karmaşık varlıklar olduklarına- ikna etmekte hayli güçlük hissediyorum. Bunu belirttikten sonra, Yamyamlık psikolojisinin fark edilemeyecek kadar sönük olduğu Rönesans Avrupasının bölünmeler ve antipatilerinin bu kadar hararetli bir şekilde korunması karşısında daha az şaşırırız.

Avrupa'da Yamyamlar

Eğer şans eseri Avrupalıların Amerikalılarla erken temasları konusundaki tüm somut belgeleri kaybetmiş olsak bile, Eski Dünya'nın Hıristiyanları için yamyamlığın ne anlama geldiği konusunda hâlâ çok açık bir fikir oluşturabilirdik. Çünkü yamyam kavramı çok cazip olduğundan, çok çeşitli edebiyat biçimlerinde kendisine yer edinmiştir. Edebî tartışmalarda tekrar tekrar efsanevî bir şeytan, dişleriyle yeniden ortaya çıkmaktadır. Bir yazar veya vaiz, insan davranışlarının en ağır aşırılıklarını anlatmak istediğinde, "yamyam" sözcüğüne her zaman hem hassas hem de güçlü bir etki yapacak bir sözel el bombası gibi sarılmaktadır. Yamyamlık lafzî ve mecazî anlamıyla ensest, cadılık ve diğer zalimlik, şiddet ve cinayetlerin en parlak aşırılıklarıyla ilişkilendirilmektedir.

Tek başına kullanılsa bile, yamyam sözcüğü, Shakespeare ve Milton'ın dönemlerinde, gelecek kuşakların asla kavrayamayacağı bir etkiye sahipti. Örneğin; Rönesans, İsedonlar gibi klasik "antropogagi" (yamyamlık) kavimlerini bir süredir biliyor olsa da, Yeni Dünya'nın insan yiyenlerine, "Carib"'ten türetilen tamamen yeni bir isim olan "Cannibal" ismi verildi. Amerikan yerli dillerinde, l, n ve r harfleri farklı diyalektlerde yer değiştirebilmektedir. Bu yüzden İngilizlerin "Cannibean" (yamyam) Adaları yerine "Caribbean" (Karayip) Adaları demiş olmaları (ve dolayısıyla burasının Shakespeare'in "Caliban"ı olması) küçük bir ihtimal de olsa mümkündür.[40] Çeşitli nedenlerle Karayipler'in özellikle vahşi insanların yurdu olduğu düşünülmektedir. Ve bu yüzden onaltıncı

yüzyılın ortalarında bu cesur Yeni Dünya'ya ilişkin yayınlanan en erken anlatımlarda, "cannibal" sözcüğü tuhaf bir şekilde, bu yabancı ve beklenmedik kıtalarla, sanki yalnızca iki Amerika'nın egzotik zengin topraklarında gelişen ayrı bir bitki türüymüş gibi, özdeşleştirilmiştir.[41]

Buna göre bu üç sessizin bir süreliğine özel bir sonik ve sosyal titreşime sahip olması gerekiyordu. (Belki de bu sözcük yetmişli yılların İngilteresindeki "punk" sözcüğüne benzer bir etkiye sahipti). Gerçekten de bazı Avrupalılar savaşçı yamyam kabilelerin eril beceri ve cesaretine (Amerikan yerlilerini araştıran İspanyol tarihçi Gonzalo Fernández de Oviedo, *cariba* sözcüğünün "cesur ve cüretkâr" anlamına geldiğine dikkat çekmektedir) kıskançlık içeren bir hayranlık duymuş olabilir.[42] Ancak genel olarak, yamyamlığa yüklenen anlam olumsuzdu. Önüne eklenen sıfatlar da onu bu olumsuzluktan kurtaramıyordu. 10 Mart 1634 tarihinde saraydaki bir vaazında, Exeter Piskoposu Joseph Hall "kanlı Türkler, insan yiyen yamyamlar" ve "gömülmüş cesetleri yiyen melez mağara adamları"nı bir grup halinde topluyor, geleneksel olarak kendi kızlarına fahişelik yaptıran Patavialıları da bu torbaya atıyordu.[43] Bundan birkaç yıl önce 1631 yılında, vaiz William Twisse, İsa Mesih'in yalnızca Hıristiyanlık namına değil, *bütün* insanlık namına öldüğü sözde sapkın görüşüne saldırırken, "Türkler ve Müslümanlar, Tatarlar ve yamyamların hiç birisi hariç değil mi?" diye soruyordu.[44] 1661 yılında, yani I. Charles'ın Cromwel ve Parlamento yanlıları tarafından idam edilmesinden oniki yıl sonra, Kraliyet yanlısı John Gauden, kral katillerini "aç kurtlar" olarak ilan edip, ölmüş kralını överken dinî, siyasî ve etnik önyargıları birleştiriyordu: "O Yahuda'nın ihanet ettiği, Yahudilerin yok ettiği, yamyamların yediği bir adam, bir Hıristiyan, bir Kral, bir Aziz, bir şehitti."[45]

Bu olumsuz özdeşleştirme zaman zaman kıskançlık içeren bir övgünün parçası olarak da yapılıyordu. 1674 yılında Glegg Teyze'nin sevgili Richard Baxter'ı[i], "yamyamları ve yeryüzünün en

i George Eliot'ın *The Mill on the Floss* (Kıyıdaki Değirmen) adlı eserindeki bir karakter. (Ç.N.)

barbar uluslarını bile" geride bırakan Katolik putperestliğine saldırıyordu.[46] Benzer şekilde 1605 yılındaki Barut Komplosu'ndan[i] on yıl sonra Protestanlar bu girişimi "Tanrı ve tabiatın en zalim yamyamlar, Türkler veya İskitler arasında bile meydana gelmesine tahammül edemeyeceği" bir olay, "o kadar aptalca ve canavarca" bir olay ki "Amerika'daki en barbar yamyamların bile yapmak istemeyeceği" ve hatta "yapmayıp merhamete geleceği" bir saldırı olarak tanımlanmıyordu.[47]

Eski Dünya için uzun süre önce derin bir tabuya dönüşmüş olan Yeni Dünya yamyamları, zaman zaman aynı derecede güçlü diğer tabuları çeken bir mıknatıs işlevi görüyordu. 1688 yılında, Karayipler'in tipik insan yiyenlerini bile geride bırakan bir Peru kabilesi olan Chirihuanaları işitiyoruz. Düşmanlarını yemelerinin yanısıra, bu kavim kendi türüne karşı da aynı tür bir zalimliği işliyordu: "Çırılçıplak soyunuyor ve kızkardeş, kız evlat veya annesi olup olmadığına bakmaksızın cinsel ilişki kuruyorlar". İspanyol yazar, Chirihuana kabilesinin dışarıdan yapılan tüm ahlâkî iyileştirme çabalarına nasıl inatla direndiklerini anlattıktan sonra, görevden alınan İspanyol vali Francisco de Toledo'nun bölgeyi nasıl çaresizlik içinde terk etmek zorunda kaldığını anlatıyor. İspanyollar ve Yerliler tarafından tahtırevan içinde taşınan Toledo, Chirihuanalardan "lanetler okuyup küfürler ederek, 'yaşlı bir kadını sepetinden aşağı atsanız canlı canlı yerler' diyerek ayrılıyordu".[48]

Şaşırtıcı bir şekilde, cinayet, cadılık, ensest ve kan içmeye rakip olacak bir yamyamlık dehşeti daha vardı. 1494 yılında Fransız orduları Napoli'yi başarılı bir şekilde fethetmelerini şehrin genelevlerinde kutladılar. Kısa süre sonra, Fransa'ya yalnızca yağmaladıkları mallar ve zaferi değil, çok korkunç bir yeni hastalığı da getirdiler. Sonraki onlarca ve hatta yüzlerce yıl içinde, frengi hastalığı Avrupa'yı AIDS ile karşılaştırılabilecek ölçüde etkiledi. Frengi ölümcül, kalıtsal ve şekil bozucu bir hastalıktı.

Bir grup İngiliz Katolik tarafından İngiltere Kralı I. James ve diğer aristokratları öldürmek üzere 5 Kasım 1605 yılında parlamento binasını havaya uçurmak için yaptıkları girişimdir. (Ç.N.)

Kurbanlarında (aralarında en ünlüleri William Davenant ve Papa II. Julius'tu) çok sancılı yaralar ve izler bırakıyordu -böylece frengi izlerini ebediyen taşıyorlardı. Eğer şanslı iseler yalnızca saçlarını kaybederek kurtuluyorlardı. Bu hastalık aynı zamanda elleri ve ayaklarıyla, burunlarını da yiyip bitiriyordu. Frengi yeni olduğu ve kaynağı kesin olmadığı için daha korkunçtu. Eski bir şaka olarak, bu hastalık kişinin milliyetine göre "Fransız, İtalyan veya İngiliz hastalığı" olarak biliniyordu. Ancak insanların daima kararlı bir şekilde bu cinsel hastalığın sebebini, hastalığın neden olduğu dehşet ve sebebini kavrayamamayı ifade edecek şekilde, dışarıdakilere atfettiğini görüyoruz.

Frengi hastalığının erken dönem tarihinin bir noktasında, özellikle sansasyonel bir dedikodu bu hastalığın yabancılık karakterini daha da belirgin hale getirdi. Francis Bacon'ın kaydettiği üzere, hastalıktan dolayı İtalyanları suçlayan Fransızlar, "Napoli kuşatması esnasında, fıçılara (bazıları yeni biten Barbary çatışmasında ölmüş) insanların etlerini doldurup, ton balığı imiş gibi satan bazı kötü tüccarlar vardı" şeklindeki rivayete inanmışlardı. Yamyamlığın en temel tabiat yasalarını ihlal ettiğine bundan daha güzel ne kanıt olabilirdi? Bu öykü şaşırtıcı biçimde maymunlarla cinsel ilişkiden doğduğu iddia edilen AIDS'in kaynağına ilişkin yakın dönem şehir efsanelerine benzemektedir. Bacon'ın kendisi de "bu aptalca ve yüksek enerjili beslenme o hastalığın kaynağıdır" fikrine ciddi ciddi inanıyordu. "Böyle olabilir. Çünkü Karayipler'deki yamyamlar insan eti yiyor ve ilk kez keşfedildiğinde bu adalar frengi hastalarıyla doluydu".[49] 1490'lı yıllarda frengi Avrupa'yı sarsarken, insanlar hastalığın kaynağı olarak hemen güney ve kuzey Amerika'yı suçladılar. Oysa Bacon bir adım daha ileri giderek, yalnızca yeni egzotik toprakları suçlamakla kalmayıp, bu hastalığın yeni kıtanın en güçlü ve en belirleyici özelliklerinden birisi olduğunu düşünüyordu. Bazılarına göre, frengi yamyamlığın sonucu idi. İtalyan amatör bilim adamı Giovanni Fiorevanti, bu teoriyi deneyle test edecek kadar ileri gitti. Bir köpeği başka bir köpeğin cesedi ile besleyince, köpeğin tüylerini kaybettiğini ve kısa süre sonra bütün bedeninde "çok ağır yaraların açıldığını" tespit etti.[50]

Birçok Avrupalı için yamyamlık bir tür hayalî kara delik işlevi görüyordu. Diğer birçok sınır aşan hareketleri ve tabuları yutuyor ve iyi Hıristiyanların girmeye cesaret edemeyeceği bir âlemin sınırlarını belirliyordu. Bu noktada olağan toplum kuralları o kadar radikal biçimde yıkılmıştı ki, kişi ancak güvenli bir mesafede, korkmuş ama gizlice hayran kalmış halde, içinden gelen düzensiz enerjinin nabız atışını hissederek durabilirdi. Yamyamlık kendi başına bir teorik hayata sahip olacak kadar yoğun ve güçlü bir kavramdı. Katilleri, cadıları, hainleri ve kral katillerini -hatta zaman zaman tefecileri ve zalimliğiyle ünlü kredi verenleri de- kapsıyordu. Bu son grup "hapsettikleri borçlularının kemiklerinden zar yapmakla" övünüyordu.[51] *Venedik Taciri*'nde, Shylock'un Antonio'nun kalbine duyduğu akıldışı açlık, şimdi bu tür Hıristiyan paranoyasının en ünlü örneği olmuştu. Ama hiçbir şekilde tek örnek değildi.

Vahşi Avrupa

Sosyal Hiyerarşi Şiddeti

Bu noktada Avrupalıların yamyam imajının en önemli ironilerinden birisini incelememiz gerekmektedir. Başlangıçta belirttiğim gibi, Eski ve Yeni Dünyalar, Eski Dünya'nın itiraf ettiğinden çok daha fazla ortak yöne sahipti. Birincisi; "kabilecilik" sözcüğünün akla yatkın bir tanımını ele alalım. Bu tanıma göre kabilecilik; bir sosyal sistemin yaygın, karmaşık ve çok ince kurallar setine saplantı derecesinde değer verilmesidir. Bu kuralların bir tipik özelliği dışarıdakiler tarafından anlaşılması mümkün olmayan ilkeler olmasıdır. Tanımı gereği; Avrupa yaşamında birçok kabile özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler farklı sınıflar arasında ve içinde bulunabilmekte, zaman zaman şaşırtıcı derecede ayrıntılı yasalar ve davranış biçimlerini kapsamaktadır. İkincisi; belli zamanlarda bu kabilevî, yarı feodal dünyaların temelinde yatan sınıf husumeti, dışa yönelik yamyamlığın bazı unutulmaz anılarını üretmektedir.

1514 yılında Macaristan'da, ciddi bir halk ayaklanmasının bastırılmasından sonra, son derece zalim olan Macar asiller sınıfı,

isyanın lideri George Dósza'ya herkese ibret olacak bir ders vermeye karar verdi:

> Dósza için bir demir taht ve taç yaparken, hapsettikleri adamlarına iki hafta boyunca yiyecek hiçbir şey vermediler. Birçoğu öldü. Bazıları hayatta kaldı ve açlıktan yarı aklını yitirmiş haldeyken, asillerimiz 20 Temmuz 1514 tarihinde çingene cellatlara demir tahtın altına taht kızgınlıktan bembeyaz olana kadar ısıtacak büyük bir ateş yakmalarını emrettiler. Ayrıca yine Köylü Kral için kızgın bir taç hazırladılar. Liderimizi kızgın demir tahta oturtup başına kızgın tacı koydular ve askerlerini onun kızarmış cesedini yemeye zorladılar.[52]

Bu anlatım masal gibi görünse de, diğer belgelenmiş idam metodları ve yamyamca terörizmin bazı özelliklerini paylaşmaktadır. Örneğin; kızgınlıktan beyaza dönmüş (veya en azından kızarmış) taç, Rönesans dönemi boyunca bilinen bir idam cezası yöntemi idi.[53]

Başka bir yerde (devletten çok) kişisel şiddetin de zengin ve unvan sahipleri -devrin saplantılı kabile yasalarının uygulanmasında büyük çıkarı olanlar- arasında en kötü haliyle uygulandığı görülmektedir. Buna göre Rönesans dönemi İtalyasında, aristokratik intikam davaları Roma ve Floransa'nın hayatta kalan güzelliklerine keskin bir zıtlık oluşturan bir vahşete dönüşmüştür. Piero Camporesi, Andrea Orsi'nin "bir at tarafından üç kez meydanın etrafında sürüklendiği" -Kuzey Amerika'da bazı ırkçı cinayetlerde (şimdi artık arabayla) hâlâ kullanılan bir taktik- bir olayı anlatmaktadır.[54] Bu İtalyan kan davalarının diğer kurbanları hadım ediliyor veya penisleri kesilerek ağızlarına sokuluyordu. Böyle bir saldırı sonunda bir adam, etleri kesilerek iskelete dönüştürülmüştü. İşte burada Eski Dünya'nın kabile şiddetinin açıkça Yeni Dünya kabile vahşetine karıştığını görüyoruz. Camporesi'nin açıkladığına göre, bir saldırıda dışarı çıkarılan kalp ısırılırken, bir diğerinde "adam rakibinin dişleri arasında çiğnenmediği için şanslıydı". Sonunda Orsi'nin bağırsaklarını çiğneyen düşmanları "onu genç, tahminen yirmi sekiz yaşında, uzun boylu ve zayıf olduğu için yağını almak üzere küçük parçalar halinde

doğramaya başladı". Eğer yağın "sinir hastalıklarını tedavi etmek üzere" doktorlara satılacağını varsayması konusunda Camporesi haklı ise, o zaman burada yalnızca yamyamlık hareketlerini (dişlerin arasında çiğneme) değil, Avrupa tıbbında şiddetle yamyamlık arasındaki doğrudan bağlantıyı görüyoruz.[55]

Onsekizinci yüzyıla geldiğimizde, Versailles Sarayı'nın adap kuralları arasında saraya yeni girenler arasında yapılan ayrımların, İngiltere'de tüm sosyal sınıflar arasındakilerden daha fazla olduğu görülmektedir.[56] Böylesine adaletsiz bir toplumun dağılması halinde, ortaya çıkacak şiddetin 1960'ların Çin'inde topluluk dışındakilere yönelik uygulanan şiddeti gölgede bırakacağı açıktır. İngiliz basını 1789 yılı Eylül ayında "cesur bir genç subay" olan Monsieur De Belzunce'un Caen'de bir öfke patlamasında öldürüldüğünü yazıyordu. Tutuklananlar arasında onun "etini yiyen ve kanını içen... çoğu kadın" birçok kişi yer alıyordu.[57] Ondokuzuncu yüzyılda bu olayı hatırlayan François René de Chateaubriand Caen'deki kalabalığın nasıl "katliamı tamamlayıp Monsieur de Behzunce'un kalbini yediklerini yazıyordu. Daha iyi belgelenmiş olayların ışığında, bu iddianın gerçek olması ihtimal dışı değildi (ve Chateaubriand'ın editörü, Belzunce'un cesedinin saldırganlar tarafından "paramparça" edildiğini teyit etmektedir).[58]

1791 yılı Ağustos ayında Lyons halkı tarafından haklı olarak nefret edildiği anlaşılan aristokrat Guillin de Montet'in kalesine saldırılıp yakıldı ve kendisi de öldürüldü. Sonra bir yerel kasap cesedini parçaladı ve en az iki kişi ceset parçalarını yedi veya çiğnedi. Bu olayı Eylül 1792'de yazan Londra *Evening Mail*, de Montet'in neredeyse tamamen yenildiğini, ayrıca saldırganlarının "onun kanını içtiğini" ileri sürüyordu.[59] Bu ayrıntılar uydurulmuş olabilirse de, akademisyen Paolo Viola bu olaya ilişkin hukuki kayıtları inceleyerek, yamyamlık yapıldığını doğrulamıştır.[60] Birkaç hafta sonra, *Evening Mail*, Fransızların "2 Eylülde öldürülen İsviçre askerlerinin etinden turta yaptıklarında" ısrar ediyordu. Güvenilir bir tanık bunu teyit etmiş ve ayrıca "saldırganlardan bazılarının ölenlerin kanını bir kaptan içtiklerini" eklemiş ve "bu kanın o zamana kadar tattığı en iyi şarap olduğunu ilan etmişti".[61]

Bu devrimci kan içicilerin hiç birisinin geçmiş onlarca yıl içinde Fransız aristokratlarının yaptığı vampirliklerden habersiz olmaları mümkün değildir. Burada iki birbirine zıt olay bize tuhaf bir simetriyi haber vermektedir.

Din Kaynaklı Şiddet

Tipik olarak, Rönesans dönemi kabile şiddeti (onsekizinci yüzyıl sonlarının aksine) açıkça siyasî olmaktan çok, dinî nitelikteydi. Hiçbir yamyam kabile, Hıristiyanlığın iki ana mezhebinin birbirine karşı gösterdiğinden daha şiddetli bir hoşgörüsüzlüğü düşman komşusuna karşı göstermemiştir. Dinî siyasetin en geniş düzeyinde, onaltıncı yüzyılın ortalarındaki Protestan-Katolik ilişkileri, dışa karşı yamyamlık psikolojisini kuşkuya yer bırakmayacak hassasiyette göstermektedir. Yamyamca şiddetin dolaylı mesajı şuydu: Senin kimliğini inkâr ediyoruz; insan olarak hakikatini inkâr ediyoruz ve bunu sana yaptığımız muamele ile kanıtlayacağız.

Avrupa'da bu tür muameleler genellikle şiddetin hayal edilebilecek sınırlarını aşmıştır. Zaman zaman da doğrudan yamyamlığa kadar gitmiştir. Ünlü Fransız düşünür Michel de Montaigne, "Yamyamlara Dair" başlıklı ünlü 1580 tarihli aydınlatıcı makalesinde, Yeni Dünya yamyamlığının Eski Dünya'nın dinî vahşiliğinden daha az korkunç olduğunu savunmaktadır. Montaigne'in ısrarla vurguladığı üzere; "bir insanı canlı yemek, ölüyken yemekten daha büyük barbarlıktır". Montaigne ilk olarak bu ifadesini dinî nefret kurbanlarının işkencecileri ve cellatları tarafından etkin bir şekilde yenilip bitirildiğini anlatarak açıklamaktadır. Sonra da "son zamanlarda insanların derece derece kızartıldığını ve "köpekler ve domuzlar tarafından parça parça edildiğini yalnızca okumuyor, görüyoruz". Bunu da kurban "mükemmel durumdayken" -yani canlı ve bilinçli iken- yapıyorlardı ve gerçekten de bu saldırılar "müzmin ve ölümcül düşmanlar arasında değil, komşular ve aynı ülkenin vatandaşları arasında da gerçekleştiriliyordu ve daha da kötüsü dindarlık ve din namına yapılıyordu".[62]

Montaigne açıkça Din Savaşları'na gönderme yapıyordu. Üstelik Lestringant bizi Montaigne'in iddialarına çok benzeyen bir olay konusunda bilgilendirmektedir. Tanık, bir süre Brezilya'da Tupinamba Kabilesi ile birlikte yaşamış olan Fransız seyyah Jean de Léry idi. Léry önce evine döndüğüne sevinmişti, ama kısa süre sonra farklı hissetmeye başladı. Aziz Bartolomeus Yortusu Katliamı zamanında Léry, bir Fransız Protestan'ın Axuerre'de Katolikler tarafından idam edildiğine tanık oldu. Çinli devrimci öğrencilerin sınıf nefretinde olduğu gibi, bu sapkınların tahrik ettiği derin husumeti tatmin edebilmek için yalnızca öldürmek yeterli değildir. Bu Protestan yalnızca idam edilmekle kalmamış, ayrıca "kalbi çıkarılıp, doğranmış, açık artırmayla satılmış, bir ızgarada pişirilmiş ve sonunda büyük bir keyifle yenilmişti".[63] Bu olağandışı olayda, "satışa çıkarma" ayrıntısı bile Yeni Dünya ritüelinin bozulmuş bir örneği gibi görünmektedir. Burada hem tüm yamyamlık süreci ortaya konulmakta, hem de Tupinamba ve Iraquous kabilelerinin bildik bir geleneğinin yerini, Avrupa'nın kabul gören parasal değerler sistemi almaktadır. Kurban kelimenin sözlük anlamıyla düşmanları tarafından yenilmekte ve bir alışveriş süreci içinde mal gibi tüketilmekte ve etkin bir şekilde mala dönüştürülmektedir.

1655 yılı Nisan ayında Piedmontese vadilerindeki Protestanlar Katolik birlikleri tarafından katledildi. İlk bakışta, işlenen katliamlara ilişkin haberler masal gibi görünebilir. Oysa bu haberler yüksek rütbeli Fransız subayı Monsenyör du Petit Bourg tarafından teyit edilmiştir. Askerlerin kaynatılmış insan beyni yediğini, arkadaşlarını (aslında Protestan kurbanların göğüsleri ve cinsel organları iken) "işkembe" yediklerine inandırdıklarını ve genç bir kızı canlı canlı bir direğe takıp kızarttıklarını işitiyoruz. Bu son örnekte genç kızın eti az piştiğinden yenecek gibi değildi. Ancak Roccappiatalı Daniel Cardon'ı öldüren askerler, "bir tavada kızarttıktan sonra" beynini hemen yediler ve eğer "o yönde gelen... bazı zavallı halkın askerlerinden korkmasalardı", yerinden çıkardıkları kalbini de kızartacaklardı.[64]

Karşılaştırmalar yaparken, Avrupa örneklerini çok ileri götürmek kolaydır. Son olarak; kültürler arasındaki benzerliklere dikkat

çekerken, farklılıkları da unutmamalıyız. Eski Dünya'da ibadet türü yamyamlık geleneği yoktur. Yine de bazı zeki çağdaş düşünürler paralelliklerin hayli güçlü olduğunu itiraf etmektedir. Daha da rahatsız edici olanı, zeki gözlemcilere göre, Yeni Dünya kabileleri zaman zaman daha vahşi davranmasına rağmen, Londra, Paris ve Madrid ile kıyaslandığında, bu kabilelerin sosyal adalet ütopyalarının gerçekleşmiş hali olmalarıdır. Bu gibi zıtlıklar misyonerlerin 1562 yılında Fransa'ya Tupinamba kabilesinden küçük bir grubu getirdiğinde ortaya çıkan unutulmaz ironiyle belirginleşmiştir. Tahtta oniki yaşında bir çocuk olan IX. Charles'ın bulunmasından zaten şaşkına dönmüş olan Tupinambalılar, muhtemelen ev sahibi şehrin genelde harap olmuş manzarasıyla da şok olmuşlardı: Rouen Protestan askerlerden kraliyet ordusu sayesinde zorla alınmıştı. Ancak her şeyden önce Brezilyalılar "zengin ve yoksulun yan yana olmasına şaşırmış ve yoksulların, zenginlerin boğazına sarılıp evlerini ateşe vermeden böyle bir adaletsizliğe nasıl dayandıklarını merak etmişlerdi".[65]

Bu arada bütün Avrupa'da bir yamyamlık biçimi uygulanıyordu. Bu yamyamlık hastalar, hekimler, eczacılar ve tüccarlar tarafından destekleniyordu. Bu nasıl mümkün olabilirdi? Yamyamlığın Avrupalılar için nasıl ağır bir tabu haline getirildiği ve (Amerika ve başka yerlerde) birçok yerli halk tarafından nasıl görüldüğü dikkate alındığında, 1600'ler ve 1700'lerde Eski Dünya'nın duruşu, dünya tarihinin en büyük ve en etkileyici ikiyüzlülük eylemlerinden birisi olarak yerini almıştır. Sözde "medenî" Floransa, Madrid, Wittinberg ve Londra merkezleriyle, Peru ve Brezilya'nın sözde vahşi dünyaları arasındaki uçurumu zaten kapatmaya başlamıştık. Eğer Avrupa'nın Yeni Dünya yamyamlığına karşı tavrına biraz daha yakından bakarsak, yapbozun bir parçasını daha yerine koymuş oluruz.

Çiğ ve Pişmiş

"Çiğ ve pişmiş" arasındaki ayrım ilk kez Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss tarafından yapıldı.[66] Bunun karşıtı, farkın lafzî

(çiğ gıda pişmiş gıdaya karşı) ve sembolik olarak ortaya konulmasıdır. İkinci halde, bu fikre bakışın bir diğer yolu şudur: çiğ tabiatla, pişmiş ise kültürle ilişkilidir. Bu son sözcüğün genellikle esnek olarak kullanıldığı, genel olarak "yüksek kültür" anlamına geldiği dikkate alındığında, Lévi-Strauss'un çok daha demokratik bir "kültür" fikrini benimsediğini görmek yararlı olacaktır. Bir anlamda Lévi-Strauss'un kültürü yalın anlamıyla doğanın çiğ malzemeleriyle insanların yaptığı her şeydir. Burada besteci ve müzisyen Brian Eno tarafından verilen tanım, oldukça zarif bir formül sunmaktadır. Eno'ya göre kültür "yapmak zorunda olmadığımız halde yaptığımız her şeydir". Yemek yemek zorundayız; ama yediklerimizin Nouvelle Cuisine[i] türü olması gerekmez. Giyinmek zorundayız, ama giydiklerimizin tasarımcı ürünü olması gerekmez.[67] Kültür bizimle doğa arasına mesafe koymaktadır. Muhtemelen bazı hayvanlar ilk başta sandığımızdan daha fazla kültüre sahiptir; ancak yine de genelde kültürün belirgin biçimde insanlara özgü olduğu anlaşılmaktadır.

Burada da ("Shakespeare Woody Allen'dan daha iyidir; Bach Beatles'tan daha iyidir" gibi) bildik kültürel hiyerarşilere teslim olmayı bıraktığımızda, kültürün keyfî olduğunu fark etmeye başlarız. Biz bu işi bu şekilde yaparken, onlar başka şekilde yapar. Örneğin; modern Avrupa'da bile, Yunanistan'ı ziyaret eden bir İngiliz, temel farklılıkların çokluğu karşısında şaşırabilir: Örneğin; dar bir köprüde karşıdan gelen araç lambalarını yakıp söndürdüğünde, "gelebilirsin" anlamına değil, "bekle ben geliyorum" anlamına gelir. Bunu Eski Dünya ve Yeni Dünya ilişkilerine nasıl uygulayabiliriz? Avrupa Hıristiyanlarının şaşkın İngiliz sürücünün (ve İngiltere'de Yunanlı sürücünün) ne yapacağını bilmez yaklaşımını benimsediğini düşünebiliriz. Yeni Dünya'nın kültürel gelenekleri yalnızca farklı ve ilginç değildir. Daha çok farklı ve *yanlış* uçtadırlar. Birçok örnekte, Shakespeare'in çağdaşları bu tavrı benimsemişlerdi. Kolomb sonrası Avrupalıların insanlık dışı davranışlarına ilişkin korkunç öyküler, bize böyle bir tavrın

---

Yemekte minimalizmi esas alan bir mutfak akımıdır. 1960'lı ve 70'li yıllarda Fransa'da başlamış olup, tazelik, hafiflik ve baharatta sadeliği vurgulamaktadır. (Ç.N.)

nereye götürebileceğini göstermektedir. Bir kimsenin insan olduğunu yadsımaya başladığınızda, artık ona her türlü kötülüğü yapmanın çok daha kolay hale gelir. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse, eğer kültür belirgin bir insanî özellikler farklı insan grupları ve dönemlerinde büyük farklılıklar gösteriyorsa, bazen belli bir grubun kültürünü inkâr etmek çok kolay olacaktır. Gözlemci aynı şekilde zorunlu olarak o grubun insanlığını da inkâr etmeye başlayacaktır.

Aslında ibadete dayalı yamyamlık, pratik, hayvanî ve beslenme açılarından *gereksizdir.* Bu yüzden baskın oranda kültüreldir. Bazı yakın dönem yazarlar Fiji'de "yamyamlığın kökeninin... kültürün kökeni olduğu"nu savunacak kadar ileri gitmektedirler.[68] Eğer ibadet amaçlı ve kıtlık kaynaklı yamyamlığı karşılaştırırsak, bu husus daha da netleşecektir. Tarihin büyük bir kısmı boyunca kıtlık kaynaklı yamyamlık çok korkunç, yaygın bir realite olarak yerini almıştır ve yalnızca batan gemiler veya düşen uçakların hayatta kalanlarıyla sınırlı değildir. 450 yılındaki bir İtalyan kıtlığında, ebeveynin çocuklarını yediği rivayet edilmektedir.[69] 1316 yılındaki bir İngiliz kıtlığı esnasında "insanlar birbirini yedi ve hapishaneye yeni getirilen hırsızlar parçalandı ve yarı canlıyken, uzun süredir hapishanede olanlar tarafından yenildi".[70] 1594 yılında Paris'in IV. Henri tarafından kuşatılması esnasında, bir kıtlık acil durum komitesi, ekmeğin Kutsal Masumlar kemik deposundaki kemiklerden yapılmasını kabul etti (Ağustosun ortasına kadar buna devam edildi; ancak bu ekmekleri yiyenler öldü.[71]) 1641 yılında vaiz Stephen Marshall, halen devam eden Otuz Yıl Savaşlarının dehşetini lanetlerken, "bir kan tarlası" olan Almanya'da, insanların mutlak çaresizlik içinde ölen çocuklarını yediklerini ileri sürüyordu.[72] Üstelik 1636 yılı sonlarındaki bir olayda, Hornebach yakınlarındaki Steinhaus köyünde, bir kadının oniki yaşındaki bir kız çocuğu ile beş yaşındaki bir erkek çocuğunu kandırarak evine götürdüğü, "ikisini birden öldürdüğü ve etlerini komşusuyla birlikte yediği" ileri sürülmektedir. Heidelberg'te bu dönemde insanların "mezarları kazdığı ve... cesetleri yediği" rivayet edilirken, bir kadın "bir adamın kızarttığı kellesini ve kaburgalarını yedikten sonra ölü bulundu. Lokmalar hâlâ

ağzındaydı".[73] Picardy'de bu çatışma esnasında Cizvit G. S. Menochio "bazı vatandaşların" açlıktan çılgına dönerek "kendi kolları ve ellerini yediklerini ve çaresizlik içinde öldüklerini" gördü.[74] 1761 yılında Kanada'nın hâlâ yamyamların yaşadığı bölgesinde, üç İngiliz kökenli Amerikalı "bu üçlü tarafından öldürülüp yenilen yerli çocuğunun intikamını almak üzere" yerliler tarafından öldürüldü.[75]

Hiçbir şey kıtlıktan doğan yamyamlıktan daha korkunç ve zorunlu olamaz. Bu yamyamlık türü, doğanın kültüre karşı zaferidir. Hiçbir özel anlamı yoktur ve savaştayken genellikle sosyal kaos ve çözülmenin -"medenî" toplumların müsrifliğinin doğurduğu aşırılığın tipik örneği- ürünüdür. (Tıpkı Protestanlarla Katolikler arasındaki çatışmalar esnasında, 1594 yılında Almanya'da meydana gelen olay gibi). Burada görülen daha çok "çiğ yamyamlık"tı.

Bu yamyamlık olayı o kadar çiğdi ki, en katı Yeni Dünya seyyahı bile yutamazdı. Lestringant, Léry'nin -yamyam toplumdan sağ kurtulan kişi- kendisini Tupinamba'nın insan yemesine alıştırmışken, Avrupa'ya döndüğünde karşılaştığı kötülükler karşısında nasıl tekrar yerle bir olduğunu anlatmaktadır. Onun döndüğü tarihte Protestan-Katolik savaşları artık tüm kıtaya yayılmış, Fransa'nın Sancerre kasabası 1573 yılında çok uzun süren bir kuşatma yaşamıştı. Açlık çeken bir ailenin küçük kızı öldü. Kısa süre sonra yaşlı büyükanne çocuğun ebeveynini onu yemeye ikna etti. Daha sonra büyükanne suçlu bulundu ve idam edildi. Brezilya'da çok fazla yamyamlık olayına tanık olan Léry, kendisini ölü kızın parçalanan cesediyle karşı karşıya buldu. Bu noktada bütün bedeni kararını vermişti. Ona göre bu olay, Tupinamba'nın anlamlı ritüellerinden çok farklıydı ve cesedi görür görmez kustu.[76]

Kıtlık kaynaklı yamyamlık, Tupinamba veya Huron kabilelerinin dikkatli ve sistematik yamyamlığıyla kıyaslanabilecek tek yamyamlık türü değildi. Amerikalı yerlileri tanımak isteyen Hıristiyanlar potansiyel olarak ıslah edilebilecek kabileleri, yardım ve kurtuluş noktasını çoktan geçtiğini düşündükleri kabilelerden ayırma eğilimi gösterdiler. Ticaret açısından da böylesi

daha uygundu. İdeolojik açıdan "İyi Amerikalı yerliler" savaşçı ve yamyam komşularından kurtarılıyordu. Ancak Avrupalıların gözlemleri bunun da ilerisine geçti. Yeni Dünya yamyamlığı kendi içinde bölündü. Pişirilmiş versiyonu, daha önce gördüğümüz gibi, daha düzenli, kontrollü ve kültürel bakımdan anlamlıydı.

"Çiğ yamyamlık" tam olarak ne anlama geliyordu? Bir açıdan kelimenin sözlük anlamını ifade ediyordu: Bazı kabileler çiğ insan eti yiyorlardı. Bazı Avrupalıların en azından örtülü olarak ibadet amaçlı yamyamlığın kültürel statüsünü kabul ettiklerini vurgulayan Lestringant, bunlara kıyaslamak için Ouetecas adıyla bilinen Brezilya kabilesini örnek vermektedir. Bu kabilenin üyeleri insanları çiğ olarak yiyor ve esasen onları *yalnızca* yiyecek olarak görüyordu.[77] Hiçbir sembolik ve sosyal anlamı yoktu. Bunun gibi başka örnekler de vardı. Örneğin; Avrupalılara Güney Amerika'daki Antis Ülkesi halkının "kaplanlardan daha zalim" olduğu söylenmişti. Antisler sıradan savaş esirlerini oldukça olağan bir şekilde yiyor veya "mezbahalarda satıyorlardı". Ancak;

> Eğer nitelikli bir kişiyse, kabilenin şefleri, eşleri ve çocukları onun ölümü esnasında hazır bulunuyorlardı. Sonra bu acımasız kimseler adamı soyduktan sonra, çıplak olarak bir direğe bağlanıyor ve bütün bedeni çakmak taşı gibi bazı taşlardan yapılan bıçak ve usturalarla boydan boya kesilip doğranıyordu... Bu zalimce idamda yalnızca organlarını kesmekle kalmıyor, baldırlar, kalçalar ve kollar gibi en etli kısımlardan et alıyorlardı. Bu işlem tamamlandıktan sonra tam bir curcuna içinde erkekler, kadınlar ve çocuklar kendilerini o zavallı adamın kanıyla boyuyor ve aldıkları etleri kızartmak veya kaynatmak için uğraşmak yerine, yırtıcı hayvanlar gibi çiğ yiyor ve hatta çiğnemeden yutuyorlardı... Böylece zavallı adam canlı canlı yendiğini ve düşmanlarının karnına gömüldüğünü görüyordu... Erkeklerden daha da barbarca ve insanlık dışı davranan kadınlar, meme uçlarını adamın kanlarına bulayarak, bebeklerinin sütle birlikte bu kanı da emmesini sağlıyorlardı.

Antis bölgesine ilişkin bu çiğ yamyamlık öyküsü, kısmen Fransız yazar César de Rochefort tarafından uydurulmuştu. Yazar

kurbanın statüsünün önemli olduğunu ve esirin cesaretini test eden Iroquois kabilesinin ritüeline paralellik gösterdiğini yazmayı unutmuştu. Çünkü "eğer bu insanlık dışı cellatlar, bütün bu işkencelere rağmen, esir "acı duyduğunu göstermiyorsa", o zaman "kemiklerini kırıyor... ve bu kemikleri aşırı derecede kötüleyerek kötü bir yere veya bir nehre atıyorlardı".[78] Benzer şekilde, kurbanın kendisinin yenildiğini izleme tarzı, Avrupalı hainlerin ölümleriyle benzerlik göstermekte ve böylece bu geleneğe daha sembolik bir statü kazandırmaktadır.

Açıkçası bu olay insanların büyük bir kısmı için aşırı derecede çiğdir. Kurban yalnızca pişirilmemiş olmakla kalmaz, aynı zamanda sağdır. Kadınlar ve çocuklar dâhil, orada bulunanların doğal olarak kurbanın kanını üzerlerine sürdükleri anlaşılmaktadır. Kurbanın etini (iddiaya göre) çiğnemeden yutmaları bile çiğ, hayvanî tadı artırmayı amaçlıyor gibi görünmektedir. Bu tür tüketimde kültürün aracılığı olmadığı gibi, dişlerin bile aracılığı sözkonusu değildir.[79]

1691 yılında şair Thomas Heyrick, Amazon'un "barbar yamyamları"ndan söz ediyordu. Bu insanlar "kanlı dişleriyle... adamın iç organlarını dişlemekle kalmıyor, canlı kurbanların "hâlâ titreyen organlarını" yiyorlardı.[80] Çiğ yamyamlık bazen iki Amerika dışındaki yerlerde de görülmektedir (veya görüldüğü iddia edilmektedir). Coğrafyacı Samuel Clarke, 1657 yılında Ümit Burnu'nda yaşayan Afrikalıların âdetlerini kınıyordu. Bu insanlar da "insanları canlı veya ölü yiyorlardı". Burada pişirme konusu açık değilse de, Clarke hayvanların etli yerlerini ve bağırsaklarını yediklerini ve hatta avlanmayıp, şans eseri buldukları ölü balinalar ve penguenleri yediklerini eklemektedir.[81]

Gıda olarak çiğ et fikri, önemli bir konudur. 1598 tarihli bir sözlükte "antropopago... insan yiyen", "yamyam... insan etini veya çiğ eti yiyen kişi"den ayrılmaktadır. Buradaki vurgu açıktır: *Hayvanların* çiğ eti pişmiş insan eti kadar kötüdür. Bu yüzden sözlüğün 1611 tarihli baskısında "antropopago" "insan yiyen" iken, yamyam tamamen "insanın çiğ etini" yiyen kişi haline gelmişti.[82] 1634 yılında yazar Francis Meres daha da ileri giderek, herhangi

bir çiğ eti yemenin insan eti yemekten daha kötü olduğunu ima etti: "Yamyam olarak adlandırılan insanlar yalnızca çiğ et, özellikle insan eti ile beslenmektedir". Bu beslenme tarzı o kadar yerleşik bir gelenektir ki "eğer kızarmış bir et parçası yerlerse, ondan iğrenir ve ölürler".[83]

Bu tür kabilelerin yalnızca kültürden yoksun olma nedeniyle değil, aynı zamanda diğer temel, neredeyse evrensel kültürel normları ihlal etme yoluyla kendilerini etkin bir şekilde nasıl aşağıladığının ipucunu gördük. Aynı şekilde Rochefort, çıplaklarıyla aynı derecede çiğ olan Chirihuana arasında ensest ilişkilerin yaygın olduğunu tespit etmektedir. Benzer şekilde Clarke'a göre, Afrikalıların çiğ canavarlığı, yaşam tarzlarının tüm yönlerine yayılmıştır: "Hiçbir iman pırıltısı, Tanrı, cennet, cehennem ve ölümsüzlük bilgisine sahip değiller; ibadet yerleri, tatil günleri, bir düzenleri, utançları, hakikatleri, doğum veya ölümde bir törenleri yok".[84] Léry'ye göre Ouetecaslar daha iyi durumda değildi. Yalnızca toplum ve kültürden yoksun olmakla ve taze eti çiğ olarak "köpekler ve kurtlar gibi" yemekle kalmıyor; genel olarak kültüre karşı çıkıyor; Avrupalılar ve hatta komşularıyla ticaret yapmayı reddediyorlardı. Ve Léry'nin onları anlamada derin idraksizlik uçurumunu güzelce sembolize edecek şekilde, Avrupalıların diğer Amerikan yerlilerinin dillerini öğrenmedeki üstün niteliklerine rağmen, Ouetecas yerlileri her türlü tercümeyi reddediyordu.[85]

Yeni Dünya'da çiğ yamyamlar, "medenî" Protestan Hıristiyanlık âleminden birlikte vahşiliğin çeşitli aşamalarına kadar tuhaflık ve iğrençliğin en ilerisine kadar gitmişlerdir. Bunu anlatırken hem diğer yamyamları hem de genel olarak Amerikan yerli kabilelerini yumuşatmış ve hatta tanıdık hali getirmiş gibi olduk. Bunu göz önünde bulundurarak, şimdi bu öykünün temel sorusunu tekrar ele alacağız: Hıristiyan Avrupa'da tıbbî yamyamlık nasıl bu kadar uzun süre gelişme imkânı bulabildi? Zamanın uzun ve kuru pelerinine sarılan Mısır mumyaları, sıradan cesetler kadar çiğ değildi. Arabistan mumyaları (çölde kum fırtınasına yakalanıp boğulmuş talihsiz seyyahlar) en azından kaynakları bakımından fiziksel olarak uzaktaydı. Oysa suçluların taze kanı, sıvılaştırılmış

yağ ve eti bize oldukça çiğ görünmektedir. Bir başka şekilde ifade edersek; bu malzemeler iğrençtir. Büyük çoğunluğumuz, bırakınız içmeyi, bu maddelere asla dokunamayız. Ancak Donne ve hatta Dr. Johnson döneminden bu yana uzun bir yol geldik. Modern tıp bilimi öncesinde, çok az kişi kolay iğrenme hakkına sahipti. Büyük çoğunluğunun durumu ise şöyleydi: "Bunu yut yoksa ölüm seni yutacak". Bu yüzden anlattığımız tarih tamamen hoş bir tarih değildir. Ama okuyucuyu asıl şimdi büsbütün pis kısmına gelmek üzere olduğumuz konusunda uyarmalıyım.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KİRLİ TARİH, PİS İLAÇLAR

Buraya kadar cesetten ilaç yapma konusunun kapsamını, bu ilaçları kimlerin yaptığını ve cesedi nereden temin ettiklerini ayrıntılı olarak inceledik. Bu aşamaya geldiğimizde, şaşkına dönmüş okuyucumuzun zihninde yankılanan en temel sorunun şu olduğunu düşünüyorum: *Neden?* Bu bölüm bu soruya genel bir cevap verirken, Altıncı Bölüm bir başka yönden cevaplayacaktır. Erken modern dönemde bulunan tipik ilaç katkı maddeleri nelerdir? Hastalık, ağrı, ölüm tecrübeleri karşısında cesetten ilaç yapma uygulaması nasıl görünmektedir? Şimdi çoğumuzun katlanılamaz derecede iğrenç bulacağımız insanî deneyimlerle kıyaslandığında, cesetten yapılan ilaçlar nasıl görünmektedir? Bu sorulara cevap ararken, yalnızca cesetten ilaç yapmanın var olduğunu değil, ayrıca *gerekli* olduğunu fark edeceğiz.

Bilimden Önceki Dönemde İlaçlar

Erken modern dönem Londrasında bir çırağın hayatı kolay değildi. Ancak eğer eczanelerin birinde genç bir asistan iseniz, işlerin sizin açınızdan biraz farklı olması için iyi bir şansınız var demekti. Sabah ne kadar karanlık ve soğuk olursa olsun, dükkânı süpürmeye ve sobayı yakmaya başladığınızda, belli bir heyecan hissetmemeniz mümkün değildi. Bucklerbury'deki eczanenizin esrarlı atmosferi üşüyen kemiklerinizi tıpkı dinî bir heyecan gibi

ısıtıyordu. Sayısız raflar ve çeşitli kavanozlarda, kokusu, görüntüsü, etiketi veya yalnızca fiziksel konumuna dair tecrübeleriniz nedeniyle şunların olduğunu anlayabilirdiniz:

> Kaz, ördek, yılan balığı, ayı, balıkçıl, somon balığı... köpek, horoz, kunduz, yabani kedi, leylek, tavşan, at, kirpi, tavuk, insan, aslan, yabani tavşan, turnabalığı... kurt, dağ faresi, domuz, yılan, porsuk... tilki, akbaba iç yağı veya yumuşatılmış yağı ya da postu; köpek dışkısı, yabanî tavşan ve domuz kalça kemiği, bir adamın böbreğinden alınmış doğu ve batı bezoar taşı, beyaz, sarı engerek eti ve işlenmemiş balmumu, tavşan ve serçe beyni, yengeç pençesi, koyun, oğlak, tavşan ve buzağı mayası... bir boğanın, erkek geyiğin, domuzun ve koçun kalbi; bir dişi geyiğin, bir erkek geyiğin, bir gergedanın, bir tek boynuzlu atın boynuzları; şiddet yoluyla öldürülmüş bir insanın kafatası... bir yaban domuzunun, bir filin, deniz atının veya filin dişi; bir yılanın derisi; bir şahinin, öküzün, keçinin, yaban tavşanının, bir çaylağın, bir domuzun bir boğanın, bir ayının ödü; ipek böceklerinin kozası; bir kurdun, su samurunun, bir kurbağanın karaciğeri... bir kurdun ve tilkinin bağırsakları; bir dişi eşeğin, dişi keçinin, bir kadının, bir koyunun, bir dananın sütü... inciler, bir koyunun, öküzün, keçinin, erkek geyiğin, dananın iliği; sıradan ve ham bal; misk otu; mumya; bir kırlangıcın yuvası; bir yengecin gözleri; bir koyun, keçi, düve, dananın karın zarı; yumurta kabuğu, sarısı ve beyazı; karınca yumurtası; bir erkek geyiğin kalp kemiği; bir öküz bacağı... bir tavuğun kursağının iç derisi... bir erkek geyiğin, bir boğanın penisi; tilki akciğerleri; bir aç kimsenin tükürüğü; bir tavşanın, bir kedinin, bir tekenin, bir düvenin, kekliğin, erkek geyiğin, bir dişi domuzun, bir boğanın, bir porsuğun, bir salyangozun kanı; bir erkek geyiğin, bir keçinin, bir koyunun, bir düvenin, bir boğanın, bir balinanın derisi; bir tosunun dalağı... bir kazın, bir köpeğin, bir keçinin, bir güvercinin, bir damızlık atın, bir tavuğun, bir kırlangıcın, bir kadının, bir erkeğin, bir farenin, bir tavuskuşunun, bir iri domuzun, bir düvenin gübresi; bir yabani tavşanın, bir dişi domuzun topuğu; örümcek ağı; deniz kabuğu... bir kanada geyiğinin, bir eşeğin, bir düvenin, bir atın, bir aslanın toynağı; bir

erkek domuzun, bir keçinin, bir erkeğin, bir hizmetçi kadının, bir hizmetçi olmayan kadının idrarı; insan kafatası yosunu;

Ve nihayet "misk yağı".[1] Bu maddelerin bazılarını aşağıda ele alacağız. Daha şaşırtıcı olan bir kaçını da kısaca burada açıklayacağız. Alabalık bir tür balıktır. Bezoar taşı konusunda Donne'un hastalığından bahsederken ve Elizabeth Grey'in ilaç reçetelerini ele aldığımız sayfalarda bilgi vermiştik. Bezoar taşı zehirlenmeye karşı efsanevî bir panzehirdi. Bir erkek geyiğin gözlerinden damlayan zehirli sıvılardan oluştuğuna inanılıyordu.[2] Balık yağı ise amberbalığının yağı idi. Misk yağı, misk kedisinden yapılıyordu. Eczacılar bu kedinin anüs bezelerinden misk adı verilen parfümü yapıyorlardı.[3] (Bu yüzden meczup Kral Lear, kadın soyuna karşı vahşi haykırışından sonra şöyle yalvarıyordu: "Ey güzel eczacı, hayalimi tatlandırmak için bana bir ons misk ver".[4]). Bir kedinin anüs bezelerini kullanmaktan memnun olan okuyucuları, "zibethum occidentale"nin bazen insan dışkısı anlamına geldiği konusunda uyarmamız gerekecektir.[5]

Hekimlerin seçkin *Pharmacopeia*'sından aldığımız bu liste tam olmaktan çok uzaktır. Bunlar ve dönemin diğer katkı maddeleriyle ne yapabilirdiniz? Kısa bir araştırma yukarıdaki listeden çok daha soluk kesici sonuçlar verecektir. Örneğin; yüzyılın sonunda hukukçu ve hekim John Jones erkek hayvanların sperminin önemli bir uyuşturucu olduğu değerlendirmesini yapıyordu.[6](Bu bilgiyi nereden edindiği bile merakımızı uyandırıyorsa, eczacıların denizatlarının dişlerini veya "bir yaban domuzunun idrarını" nereden bulduklarını öğrendiğimizde şaşkına dönebiliriz). 1617 yılında Fransa'da "René Moreau (ölümü 1656) yalnızca altın ve zümrütü değil... güvercinin hâlâ titreyen kalbini" de ilaç olarak kullanılmaktan çıkardıysa da, herkesi ikna edebildiğini sanmıyoruz.[7] Aynı ülkede bir önceki yüzyılda, çok saygın hekim Jean Fernel oldukça yaygın olan "bir kırlangıcın hâlâ atan kalbini yemenin hafızayı ve zekâyı güçlendireceği" inancına itibar ediyor gibi görünmektedir.[8] Edward Topsell'in 1607 tarihli hayvan hayatı ansiklopedisinde "Kurttan Yapılacak İlaçlar" başlığı yer alıyordu. Bu başlık altında diğer hususların yanısıra "kemikleri kalana

kadar canlı canlı kaynatılan bir kurdun eti, gut sancıları için tavsiye edilirken, "yağa atılan ve mumla kaplanan canlı kurdun da" aynı hastalığa iyi geleceği belirtiliyordu.[9]

Çok çeşitli şikâyetler için, çok sayıda hayvanın kanı öneriliyordu. Yılancık (deri yanması) halinde, "yabani tavşanın (en iyisi Mart ayında avlanmış olması) kanını alın" ve onu bir pamuklu bezle hastaya uygulayın.[10] John Banister görmede zayıflamaya karşı gözlerin rezene suyu ve güvercin kanıyla yıkanmasını önermektedir. "Göz kanlanmasına karşı" da ikisi tavuk kanı ve insan sütü olmak üzere birkaç katkı maddesi karışımını tavsiye etmektedir.[11] Bu göz banyolarının bazıları işe yaramış olabilir. 1547 yılında İtalyan heykeltraş Benvenuto Cellini çalışırken gözüne bir metal kırpıntısı girdi. Cerrah Cellini'yi düz yatırıp, iki canlı güvercinin damarlarını kesti ve kanı yaralı göze damlattı. İki gün içinde metal kırpıntısı çıktı ve göz kurtuldu.[12]

Epilepsi

Epilepsiye karşı bazı unutulmaz ilaçlarda kanın kullanıldığını görmüştük. Bu hastalığın tarihçesini araştıranlar, bu hastalığa tutulanlara değişik zamanlarda yutması önerilmeyen pek az şey kaldığını belirtmektedirler. Onikinci yüzyıl mistiği Bingenli Hildegard (1098-1179), köstebek kanının dört kısmını içeren bir ilaçtan söz etmektedir. Bunun nedeni köstebeğin -tıpkı epilepsi gibi- "kendisini bazen gösterip bazen saklaması" idi.[13] Bir kurdun kalbini yiyebilirdiniz. Doktorunuz "bir kurbağa alıp onun sırtını baştan aşağı yarabilir"di. Sonra "karaciğerini çıkarın ve bir lahana yaprağına sarıp kapağı kapalı kapta ezip öğütün. Daha sonra epilepsi hastasına en iyi şarapla birlikte içmesi için verin".[14] (Kuşkucular veliaht prens IV. Frederick'in yeşil kurbağalardan yapılmış bir ilaçla tedavi edildiğini unutmamalıdır).[15] Bir akbabanın ciğerini püre haline getirip, on gün boyunca aynı hayvanın kanıyla birlikte içebilirsiniz. Bir köpeğin tüylerini boynunuza asabilir veya "epilepsi hastası nöbet geçirirken, öldürdüğünüz bir köpeğin hâlâ sıcak olan ödünü" yedirebilirsiniz.[16] Aynı şekilde "bir sansarın beynini kurutup, sirke ile birlikte içmek epilepsiye karşı faydalı

olacaktır".[17] Bir muska (boynunuza, koltuk altınıza veya teninize temas eden başka bir yere koyabilirsiniz) takabilirsiniz. Asmolean Müzesi kurucusu Elias Ashmole "sıtmaya karşı üç örümceği boynuna takarken", Pepys ise kasık sancılarına karşı bir yabani tavşanın ayağını boynuna takıyordu.[18] Bir muska şekli ise "elk"in (Kanada geyiği) sağ arka toynağını tene temas edecek şekilde yüzük olarak takmaktı".[19] Bir başka muska şekli yaşlı bir ağaçtan alınan odun parçasıydı. Bunun ardında dolambaçlı bir mantık vardı. Bazı yaşlı ağaçların "bir saralı serçenin çürümüş cesedinden büyüdüğü"ne inanılıyordu.[20] Eğer epilepsi hastası bir erkekseniz, kendinizi kısırlaştırabilirsiniz (Bu yöntemin 1850 yılı civarında hâlâ uygulandığı ve 1880 yılında öncü cerrah Lawson Tait tarafından tavsiye edildiği rivayet edilmektedir). Bir ayının testislerini, devenin püreye dönüştürülmüş beynini, bir köpek yavrusunu, çürümekte olan koyunun burnundaki kurtçukları veya (onların değil, sizin cinsel ilişkiniz esnasında) solucanları yiyebilirsiniz. (Daha önce gördüğümüz gibi) bir kedinin kanını, bir siyah atın idrarını, babanız veya annenizin kanını, içinde tesbih böceği bulunan şarabı içebilirsiniz. Bu son birkaç ilacın (ve daha birçoğunun) derleyicisi Leo Kanner, Alman han sahibinin karısının bu son içeceği 1925 yılında hâlâ ilaç olarak sattığını belirtmektedir.[21]

Özellikle epilepsi hastaları için, cesetten yapılma ilaçlar akla yatkın ve kolayca bulunabilen bir tedavi kaynağı gibi görünmektedir. Kurtların kalbi ve akbabaların ciğeri lezzetli olabilir; ama İngiltere'de en bol kaynağa sahip kasap veya kaçak avcı bile, yılın birçok döneminde bu ilaç için hayli yüksek fiyat isteyecektir. Köpekler daha boldu. Ancak bir epilepsi nöbetinin kıyısında olan kişiyi, o güçlü içgüdüleriyle hissedeceklerini söyleyebiliriz (Elbette bunun hilesi onun peşinden koşmaktan çok, doktora koşmak olacaktır). Bu ilaçlardan bazılarının başlangıcı Ortaçağa kadar gitmektedir. Ancak birçoğunun onyedinci yüzyıla (hatta yoksullar için daha da uzun süre) hayatta kalmayı başardığı açıktır. Bazıları Dr. Johnson'ın dönemine kadar gelebilmiştir. Bu dönemde eğitimli kişiler epilepsi hastalarına plasenta ve göbek kordonunu veya kurutulmuş âdet kanını yutmalarını tavsiye edebiliyordu.[22]

Bu ilaçlardan bazılarının ayrıntılarında hata yapılmış olabilirse de, hepsinin ardındaki genel prensip üç veya dört asır önce anlamlı geliyordu: Tabiatı yanınıza çekmeye çalışmak. Tabiat çoğu kez kontrol dışına çıkıyor ve size ciddi sorunlar çıkarabiliyordu. O devirde "T-tabiat", şimdiki gibi kentsel baskı ve kirlenmeden kurtuluş anlamına gelmiyordu. Modern sanayinin toksik atıklarından korunmak anlamına da gelmiyordu. O çağda tabiat sık sık olay çıkarıyor ve sizi öldürmeye çalışıyordu.

Veba

Shakespeare bir veba salgını yılında doğdu. Park Honan'ın işaret ettiği üzere, salgın Stratford'a 11 Haziranda ulaştığında, ünlü oyun yazarı henüz birkaç haftalıktı. Eylül ayı geldiğinde köylülerinden onbeşi vebaya yakalanmıştı.[23] Belki bu dâhî bebek çok güçlüydü. Veya Shakespeare'in evinin çevresinde özellikle dikkatli ve koruyucu bir kedi vardı ve kahverengi sıçanların boyunlarını kutsal beşiğe çok yaklaşamadan kırıyordu. Bu muazzam oyun koleksiyonunu böyle bir hayvana borçlu olup olmadığımızı hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Ancak Shakespeare sonraki yaşamında birkaç korkunç veba salgınını atlatmayı kesinlikle başardı. 1592 ve 1593 yıllarında yaklaşık 20.000 Londralı onaltıncı yüzyıl sonlarının en korkunç salgınları esnasında hayatını kaybetti. 1603 yılında genelde 30.000 kişi hayatını kaybederken, yalnızca Eylül ayında ölenlerin sayısı 3.000'i bulmuştu. 1609 yılı Ocak ayındaki şaşırtıcı mevsimdışı salgından sonra, bir süreliğine kaybolan salgın, 1625 yılında geri döndü ve 35.000'den fazla kişinin ölümüne yol açtı. 1636 yılı da kötü bir yıldı ve 10.000'den fazla can kaybı vardı. Yine İç Savaş ve Cromwell döneminde bir sessizlik yaşandıktan sonra, 1665 yılında-salgın kısmen 1666 yılındaki Büyük Yangın'la temizlenmişti- yine kötü bir salgın yaşandı.

Bu dönemde tıp alanında hiç ilerleme kaydedilmemiş olması, veba salgınlarına en kalıcı ve başarılı cevaplardan birinin uygulanmasına yol açtı. Eğer paranız varsa, Londra'dan tamamen kaçıp gidebiliyordunuz. 1603 yılında Kraliyet Sarayı erken modern

parıltıları yaşamaktan tamamen uzak bir şekilde, yalnızca kaçtı ve sürekli kaçmaya devam etti: Oatlands'tan Richmond'a, oradan Woodstock'a, Southamton, Winchester ve nihayet Londra'dan 120 km uzaklıktaki Wilton'a kaçtılar.[24] F. P. Wilson'ın kaydettiği üzere, şehir bu korkunç yılın kasvetli yazında tuhaf bir şekilde sessizdi. Hayatta kalanlardan birisi, Ağustos ayının bir gününde, aniden tek bir at arabasının hayalet gibi göründüğünü hatırlıyordu. Tamamen sedef otuyla kaplıydı ("Deri ve tırnakları enfeksiyondan korumak içindi") ve atların burunlarına "sedef otu doldurulmuştu".[25]

Eğer Londra'dan ayrılamıyorsanız, alternatif yöntemler çoktu. Zenginler için toz halinde alınan tek boynuzlu at boynuzu vardı (Kraliçe Elizabeth'in sahip olduğu bir bütün boynuzun 10.000 sterlin değerinde olduğu sanılıyordu). Eğer yoksulsanız soğan, tereyağ, ebegümeci ve sarımsaktan merhem yapıp ılıkken yaranın üzerine sürebilirdiniz. Soğanlar emici olduğundan ve dolayısıyla zehirli buharları emdiğinden özellikle popülerdi. MRSA hastalığında sarımsak doğru katkı maddeleriyle karıştırıldığında işe yarıyordu. Çok geçmeden vampirlere karşı standart korunma yöntemi haline geldi. Sarımsağın -yaygın olarak inanılan- başka mistik güçleri de vardı. Örneğin; mıknatısın çekim gücünü yok ediyordu.

İkinci Bölüm'de Christopher Irvine'in engerek ısırmasına karşı tüyleri yolunmuş bir tavuk poposunun ısırık yerine yapıştırılması halinde zehiri emeceğini söylediğini hatırlıyoruz.[26] Bu son ilaç, o tarihte en az yirmi otuz yıl öncesine kadar uzanan bazı veba ilaçlarını hatırlatmaktadır. Canlı bir tavuğun tüylerini yolup, çıplak tavuğu tavuk ölene kadar vebalı yerinize bastırırdınız. Sonra bir başka canlı tavuğu (ve muhtemelen üçüncü tavuğu) iyileşene kadar kullanırdınız. Kuşun hayatta kalması, veba ruhunun içinizden çıkıp gittiğini gösterirdi.[27] 1612 yılında, *The Duchess of Malfi*'deki Bosola, yaşlı bir kadına güvence verirken bu hususu vurgulamaktadır: "Bir veba hastasının ayaklarının dibinden alınmış bir ölü güvercini yer yemez, siz perhiz yapanlardan birini öpeceğim".[28] Irvine 1656 yılında manevî transferin çeşitli kullanım

alanlarını anlatırken, bu tür yöntemlere 1665 ve 1666 yıllarındaki ağır veba salgınları esnasında sık sık başvurulduğunu hayal edebiliriz. Bundan da önce, vebayı tedavi etmek veya önlemek için kullanılan tedavi yöntemlerinin çeşitliliği bize, bazı kimselerin denemeyeceği hiçbir şey kalmadığını göstermektedir.[29]

Çok sayıdaki kök, çiçek, tohum ve baharatın yanısıra, "engerek, mumya... bıldırcın, ardıçkuşu, erkek geyik boynuzu, tek boynuzlu at boynuzu, bezoar... fildişi.... Zümrüt, yakut, lal taşı, inci, mercan" veya altın ve gümüş de kullanılıyordu. Vebanın sebep olduğu bel ağrıları için buhur, ejderha kanı, mumya ve hindistancevizi yağı içeren bir merhem sürebilirdiniz.[30] Bu çeşitli cevherler ve tek boynuzlu at boynuzu, mumyadan çok daha pahalıydı. Burada yine eğer zenginseniz ve tek boynuzlu ata inanıyorsanız, o zaman merak duygusuyla insan bedeninin tedavi edici gücünü de merak ediyor olabilirdiniz. Ve nihayet her şeyin son tahlilde Tanrının elinde olduğunu bilerek, neden elinize ne geçerse kullanıp, Rabbinizin size şifa vermesini beklemeyesiniz? 1665 yılında Londra'da doktorların büyük çoğunluğunun kaçmasından sonra, Tanrı bu şehirde Edward Bolnest gibi bir hekimi bırakmışsa, o zaman bu cesur ve hayırsever hekimin tedarik edebileceği cesetten yapılma ilaçların avantajından yararlanabileceğiniz anlamına gelmektedir.[31]

Terleme Hastalığı (İngiliz Teri)

Birçoğumuz için günümüzde ağır veba salgınlarının yarattığı sosyal kaosu ve travmayı hayal etmek bile çok güçtür. Danny Boyle'un *28 Days Later* (2002) ve Stephen Soderberg'in *Contagion* (2011) filmleri, toplumsal çözülme ve inanılmaz çarelere başvurma konusunda bir fikir vermektedir. Bu korkunç veba salgınları, en azından birçok kimseye ilaç hazırlama veya imanlı bir ölüme hazırlanma fırsatı veriyordu. 1485 yılında, VII. Henry'nin tahta çıkmasından hemen önce İngiltere, şiddeti ve hızı SARS veya Ebola salgınları ile kıyaslanabilecek, tamamen bilinmedik bir hastalıkla sarsıldı. 1552 yılında hekim John Caius'un yazdığına göre, hastalığın dehşeti onlarca yıl sonra, hâlâ hafızalarda taze

idi. Vebanın kurbanlarını dört ila ondört gün içinde öldürmesine karşın, terleme hastalığı;

Bazılarını pencerelerini açarken, bazılarını çocuklarıyla sokak kapısı önünde oynarken, bazılarını bir veya iki saat içinde öldürdü ve en uzun akşam yemeğini yemesine fırsat verdi. Hastalık insanları nerede bulursa aldı... ve bazen bir evde üç ila beş kişi birden... Bazen tamamını öldürdü. Öyle ki bir kasabanın yarısı kurtulmuşsa büyük şans saydılar.[32]

Frenginin aksine "Sudor Anglicus" veya "İngiliz Teri" özgün bir Anglo-Sakson hastalığı olarak kabul edilmektedir. İlk kez 1485 yılı Nisan ortasında Shrewsbury'de kaydedildi. Chester, Coventry ve Oxford'da yayılan terleme hastalığı, 7 Temmuzda Londra'ya ulaştı. Ağustos ve Eylül aylarında Doğu ve Kuzeye yayıldı. Roy Porter'ın belirttiği üzere, İngiliz Teri 1507, 1528, 1551 ve 1578 yıllarında geri döndü. Hekim Thomas Cogan'ın yazdığı üzere, yüzyılın ortasından bir önceki yıl meydana gelen salgında "altı gün içinde...sekizyüz kişi... hayatını kaybetti ve büyük çoğunluğu hayatının en iyi yıllarını yaşıyordu".[33] Ve bu olay yalnızca Londra ve yakın çevresinde yaşandı.[34]

Ölümün Pençesi

Veba ve İngiliz Teri'ne tüberküloz, çiçek ve günümüze kadar gelen vaftiz ve defin kayıtlarında gördüğümüz yoğun bebek ve çocuk ölümlerini de eklememiz gerekir. Çiçek hastalığı yüzyıllar boyu zengin ve yoksul, genç ve yaşlı birçok kimseyi ya ölümcül veya şekil bozukluğuna yol açan sonuçlar bırakarak etkiledi. Daha önce belirttiğimiz üzere, I. Elizabeth 1562 yılında bu hastalığı atlattıktan sonra yüzünde çiçek bozuğu kaldı. 1660 yılında çiçek hastalığı II. Charles'ın en küçük erkek kardeşi Henry ile kızkardeşi Mary'nin hayatına mal oldu.[35] İngiltere'de monarşinin yeniden kurulmasıyla (Restorasyon), bu hastalık, Avrupa'da en çok ölüme yol açan salgın olarak, veba, cüzzam ve frenginin yerini aldı.[36] Edward Jenner'ın 1798 yılında aşılamayı başlatmasına kadar, bu dayanıklı hastalığa karşı tüm ilaçlar büyük ölçüde

etkisiz kaldı. Özellikle 1641, 1695, 1718-1719, 1733-1739, 1749 ve 1764-1765 yıllarında ağır salgınlar yaşandı. Avrupalılar bu hastalığı Yeni Dünya'ya götürdüğünde, biyolojik olarak korunmasız yerliler kalabalıklar halinde bu hastalıktan ölmeye başladılar. Örneğin; Huron kabilesi "nüfusunun yarısı ila üçte ikisini" altıyıl içinde çiçek hastalığı ve diğer hastalıklar yüzünden kaybetti. 1670'li yıllarda çiçek hastalığının Yeni Dünya'daki yıkıcı gücü o kadar iyi biliniyordu ki, Kuzey Amerika'nın İngiliz birlikleri komutanı Sör Geoffrey Amherst, savaş oyunlarının erken dönem taktiği olarak isyancı Kanada kabilelerine kasıtlı biçimde hastalık bulaşmış battaniyeleri verdi[37]

Yalnızca veba ve terleme hastalığı konusunda veriler elimizde olsaydı bile, Rönesans dönemindeki hastalık ve ölüm oranları konusundaki güçlü izlenimimizi korurduk. Hastalıklar inatçılığı ve hayret verici ölçüde ölüme neden olmasıyla öne çıkıyordu. Bu döneme ilişkin nüfus istatistikleri maalesef kesin değildir. Ancak Norwich'in 1579 yılındaki veba salgınında nüfusunun yüzde 30'u veya daha fazlasını kaybettiği tahmin edilmektedir. 1625 yılı Londra veba salgınında ölenlerin sayısı 35.000'i geçmektedir ve başkentin nüfusunun yarısı kadarının öldüğü tahmin edilebilir.[38] Bunu 2015 yılı nüfusuna göre ölçeklendirirsek, 1.700.000 kişiye denk gelmektedir. Cenova'da 1656-1657 yıllarında veba salgını şehrin nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ının ölümüne yol açtı.[39] Genel anlamda bu istatistikler çok büyük bir anomaliyi yansıtmamaktadır. Tarihçiler 1541 ila 1871 yılları arasındaki genel ölüm yılları arasında en kötü 23 yılının 18'inin onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda gerçekleştiğini tahmin etmektedir.[40]

İstatiksel olarak veba, terleme hastalığından yukarıda olsa da, saldırı hızı bakımından birincilik terleme hastalığına aittir. Bir an hayattasınız, benim şu anda sahip olduğum canlılık, umut ve imkanlara sahipsiniz. Bir sonraki anda nefessiz kalmış, belirsiz bir akibetin derinliklerine doğru yuvarlanıyorsunuz. Donne'nın 1623 yılında hasta yatağındayken yazdığına göre:

> Değişken ve dolayısıyla ıstıraplı bir durum. Bir dakika iyiyim, bir sonrakinde hastayım. Bu ani değişim ve kötüye gidiş

karşısında şaşkınım; bunu hiçbir nedene bağlayamadığım gibi, bu duruma bir isim de bulamıyorum.[41]

Sonunda Donne yalnızca 1623'teki tifüs salgınından değil, yalnızca birkaç yıl sonra, 1625 yılındaki destansı veba salgını dâhil, birkaç salgından daha sağ kurtuldu. Ancak Donne ve ailesi ani ve erken ölümlere aşina idi. 1603 ila 1617 yılı Ağustos ayı arasında, Donne'un karısı Ann, oniki çocuk doğurdu. İkisi ölü doğmuş; ikisi beş yaşına gelmeden önce, birisi on yaşından önce, birisi de yirmi yaşından önce ölmüştü. Sonunda Ağustos 1617'de çok güç olan bir ölü bebek doğurduktan beş gün sonra kendisi de hayata gözlerini yumduğunda, henüz otuzbeş yaşının altındaydı. Donne bir vaazında izleyicilere "sizin teniniz yapıştırıcılarla tutturulmuş tozlar gibidir... Çözülme ve çürüme siz hayattayken başlar" diyerek, yaşam ve ölüm arasındaki geçirgen ilişkiyi kasvetli bir doğrulukla tespit ediyordu.[42]

Bu çağın insanlarının büyük çoğunluğu için, ölüm gerçekten de insan yaşamının ortasına destursuz dalıyordu. Hiç beklemeyen birinin omzuna uzanmış ürpertici iskelet el şeklinde temsil edilen popüler ölümün pençesini hatırlarsak, Rönesans yaşamı sürekli olarak ölümün yarı açık avucunda yaşanıyordu. O pençenin ne zaman aniden kapanacağı, korunmasız insan bedeninin kırılgan kabuğunu kaslar sıkarken hissedildiğinde anlaşılıyordu. Hüzünlü minberden, çatırdayan giyotinlere, Tyburn'un meşgul darağaçlarından Londra Köprüsü'nün çivili kafataslarına ve şehir kapılarına kadar, ölüm yüzünüze, sakin ve göz kırpmadan bakıyor olabiliyordu. Ve birçoklarının ona bakışı da benzer şekildeydi. Örneğin 1599 yılında tanık olduklarını anlatan İsviçreli ziyaretçi Thomas Platter'in gördüklerini ele alalım: "İhanet nedeniyle asılmış veya kafatası kesilmiş otuzdan fazla asilin, Londra Köprüsü'nün güney tarafındaki çivilere asılmış kafatasını gördüm". Platter biraz şaşkın bir şekilde, bu hainlerin torunlarının sıklıkla bir aile kafatasına (belki de yanlış kafatasına) işaret ettiklerini, "atalarının tahta bile başkaldıracak kadar asil olduğundan" gurur duyduklarını görmüştü.[43] 1661 yılı Ağustos ayında, Hollandalı ziyaretçi Wililam Schellinks köprüde "ondokuz veya yirmi

kafatasını çivilerde" görmüştü. Aralarında I. Charles'ın idamının intikamını alınmak üzere asılmış, sürüklenmiş ve parçalanmış Hugh Peters'ın başı da vardı".[44]

Marlowe ve Pepys'in çağdaşlarını ne tür bir ortamın etkilediğinden asla tam olarak emin olamayız. Ancak ortalama ayrıcalıklı Avrupalının günümüzde, ölmekten Donne, Cromwell veya Milton'dan çok daha fazla korktuğunu kesin olarak söyleyebiliriz. Bu üç adamın ve onların milyonlarca Hıristiyan dindaşının akıl ve kalplerinde, (ebedî) kurtuluş ihtimaline güçlü bir iman vardı. Herhangi bir okul çocuğu bile size vebanın nedenini söyleyebilirdi: Tanrının gazabı. Ve herhangi bir okul çocuğu bu ve diğer tüm hastalıklar için o çağda önerilen en popüler ve demokratik çareye başvurabilirdi: Yalnızca dizlerinizin üstüne çöküp -bazen yalnız, bazen de toplu halde- dua etmek. Onaltıncı yüzyıl ve sonrasında veba ve diğer ani felaketler tipik olarak ulusal oruç ve dua günleri ilan edilmesini teşvik etti.[45] Onyedinci yüzyılın sonlarında din adamı Richard Allestree (ölümü 1681), 1624 yılında bir haftada 4.000'den fazla kişinin, 1665 yılında ise bir haftada 7.000'den fazla kişinin öldüğünü hesaplıyordu. Hepsinden de öte, Tanrının "kurtulanları yalnızca merhametinden dolayı kurtardığını, çünkü yaraların iyileşebileceğini ve yaralanmanın bize yardım edeceğini; çünkü biz günahkârlara Rabbimizin rahmet ve şefkatini çekeceğini" savunuyordu.[46]

Bu çağdaki insanların büyük çoğunluğunun şimdiki agnostikler ve ateistlerin öldüğü şekilde ölmediklerini kabul etmeliyiz. Ancak hepsinden de önemlisi bazı temel içgüdüler varlığını hep sürdürmektedir: gençlikte güçlü bir hayat sevgisi ve hayatta kalma iradesi; orta yaş veya yaşlılıkta bilinmeyenden duyulan güçlü bir korku. Kırk yaşındaki Perth Kont, 29 Aralık 1688 tarihinde hapishanede akıbetini bilmeksizin beklerken şunu itiraf ediyordu: "Ayaktakımı beni lanetliyor ve parçalara ayırmak istiyor" ve "yaklaşan ölümüm, tenim ve kanım için asla kolay olmayacak".[47]

İnsanların büyük çoğunluğu ölmek istemiyordu (Nihayetinde sonunuz sizin değil, Tanrının elindeydi). Bunun için büyük çoğunluk ilaca başvuruyordu. Ama ölümden saklanacak bir yer yoktu. Ondokuzuncu yüzyıldan bu yana ölümün varlığı, Batı

Avrupalıların genel bilincinden gittikçe artan oranda uzaklaştı.[48] 1600 ve 1700'lerde bazı erkek ve kadınlar, ölüm düşüncesinden uzaklaşmayı, bizim şimdi tıbbî yamyamlık fikrini bulduğumuz kadar muammalı ve üzücü buluyordu. Eğer çok sayıda hasta insanın, tedavi olmak amacıyla ölülerin kemikleri ve bedenlerini yemeleri, içmeleri veya maksatlı olarak bunlara dokunmalarını tam olarak anlamak istiyorsak, bu farkı kavramamız gerekir. Bunu yapmakla bizim şimdi (hatalı olarak) canlı ile ölü arasında olduğunu varsaydığımız doğal ve evrensel bariyeri esnetmeye niyetleri yoktu. Bunu yapmak, onlar için daha çok bir tür geçiş bölgesine, dünyevî hayatın acılarına sabırla katlanılan alan ile tüm insanlığın varoluşunun gerçek hedefi olan ebedî mutluluğun titreyen ışığı arasındaki ara bölgeye giriş gibi görünüyordu. Şimdi ölüm âleminden, erken modern dünyada hayatın çarpıcı güçlükleriyle hastalıklarından bazılarına geçelim.

Ameliyat

1526 yılı Kasım ayında, Giovanni de Medici, Alman birliklerine karşı savaşta, top güllesiyle yaralandı. Birkaç gün sonra, 10 Aralıkta seçkin Rönesans insanı Pietro Aretino, Giovanni'nin kangren olan bacağının kesilmesi gerektiğine karar verdi. Kesme işlemi sırasında onu tutacak sekiz on kişi bulundu. Bir "uyutucu içecek" verilen Giovanni, şaka yaparak "yirmi bile yetmez" dedi ve "olabilecek kadar güçlü bir şekilde oturdu ve ameliyat esnasında ışık verecek kandili kendi elleriyle tuttu".

Tam bu noktada "odadan fırlayıp ellerini kulaklarına götüren" Arentino, testere ile et ve kemiği keserken "yalnızca iki inleme" duyduğunu ileri sürmektedir.[49] Bütün cesaretine rağmen, Giovanni'nin tek ödülü Aretino'nun anlatımında hatırlanmaktı. Bu gibi durumlara düşen birçok kişi gibi, birkaç saat sonra -muhtemelen steril olmayan aletlerin kullanımının neden olduğu kan zehirlenmesinden- öldü.

Neredeyse 150 yıl geçtikten sora, İngiltere'de işler pek değişmemişti. 24 Mart 1672 tarihinde, John Evelyn, "cerrahın bir zavallı

mahlûkun bacağını dizinin altından kesmesini, önce kangrenli bölgenin üzerindeki canlı ve zarar görmemiş eti keskin bir bıçakla kesip, sonra da kemiği anında testereyle koparmasını" izlediğini anlatıyordu. Sonra cerrah yarayı koterize ederek ("bol miktarda olan") kanamayı durdurdu. Bu arada bu "imanlı ve yürekli adam" her şeye "inanılmaz bir sabırla dayandı. Bu tür acılı ameliyatlarda genellikle yapıldığının aksine sandalyesine bile bağlanmadı veya yüzünü buruşturup ah çekmedi". Evelyn, "orada bulunacak cesareti zor bulduğunu" ve "daha fazla bu tür zalimce ameliyatları görmeye dayanamayacağını" itiraf ediyordu. Bir kez daha bütün bunlar bir işe yaramadı. Bacak çok aşağıdan kesilmişti ve kangren yukarı doğru ilerlemeye devam etti. Bu yüzden Evelyn şunu ekliyordu: "Baldırdan yapılan ikinci kesim, zavallı mahlûkun hayatına mal oldu".[50]

Eğer hayatta kaldıysanız, yaşayacağınız zihinsel travma çok ağır olacaktı. 1580 yılında cerrah William Clowes bütün bu ameliyatları yapanların nasıl hastayı yatıracak "çok güçlü ve sabit bir yere ihtiyacı olduğunu" bu yerin ardından "bir kimsenin hastayı her iki kolundan sabit tutabilmesi" gerektiğini açıklamaktadır. İkinci bir güçlü adamın da kesilecek bacağı sıkı tutmak için gerekli olduğunu ve o kişinin kesinin yapılacağı yerin üzerinden bacağı çok sıkı tutması gerekeceğini", bu kimsenin yalnızca "büyük bir el ve iyi bir kavrayışa sahip olmanın yanısıra" kanamaya da dayanması gerektiğini anlatıyordu. Cerrahın "eti kemiklere kadar yuvarlak biçimde kestikten sonra", hızla bacağı testereyle kesmesi gerekiyordu. Eğer (hasta) bütün bunlardan sonra bayılmamışsa, Clowes ve diğerlerinin kullandığı "kanamayı durduracak toz"un kullanılmasını reddetmeyeceği kuşkusuzdur. Onun versiyonunda kanı durdurmak için kullanılacak ilaçta aloe ve mumya bulunurken, meslektaşı John Banister'ın tozu mumya ve ejderha kanı ile birlikte "yumurtanın beyazı ve yabanî tavşanın mümkün olduğu kadar kısa kesilmiş tüylerini" içeriyordu.[51]

Muhtemelen Paul Barbette gibi bir cerrah yaralı midenizi başarıyla dikmeyi başarmışsa, kendisini şanslı saymalısınız. Çünkü bunu yapmak için;

> Mumlanmış ip geçirilmiş bir iğneye ihtiyacınız vardır. İğneyi deri ve kasların arasından karın zarına batırıp... iyice geçirin ve kasların iki yanını da birleştirin.

Ve;

> Belin sürekli hareket etmesi yüzünden dikişleriniz kolaylıkla açılabilir; bu yüzden dikişin tam kapanması mümkün olmayabilir; yaraya bir yara bandı yapıştırmak daima gereklidir.

Barbette ister yapıştırıcı bant, isterse aloe, damla sakızı, buhur, mumya ve ejderha kanı karışımını kullanmış olsun, böyle bir anda yamyamlığın tıp etiği hakkında sinirli tartışmalar yapmaya hazır olabilecek pek hasta bulamayız.[52]

Bizi modern ameliyatlar öncesi dönemin canlı ameliyat işkencelerinden güçlü biçimde ayıran birkaç şey vardır. Modern çağda, her şeyden önce anestezi o kadar kusursuzdur ki, hastalar artık o kesilme kâbusunu yaşamazlar. Modern bir filmde bir kimseyi bir sandalyeye bağlanmış görürsek, otomatik olarak ona işkence edileceğini varsayarız. Tıp bilimi dünyaya çağdaş uyuşturmanın büyük kimyasal armağanlarını -eter ve kloroformdan tiletamin-zolazepam'a kadar- vermesinden önce binlerce erkek, kadın ve çocuk rutin olarak az ya da çok işkenceye benzer muameleler görüyordu.[53]

Ayrıca bu dönemde, sonraki yüzyıllara göre organ kesmenin çok daha fazla görüldüğünü unutmamalıyız. Bunun birinci nedeni; kangren o dönemde şimdiki olduğundan çok daha büyük bir tehlike idi; küçük yaralar bile kısa sürede hayatı tehdit eder hale gelebiliyordu. Üstelik Avrupa'daki savaşlardaki büyük ölüm ve sakatlanma rakamlarına, günlük hayattaki genel şiddet olaylarının kurbanlarını da eklememiz gerekir. Buna dair bazı ilginç olaylar, onyedinci yüzyıl cerrahı Joseph Binns'in vaka çalışmalarını derlediği kitabında yer almaktadır. Örneğin; 1638 yılında Bay Robert Peyton'ın kafatası, Albay Nayle içki kupasını kafasına vurduğu için çatlamıştı. 1643 yılında lavtacı Bay Ashberry'nin yanağında Fransız lavtacı Bay Gottier'in ısırmasından kaynaklı üç santimetrelik bir yara oluşmuştu. Aynı yıl, dilenen seksen

yaşında bir adam, başçavuş Jenkins tarafından karnından bıçaklanmıştı.[54] Bu tür saldırılar yalnızca büyüklere özgü de değildi. Örneğin; 1731 yılında Eton öğrencisi Dalton, Cockram isimli bir çocuğu bıçaklayarak öldürdü. Her ikisi de oniki yaşındaydı.[55] Bütün bu saldırıların oldukça yüksek bir statüye sahip kişiler tarafından yapılmış olduğuna dikkat ediniz. Bu da birkaç sözle tahrik olabilen bu tür kişilerin onurları için kavga etme eğilimine uyum göstermektedir.

Ayrıca kazalar da meydana geliyordu. Özellikle çocuklar arasında, kazalar günümüzün ayrıcalıklı ülkelerinde olduğundan çok daha yaygın ve daha tehlikeli idi. 1594 tarihli bir tıp kitabında "küçük bir çocuğun" attan düştüğü ve yedi yaşında bir çocuğun "gözüne bıçakla vurulmasından" dolayı nasıl tedavi edildiği anlatılmaktadır.[56] Çeşitli tarihçiler, bu gibi olayların muhtemelen bazı çocuklarını bebekken veya sonraki yaşlarda kaybeden ebeveyn arasındaki oldukça kaderci tavırdan kaynaklandığını ileri sürmektedir. Montaigne (hiç de duyarsız değildi) olağan bir şekilde "iki veya üç çocuğumu kaybettim..." diyordu.[57] Kraliçe Elizabeth dönemi astrolog, denizci, matematikçi ve büyücü John Dee çocuklarını yaşadıkları kazaları kaydedecek kadar sevmesine rağmen, bu kazaların nedenlerini ortadan kaldırma gayreti göstermiyordu. Örneğin; 3 Temmuz 1582'de "Arthur Dee, Watergate merdivenlerinin tepesinden dibine kadar yuvarlandı... ve sağ kaşının üzerinden yaralandı. Sör Richard yardım getirdi". 1 Ocak 1588'de;

> Akşam dokuz civarı, Michael çocukça bir ilgiyle yirmi cm'lik bir keskin sopa ve ucunda küçük bir yanan mum taşırken, Marie'nın odasında yere düştü ve elindeki sopanın keskin tarafı sol göz kapağına saplandı...

27 Haziran 1591'de Arthur "kendi haylazlığı yüzünden başından yaralandı. Bay Herbert'lardayken, bir tuğla parçasını havaya fırlatıp altında durdu" (Arthur -hak etse de etmese de- "yarım tuğla bir kilodan fazla geldiği halde" hayatta kalmayı başardı).[58]

Bir de yetişkinlerin yaşadığı at binerken uğradığı kazalar vardı. Robert Boyle, yirmi dört yaşı civarında bir adamın atından

düşerek "kafatasını birkaç yerinden kırdığını" yazmaktadır. Adam kendisine bakacak birçok cerrah tutacak kadar zengin olmasına rağmen ("Müdahale esnasında defalarca kafatasına delik açıldı ve birkaç kafatası parçası çıkarıldı"), kolayca iyileşemedi. Düşmeden üç gün sonra, sağ tarafında his kaybı yaşarken, kolu ve başı tamamen felç oldu. Bu duruma altı ay dayandıktan sonra, diğerlerinin kafatasını kapatmasına izin vermeyen bir cerrah tarafından kurtarıldı. Hastanın rızasıyla "başı biraz daha açıldı ve derinde, bir parça dokunun altında şaşırtıcı bir şekilde bir kemik kıymığı buldular". Boyle bu kıymığın "ancak şiddetli kanamayla çıkarılabildiğini ve hastanın bu esnada beyninin parçalandığını düşündüğünü" eklemektedir. Adam kafatası tam olmamasına rağmen, "kafasında soğuk hissetme" dışında, "güçlü ve sağlıklı" olarak yaşamaya devam etti.[59]

Eğer çocukluğunuzda hayatta kalabildiyseniz, savaşlardan kurtulabildiyseniz, size kötü sözler söyleyenlere aldırmazlık edebildiyseniz ve işverenlerin tarafından kırbaçlanmadıysanız bile, hayatınızın bir noktasında bir yerinizin kesilmesi ihtimali hâlâ vardı. Her yaştan erkekler, bazen şaşırtıcı boyutta böbrek taşı rahatsızlığını sıklıkla yaşarlar. Püriten rahip Nicholas Byfield 1622 yılındaki ölümünden sonra otopsiye tabi tutuldu ve 933 gramlık (iri bir kırmızı lahana ile kıyaslayın) bir böbrek taşı bulundu.[60] Hayattayken böyle bir taşın alınması, muhtemelen bir tür cerrahî Rus ruleti olurdu. 1602 yılında avukat John Manningham'ın açıkladığı üzere, testis torbasını açan cerrahlar "ördek gagası adını verdikleri bir aletle... taşı tuttular". Ancak "taş açılan kesiden daha büyük olsaydı, hasta ölürdü". Manningham'ın anlattığı üzere, bu akibeti "Londralı Burneham", başka çaresi kalmadığı için ameliyat olduğunda yaşamıştı.[61]

Samuel Pepys 26 Mart 1658'de taş aldırma işleminden başarıyla çıktı. Mayıs 1669'da John Evelyn'in kardeşi bir süredir böbrek taşı ağrısı çekiyordu. Ameliyat fikrine karşı çıktığı için, Evelyn, onu ikna etmesi için Pepys'i çağırdı. Pepys'in tam olarak ne dediğini bilmesek de, bu ziyaretinde gururlu bir zaferin ganimetini elinde salladığını biliyoruz: Evelyn'e göre "bir tenis topu kadar büyük

olan" kendi böbrek taşını.[62] Evelyn de kardeşinin akıbetinin ne olacağını biliyordu. 1650 yılı Mayıs ayında Fransa'yı ziyaretinde bir Paris hastanesinde beş farklı hastanın böbrek ameliyatıyla taşının alınmasına tanıklık etmişti:

> Kırk yaşında bir adam vardı. Ondan çıkarılan taş hindi yumurtasından büyüktü. Prosedür şu şekildeydi: Zavallı hastanın gömleği çıkarıldı ve kollarıyla baldırlarından yüksek bir sandalyeye bağlandı ve iki adam da omuzlarına sıkıca bastırdı. Sonra cerrah aletini taşa ulaşana kadar batırdı... Yaklaşık ikibuçuk santimetrelik bir kesi açtı. Sonra işaret parmaklarını içeri sokarak böbrek taşını yaranın ağzına mümkün olduğu kadar yaklaştırdı. Sonra bir vinç ucu gibi bir aletle taşı hastaya inanılmaz bir işkenceyle dışarı çıkardı...

"Kan kaybının çok fazla olduğunu" ekleyen Evelyn ayrıca yaygın bir yüksek ateş veya kangren tehlikesi bulunduğunu ve bazı yaraların asla kapanmadığını belirtmektedir. Evelyn'in gördüğü bir sonraki kurban, ne mutlu ki bu tehlikelerden habersizdi. Bütün yaşadıkları karşısında şaşırtıcı derecede sakindi: "Çok neşeliydi" ve "ameliyatı olağanüstü bir sabırla izledi ve taşın çıkarıldığını görünce çok sevindi". Bütün bunlar kendi içinde etkileyicidir. Ama hastanın sekiz veya dokuz yaşlarında bir çocuk olduğunu öğrendiğimizde daha da etkileyici bir hal almaktadır.[63]

Bu ameliyatlara tanık olanların yamyamca elde edilmiş ilaçlara pek itiraz edeceklerini sanmıyoruz. Yamyamca ilaçlar kullananların bunu ameliyata *alternatif* olarak tercih ettiğini varsayabiliriz. Bu bölümün başında saydığımız ilaç katkı maddeleri arasında "bir insanın böbreğinden alınan taş" da yer alıyordu. Belki de akıllı hastalar ameliyat sonrası çıkarılan taşlarını satıyorlardı. Her hâlükârda böbrek taşları, 1739 gibi çok geç bir tarihte bile bir İrlandalı din adamı tarafından böbrek taşlarının tedavisi için ilaç olarak önerilmişti. Fıtığa karşı Barbette, mumya, mür, demir talaşı, kuru yabani tavşan dışkısı ve öğütülmüş solucandan yapılmış hap öneriyordu.[64] Kraliyet cerrahı John Browne boğaz tümörlerinin "tavuk yağı, insan yağı, tatlı badem yağı" ve benzerleri gibi "çözücü ve etkili" ilaçlarla "yumuşatılacağı ve dağıtılacağını"

belirtirken; Banister bitkiler ve mumyadan oluşan bir içeceğin silahla yaralanarak kırılmış kemikler için, "bazılarına işkence gibi tahta bağlanmasından" daha iyi tedavi edici rol oynadığı görüşündedir.[65] Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, "Nuremburg'taki seyyah biracı Lorenz Seitz" olayında" şahıs neşter kullanmaya bayılan berber cerrahların elinden... yerel cellat Johann Michael Schmidt tarafından kurtarılmıştı". Bu olay bacak-kol kesmenin dehşeti ile basit sargılar -neredeyse kesin olarak insan yağına bandırılmış sargılar- kullanımı arasındaki keskin karşıtlığı göstermektedir.[66]

Erken modern dönemde anesteziyle rahatlatma bir derece mümkün hale gelmişti. Ekim 1602'de, Manningham, "*laudanum* adı verilen bir bileşik"ten söz etmektedir. "Bishopgate Caddesi'nde Dr. Turner'ın eczanesinde bulunan" bu ilaç "her türlü ağrıyı azaltmada çok güçlüydü" ve "kişiyi bir süre tatlı bir sarhoşluk hali içinde tutuyordu". Ancak laudanum yani haşhaş o tarihte çok yeniydi ve sonraki dönemlerde bile beklenenden daha az kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın sayısız kibar haşhaş bağımlılarının aksine, Milton'ın devrindeki iyi Hıristiyanlar sabır içinde sancıya dayanıyorlardı.[67] Onaltıncı yüzyılda Zürih'teki Püriten Şehit Rahipleri, o devrin en ilkel anestezisini bile "ağrının doğal olduğu ve ilk günahın maksatlı cezası olduğu" ve "bu ağrıdan kurtulmaya çalışmanın yanlış olacağı" gerekçesiyle yasaklamıştı.[68]Her ne kadar Mayerne haşhaşı (ve insan yağı) gut hastalığı tedavisinde ağrı kesici olarak kullandığını kitabında yazmışsa da, Barbette ağrının "mutlaka hafifletilmesi gerektiğini, çünkü ağrının aşırı uyanıklık sağladığını, ruhları üzdüğünü ve etkilenen kişinin neşesinde iniş çıkışlara yol açtığını" yani hastayı daha fazla hasta ettiğini belirtmektedir.[69]

Hastalık

Yukarıdaki olay anlatımları ne kadar canlı olursun, (aramızdaki zaman farkı nedeniyle) biraz kişisellikten uzaktır. Bu yüzden dikkatimizi bir anlığına kafatası yosununun dindar müdavimi, din adamı ve popüler din eserleri yazarı Richard Baxtre'a

(doğumu 1615) yöneltelim. Biyografisini yazan N. H. Keeble'e göre, "Hastalık Baxter'ın hayatının daimi özelliği idi. Çocukken nevazil, soğuk algınlığı ve uzun süren öksürük hastalıkları çekmişti". 1630'ların başlarında kendi itirafına göre, "iki yıl süren şiddetli öksürük, kan tükürme vs. gibi belirtilerle ölümü bekliyordu". Baxter'ın ifadesine göre; "Yirmibir yaşından yirmiüç yaşına kadar o kadar zayıftım ki, bir yıldan fazla yaşamayı beklemiyordum". Keeble, Baxter'ın kitabı *The Saints' Everlasting Rest* 1650 yılında yayınlandığında, "okuyucularına ölmekte olan bir adamın mirası olarak ithaf edilmişti". Belki de kendisinde hayal kırıklığı yaratacak biçimde, Baxter oldukça uzun ama acı dolu bir hayat sürdü (ancak 1691 yılında öldü). "Kronik olarak" şu hastalıkları çekiyordu:

> Midede gaz birikmesi ve gastrik problemlerden 'mide, karın, sırt, yanlar, baş ve baldırlarda her gün rüzgârla dolduruluyormuşum gibi inanılmaz şişkinliklere' kadar (birçok rahatsızlığı vardı); iskorbit hastalığı ve 'gözler, dişler, çene ve eklemlerden tekrarlanan kanamalar yüzünden gece veya gündüz nadiren dinleniyordum'. Soğuk algınlığı ve üşütmeye yatkındı ve düzenli olarak başağrısı çekiyor; 'korkunç diş ağrılarından' ve böbrek taşlarından yakınıyordu. Hayatının sonraki döneminde bu ağrılar 'günün herhangi bir saatini boş geçmeyecek kadar' yoğunlaşmıştı.[70]

Baxter'ın eserlerinin büyük bir kısmı, bu olağanüstü çileler karşısında mucize gibi görünmektedir. Keeble'in tespit ettiği üzere, "en iyi ihtimalle fiziksel kırgınlık hali, en kötü ihtimalle de ağrılar, onun sürekli yaşadığı deneyimlerdi".

Keeble ayrıca "Baxter'ın tüm hayatı boyunca başvurduğu otuz veya daha fazla hekimin, ona kalıcı bir rahatlık sağlayamadığını" belirtmektedir. Bu durumda Baxter'ın ölü adamın kafatasında oluşan yosunu burun deliklerine (gözler ve eklem yerlerindeki kanamalara kıyasla, burun kanamaları daha mutedil olsa da) memnuniyetle çekmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Baxter örneği aşırı bir örnek gibi görünmektedir. Kendisi yaşadığı semptomların genelde insanların "seksen yıllık ömürde" çektikleri sıkıntılara denk olduğunu belirtmektedir.[71] Günümüzde altmış yaşın altın-

da herkes bu ağrı ve hastalıklarla rahatsızlıkların beşte birini bile çekse, -özellikle de eğer bu hastalıklarına tıp herhangi bir çare bulamıyorsa- kendisini çok talihsiz sayar.

Kuşkusuz Baxter yaşadıkları çilelere karşı çok Hıristiyanca bir tavrı benimsedi. Ateşli bir Protestan olarak, yalnızca ölmek üzere olduğuna inanmakla kalmadı; büyük ihtimalle ölümü de istedi. Çok az kimse göklerle yer, hayatla ölüm arasındaki geçirgen sınırın bu kadar canlı örneği olabilir. Örneğin; Baxter hayaletlere, perilere ve şeytanî güçlerin insanı ele geçirebileceğine şiddetle inanıyordu.[72] Ve Baxter'ın tecrübeleri erken modern dönem hastalıklarının bir ayırıcı özelliğini daha ortaya koymaktadır. Çok dindar olsun veya olmasın, birçok kimse, hayatlarının az veya çok normal bir özelliği olarak sık ağrılara veya ağır rahatsızlıklara katlanmak zorundaydı. Kendilerini gerçekten her zaman "hasta" kabul ediyorlar mıydı? Büyük çoğunluğumuz için hastalık dönemi psikolojisi uzun iyilik dönemlerine göre daha kısadır. Ancak bu psikoloji, zaten başından itibaren hiçbir zaman tamamen sağlıklı olmamışsanız, çok farklı olacaktır. Erkekler ve kadınların büyük çoğunluğu çok dayanıklı ve sabırlı olmasalar bile, iyi bildikleri hastalık veya ağrılara karşı aldıkları önlemleri muhtemelen en aza indirirler. Bu yüzden I. Charles ve Cromwell döneminde Llantilio'dan Walter Powell isimli beyefendi günlüğüne şunları yazarken oldukça cesur ve sabırlı görünmektedir: "Altı gündür çiçek hastalığı çekiyorum... ayak başparmağımın eklemlerinde ağrılar başladı"; "merdivenlerden düştüm ve kaburgamı kırdım" ve hatta "sağ gözüm görmemeye başladı ve kısa sürede hastalandım, büyük bir ihtimalle noelde öleceğim".[73] (Bu durum Powell'ın 7 ve 13 Ocak 1654'te kısaca "John Rawling boğularak öldü" ve "Oğlum Charles'in habercisi, onun kısa süre içinde öleceğini haber vermek için geldi" şeklinde not ettiği diğer ölümler için de geçerli gibi görünmektedir[74]).

Dişler

Diş ağrısı bakımından zavallı Baxter en azından yalnız değildi. Modern çağ öncesi dünyasında diş ağrısının çok yaygın bir

problem olduğu sık sık ileri sürülür. İnsanların büyük çoğunluğu o dönemde bugünkü Avrupalı çocukların tükettiği şekerin çok azını tüketiyor olsa da, diş bakımı konusunda çok çağdışı metotlara başvuruyor gibi görünmektedirler. Honan'ın belirttiği üzere, Shakespeare'in çocukluğunda zengin aile çocukları genellikle dişlerini "bir bez ve tatlı macunla" temizliyordu.[75] Bu yöntem 1547 yılında bir yazarın önerdiği yalnızca "soğuk su"dan daha etkili olsa da, çok da etkin değildi.[76] "Dişçiye gitmek" yalnızca çürümüş dişinizin bir cerrah tarafından çekilmesi -böbrek taşı için ameliyat edilmekten pek de farklı olmayan bir yöntem- anlamına geliyordu.[77] I. Elizabeth altmışbeş yaşına geldiğinde bir çürük dişi vardı ve 1603 yılında ölümünden bir süre öncesine kadar diş çektirmeye devam etti.

Günümüze kadar gelen kayıtlar, diş ağrısı konusunda doğrudan bir şikayet içermiyorsa da, diş ağrısına yönelik tıbbî çözüm yollarının sayısı ve çeşitlerinden, bu problemin ciddî olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Oldukça tutulan bir seçenek, kavrulmuş geyik boynuzu idi. Eğer köpek olsaydınız, bu arada sizin de özgün diş problemleriniz olması büyük ihtimaldi. Dişlerinizi fırçalamamanıza ilave olarak, insanların sağlıklı olsun veya olmasın dişlerinizi sökmeye çalıştığına tanık olabilirdiniz. Çünkü diş ağrısına bir diğer popüler ilaç, köpek azı dişlerinden yapılmış toz idi.[78] Temizlenen çürüklerin yeri "keklik beyni veya karga dışkısıyla" doldurulyordu. Ve cerrahî diş çekiminin dehşeti şu alternatif inançtan belli belirsiz görülebilir: "Bir diş köpek sütü ile ovularak kolayca çekilebilir" (Ancak sağlıklı dişlerin de düşmemesi için, onlara dokunmamaya dikkat etmeniz gerekir[79]). Margaret Thatcher, onun canavar çocuğu Blair ve Bullingdon Club üyesi David Cameron'ın harap ettiği ulusal sağlık sistemi içinde bir resmi diş hekimi bulmaya çalışmak çok kolay değildir.[80] (Gerçekten de yoksul İngiliz ailelerinin bu yüzden evinde dişçilik ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığını dikkate alınız.)[81] Ancak günümüzdeki durum bile bir köpeği sağmaya çalışmaktan biraz daha kolaydır. Bu durumda eğer faydası olacaksa, dişinizi kaybetmektense cesetten yapılma ilaca başvurmayı tercih etmeniz şaşırtıcı olmazdı. O dönemde "çürük dişi, bir ölüden alınan dişi sürerek tedavi edebilirdiniz".[82]

Solucanlar İçin Yiyecek

Büyük çoğunluğumuz Marlowe, Pepys ve Boswell dönemi boyunca erkekler ve kadınların yaşadığı sık veya sürekli diş ağrısını kolayca unutabiliriz. Ancak o dönemin çoktan (ve iyi ki) unutulmuş bir başka ilacı daha vardır. Piero Camporesi'nin özellikle vurguladığı üzere, onaltıncı ve onyedinci yüzyılların Hıristiyanları insan etinin rezilliği, çürümüşlüğü ve bozulmuşluğunda ısrar ederken, bizim sandığımızdan daha iyi bir gerekçeleri olabilir. Neden? Bir anlığına gözlerinizi kapayın ve gözlerinizin kuşkulu bir röntgen cihazı özelliği kazandığını hayal edin. Canlı bir insan bağırsağının içine bakıyorsunuz: çok miktarda yarı hazmedilmiş et ve balık mide asidi ve bira dumanları arasında eriyor. Ama bu barışçıl sahnenin tam ortasında bir şeyler hareket ediyor. Uzun, tüylü, kıvranan ve karışık bir şeyler birbiri etrafında açgözlü bir şekilde dolaşıyor. Bağırsak kurtları (kıl kurdu, tenya) iyi beslenmiş Elizabeth dönemi İngilizinin yediği ama henüz hazmetmediği yemeği bitirmekle meşguller. Evet, burası bir hayvanın karnı değil, insan karnıdır.

Çok açık olmayan nedenlerden dolayı, çok sayıda insan bu dönemde bağırsak kurtlarından korkunç bir şekilde etkilenmişti. Camporesi aşırı zayıflığa neden olmaktan, korkunç karın ağrıları ve işkencelere kadar ve bir kısmı da hayatı tehdit eden birçok durumun yaşandığı olaylar nakletmektedir. Örneğin; "karnını bağırsak kurtlarının yiyip bitirdiği ve göbek deliğinden çıktığı 5 yaşında bir çocuk"; hastalıktan iyileşirken "küçük, yuvarlak kafalı" on santimetrelik bir bağırsak kurdu atan bir hasta bunlar arasındadır.[83] 1655 yılında Londralı bir han sahibi olan Bay Parry hastalandı. 30 Temmuzda "tuvalete gittiğinde" birisi at başlı, bir diğeri "kurbağa yavrusu başlı" ve üçüncüsü "tazı" başlıklı- toplam oniki "yılan" çıkardı. Muhtemelen bu kitapçıktaki aşırı kıyamet habercisi satırlar ("Sodom ve Gomore'nin yok edilmesinden önce, çeşitli mucizeler... görülmüştü"), yakın geçmişteki iç savaştan ve altı yıl önce I. Charles'ın idam edilmesinden ilham alıyordu.[84]

Bazı daha mutedil gözlemciler bile İngiltere'de monarşinin yeniden kurulmasından sonra büyük ölçüde benzer yaratıklara tanıklık etmişlerdir. 1668 yılında yazan hekim William Ramsey,

"insanoğlunun bedenlerinin her yerinde birkaç tür kıl kurdu dolaşıyor ve bulunduğu yeri yiyor" diye yakınırken, bu bağırsak kurtlarının "(savaşlarda) kılıçla veya veba ile" ölenlerden daha fazla insanın ölümüne yol açtığını ileri sürüyordu.[85] Ramsey'in iddiasına göre, 5 yaşından küçük çocuklar "bağırsak kurtlarının saldırısına uğrayabilir". Örneğin; Delph'te bir çocuk bu kurtlar tarafından "acı çektirilerek yenildi". Montpellier'de bir adam iki metrelik yassı bağırsak kurdu düşürdü. Çok sayıda başka kurban da inanılmaz uzunluk ve şekillerde yaratıkları, ağızlarından, anüslerinden, kulaklarından veya idrarlarıyla birlikte çıkardılar. Daha dramatik olanı; kırk yaşında bir adamın şişen testisi sonunda delinerek üç devasa solucanı çıkardı.[86]

Elbette bu hastalar ne kadar sancılı olursa olsun, sonunda bağırsak kurtlarını çıkarabildikleri için kendilerini şanslı saymalıydılar. Ramsey "belirsiz sayıda insanın" çeşitli hastalıklar adı altında ama aslında bu parazitler yüzünden öldüklerinde" ısrar ediyorlardı. Bunların durumundan hem hasta hem de doktor habersizdi.[87] Ramsey'in bu yaratıklara ilişkin açıklamaları bize kısmen dinî, kısmen de bilimsel görünmektedir. Bir nedeni oburluk, bir başka nedeni ise yanlış türde et yemeleri idi. Bu doymak bilmez yılan benzeri yaşam formlarını içinizde beslemenin ne hissettirdiğini yalnızca tahmin edebiliriz. Bu bağırsak kurtlarının varlığından hâlâ kuşku duyanlar, Ramsey'in kitabında çizimlerine yer verdiği nefes kesici türlerdeki bağırsak kurtlarını inceleyebilirler. Yazar saydığı yirmibeş çeşit yaratığın, bağırsakların rutubetli deposunda bulunan "milyonlarcasından" bir kaçı olduğunu belirtmektedir. Bu çizimler insanın sindirim sisteminin sakin, özel hazım zevk bölgeleri olmayıp, kendi başına meşgul entomolojik bölgeler olduğunu -aslında bu karmaşık derinliklere modern bir ameliyat kamerası gönderilse, bir televizyona doğa belgeseli oluşturacak kadar malzeme vardır- göstermektedir.

Canlı Canlı Yenmek

Erken modern dönemdeki yoksulların birçoğu için, ilk başta yiyecek bir şeyler bulmak yeterince zordu. Ama yiyeceği bulduktan

sonra bile, birisinin (veya bir şeyin) onu çalma ihtimali hâlâ vardı. Bunu midesi kaldırmayacak olanlar şimdiden sonraki bölüme geçebilir. Çünkü burada işler biraz daha kötüleşiyor. Burada yalnızca bedeninizin dış yüzeyine baktığınızı hayal etmeniz yetecektir. Ancak burada yalnızca (diyelim ki) pazınız üzerindeki küçük bir noktayı düşüneceksiniz. Bu noktanız kaşındığını hayal edin. Merakla baktığınızda, -çok zayıf da olsa-buranın hareket ettiğini fark edebilirsiniz. Sonunda bu rahatsızlık, korku ve merakın etkisiyle, bir cerrahın bu noktadaki yabancı varlığa mikroskopla bakmasına izin verin. Ağrı sonrasında olacaklara kıyasla çok hafif. Kızaran yer tuhaf bir şekilde kuru. Tenin altında hiç iltihap yok veya çok az var. Mikroskopla bakıldığında sayısız küçük böcekler oğul vermiş gibi kaynıyor.

Bu anlatım bir şehir efsanesi tadında görünebilir. Ancak bu, pithiriyaz (madalyon hastalığı) olarak bilinen bir tıbbî durumun doğru bir anlatımıdır. Bu hastalık toplumun bütün düzeylerini, antik çağdan ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar etkiledi. Yirminci yüzyıl hekimi Jan Bondeson, pithiriyazın geleneksel olarak kötü yöneticilere (ve zaman zaman da kişinin siyasal düşmanlarına) karşı ilâhî bir ceza olarak görüldüğünü anlatmaktadır. Güçlüleri etkileyen hastalıkların ihtiyatla ele alınması gerektiğini vurgulayan Bondeson, yine de çok sayıda otantik olayı anlatarak devam etmektedir. Bu dönemde eğitimli insanların büyük çoğunluğu doğal üremeye -bağırsak kurtları, kuşlar, yılanbalıkları ve kurbağaların, cansız bir katı madde veya sıvıdan (ağaç, çamur ve su) ürediğine- inanıyorlardı. Bu bağlamda (her ne kadar tam sebebinin ne olduğu tartışmalı olsa da) insan bitlerinin doğal üremesi oldukça anlaşılabilirdi. Bondeson çeşitli nedenlerle yaratıkların muhtemelen o dönemde düşünüldüğü gibi bit değil, kurtçuk (*mayt*) olduğunu savunmaktadır. Yine de tıbbî raporların genel geçerliliğini kabul etmekte, sonunda "bu tür özelliklerdeki bir hastalığın erken modern dönemde gerçekten var olduğundan başka bir sonuca ulaşmak mümkün değildir" tespitini yapmaktadır.

Onaltıncı yüzyılda hekim Thomas Moffett'in asil bir kadın olan Leydi Penruddoc'un "yüzlerce minik kurtçuk dolu yaraları

olduğu ve pithiriyazdan öldüğü"nü anlattığını görüyoruz. Hemen hemen aynı dönemde, 1556 yılında;

> Portekizli hekim Amatus Lusitanus asil Tabora'nın ölümünü şöyle anlatıyordu: Bütün bedeninde birçok kabarık vardı; bu kabarıklardan sürekli minik kurtçuklar çıkıyordu. İki Etiyopyalı kölesi bunları küçük sepetlere doldurup denize boşaltıyorlardı.

Tabora yalnızca birkaç hafta içinde derisinin altına nüfuz eden "bu bitler" tarafından canlı canlı yenerek öldü. Ünlü parlamento yanlısı John Pym 1643 yılında öldüğünde, kraliyet yanlısı rakipleri onun da böyle bir hastalık yüzünden öldüğünü ileri sürdüler. Bu hikâye muhtemelen asılsızdı. Ama Pym'in taraftarları bu iddialara karşı çıkmak için otopsi yapılmasını gerekli gördüler. Genel anlamda bu dönemde bu anlayış hâlâ akla yatkındı. Çok sonraları, 1808 yılında Prusyalı askerî cerrah Profesör Rust "büyük bir kafa tümörü bulunan onüç yaşında bir Yahudi çocuğu muayene etti". Sekiz gün sonra çocuk "ölüyor gibiydi ve tümörü çok büyümüştü". Tümör açıldığında cerrah ve izleyicileri "tek damla iltihap veya rutubetin bulunmadığını, birbirine kenetlenmiş böcek kitlesi olduğunu" gördüler. "Böcekler çıkarıldıktan sonra çocuk merhemle tedavi edildi ve boşluğa civa dolduruldu. Çocuk tamamen iyileşti.

Pithiriyaz bir dizi nedenden dolayı şaşırtıcıdır. Bu hastalıkta zenginlik, beslenme ve kişisel temizliğin bir katkısı olmadığı, tamamen fizyolojik hastalık şansına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Hastada yüzlerce şişlik ve kızarıklık olabilir ve dolayısıyla binlerce aç ve sürekli çoğalan, deri altındaki sıcak yuvalarında hararetle beslenen böcek kolonileri yerleşmiş olabilirdi. Bunlar yalnızca dayanılmaz derecede kaşıntıya neden olmakla kalmıyor, aslında kurbanı sağ olarak yiyorlardı. Bondeson'ın açıkça belirttiği üzere, pithiriyazın biyolojik ekonomisi korkunç derecede basitti: Hastanın teni istikrarlı biçimde daha fazla böcek üretecek şekilde dönüşüyordu. Hastalık gizlemli bir biçimde (şükürler olsun) ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortadan kaybolurken, Bondeson yirminci yüzyıldaki kuşların kurtçuk hastalıklarının "klasik pithiriyaz raporlarına benzerlik gösterdiğini" belirtmektedir.[88]

O devirde sıradan bir insanın potansiyel yaralanma, ölüm ve hastalık riski, ilaçlara yönelimlerini bu devirde bizim kabul edilemez, tuhaf ve hatta korkunç olarak niteleyeceğimiz ölçüde güçlü biçimde etkiledi. Şimdi erken modern dönemin insanların eczacılarda bulunan çeşitli hayvan ve insan bağırsakları, dışkıları, organları ve sıvılarına karşı tavırlarını güçlü bir şekilde etkileyen bir diğer alana odaklanacağız.

Kirlilik

Bu dönemde hastalıklar ve ilaçlar çok kasvetli, kirli ve iğrençti. Birçok yönden genel olarak hayat da -en azından bizim modern bakış açımıza göre- aynı şekildeydi. Şimdi cesetten ilaç yapmanın tıbbî şartlarını sosyal ortamın özgün bir alanıyla ilişkilendirerek genişletelim. Soyut bağlamda bu durum akla yatkın görünürse de, hassas okuyucularımızı bundan sonra anlatacaklarımızın ölümcül olmayan bir el bombasının patlaması etkisi yapacağı konusunda uyarmalıyız.

Biraz daha kolay bir başlangıç olması için, gözlerimizle başlayalım. Modern katarakt ameliyatları bilimsel tıbbın birçok nimetinden birisidir. Çabuk, ucuz ve çok etkilidir. Biraz acı vereceği doğrudur. Ancak şu seçeneklerle karşılaştırınız: Onyedinci yüzyılda olsaydınız bir kaz kanadı iliğinden veya yakılmış bir salyangozun küllerinden yapılmış ilaçlar kullanabilirdiniz. Veya daha kolay bulunan bir katkı maddesi bulurdunuz. Biraz insan dışkısı alıp, onu kurutup öğütüp ve sonra gözünüze üflerdiniz. Lawrence Stone'un bizi uyardığı üzere, öncü kimyâger Robert Boyle tarafından önerilen bir başka renkli çare daha vardı.[89]

1650'lerin başlarında Thomas Willis, havale geçiren çok sayıda insanı (genellikle genç kadınlar) tedavi etti. Bir olayda hastaya yerel bir köylü kadın tarafından "bir eşeğin kıçından alınan altı kaşık kan" içirilmişti. Willis bunu sıradan bir kimsenin aptalca müdahalesi olarak görmemiş, gerçekten de bir süreliğine genç kadının iyileştiğini yazmıştı. Ve Willis kesin olarak böyle bir tedaviye iğrenerek bakmıyordu. Bir başka hastaya ise yalnızca

öğütülmüş kafatası değil, ama "vişne suyuyla seyreltilmiş, dişi domuz veya erkek domuz biti ezilerek katılmış beyaz şarap" önermişti. Üçüncü bir hastanın havalesi iyileştirilmişse de, boğazında aşırı burukluk kalmıştı; bunun üzerine Willis ona her sabah kendi idrarını (hâlâ sıcakken) içmesini önermişti.[90]

Bu arada Kuzey Amerika'nın Püritan yerleşim yerlerine, New England rahibi Cotton Mather (ölümü 1728) Willis'in izinden giderek, ezilmiş domuz böceklerini ve bitleri ilaç olarak kullanmıştı.[91] Bildiğimiz gibi, Willis'in müşterilerinin böyle bir tedaviyi protesto etmek için hasta hakları bildirgesini sallayarak dolaşmaları ihtimal dışıdır. O devirde Willis bu yöntemi paranın satın alabileceği en iyi tedavi olarak sunuyordu. Mather ise, yalnızca örnek bir Hıristiyan değil, aynı zamanda çiçek hastalığı aşısında en erken dönem Batı deneylerinden bazılarını önererek hayatını riske atacak kadar bilim yanlısı idi.[92]

Birçok modern hastanın bu tür tedavileri tıbbî yamyamlık kadar iğrenç bulacağını söylemek abartı olmayacaktır. Bu tedavi yöntemlerinden söz edildiğinde, insanlar genellikle öfke sınırına varan istemdışı fiziksel jest ve ifadeler sergilemektedirler. Örneğin; hızlı hızlı göz kırpmakta, yüzünü ekşitmekte veya başını sallamaktadırlar. Ellerini yüzlerine de kapatabilirler. Her bir örnekte, kirlenmenin hemen hemen fiziksel hale gelmiş varlığını bir şekilde uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; bu tür şeyleri düşünmek bile acil bir fiziksel tehdit gibi görünmektedir. Aynı şekilde bu maddeler oldukça temel hayvanî içgüdüleri harekete geçirmektedir: bir şey bizi tehdit etmektedir; öyleyse onunla savaşmalı veya ondan kaçmalıyız. (Virginia Smith birçok hayvanın kıyaslanabilir hallerde benzer fiziksel tepkiler gösterdiklerini belirtmektedir: "gözlerini başka yöne çevirme, pençelerini sallama veya burun kıvırma".[93]) Yine de Wililam Miller'ın *The Anatomy of Disgust*'ta işaret ettiği üzere, iğrenme bu tür evrimsel tepkileri aşırı derecede sorunlu hale getirmektedir. İğrenmenin nesnesi önce yarı fiziksel ve sonra baskın ölçüde zihinseldir. Yani aynı anda hem soyut hem de somuttur. Bu yüzden zaten içimizdedir ve ondan kolayca kaçamaz veya onu yok edemeyiz.[94]

Bu yüzden iğrenme duygusu karmaşık ve özneldir. Yalnızca hayvanî içgüdü meselesi değildir. Modern yaklaşımımıza göre; bu kirlenme Avrupa'da onsekizinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Bu durum az sonra tamamen açıklığa kavuşacaktır. Ancak burada modern çağ öncesi dünyanın son iki belirgin hastalığını, sizi veya yiyeceğinizi yiyen kurtçuklar (maytlar) ve bağırsak kurtlarını ele alalım. Bu iğrenç şeyler *içinizdeydi*. Modern iğrenme duygusunun merkezinde, (yamyamlıkta olduğu gibi) temel sınırların ihlal edildiği anlayışı yatmaktadır. İğrenç bir şey bizi işgal etmektedir. Ancak bu saldırıya vereceğimiz karşılığın gücü, bu sınırların (benlik, temizlik, kişisel hayatın gizliliği) ne kadar güçlü veya iyi tanımlanmış olmasına bağlıdır. Eğer kurtçuklar, bitler veya bağırsak kurtları (Yalnızca fikir olmayıp, somut olarak iğrenç şeylerdir) zaten içinizdeyse, o zaman bu sınırların kendileri de kesin ve sağlam olamazlar. Pireler bile kendi yöntemleriyle bu tür kişisel sınırların yıkılması veya geçirgen hale gelmesine yardım etmişlerdir. Ayrıca seyahat halinde olduklarında en ayrıcalıklı kişiler bile onların saldırılarından kurtulamaz.[95] Bu durumda Miller'ın "iğrenme" sözcüğünün İngilizcede onyedinci yüzyıla kadar kullanılmadığını belirtmesi pek şaşırtıcı gelmemektedir.[96] Diğer birçok şey gibi, kirliliğe karşı bu görünüşte içgüdüsel ve hayvanî olan tepkilerin de öğrenilmiş olması gerekmektedir.

O tarihe kadar bu ders öylesine özümsenmişti ki, gerçekten de tamamen doğal görünüyordu. Ancak ironik biçimde, zengin Batı toplumunun belli kesimleri, temizlik ve hijyen takıntılarını o kadar geliştirdiler ki, bunları tehdit eden her şey anında doğal olmayan ve sağlıksız hale geldi. Özellikle Kuzey Amerika'da mikroplar kötülendi ve eski çağlarda dinsel ve ırksal düşmanlara özgü olan şiddetli bir iğrenme ve saldırganlıkla saldırıldı. Ortaçağ ebeveyninin çocuklarının ağızları âdet olarak antiseptik bezlerle siliniyor veya bardaklarını paylaşmaları zorla yasaklanıyordu. Modern bebekler ve çocukların birçoğunun genel ortamı o kadar aşırı temizlenmiştir ki, etkin bir bağışıklık sistemi geliştirmek için gerekli minimum kir düzeyinden bile yoksundur. Temel bedensel savunma sistemleri bu iyiniyetli mikrop savaşı

yüzünden erozyona uğradığından, bu gibi çocukların sonraki yaşamlarında alerji veya astım geliştirmeleri çok büyük ihtimaldir.

Bu paradoksal hastalıklar, VIII. Henry veya II. Charles'ın çağdaşı sıradan vatandaşlara kılık değiştirilmiş nimet gibi görünüyordu. Hatta Britanya'nın dünyaya "medeniyet" dağıttığı Kraliçe Victoria'nın ilk yıllarında, Londra ve Birmingham caddeleri ve varoşları hastalık açık kanallarından başka bir şey değildi. Çiçek hastalığı, kolera ve tüberküloz sabırla sayısız köşe bucağa nüfuz ediyordu.[97] 1858 yılında Londra'da ve 1880 yılında Paris'te yazları o kadar dayanılmaz bir koku yayılıyordu ki, halkın buna tepkisi ve medya haberleri, terörist katliamlarına karşı duyulan modern tepki düzeyini bile aşıyordu.[98] Londra'nın yeraltı kanalizasyon sistemi 1860'larda inşa edilirken, Paris kanalizasyonu çok daha geç yapıldı. Bütün ihtişamıyla Fransız başkenti (Alain Corbin'in dikkat çektiği üzere) I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar her yaz sürekli olarak kokardı.[99]

Geçmişin koku ve pisliği -tıpkı tıbbî yamyamlığın varlığı gibi- neredeyse tamamen unutuldu. Elbette bir bakıma bu durum anlaşılabilir ve kaçınılmazdır. Koku hem yaygın hem de kırılgandır. Kokunun çeşitli yönlerini çalışan akademisyenler, kendi koku deneyimlerimizi bile, görüntü veya duygular gibi hatırlayamayacağımızı vurgulamaktadırlar.[100] Koku fiziksel olarak vardır veya yoktur. Hatırladığımız tek husus ise, belli bir kokuya olan tepkimizdir. Doğal olarak erken modern dönem Londrasının belirgin kokuları kolay kolay giderilemez nitelikteydi. Zengin kadın ve erkeklerin donmuş, renkli ve cilalanmış hafızasından uzun süre içinde silinmiş, artık serin tozsuz salonlarda asılı halde kalmıştı. Bilinçaltımızda geçmişin kokusunu temiz ahşap ve pahalı cila kokusu olarak hatırlamamız hoş bir ironidir.

Roland Barthes'in özlü biçimde ifade ettiği gibi, "üzerine bok yazmakla, kâğıt kokmaz".[101] Bunu göz önünde bulundurarak, aşağıda yazdıklarım için özür dilemiyorum. Zaten bu kitabın büyük bir kısmı bir tür "Kirli Tarih" -birçok tarih kitaplarından etkin biçimde yok edilen gelenek ve inançların yeniden canlandırılmasıdır- Özellikle ilk bakışta pek de bilimsel görünmeyen

sözcükler için özür dilemeyeceğim. Yirmi yıldan fazla bir süre önce, Eski Norsça uzmanı Rory McTurk'ten küfür sözcükleri konusunda bir ders alırken, yoldakilerin tabu sayılan insanî faaliyetlerini ifade eden terimlerin "çocuk bakımevleri, laboratuvarlar ve düzeysiz insanlardan" geldiğini öğrendim. Buralarda tam tarafsız bir zemin olamaz. Sosyal söylemin genel düzeyi gittikçe artan oranda resmiyetten çıkarken, meselelerin biraz değiştiğini kabul etmek gerekir. Ancak bu ifade genel anlamda hâlâ doğruluğunu korumaktadır. Özellikle de insanın bedenî atıkları konusunda tam olarak geçerlidir. Birisine ne kadar sıklıkta "bekle bir dakika, işemem gerekiyor" diyoruz? "Dışkı" ve "kakasını yapmak" gibi terimler, çok tıbbî ifadeler olsa da, hâlâ yetişkinlerin büyük bir kısmı için insan boku ve çişinden duyulan potansiyel iğrenmeyi ifade edememektedir. Çünkü kötü kokuların yaygın ve kaçınılmaz olduğu zamanlarda, lisanımız bu tabu madde ve faaliyetlerin kokusunu zihinsel olarak deodorantla bastırmanın ince yolu olarak kullanılmaktadır.[102] Geleneksel terimlerin hiç birisi yeterli ve tarafsız görünmediğinden, bunların temsilî bir karışımını kullanarak bir ölçüde dengeyi sağlamaya çalışacağım. (Bu yöntem "yıkanma odası" (washroom) ve "dinlenme odası" (restroom) gibi örtmece ifadelere çok bağlı olanları gücendirebilir).

Onsekizinci yüzyıl Paris'inin oldukça sert atmosferiyle başlayalım.

> Gübre kokulu caddeler, idrar kokulu bahçeler, çürüyen ahşap merdivenler ve sıçan pislikleri, kabak ve koyun yağı kaynayan mutfaklar; bayat toz kokulu havalandırılmamış oturma odaları, yağlı koyun ahırları, rutubetli kuş tüyü yataklar ve lazımlıkların mayhoş aroması.

Bu arada insanlar;

> Ter kokusu ve yıkanmamış giysiler; ağızlarından çürüyen dişleri, göbeklerinden soğan kokusu ve -eğer artık genç değillerse- bedenlerinden bozulmuş peynir ve ekşimiş süt kokusuyla tümörlü hastalıkların kokusu (geliyor)... Köylüler ve rahipleri de kokuyor... Bütün aristokrasi kokuyor. Hatta kralın kendisi

de kokuyor, tıpkı bir sıradan aslan gibi kokuyor ve kraliçe de yaz kış yaşlı bir keçi gibi kokuyor.[103]

Bu son satırlar abartma değildir. XIV. Louis gibi bazı monarklar oldukça titizdi. Unutmayalım ki insanın bedeni kendisine, başkasına koktuğu kadar kokmaz. Bu durumda yaşlanan VIII. Henry'ye karşı iğrenmelerini zorla ve etkin biçimde bastırmak için mücadele etmek zorunda kalan nedime ve uşaklarına yazık. Bu kralın bacakları dayanılmaz derecede kokan yaralarla doluydu. Bu arada I. James kelimenin tam anlamıyla herhangi bir Londra dilencisi kadar kirliydi. Dilenciler en azından arada bir yağan yağmurda yıkanıyorlardı. Bir onyedinci yüzyıl yazarı James'in "hiçbir zaman ellerini yıkamadığını, yalnızca peçetenin ıslak tarafıyla parmak uçlarını hafifçe sildiğini" yazmaktadır.[104] Üstelik James;

> İçecek ve banyo malzemesi olarak sudan nefret ediyordu. Hiç yıkanmadığı için sürekli kaşınıyordu; eskiyene kadar giysilerini değiştirmediği için, leş gibi kokuyordu... Saraydaki bir leydi, o ve arkadaşlarının James'in sık ziyaret ettiği bir danışmanın odasında oturdukları için bitlendiklerinden yakınıyordu.[105]

Kral James avlanmaya o kadar meraklıydı ki, attan inerek vakit kaybetmemek için at üstünden işiyordu (Böyle bir alışkanlığın giysilerini eskiyene kadar değiştirmeyen bir adamın kişisel cazibesini nasıl yok edeceğini tahmin edebilirsiniz). John Evelyn'in anlattığına göre, II. Charles "çok sayıda küçük spanyelin peşinde dolaşmasından ve yatak odasında yatmasından zevk alıyordu. Sır sık köpeklerin yavrulaması ve yavrularını emzirmesinden şikâyet ediyordu". Bu köpekler ve özellikle eğitimsiz yavrular odayı "çok kötü hale getiriyor ve aslında tüm sarayı leş gibi kirletiyor ve kokutuyordu".[106]

Sıradan bir malikâneyi ziyaret etmek, sarayı ziyaret etmekten daha rahat değildi. Zira aristokratların çok sayıda aşırı beslenmiş köpek bulundurduğu dikkate alındığında, o evlerde durum daha da kötüydü. Onyedinci yüzyıl başlarında Huntington'ın dördüncü kontunun oğlu Henry Hastings'in "ilikli kemiklerle" ve "şahinler, tazılar, spanyel ve teriyerler ile dolu" bir salonu vardı.

Duvarlarına ise "yakın dönemde avlanmış tilkiler ve kokarcaların derileri asılıydı". Uzun süre ateşte kuzu çevirmede köpeklerden (çarkı çevirmek için) yararlanılıyordu. 1723 yılında Kuzeyli asil William Cotesworth "köpeği ateşten uzak tutmak ve bulduğu her şeyin üstüne pislemesini önlemek için köpek çarkının kaldırılmasını" emretti.[107] Bu dönemin önceki yıllarında bu tür bir ortam daha da kötü olabiliyordu. Çünkü zemin kaplaması olarak sazlar kullanılıyordu. Bunlar yalnızca "köpeklerin tükürük, kusmuk, yiyecek artıkları ve akıntılarını içinde barındırmakla kalmıyor", aynı zamanda "kiri saklıyordu". Çünkü bir süre sonra bu saz örtünün değiştirilmesi yerine, üstüne yalnızca yeni bir "taze" saz katmanı seriliyor; böylece biriken kalıntılar ayaklarımız altında zenginleşip ağırlaşıyordu.[108]

Toplumsal ve Kişisel Temizlik

Bazı zengin Londra caddeleri, şehrin yoksul mahallelerine göre daha iyi süpürülse de, bu çağ kir ve pisliğin yalnızca yoksullukla özdeşleştiği bir dönem değildi. "Yıkanmama" alışkanlığı herkes için geçerliydi. Hayatın her alanı kokuyordu. Bedensel atıklara ilişkin modern psikoloji, uzun ve sert temizlik tarihi boyunca bir temel olayla hayatî ölçüde şekillendi. Neredeyse sihirli bir biçimde, insan idrarı ve dışkısı, yer altına hapsedildi. İşte bu büyük uçurum bizim ayrıcalıklı çağımızı idrar ve dışkının geleneksel olarak yeryüzünde -veya yüzeye oldukça yakın bir yerde- kaldığı çağdan ayırmaktadır. Pepys 20 Ekim 1660 tarihinde "Kilerime inerken... büyük bir insan pisliği yığınına bastım. Bu pisliğin Bay Turner'ın evinin dolu olması nedeniyle benim kilerime geldiğini anladım ve bu beni çok rahatsız ediyor..." Dışkılar kısmî, minimal tarzlarda kapalı klozet veya lazımlıkların kapakları altında saklanıyordu. Ancak bize kadar ulaşan kanıtlar, hem zenginler hem de yoksulların bu basit kapakları bile ihmal ettiklerini göstermektedir. Neredeyse hiç umumî tuvalet yoktu. Londra Köprüsü üzerindeki oldukça büyük olan benzeri var olan birkaç tanesi ise aşırı derecede koktuğundan, ev satın alacaklara bu tuvaletlere yakın yerlerde yaşamamaları öğütleniyordu.[109]

İşte size 1568 yılında bir Fransız okul çağı çocuğunun tipik sabah rutini: "Uyandım, yataktan kalktım, gömleğimi, çoraplarımı ve ayakkabılarımı giydim, kemerimi bağladım, bahçe duvarına işedim, kovadan taze su aldım, ellerimi ve yüzümü yıkadım".[110] Bunu anlatan tarihçi Norbert Elias, bu dönemin belirgin tuvalet alışkanlıklarına ilişkin birçok başka örnek daha nakletmektedir. Onbeşinci yüzyıla atfedilen bir örnekte okuyucuları şu şekilde uyarmaktadır: "Oturmadan önce, sandalyenizin üstüne işenmemiş olduğuna dikkat ediniz". Bu tavsiye umumî tuvaletlere giden herkese verilebilecek evrensel bir tavsiye gibi görünmektedir. Oysa bu uyarı davetlerde uyulacak nezaket kurallarına ilişkin bir rehberde yer almaktadır. Sözkonusu sandalye de bir tuvaletteki oturak değil, sıradan bir yemek masası sandalyesidir. Peki kim kirletmiş olabilir? Muhtemelen bir kedi veya köpek. Ancak -I. James örneğinin bize gösterdiği üzere- yerinden kalkıp daha uygun bir yere çiş yapamayacak kadar sarhoş veya tembel bir konuk da kirletmiş olabilir.

Bunun kadar şaşırtıcı bir başka örnek de, onaltıncı yüzyılın başlarında yaşayan bilgin ve eğitim reformcusu Desiderius Erasmus'a aittir: "Çişini veya kakasını yapan birisine selam vermek nezakete aykırıdır". (Ancak bu tavsiye Madam de Prie'nin 1710 yılında yeni lazımlığında otururken Markus De Argenson'ı kabul etmesini engellememişti.[111]) Benzer şekilde 1570 yılına ait bir Alman nezaket kuralları kitabı şöyle diyor: "Bir kimsenin, köylü gibi... utanmaksızın ve gizlenmeksizin bayanların önünde, saray dairelerinin kapıları ve pencereleri önünde ihtiyaç gidermemesi gerekir". İfade tarzına bakınız: anlaşılıyor ki "utanarak ve gizlenerek" (muhtemelen arkanızı dönerek), "bayanların önünde" ihtiyaç giderebilirsiniz. Bazı ortamlarda utanmadan ve gizlenmeden hareket etmeye zorlananlar yalnızca köylüler değildi:

> Gerçekten de istediğiniz zaman kaka yapmak ve bunu gönül hoşnutluğu ile yapmak büyük talih... Biz burada o kadar şanslı değiliz. Kakamı akşama kadar tutmak zorundayım. Ormana yakın evlerde tuvalet yok. Ben de bu evlerden birinde yaşama talihsizliğine uğradım ve dolayısıyla dışarıya kaka yapma

> nahoşluğuna katlanmak zorundayım ve bu beni çok rahatsız ediyor. Çünkü kıçım tamamen çıplak olarak rahatlıkla ihtiyaç gidermek istiyorum. Sorun şu ki, biz kaka yaparken her türlü insan bizi görebiliyor: Oradan geçen erkekler, kadınlar, kızlar, oğlanlar, keşişler, İsviçreli muhafızlar...

1694 yılı ekim ayında Fontainebleau'dan Orléans Düşesi de aynı şekilde yakınıyordu.[112]

1589 tarihli bir İtalyan eserinde şu uyarı yapılıyordu: "Kim olursa olsun, hiç kimsenin yemekten önce, yemek esnasında veya sonrasında, erken veya geç, merdivenleri, koridorları ve dolapları çiş veya diğer pisliklerle kirletmesine izin verilmemeli, bu ihtiyacı gidermek üzere belirlenmiş uygun yerlere gidilmelidir".[113] ("Kim olursa olsun" ifadesi özellikle asillerin istedikleri yere kaka yapıp işediklerini ima etmektedir). İnsanlar "belirlenmiş yerleri" kullandıysalar bile, birçoğu ayakta durarak veya tuvaletin üstüne çıkarak -ve çoğu zaman hedefi tutturamayarak- ihtiyaç gideriyordu. Onsekizinci yüzyıl Fransız okul müdürleri bu alışkanlığı ortadan kaldırmaya çalışırken, oturdukları yerler tuvalet kulübelerinin tavan ve tabanını görecek şekilde ayarlanıyordu.[114]

Bütün bunların belki de en çarpıcı olanı, 1558 yılına ait bir adap rehberidir. Yazar şunları yapanları kınamaktadır: "Mütevazı, onurlu bir adama başkalarının yanında ortalıkta ihtiyacını gidermeye hazırlanması veya sonrasında giysilerini onların huzurunda çekmesi yakışmaz". Ve;

> Aynı nedenle, caddede yürürken iğrenç bir şeyle karşılaştığında... yanındakine dönüp onu işaret etmek güzel bir huy değildir. Hele, bazılarının alışkanlık haline getirdiği gibi, o kokulu pisliği alıp koklaması için yanındakine uzatmak, bunu yapmasında ısrar etmek, o kokulu pisliği burnuna tutup "ne kadar koktuğunu öğrenmek istiyorum" demek daha da uygunsuz bir davranıştır...[115]

Bu muzip beyefendinin elinde eldiven olduğunu varsaysak bile, senaryo çok çarpıcıdır. İğrenç "bir şey"in insan veya hayvan dışkısı olduğu kesin gibi görünmektedir. Muzip adam onu yerden

almaya ve arkadaşının da onun yüzüne uzatılmasına önemli ölçüde hoşgörü göstermeye hazır görünmektedir. Bu durumda Rönesans şehirleri uzun kurak yaz boyunca ne kadar kokuyordu? Sıcak bir Pazar sabahı, idrara bulanmış bir yan sokağı düşünün. Onu bir de bir ölü kedi, bazı ölü sıçanlar ve belki bir ölü katırla süsleyin.[116] İnsan ve hayvan mesane ve bağırsaklarının içindekileri karıştırın ve kusma noktasına gelene kadar ısıtın... Ancak o zaman 1600 yılında kentlerin çok zengin renkli koku dokusunun ancak birkaç ipucunu görmeye başlarsınız.

Düşesin tüm yakınmalarına rağmen, yukarıda anlatılan alışkanlıkların birçoğunun zorunluluktan ve ihtiyaçtan kaynaklanmadığını hissetmeye başladık. Karmaşık yeraltı kanalizasyon ağı ve etkin antibakteriyel maddelerin bulunmamasının hayatın temel gerçekleri olduğu doğrudur. Hayvan kanı ve sakatatının kokularının, mezbaha veya çiftliklerin etrafındaki havaya karışması da aynı derecede kaçılmazdır. Ancak diğer birçok yerdeki insanlar da, tamamen rutin hoşgörüleri veya aktif ve rasyonel tercihleri olarak pislik içinde yaşıyorlardı. Sabun vardı. Ancak insanlar bedenlerinin bazı kısımlarını yıkıyorsa da, neredeyse hiç kimse banyo yapmıyordu. Banyo yapmanın zararlı olduğu düşünülüyordu. Francis Bacon, Romalıların banyo alışkanlığı karşısında hayrete düşüyor ve Türklerin de benzer şekilde bu kötü huya sahip olduklarını belirterek, suyun kötü etkilerine karşı, bedenlerini pirinç yiyecek güçlendirdiklerini açıklıyordu.[117] 1671 yılında John Burbury, "çiş yaptıktan sonra ellerini yıkayan, aynı şeyi yemekten önce ve sonra yapan, yine günde dört veya beş kez namaz için de temizlenen Türklerin (aşırı) temizliği" karşısında aynı şekilde hayrete düşüyordu.[118]

Lawrence Wright'ın yazdığına göre, Kraliçe Elizabeth çok güzel banyolara sahipti; ama yalnızca "ihtiyacı olsun ya da olmasın" ayda bir kez banyo yapıyordu.[119] Keith Thomas 1653 yılında şunları yazıyordu: "Günlük tutan John Evelyn" başını "yılda bir kez" yıkamaya kararlıydı. Yazar ayrıca o dönemin popüler bir atasözünü naklediyordu: "Elini sık yıka, yüzünü nadiren; başını ise hiçbir zaman".[120] Dr. Peter Chamberlen'in 1648 yılında

Londra'ya hamamlar yapma girişimi, Cromwell yönetimi tarafından küçümsenerek eleştirildi. Zira onlar banyoların "fiziksel önyargıya, erkeklerin kadınlaşmasına ve vücutların güçsüzleşmesine" yol açacağından ve "halkın ahlâkının bozulacağından" korkuyorlardı.[121] Onsekizinci yüzyılda Fransız doktorlar hâlâ "suyun düşüncesizce kullanılmasının zararlı etkilerini kınıyordu. Çok sık temizlik ve ... banyo yapmak "canlılığı ve dolayısıyla cinsel arzuyu azaltır".[122]

Bazı yerlerde zenginler veya asiller zaman zaman giysilerini değiştirse de, yoksullar aynı giysileri haftalar boyu giyiyorlardı. Her iki cinsiyetten bazı kimseler parfüm kullanıyorlardı. Ancak bu kullanımın ana amacı "kişinin kendisini etrafındaki havadan koruması ve temizlemesiydi". Yani hastalıktan korunmak ve kendi burnunu kötü kokulardan korumayı amaçlıyordu; başkalarını korumak için değildi. Eğer Dr. Who'nun Tardis'i ile Rönesans dönemi Londrasına gitseydiniz, bu parfümleri kullanmadan önce parfüm tercihleri konusunda daha fazla bilgi almak isterdiniz. Örneğin; "uzun ömürlü bir dışkı kokulu hayvan parfümü modası" vardı (Bu yüzden yukarıda gördüğümüz gibi misk (zibet) kedisinin anal bezelerinden salgıyı kullanıyorlardı). Buna ilave olarak, "misk geyiğinin kötü kokulu bağırsaklarından alınan bir atık ürün olan" misk çok popülerdi. Eğer miskiniz kokusunu yitirirse, "özellikle tuvalete yakın... bir rutubetli zeminin" üzerine asarak tazelemeniz gerekiyordu. "Eau de Mille Fleurs" adını alan parfüm ise temel katkı maddesi olarak insan dışkısı içeriyordu ve bu parfümün çözümden çok problemin bir parçası olabileceğini görmeye başlamışsınızdır.[123] Michael Stoddart'ın belirttiği üzere, "öldüğü tarihte İmparatoriçe Josephine'in odasının duvarlarına Himalaya misk geyiğinin seksi kokusu o kadar nüfuz etmişti ki" orada çalışanlar bulantı ve bayılma nöbetleri yaşadılar.[124]

Ölüler, Hastalar ve Hapistekiler

Bütün bunlar hayatta ve oldukça sağlıklı olanlar için bile çok fazladır. Bir saniyeliğine kokunun sesi olduğunu varsayalım. Geçmişin kokusu ne kadar güçlü bir sese sahip olurdu?

Kıyasladığımızda, modern koku ortamlarını, arada bir daha sert perküsyon çalgılarının çaldığı, bir tür arkaplan mırıltı veya fısıltısı olarak düşünebiliriz. 1600 yılında zengin bir adamın evinde, burnunun kendi düşüncesini bile zor işitebilirdi. Tek odalı, birkaç çocuk, tavuk ve inekle paylaşılan barakada, gürültü beynimizi sarsan bir kakafoni düzeyine yükselebilirdi. Bu arada ölüler bu karmaşık ve cesur koku reçetesine kendi özel kokularını katıyorlardı. Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, darağaçlarında çürüyorlardı (Oradaki masum kasaba oynanan oyun, aslında bazı Roma imparatorlarının verdiği cezanın güncellenmiş bir versiyonu idi. Roma imparatorları ölene kadar sizi bir cesede bağlı bekletiyorlardı). Şehir kapılarından görmeyen gözlerini şehre dikmiş bakıyorlardı.

Altlarında ise, ölü köpekler, kediler ve katırlar caddelerde, ara sokaklarda ve avlularda çürümeye terk edilmiş yatıyordu. Modern dönem öncesinin oldukça geçirgen duvarları içinde yaşayan fareler de zaman zaman ölüyor ve ulaşılamayacak yerlerde çürüyüp gidiyordu.[125] Paris'te çok kötü tasarlanmış ve aşırı kalabalık olan Les Innocentes Mezarlığı, komşularını o kadar rahatsız etti ki, onsekizinci yüzyıl sonlarında (Patrick Suskind'in ifade ettiği üzere) vatandaşlar "fiilen isyan ettiler" ve zorla kapattırdılar.[126] 1839 yılında, George Walker, Londra mezarlıklarının bir araştırmasını yaparken, Clement's Lane'deki Enon Şapeli özel mezarlığını da incelemişti. Bu mezarlık "şapelden yalnızca tek sıra taş döşeme ile ayrılıyordu" ve "yazın... çürüyen cesetlerle beslenen iğrenç karasinekler" vardı ve "koku dayanılmazdı".[127]

Marston Moor Muharebesi[i] sonrasında, ceset kokularının "Moor üzerinden geçerken, insanları neredeyse zehirlediğini" okumuştuk.[128] Burada yazar "zehirlenme" terimini lafzî anlamıyla kullanmakta, bu gibi kokuların bulaşıcı olduğu -bu yüzden savaşı izleyen haftalarda kilisenin cenaze çanının sürekli çaldığı- genel inancını yansıtmaktaydı. Diğer örneklerde ölümün kokusu kendi başına kasıtlı bir savaş silahına dönüşüyordu. Hıristiyanlığın

İngiliz iç savaşı esnasında, 2 Temmuz 1644'te yapılan ve Kraliyet yanlılarının ilk büyük yenilgisine yol açan savaş. (Ç.N.)

ilk yüzyıllarında, Vandal haydutları kaleleri kuşatırken, cesetleri duvarların etrafına yığar, böylece "kokunun kalenin içindekileri teslim olmaya zorlamasını" beklerdi.[129] Ondördüncü yüzyılda bir ordunun içeridekileri teslime zorlamak için, cesetleri mancınıkla kalenin içine fırlattığı rivayet edilmektedir. Bu gibi taktikler kuşkusuz Protestan reformu sonrası Avrupa'yı kasıp kavuran Din Savaşları esnasında da uygulanmıştı. Bulaşıcı hastalık teorisine uygun olarak, vebanın da tek başına koku yoluyla bulaşabileceğine inanılıyordu. Bir yazar 1635 yılında (Otuz Yıl Savaşları'nın dibe vurduğu zamanda) "böyle bir enfeksiyonun gömülmemiş ölülerin kokuları yoluyla yayılması ve açlık sonucu, yalnızca Metz Piskoposluğu bölgesinde yirmidört bin kişi ölmüştü".[130] Fransa'da ancak 1880'li yıllarda bilimsel otoriteler koku yoluyla bulaşma fikrini terk ettiler: "Tekrarlayabiliriz ki, kokan her şey öldürmez ve öldüren her şey kokmaz".[131]

Oldukça iyi tanımlanmış bu canlı ve ölü bölgeleri arasında bir yerde karanlık ve verimli araf yer almaktadır: Hastaneler, hasta odaları ve hapishaneler. Bunların hepsi kokuyordu. Hastalığın kokusu her zaman ölümcül olmasa da, yine de çok bunaltıcıydı. Ondördüncü yüzyılda Sienalı Catherine (1370) bir hasta rahibeyi tedavi ediyordu. William Miller'ın yazdığına göre bu kadının "göğsünde kanser vardı ve o kadar korkunç bir koku yayıyordu ki, hasta iken hiç kimse onun bakımını üstlenmek istemiyordu". Catherine tek gönüllü idi. O bile kokunun ağırlığı nedeniyle birkaç kez kusmuştu.[132] Ondokuzuncu yüzyıla kadar ve bu yüzyılda bu tür vakaların sayısı Avrupa genelinde arttı. Ancak bazı doktorlar da hastalıkların baskın kokularına katkıda bulunmak için ellerinden geleni yaptılar. Ünlü Hollandalı hekim Ysbrand van Diemerbroeck, tamamen tıbbî nedenlerle, çiçek hastasının ondört gün boyunca yerinden kıpırdatılmaması ve üzerinin değiştirilmemesi uyarısında bulunuyordu:

> Bu hastaların yer değiştirmemesi, kendi teriyle ıslanması, yatağının ısısıyla kuruması ve hastanın günler boyu terinin kokusuna ve çıkan çıbanlara dayanması, çarşaflarının değiştirilerek ölümüne neden olunmasından iyidir.

Eğer "acilen hastanın çarşafının değiştirilmesi gerekirse", o zaman hastalıklarından hemen önce son kullandıkları kirli çarşafla değiştirilmelidir. Van Diemerbroeck en tehlikeli olanın ise yeni yıkanmış çarşaf olduğu uyarısında bulunmaktadır. Neden? Çünkü -doğal olarak- yeni yıkanmış çarşaf sabun kokacaktır.[133]

Tedavi amacıyla konulan ölü güvercinlerin bir hastanın yanında bir süre kaldıktan sonra çok kötü kokuyor olması gerekir. 22 Eylül 1789 tarihinde Dr. Cotton ölü güvercinleri şiddetli havaleler geçiren Bayan Patty'nin ayaklarına değil, başına koydu. Kadının bu konuda ne hissettiği konusunda hiçbir fikrimiz yok. Ancak kuşların neredeyse beş gün boyunca yastığında kaldığını biliyoruz. Politikada bir hafta uzun bir zaman sayılıyorsa, çürüyen güvercinlerle bu kadar yakın geçen beş gün çok uzun zaman sayılır. En azından bu zengin kadına en iyi doktorların baktığını, hekimlerinden birisinin Thomas Willis olduğunu biliyoruz. Tedavinin başarılı olduğunu, kuşların, ayın 26'sı sabahı, hasta "bazı duyularını daha iyi kullanabiliyor göründüğünde" kaldırılmasından anlıyoruz.[134] İnsan bedeninin canlı bir ölüye dönüştüğü zamanlarda, hasta, ölü kuşların kokusuna bile dayanır. John Evelyn'in ölmesinden hemen önce gördüğü bacak kesme mağdurunun kangreni o kadar ağırdı ki, çürümüş bacağının içine "saman doldurmak bile mümkündü". Evelyn şunu da ilave etmektedir: "Hayatımda hiç bu kadar dayanılmaz bir koku duyduğumu hatırlamıyorum". O yüzden kesilen bacağın "hemen bahçeye gömülmesi"ni emretti.[135]

Bazen ölmeyi dileyen yalnızca ağır hastalar olmuyordu. 1686 yılında XIV. Louis, Savoy Dükünü, mensupları Piedmont vadisinde yaşayan sapkın bir mezhep olan Waldenslere baskı yapılmasında kendisine yardım etmeye zorladı. Mezheplerini terk etmeyi reddeden 3000 Waldensli öldürüldü ve geriye kalan 12.000 kişi hapse atıldı. Tarihçileri Gilbert Burnet, hapse atılan mezhep mensuplarının öldürülenlerden daha talihli olmadığını söylediğinde, pek abarttığı söylenemez:

> Hapishane şartlarının ağırlığı... o kadar çok bitlenmeye yol açtı ki, mahkûmlar geceleri de gündüzleri de uyuyamadılar...

> Hatta kurtçuklar tarafından canlı canlı yenilen birkaç hasta vardı. Yattıkları yerden kalkamadıklarından, sürekli yatan bu kimseler uyuz olmuşlardı ve derileri çürümüş, etlerinden ayrılmış ve parçalanmaya başlamıştı. Böylece derilerini soyulmuş bir halde ölene kadar acılar içinde kıvrandılar.[136]

Bu ortam "sıradan suçlulara" kıyasla kibar insanlar için biraz daha zor olabilir. Bu arada (Donne ve Cellini yalnızca iki örnektir) ünlü kimselerin hapse atılmasının oldukça rutin bir uygulama olduğunu vurgulamalıyız. Bu gibi şahsiyetlerin hepsi geçici olarak bozulan yaşam şartlarından açıkça yakınmıyorlardı. Bu tepkilerden birisi özellikle unutulmazdı. Onsekizinci yüzyılda Struensee kontu hapishanesinden kafası kesilmek üzere çıkarıldığında şöyle haykırıyordu: "Oh! Temiz hava solumanın mutluluğu!"[137]

Birçok erken modern dönem hapishanesinin şartları, bu dünyada cehennemi yaşatıyordu. Sıçanlar, bitler ve örümceklerin bolluğuna, yalnızca karanlığı değil, aşırı sıcak ve aşırı soğuğu da eklememiz gerekir. Eğer yakın dost ve akrabalarınız yoksa aç kalabilirsiniz (Çünkü yiyecek temini hapishanenin sorumluluğu değildi) veya değiştirecek giysi bulamayabilirsiniz. Eğer mevsim yaz ise, veba ve dizanteri, idrar ve dışkıların arasında tıpkı elektriğin kablolarla yayılması gibi yayılıyordu. Mevsim kış olduğunda işler kolaylaşmıyordu. Bir olayda, Fransız sulh hâkimi Dr. Cottu, Remi hapishanesini ziyaret etti:

> Girer girmez çarpan korkunç kokudan boğulduğumu hissettim... Sesimi yumuşatmaya ve kendimi sakinleştirmeye çalışırken, dışkıların içinden bir kadın başının çıktığını gördüm; önce koparılmış bir kellenin gübrenin içine atıldığını sandım; sonra zavallı kadının bedeninin geri kalanının da dışkının içine gömülü olduğunu anladım... Giyecek giysisi olmadığı için aşırı hava şartlarından kendi dışkıları içine girerek korunmaya çalışıyordu.[138]

Bu olay, modern tasavvurun sınırlarını zorlayacak kadar olağandışıdır. Yirmi otuz yıl önce çiftlik sahipleri sabah soğuğundan

korunmak için ayakları taze sığır pisliklerinin içinde beklerlerdi. Ama bir buçuk metre yüksekliğinde insan dışkısından bir tür battaniye yapmak inanılır gibi değildir. Cottu'nun ilk zannı -dışkı yığını içinden çıkan kesilmiş kelle- bizleri yalnızca kadının bu şartlar altında daha rahat olduğunu fark etmeye değil, aynı zamanda bir hapishanenin bu kadar ağır biçimde bozulabileceğini anlamaya zorlamaktadır: İnsan pisliği yığını o kadar büyüktü ki, bütün bir insan bedenini kaplayabiliyordu.

Duyusal İşgal

Eğer şimdiye kadar bir kuşkumuz kaldıysa bile, yukarıdaki örnek bizi modern çağ öncesi Avrupasının sakinlerinin genel olarak büyük çoğunluğumuzdan daha yüksek bir koku eşiğine sahip olduklarına ikna etmiş olmalıdır. Bu tolerans büyük ölçüde zorunlu bir ihtiyaçtan kaynaklanıyordu. Louis-Sébastien Mercier'ın onsekizinci yüzyıl Parisine saldırısında belirttiği üzere;

> Bütün bu kötülüklerin kirli saldırısı içinde... binlerce leş kokulu buharın zehirlediği havada, kasap dükkanları, mezarlıklar, hastaneler, pis su kanalları, idrar dereceleri, dışkı yığınları arasında... dükkanlarda solunan arsenik, katran ve sülfür dumanları içinde, bir insanın nasıl yaşayabileceği sorulursa... Parislilerin rutubetli sise, zararlı buharlara ve kötü kokan bataklıklara alışmış olması sayesinde derim.[139]

Kuşkusuz bazı insanlar, diğerlerinden daha fazla etkileniyordu. Ve belki de herkesin kendi en dayanılmaz kokular kataloğu vardı. Az sonra yalnızca fiziksel aşinalığın tek faktör olmadığını göreceğiz. Ancak önce kısaca bir bütün olarak kokunun özel niteliklerini ele alalım.

Gürültü gibi, koku da bizi işgal eder. Diğer duyular aynı derecede kolay işgal edilemez: iğrendiğimiz şeyleri tatmaktan, dokunmaktan ve bakmaktan kaçınabiliriz. Ama ses ve kokudan (gerçi kokudan bazen bedenimiz belirgin derecede büzülerek veya kaskatı kesilerek kurtulmaya çalışsa da) kurtulmak kolay değildir.

En azından göreceli olarak, büyük çoğunluğumuzun rutin olarak maruz kaldığı istenmeyen gürültü, büyük ölçüde modern çağ öncesi toplumların kötü kokulara maruz kalmasına benzerlik göstermektedir. Gürültü kirliliğinin -ve genel olarak yüksek sesin- duyma hassasiyetimizi körelttiği düşünülse de, modern çağ öncesi dünyanın zengin, neredeyse köpeksi koku dünyasında tam tersi de geçerlidir.

Koku bizi işgal eder. Şimdi koku okyanusunda ayak parmaklarımızın ucunda ihtiyatla yürüsek de, erken modern dönem insanlığının büyük çoğunluğu, koku dünyasını etkin şekilde işgal ederek, yaşam ve ölümün, hayvan ve bitkinin, genç ve yaşlının kokularında mayalanan büyük Avrupa şehirlerinin kaotik koku kargaşasına cesaretle dalarak, dolaylı bir intikam alıyordu. Şaka gibi insan burnuna uzatılan çarpıcı dışkı örneğine geri dönersek ("Bunun ne kadar koktuğunu bilmek istiyorum"), bu görünüşte tuhaf olan eylemin aslında bilinçdışı boyutta sembolik bir eylem olup olmadığını merak etmeye başlarız. Ne tür bir kimse (Birden fazla türü var gibi görünmektedir) aynı anda hem çirkin hem de kaçınılmaz olan bir şeyle fiilen yüzleşir ve dolayısıyla onu kısmen evcilleştirir? Bir başka ifadeyle; her şeyin bu kadar iğrenç olduğu bir zamanda, iğrenmek gerçekten mümkün değildi.

Bu işgal edici duyusal deneyime bir kez dalan insanlar, genel olarak onu tolere etmekle kalmaz, aktif olarak ondan faydalanır. Vasat bir kimse gerçekten de kokuyu kullanımı açısından büyük oranda köpeğe benzer. Muhtemel hastalık başlangıcını gözetlemek için kendi kişisel kokularını gözlemler. (Kendi kötü kokularımızı diğer insanlardan gelenler kadar kötü bulmamamızın gizli nedeni bu mudur? Evrim bizi kokulara karşı hoşgörülü, hatta ilgili hale mi getirdi?) Aynı şekilde, eğitimli tıp uygulamacıları "ülserden kaynaklanan kokunun kangren... dizanteri, kötü kokulu ateşler ve hastane ve cezaevi ateşli hastalıklarının parçası olan fare kokusuyla karmaşık hale geldiğini" söyleyebilir.[140] (İlginç olanı bu hastalık kokularının köpeklerin de büyük ölçüde uzmanlaştığı kokular olmasıdır: son yıllarda köpekler yalnızca kokudan kanser teşhisi yapmak üzere eğitilmektedir.[141])

Öfkeli insanların nefeslerinin özgün bir kokusu vardır ve oburların da kendilerine özgü kokuları bulunmaktadır. İtalyan aziz Philip Neri'nin, cehenneme gidecek günahkârları kokusundan tanıyabildiği rivayet edilmektedir.[142] Aşırı cinsel faaliyet nedeniyle, fahişelerin iç sıvılarında koku oluştuğu bilinmektedir. Bu yüzden bir kimse onları dayanılmaz kötü kokularından tanıyabilir. Bu inanç hâlâ fahişelere verilen Fransızca isimde gizlidir: "çürümüş" anlamına gelen Latince "putris"ten türetilen "putain" sözcüğü. 1684 yılında yazan bir Praglı keşiş, zina yapan kadınları ele veren kokuyu tanıyabildiğini (kuşkusuz yalnızca erdemli kişilerde olan bir özellik) ileri sürüyordu.[143] 1599 yılında şair Sör John Davies "en iyi kokanlar, kötü kokacak bir şey yapmayanlardır" diyordu.[144]

1602 yılı Kasım ayında, Manningham, kendi arkadaş çevresinde yaygın olan bir şakayı naklediyordu: "Ağzı fare kapanı yapmaya uygun" olanlar "ağzı peynir yemiş gibi kokanlardır".[145] Bunun ne kadar doğru olduğuna dikkat ediniz. Bir kimsenin son yemeğini (yalnızca 'kötü kokuyu' değil) belirleyebilmek, özel bir koku uzmanlığı gerektirmektedir. Ve bu tür uzmanlıklar başka yerde de bulunmaktadır. Biz hâlâ bazı yiyeceklerin (örneğin süt veya peynirin) kalitesini kokusundan teşhis etmeye çalışıyoruz. Ancak onyedinci yüzyılda tavşan satın alanlar, yalnızca yenebilir olup olmadığını değil, tavşanın taze olup olmadığını da belirlemede burunlarına güvenmek zorundaydı.[146] Son kullanım tarihleri yazılarak bu gibi sorunların basitleştirilmesinden önce, tazelik derecesini hesaplamak için kendi burnunuza güvenirdiniz. İnsanların büyük çoğunluğu (yiyecekleri satın alan uşaklar dâhil) okuma yazma bilmezken, son kullanım tarihi yazmanın ne yararı olabilirdi? Böyle bir durumda, koku bazen çok yararlı (ve demokratik) bir yetenek olabilirdi. Bir kez daha temel kural, tabiatı mümkün olduğu kadar yanınıza almaktı.

Aklın Maddeye Egemen Olması

İnsanların koku ve pisliğe yaklaşımıyla, genel olarak organik yaşama yaklaşımları arasında ne ilişki vardır? Eskiden ortalama

koku eşiği, çok daha yüksekti. İğrenmenin de daha yüksek bir eşiği var mıydı? Bir anlığına yeni bir yavru köpeğiniz olduğunu düşünün. Çok tatlı bir yaratık olsa da, henüz pisliği ve iğrenmeyi öğrenmemiştir (Bu da bu tür duyguların tamamen 'doğal' veya evrimsel olmadığını göstermektedir). Bir sabah dışkısını mutfak zeminine bıraktığını gördüğünüzde, acil kahve ve kahvaltı ihtiyacınıza rağmen, öncelikle bu pisliği temizleme zorunluluğu hissedersiniz. Oysa kahve ve kahvaltınızı başka bir odada alabilirsiniz. Ancak muhtemelen öyle yapmazsınız. Neden? Çünkü iğrenme bilincinizi işgal eder ve pisliğin kaynağını ortadan kaldırana kadar bütün eve yayılır. Bir başka şekilde ifade etmek istersek; bu pisliği temizlemeyi ihmal etme fikri, bir şekilde manen tatsız ve rahatsız edicidir.[147]

Bu durumla, Keith Thomas'ın onyedinci yüzyılın sonlarında "kibar toplum"un değişen tavırları hakkındaki yorumlarını karşılaştırınız. Henry Hastings tarzı iç dekorasyon yavaş yavaş demode hale gelmektedir. Bazı kimseler artık "köpek pislikleri ve ilikli kemiklerin salondaki süsler olduğu" bu ev döşeme tarzını küçümsemeye başlamıştır.[148] Buradaki kritik sözcük "süsler"dir. Zenginlerin bizim hemen yok etmek isteyeceğimiz bir şeye ("salon", "giriş holü" değil, büyük salon anlamına geldiği için) saatlerce ve hatta günlerce katlandığını ima etmektedir. Bu kimselerin problemi bizzat çözmek yerine, yalnızca uşaklarından birine talimat vermelerinin yeterli olacağını da göz önünde bulundurmak gerekir.

Artık gözlerimiz, burnumuz ve cildimizin önünden memnuniyet verici biçimde kaybolan ceset tıbbını -tıp dünyası ve sosyal dünya içindeki yerini- yeniden görmeye başladık. Eğer insanlar burada karşılaştığımız günlük pislik ve rahatsızlık verici şeyleri tolere edebiliyorlarsa, o zaman tıbbî yamyamlığa karşı dayanma güçlerinin de buna göre şekillenmiş olması gerekir. Ölüm ve hastalığın şiddetle saldırdığı bir dönemde, bizim kaçınabileceğimiz tedavi yöntemlerini kabul etmeye daha çok hazır olabilirler. Bu argümanları Üçüncü Bölüm'deki kaynaklar tartışmamıza geri taşırsak, tartışmaya bir pratik yön daha ilave edebiliriz. Her ne kadar

cesetten ilaç yapma, bazı ikna edici soyut nedenlere dayanılarak tavsiye edilmişse de, çok daha basit endüstriyel teknolojilere sahip bir çağda, ulaşabileceğiniz her şeyi kullanma ihtiyacı hissedebileceğinizi unutmamak gerekir. Bu durum hayatın tüm alanları için geçerlidir. Şimdi köy ve kırsal mahallelerin antika pembe evlerine baktığımızda, bu rengin orijinalinde domuz kanından türetildiğini kolaylıkla unutuyoruz. 1698 yılında, Dorsetli bir çiftçi şunları yazıyordu: "Yaşlı köpeğim Quon... yağı için öldürüldü ve fırınlandı. Yağı 5 kilo geldi".[149] Yağ gerçekten de temel ürünlerden birisiydi. Mumların büyük çoğunluğu pahalı olan balmumundan değil, donyağdan yapılıyordu. Bu yüzden "yağ satıcılığı" -yağı ev mutfaklarından toplama, bir kaba doldurma ve tekrar satma işi- rağbetteydi.[150]

İdrar çok kıymetliydi; çünkü ucuz bir amonyak kaynağı idi. Boyle'un dikkat çektiği üzere, "yalnızca boyacılar tarafından çok kullanılmakla kalmayıp, tekstil ve hayvan derilerini ıslatmak için kullanan deri işçileri dâhil "birkaç meslek grubu tarafından farklı faaliyetlerde" kullanılıyordu. Dominique Laporte'un yazdığına göre; "onbeşinci yüzyılda bebek bezleri ve giysileri temizlemek için idrar kullanmak yaygın bir davranıştı". Her ne kadar "1493 yılında Parisli tuhafiyeciler... idrarla temizlenen şapkaların başa takmak için uygun ve sağlıklı olmadığı gerekçesiyle Kralın kendisine başvurdularsa da", bu alışkanlık elli yıl sonra tekrar başlatıldı.[151]

Şimdi bile yaşlılar taze at gübresinin sokaktan bölgenin en hızlı bahçıvanı tarafından hızla kapıldığını hatırlayacaklardır. Yaklaşık dört asır önce, bu gübrenin kişinin vasiyetinde akrabaları veya dostlarına bırakacağı kadar kıymetli bir mal olduğu düşünülüyordu. Örneğin; Leonard Holme, "1610 yılında vefat ettiğinde 8 sterlin değerinde "gübre" bırakırken, 1667 yılında vefat eden John Brown "2 sterlin değerinde gübre veya dışkı" bırakıyordu.[152] 1564 yılında James Duff, "28 araba yaş gübreyi" ödünç alıp (aynı miktarda yaş gübre olarak) iade etmediği için, James Kar'ı mahkemeye verdi.[153] Bu arada insan dışkısı da bazen gübre olarak kullanılıyordu. Laporte'un işaret ettiği üzere, Fransa'da "dönemin tüm kitapları, insan gübresinin öneminde birleşmektedir". Ancak

ilginç olan husus, bazılarının "zaman geçtikçe kokusu geçtiği ve içindeki kötü maddeler yumuşadığı için üç ila dört yıllık insan gübresinin en iyisi olduğunu" düşünmesiydi.[154] Burada insan dışkısının tuhaf bir simyasıyla karşılaşıyoruz: peynir veya şarap gibi olgunlaşması ve kalite kazanması. İnsan dışkısı "ondokuzuncu yüzyılda bazı İspanya kasabalarında hâlâ bu maksatla rutin olarak toplanıyordu".[155]

O günlerde bir araba dolusu bokun birisi tarafından vasiyetle miras olarak bırakılması kötü bir şey değildi. O tarihte organik yaş gübrenin yaygın olmasına karşın, inorganik çöp miktarı günümüzde caddelerde görülenden çok daha azdı. Çevre yanlısı politikanın hayal edilmesinden yüzlerce yıl önce, yeniden kazanım gerçekçi, sağduyulu bir uygulamaydı. Son derece adaletten uzak bir toplumda, ne kadar eski olursa olsun bir başkasının çıkardıklarını isteyecek birisi daima bulunuyordu. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, sokak satıcılarının "Ogh Clo" (old clothes=eski giysiler) diye bağırdığını duymak mümkündü.[156] En küçük metal parçası bile uygun bir satıcıya satılabilirdi. Belli bir tuğla türü, "sokak süprüntülerinden elde edilen çakıl taşları ve küllerden yapılıyordu".[157] Bu tür bir organik atık bertaraf ekonomisi içinde, şimdi nadir bir vahşi kuş olan çaylağın, çocukların elinden tereyağlı ekmeğini kapması son derece tanıdık bir görüntüydü. Şehrin hayvan atıklarına alışmış olan bu kuşlar, erken modern dönemde yasayla korunuyordu. Ondokuzuncu yüzyılda hayvan dışkılarını toplayan İspanyol köylüler de, hem şehrin temizliğine hem de ülkenin çiftçiliğine katkıda bulunan hayatî bir ortak ekonominin parçasıydılar.[158]

Her şeyden önce çöp, atık anlamına gelmiyordu. Bu bölümü 2010 yılında ilk kez yazdığımdan bu yana, modern (aşırı) gelişmiş dünya nihayet, kaynakların azalması ve iklim değişikliğinin baskısı altında bir tür dikkatli çöp ekonomisine geri dönmeye başladı. 2015 yılı Mart ayında, Bristol'da insan atığı ile çalışan bir "kaka otobüsü" servise sunuldu ve aynı yılın Ocak ayında Bill Gates yeni icat edilen "omniprocessor"un (çok yönlü atık arıtma tesisi) reklamını yapmak için televizyona, kanalizasyondan

arıtılmış bir bardak temiz su içerek görüntü verdi.[159] Bütün bunların belki de en şaşırtıcı olanı, insan eti, idrarı ve kanı ile çalışan proto-kimyasal damıtma işçilerine yönelik son zamanlarda yapılan çağrıydı: insan atıklarından sistematik olarak altın, gümüş, bakır ve vanadium parçalarını ayrıştırmak. Bu gibi metaller, şampuan, deterjan ve hatta giysiler gibi günlük ürünlerde gittikçe artan oranda kullanıldığı için, Arizona Devlet Üniversitesi'nde yapılan bir araştırma "1 milyon nüfuslu bir şehrin her yıl yaklaşık 13 milyon dolar değerinde kıymetli materyali tuvaletlere ve kanalizasyon sistemine döktüğünü hesaplıyordu".[160] Bu ayrıştırma projesi ile yalnızca metaller ayrıştırılmayacak, aynı zamanda gübre olarak kullanılacak insan atığı miktarı da artırılarak, tarlaların madenle kirletilmesi azaltılacaktı. Burada yine teknolojinin kendi hastalıklarını tedavi etmeye çalışırken, simya, dışkı ve bilimin kafa karıştırıcı bir şekilde kaynaştığını görüyoruz.

Meseleler ondokuzuncu yüzyıl West Hihglands'inde (Batı İskoçya) klinik bakımdan pek temiz sayılmazdı. Burada "körlük için önerilen ilaç... insan dışkısını kurutup öğüttükten sonra hastanın gözlerine püskürtmekti". Bu pratik, Boyle'un katarakt için önerdiği ilacı hem güçlendirmekte, hem de tarihsel ömrünü artırmaktaydı. Üstelik bu bilgiyi veren kişinin anlatım tarzı, erken modern dönemin genelinde mevcut bütün kaynakları kullanma ihtiyacını yansıtmaktadır: "Son derece yoksul insanlardı. Hiçbir şeyleri yoktu, hiçbir şeyleri... Ve her şeyi denediler".[161]

Ancak erken modern dönemde insanlar, muhtemelen bu tür ilaçlar için kendisini bir şekilde özür dilemek zorunda hissetmiyorlardı. Cesetten yapılan ilaçlar yalnızca kabul edilebilir görülmüyor; Yaratıcının tabiata verdiği güçlerin en çok arzu edileni olarak kabul ediliyordu. Bütün yaramazlıklarına rağmen, insan hâlâ canlıların en mükemmeli idi. Eğer nasıl kullanılacağını bilirseniz, hemen hemen tabiattaki her şeyi kullanabilirdiniz... Eğer bundan kuşku duyuyorsanız, hem görünüşte pek yamyamca olmayan hem de (büyük çoğunluğumuz için) muhtemelen çok daha fazla iğrenç gelen iki tıbbî yamyamlık biçimine kısaca göz atalım.

Pliny, "anüs çatlaması, yanması ve enfeksiyonları ile deri çatlakları ve akrep sokmasının tedavisinde" idrarı tavsiye ederken, bebek pişiklerine karşı Romalıların bulduğu ilaç olarak, yakılmış midye kabuğu külü ile karıştırılan eski idrar bebeğe sürülüyordu.[162] Onüçüncü yüzyılda, Villanovalı Arnold (veya onun destekçilerinden birisi), yalnızca insan kanı ve kemiklerinden elde edilen yağın değil, "çocuk dışkılarından elde edilen yağın, baştaki yaralara karşı kullanılmasını" öneriyordu. Boku iyice damıttıktan sonra, yağı "sıcak bir şekilde yaralı yere sürecektiniz". "İnsanın dışkısından elde edilen" yağlar "kanseri ve çürümüş fistülleri" tedavi edecektir. Ayrıntıları olmasa da, bu dışkı yağının ağız yoluyla alınacağı anlaşılmaktadır.[163] Sonraları Estienne'nin *Maison Rustique*'inde "insan kanı, idrarı, sirke, çiğ, süt... insan dışkısı ve hayvan dışkısı gibi bütün sıvılar ve likörlerin" damıtılmasından söz edilmektedir.[164] Christopher Irvine'in insan dışkısı ruhuna ilişkin kendi özgün kullanım şekilleri vardı ve "arkadan çıkacak dışkıların... bütün bağırsak hastalıklarını tedavi edeceğini" ileri sürüyordu.[165] Bir yaranın kanamasını durdurmak için "bir tazının dışkısını alıp onu bir sıcak kömürün üstüne koyup yaralı bölgenin üstüne bağlayın". Kent Kontesi Elizabeth Grey'in popüler tıp derlemesi de aynı şeyleri öğütlüyordu.[166]

Moise Charas idrarın etkili bir ilaç olduğuna inanırken, Boyle insan idrarı ruhunun sayısız kullanıma sahip olduğunu, ilaç olarak sarılık, zatülcenb (akciğer zarı iltihabı), humma ve astıma karşı kullanılabileceğini savunuyordu.[167] Bir başka yerde, Boyle damıtılmamış idrarın deneysel kullanımından hareketle, "bayat ve saf olması" halinde belli amaçlara çok uygun olacağını belirtiyordu.[168] "Darlık" için hastaların "kendi idrarından mutedil bir miktarı" henüz "ılıkken" içmesi ve "sonrasında bir iki saat hiçbir şey yememesi" öneriliyordu.[169] 1671 yılında Fransa'da Matte la Faveur (Montpeller Üniversitesinden bir kimyacı) yalnızca elde edilmesi bile çok sabır gerektiren akışkan bir idrar tuzunu tanımlıyordu. Titiz bir pratisyenin "çok az şarap içen küçük çocukların idrarından yaklaşık 33 litre" elde etmesi gerekiyordu.[170] Madame de Sévigné "13 Haziran 1685'te kızına yazarken, "buhar

hastalığım[i] için sekiz damla idrar özü alıyorum" diyordu.[171] Van Diemerbroeck, 1674 yılındaki ölümünden bir süre önce, burun kanamasına karşı burun deliklerine püskürtülecek bir dizi madde öneriyordu. Seçenekler arasında "yeşil ulakotu, atkuyruğu, farekulağı veya sinirotu ya da domuz veya eşek dışkısı" yer alıyordu. Yazar bütün bunların "ciddi biçimde tedavi ettiğinin tecrübeyle sabit olduğu"nda ısrar etmektedir.[172] 1739 yılında sekiz gram "bebek kakasının ezilerek... birkaç gün boyunca alınması halinde, epilepsiyi büyük ölçüde iyileştirdiği" ileri sürülmüştü.[173]

Bu arada Willis "nerede pislik varsa, orada para vardır" sözünü öç alırcasına teyit etmektedir. Ülkenin en zengin doktoru, akciğerlerdeki iltihabın "midye kabuğu, yaban domuzu dişi ve turnabalığı çenesi tozuna" olumlu tepki verdiğini belirterek, "içilen at dışkısının bazen tek başına tedavi eden yaygın bir ilaç olduğunu" eklemektedir. Zatülcenb; at, horoz, öküz ve güvercin bokunun damıtılmış haliyle tedavi edilebilir. Willis köpek bokunun da, ister ağız yoluyla isterse kavun ve bademyağı içeren bir krem olarak alınması halinde, aynı derecede etkili olacağını düşünmektedir. Sarılık için koyun ve kaz dışkısı kullanılmalı veya her gün dokuz canlı bit yutulmalıdır. (Willis ayrıca "henüz sıcakken at dışkısı üzerine işemenin birçok sarılık hastasına yararlı olduğunu" eklemektedir). "En beyaz tavuskuşu"nun dışkısı vertigo ve felce karşı iyi gelebilirdi: altmış yaşındaki vertigo hastası bir beyefendinin şakayık kökleri ve çiçekleri tozu, tavuskuşu dışkısı ve beyaz şeker verildikten sonra rahatladığını işittik. Willis şöyle diyordu: "Bu ilaçtan ne kadar yarar gördüğüne tanık olmak inanılmazdı. Bir ay sonra beni ziyaret ettiğinde tamamen yeni ve bir başka adam olmuştu".

Bu terapiler veya gut bezesi üzerine taze inek dışkısı lapasının sıcakken konulması" konusunda ne düşünürsek düşünelim, bunların bir halta benzemediği açıktır.[174] Doğru hayvan veya kuşu dikkatle seçmeli, doğru katkı maddelerini karıştırmalı ve iyice damıtmalısınız. Gerçekten de çok gelişmiş bir dışkı

---

[i] Histeri, klinik depresyon, bipolar bozukluk gibi hastalıklara verilen antik isim (Ç.N.)

bilimine tanık olduğumuz görülmektedir: tabiatın en aşağılanan yan ürünü, alınmakta, işlemden geçirilmekte, tasnif edilmekte ve yutulmaktadır. Onsekizinci yüzyıla geldiğimizde, sıçan dışkılarının "kabızlığın kesin ilacı" olduğuna ve ayrıca (bal ve soğan suyu ile karıştırılırsa) kelliği tedavi ettiğine inanılıyordu.[175]

Eğer damıtılmış ilaçları hiç temin edemiyorsanız, "bir erkeğin penisinin boynu etrafında bulunan kirler"in akrep sokan yere sürülebileceğini bilmekten (yine muhtemelen bunu ancak bir erkekseniz deneyebilirsiniz) bir teselli bulabilirsiniz.[176] Ayrıca yine bu dönemde insan idrarının benzer şekilde doğaçlama bir kullanımını da görüyoruz. Bazı modern filmlerde, bir veya daha fazla kişi tarafından dövülen kişinin üzerine, aşağılama jesti olarak işendiğini sıklıkla görüyoruz. Pek tahmin edilemeyecek husus ise, bir doktor veya cerrahın hemen koşup, hastayı dikkatle muayene ettikten sonra, aynı şeyi yapması -elbette mağdurun yaralarının en ağırlarını hedef alarak- olacaktır. Erken modern dönemde bu durum yaraları tedavi etmenin etkin bir metodu olarak kabul ediliyordu. İtalyan doktor Leonardo Fioravanti 1580 yılında Afrika'da çalışırken, bir İspanyol beyefendi Andreas Gutiero'nun sahada yürürken bir askerle tartıştığını gördüğünü anlatmaktadır. Gutiero'nun silahını çektiğini gören asker hemen sol elindeki kılıcıyla hamle yapıp, "adamın burnunu kesti". "Burun yere düştüğünde", Fioravanti onu aldı "ve üzerine yapışan kumları temizlemek üzere üzerine işedi", sonra onu geri dikip üzerine "balsamo artificiato" sürdü. Sekiz gün boyunca bağlı kalan burunun "hızla kaynadığı" görüldü ve Gutiero kısa süre içinde "tamamen bütün hale geldi ve bütün Napoli bu harika tedavi karşısında hayrete düştü".[177]

Trajiktir ki; Fioravanti'nin yalnızca kumu temizlemekten söz etmesinden anlaşılacağı üzere, erken modern dönem doktorları ve cerrahlarının sterilize etme anlayışı yoktu. Ancak aynı zamanda idrarın ameliyatlarda ve sonrasındaki iyileşmede etkin olduğuna dair bilgi sahibi olmaları mümkündür. Mary Beith'in işaret ettiği üzere, modern tıpta kimyasal üre halen "ülser ve enfeksiyonlu yaraların tedavisinde" kullanılmaktadır.[178] Üstelik bedenden

çıktığı zaman steril olduğu dikkate alındığında, muhtemelen o dönemde genel olarak bulunabilen sudan daha güvenli idi. 1551 yılında Fioravanti, çatışma esnasında karaciğerinden ağır biçimde yaralanan genç denizci Francisco di Giovanni Raguseo'yu tedavi etti. İlk cerrahın yaraları acemice diktiğini ve Fioravanti'nin ertesi gün "yaranın iyi dikilmediğini gördüğünü, tekrar diktiğini ve karnına kan dolduğunu gördüğünü" işittiğimizde erken modern dönem cerrahisinin tehlikelerine dair bir ipucuna tanık oluyoruz. "Dalgıçlardan idrar istedim ve karnını yıkadım". Burada cerrah yeterli miktarda idrar bulmakta sorun yaşamakta, çoğu zaman sabit olmayan ve sürekli yenilenen ilaç dolabı olan insan bedenine yönelmektedir. Raguseo karaciğerinin bir parçasını kaybetmesine karşın, üç hafta içinde tamamen iyileşti.[179]

Bir süre VIII. Henry'ye cerrahlık yapan Thomas Vicary (ölümü 1561) bir cerrahın, şarap özü koymadan önce, her türlü yarayı hemen "çok temiz idrarla" yıkaması gerektiğini belirtiyordu.[180] Benzer şekilde bir Fransız kaptan ve adamları, 1695 yılında bir İngiliz gemisi tarafından sudan kurtarıldığında, kaptan ilk olarak kanayan kafasını idrarla yıkadı ve sonra yarayı gömleğinden kopardığı parça ile sardı, "yaralanan geri kalanlara da aynı şeyin yapıldığını" sözlerine ekledi.[181] Ambroise Paré'in yazdığına göre, kaşınan göz kapakları için "bazıları hastanın idrarının bütün gece bir berber leğeninde bekletilmesini" ve "gözkapaklarının... o idrarla yıkanmasını" istiyorlardı.[182] Üstelik Hollandalı hekim Giles Everard, saç dökülmesi ve "kollar, bacaklar ve diğer kısımlarda olup, aksi halde kangrene hazır hale gelecek yaraların "beyaz şarap veya idrarla yıkandıktan sonra bir veya iki yeşil tütün yaprağı ile sıvazlanması halinde" kabuk bağlayacağını ileri sürüyordu.[183] Yine 1633 yılında Stephen Bredwell zehirli sokma ve ısırmaların yerinin idrar, tuzlu su, sirke veya beyaz şarapla yıkanması gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda en ucuz ve en kolay bulunan sıvının idrar olacağı açıktır.[184] 1675 yılında "bir hanımefendinin bir gözünde çiçek hastalığı sonrası üç büyük beyaz yumru oluştuğunu" ve bu rahatsızlığının kısmen "gözün... bir damla idrar ruhu ile yıkanmasıyla" tedavi edildiğini okuyoruz.[185] Barbette

"özellikle bacaklarında eski yara bulunanların... her şeyden önce bu yaraları temiz tutmaya dikkat etmesi ve bu amaçla onları en azından günde bir kez kendi idrarı ile yıkamasını" tavsiye ediyordu.[186] VIII. Henry bu tavsiyeyi dikkate almıştı. Bizim çağımızda askeriye hâlâ acil durumlarda aynı derecede iğrenç yöntemlere başvurmaktadır. Bir ABD askeri bana, eğer başka bir ilkyardım imkânı yoksa, yaranın ölü dokusunu yemesi için kurtçukların kullanılacağını söylemişti ve şimdi "kurtçuk tedavisi" ayrıca sivil tedavilerde de kullanılmaktadır.[187]

Birçok olayda tıbbî aciliyet veya çaresizlik, modern akla şaşırtıcı gelecek bir şeyin gerekçesini oluşturabiliyor. Ancak bu durum 1675 tarihli *The Accomplish'd Lady's Delight in Preserving Physic, Beautifying and Cookery (Başarılı Hanımefendinin Fiziğini Koruma, Güzelleşme ve Mutfaktan Zevk Alması)* adlı kitabında yer alan güzellik ipuçları için geçerli değildir. Saç dökülmesine karşı Monarşinin yeniden kurulduğu dönemin hanımefendisi başını "güvercin dışkısı küllerinin suyunda" yıkayabilir; saçını kalınlaştırmak içinse yanmış kurbağa külleri veya "sıvı yağla karıştırılmış keçi pisliği külleriyle" yıkayabilirdi. Bu arada kişinin kendi idrarı "yüzü yıkamak ve onu beyazlaştırmak için çok iyidir".[188] Böylesine ünlü bir güzellik dergisi, "yüzü temiz olmayanların" tenlerini damıtılmış bal suyunu "güçlü sirke, süt ve bir oğlan çocuğunun idrarıyla" karıştırarak yıkamasını önerirken, yalnızca bir adama (cerrah William Bullein'e) güvenmemizi istemektedir.[189] Kendisine saygı duyan kadınlar arasında popüler olan bir başka ilaç ise taze kandır. 10 Ağustos 1661 tarihinde Kent'te, Sör Arnold Braems'in parkında bir karaca avlanınca, "herkes, özellikle hanımlar, ellerinin beyazlaması için, hayvanın sıcak kanıyla yıkadılar".[190]

Bu ve benzeri alışkanlıkların kökeni çok uzun yıllar öncesine uzanmaktadır. Laporte, bir zamanlar kadınların yüzleri ve saçları için kullanılan bokun kozmetik özelliklerini" ayrıntılı olarak ele almaktadır. 382 ila 385 yılları arasında Romalı kadınlara danışmanlık yapan St Jerome, "kişinin gençliğini korumak için yüzüne dışkı sürmesi uygulamasına karşı uyarıyordu". "Kozmetik amaçlı sayısız damıtma ve deriyi beyazlatmak için kullanılan birçok

güzellik kremi, dışkı maddesinden üretiliyordu". Ayrıca cildi güzelleştirmek ve yara izlerini iyileştirmek üzere tasarlanmış idrara dayalı birçok ilaç vardı. Hepsinden de ilginç olanı, ayrıcalıklı kadınların yanaklarına sürülebilecek nadir bir gençlik iksiriydi. Laporte'un yazdığına göre "atletik yapılı gençlerin dışkısı çok kıymetli" iken, "bazı olaylarda alışkanlıklar "yeni doğmuş bebeklerin plasentasını kullanmaya kadar uzandı". (Halen yeni doğan bebeğinin masrafları için endişelenen bir kadın, belki de tasarruflarını deri kremleri yapmaya ayırabilir).

Onsekizinci yüzyılın sonlarında Fransız hekim M. Geoffroy yüksek tabakadan bir hanımefendi tanıyordu:

> Bu hanım çok ileri yaşa kadar cildini dünyanın en güzel cildi olarak tutabilmek için bir dışkı sıvısına güveniyordu. Emrinde, tek işi çok sıkı kapağı bulunan bakır kaplı özel bir lazımlığa her gün ihtiyaç gidermek olan bir genç ve sağlıklı adam çalıştırıyordu.

Bu kabın kapaklı olmasının nedeni içeriğinden hiçbir şeyin uçup gitmemesi idi. Dışkı soğuduğunda, genç adam lazımlığın kapağı altında oluşan nemi topluyordu.

> Sonra bu kıymetli iksir küçük bir şişeye doldurulup, Madamın makyaj masasına konuluyordu. Bu hanımefendi her gün şaşmaksızın ellerini ve yüzünü bu kokulu sıvı ile yıkıyordu. Ömür boyu güzel kalmanın sırrını bulmuştu.[191]

Burada yine bir tür dışkı simyasıyla karşılaşıyoruz. Bu kez genç ve güçlünün gücünü özümseme yarı vampirce arzusunun (Ficino'nun yaşlılar için gençlerin kanının kullanımına ilişkin fikriyle karşılaştırınız) bir yansımasını görüyoruz. Bu kadın için yüzünü köpek pisliği gibi bayağı (ve iğrenç) bir şeyle boyaması kesinlikle sözkonusu olamazdı.

Bunun işe yarayıp yaramadığından emin olamayız. Ancak bunun tamamen gerici bir saçmalık olduğunu söylemekte de acele etmemeliyiz. Tabiatın içinde yaşayan insanlar, genellikle insanlar için neyin yenilebilir, tıbbî olarak faydalı veya zehirli olduğunu iyi bilirler. Kuzey Amerika yerlileri arasında ekinezya kullanımı

çok ünlü bir örnektir. Ayrıca günümüzde bile tıbbî katkı maddelerinin tipik olarak mütevazı doğal maddelerden yapıldığını, ancak bazen laboratuvar biliminin kafa karıştırıcı gizemiyle bu yönünün örtüldüğünü de unutmamalıyız.

1995 yılında yazan Beith "günümüzde tıbbî cilt kremlerimde üre önemli bir katkı maddesi olmayı sürdürmektedir" dedikten sonra "bebeklerin ciltlerinin güzel olmasını sağlayacağı inancıyla, bebeklerin yüzlerinin kendi yaş bezleriyle silindiğini" hatırlatmaktadır. "Dört oğlan çocuğu olan bir arkadaşım bunu neredeyse ibadet kabul etti ve oğlanların hiç biri sivilceli gençlere dönüşmedi".[192] Daha yakın bir dönemde PM701'imiz oldu. 2011 yılında idrarın olağandışı kullanımları konusunda bir makale yayınladığımda, bilim muhabiri Mardin Gardiner bana, Dr. F. M. Korshid'in öncülük ettiği yeni bir anti-kanser madde hakkındaki denemelerden söz etti.[193] Bu gayet soğuk anonim kod isminin ardındaki kaynağa doğru gittiğimizde, çişini yapan bir devenin apış arasına denk gelen, idrarla ıslanmış çöl kumuna rastlarız. PM701 ayrıştırılmadan ve bilim yalnızca deve çişi içmenin kanseri tedavi edebileceğini bulmasından önce, Yemenli ve diğer bölgelerin gelenekçi kabileleri, deve idrarını kulak akıntıları ve egzamaya karşı, diğer hayvanî maddeler ve dışkılarla birlikte kullanıyorlardı. Bazıları kuşkusuz bu maddeleri halen kullanıyor.[194]

Bu soru bizi 1600 ile 2015 yılları arasında daha temel bir zıtlığa götürmektedir. Bize göre; bilim realitenin çoğunu düzenler, filtreler ve kontrol eder. Bunu hem pratik yararlılık hem de zihinsel güvenlik bağlamında yapar. Bilim yaygınlaşmadan önce bu kontrol nasıl sağlanıyordu? İnsanlar, istenmeyen yaşam biçimleriyle kaynayan, insan dışkısı kokularıyla dolu ve ölümün soğuk ve her yerde hazır olan gözü altına gizlenmiş bu belirsizlik, korku, rahatsızlık ve potansiyel iğrenmeye nasıl dayanıyordu? Bunun iki basit cevabı vardır: sözler ve fikirler. Realite katı maddeden olduğu kadar, sözlerden de yapılmıştır. Uluslara ve dönemlere göre önemli değişimler gösteren fikirler tarafından filtre edilir (Başka nasıl İngiltere'de "sapan" olarak bilinen takımyıldızlarından Fransızcada saplı tava ve Kuzey Amerikalıların dilinde "büyük

kepçe"[i] olarak söz edilebilirdi?) Bedenin beş duyusu ısı, soğuk, ağrı, şok ve iğrenmeden etkileniyorsa, altıncı duyusu da bütün bu uyarıları yeniden işlemekle meşguldür. Bu duyu beyindir. Çok temel düzeyde insan aklı etrafındaki kaosu filtreler ve yeniden düzenler. Bunu yaparken, uzun dönemde yerleşmiş entelektüel ve dinî inançlardan oluşan bir kalkan kullanır. Erken modern dönemde hayvan ve bitki dünyalarının kekremsi akıntıları atomların dansı veya mikropların nabız gibi atışıyla değil, insan fikirlerinin dayanıklı baskısıyla canlanıyordu. Bu yüzden Donne hasta yatağındayken "ani değişim ve kötüye gidiş karşısında şaşkınım *ve bunu hiçbir nedene bağlayamadığım gibi, hiçbir isim de veremiyorum*" dediğinde, bilinmeyenden kaynaklanan özgün korkusunu kaydediyor ve bu kaygısını düzenli konuşma ve yazma ile yatıştırmaya çalışıyordu.

Bazılarına göre, çok güçlü fikirlerden birisi, Tanrının yarattığı tabiatın tamamının yapısal olarak kutsal olduğudur. Buna göre kutsallık savunusu ve temel maddenin görünür pisliği, erken modern dönem şifacıları tarafından ayrılmaz biçimde birbiriyle kaynaştırılıyordu. Örneğin; Kathy Stuart, çok popüler bir Alman eseri olan ve ilk kez 1696 yılında Tıp profesörü Christian Franz Paulani tarafından yayınlanan "*Pisliğin Sağlığa Yararlı Eczacılığı, Hemen Hemen Tüm Hastalıklar Dışkı ve İdrarla İyileştiriliyor*" adlı esere dikkat çekmektedir. Paulani oldukça yalın biçimde "Kafatası, toz haline getirilmiş kan, tavuskuşu dışkısı, insan teri, kulak kiri, tırnaklar, tükürük, plasenta, meni ve âdet kanını" reçetelerine yazıyor ve şunu belirtiyordu: "Tanrı ve tabiat dışkı ve idrar içinde yatıyor".[195]

Son tahlilde dönemin şartları altında realitenin nasıl hissedildiğini bilmek güçtür. Bazı kimseler için belki de hiçbir dinî inanç miktarı, vücudun koku veya dehşete karşı olan temel hayvanî tepkilerini tamamen uyuşturmak veya aldatmak için yeterli değildi. Oysa Richard Baxter için Hıristiyanlıktaki iman en büyük ve en etkili inançtı. Başkaları için belki de sıradan bir yaşamın kaçınılmaz iğrençliği, müzik, sanat ve edebiyatın aşkın eserlerine ilham

---

Türkçe'de büyük ayı. (Ç.N.)

kaynağı oluyordu. Böyle bir dünyada, insan aklının organik kargaşanın zalim gerçekleri üzerindeki kontrol gücünü göstermesi gerekiyordu. Aynı zamanda bu çağın sanatında belirgin bir ham toprak kokusu vardır. En iyi ihtimalle bu dönemin sanatı, sert hayat ve ani ölümün belirsiz akışına sürekli olarak maruz kalmaktan kaynaklanan, bir aciliyet, bir görsel veya fonetik vurguya sahiptir. Hiçbir şey Shakespeare'in eserlerinden daha ustaca ve daha güçlü olamaz. Yazar Hamlet'e hem "şu cömert gökkubbeye bakın, bu yüce tavan altın parıltılarıyla süslenmiş"; hem de annesinden söz ederken "yağlı, pis ter kokuları içinde bir yatağın/... koklaşıp sevişmek için/gübre yığını üzerinde" dedirtiyor.[196]

Bu dönemde sözlerin nesneler üzerindeki gücünü tam olarak kavramak için, Batıda tıbbî otoritenin -bilimsel bir gözlemcinin bakışıyla- oldukça paradoksal bir yaratık olduğunu anlamamız gerekir. Vesalius'un gayet iyi bildiği üzere, bilgi ve pratik yalnızca pratik deneyimlerin üzerine değil, çok uzun yıllar önce ölmüş hekimler ve filozofların tuhaf derecede çağdışı kalmış eserlerine dayanıyordu. Kişisel olarak, eğer Aristo veya Galen bana, güzel bir gün olduğunu söyleseydi, gidip pencereden dışarı bakardım. Ve eğer onların aydın takipçilerinden birisi bana kan içmemi önerseydi, bazı güvenilir vaka örnekleri isterdim...

Monarşinin yeniden kurulmasıyla birlikte, İngiltere'de kendisinin farkına varan deneysel bilimin erken aşamalarında, bu eski yetkin referans kaynaklarına saldırılar başladı ve bunlar devre dışı bırakılmaya başlandı. Ancak birçok yönden bu sonraki dönem, yalnızca fikirlerin ham madde veya insanî duygular üzerindeki gücünü teyit etmektedir. Örneğin; bilim insanları ilerleme fikrini, kendilerini sayısız hayvanın diri diri kesilmesinin potansiyel travmalarına karşı sağlam tutmak için kullandılar.[197] II. Charles'ın hem cesetten ilaç yaptığını, hem de bu tür ilaçları kullandığını görmüştük. Eğer böyle bir şahsiyetin geleneksel algıları sizi şimdiye kadar şok etmemişse, onun kabul edilen imajını daha da tanınmaz hale getiren bir başka öyküsünü daha nakledelim.

11 Mayıs 1663 tarihinde, Pepys, cerrah olan Pierce ile konuştu. O da Samuel'e "önceki gün Dr. Clerke ve kendisinin birisi erkek

diğeri kadın iki kadavra üzerinde... kralın önünde çalıştıklarını ve kralın bu çalışmadan büyük zevk aldığını" anlattı. Ancak Charles'ın daha önce bu işlemde kullanılan neşter ile daha yakın teması olmuş olması mümkündür. Birkaç hafta önce 17 Şubatta, Pepys, o yıl Ocak ayındaki bir saray eğlencesi esnasında bir bebeğin nasıl ölü doğduğuna ilişkin gerçek görünen bir olayı anlatmaktadır. Bu olayın kendisi -annenin çok şaşırmış olduğu kesindir- yeterince şaşırtıcıdır.[198] Ancak Pepys ayrıca "kralın (bebeği) bir hafta dolabında sakladığı ve sonra onu kadavra olarak parçaladığını" eklemektedir.[199] (Bu öyküyü akademisyen bir meslektaşıma söylediğimde ilk tepkisi "iğrenç" demek olmuştu). Öykünün en tuhaf kısmı bu da değildi. Çünkü çocuğun annesinin Kraliçenin nedimelerinden birisi ve Charles'ın sayısız metresinden birisi olan Winifred Wells olduğu rivayeti güçlüdür. Eğer rivayet doğruysa, Charles kendi oğlunun cesedini parçalamış gibi görünmektedir. Bu inanılmaz gibi görünen olayı kendi şartları içinde değerlendirebilmek için, William Harvey'in yirmi otuz yıl önce kendi babası ve kızkardeşi üzerinde otopsi yaptığını eklememiz gerekir.[200] Ayrıca bu rivayetin nihaî hakikati ne olursa olsun, Pepys ve diğerlerinin inandığı açıktır. Muhtemelen Charles'ın diğer birçok çağdaşı gibi, kendi bebeğini parçalama hakkında temel duygusal tepkileri yenmek için bilimsel ve tıbbî ilerleme fikrini kullandığına inanıyorlardı.

Eğer bu tuhaf zihin dünyasını savunmak istemiyorsak, en azından tıp alanındaki cazibesini anlamaya başlayabiliriz. Sözlerin gücünün modern bilim öncesi günlerde belli bir görünür mantığı vardı. Tabiat dünyası -özellikle bizim bakış açımızdan- kaotikti. Yalnızca herhangi bir dille değil, şehirliliğin kurtlu dünyeviliğinden çok uzak dillerle kontrol altına alınabilirdi. Antik diller (Latince ve Yunanca) ve antik geleneklerin, aksi halde etrafında tehlikeli şekilde çalkalanan tabiat güçleri içinde boğulabilecek insan aklını tutacak yeterli ağırlığı vardı. Bu zihinsel istikrarın önemini küçümsememeliyiz. Hatalı olduğumuz zaman bile, fikirler bizi koruyabilir. Kısmen bu nedenle çocuklar yetişkinlerden çok daha kolay korkar (Örneğin bir şampanya patlatmak birçok yetişkinin içini açarken, küçük bir çocuğu kolayca ağlatabilir).

O zamanlarda sözcükler önemliydi. İnsan inancı ve insan dili, dünyayı bir ağa hapsetmiş ve orada sabit tutabilmiş, böylece yönetilebilir ve anlamlı kılabilmişti. Okuma yazma bilmeyenler için bu duygu çok daha güçlüydü; çünkü yazılı bilgiler ulaşamayacakları kadar uzaktaydı. Ve daha doğru bir ifadeyle, tasavvurumuzu bir anlığına zorlayıp, genç bir eczacı çırağı için, Buklersbury eczanesinde bulunan tuhaf katkı maddeleri kataloğunun, yalnızca tuhaf ve egzotik malzemeler olmayıp, tıp teknolojisinin güçlü ürünleri olduğunu anlarız. Her bir güçlü doğal hastalığa karşı, insanlığın aklını korku ve çaresizliğe karşı koruyan bir madde vardı.

Şimdiye kadar Londra ve Paris'in caddeleri ve sokaklarında bazı yararlı seyahatler yaptık. Bu cesur geziler, modern Avrupa ve Kuzey Amerika'da görülen bu aşırı gelişmiş iğrenme duygusunun -tarih ufuklarının çok gerisinde kalmış modern çağ öncesi toplumun kaba terör ve can çekişmelerini çok geride bırakmış bir toplum için- boş bir lüks olduğunu sanmamıza yol açabilir. Tarihin daha ham, daha pis tarafında çizmelerimizi kirlettikten ve aynı anda bu dönemlerde insanlığın içinde yaşadığı kırılgan hayat mayası ve çürümesini hissetmeye başladıktan sonra, şimdi aşılmaz bir iç karanlığı ve belirsizliği bölgesine doğru adım atmamız gerekmektedir. Bu yeni seyahatte, kalbin ve beynin en ince kıvrımları ve dokularına ve sonsuzluk kadar derin ve geniş bir alana ineceğiz. Çünkü cesetten ilaç yapma muammasını çözecek son anahtarımız, yalnızca insan bedeninde değil, insan ruhunda yatmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

RUHU YEMEK

Bu kitabın Giriş bölümünde o tarihte St. Paul Katedrali'nin başrahibi olan John Donne'un ağır hasta yatağında ayaklarında ölü güvercinlerle yattığını görmüştük. Modern bir gözlemci St. Paul'ün başrahibinin bu kötü duruma nasıl katlandığını sorabilir. O ve çağdaşlarının görünüşte dayanılamayacak kadar ağır koku, pislik ve rahatsızlığa nasıl dayandıklarını çoktan görmeye başladık. Ancak bu şekilde ifade edildiğinde, çizilen tablo eksiktir. Eksik olan husus; Donne'un bu ölü -ve muhtemelen çürümüş- kuşlara dayanmasının nedeninin, zaten St. Paul başrahipliğini yapması olmasıdır.

Donne, bu yaratıkları görünce irkilmek yerine, onlara sarılmıştır. Tanrıya "sana yalvarıyorum bana bedenime şifa verecek yardımını bu sıradan yaratık aracılığıyla ihsan eyle" diye dua ettikten sonra, (muhtemelen o bu dualar ve düşüncelere dalmışken, Donne'un ayak uçlarında hâlâ çürümekte olan) bu güvercinler, sorunsuz bir şekilde Nuh'un Gemisi'ndeki güvercine ve sonra da Hz. İsa'nın kendisinin vaftizine tanıklık eden Ruhulkudüsü içinde barındırdığı düşünülen kuşa dönüşmüştü.[1] Eğer sözcüklerin realiteyi şekillendirdiği bir yer varsa, orası kesinlikle burasıydı. Birkaç kıvrak fikir jimnastiğiyle, ölü, ağır derecede kokmuş güvercinler, anında Hıristiyanlık imanının sembolüne dönüşmüştü.

Bunu anlamanın başka bir yolu da, Donne ve Boyle gibi insanlar için maneviyat dünyasında, kullanıma hazır ne kadar çok düşünce bulunduğunu kavramaktır. Bu durum ceset tıbbı alanından daha canlı ve açık biçimde başka bir yerde görülemez. Şimdi insan bedeninin en karanlık, en tuhaf iç dairelerinden birisine -bağlamına göre canlı, ölü veya yalnızca *biraz* ölü olabilecek bir varlığa- doğru girmek üzereyiz. Bu varlık, bazı yönlerden geleneksel vampir toplulukların cesedi gibi davranmaktadır. İçindeki ruh şaşırtıcı derecede gerçek ve aktiftir ve bazılarına beden ve ruhun güçlerini birleştirme olağanüstü fırsatını sunar.

Bu bağlamda insan bedeni tabiatın zirvesini, Tanrının en üstün sanat eserini temsil etmektedir. Bu yüzden bir Fransız yazarın 1660'larda yazdığı gibi, mumya "yalnızca canlı iken değil, sonrasında da insan bedeninin maruz kaldığı tüm etkilere açıktır". Böylelikle beden, "bütün semavî güçlerin özeti" haline gelir ve bu güçleri "onu kullanana aktarabilir". "Dünyanın özeti olan... insanın" özel gücü buradan kaynaklanmaktadır.[2] Benzer şekilde yara akıntılarını "hurafe" suçlamalarına karşı savunan van Helmont, bu suçlamanın "akıntının yosun, kan, mumya ve insan yağından oluşması yüzünden mi olduğu" sorusunu sormaktadır. Sonra da "Hayır! Eczacılar bu maddeyi zararsız bir şekilde kullanmaktadır ve eczacı bu maddeyi satmak için ruhsat almıştır" cevabını vermektedir. (Bu cevabın tam bir laf kalabalığı olduğu, "bu bizim geleneğimizdi" diyen Wari'li adamın sözlerine benzediği dikkatinizden kaçmasın). Bu ilacın yalnızca "iyi ve hayırlı bir amaç için" kullanıldığını ekleyen van Helmont, ayrıca "ilaçların kendileri, etkisi son tahlilde Tanrı'nın kendisi tarafından verilen, tamamen doğal araçlardır" der. [3]

Benzer şekilde, Paracelsus yanlısı bir yazarın insan kanı ve idrarının "en kıymetli hayat merhemi" olduğunu iddia ettiğini görüyoruz. İnsan idrarı "herhangi bir hayvanın idrarından daha asildi" ve "tuzu tabiattakilerden farklıydı".[4] Daha da şaşırtıcı olanı, Pierre Pomet'in "mumya" adı altında tasnif edilen çeşitli maddelere karşı olan dolaylı yaklaşımı idi. Kendisi mumyanın tedavi edici gücünü kabul ediyor görünmesine karşın, insan etinin

tüketilmesinden çok rahatsız görünüyordu. Filistin ve Arabistan dağlarından gelen "bazı doğal katranlara mumya adının" verilmesine kızan Pomet şöyle diyordu: "Bu isimlendirmeler gayet uygunsuz; çünkü bunlar yağlı, kokuyor ve toprağın içinde olgunlaşmış yoğun sıvılar".[5] Kulağımıza tuhaf gelse de, Pomet bir minerali insandan, yamyamca kullanılmış insandan daha iğrenç buluyordu. Bu açıklama (sahte mumya yapma iğrenç tekniklerini ayrıntılı olarak anlattıktan sonra yapılmıştı) Tanrının yarattıkları hiyerarşisine genel bir bakışa dayanıyordu. Çünkü Pomet için bu mineraller o zincirin en alt kesiminde yer alıyordu. Şimdi insan bedeninin erken modern dönemde neden bu kadar özel ve bu kadar güçlü göründüğünü inceleyelim.

Beden, Ruh ve Can

Kabaca baktığımızda, insan bedeni gayet uygun bir biçimde tarih ötesi bir yapı, tarihin başından bu yana bizimle olan bir yapı olarak görünmektedir. Ancak ayrıntılarına indiğimizde, erken modern dönemde, bilim öncesindeki haliyle insan bedeni, modern gözlerimize tuhaf biçimde yabancı görünebilir. O zaman insan bedeninin ne olduğu ve nasıl çalıştığını kavramamız için, organları, sinirleri ve kanını elimizde tutup, sonradan gelişen bütün fikirleri boşaltmamız gerekir. Modern bilimi insan bedeninden tamamen çekip çıkarmalıyız. Hepsinden de önemlisi, beden ile ruh arasındaki ilişkiyi anlamamız gerekmektedir. Onyedinci yüzyılda, ruh kesinlikle bedenin *içindeydi.* Peki neresindeydi? Bazıları kalpte, bazıları da beyinde olduğunu düşünüyordu. Diğerleri ise genel olarak Ortaçağ ilahiyatçısı Thomas Aquinas'ın yolundan giderek "ruh bütün bedende ve bedenin her bir parçasındadır" diyordu. Yeni tam bir kelâm anlayışla ruh bedenin "her yerinde ve hiçbir yerindeydi".[6] Ancak bir açıdan tam yeri önemli değildi. Özellikle İngiltere'den monarşinin yeniden kurulmasından önce, çok az sayıda insan ruhun bedende olduğunu *kanıtlama* ihtiyacı hissetmişti. Eğer öyle olmasaydı, ruhun aracılık ettiği veya kontrol ettiği düşünülen bütün bu bedensel süreçleri açıklamak mümkün olmazdı. Örneğin; beyindeki elektriksel tepkimeler

konusunda hiçbir bilgileri yoktu. Daha da önemlisi, kan kendi yöntemine göre dolaşmıyordu. William Harvey'in 1628 yılında radikal yeni teorisini yayınlamasından sonra bile, birçok yaşıtı ona şiddetle karşı çıktı. Çünkü uzun süre boyunca, bedeni hareket ettirenin ruh olduğuna inanılıyordu. Bu inanç hâlâ içimizdedir. Eğer "*animasyon*" (canlandırma) sözcüğünü alır ve üzerinde biriken tarihî tozları süpürür ve içini açarsak, içinde ruh için Latince'de kullanılan *'anima'* sözcüğünün bulunduğunu görürüz. Tanımı gereği "canlanmak" için bir ruha sahip olmanız gerekir.

Peki ruh ve beden nasıl bir etkileşim içindedir? Şimdi bu iki yapı arasında keskin bir karşıtlığa alıştık: birisi manevî ve ölümsüz; diğeri ise maddî ve yok olabilir. Ancak bu ikili ayrım üç asırdan daha kısa süre önce icat edildi. Shakespeare ve Harvey döneminde, bedenle ruh arasında kritik bir üçüncü düzey vardı. Bu ara bölmeyi bedenin canları (*spirit*) işgal ediyordu. Donne balsamdan ve Goclenius'a atfen ölünün kafatasında yedi yıl boyunca hapsedilmiş kalmalarından söz ettiğinde, bu konuda bir ipucuna ulaşmıştık. Peki bu canlar neredeydi? Soğuk bir günde dışarıdayken parmağınızı kestiğinizi düşünün. Kanla birlikte yaradan buhar da çıktığını göreceksiniz. Eğer Shakespeare, Ocak ayında Globe Tiyatrosu'nda parmağını kesmiş olsaydı, buhar değil, can çıktığını görecekti. Benzer şekilde o ve dönem arkadaşları Dr. Faustus'un kendi kanıyla şeytanla sözleşme yazdığını görseydi, Faustus'un kendi ruhunu satmak için kendi ruhunu kullandığını fark edeceklerdi. İşte bu nedenle kan pıhtılaşmış ve geçici olarak ona mürekkeplik yapmayı reddetmişti. Buna göre ona karşı çıkan yalnızca bedeni değil, aynı zamanda ruhuydu.

Peki bu canlar nelerdi? Bunların hava ve kanın karışımı olduğu anlaşılmaktadır. Yani kan değil, kanın en saf hali olan buharlaşmış halidir. Buradan anlaşılan canların aslında maddî olmakla birlikte, beden ve ruhu birleştirmek için maddenin çok incelmiş hali olduğudur. Hem ince hem sıcak (buharın doğal hali) olduğu için, bedende şimşek gibi akabilmekte, bütün kan pompalaması ve elektriksel uyarı işlevlerini yapabilmektedir. Eğer kolunuzu kaldırmak isterseniz, canlarınız uçarak beyninize gider ve bunu

gerçekleştirir. Eğer bıçaklanırsanız, canlarınız aradan beyne uçarak, acı duygusunu iletir.

Modern bilimsel tıp, insan vücudunu o kadar başarıyla yeniden yazdı ki, bizim Donne, Milton ve diğerlerinin gerçekten bugün demode olmuş sisteme inandıklarına inanmamızı güçleştiriyor. Birkaç ayrıntı bizi ikna etmeye yardım edebilir. İlk olarak anatomi alanını ele alalım. Onyedinci yüzyıla kadar, genel olarak insan beyninin seçkin bir organ, "harika bir ağ", beden ile ruh arasına bir ara bölge olduğu kabul ediliyordu. Beynin temelindeki karmaşık damar ve atardamarlar ağı labirentinin, bedenin kaba canlarının ruha girecek şekilde inceltilmesine yardım ettiğine inanılıyordu.[7] Bu fikir uçuk bir fantezi değil, fizyolojinin temel kavramlarının ayrılmaz parçasıydı. Bir şey yediğiniz veya içtiğinizde, yiyecek veya içecek kan tarafından karaciğere götürülür. Vaiz Thomas Adams'a göre; "hazmedilen et midede suya, karaciğerde kana, kalpte cana dönüşür".[8] Geleneksel "üçlü kuralı"na uyarak, kan veya can, üç ana organda daha yüksek incelik düzeylerine ulaşırdı: karaciğer, kalp ve beyin. Sinir ağı ve beynin kendisinde, canlar "kaynatılıyor ve "yarı kimyasal bir canlılıkla işleniyordu".[9]

Tıpkı kesilen yerden zaman zaman kan buharı çıkması gibi, canlar da her zaman görülemez. Öncü anatomistimiz Vesalius'un sürekli canlı suçlular üzerinde otopsi yapmasının nedeni, bedenlerinden canların uçup gitmesini gözetleyebilmekti. Daha basit anlamda, Francis Bacon bir yaradaki renk değişiminin, kanın pıhtılaşmasından çok, *canların* pıhtılaşmasından kaynaklandığını düşünüyordu.[10] Ve sayısız yazar, tıpkı bedenlerimizin içinde kimyasal değişimleri hissettiğimiz gibi, canların hareketini de sürekli olarak hissettiklerini açıkça yazmıştır. Shakespeare, Sone 129'da erkeğin boşalmasını "canların utanç içinde uçması" olarak tanımlıyordu. Bir düzeyde bu ifade erkeğin cinsel deneyimine ilişkin bildik bir duyguyu yakalamaktadır: Orgazmdan sonra, bir şey kaybedersiniz ve empatik olarak farklı hissedersiniz. Bu durumun gösterdiği üzere, canlar menideki aktif unsurlardır (Her şeyden önce bir ruhu embriyoya aktarmaları gerekmektedir).

Ayrıca penisin ereksiyonunun ardındaki aktif güçler de onlardı ve bunu bildik bir hidrolik mekanizması gibi hissediyorduk. Ve aşkta olduğu gibi, savaşta da böyleydi. Eğer öfkeliyseniz, canlar kalpten beyne tehlikeli bir şekilde akardı: Bu yüzden "öfkelenenlerin" mantıklarını yitirmesi ve öfkelerinin muhatabına karşı şiddet göstermeleri tehlikesi vardı.

Ancak bundan çok daha büyük tehlikeler vardı. Gözler genellikle "ruhun pencereleri" olarak tanımlanmaktadır. Shakespeare'in devrinde bu deyim mecazî olduğu kadar lafzî olarak da anlaşılıyordu. Görme eylemi, canların nesneleri beyne ileten optik sinirler yoluyla girmesi ve çıkması olarak anlaşılıyordu. Böyle bir ortamda bir kimsenin size bakması, onun hastalığının size bulaşması anlamına gelebiliyordu. Veba salgını dönemlerinde hastaların canları gözlerinden dışarı dağılabiliyordu. Canlar enfeksiyonu gözbebeklerinize geçirebilir ve oradan da vücudunuzun geri kalan kısmına dağıtabilirdi. Benzer şekilde, cana dayalı optik, bir cadının bakışının veya kıskanç bir kimsenin tehlikeli biçimde "gözucuyla bakışı"nın tehlikeleriyle açıklanıyordu. Cadı baktığında tehlikeli canlar kurbanın gözlerine girer, kanlarına karışır ve kalplerine ulaşarak onları öldürürdü.[11] Kıskanç kimse baktığında ise, bu bakış yalnızca gizli bir kötülüğün işareti olmakla kalmıyor, aktif olarak kötülüğü aktarıyordu. Bacon yine bu fikri ciddiye alarak, "kıskançlığın... biraz kötü ve zehirli can yaydığını, bu canların karşıdakinin canına bulaştığını ve özellikle gözün bakışı eğri olduğunda bu durumun daha da geçerli olduğunu" açıklıyordu.[12]

Irvine'in hastalık bulaştırma teorilerindekine ve van Helmont'un hastalık bulaşan sandalye hakkındaki iddialarına benzer kavramları zaten görmüştük. Bu manevî aktarım fikirleri, yara akıntısına, hastalık bulaşan silahla yaralı beden arasında meydana gelen ilişkiye dair inancın temelinde yatmaktadır. Zihin-beden birliğinin sıradan hareketlerden, korku, öfke, üzüntü ve sevgi gibi aşırı hallerine kadar bütün alanlarında, canlar sinirler ve organlara yığılmakta ve ışıldayarak dolaşmaktadır. Tüylerin diken diken olmasını -ve hatta aşırı dehşet halinde saçın aniden beyaza

dönmesi nadir olayını- açıklayan canlardır.[13] Bacon'ın haklı olarak ısrar ettiği üzere, 1626 yılından bir süre önce, canlar aslında bedenin tüm fizyolojik çalışmalarını gerçekleştiriyordu.[14]

Bu anlayışın ışığı altında, tıbbî yamyamlık oldukça farklı görünmeye başlayabilirdi. Örneğin; tıbbî vampirler yalnızca kanı değil, kanın içinde yaşayan hayatî ruhları da yutmaya çalışıyordu. Zaman zaman yaşam gücünün kendisini yutmak istiyorlardı. Canların, ruh ile seçkin, çok muğlak -yalnızca çok güçlü değil, son tahlilde yok edilemez- bir ilişkisi vardı. Rahip Thomas Walkington'ın 1607 yılında ifade ettiği üzere, "bedenin içinde kan, kanın içinde canlar, canların içinde ruh" vardı. Teorik olarak, bu formül bir hiyerarşi içeriyordu. Pratikte ise, canlar ile ruhu açıkça ayırmak çok kolay değildi. 1580 yılı civarında, etkin Fransız yazar Pierre de la Primaudaye, "insanın ruhu"nun "doğal bir ısı veya kanda bulunan hayatî candan başka bir şey" olmadığını ileri süren düşünürlere saldırmayı gerekli görüyordu. De la Primaudaye'nin kendisi canların "yalnızca ruhun araçları olup, kendisi olmadığını" söyleyerek, bunu tekrar vurgulama ihtiyacı hissetmesi anlamlıdır.[15]

Bu arada İngiltere'de Donne, "ruhun bedenin her yerinde olduğu ve hiçbir yerinde olmadığı" popüler Hıristiyanca anlayışı üzerinde düşünüyordu. Donne'a göre bu durum hem fiziksel bir realite, hem de soyut bir fikirdi. Buna göre, "ruhlarımızın bedenimizin her yerinde olduğu doğru bir şekilde söylenmektedir", ancak "bedenimizin herhangi bir kısmı kesildiğinde, ruhumuzun hiçbir kısmı kesilmez, ruh kalan kısma çekilir".[16] Başka yerde olduğu gibi, ruhunuz da tam bir fiziksel kaygı konusuydu. Bildiğimize göre Donne kesilen kol ile el arasında (bir tür kıymetli elektrik akımı gibi) "boşluğu kapatan ilave bir ruh parçası bile hayal etmişti. Durum ne olursa olsun, bu ruh resminin özellikle can resmine -ince ama gerçek olan, bütün bedene yayılan ve zaman zaman bedenden bedene geçtiği bilinen unsurlara- nasıl benzediğini fark etmemek zordur.

Şu ana kadar öğrendiklerimden, hastalıkta ve sağlıkta, bedenin içinde ruhun ne kadar güçlü olduğunu ve nasıl hissedildiği ve

algılandığını daha iyi anlamış durumdayız. Ancak elbette bedenden ilaç yapmanın büyük bir kısmı ölü bedenlerin kullanımına dayanıyordu. Peki bu durumda ruh veya canlar bu tükenmiş insan kabuklarına nasıl sıkışıp kalmış olabilir? Canlı Rönesans bedeninin tuhaflıklarını kavramaya aklımızı ayarlamak için ne kadar uğraşmış olursak olalım, şimdi hayal gücümüzü daha fazla ve daha sıkı zorlamamız gerekecektir. Bu dönemin bazı Hıristiyanlarına göre, cesedin kendisi bile ruhun halen kalmış varlığı ile "canlandırılmaya" devam ediyor gibi görünmektedir.

Canlı Ceset

Almanya'nın insan kafatası ithalatında özellikle istekli olduğunu görmüştük. Moise Charas'ın ayrıca belirttiği üzere, 1676 yılında "şiddet içeren bir ölümle ölmüş bir kimsenin kafatasının talaşını içeren toz, kuzey bölgelerinde, özellikle Almanya'da çok fazla kullanılıyordu. Bu ülkede bu toz ağır ateşli hastalıklara ve tüm salgın hastalıklara ve her türlü zehire karşı kullanılıyordu".[17] İnsan kafatası, kafatası yosunu ve yakın zamanda ölmüş cesetlerden elde edilen mumyanın kuzey Avrupa'da özellikle popüler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni nedir? Burada bir diğer düalist muhalefeti yeniden düşünmemiz gerekmektedir. Buradaki ikilik beden ve ruh arasındaki farktan daha da temeldir. Canlı ile ölü arasındaki farktır. İnsanların büyük çoğunluğu için, tarihin büyük bir kısmı boyunca, bu iki hal arasındaki boşluğu *biraz* ölmüş olanlar işgal etmişlerdir.

"İnsanların büyük çoğunluğu" ile insanlığın eğitimsiz kitlelerini kastediyorum. Ancak erken modern dönemde, hem üniversite mezunları hem de köylüler hâlâ bizim bugün tuhaf veya hurafe olarak gördüğümüz hususlarda görüş birliği içindeydiler. Üstelik canlı cesetlere ilişkin olarak, ana ayrım coğrafî idi. Amerikalı akademisyen Katharine Park, "İtalyanlar fiziksel ölümü beden ve ruhun ayrılması kadar çabuk ve radikal görürken, Kuzey Avrupalılar daima uzayan ve aşamalı, cesedin çürümesi ve iskeletle sert dokuların kalmasına kadar yaklaşık bir yıl sürdüğü düşünülen bir süreç olarak gördüler.[18] İtalyanlara göre hayat, tıpkı bir

düğmenin kapatılması gibi anında kesiliyordu. Fransızlar, Almanlar ve İngilizlere (ve muhtemelen Danimarkalılara) göre ise tıpkı kömürün yanan bir ateşte erimesi gibi, yavaş yavaş yokluk âlemine giriyordu. Bu yüzden İtalyanlar (Park'ın işaret ettiği üzere), Paracelsus yanlılarının kullandığı gibi oldukça taze cesetler yerine "mumyalanmış ve uzun süre önce ölmüş cesetleri" tercih ediyorlardı.[19]

Yakın zamanda ölenler bir şekilde tam olarak ölmemişti. Bunun anlamı neydi? Park, bu olağandışı teoriyi desteklemek üzere birkaç kanıt göstermektedir. Bunlardan birisi, bir cinayet maktülünün katilin huzurunda doğal olarak kanayacağı yaygın fikridir. "Onyedinci yüzyılın ortalarına kadar... kuzey Avrupa hukuku, maktulün cesedinin katil orada bulunduğunda kanayacağı veya diğer fiziksel değişimler göstereceğini yani "tabut hakkı" (*bier-right*) Germen prensibini kabul ediyordu.[20] 1613 yılında Somerset, Taunton yakınlarında bir dul kadının öldürülmesinden sonra, yerel yargıç Warre cesedin teşhir edilmesini ve beş kilometre çapında yaşayan herkesin gelip ona dokunmasını emretti. Yerel halk bu testi ciddiye aldığından, onlardan birisi olan Babb Usta, teste katılmamak için oradan kaçtı. Daha sonra kadını bıçakladığını itiraf etti ve aynı yıl Wambrook yakınlarında asıldı.[21] 1673 yılında vaiz ve şair Nathaniel Wanley, Danimarka'da meydana gelen bir olayı naklettikten sonra şu açıklamayı yapıyordu:

> Burada (şimdi birçok yerde sıradan sayılan) faili meçhul katilleri bulma pratiği ortaya çıkmaktadır. Tanrının hayret veren gücüyle, katillerin büyük kısmı cesedin kanaması veya gözlerini açmasıyla ya da günlük tecrübelerin gösterdiği üzere, başka bir olağanüstü işaretle ortaya çıkarılmaktadır.[22]

Ancak Park'ın vurguladığı üzere, İtalya'da bu anlayış kuşkuyla karşılanıyordu.[23] Çünkü Kuzey Avrupalılar bir cesedin bir derece kişilik sahibi olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden kuzeydeki türbelerde "transi" olarak bilinen bir eşya bulunuyordu. Bu eşya bir heykeldi. Ancak heykel ölmüş kişinin veya iskeletinin heykeli değil, çoğu zaman üzerinde kurtçuklar kaynayan kısmen çürümüş bir ceset heykeliydi. *Transi* ("transit"-geçici sözcüğünde olduğu

gibi) ölen kişiyi "cesedin en hassas ve canlı olduğu zaman ile kişinin hâlâ ceset içinde olduğu dönem arasındaki hayatî çürüme eşiği" idi.[24] Üstelik "ölen kişinin... bedeni çürürken bir şekilde acı çekmeye devam ettiğine" inanılıyordu. Biraz farklı açılardan, aynı fikrin İngilizlerin otopsiye yaklaşımında da su yüzüne çıktığını görüyoruz. Onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar, en ağır suçları işlemiş kimselerin cesetlerine otopsi yapılmasına karşı şiddetli halk ayaklanmaları gerçekleştirildi.[25] Bu yüzden 1639 yılında hekim Edward May'in, sıradan insanları anatomiyi bir tür "ölümden sonra cinayet" olarak görmelerinden dolayı suçlamasının nedenini merak etmemek mümkün değildir.[26] Başka bir yerde canlı ceset, vampir inancının altında yatan en büyük nedendi. En az üç gün boyunca ölü beden kendi ruhu veya bir şeytan tarafından yeniden canlandırılabilir veya vampire dönüştürülebilirdi.

Erken modern dönemde insan bedenine yapacağımız bu tuhaf yolculuğa başlamadan önce, Yeni Dünya yamyamlarını hatırlamak için bir anlığına durabiliriz. Avrupalı Hıristiyanlarının bu dünyanın insanlarıyla itiraf ettiklerinden daha fazla ortak yönü bulunduğunu zaten görmüştük. Ve şimdi bir ceset tıbbının yüzeyinin altında şaşırtıcı bir paralellik daha görüyoruz. Yamyam kabileler zaman zaman yediklerinin maddi ve manevî gücünü almayı amaçlıyorlardı. Ve tıbbî yamyamlığın altında yatan mantık kısmen bu düşünceydi. "Kısmen" deme nedenimiz, Avrupalıların sağlık nedenleriyle ruhu yediklerini düşünmeleridir. Ancak kişisel neden ne olursa olsun, temelde yatan dinî teori aynıydı.

Ruhu Yemek

1643 yılında ateşli Protestan John Spencer "radikal nem veya doğal balsam" olarak bilinen, "vaftizden itibaren insan bedenine aşılanan, orada gelişen ve doğal olarak yer alan yağlı ve havalı bir maddeden" ayrıntılı bir şekilde söz etmektedir. Bununla eş anlamlı olarak "doğal ve yapısal bir ısı" da bulunuyordu. Bu ısı "ruhun enstrümanıdır ve mumun alevine benzer". "Bu ikisi hayatın başlangıcı ve devamında kalpte birlikte bulunduğunu" ekleyen

Spencer ayrıca insan bedeninin "bu daimi ateşinin", "kimyagerlerin bu zamana kadar boşu boşuna taklit etmeye, yakmaya veya söndürmeye çalıştığı" ateş olduğunu vurgulamaktadır.[27] Spencer burada kimyagerlerin bir şekilde insanın hayatî canları ile organizmayı sentezlemeye çalıştıklarını ima etmektedir. Yazar ayrıca şimdiye kadar bunu başaramadıklarını da eklemektedir. Peki insan hayatının temel özü yeniden üretilemiyorsa, bunun yerine başkasından alınabilir mi?

Yüzeysel bakıldığında, elbette hiç kimse hastaların aslında başka kişilerin ruhlarını yediklerini kabul etmez. Hem Protestanlar hem de Katolikler Allah'ın malı olan ruhun değişmez bir şekilde cennet veya cehenneme gideceğine sarsılmaz inançlarında birleşiyorlardı. Ancak çok dindar olan Donne bile, teolojinin kendisinin bile son tahlilde insan ruhunun ayrıntıları konusunda netlikten uzak olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı.[28] Ve daha önce belirttiğim üzere, insanın organik maddesinin kullanılmasının temel nedenlerinden birisi, hayvanların yoksun olduğu manevî değere sahip olmasıydı. Van Helmont'un ifade ettiği üzere, "gerçekten hayvanlarda saf öz bulunmaz"; çünkü hayvanlarda ölüm anında "temel ve asıl öz, can ve hayatla birlikte yok olur".[29] Son olarak; derin bir nefes alıp, bu önemli, uzun süredir unutulmuş, Avrupa dinî ve tıbbî tarihinin tozlu arşivlerinde titizlikle gizlenmiş bir sırla yüzleşeceğiz. Onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar, Hıristiyanlar etkin bir şekilde ölümsüz ruhu yutmaya çalışıyorlardı.

Mısır Mumyası

Bu gibi girişimler genellikle canlı veya yeni ölmüşlerin beden parçalarını içeriyordu. Ancak bazılarına göre, çok benzer fikirler en eski Mısır mumyalarının kullanımının da altında yatıyordu. Bu mumyalarda ruhun var olduğuna dair açık Hıristiyan açıklamalarına sahip değilsek de, Mısırlıların kendileri de buna inanıyordu. Hıristiyanların tekrar tekrar ruhun ölümle maddi kabuğunun hapishanesinden kurtulduğunu söylemelerine karşın, Mısırlılar bedenin çürümesinin ruhun ya yok olmasına neden olduğunu, ya da bu yok oluşun habercisi olduğunu düşünüyorlardı.

Bu nedenle Mısırlıların ahiret anlayışlarında mumyalama çok önemliydi.[30] Onyedinci yüzyıl Mısırbilimci John Greaves'in açıkladığı üzere, Mısırlılar "beden dayandığı sürece, ruhun da içinde kalmaya devam edeceğine inanıyorlardı". Bu nedenle başka bir bedende yeniden dünyaya gelmek için kaçmak yerine, "ölüler ne kadar uzun mumyalı halde korunursa, ruh o kadar uzun süre varlığını sürdürebilir"di.[31] Benzer şekilde Fransız seyyah Leblanc şöyle diyordu: "Herhangi bir (mumyanın) rutubete ve dolayısıyla çürümeye yol açan yağlılık nedeniyle", "solucanlar tarafından yenilme şansı olduğundan, o bedeni terk eden ruh kaybolacak ve şeytanların arasında karanlığa mahkûm olacaktır".[32]

Erken Modern Dönem Ceset Tıbbının Hayatî Güçleri

Kuşkusuz Paracelsus yanlısı tıbbın *biraz* ölü cesetleri, insan ruhunun güçlerini yakalamak isteyenler için en yüksek potansiyele sahip olanlardı. Peki bu nasıl mümkün olacaktı? Bu soru bizi Donne'un çok ilgilendiği hayatî balsam konusuna geri döndürmektedir. Bu balsam birçokları tarafından ruhla ilişkili olan, ancak ruhun terk etmesinden sonra cesette kalan doğal bir hayat kaynağı olarak görülüyordu. Daha önce sözünü ettiğimiz Polonyalı simyacı Michael Sandivogius şu hususta ısrar ediyordu:

> Ölmekle çürümüş olmak arasında büyük bir fark vardır... çünkü doğal, eceliyle ölen bir adama bakınız. Onda artık ne gibi bir iyilik, bir yarar kalmış olabilir? Hiçbir şey. O artık toprağa, solucanlara yem olur. Çünkü o kokan bir karkastır ve varacağı yer topraktır. Ancak bir kılıçla doğranmış veya benzeri bir şiddet eylemi sonucu ölmüş kişinin durumu aynı değildir. Çünkü onun tüm bedeni yararlı ve iyidir ve en kıymetli mumya olarak hazırlanabilir. Böyle bir bedenden hayat canı çıkmış olabilir; ama içinde hayat kalmış olan balsam durmaktadır ve o balsam diğer insanların bedenlerini koruyabilir.[33]

Yine 1669 yılında John Reynolds "bütün insan bedenlerinde az çok bulunan potansiyel ısıdan", öldüğümüz ve cesedimiz soğuduğunda kalan bir şey" olarak söz etmektedir. Yarı bilimsel bir

doğrulukla, bunu "sülfür, arsenik vs.'nin ısısı" ile kıyaslamakta ve Boyle ve Locke'un o dönemde "insan kanı üzerinde yaptığı kimyasal işlemler"i kanıt olarak göstermektedir. Ayrıca şu hususu eklemektedir: "Yaşarken ve öldükten sonra bir süre boyunca içimizde fiili bir ısı kalmaya devam etmektedir".[34] Ondan yirmi yıldan fazla bir süre sonra, dinî eserler yazarı Whitelocke Bulstrode "can terk etmeden ve çürüyüp toprağa karışmadan önce, bedenlerde bir tür bitkisel hayatın kaldığından" söz ediyordu. "Ölü bedenlerde görülen saç ve tırnak büyümesi bunu gösteriyor". Orta Avrupa vampir cesetlerinin geleneksel işaretleriyle birlikte, ayrıca "rutubetin içinde zayıf bir hayvanî yaşam kalmış olup, çürüme esnasında solucanlar ve çeşitli böcekler bundan üreyebilmektedir".[35] Bulstrode "kemiklerde yer alan bedenlerin radikal rutubeti" güçlü olarak bu yaşam güçlerinin "ebedî kaldığını" göstermektedir. "Gömülmelerinden bin yıl sonra bulunan kemikler ve aynı zamanda Mısır mumyalarının kemikleri birkaç yıl boyunca korunabilmektedir". Yazar bundan hareketle şu sonuca varmaktadır: "Kemiklerde radikal bir rutubet vardır ve bu rutubet sabit ve kalıcıdır".[36]

Bulstrode Pitagor'un ruhların aktarımı görüşünü özellikle savunuyordu. Bu inancın versiyonlarının ceset tıbbının temelinde yattığı açıktır. Gördüğümüz gibi, çeşitli pratisyenler ilaç olarak kemikleri kullanıyordu. Dr. Toope yüzlerce yıllık kemikleri tercih ederken, Edward Bolnest, "gömüleli henüz tam bir yıl olmamış olanlar" tarifiyle, Park'ın "bir yıla kadar" ölçüsüne yaklaşıyordu.[37]

Sandivogius ve Reynolds düşük yaşam formlarını, ölümsüz ruhun kendisinden ayırmada titiz davranıyorlardı. Ancak burada yine farklı tür canların birbirine karışmaya ne kadar yatkın olduğunu vurgulamak gerekir. Hepsi de kanda bulunur ve dinamik fizyolojik kan dolaşımının parçasıdırlar. Üstelik çok dindar olan Christian'ın zaman zaman ima ettiği üzere, bu hiyerarşi potansiyel olarak istikrarsızdır. Örneğin; 1602 yılındaki bir vaazında, vaiz Thomas Mountford şu görüşünü dile getiriyordu: "Oburlar köpek gibi yer ve domuz gibi yaşar. Ruhları ise yalnızca bedeni

kokmaktan koruyacak tuz gibidir".[38] Buradaki ruhun tamamen biyolojik bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Yine daha önce gördüğümüz gibi, özellikle Almanya'da epilepsi hastalarının yaygın ve kadim bir kan içme geleneği bulunuyordu. Richard Evans'ın savunduğu üzere, bu ilaç yine kanda yer alan ruhun üstün güçleri ve nitelikleri anlayışına dayanıyor gibi görünmektedir. Epilepsi geleneksel olarak ya (En belirgin örneği İncil'de yer almaktadır) kişiye şeytanın egemen olması veya bir tür "yarı ölüm"dür.

> Ortaçağa gelindiğinde, yazarlar bu şeytanın egemen olması ve "yarı ölüm" fikrini, epilepsi nöbeti esnasında ruhun bedenden şeytan tarafından çıkarıldığını savunarak birleştiriyorlardı. Bu yüzden Bingenli St. Hildegard, onikinci yüzyılda epilepsinin ruhun bedenden çıkarılmasının işareti olduğunu savunuyordu. Bu yüzden hasta yere düşüyor ve ruhu geri dönene kadar hareketsiz kalıyordu. St. Thomas Aquinas bu hastalığın kurbanlarını "yarı ölü" hale getirdiğini savunuyordu... Bu yüzden epilepsiyi tedavi etmek için idam edilen suçluların kan ve vücut parçalarının kullanılması uygulaması, bunlarda kalan yaşam gücünün hastaya aktarılacağı popüler inancını yansıtıyordu. Böylece hasta geçici "yarım ölüm" haline düşmekten kurtulacaktı. Ani ölüm, insanları vadeleri dolmadan hayattan kopardığından, bedenlerinin ölümden sonra büyümeye devam ediyor gibi görünen parçaları -el ve ayak tırnakları ile saç- kanın kendisinde bulunuyor, idamın gerçekleşmesinden sonra bir süreliğine yaşam gücünün akışı devam ediyordu...[39, 40]

Burada Ficino'nun yaşlılar için tavsiye ettiği ve Papanın hekiminin 1492 yılında uyguladığı ruh vampirliğinin bir diğer versiyonunu görüyoruz.

Bu durum bize kan veya mumyanın yalnızca belli hastalıkların ilacı olarak (epilepsi veya romatizma için) değil, evrensel bir hayat iksiri veya her derde deva ilaç olarak kullanımının altında yatan benzer bir mantığı hatırlatmaktadır. İtalyan doğa felsefecisi Giambattista della Porta oldukça özgün olarak mumya içeren

"iksir"in "özellikle canı ele geçirmeye yatkın olan zehirler, öldürücü salgınlara karşı" etkili olduğunu belirttikten sonra, "dudaklara veya burun deliklerine sürülen bir damlasının ruhu yeniden canlandırdığı ve en az altı saat boyunca mükemmel halde tuttuğunu" açıklayarak devam etmektedir.[41]

İlk kan transferi çağına geldiğimizde, din adamı ve doğa felsefecisi John Beale, Boyle'a Hıristiyanlık ve yarı bilimsel inançların daha çarpıcı bir çatışmasını sunmaktadır:

> Burada size Bay Oldenburg tarafından sağlıklı genç insanların bol olan kanının yaşlı ve çürümekte olan insanların damarlarına (böyle bir yöntem mümkünse) hemen aktarılması önerisini sunuyorum. Hayat canlarına ve uygun ısıya özellikle önem veriyorum. Bunlar bazı açılardan mumya veya insan kanı tuzundan daha yararlıdır. Kişinin tercihi yoluyla tasavvur gücü büyük ölçüde geliştirilebilir. Buna Kitabî ifadeye atfen *transanimasyon (Canın aktarımı)* adını veriyorum. (Çünkü) Hayat ve ruh kanda bulunmaktadır.[42]

Burada Ficino'nun hem cesetten yapılma ilaçlardan hem de kandaki canlardan gelen umudunu açıkça belirtmektedir. En ilginç olan husus ise şudur: Beale insan canlılığının en temel özünün bir kimseden diğerine, genç bağışçıya hiçbir önemli zarar verilmeksizin aktarılabilmesinin mümkün olduğuna inanıyor gibi görünmektedir. Beale'in "transanimasyon" terimine tam olarak ne anlam yüklediğini bilmek güçtür. Ancak oldukça açık bir şekilde bu terimi ruh ve kana ilişkin Kutsal Kitap'ta yapılan açıklamalarla ilişkilendirmektedir. Bu yüzden doğa filozoflarının bağışçının ruhunun birazını, yaşlı alıcıya aktarabileceklerini ima ettiği anlaşılmaktadır.

Paracelsus'a Göre Yaşam Güçleri

Önceki bölümlerde şiddet yoluyla öldürülmüş bir adamın ya taze cesedini veya kafatası ya da kafatası yosununu gerektiren bazı Paracelsus reçetelerine göz atmıştık. Şimdi Paracelsus mumyasının temel reçetesini hatırlayalım. Bu reçeteye göre;

> Kızıl saçlı bir adamın (çünkü böyle bir adamın kanının daha hafif ve teninin daha iyi olduğuna inanılmaktadır) kadavrasını, bütün, taze ve kirlenmemiş olarak alalım. Adamın yirmidört yaşı civarında, hastalıktan değil, şiddet yoluyla öldürülmüş, bir gün ve gece boyunca gökyüzünün açık olması kaydıyla ay ışığına maruz kalmış olması gerekir.

Bundan sonra;

> Bu adamın kaslı etini kes ve mür ve en azından biraz aloe ile karıştır, sona onu ıslayarak incelt, son olarak parçaları çok kuru ve gölgeli bir yere asarak kurut. Sonunda tütsülenmiş ete benzeyecek ve hiçbir kokusu kalmayacaktır.[43]

Son olarak "bu ustaca işlenmiş etten "en kızıl ruh" elde edilecektir.

Bu reçete ilk bakışta ne kadar tuhaf görünürse görünsün, devrin ateşli Hıristiyanlık inancıyla bir tür bilimsel hassasiyeti birleştirmektedir. Kızıl saçlı adamın en uygun malzeme olması, özgün bir kan tipine (ilacın ana katkı maddesi) sahip olduğuna inanılmasıdır. Bu kan tipi de etinin belli bir şekilde olmasını sağlamaktadır.[44] Yirmidört yaş optimum fiziksel canlılık yaşı olmakla kalmayıp, kişinin canlarının gücü de yaşlanmayla körelmemiş haldedir. Bu dönemdeki ortalama ölüm yaşının kırk yaşından az olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Kısmen bu nedenle kişinin şiddet içeren bir yolla öldürülmüş olması gerekmektedir. Böylelikle hiçbir hastalığı yokken, yaş manevî gücünü azaltmamışken, tam sağlıklı haldeyken ölmüş olacaktır. Ve bu türün tercih edilmesinin bir başka kafa karıştırıcı nedeni daha vardır. Kişinin genç, sağlıklı ve vadesinden önce ölmüş olması gerekir; çünkü "Tüm canlıların önceden kaderlerine yazılmış bir ömrü vardır" ve bu yüzden ömürlerinin geri kalan kısmı cesetlerinden etkin biçimde çıkarılabilir.[45] Merton Koleji öğretim üyesi Henry Cuff'ın 1607 yılında yazdığı üzere "bir insanın belirlenmiş bir ömrü vardır ve o yaş sınırını geçemez".[46] Cuff'ın bunları yazarken aklında Paracelsus'un bulunduğu açıktır. Çünkü sözlerini şu şekilde sürdürmektedir:

> Uzun yaşayan hekim Paracelsus'un kendi ustalığının mutlak mükemmelliğine güvendiğini, bir insanın fiziğini mükemmel

bir ısıda tutabileceğinden kuşku duymadığını ve böylelikle hastalıkla ölmemesini sağlayacağına inandığını okudum.[47]

Sandivogius, "kılıçla öldürülmüş... bir adamı", "doğal nedenlerle, eceliyle ölmüş" kimse ile kıyasladığında, işte tam bu hususu vurgulamaya çalışıyordu.

Bu inanca açık olanlar yalnızca Paracelsus takipçileri değildi. Örneğin; Bacon'a göre, "doğal sihir yazarları" "canlı varlıklardan alınan parçalara büyük önem atfetmişlerdi". Bu parçaların "varlıklar... henüz hayattayken alınması gerekir... çünkü canlı henüz yaşarken koparılan kısmına bazı somut olmayan erdemler ve canlılık aşılar. Bu durum gerçek olabilir. Yeni öldürülmüş bir varlıktan alınan herhangi bir parça, kendi başına ölen varlıktan alınan parçadan daha fazla güce sahip olabilir; çünkü can doludur".[48] Burada cana ve "somut olmayan erdem" veya güce -bu ikincisi ruhun kendisinin doğru tarifidir- bir atıf görüyoruz. Bu açıklamalar gerçekten de Donne'un ruh ve organ kesilmesi hakkındaki fikirlerinin revize edilmiş bir versiyonu gibidir. Bacon hayatî güçlerin vücudun geri kalan kısmına kaçmayıp, "kesilen kısımda" kaldıklarını ima etmektedir.

Tedavi edici "mıknatıs"ın "mümkünse şiddet içeren bir ölümle ölen adamın bedeninden hâlâ sıcakken alınması" gerektiğini belirten Christopher Irvine tarafından tekrarlanmaktadır. Irvine, bunun temin edilmesinin çok güç olacağını kabul etmekte ve bu yüzden alternatif insan canı kaynağı olarak taze kanı önermektedir. Alman Paracelsus yanlısı Andreas Tentzel bu güçlüğe bir başka çözüm önermektedir. Çünkü Tentzel "ölüm nefesinin yakalanması yoluyla semavî beden mumyasından alınması gerektiğini" savunuyordu.[49] Bu görüşüyle, tuhaf bir olumlu "ölüm öpücüğü"nden yararlanan antik Romalıların yolundan gidiyordu. Bir kimse öldüğünde, en yakın erkek akrabası dudaklarını ölenin dudaklarına yapıştırarak, ayrılan canı içine çekmeye çalışırdı.[50] E. B. Tylor'ın not ettiği üzere, bu pratiğin kendisi Florida'daki Seminole Yerlileri tarafından tekrarlanıyordu: "Bir kadın doğum yaparken öldüğünde, bebek onun yüzüne tutularak, annesinin ayrılan canını alması ve böylece ölenin gücü ve bilgisini gelecekte

kullanmak üzere emmesi umulurdu.[51] Ayrıca Tentzel Ficino'nun yaşlıların gençlerin kanını emmesi önerisini naklederken, bu tedavinin aktif kısmının "gençlik canlarının yaşı adama geçmesi" olduğunu açıkça belirtiyordu.[52]

İnsan canının aktarılmasının, Paracelsus yanlıları arasındaki en popüler metodu, canlı ceset kavramına dayanmaktadır. Paracelsus'un "eğer hekimler... bu mumyayı doğru kullanmayı öğrenselerdi", "hiçbir erkek suçlu darağacında üç gün kalmaz veya çarkın üzerinde kalmaya devam etmezdi" dediğini hatırlayalım.[53] Bu zaman dilimi çok önemlidir. Çünkü birbirinden yüzlerce yıl zaman ve binlerce kilometre mesafe ile ayrılan yerlerde cesede yönelik dinî yaklaşımlara tam olarak karşılık gelmektedir.

Hepsinden önce İncil'i ele alalım. Burada Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden üç gün sonra yeniden dirildiği ileri sürülmektedir. Oysa Hz. İsa'nın çağdaşlarına göre, bu olay onun peygamberlik kariyerinin en büyük mucizesi değildi. Hz. İsa, Lazarus'u ölümünün üzerinden üç günden daha uzun süre geçtikten ve kokmaya başladıktan sonra diriltmişti.[54] Burada Hz. İsa, bir ölüyü değil, çoktan ölmüş birisini diriltmişti. Genel olarak İncil'deki cesetler ölümlerinin ilk aşamalarında hayli canlı görünmektedir. Ruh, ancak ölümden üç gün sonra cesedi terk edecektir. Frederick Paxton'ın açıkladığı üzere: "Ruh, ölümden üç gün sonraya kadar, yeniden bedene girme umuduyla, cesedin yanında oyalanır. Ancak cesedin yüzü çürüme süreci nedeniyle değişmeye başlayınca, umudunu kaybeder ve kendi yoluna gider".[55] Benzer bir fikrin ipuçlarını Fiji'deki yamyam kabileler arasında da görüyoruz. Onların "bir bedenin canının cesede ölümünden sonraki dört gün boyunca yapışacağını" ve "bedenin kurban edilmesi ve yenmesinin onun ruhlar dünyasına yükselerek düşmanlarına bir güç ve rehberlik kaynağı haline gelmesini önleyeceğini" düşündüklerini hatırlayalım.[56] Başka yerlerde olduğu gibi burada da cesette kalan manevî güç yakalanabilir ve emilebilirdi; ama bunun çok kısa bir zaman içinde yapılması gerekiyordu.

Küçük kırsal topluluklarda, ölüm ile tam ölüm arasındaki geçiş dönemi, yirminci yüzyılın ortalarına kadar -bazen de oldukça

şaşırtıcı şekillerde- kabul ediliyordu. Elizabeth Warner, 1970'li yıllarda Rusya'nın Vologda şehrinde, ağıt ve yas töreninin ölümden hemen sonra başlamadığını anlatmaktadır. Çünkü "ölenin... uluyarak cevap vermesi" mümkündü. Köylüler "bu kural ihlal edildiğinde ölen adamın "geri çağrıldığını"... ve günler boyu sancılar içinde kıvrandığını anlatmaktadırlar".[57] 1919 yılında Romanya'nın bazı bölgelerinde, ölen kişi ancak "üç gün geçtikten sonra" gömülürdü. Yeni ölmüş kişi kendi cenaze törenine bile katılabilirdi: "Ölen kişi kiliseye ya üstü örtülmeden veya tabutta delikler açılmış halde götürülürdü. Böylece neler olup bittiğini görüp duyabilirdi".[58]

Bu ülkeler ve diğer birçok ülkede, bu geçiş süreci yalnızca gerçek değil, aynı zamanda tehlikeliydi. Tam olarak ölene kadar, ceset vampir olarak -ya şeytan tarafından veya oradan ayrılmayan kendi ruhu tarafından- yeniden canlandırılabilirdi. Evde olduğu sürece, cenazenin korunması için titiz bir şekilde gözetlenmesi gerekiyordu. Cenaze gömülmek üzere götürüldüğünde bile, yas tutanlar ruhun eski evine geri girmesini önlemek için çeşitli yollara başvururlardı. Bazı hallerde cenaze özel olarak açılan bir kapıdan çıkarılır, sonra kapının yerine duvar örülürdü. Kuzey Avrupa'daki canlı ceset inancı dikkate alındığında, Danimarka'da yirminci yüzyılın başlarında bu "cenaze kapıları"nın hâlâ görülebilir olması dikkat çekicidir.[59]

Birçok evrensel inançta olduğu gibi, geçici ölümün altında da bazı evrensel fenomenler yatmaktadır. Lazarus örneğinin açıkça gösterdiği üzere, yeni ölenler kokmazlar -veya en azından eski cesetler kadar kötü kokmazlar. Ayrıca eskiyen cesetler farklı görünür. Çürüme işaretleri açıktır (Paracelsus yanlılarının sağlıklı bir genç adamın cesedi olması şartı dikkate alındığında, sağlıklı olarak ölenlerin cesetlerinin diğerlerinden daha çabuk çürümeye başladığını not etmek ilginç olacaktır.[60]) Greaves'in yazdığına göre, Mısırlılar ve Hz. İsa devri Doğulu yas tutanlar için bunun açık bir nedeni vardı. Ruh bedeni terk etmişti.

Ruhun Şartlandırılması

Yukarıdaki inanç ve geleneklerin birçoğunda, dinî unsurlar deneysel bulgulara yönelik yarı bilimsel dikkatle harmanlanmıştır. Erken modern dönem ceset tıbbında, yalnızca ölümün kendisine benzer şekilde hassas bir yaklaşım benimsenmekle kalınmıyor, ölmekte olan veya yeni ölmüşlerde canların varlığı ve davranışlarına da hassasiyet gösteriliyordu.

Dinî tarafı, Harvey'in meslektaşı Robert Fludd'ın inançlarında çok güçlü bir şekilde görülmektedir. Fludd, 1631 tarihli bir eserinde, kan ve canların varlığına dair Kutsal Kitap'ta sağlam dayanaklar bulmaktadır:

> 'Kim insan kanı dökerse, kendi kanı da insan tarafından dökülecektir. Çünkü Tanrı insanı kendi suretinde yarattı'[i]. Bu nedenle insanın kanında bulunan İlâhî Ruh yoluyla... bizler Tanrı'nın suretinde yaratıldık.

Ve yine: "kitapta denilmektedir ki; Hayatı, nefesi ve her şeyi O verdi". Sonra tüm insanlığı bir kan ve candan yarattı ve bu yüzden her şeyi insanın kanında, hayatında ve sağlığında yaptı". Fludd şunu da iddia etmektedir "Tanrı'nın hayat ruhu" "ölü adamın kemiklerinde bile kalır".[61] Yine; tıp adamı ve astrolog Simon Forman hastalık fizyolojisi teorisinde kutsallıkla kimyayı kolayca harmanlamıştır. Forman'a göre; "hava Tanrı'nın nefesi, kan ve hayatın kaynağı, ruha can veren" idi; bu yüzden "eğer duman ve buharlar havayı bozarsa, kanı etkiler, kalbe ve beyne yayılarak, insanın üç ana canını sekteye uğratır".[62]

Bu gibi kavramlar modern bilim insanlarına pek uymasa bile zaman zaman oldukça sağlam deneysel bulgulara dayanabildiklerini göz önünde tutmak gerekir. Üçüncü Bölüm'de Fludd'un "bir asil hanımefendinin tümörünü tedavi etmek için "bir adamın havada asılı kalan etini" kullandığını görmüştük. Bu alandaki benzer deneylerin onu, başarısının bir rastlantı olmadığına ikna etmiş olması gerekir. Bir olayda, Fludd asılmış bir adamın etinden

---

[i] Yaratılış Kitabı, 9:6. (Ç.N.)

bir miktar aldı ve "onu... vücudumun doğal konumundayken en yakın olduğu yerine uyguladı".[63] Bu ölü bedende hâlâ duran canların, Fludd'un canlı bedeninin varlığından rahatsız olmuş olması gerekir. Bu yüzden Fludd, bu canların "benim mumya şeklindeki ve hayat veren canlarımı hırsla boşattılar ve zaman zaman... onların... vücudumun bazı yakın bölgelerini itip çektiklerini... net olarak hissettim". Fludd'ın anlattığına göre ceset, yaşam güçlerini bir tür vampir edasıyla sünger emer gibi emmişti. (Vampirin cesedi gibi, bu ceset hâlâ bir derece canlılık gösterebiliyordu). Üstelik cesedin eti bedeninden ayrıldığında, Fludd cesedin "koku ve görüntü olarak, benim ona çekilen canlarım nedeniyle çok değişiklik gösterdiğini" tespit etmişti. Sonunda o da bu canları çekerek "kendi tarzında, bedeninin kullanımı" için hazırlamıştı.[64] Burada iki çarpıcı an bulunmakta olup, ikisi de (bizim için) Kutsal Kitab'ın genel ve mutlak otoritesinden çok farklıdır. Birincisi; Fludd bu görünmeyen ve manyetik olarak kendi tenini çeken canları fiilen hissettiğine inanmaktadır. İkincisi; kendi canlarının ölmüş ceset parçasını görünür şekilde değiştirdiğini görmektedir. Bu inançların tuhaflığı hakkında ne düşünürsek düşünelim, bu hususların ikisi de gelişmiş bilimin bir temel alışkanlığını yansıtmaktadır: maddeyi ve maddî süreçleri yakından izlerler.

Fludd'ın kullandığı ceset, şiddet yoluyla öldürülmüştü. Zaman zaman yazarlar bu tür kaynak materyalinin temini konusunda ısrar ederler. Bunun kısmî nedenini -bitmemiş insan canlılığını kullanma arzusu- ele almıştık. Ancak bu dönemin az çok evrensel hale gelmiş canlar fizyolojisine dayanan başka nedenleri de bulunmaktadır. Bir düzeyde; canların korkma anında nasıl davrandıklarına dair genel bir erken modern dönem anlayışı vardı: "Eğer kalp korku veya tehlike içinde olursa, bedendeki bütün kan ve canlar vücudun dış kısımlarını terk edecek ve bedeni korumaya ve ona yardım etmeye koşacaktır".[65] Bu anlayış o dönemde yaygındı. Tamamen saf bir soyut teori de değildi. Bir yanda canlar ve kalbin hızla kalbe akmaları o organın yükselen faaliyetini açıklıyordu. Öbür yanda bu durum kişinin dehşete düştüğünün işareti olarak görülüyordu. Bacon bize "korku renk solgunluğuna

neden olur; titreme... ve çığlık atmayı başlatır" açıklamasını yapıyor ve "solgunluğa kalbi desteklemek için içeri doğru koşan kan neden olur. Titremeye ise canların içeri doğru uçuşu yol açar; dış kısımlar yoksun bırakılır ve ihtiyaçları karşılanmaz"; bu arada "hareket ise canların ayağa kalkmasındandır" diyor.[66] Bu zirveye ulaşan alarm hali modern evrimsel şartlandırma anlayışlarını -kavga veya uçuşu teşvik etmek için bedendeki ani adrenalin salgılanması- açıkça gölgede bırakmaktadır.

Peki bu durumun çeşitli cesetten ilaç yapma biçimleri için sıklıkla kullanılan asılmış insanlar açısından sonucu nedir? Bunun bir cevabı aslında çöllerdeki kum mumyaları tartışmasından gelmektedir. Tıpkı asılan suçlular gibi, bu kişiler de boğulur. Ve "bu ani boğulmanın seyyahları kuşatan korku ve şaşkınlık nedeniyle canları yoğunlaştırır".[67] Fransız kimyacı Nicasius Lefevre -kafatası damıtma sanatı II. Charles tarafından kullanılmıştı ve aslında Protestan idi- böyle diyordu. Bu arada Tentzel "hava alamadığı için ölen bir beden... tamamen sağlam kalır ve elementlerine ayrılma veya çürümeye daha az maruz kalır". Böyle bir durumda "mumya canları... en olgun ve mükemmel halleriyle orada kalır".[68] Yine mahkeme sonucu idamlarda, benzer düzeyde bir korkunun bulunduğu ve kurbanın canlarının büyük bir kısmının -yalnızca boğulma nedeniyle değil, ama kalbe doğru kaçan canların gözler veya ağızdan kaçma ihtimalinin çok düşük olması nedeniyle- bedende tutsak kaldığı varsayılıyordu.

Kalbin tıbbî kullanımı nadir olsa da, asmanın varsayılan fizyolojisi, Mayerne'in akciğerlerden alınan bir tür mumyayı özel kullanımının nedenini merak etmemize yol açmaktadır. Çünkü bu hallerde kalp güçlü bir can kaynağı olarak görülebilmektedir.[69] Genelde bu tür cesetleri kullanmaya yönelik en açık girişim, kafatası ve kafatası yosunu kullanımında görülmektedir. Alman Profesör Rudolf Goclenius'a göre, boğulan cesedin canları *yedi* yıla kadar kafatasında kalmaktadır. Bunun anlamı bu kafataslarının kafatası yosunu için kullanıldığıdır. Bu yosunun kişinin ölümünden uzun süre sonra hâlâ ikna edici biçimde güçlü olduğuna inanılmaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi, van Helmont

gibi yazarlar, bu yosunun hibrit bir varlık olduğuna, içinde can bulunan kafatasının toprağının yıldızlardan yağan bir tohumla döllendiğine inanmaktadırlar. Bu inanç ayrıca bu kafataslarının neden gömülmeden bırakılması gerektiğini açıklamaktadır. Böylece göklerin kutsamasına açık kalmaktadırlar (Bunu yukarıda zikredilen reçetedeki "ay ışığının" etkisiyle karşılaştırınız). On-dokuzuncu yüzyıla geldiğimizde, bir İtalyan tıp kitabında hâlâ şiddet yoluyla öldürülmüş bir insanın kafatasının tavsiye edildiğini, çünkü "içindeki canların hiçbirinin... hastalıkla dağılıp gitmediğinin" belirtildiğini ve kafatası yosununun bu devam eden etkinliğin kanıtı olarak sunulduğunu görüyoruz.[70] Benzer şekilde tanınmış Alman hekim Daniel Beckher, kafatası yosununun "hayatî ve doğal canlara sahip hayvanî canın pıhtılaşmış hali olduğu, insan asıldığında yukarı doğru taşındığını ve kafatası çerçevesine toplandığını" düşünüyordu.[71]Bu durumda kafatası yosununun mütevazı büyümesi, bütün bedenin yaşam güçlerinin damıtılması anlamına geliyordu.

Bu teorileri herkes kabul etmiyordu. Ama halka açık bir idam gören herkes, erkek suçlunun bedeninin idam esnasında çok şaşırtıcı biçimde davrandığını biliyordu. Bu fizyoloji öylesine güçlüydü ki, yalnızca peniste ereksiyona neden olmakla kalmayıp, uğruna ölmeye değer bir orgazma bile yol açabiliyordu. Bu yüzden 1994 yılında Muhafazakâr Parti Milletvekili Stephen Milligan, tehlikeli bir seks oyunu oynarken kendisini öldürdü: yoğun bir orgazm yaşayabilmek için kendisini yarı yarıya asmak. Jeffrey Meyers'in açıkladığı üzere, geçici asılma "beyne oksijen akışını kontrol altına almak için" kullanılabilir. Çünkü "ereksiyon ve boşalmaya aracılık eden bel kordonu refleks merkezi... serebral korteksin etkisi altındadır. Bu durum ket vurucu dürtülerin anında kesildiği asılma olayından hemen sonraki ereksiyonu açıklayabilir".[72]

Asılmanın riskli bir heyecan değil, yaşamın kasvetli gerçeklerinden birisi olduğu günlerde, idamı seyretmek için toplanan kalabalıklar, kurbanın son anlarında yalnızca ereksiyon değil boşalma da yaşayabileceğinin farkındaydılar. Erken modern dönem tıbbı için bunun iki anlamı vardı: Birincisi; penisi kaldıran

canların gücü ereksiyon hidroliğinin çalışmasına neden oluyordu. İkincisi ise; canlar ve kan, meni üretmek ve serbest bırakmak için en tahrik edilmiş ve yoğunlaşmış biçimlerine ulaşıyorlardı. Asılmış adamın menisinin döküldüğü yerde adamotunun büyümesi, ölen kişinin çok tahrik olan canlarının somut (ve sihirli) ürünü olduğunu gösteren yaygın bir inançtır.[73] Dikkatli gözlemciler için, kamuya açık idamlar bir tür demokratik açık hava laboratuvarı oluşturuyordu. Bu laboratuvarda cana dayalı fizyolojinin içsel süreçleri şiddetli hareket içinde gözlemlenebiliyordu.

Orgazmın yalnızca fizyolojiyi değil, aynı zamanda bilinci de ne kadar radikal biçimde etkilediği dikkate alınırsa, bu şiddetli tahrikin beden ve canları ruhun kendisine bağladığı anlaşılacaktır (Epilepsi nöbetindeki 'yarı ölüm'ü, erotik tatmindeki 'küçük ölüm' ile karşılaştırınız. Tamamen deneysel düzeyde, asılma veya diğer şiddet içeren hayli stresli ölümlerin yalnızca canları hapsetmeye değil, onları şartlandırmaya da yardım ettiği görülmektedir. Bazı hayvan katkı maddelerinin kullanımının ardındaki mantık budur. Örneğin; Bacon tarafından bahsedilen yara akıntısı reçetesini hatırlayın. Diğer hususların yanısıra, bu formül kafatası yosunu ve "üreme esnasında öldürülmüş" iki ayının yağını gerektiriyordu.

Bu son katkı maddesinin hayli yüksek fiyata temin edilebileceğini anlayabilirsiniz. Bir kimsenin ayı dolu ormanda çiftleşme sezonunda dolaşması gerekiyordu. Belki afrodizyak bulaştırılmış et parçaları takılı çubuklara sahipti. Eğer şansı da varsa kızışan iki ayıyı gözetleyebilirdi. Bu noktada bile onları temizce vurabilmesi kolay değildi. Onların homurdanma ve davranışlarını tartıp, tam zevkin zirveye ulaştığı son anda tüfeğini ateşleyebilecek bir uzman gözüne sahip olması gerekiyordu. Bu yüzden "üreme eylemi içinde" ifadesi yalnızca çiftleşmeyi değil, fiilen gebeliği -Rönesans tıp teorisine göre yalnızca meninin boşalmasını değil, karşılıklı orgazmı gerektiriyordu- ifade etmektedir.[74] Bunu tam olarak açıklığa kavuşturmak için açıkça "çiftleşme eylemi içindeki bir erkek geyiğin penisinin başı"ndan alınan "mumya"yı (yani manevî gücü) tavsiye eden Tentzel'e dönmeliyiz.[75] (Evet, kastettiği tam olarak buydu).

Bu reçetelerin bir amacı da ruhun iç ısısını yakalamak mıydı? Hayvanların ruhu ölümsüz değilse de, Beckher, kafatası yosunu üretmede bütün can biçimlerinin kendi rollerini oynadığına kesin olarak inanıyordu. Azgın ayılar ve talihsiz geyik örneğinde, ölümün dikkatlice seçilen anı, yaratıkların hayati ruhlarının üreme sıvıları içinde en hareketli olduğu anı yakalamak üzere belirlenmiştir.

Bu titiz Hıristiyan reçetelerini ayrıca, "bazı vahşi", dışa yönelik yamyamlık törenlerinin fantastik şekilde uzatılan zalimce ritüelleri ile karşılaştırabiliriz. Bu gibi hallerde, işkenceciler gerçekten de o anda yiyecekleri kalbin fiziksel durumunun tıpkı modern adrenalin ve endorfin salgılama gibi somut acı ve cesaret etkilerine doyduğu andaki gibi olmasını mı arzuluyorlardı? Her bir olayda canı ve teni manipüle etmeye yönelik bu gibi girişimler, hayvan cesetlerinin kasıtlı olarak yavaş yavaş kanatılması veya canlı kazın kızartılması gibi erken modern dönem yemek kültürü kadar somut (ve ondan daha fazla zalimce olmayan) girişimlerdi.[76] Yeni Dünya yamyamlığının, kişisel cesareti takdir edilen kurbana daha fazla saygı içerdiğini, buna karşın Eski Dünya kurbanının yalnızca ahlâkî değerlerden etkilenmeden bazı fiziksel özellikler taşımasının yeterli olduğunu bir kez daha hatırlatalım.

Bu konuya ilişkin birbiriyle ilişkili iki son husus, suçluların cesetlerini sıklıkla tıbbî amaçla kullanma şansı bulan anatomistlerle ilgilidir. Modern tıp bilimi herhangi bir şiddet yoluyla ölümün çok belirgin bir fizyolojik etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Tony Thorne'un açıkladığı üzere:

> Bir kurban ani ve şiddet içeren bir ölüm yaşadığında, ölmeden hemen önce yaşanan ağır stres, güçlü bir pıhtılaşmayı önleyici madde olan fibrinolizinin aşırı üretimini tetikleyebilir. Bunun sonucu ise; ölümünden saatler sonra bile kurbanın bedenindeki kanın mükemmel derecede sıvı halde kalmasıdır. O kadar ki bu cesetten alınan kanın canlı bir hastaya başarıyla verilmesi mümkündür.[77]

Özellikle anatomistler, havanın sıcak olduğu dönemlerde bir ceset üzerinde çabucak otopsi yaptıklarında, zaman zaman bu

fenomeni fark etmiş olmalıdır.[78] Ayrıca cinayet kurbanlarının -tanımı gereği genellikle şiddet içeren yolla öldürülen kişilerin- cesetlerinin kanaması nedeniyle, genel kamuoyu da bu olayın farkındadır.

İkincisi; suçluların ölüm şekli üzerinde etki yaptığı bilinen anatomistlerin özellikle otopsiye en uygun örnekleri satın aldıklarına dair karanlık bir ihtimal de bulunmaktadır. Örneğin; kadavra olarak kullanılacak cesede oldukça az zarar verdiği için suda veya başka bir şeyle boğulma ve asılma yoluyla ölenleri tercih etmektedirler.[79] Eğer anatomistler bilimsel maksatlarla böylesine şaşırtıcı yetkiler kullanabiliyorsa, o zaman bazen ceset tıbbının taleplerine en uygun ölüm şeklini de seçiyor olabilirler. Çünkü pratisyenler için her iki örnekte de gerekli olan boğulmada iki husus uygun bir şekilde birleşmektedir. Üstelik erken modern dönem Almanyasında suda boğulma aslında kabul edilen bir idam cezası metodu idi. Genellikle kadınlara uygulanıyordu. Bunun bir örneği 13 Temmuz 1579 tarihinde Nuremburglu cellat Franz Schmidt tarafından suda boğularak öldürülen çocuk katili bir anne idi.[80]

Burada Paracelsus tarzı mumyanın din ve bilimin seçkin bir harmanını temsil ettiğini görüyoruz. Mumya yapmak için standart Paracelsus reçetesi çok ayrıntılı ve hassastır. Ve Paracelsus yanlıları insan bedenine karşı şaşmaz derecede inatçı ve tarafsız bir yaklaşım sergiliyor, onu organik hammadde olarak görüyordu. Yine bir cesedin kullanılamayacak kadar eski olup olmadığını belirlemek için bir tür bilimsel gözleme tabi tutuyorlardı (Nasıl görünüyor? Nasıl kokuyor?). Ancak bu bilimsel özelliklerin özünde, büyük ölçüde dinî nitelikli olan bir inancın yalnızca yüzeyini oluşturduğu söylenebilir. Katkı maddelerinin büyük çoğunluğu ham insan eti olmayıp, ölü bedene nüfuz eden hayatî, yarı kutsal canlardır. Bunların aynı anda hem fizyolojik hem de (sözcüğün günümüzdeki daha bildik, dinî anlamıyla) "manevî" olduğunu çok güçlü bir şekilde vurgulamak mümkün değildir. Benzer şekilde John French gibi birisi, yalnızca Tanrının doğal kaynaklarına olan genel saygısı çok güçlü olduğu için, belli

cesetlere karşı dar bakışlı, saygısız davranabilir (dövüp ezerek onu bir tür ilaç çorbasına dönüştürebilir). Ani ölüm ve idam biçimlerinin insan bedenlerini nasıl şartlandırabileceğini gördük. Hem ceset hem de kan, cesetten ilaç yapanlar için özel anlamları olan daha bilimsel yöntemlerle işlenir.

İşleme

Ceset Simyası

Yeni Dünya yamyamlığı keşfimiz, Avrupalıların "kaba yamyamlık" -hayvan davranışına en yakın, kültürü oluşturan belirgin insanî müdahalelerin karışmadığı hali- olarak gördükleri şeye özellikle düşman olduklarını gösterdi. Daha önceki bölümlerde Mısır mumyalarının özelikle ham ceset maddesinin -hem insan mumya sanatçıları hem de zamanın uzun simyası sayesinde- dönüştürülmesini isteyenlere özellikle uygun olduğunu belirtmiştik. 1517 ila 1557 yılları arasında bir yerlerde, resmi bir dinî hükümle Mısır, mumya biçimi hakkındaki daha dolaylı ve analiz edilmemiş bir duyguyu yasa haline getirdi. Ve ilginç olan tarafı bu hüküm Hıristiyanlar tarafından verilmemişti. Fontaine'in karşılaştığı gibi sahte mumya satıcıları etrafındaki Yahudi karşıtı hava konusunda kuşkucu olsak da, bazı Yahudilerin *gerçekten* mumya kullandığı görülmektedir. Her şeyden önce Mısırlı başhaham David ben Zimra onaltıncı yüzyıl ortalarında sorulan bir soruya şu cevabı verdiği için bundan eminiz: "İnsanlar ölümcül bir tehlike bulunmasa bile ilaç olarak *mumya* adını verdikleri ölü kişilerin cesedini neye dayanarak kullanıyor ve bunu yutuyorlar?" Bu soru ayrıca mumyanın (elbette Yahudiler tarafından) "ticarete konu edildiği" gerçeğine de gönderme yapmaktadır ve şöyle devam etmektedir: "hem de *bizim* yerleşik şeriatımızda ölü kimsenin etini yemek haram olmasına karşın". (İtalikler yazara aittir).

Sefarad Yahudilerinin halk ilaçlarında mumya kullanımı konusunu araştırırken bu metni bulan Raphael Patai, şunu yazarak devam ediyor: "David ben Zimra'nın cevabı çok uzundur". Ve şunları da ekliyor: "(cevabın) özünde... şu cümleler yer alıyor:

"Biçimi değiştiği ve ceset toza dönüştüğü için izin verilmektedir. Çünkü *mumya* her türlü baharatla mumyalanmış cesetlerin etidir". Ancak tüketileceği zaman böyle bir ceset;

> Katrana benzer bir hale gelmiştir ve katranı yemek haram değildir... Üstelik eti için değil, içindeki baharatlar için alınır; çünkü mumyalanmamış olan ölülerin etinin hiçbir tıbbî değeri olmadığı iyi bilinmektedir.[81]

Bu son sözcükler Yahudi cemaati içinde birkaç Paracelsus takipçisinin bulunduğunu göstermektedir. Ancak Mısır mumyasına ilişkin olarak ben Zimra'nın verdiği cevap açıkça Yahudi-Hıristiyan anlayışı uçurumuna köprü oluşturmaktadır. Burada bir kez daha İtalyan anatomist Carpi'nin kendi tıbbî merhemine "insanın belli bir kısmı *veya mumya* maddesinin girdiğini" belirtmesiyle karşılaştırınız.[82] Sonra bu benzerliği daha da belirgin olarak Protestan hatip Daniel Featley ile karşılaştırınız: "Sorumuz işlemden geçirilerek değiştirilmiş insan etinin tıbbî kullanımı değildir; bilinen bir kimsenin etini ağız ve dişlerimizle yemenin günah ve korkunç bir iş olup olmadığıdır..."[83] Buradaki temel nokta; ben Zimra'nın sözlerine benzemektedir: Featley, mumyanın "işlemden geçirilerek değiştirildiğini" belirtmektedir. Featley'in Mısır mumyasını mı yoksa Paracelsus mumyasını mı kastettiği kesin olmamakla birlikte, yalnızca Katolikler ve Protestanların değil, Hıristiyanlar ve Yahudilerin de tıbbî yamyamlık pratiği konusunda etkin biçimde birleştiklerini görüyoruz.

Featley'in "tıbbî" sözcüğünün, 1647 yılında üretken dinî yazar ve biyografi yazarı Thomas Fuller tarafından tekrar kullanıldığını görüyoruz. Fuller'a göre; mumya "kötü bir yiyecek" olsa bile, "iyi bir ilaç"tır.[84] Fuller'ın bundan kastı neydi? Yazar burada gelişmiş tıp taktiklerinin, yamyamlık tehlikesini yok ettiğini ima ediyor gibi görünmektedir. En azından en kaba türde yamyamlığı -yalnızca pişirilmemiş yiyecek ve kaba iştahla ilişkilendirilebilen türünü- yok edebilir.

Bir yanda ilaç -hoşlanılacak bir şey olan yiyeceğin aksine- giderilmemesi halinde üzüntü verecek bir ihtiyaçtır. Öbür yandan,

Fuller'ın gıda ve ilaç arasında kurduğu karşıtlık, kültür ve tabiat arasındaki temel zıtlığın açık bir yansımasıdır. Hayvanların yiyeceği vardır; ama ilacı pek yoktur. Her şeyden önce hayvanların ilaçlar hakkında teorileri yoktur. Bu oldukça kısa cümledeki "iyi bir ilaç" deyiminde, bir yığın güçlü fikir sıkıştırılmıştır -kadim anlayışlar, gelenek ve dinî inançların hepsi bu kısa üç kelimede özetlenmiştir. Bütün bunlar yamyamlığı (veya "kaba yamyamlığı") makul ve güvenli bir mesafeye itelememize yardım etmektedir. Fuller'ın sözleri bize Paracelsus yanlısı yaklaşımlara, özellikle de Paracelsus yanlılarının insan bedeninin ham etini "işleme yoluyla değiştirmek" üzere kullandıkları saygın, zor işleme biçimlerine hayati bir anahtar sunmaktadır.

Kimya Yerine Simya

Yeni ölmüş kişilerin cesetlerinin kullanılmasında, cesedin uygun hale getirilmesi ve sonra işleme tabi tutulması açıkça gerekiyordu. Bu işlemleri yapanlar insan organizması kimyasıyla uğraşanlardı. Elbette bu kişiler modern biyokimyacılar gibi değillerdi. Ancak Paracelsus yanlıları aslında diğer hekimlerin büyük çoğunluğundan daha fazla kimya ile ilgileniyorlardı. Daha önce gördüğümüz gibi, bu çağda kimyanın "sihir" biçimi ile oldukça bilimsel biçimleri arasında ayrım yapmak oldukça güçtü. Ölmekte olan kimsenin son anındaki nefesini alabilmek, *homunculus* üretmek veya insan ruhunun enerjilerini toplayabilmek için yapılan girişimlere bir baktığımızda, gerçekten de yapay altın üretilmesi bile bunlardan çok daha gerçekçi hayaller gibi görünmektedir.

Bu yüzden Avrupa'nın yaygın bir tıbbî yamyamlık kültürüne sahip olmadığı Ortaçağda, cesetten ilaç yapmanın başlıca savunucularının simyacılar olması bir rastlantı değildir. Kan ve kemiği ustaca ve gizli formüllerle damıtan bu insanlar için, insanın organik malzemelerinin başka bedenlere aktarılması, büyük bir meydan okuma gibi görünüyordu. Eğer temel yamyamlık tabusunu bir kenara atan bir şey varsa, o da Hıristiyan simyacıların saygın sanatıydı.

Ancak yirminci yüzyıla geldiğimizde işler değişti. Her ne kadar eski moda bilim tarihleri kimyanın, simyanın mistik bataklıklarından başarıyla çıktığını yazsa da, Irvine ve Boyle gibi insanlar öyle hissetmiyordu. Onyedinci yüzyıl biterken, simya ve kimya (bizim bakış açımıza göre), daha "bilimsel" hale gelirken, bu alanlarla uğraşan birçok kimse için hâlâ dinî kısmı ağırlık taşıyordu. Modern bilimciler gibi, Paracelsus yanlısı kimyacılar da aşırı derecede sabırlı, titiz ve hassastı. Onyedinci yüzyılda fırınların tasarımı ve kullanılan yakıt türleri sürekli ve titiz bir şekilde revize edildi.[85] Ayrıca İngiltere'de monarşinin yeniden kurulmasından kısa süre sonra, ilk mikroskop çağına girdiğimizi de unutmamalıyız.[86] Burada din ve bilim, tuhaf ve beklenmedik bir tarzda birleşiyor gibi görünmektedir. "Batınî" sözcüğü genellikle dinin mistik formlarıyla ilişkilendirilse de, sözlük anlamı "gizli"dir. Mikroskop, çıplak insan gözünden gizlenmiş bazı şeyleri ortaya çıkardı. Deneyler daha önce görünmeyen veya bilinmeyen bileşikler düzeyine inmeye başlayınca, gizli güçler ve maddeleri oldukça ciddiye alma fikri -kabaca mistik olmaktan çok- bilimsel görünmeye başladı. Webster ayrıca İngiliz bilimsel çabalarının büyük çoğunluğunun özellikle Protestan dindarlığına bulandığını ortaya koymuştur. Özellikle Püritenlerin katı ahlakının tıbbî yamyamlık kimyasına yaklaşımlarını ne kadar etkilediği merak edilmeye değer bir konudur. Bazılarına göre, (örneğin) kanın ham olarak kullanımı, kimya ve simyanın çok emek gerektiren çalışmalarıyla kıyaslandığında, çok kolaydı.

Kanın Simyası

Mikroskop ayrıca kimyasal analiz süreçlerini geliştirmeyi mümkün kıldı. Paracelsus yanlıları farklı maddelerin "yağ, tuz ve ruhlarını" ayırma girişimleriyle dikkat çekiyordu. Bu çabalar insan bedenini kapsayacak şekilde genişletildi ve özellikle kan, çeşitli kimyagerler ve hekimler tarafından damıtılıyordu. Leonardo Fioravanti'nin "kendi ürettiği insan kanının beşinci özü"nün "ölüleri canlandıracak kadar iyi" olduğu iddiasını görmüştük.[87] Fioravanti'nin açıkça inandığı üzere, bu her derde deva ilacın

başarısında, damıtma hayati önem taşıyordu. Bu arada Moise Charas, kanın yiyecek gibi ele alınamayacağında ısrar ediyordu. Eğer içilirse, midede hazmediliyordu. Ve zaten bağışçının damarlarını terk ettiği anda önemli değişikliklere uğruyordu. Ancak Charas "damıtma ve insan kanının saf kısımlarını ayırma yoluyla, en etkili ilaçlar hazırlanabilir" diyordu. Sonra da bu damıtma için çok hassas talimatlar vermeye başlıyordu: "Mayıs ayında, kızıl saçlı olmayan sağlıklı genç erkeklerden önemli miktarda kan alın". Sonra şunları yapmalısınız:

> Sonra bu kanı... topraktan yapılmış bir veya iki kaba (simya kapları) dörtte üçü boş olacak şekilde koyunuz. Sonra başlıklarını ve küçük alıcı kabı takınız. Mutedil bir ateşte tüm suları buharlaşana kadar ısıtınız. Kapta geri kalanların oldukça kuru, ancak yanmamış olması gerekmektedir. Bunun için özellikle ısıtmanın sonuna doğru ateşe büyük dikkat göstermelisiniz. Sonra kapları soğutup, bütün kaplardaki kuru kanı büyük bir beyaz kaba koyup, içine damıtılmış su ekleyin ve kapalı bir fırına koyup, kaba büyük bir alıcı kap koyarak, ilk başta yavaş sonra çok şiddetli ateşte yeniden damıtın ve bu yolla yağı olan yeni bir su elde edeceksiniz. Bu arada akışkan bir tuz ortaya çıkacak ve kapta beyaz bulut halinde bulunurken, alıcı kapta çözülecektir.[88]

Bu tarif, hem sanayi öncesi dünyada bu gibi süreçlerin tipik yoğun çabasını yansıtırken, hem de fizyolojik ve pratik değer taşıyan talimatlara içermektedir. Kanın ham maddesini çok daha az yamyamca görünen bir şeye dönüştürmektedir. Benzer şekilde Tentzel de, uygun bir şekilde işlenmesi kaydıyla bedenin ilaç olarak kullanımını kabul etmekte, ancak bir kimsenin yalnızca beslenir gibi, "insan kanını vücuduna almasını iğrenç, yararsız ve tehlikeli" olduğunu açıkça vurgulamaktadır.[89]

John Locke, 1690 yılında bu ustalık gerektiren işlemlerin psikolojik önemini, oldukça farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bazı Perulular'ın alışkanlıklarını kınayan Locke, öfkeli bir şekilde Garcilasso de la Vega'dan şu alıntıyı yapmaktadır: "Onun yazdığına göre bazı vilayetlerde, insan etine o kadar düşkünlerdir ki,

son nefesini vermesini bekleyecek kadar sabırları olmadığından, ölmekte olan adamın yaralarından akan kanları emerler". Locke bu alışkanlığın klasik Roma'da veya kendi devrinde Almanya ve başka yerlerde epilepsi hastalarının alışkanlıklarına büyük benzerlik gösterdiğinin farkında değil gibi görünmektedir. Ancak mevcut durumda asıl önemli olan, bu gibi ham tüketimle, 1660'lı yıllarda Locke tarafından gerçekleştirilen tamamen sorunsuz kan deneyleri arasındaki keskin karşıtlıktır. Boyle'un bu deneylere katılımı ve ilaç olarak hazırlanan kana ilgisini dikkate aldığımızda, kendisi de bir hekim olan Locke'un, hastalar tarafından bu deneyler sonucu ortaya çıkan maddelerden bazılarının tüketilmesi ihtimaline açık olması gerekirdi. Locke'un kendi çalışmaları yüksek oranda pişirilmiş kan kullanımını önerirken, onun faaliyetleri ile Perulular'ın faaliyetleri arasındaki fark, Perulular'ın kan ve eti yalnızca (iddiaya göre) yiyecek olarak kullanılmasıyla daha da artmaktadır: "İnsan etini halkın içinde yiyorlardı... ve savaşta esir alınan yabancılara yaptıklarını, kendi çocuklarından da esirgemiyorlardı".[90]

Birkaç yıl öncesinde Christopher Irvine, kandaki canlar ve ruh arasındaki ilişkiye özellikle temas edecek şekilde, kimyasal işlemden geçirmenin önemini tartışmıştı. Fludd gibi, "Kutsal kitaplar bize kanın canların temel savaş arabası olduğunu, ruhu kana koyarak söylemekte ve öğretmektedir" diye vurguluyordu. Ayrıca "Eğer can, ruhu bedene bağlayan bağ ise, o zaman o can, ruhun en güçlü biçimde çalıştığı yerde olacaktır" diye iddiasını sürdürüyordu. Bu birkaç satırda, Irvine ceset tıbbı hakkında, özellikle Paracelsus yanlıları tarafından çoğu zaman ima edilenleri açıkça söylüyordu: son tahlilde bu tuhaf tedavideki en güçlü katkı maddesi, ruhun kendisidir.[91] Ruh bir güç kaynağıdır ve güç bir şekilde bedene sızar ve çalışkan kimyager tarafından ele geçirilmeye hazırdır. Bu yüzden "içinde bol miktarda can bulunan ve bu canları bedene ileten... kan, kesinlikle hastalıkları tedavi etmeye en uygun araçtır". Canın insan kanında kolayca bulunacağını ekleyen Irvine, yine de şu uyarıyı yapmaktadır: Buradan hemen kanın herhangi bir mayalanma veya çürüme sürecinden geçmeden

alınıp kullanılabileceği sonucuna varılmamalıdır". Bu mayalanma sürecinin ne kadar titiz biçimde ele alınması gerektiğini vurgulayan Irvine, sonra daha çok simya literatürünün gizemli tonunu taşıyan bir "gizli" kan kullanım yöntemini savunmaya geçmektedir.[92]

Manş Denizi'nin öte yakasında, birkaç yıl sonra, insan kanı yağı daha da büyük batınî harikalar arasında yerini aldı. Çünkü Prometeus'un tanrısal güç hayallerini taşıyan yalnızca Paracelsus değildi. Fransız tabiat felsefecisi Georges Pierre des Clozets, 24 Mart 1678 tarihinde Boyle'a gönderdiği bir mektupta, simya ustalarının Nice yakınlarındaki bir toplantısından söz etmektedir. Bu toplantıda "Çinli beyefendi Pursafeda, yaklaşık yedi aylık, kan balsamı şişesinde yani insan kanı yağı içinde beslediği bir *homunculus*[i] gösterdi".[93]

Ceset Simyası: Ruh Laboratuvarı

Croll ve Schroeder'ın yaygın olarak kullanılan Paracelsus tarzı reçetesi, bize zaten en yeni ve en yozlaşmış (suçlu) cesedinin ham yamyamlık düzeyinin üzerine nasıl çıkarılabileceğini gösteriyordu. Ceset titizlikle mür ve aloe ile işleniyor ve şarap ruhunda yumuşatılıyordu. "Açık bir havada" ay ışığı altında bırakılacak ve böylece otomatik olarak bütün kozmik astrolojik etkiler ve ayın etkisinin cesede nüfuz etmesi sağlanacaktı. Nihayet, duygusal olarak parçalanmış bir cesedin ham parçacıklarından, "en kızıl toz" -insan bedeninin en günahkâr yamyamın istese bile çiğneyemeyeceği derecede damıtılmış çok soyut bir insan vücudu- haline geliyordu.

Herkes bu çok hassas reçeteyi uygulamasa da, altında yatan yarı-simyevî prensipler, insan bedeninin büyük ölçüde benzer kullanımlarına da ilham vermiş olabilir. Örneğin; 1611 tarihli Etiyopya tarih kitabında yer alan şu formüle bakınız:

> En iyi tene sahip bir esir Faslıyı aldılar ve onu uzun süre beslenme ve ilaç rejimine tabi tuttuktan sonra, uykuda iken kafasını kesip, bedeninin her yerinde yaralar açtılar ve bu yaralara tüm

---

[i] Sözde yapay yolla üretilen insan. (Ç.N.)

> en iyi baharatları koyup, onu samanla sarıp sonra bezle sardılar. Daha sonra rutubetli bir yere gömerek, üstünü toprakla kapattılar. Beş gün geçtikten sonra, onu tekrar çıkarıp, kefeni ve samanları sıyırdıktan sonra, cesedi güneşe astılar. Ceset çözüldükçe saf balsam benzeri, çok pahalı bir madde damlıyordu. Güneşte asılı iken kokusu, birçok kokunun birleşimiydi.[94]

Burada yine ("ten rengi en iyi olan") kurban, şiddet içeren bir ölümle, muhtemelen hâlâ genç ve sağlıklı iken ölmektedir. Ancak en çarpıcı olan husus, bu formülün -kısmen güneşin doğal gücünü kimyagerler tarafından kullanılan ısının bir versiyonu olarak kullanması yoluyla- özünde insan organizmasından en saf altını, harika kokusu, ölmüş ve hayatta olan Katolik azizleriyle özdeşleştirilen "kutsallığın kokususu"nu yansıtan bir balsam biçiminde üretmesidir. Buna karşın Paracelsus'un önerdiği süreç, yalnızca insan etini "kokusu olmayan" bir şeye dönüştürmekte, kesinlikle bu formülün ürettiğinden daha aşağı kalitede bırakmaktadır.

Bu anlatımın bir şehir efsanesi olarak adlandırılan olayın bir versiyonu olması da mümkündür. Çünkü Robert Fludd Kuzey Afrika'dan yeni dönmüş bir denizcinin kendisine anlattığı çok benzer bir reçeteyi işittiğini iddia etmektedir: "Bir Yahudi, gemide bir kızıl saçlı bir İngiliz denizciyi görünce, ona aşık olduğu numarası yapıp onu üç yüz sterline kendisini ona köle olarak satmaya ikna etmişti. Zamanı gelince Yahudi sahibinin kendisine özgürlüğünü vereceğini ve kurtulacağını düşünüyordu". Sonra;

> Gemi yola çıkmaya hazırdı ve denizciler köle olan arkadaşlarını almak üzere Yahudi'nin evine giderek arkadaşlarını istediler. Ev sahibi onları arka bahçeye götürdü. Orada kızıl saçlı kölenin sırtının kırıldığını ve ağzında tıkaç, boğazının şişkin olduğunu gördüler.

Yahudi şaşırtıcı bir açık sözlülükle "buna ağzına zorla soktuğu engerek yılanı ısırmasının yol açtığını" itiraf etti. Sonra kurbanı "asmış ve sıcak güneşe bırakıp, çenesinin altına gümüş bir kap koymuştu. Böylece ağzından damlayan salyadan" Yahudi "dokunan herkesi öldürecek kadar ölümcül bir tür zehir yapıyordu".[95]

Burada yine Yahudi mumya satıcısı örneğinde olduğu gibi, suçlu en gizli sırlarını açıkça anlatıyor görünmektedir ('Kızıl saçlı arkadaşınız mı? Elbette! Şu anda biz konuşurken ona işkence yapılıyor...") Yahudi mahkûmlar ve Yahudilerin Hıristiyanlara karşı işlediği cinayetler hakkındaki fantastik öykülerin bolluğu, bize bu rivayetin de bir diğer Yahudi karşıtı efsane (Fludd ve arkadaşları ne kadar inanmış olurlarsa olsunlar) olduğunu kuşkusuz göstermektedir. Fantezilerin diğerlerinde olduğu gibi, burada da durum aynıdır. Bir kez daha ceset bir tür simya ürünü haline gelmektedir. Bu olayda daha da korkunç olan yön, kurbanın hâlâ hayatta olmasıdır. Standart Paracelsus reçetelerinde olduğu gibi, mağdur yalnızca genç ve sağlıklı değil, aynı zamanda kızıl saçlıdır (Dolayısıyla kanı üstün nitelikli ve değerlidir).

Etiyopya reçetesinin tamamen uydurma ihtimali daha düşüktür. Çünkü John French'in insan organlarını ezerek çorba haline getirmesi örneğinde olduğu gibi, bazı Paracelsus formüllerinden daha tuhaf değildir. Ancak son tahlilde bu iki olayın en önemli yönü gerçek olup olmadıkları değildir. En ilginç olan husus; cesetten ilaç yapan birçok Avrupalıya bu öykülerin gerçekten *anlamlı* gelmesidir. Her iki öyküde de manevî veya kimyasal gücün insan organizması içinde atıl bir şekilde yattığı inancı egemendir. İkinci örnekte bu gücün engereklerin zehiri yoluyla biraz değiştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak "reçete" açıkça cesetten ilaç yapmanın tersine çevrilmiş versiyonudur. O dönemde, ustaları tarafından zehirin ilaca dönüştürülebileceği (ve tam tersinin yapılabileceği) anlayışı genel prensipti.[96] Örneğin; Thomas Fuller "iyi bir fiziğin zehri ilaca dönüştürebileceğini" açıklamaktadır.[97]

Fludd şunu itiraf ediyordu:

> Bütün bir adamdan, harika sağlıklı ve insanlığa yararlı manevî bir mumya yapılabilir... Ayrıca insandan manevî mumyasının tuhaf bir şekilde bozulmasıyla, dünyada daha tehlikeli ve daha kötüsü bulunamayacak bir zehir yapılabilir.[98]

Burada mumyanın etkisinin, temel gücü aynı kalmak kaydıyla radikal biçimde değiştirilebileceği ima edilmektedir. Bu güçlü

zehir, Paracelsus'un evrensel her derde deva ilaç veya hayat iksiri olan mumya fikriyle tamamen uyumludur. Üstelik kurbanın belinin kırılması mumya reçetelerinde bulunmasa da, asılan suçluların boyunlarının kırıldığı unutulmamalıdır. Daha doğrusu, canların tıbben en yararlı hale getirilebilmesi arzusuyla uyumludur. Omuriliğin canların ana iletim hattı olduğu, beyinden sinirler ve damarlar yoluyla nadide biçimde canların aktarıldığı düşünülüyordu.[99] Sözde Yahudi reçetesinin genel amacı, normal fizyolojiyi kesintiye uğratma yoluyla bu canların yönünü veya yerlerini değiştirmek gibi görünmektedir. Eğer canlar vücutta dolaşamazlarsa, Fludd'un tarif ettiği gibi "tuhaf bir bozulma şekliyle" mayalanacak veya çürüyecektir.

Bu iki öykü bize Paracelsus tarzı mumyanın dinî ve bilimsel statüsü konusunda ne söylemektedir? Potansiyel olarak bedenin doğal canlılığı (olumlu veya olumsuz anlamda) Tanrı'nın gücünün maddî indeksi olarak görülebilir. Örneğin; ezilmiş bütün bir ceset yığınından damıtılmış ve *aqua divina* olarak bilinen bir ilaçla kıyaslayınız.[100] Her şeyden önce her iki öykü de Avrupalıların 'tanrısal bilim'in doğru sınırları hakkındaki kaygılarının şifresini çözüyor gibi gelmektedir. Öykülerde yer alan Etiyopya ve Yahudi şahıslar, yalnızca ırkçılığın, yabancı düşmanlığının veya dinî bağnazlığın genel yansıması değildir. Aynı zamanda *yalnızca* bu yabancı veya şeytanlaştırılmış insanların böylesine aşırı Faustcu bir cüretle doğanın güçlerini manipüle edebilecekleri anlayışını yansıtmaktadır.[101] İlk bakışta, ceset kimyasının bu Yahudi karşıtı versiyonu, Outekalar veya Antilerin "kaba yamyamlığı"nın bir sapması olarak görülebilir. Kurban henüz canlı iken, etkin biçimde yenilmekte veya kurutulmaktadır. Çoğu zaman olduğu gibi bu Yahudi karşıtı fantezi de birçok çelişkiler içermektedir. Ayrıca insanın yaşam güçlerini bu kadar iyi kullanmaya çalışanlara kıskançlık içeren bir hayranlığın izleri görünmektedir. Her şeyden önce Irvine, Fludd'un anlattığı türde canlar ve can transferi fikirlerinden çok fazla etkilenen bir adamdı. Ve daha önce gördüğümüz gibi, canlı insan bedeninden elde edilmiş tedavi edici bir "mıknatısın" gerekliliğini oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmıştı.

Dindar Protestan simyacılar ve kimyacıların bu tür deneyleri açıkça övmediklerini düşünebiliriz. Gerçekten de Paracelsus yanlıları, genellikle hekimin dindarlığını bir öz-bilinç noktası olarak görmekte, bu yüzden kendilerini diğer daha dünyevî hekimlerden ayırmayı ummaktadır.[102] Bu gibi şahsiyetler kendilerini, dine aykırı biçimde doğal güçlerin işine karışan kişiler değil, bedenin ilâhî özünü saygıyla çeken kişiler olarak görüyorlardı. Bunu daha iyi anlamak için, maden simyasının ardındaki temel (ve genellikle unutulmuş) mantığı fark etmemiz gerekmektedir. Erken modern dönem kimyagerleri sonradan ortaya çıkan organik bitki yaşamı ile inorganik mineraller arasındaki ayrımı tam olarak anlamamışlardı. Bu çağın yazarları yeryüzünün "rahmi" veya "bağırsakları" derken daha çok lafzî anlamlarını kastediyorlardı. Çünkü Shakespeare veya Dryden döneminde, madenler bile yer altında "yetişiyordu". Madenlerin yavaş yavaş yeraltında olgunlaştığı fikri, altının aslında belli bir maden olmayıp, doğal, en mükemmel nihaî ürün, bütün metal cevherlerinin nihaî hali olduğu genel inancı haline geldi. Hatta kurşun bile yeterli zaman geçerse altına dönüşebilirdi. Bu anlayış Avrupalıların Güney Amerika deneyimi ile güçlendi. Çünkü o bölgedeki efsanevî altın rezervlerinin Guyana veya Peru güneşinin şiddetli sıcağından meydana geldiğine inanılıyordu.

Bu açıklamaların ışığında, simya tuhaf bir fantezi olmaktan bir ölçüde çıkıp, mantıklı bir hızlandırma süreci haline gelmektedir. Çeşitli cesetten ilaç yapma biçimleri de, çeşitli düşük kaliteli madenlerin hepsinin yavaş yavaş doğal nihâî halleri olan altına dönüşeceği temel modeline dayandırıldığında oldukça farklı görünmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, Mısır mumyası daha çok zamanın doğal simyası olarak görülebilir. Bu cesetler ham madenî niteliklerinden sıyrılmış, tamamen saf ve yoğun bir şekilde hayat dolmuş hale gelmişlerdir. Burada yine van Helmont'ın insan beyninin ölümden sonra "kafatası içinde tüketildiği ve çözüldüğü" anlayışını hatırlarsak, kafatasının herhangi bir yapay yardım olmaksızın, oldukça doğal bir şekilde beynin kimyasal güçlerini özümsediği sonucuna varırız. Diğer araştırmacılar

bedenin doğal kimyasal güçlerinin sunduğu ipuçlarından yararlanarak, onları aktif biçimde güçlendirmeye girişti. Fransız hekim Nicolas Lémery'ye göre; bir canı, yağı ve akışkan tozu, beyni hâlâ içindeyken taze insan kafatasından damıtmak mümkündü.[103]

Dindar simyacılar kendilerinin çok kutsal bir işle uğraştıklarını düşünüyorlardı. Ve bu maneviyat havası yalnızca (Tanrının sırlarına şeytanca müdahale etmenin karşıtı olarak) doğal süreçlere yardımcı olma fikrinden kaynaklanmıyordu. Birçok simyacı ayrıca *kendilerinin* de benzer (ve açıklanamaz) bir manevî arınma sürecinden geçtiklerine inanıyorlardı. Bu bağlamda, tipik olarak nötr, neredeyse makine benzeri bir tavrı tercih edip, kişisel niteliklerinin etkisini yok etmeyi amaçlayan modern bilim insanının tamamen zıttı idiler. Çünkü gerçek simyacı için, başarı veya başarısızlık tamamen kişinin kendi manevî haline bağlıydı.

Bir kimsenin madde dünyasına böylesine dindarca bir yaklaşımı benimsemesi için, özbilince sahip bir simyacı olması şart değildir. Örneğin; Charas hem kanın işlenmesine vurgusu açısından bilimsel davranıyor, hem de tıp ve doğaya genel yaklaşımında empatik bir saygılı tavrı benimsiyordu. Etkin ilaçların bileşiminin, ancak "kimyasal eczacılığın yardımı olmaksızın başarılamayacak bütün maddelerin tam olarak çözülmesi ve hazırlık yoluyla elde edilebilecek ustalık ve tecrübe gerektirdiğinde" ısrar ediyordu. Charas bu sözleri, "insan bedeninin... beyin, kan, yağ, saç vs. gibi gerçek ilaç niteliğinde parçalar içerdiğini" savunduğu bir pasajda yazıyordu. "Bir eczacılık öğrencisi bu insandan oluşan ilaçların düşünmeli ve nasıl hazırlanacağını anlamalıydı". Ancak bütün bunlardan önce şöyle diyordu:

> İyiliksever Yaratıcının rahmeti o kadar büyüktür ki, insanın kendi aşırı, şehvet dolu merakı yüzünden her gün kendi başına getirdiği üzücü felaketlerin... etkilerinin yumuşatılması için, kendi bedenine mükemmel ilaçlar koyarak, onu başka şeye muhtaç etmemektedir.[104]

Bundan daha dindarca ve dinî açıdan mütevazı bir söz olamaz. Burada hastalığın kaynağı özünde insanın hatasıdır ve bu

hastalığa karşı sunulan cömert kaynakların hepsi, Tanrının ihsanı, tabiatın şekillendirdiği ve mimarlığını yaptığı kaynaklardır.

Katolik Azizler Protestan Bilime Karşı

Kimya ve eczacılık alanları dışındaki Hıristiyanlar için cesetten ilaç yapmanın manevî değeri neydi? Bu soruya verilecek cevaplar, bizi şaşırtıcı bir alana götürmektedir. Ayrıca bize Protestan-Katolik ayrımında insan bedenine yaklaşımların ne kadar farklı olduğunu hatırlatmaktadır.

1646 yılında yazar James Howell, o tarihte Jersey'de sürgünde olan I. Charles'ın eşi Kraliçe Henrietta-Maria'ya dalkavukça övgüler düzüyordu. O yalnızca "ölümsüz kraliçe, zamanın büyük efendisi" değil, aynı zamanda şöyle yaşatılması gereken bir tür genel ahlak timsali idi:

> Cesur adamlar mumyalamalı,
> Ve Arap balmumu veya baharatlarından daha uzun süre korumalı,
> Ve onların hatırasına mumya yapmalı,
> Hem de Libya'nın sıcak kumlarının pişirdiğinden daha sağlam.[105]

Her ne kadar Henrietta-Maria'nın kendisi mumya ile kıyaslanmıyorsa da, (mecazî olarak) mumya yapma gücü nedeniyle yüceltiliyordu. Howell'ın Mısır mumyasına mı yoksa kum mumyasına mı gönderme yaptığı açık değildir. Ancak "daha sağlam" deyimiyle -ki burada soyut bir metafordan çok, somut bir dokudan söz edilmektedir-, dizelerine tensel bir yön kazandırmaktan korkmamış olması dikkat çekicidir.

Başka bir yerde mumya söylemi hiç utanmadan Protestan söylemi haline getirilmektedir. 1691 yılında Paracelsus yanlısı Edward Taylor, kadim bir teolojik açmaz üzerinde yorum yapmaktadır: Protestan şarap ve ekmek yeme ayini esnasında, bizler yalnızca ekmeği yiyen ve şarabı içen kilise mensupları mıyız? Tüm iyi Protestanlar bilirler ki, bu ritüel artık gerçek zamanda İsa Mesih'in

bedeni ve kanında aktüel bir metamorfozu gerçekleştirmek üzere yapılmıyor. Elbette yine iyi Protestanlar bilirler ki, kuşkuya düşüldüğü anda Kutsal Kitab'ın kendisine başvurmak en iyi yoldur. Bu yüzden Taylor bütün soruyu Hz. İsa'nın son yemeğine getirmektedir. Sonra da şu önemli iddiada bulunmaktadır: Havarileri Hz. İsa'nın etini yiyip, kanını içerken, onun "somut tene bürünmüş insanlığını değil, manevî insanlığını" yani "bedeni ve kanının erdem ve gücünü, kutsal ve insan gücünü oluşturan kendi mumyasını" yiyorlardı.[106]

Mumyanın bundan daha saygın ve kutsal bir bağlamda ortaya çıkması pek mümkün görünmemektedir. Çünkü "Hz. İsa'nın mumyası"nın kaba pırıltısı, "Hz. İsa'nın ruhu"ndan çok daha kötüdür. Bu fikrin olağanüstü tarafı, Taylor'ı cesetten ilaç yapmanın manevî boyutunu mantıklı bir sonuca zorlarken görmemizdir. Ve bunu yapmak isteyen bir yazar için, Hz. İsa'nın bedeni cesetten ilaç yapmanın mükemmel bir dengidir. Her şeyden önce Hz. İsa'nın yeryüzünde vücut bulması (Hz. İsa hem insan hem kutsaldı) doktrini bütünüyle, sıradan bir insan bedeninin nihayetsiz ilâhî güçler verebilme yeteneğini yansıtmaktadır. Taylor bu şekilde mumyayı önemli ölçüde yüceltirken, ayrıca "kafatası yosununun... erdemi"ni de övmektedir:

> Arap kokuları, doğu cevherleri, Asya palmiyeleri, nar şarapları, Amerikan ananası ve en çok beğenilen diğer şeylerin cennet ürünleri olmasını, insanların ölmüş bedenlerinde gizli kalan canlılıkla kıyaslıyorum. Bunlar çürüyen dişler arasında üreyen altın dokuları ve boğulan kişilerin kafataslarında yetişen yosunlardır.[107]

Genel düzeyde bu tuhaf pasaj, Eski Ahid'deki Süleyman'ın Şarkısı'nda açıkça belirtilen canlı cesetlerin "batınî canlılığı"na benzerlik göstermektedir. Daha açık ifade edilmesi gerekirse, bu pasaj muğlak bir şekilde bu bedenin simyevî güçlerine ilişkin bir ipucunu, "çürüyen dişler arasındaki altın dokuları"na gizemli bir göndermeyi içermektedir.

Diğer Protestanlar da gizlice, mumya hakkında böylesine duygular hissediyorlar mıydı? Kesinlikle cesetten ilaç yapmayı bu

şekilde yücelten tek kişi Taylor değildi. Görünüşte, daha ateşli Protestanlar, Katolik ayinlerinin reddedilmesini, hurafe dolu karanlık ve hatadan kurtuluş olarak görüyorlardı. Ama bazıları içten içe kaybedilen tensel komünyonu (sembolik olarak Hz. İsa'nın etini yiyip kanını içmeyi) yeniden yaratma ihtiyacı hissetmiş olmalıdır. Bunu bu tenselliği diğer alanlara yansıtarak yapabiliyorlardı.[108] Mumyanın bu role ne kadar uygun olduğunu, daha önce bir ölçüde gördük. Mumya özellikle manevî güçlerin tensel olarak tüketilmesiyle, tipik olarak manevî gücün demokratik biçimde paylaşılmasını birleştiriyordu. Sözde hiyerarşik, yozlaşmış ve hurafe dolu Katolik ayinindeki rahibin yerini, kimya alanının hayırsever, çalışkan ve rasyonel deneycileri almıştı. Bu kimselerin konumu, kişisel erdemlerine bağlı olarak çok daha yüksek olabiliyordu.

Benzer şekilde ekmek ve şarap ayininin Protestan versiyonu, tabiat dünyasında var olan bu manevî güçlerin, her sağlıklı suçlunun günahkâr cesedinde de bulunacağında ısrar etmesi nedeniyle demokratikti. Bir düzeyde bu fikir, Kuzey Avrupa'nın canlı ceset anlayışından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda bu dönemde, tabiat bir bütün olarak çok daha canlı görülüyordu. Ve bu anlayışın Katoliklerden çok Protestanlar için geçerli olduğuna inanmak için bazı nedenler bulunmaktadır. Reforma tabi tutulan Hıristiyan kilisesi (Protestanlar), Katoliklerin mucizelere olan imanına özellikle karşı çıkıyordu. Görünüşte açıklanamayan, olağanüstü bir olay meydana geldiğinde, Katolik inananlar bunu yalnızca doğaüstü bir olay olarak değil, mucize -yani Tanrının, o anda, orada, maksatlı olarak gerçekleştirdiği bir şey- olarak yorumluyorlardı. Protestanlar ise, mucizeleri çoğu zaman hurafe ve uydurma olarak gördükleri için, bu olayların daha genel bir canlılığın -tek bir açık eylem (mucize) yerine dağınık doğaüstü güçlerin- ürünü olarak görüyorlardı. Bu bağlamda Katolik ayini bir tür rutin mucize iken, Protestan ayini, o anda orada bulunan rahip tarafından etkin bir şekilde gerçekleştirilmekten çok, zaten orada bulunan ilâhî varlıkları içeren bir olay olarak niteliyorlardı. Aynı şekilde öldürülmüş bir kişinin cesedinin kanaması da bir mucize değil, belli bir doğal uyarı altında canlı cesedin davranış şekli idi.

Bu gibi zıtlıklar, Katolikliğin en dindar mü'minlerin bedenlerini yüceltme eğilimi sergiledikleri zamanlarda daha da net hale geliyordu. Katolik kültüründe bunun en doğrudan örneği; ölümlerinden sonra mumyalanan azizlerdi. Geleneksel Katolik inancında, çürümeyen bir ceset, kutsallığın güçlü bir göstergesiydi. Benzer şekilde "kutsallığın kokusu" ifadesi, çok dindar, ayrıcalıklı Hıristiyanların cenazelerinin güzel kokmasını ifade ediyordu. Bunun oldukça yakın tarihli bir örneği; 2002 yılında Aziz Pius olarak aziz ilan edilen Fransisken keşiş Padre Pio'dur. Onun birçok taraftarı "cesedinin gül gibi koktuğunu" ileri sürmektedir.[109] Camporesi'nin belirttiği üzere, onüçüncü yüzyılda Ferrara'da Esteli Aziz II. Beatrice, her iki özelliği birden sergiliyordu. Daha önce gördüğümüz üzere, modern bilim, cesedin korunmasının yaygın olmasa da, doğal olduğunu önermektedir: bazı cesetler "adiposir" (kadavra yağı) olarak bilinen bir durum geliştirir ve çürümez. Dinî bakış açısından, bu olağan tabiat yasalarına aykırılık, son derece doğal ve çaba gerektirmemesi nedeniyle, daha etkileyicidir. Azizlerin olağanüstü imanları, tüm varlıklarına son derece iyi nüfuz ettiği için, ruhlarının koruma eylemi (Mountford ve tuzunu anımsayın) ölümden sonra bile sürmektedir.

Camporesi ayrıca, en mübarek Katoliklerin tabiatı yenebileceği başka yollar da sunmaktadır. Onyedinci yüzyılın içlerine kadar, bu gibi şahsiyetler yalnızca oruç tutarak değil, bilinçli dilencilerin bile reddedeceği yiyecek ve içeceklerle yaşama yoluyla nefislerinin arzularını yok ediyorlardı. Camporesi'nin işaret ettiği üzere, Joseph Copertino (1603-1663) "dilinin ucuyla dokunduğunda birkaç gün boyunca iğrenme duygusuna yol açan son derece acı ve iğrenç" bir bitkiyi yiyordu. Bu arada Carlo Severoli (1641-1712), ekmeğini ancak "durağan ve mikrop dolu bir suya" bandırdıktan sonra yiyordu. İlginç olan husus; bu eylemlerin Tanrı'nın, sonradan bilimin aşılmaz yasaları olarak görülecek olan kurallar dâhil, tüm tabiat üzerindeki nihaî kudretine imanın dolaylı bir ifadesi gibi görülmesidir. Örneğin; Copertino olayında, canın madde üzerindeki hâkimiyeti yalnızca iğrenme veya tiksinme duygusunu aşma yeteneğinden ibaret değildi. Sıradan

bir dilenci veya delinin aksine, bu aziz, en aşağı pislik dalgaları arasında yavaşça çürümek yerine, onun ötesindeki saflaşmış bir âleme geçmişti. Comperesi'ye göre, bu aziz havaya yükselebiliyor ve hatta uçabiliyordu.[110]

Bazı hallerde, imanın iğrenme duygusu karşısındaki zaferi, aslında tam yamyamlığa doğru kaymaktadır. Onikinci yüzyıl piskoposu Lincoln'lu Hugh (1140-1200) "Kuzey Fransa'da Fecampt'ta saygısını sunarken Mary Magdalene'nin kemiğinin bir parçasını ısırmakla" suçlanıyordu. Hugh bu suçlamadan hiç utanmadı. Hiç de pişman olmayan bir tonla, "Eğer ayinde Hz. İsa'nın naaşına dokunabilseydim, kesinlikle Magdalene'nin kolunu çiğnerdim" diyerek kendisini savundu.[111] Burada kutsal fikirlerle duyguların, şimdi Neaderthal insanının dünyasıyla ilişkilendirebileceğimiz bir davranış ürettiğini görüyoruz. (Elbette bazı Protestanlar, Katolik ayininin, Mary'nin kemiklerini çiğnemek kadar yamyamca olduğunu söyleyeceklerdir.[112])

Beşinci Bölüm'de, Sienalı Catherine'nin benzer bir şekilde iğrenme duygusunu bastırarak, manastırdaki herkesi uzaklaştıracak kadar kötü kokan kanserli bir rahibenin bakımını üstlendiğini görmüştük. Bu öykünün biraz daha fazlası vardır. Catherine, Hugh'un oyuk kemiği ısırmasını da geçecek bir tavır sergilemiş gibi görünmektedir. Hasta kadının bakımını yapmakla ve tümörünü bilinçli olarak koklamakla kalmayan Catherine, "iki kez ölmekte olan kadının çürüyen memesini ağzına alarak ve iltihabını içerek, iğrenme duygusunu yenmek için kendisini zorladı".[113] Bu önemli eylemler hakkında yeterince durmak için geniş zaman ve yerimiz olması gerekir. Burada kesinlikle psikotik zorlamanın (Örneğin çok daha sonraki bir dönemde Marquis de Sade'ın insan dışkısı yemekten zevk aldığını görüyoruz) güçlü unsurları yer almaktadır. Daha doğrusu, bunlar egoistçe davranışlardır; çünkü acı çeken rahibeye hiçbir somut yararı yoktur. Ve Catherine'in bazı eylemleri yamyamlık olarak kabul edilebilir. Bazılarımıza göre, onun davranışı kesinlikle yamyamlıktan (özellikle eğer tırnak veya parmak çiğneme yamyamlık olarak görülüyorsa) daha iğrençtir.

Bu öykünün çok yoğun ve kasvetli psikolojisinin tam hakkını vermeksizin, yine de bu olayı ruhun madde üzerindeki gücünün örneği olarak görebiliriz. Kurbağayı öpen masal prensesi gibi, Catherine de dolaylı olarak iğrenmenin sınırlarını sihirli bir şekilde aşmakta ve (en azından kendi fikrine göre) sefilliğin en alt tabakasını aşarak maddenin şekil değiştirdiği bir dünyaya geçmeyi başarmaktadır. Bu konuda yalnız değildir. Örneğin; Genovalı Catherine "bit yiyordu". Folignolu Angela, "cüzzamlıların yaralarının yıkandığı suları içiyordu". Yaralardan kopan bir parça boğazına takıldığında şöyle demişti: "Ekmek ve şarap ayinindeki gibi lezzetliydi". Bu gibi şahsiyetler hakkında şimdi ne düşünürsek düşünelim, kendilerinin ve çağdaşlarının onların kutsal kişiler olduğu düşüncesinde olduğunu yadsıyamayız. Hepsi de -Donne ve ölü güvercinleri kutsaması dâhil- şu kutsal kitap ifadesinden hareket etmektedir: "Saflara, her şey saftır".[114]

Peki bu durumda Paracelsus yanlısı kimyager veya mumyacı hekimlerin durumu nedir? 1628 yılında, açık sözlü ve cesur Püriten rahip Henry Burton, Protestanların bireysel vicdan konusunda uzun süre tefekkür ettikten sonra şöyle haykırıyordu: "Ölmüş azizlerinin mumyasından, yılanın ölümcül iğnesinden zehirlenen canlıları tedavi etmek için böyle bir panzehiri yaratan, Yüce Tanrıya hamdolsun".[115] Burton bu sözleri söylerken, açıkça cesetten ilaç yapmayı düşünüyordu ve Dolayısıyla "tedavi" ve "panzehir"e yaptığı gönderme tıbbî anlamdaydı. Bu satırları gören Katolik okuyucular ise, kendi mumyalanmış azizleri Esteli Beatrice'i hatırlamaktan kendilerini alamazlar. Aradaki fark nedir? Çok açık bir şekilde Burton benzetme yapıyordu. Ancak muhtemelen onun görüşüne göre meseleler şöyle görünüyordu: İster mecazi, isterse lafzî olsun, Protestan mumyası zararlıdır. Tıbbî biçimiyle hastalıkları tedavi edebilir. Manevî biçimiyle (kabaca azizlerin yaşamlarının örnekliğine göre), günah ve vicdan problemlerini tedavi edebilir.

Bazı Katolikler, Catherine, Severoli ve Copertino'nun örneklerinden yararlanabileceğini düşünebilir. Muhtemelen bu gibi şahsiyetlerin pratik "yararlılığı"na o dönemde daha az vurgu vardı.

Katolik manevî hiyerarşi içinde, sıradan mü'minlerin bu şahsiyetlere hayranlık içinde bakması daha muhtemeldir. Bu kimselerin kendilerinin de bu makama ulaşabileceklerini hayal etmeleri ihtimal dışıdır. Eğer bazı Katolik azizleri Protestanların mumyaya yaklaşımı ile kıyaslarsak, kendimizi modern dönem öncesi din ile Aydınlanma sonrası bilim arasındaki karşıtlığa bakıyor halde buluruz. Azizler, tüm tevazularına rağmen, özel ve seçkindir. Böyle bir alanda insanlık, mumyalanmış Beatrice ve uçan Copertino örneğini, ilâhî olarak ihsan edilen mucizeler olarak gördüğü bu olayları minnettar bir pasiflikle izlemektedir. Buna karşın Protestan hekimler ve kimyagerler, her türlü genç ve sağlıklı cesedin (en günahkâr katiller dâhil), çalışkan kimyager veya doktor tarafından usulüne uygun biçimde hapsedilmesi halinde, kendisine özgü bir *doğal* güce sahip olduğuna inanmaktadır. Ve bu güç pratik açıdan yararlıdır. Üstelik zaman geçtikçe, bilimin işbirliği artacak, Katolik azizliğin manevî seçkincilik ve benmerkezliliğinden daha da ileri geçecektir.

Bunu söyledikten sonra; bu olaylardaki manevî coşku haline bakarak, bu olayların "Protestan" ve "Katolik" kategorileştirmesini kolaylıkla aştığı sonucuna varabiliriz. 1628 yılında kehanet sahibi yazar ve ateşli cumhuriyetçi George Wither bu kutsal mesleği yerine getirmenin en iyi yolunu anlattığı uzun bir şiir yazıyordu. Bu şiirinde, "yeryüzündeki azizler cemaatinin" muhtemel üyeliğini, takva ile inzivaya çekilmenin yararlarıyla karşılaştırıyordu:

> Ağzımı kapatıp,
> Sabırla bekleyebilirim, cesedim mumyalaşana kadar.
> Ve (dünya beni ayartmak istese de),
> Kapımı açmaktan (sonsuza kadar) kaçınacağım.

Bu sözlerin anlamı ne olabilir? Bu mumyalaştırmanın özünde imana dayandığı ve arzulanan bir durum olduğu açıktır. Katolik ülkelerinde çürümemiş cesetlerin manen yüceltildiği birçok olayı gördük. Buna karşın Wither, henüz hayatta iken bir şekilde mumya olmak istemektedir. Genel düzeyde bu dizeler, hayattayken madde dünyasının sıradan yasalarını aşan Katolik azizleri

anlatıyor gibi görünmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, Copertino, ruhun beden üzerindeki benzer bir zaferini sunmaktadır. Aynı zamanda bu dizelerin dindarlığın Protestanlıkta anlaşıldığı şekli göstermektedir. Buradaki inziva, bazı açılardan Katolik mistiklerin inzivasından daha yücedir. Çünkü Protestanlıkta kişisel vicdana daha yüksek bir değer verilmektedir.

Ancak bu dinî inziva, kesinlikle tensellikten yoksun değildir. Wither aynı pasajda şunları da hayal etmektedir:

> Tıpkı Lut gibi,
> Beynimin babalık ettiği kızlarıyla,
> Manen ensest zina yapabilirim;
> Eğer ruhumun tüm tohumunu harcayacak bir yer
> bulamazsam.[116]

Bu kısa dizeler hem yoğun hem de çağrışım doludur. Kutsal Kitap'ta Hz. Lut kızlarıyla ensest ilişkiye girerken, Wither tuhaf bir şekilde bir tür manevî ilişki hayal etmekte, ruhu menisini ("tohumu harcamak") fışkırtmakta ve kendi dinî fikirlerini ("beynimin kızları") döllemektedir. Bu ifadeler bize o kadar tuhaf gelmektedir ki, yalnızca saçma olduğunu düşünebiliriz. Ancak böyle düşünmek, Wither'ın belgelenmiş dinî tutkusuna ağır bir haksızlık olacaktır. Bir anlamda, meni olarak yayılan ruh fikri, Paracelsus tarzı ceset tıbbıyla ilişkilendirilen insanın maddesiyle manevî gücünün kaynaşmış halde olduğu fikrini yansıtmaktadır. Ve bu satırlar ayrıca daha da hayret uyandırıcı bir ihtimali akla getirmektedir. Bazı kimseler son tahlilde mumyanın gücünü insan ruhundan aldığına inanmaktadır. Wither da bu batınî yönünün klostrofobik yoğunluğunu hissediyor gibi görünmektedir. Protestan ruhunu tenini doğal olarak canlarla o kadar yoğun biçimde doldurmaktadır ki, bazı batınî kutsal yollarla bedeni gerçekten "mumyalanmaktadır".

Bu mumyalanma aynı anda hem zihinsel ve manevi hem de son tahlilde *fiziksel* bir süreçtir. Etiyopya formülünde kullanılan ceset, efsanevî denizcinin cesedi, kum fırtınası ve darağaçlarında boğulan cesetlerde, ten ve canlar, Wither'ın manevî inzivasının

fizyolojik yoğunluğu ile şartlandırılıyordu. Bazı asarak idamlarda olduğu gibi güçlü bir imanla içe bakış, bir tür manevî cezbeyi başlatmaktadır. İroniktir ki, bu durumu pek "cezbe" (ecstasy) olarak niteleyemeyiz. O dönemde "ec-stasy" bir beden dışına çıkma deneyimi idi ve Copertino gibi Katolik mistiklere atfediliyordu. Tipik bir batınî Protestan olan Wither'ın bedeni dışına kaçamadığı için, ruhunu en küçük beden deliklerinden dışarı uçurmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu durum tıpkı cinsel hazzın etkilerini en ince sinirlerine ve parmak uçlarına kadar titreyerek hissetmek gibi değil midir?

Bu durumda en ateşli Protestanlar zaman zaman, bilerek veya bilmeyerek, Katolik dindaşlarıyla el ele vermektedirler. En azından söylemsel olarak, Wither'ın cinselliği, Catherine veya Angela'nın hasta insanların pis kokan iltihap ve yaralarını yüceltmesi gibi, yücelttiği söylenebilir. Ancak sonraki yıllarda, özellikle Protestanlar bedeni daha soğuk bilimsel bağlamda görmeye başladılar. Çünkü Aydınlanma tıbbı, bedenin dinî sihrini yavaş yavaş yok etti.

Son iki bölümde, cesetten ilaç yapma geleneğinin Hıristiyan Avrupa'da bu kadar uzun süre hayatta kalmasına yardım eden belirgin maddî şartları ve kozmolojiyi ele aldık. Şimdi ise bu geleneğin uzun süren gerilemesini ele alacağız. İlk başta, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda tıbbî yamyamlığa karşı yavaş yavaş başlayan hafif düşmanlığa, sonra 1750 yılı civarında başlayan güçlü düşmanlığa bakacağız. İlginç olan husus, bazı faktörlerin bu zaman dilimi boyunca sabit kalmasıdır. Bunlar doktorlar ve tıptan uzaklaşma ve zaman zaman sizin de ilaç yapılabileceğiniz inancıdır.

YEDİNCİ BÖLÜM

KAFA KARIŞIKLIĞI VE MUHALEFET

Onsekizinci Yüzyıl Öncesi

İki asırdan fazla bir süre boyunca, Avrupa Hıristiyanları insan eti, kemiği, beyni ve kanını yiyip içti. İnsan yağını romatizmalı ve gut hastalığı bulunan eklem yerlerine, kanserli yerlere ve çiçek hastalığının yüzde bıraktığı izlere sürdüler. Bazıları insan dışkısı yiyip, idrarını içtiler. Karanlık bir tedarikçiler ağı, gemi kaptanları, mezar soyucular, cellatlar ve anatomistler, beden, kan, kemik ve yağ temin etme işini yürüttüler. İngiliz askerler ve yerleşimciler İrlanda topraklarını ele geçirirken, bir kısım insanlar gizlice yosunla kaplanmış kafataslarını (bazen yerlilerden çok işgalcilere ait olanları) yağmaladılar. Doktorlar, kimyagerler ve cellatlar, insan kemiklerini, kafatasını, beyni ve sinirleri, hekimler ve müşterilerin istediği çeşitli biçimlerde kestiler, doğradılar, parçaladılar ve ezdiler. Huron, Tupinamba veya Wari'nin küçük ölçekli kabile ritüelleri, eğitimli Hıristiyan insan yiyicilerin sistematik, yarı bilimsel kararlılığı ile nasıl boy ölçüşebilirdi? Buraya kadar yaptığımız incelemelerden, iki asır veya daha uzun süre boyunca erken modern dönem dünyasının gerçek yamyamlarının kimler olduğu konusunda pek kuşkumuz kalmadı. Bu yamyamlar

Latince okuyup yazıyor, ipek giysiler giyiyor, dinî konuları tartışıyor, birçoğu Batı sanatının en ünlü tablolarını yapıyor ve Hıristiyanlık âleminin en hayranlık uyandıran saraylarını, katedrallerini ve kiliselerini inşa ediyorlardı.

Peki bu durum ne zaman ve hangi nedenle sona erdi? Bunlar kolay sorular değildir. Ayrıca muhtemel cevapları kafa karıştırıcıdır. Bu cevaplar, en azından eğitimli ve ayrıcalıklılar açısından, Avrupa kültürünü birçok yönünden özünde modern hale getiren sosyal ve zihinsel değişimleri içermektedir. Hurafelerle alay edilmeye başlandı. İğrenme ve kibarlık daha yaygın hale geldi. Tıp kendisini gittikçe daha bilimsel ve aydın bir alan haline getirdi. Hekimler imajlarını düzeltmeye, şimdi normal saydığımız güçlü "tıp mesleği"ni oluşturmaya koyuldular.

Bu değişimler bizi onsekizinci yüzyıla getirdi. Bazı yönlerden onyedinci yüzyılda cesetten ilaç yapmaya yönelik dolambaçlı, şifreli düşmanlıklar da aynı derecede şaşırtıcıdır. Çünkü bu tavır halkın tıbba yabancılaşmasının ilk habercisidir. Sonradan bu yabancılaşma, tıp amaçlı mezar soyguncuğundan, yirmibirinci yüzyılın Gunter von Hagens'in anatomik sergileri konusundaki tartışmalara kadar tüm alanlarda aralıklı olarak görülmeye başladı.

İlk Muhalefet

Açık Düşmanlık

Birinci Bölüm'de hem bitki uzmanı Leonhard Fuchs hem de sihirbaz Henricus Cornelius Agrippa'nın cesetten ilaç yapmayı kınadığını görmüştük. Fuchs, "yamyamlığı kabul etmediği sürece, hangi insan bu ilacı lanetlemez?" diyen seçkin düşman azınlık içinde yer alıyordu.[1] Bu suçlama şimdi bize ne kadar doğal görünürse görünsün, o dönemde çok nadir görülüyordu. Fuchs'un düşmanlığı doğrudan iken, Agrippa'nın düşmanlığı biraz daha dolaylı idi. Bir düzeyde, Agrippa'nın birçok yönden devrine göre olağandışı bir şahsiyet olduğunu göz önünde bulundurmalıyız. Örneğin; yaygın kadın düşmanlığı çağında, kadınları

savunuyordu.[2] Üstelik Agrippa'nın sözlerinin genel bağlamı hayli eğiticidir. Tam olarak şunları söylüyordu:

> Bizi en kolay bulunanın, tuhaf ve çirkin ilaçlar olduğuna, bunlar olmadan sağlık olamayacağına ikna eden bazı soyguncu şarlatan doktorlar var. Deneylerini zavallıların canı pahasına yürütüyorlar. En zararlı böcekler ve sürüngenleri ilaçlarına katıyorlar ve sanki diğer tüm ilaçlar kusurluymuş gibi, insan yağını baharatlara bulayıp mumya adını verdikleri insan etini kullanıyorlar. Tabiatı cezalandırır gibi, insanların bu ilaçları yemelerine neden oluyorlar.

Burada Agrippa, doğrudan cesetten yapılma ilaçlara saldırmak yerine, insan yağı ve mumyayı "tuhaf ilaç" örneklerinin ön kötüleri olarak saymaktadır. Bu tür maddelere duyduğu antipati o kadar büyüktür ki, birkaç satır öncesinde şunları yazmaktadır: "İnsanların genel sağlığı ve İngiliz Uluslar Topluluğu'nun sağlığı için, korsanlar tarafından getirilen ve halkın zararına akıl almaz fiyatlarla satılan tüm egzotik ilaçların kullanımını yasaklamak yararlı olacaktır".[3]

1538 yılında İtalyan filozof ve hekim, Brescialı Aloysius Mundella, çok yalın bir şekilde cesetlerin tıbbî kullanımının "berbat ve tiksindirici" olduğunu savunuyordu.[4] Diğer birçok kimse bundan daha sakin ve geniş görüşlü idi. Örneğin; Conrad Gesner'ın *Treasure of Euonymus*'unu ele alalım. 1559 yılı tercümesinde Albertus Magnus'un kan damıtma formülüne yer verilmektedir. Yazarımız (Bir editör değil de Gesner'ın yazdığını varsayalım) sonra şunları eklemektedir: "Her ne kadar akıl ve deneyimler bizi buna doğru sürüklese de, insanlar için insan kanı yapılmasına ne ben izin verebilirim ne de din buna izin verir. Özellikle de diğer birçok ilaç varken". Gesner'ın önce bu reçeteyi ayrıntılı olarak anlatıp, sonra bundan rahatsız olduğunu söylemesi biraz tuhaf gelmektedir. Buna şiddetle karşı çıkan birisinin, düşmanlığını belirterek başlaması ve ayrıca böylesine yamyamca bir formüle çok fazla yer vermekten kaçınması gerekirdi. Daha da önemli ve ayrıca fikir veren husus, Gesner'ın "akıl ve deneyimi", "dinin" karşısına yerleştirmesidir. Dinin ağırlığını reddetmesek de, bazı okuyucular

Gesner'ın neredeyse akıl ve deneyimin emirlerine uyma yeteneksizliğinden dolayı özür dilediğini hissedebilirler. Benzer bir kaçamak ifade tarzı birkaç satır sonrasında da görülmektedir. Orada yazar diğer üç yazarın kanın tıbbî alanda kullanımına ilişkin sözlerini nakletmekte ve "kanlı canlı genç erkek" kanını damıtmak için yedi satırlık bir tarife yer vermektedir. Sonra da cerrah Hieronymus Brunswick'in "insan dışkı suyu ve dışkısını... karıştırarak muhteşem şeyler" başarmakla tanındığına dikkat çekmektedir. Yalnızca bir noktada aniden yükselmektedir: "kalbim bu tür ilaçlara karşı çıkıyor ve onlardan tiksiniyor".[5] Bu üç giriş sözcüğündeki içgüdüsel iğrenme ile sergilenen) duygularının tüm gücüne rağmen, Gesner'ın kendisini azınlıkta hissettiği, bu yüzden son derece iğrendiği formülleri nakletmeyi bir zorunluluk olarak gördüğü açıktır.

Montaigne "Yamyamlar Üzerine" başlıklı 1580 tarihli makalesinde, Yeni Dünya yamyamlığını Avrupa'nın cesetten ilaç yapması ile karşılaştırarak, Avrupalıların ikiyüzlülüğüne saldırmaktadır. Din Savaşları'nda çok daha ağır şiddet olayları yaşandığını belirttikten sonra, şunları eklemektedir: "Hekimler, sağlığımız için mevcut her türlü bileşim arasında, ister içme veya yeme yoluyla, isterse haricen kullanım için (insan bedenini) kullanmaktan korkmuyorlar".[6] "Her türlü bileşim" deyimi, insan eti dışındaki bir maddeyi ifade ettiği gibi, bir kaçını da ifade ediyor olabilir. Birçok yönden sıradışı olan Montaigne'in, cesetten ilaç yapmanın kendisine doğrudan saldırmaktan çok, Avrupalıların çifte standardı ile ilgilendiği açıktır.

Bu aşamada böyle bir girişim kesinlikle başarısız olacaktı. Çünkü hemen hemen aynı dönemlerde ufku açık Frenchman, "Sanki yaraları iyileştirmenin başka bir yolu yok gibi, aptalca ve zalimce Mısır'ın en aşağı insanlarının ve asılmış kişilerin etlerinin ezilmiş ve çürümüş parçacıklarını yemek zorunda bırakılıyoruz" diye isyan ediyordu.[7] Uygulamacılar ve hastaların mumyaya verdikleri olağanüstü desteğe rağmen, Ambroise Paré diğer ilaçların daha insanî ve daha etkili olduğuna inanıyordu. "7 Haziran 1582 tarihinde, kadın şapkası satıcısı Mathurin le Beau'nun yirmialtı

aylık oğlu"nun üzerinden caddede "üzerinde beş beyefendi bulunan bir at arabasının tekerleği geçtiğinde" daha zayıf bir şahsiyet popüler baskılara boyun eğebilirdi. (Biz modern hastalar olarak ancak şimdi neden iki yaşında bir çocuğun caddenin ortasında emeklediğini soracak kadar naif olabiliriz). Paré'in anlattığına göre, seyirciler;

> Arabacıya bağırdılar; o da atlarını durdurup arabayı geri çekti ve bu arada tekerlek tekrar çocuğun üzerinden geçti. Çocuk ölmüş ve ezilmiş olduğu düşünülerek babasının evine taşındı. Çocuğu tedavi ettirmek için hemen beni çağırdılar. Dikkatlice muayene ettiğimde, vücudunun hiçbir yerinde kırık veya çıkık bulamadım. Hemen bir koyun getirmeleri için Paris kapısına adam gönderdim. Koyunun derisinin soyulmasını sağladıktan sonra bebeğin vücudunu gül yağı ve mür ile ovup, çıplak olarak sıcak koyun derisine sardım. Kanın vücutta pıhtılaşmasını önlemek için mumya yerine sirke su karışımı (Oxycrate) içirdim. Ayrıca anneye en azından dört beş saat boyunca çocuğun uyumasını engellemesini öğütledim. Böylece kan vücutta çok fazla dolaşmayacaktı. Annesi de bunu yaptı. Ayrıca ezik ve çürükler için bitki ve merhem karışımı hazırlayarak, oradaki kanı temizledim.[8]

"Oxycrate", Agrippa'nın da onaylayacağı basit bir su ve sirke karışımıydı. Paré'in onu kullanması dikkat çekicidir. Son derece deneyci bir hekim olarak, yalnızca verili hastalık veya yaralanmaya karşı işe yarayabilecek şeylerle ilgileniyordu. Ve mumya burada işe yaramazdı. Bundan emindi; çünkü 1585 yılında mumyayı "yüz kez" denemiş, ancak başarı elde edememişti. Buna karşın koyun postuna sarılı iki yaşındaki çocuk mucizevî bir şekilde iyileşmişti.

Paré, mumyanın erken dönem tıpçı muhaliflerinden birisi olarak dikkat çekicidir. Mumyaya saldırısıyla "iyi ilaç" ve "kötü gıda" arasındaki dolaylı ayrımı şaşırtıcı biçimde önemsiz hale getirmekte, Mısırlıların ölülerini "canlılara yiyecek ve içecek olmaları" için mumlamadıklarını vurgulamaktaydı.[9] Yine de Paré, mumyanın etkili olması halinde, savunucularının "bu yaptıklarını barbarca

insanlık dışı davranış olmaktan çıkaracak bir bahaneleri olabileceğini" belirtmektedir.[10] Bu ifade ve tekrarlanan denemeleri, onun da iğrenmesine rağmen, işe yaradığını düşündüğü hallerde cesetten yapılma ilaçları kabul edebileceğini göstermektedir. Monsenyör Christophe des Ursins'in 1580 yılında geçirdiği bir havale sonrası isteksiz Paré'den mumya istediğini görmüştük. Ayrıca Paré'in muhalefetinin netleşmesinin ne kadar uzun süre aldığını da hatırlamalıyız. Yalnızca birkaç yıl öncesinde, 1575 tarihli *Works* adlı eserinde, "hekimlikte yararlı" maddeler olarak hâlâ "*cranium humanum*, yağ, kan, et ve ilik"e atıf yapıyordu.[11]

1604 yılındaki ölümünden bir süre önce, hekim Thomas Moffett Birinci Bölüm'de yer alan cesetten ilaç yapmanın klasik biçimlerine saldırmakla kalmıyor, aynı zamanda Ficino'nun daha yakın tarihli tavsiyesine de karşı çıkıyordu.

> (O diyor ki) genç ve güçlü bir kadının sütü, yaşlı erkekler için güçlü bir iyileştiricidir; ama insan kanı likörü çok daha iyidir... Hangi yasayla, hangi mantıkla, hangi durumda bu yamyam diyetini keşfetti? Amerikalılar ve barbarlardan öğrendiğini kabul edelim... ama genç insanların kanındaki hayatı çekip almak, her türlü insanî ve Hıristiyan kalpten çok uzak yöntemlerdir.

"Fransa Kralı IX. Charles'a atıfta bulunarak devam ediyor: "(O) ölümünden önce cüzzamından dolayı en kanlı ölümle banyo yapmıştı". Moffett bu tür ihlallere karşı Tanrının hükmünü tartışmasız ortaya koymaktadır.[12] Ayrıca Ficino'nun kan tedavisine nadir "yamyamlık" yaftasını vuruyordu ve bunu da Protestanlığa puan kazandırmak için yapmıyor olması önemlidir. Empatik olarak sözkonusu İtalyan'ın yalnızca "en ünlü bilgin" olmayıp, aynı zamanda "iyi bir Katolik kabul edilmesi"ne üzülüyordu. Moffett biraz daha uzun yaşasaydı, kendi monarkı I. James'in, 1623 yılında Mayerne tarafından gut hastalığı için verilen cesetten yapılma ilaçları reddederek, döneminin bunu yapan nadir hastalarından birisi olduğunu hayranlıkla izleyebilecekti.

Moffett'ın burada kendi Paracelsus yanlısı eğilimlerinden etkilenmemesi gibi, İspanyol yazar Francisco de Quevedo (1580-1645)

benzer şekilde simyadan etkilenmemişti. (1606 ila 1622 arasında yazdığı) *Visions*'lardan birinde şunları yazıyordu: "Büyük bir salon, bol bol sülfür kokuyor. İçinde şeytanların bile yaptıkları saçmalıkları anlayamadığı için sorun yaşadığı simyacılar", "hep birlikte yedi gezegenin adını verdikleri metalik maddelerden" söz ediyorlar ve "bacaları ve potaları... madenler, dışkılar, insan kanı ve damıtılmış toz dolu". Her ne kadar bu satırlar doğrudan simyaya saldırı niteliğindeyse de, Quevedo'nun tıbbî yamyamlığa karşı duruşunda kuşku yoktur. Aynı eserin başka bir yerinde oldukça yalın bir şekilde "mumya adı altına gizlenmiş, dehşeti ve iğrenmesi yok edilmiş... insan yağından yapılma ilacı yüklenmiş" hekimleri kınamaktadır.[13] Quevedo yamyamlardan söz etmese de, hekimleri oldukça açık tanımlamaktadır ve onun tercümanı da -olağandışı bir biçimde- o tarihte yeni bir terim olan "iğrenme"yi kullanmaktadır. Fransa'da seyyahımız Leblanc (1640 yılından bir süre önce yazarken) Mısır mumyası konusunda hiçbir kişisel muhalefeti olmasa da, "bazıları ilaç olarak kullanımını onaylamıyor" diyordu.[14]

1630'lu yılların başlarında İngiltere'de din adamı William Foster ve hekim James Hart yara akıntısının yamyamca kullanımı konusuna saldırıyorlardı: "asılmış bir hırsızın kafatasından alınan yosun... insanın yağı... insanın bedeninden alınmış sıcak kanı... büyük bir hurafe inancı ile toplanmakta ve birleştirilmektedir". Foster "hurafe" suçlamasını "bu ilaçlarla tedavi yapanlar merhemlerini tanrılaştırarak, kendi yaptıkları küçük bir yağlı merhemlerine, yalnızca Tanrıya uygun olan özelliği atfederek putperestlik yapıyorlar" diyerek savunuyordu. Ayrıca bu tedavilerin fiilî etkilerine ("genellikle bu tür şeylerden zevk alan") şeytanın müdahale ettiğini ileri süren Foster'ı, Hart şu uyarıyla destekliyordu: "Şeytan başından bu yana insan kanına susamıştır".[15] Bu yüzden Hart, şeytanın "yardımcılarına yalnızca kandan değil, insan bedeninin diğer kısımlarından da alınan birçok ilaç yapmalarını önermiştir ve "sihirbazlarımız aşırı saf öğrencilerine hâlâ bunları öğretiyorlar" demiştir.[16] Bu şiddetli saldırıları görünce, bu yazarların yara akıntısına yönelik daha genel muhalefetten ve

(Foster örneğinde) Faustcu kibirden destek almaksızın cesetten yapma ilaçlara saldırıp saldıramayacaklarını merak ediyoruz.

Kafa Karışıklığı

Bu öykünün başlangıcında, Thomas Nashe'ın kendi türettiği tuhaf "*mummianized*" terimini savunduğunu görmüştük. 1594 yılındaki yazısında, "mumyanın bir şekilde (muhtemelen genel kamuoyu açısından) belirsiz" olduğunu savunurken, terimin "hekimler ve onların tedarikçilerine... son derece tanıdık geldiğini" belirtiyordu.[17] On yıl veya daha uzun bir süre önce Mısırda bir seyyah bir Kahire piramidinden mumyaların çıkarılmasını izlemişti. "Bu ölü bedenler" diye yazıyordu sonradan, "hekimler ve eczacıların istemediğimiz halde bize yutturdukları mumyalardır".[18] Bu yazara göre, Mısır mumyalarının antik çağa ait olduğu kesin değildir ve haham ben Zimra kimseyi bunların insanlığın ötesinde yeni bir maddeye dönüştüklerine ikna edememiş gibi görünmektedir. Bunlar tipik "ölü bedenler"dir. Ama anonim seyyah son tahlilde tıbbî otorite karşısında sinmiştir ve ona göre mumya "hekimler ve eczacıların *istemediğimiz halde* bize yutturdukları" bir şeydir. Bu sözler hastaların ne yuttuklarını bildiklerini göstermektedir. Eğer mumya gizlice verilen bir ilaç olsaydı, "istemediğimiz" ifadesi sözkonusu olmazdı. Buradaki önemli husus; hastanın iradesinin hekimin iradesine tabi kılındığıdır. Ve eğer hekim aldığı ücreti hak etmek istiyorsa, kullandığı ilacın egzotik ve oldukça masraflı olduğunu açıklaması gerekiyordu.

Bundan ne anlamamız gerekiyor? Nashe'in sözleriyle birlikte değerlendirildiğinde, yukarıdaki sözler hekimlerle hastalar arasında sürekli oluşan uçuruma dair paha biçilmez ipuçları sunmaktadır. Bu uçurum, çok azalmış bir halde de olsa, hâlâ aramızda durmaktadır. Doktorlar özeldir. Gerektiğinde, sinirleri alınmış, tamamen tarafsız olabilirler: Kendi iyiliğiniz için bunu yapmalısınız... Bu biraz canınızı yakacak, ama tamamen sizin iyiliğiniz içindir. Bu olumlu haliyle bile, aradaki mesafe veya uçurum belli bir gerilimle doludur. Ancak zaman zaman bu uçurum tamamen olumsuz hale de dönüşebilmektedir. Tarihsel olarak olumsuz

uçurumun en güçlü örneklerinden bazıları, sıradan bir insan olarak tıbbın yararlanıcısı değil, somut malzemesi haline gelme riskinden kaynaklanmaktadır.

Bazı yazarlar bu uçurumdan çok erken tarihte söz etmeye başladı. 1606 yılında Thomas Dekker, onaltı yaşında bir bakire kızı avlamaya çalışan antik çağdaki bir eş adayının hicvini yapıyordu. "Bu adam altmış kıştır donmuş değerli parmaklarını... nefesiyle ısıtıyor... sonra bir çöp dağını taşıyor; bedeni mumyadan daha kuru ve aklı cehaletin kendisinden daha cahil".[19] Dekker'ın yaşlıları kuru mumyaya benzetmesi, monarşinin yeniden kurulduğu dönemin çok popüler bir şakasıydı. Ancak Dekker'ın kendisi de, Jonson tarafından aynı gerekçeyle alay konusu yapılıyordu. Yazar *Volpone* (1605) adlı eserinde özellikle az gözlü ve vicdansız karakter olan Mosca ve Corvino'dan söz etmektedir. Bunlar yorulmak bilmeden etraflarındaki herkesi, aynı derecede itibarsız (ve yaşlı) avukat Voltore dâhil olmak üzere dolandırıyorlardı. Mosca bu akbaba avukatı tam olarak sömürdükten sonra, Corvino ile birlikte "zaten yarı yarıya toza dönüştüğü için" avukatı "mumya yapılmak üzere satmayı" öneriyordu.[20] Voltore için çok fazla sempati duymuyorsak, bu üçkağıtçı kafadarın, Mosca ve Corvino'da (ve dolayısıyla mumya satıcılarında) görülen acımasız fırsatçılığın aşırı ucunu çok iyi temsil ettiğini de fark ediyoruz demektir.

Jonson, mumyacılığın bu iki popüler şahsiyetini birleştirmekte oldukça erken davranmıştı. 1613 yılında Field ve Fletcher'ın oyunu *The Honest Man's Fortune*'da bir karakter, tüccar Mallicorne'dan duyduğu korkuyu "bizim hepimizi mumya yapmaları için Mağribîlere satacak" sözleriyle dile getiriyordu.[21] Onbeş yıl sonra Robert Daborne'un 1628 tarihli oyunu *A Christian Turned Turk*'te tipik Makyavelist Yahudi patronun uşağı Rabshake şöyle ısrar ediyordu: "Şimdi beni dinlersen, sana mumya yapman için kendimi vereceğim".[22] Bu tür bir laf cambazlığı (bir kimseyi satmakla veya böyle bir akıbetle korkutmakla tehdit ederek sömürme) 1633 yılında Shirley'nin *Bird in a Cage*'inde de görülmektedir.[23] Burada kılık değiştirmiş âşık Philenzo, Dükü kendi becerisi ve azmine şu yeminiyle ikna etmeye çalışıyordu:

"Bana özgürlüğümü ve yeterli para ver... Eğer donmuş Lucrece sinesini yakacak kadar ateşli bir ruh ortaya çıkarmazsam, etimi mumya yap ve eczanelere sat".[24]

Bunlar sinirleri hoplatacak türde şakalardı. Peki anlamları nedir? Bir bağlamda Nashe'ın mumya hakkında vurguladığı hususu tekrarlıyorlardı: Hekimler ve eczacılar için mumya bildik bir madde olabilir, oysa genel kamuoyu için muğlak ve tuhaf bir konudur. Ve burada suç yine ustaca Yahudi ve Mağribîlerin üstüne atılmaktadır. Nedeni ne olursa olsun, hekimler resmin dışında tutulmaktadır. Bu rivayetlerdeki tüm atıflar doktorlar ve hastalarından çok, aracılara yapılmaktadır. Bunun bir nedeni mumyanın kendisi, tıbbî yararları nedeniyle, gerekli kabul edilirken, insan bedeninin satılmasının hoş karşılanmıyor olmasıdır. (Günümüzde olsa bu tür bir tabloya büyük ihtimalle bireysel açgözlü tüccarlardan çok büyük ilaç şirketleri girecekti).

Burada anlatılan rivayetlerin ne kadar doğru olduğunu bilmek güçtür. "Mağribîlere" satılmak, muhtemelen İskenderiye ile ilişkilendirilen sahte mumya ticaretini ima etmektedir. Ama aynı zamanda 1611 tarihli *History of Ethiopia*'da gördüğüm fantastik mumya reçetelerini de ifade ediyor olabilir. Daborne'un izleyicileri açısından, kâr elde etmek için yorulmaksızın çalışırken tüm alayları görmezden gelen bir Yahudi karakter görmek-özellikle de Yahudileri gerçek ve sahte mumya ticaretinin tekelinde elinde bulunduran kişiler olarak görürken- kolay ve doğal bir adım olabilir. Her iki halde de tıbbî yamyamlıkla ilgili suçluluk duygusunu, suçu Hıristiyan kültürüne yabancı günah keçilerinin üstüne atmak yoluyla hafifletmeye yönelik bir eğilim görülmektedir.

Bu gibi referanslar mumyanın (insanî yararlarından çok) ticarî fırsatçılığına işaret ederken, bu döneme ilişkin diğer rivayetlerde mumya konusunda hâlâ çiğ ve pişmiş, gıda ve ilaç arasında hayatî çok dar bir ayrım yapılmaktadır. John Webster'ın *The White Devil* adlı trajedisi 1612 yılında ilk kez sergilendiğinde, seyirciler öfkeli Isabella'nın Vittoria'ya küfrettiğini işitiyorlardı: Isabella;

Fahişenin gözünü oymayı,
Yirmi ay boyunca can çekişmesini izlemeyi,
Burnu ve dudaklarını kesip çürümüş dişlerini sökmeyi,
Etini mumya gibi öfkemin ganimeti olarak saklamayı;[25]

diliyordu.

1612 yılında bu son dizeler mumya kabirlerinin muhteşem antikliği ile şimdi Bucklersbury'deki eczacılarda öğütülmüş halde bulunan potansiyel olarak değeri düşmüş mal arasında muğlak gidiş gelişleri dile getiriyordu. Elbette bu muğlaklık sözkonusu pasaja uygun olsa da, oyunda bozulma duygusunu daha da ileri götüren bir başka an daha bulunmaktadır. Trajedinin başlangıcında, Gasparo dostsuz dalkavuk ortağı Lodovico'yu yakalamış, acımasızca parçalıyordu. İnsan parazitler tarafından canlı canlı yenilen Lodovico'ya şöyle deniyordu:

Peşinde olanlar seni mumya gibi yuttular;
Ve böylesine doğal olmayan ve korkunç ilaçla zehirlenip;
Seni kuyuya kustular.[26]

Cesetten yapılan ilaçları pislik çukuruna (Yakub'un "kuyusu") sürükleyen, Webter burada insan etini gıdanın çok ötesi bir duruma gelecek kadar pişirenlerin tüm emeğini acımasızca yok saymaktadır. Bu ilginç nüanslı konuşmada, mumya ne gıda ne de ilaç olmayıp, yalnızca kusmuktur. Bir düzeyde hiç kimsenin bu gayrimeşru tüketim eyleminden yarar sağlamamış olması ilginçtir. Lodovico, dolaylı olarak bir tıbbî-ticarî mala dönüştürülmüş, acımasız bir faydacılığın kurbanı yapılmıştır. Bu arada onu yutmaya çalışanlar kendi bedenlerinin bu girişime isyan ettiğine tanık olmuşlardır. İşte Webster'ın tavrını en mükemmel ifade eden bu kusma eylemidir. Burada bir yandan bütün tıp kültürü mantığının ham doğaya ironik biçimde geri döndürülmesi anlatılmaktadır. Beden anında, *doğal olarak*, ister işlenmiş, ister teorileştirilmiş olsun, özünde doğaya aykırı kalan bir şeyi reddetmektedir. Öbür yandan, ortaya çıkan sonuç kusmuktur: ham maddenin entropik, alt düzeyde, iğrenç ve (kusarak temizlenme kısmı hariç) büyük ölçüde yararsız örneği. Bu tabu tedavinin

uygun sonucu; doğanın yalnızca doğal olarak reddetmesi değil, aynı zamanda ilacı yeniden gıdaya ve sonra da gıdadan daha ham bir şeye dönüştürmesidir.[27]

Webster'ın *The Duchess of Malfi* adlı eserinde ise, Bosola, esere ismini veren kahramana, öldürmeden saniyeler önce, "sen en iyi ihtimalle bir solucan tohumu kutusu olacaksın veya bir kurtarıcı/yeşil mumya. Bu beden nedir ki? Azıcık çiğ süt/fantastik puf böreği..."[28] "Yeşil mumya" ifadesi insanoğlunun tıbbî sömürüsüne keskin ve acıma içeren bir bakış sunmaktadır. İnsanlara bütüncül bireyler değil, müstakbel ilaçlar, ancak ölümüyle olgunlaşan bir tür genelleştirilmiş ürün olarak bakışı ifade etmektedir. Ancak bu eleştiriye daha somut vurgu yapan sözcük ise "kurtarıcı"dır -neredeyse yalnızca tıp ve cerrahiyle sınırlı olarak kullanılan özgün bir terimdir. Sözcüğü "bir ilaç kutusu" olarak (1a. *Obs.*) *OED*'de aradığınızda, örnek olarak Webster'ın dizesini vermektedir. İngilizcede bu şekilde (Latinceden farklı olarak dinî bağlamlarda) kullanılan sözcük, tıpta bile nadir kullanıldığından, Webster'in deyimi, okuyucu ve izleyicilerin zihni, canlı bir insan ile yamyamca bir madde doldurulmuş bu gümüş kutu arasında huzursuzca dolaşırken, daha da güçlü bir canlılık ve gizli çirkinlik anlamı kazanmış görünmektedir. İdrake hitap eden bu dizelerde cesetten ilaç yapmanın yabancılaştırma gücü mükemmel şekilde görülmektedir: Canlı bir kadın kaynatılarak kullanılabilir bir öze dönüştürülmekte ve özel bir tıp kabına konulmaktadır. Böylece insan etinin duvarlarının yerini metalin soğuk duvarları almaktadır.

Webster'ın güldürme ve korkutmadaki dehası dikkate alındığında, mumyanın onun bile midesinin kaldıramadığı bir şey olması çarpıcıdır. Bütün bunlar diğer yazarların mumyayı manevî muciza veya gelişim olarak yücelttiği dönemde gerçekleşmektedir. Bu durum bize bir ölçüde görüşlerin de ayrışığını göstermektedir. Ancak biraz daha derinine inersek, ayrıca mumyanın aynı yazar tarafından bile çok yönlü veya muğlak olarak bulunabildiğini görürüz. Örneğin; yazar John Norden, bazı tefecilerin para hırsını kınarken şunları söylüyordu:

> Bir zalim adamın, borçlusunun kemiklerini kıracağını duymayan var mıdır? Burada etini de yamyam gibi yiyeceğini söylemekte sakınca yoktur. Zaten böyle yapmıyorlar mı? Bir yoksul borçluyu hapishanede çürümeye zorluyor, kalan eti ve kemiklerini de alacaklısına veriyorlar. O da hem kemiklerinden zar yapıyor hem de etinden mumya ve zalim tefeciler için uygun süsler, vicdanları için tatlı kokular ve kalpleri için güçlü ilaçlar yapmıyor mu?[29]

Norden, 1626 yılında bunları yazdığında, mumyanın kendi uzun şiiri *The Labyrinth of Man's Life*'ta (1614) mumyanın dizeler boyu övüldüğünü zaten biliyordu.[30] Bu dizelerde çok olumlu, yarı simyevî bir hava vardı ve Norden kendisi şiirinde de mumyayı buna benzer bir anlamda kullanmıştı: "Evler, araziler, altın veya gümüş, akılları oyalayabilir, kalbin mumyasını rahatlatabilir mi?[31]

Nordun yine mumyanın kırılgan meşruiyetine işaret etmektedir. Bazılarına göre durumu öyle iki yönlüdür ki, bir anda gelişmişlik methiyesine konu olurken, bir sonraki anda Hıristiyanlığa aykırı ihlal ve zalimlik mecazlarına konu olabilir. Bu ikinci halde, Norden dolaylı olarak yamyamlığın temelini oluşturan güçlü yayılabilirlik duygusuna dayanmakta, insan yiyen vahşilerle, sırf kötülük olsun diye sizi doğramak isteyen zenginler arasında bir köprü kurmaktadır. Ton çatışması, Norden'ın Mısır mumyası fikrine sıcak bakarken, Londra caddelerinde yanından geçmiş olabileceği insanlardan yapılanlara karşı çıktığını göstermektedir. (Bu bağlamda, erken yaşamında çok ağır bir yoksulluk yaşadığı için, yoksulluk Norden'ın iyi tanıdığı bir olgu idi.[32]) Tefecilere saldırının bir diğer ilginç yönü, bu tür zalimliklerin son tahlilde yararsız olmasıdır. Mumya yararlı olsa da, bir kimseyi hapishanede çürütmekten elde edilecek hiçbir objektif yarar yoktur.

Ancak kafa karışıklığının en güçlü örneği Thomas Fuller'dır. Daha önce gördüğümüz gibi, 1647 yılında mumyayı "iyi ilaç, ama kötü gıda" olarak tanımlayarak dengeli bir mumya savunması yapıyordu. Yüzeyde modern ilaç şirketleri bir reklam ajansına bundan daha iyi sloganı zor buldurabilir. Ancak bu ifadenin yer aldığı bağlama biraz daha dikkatli bakarsak, işler biraz karışacaktır.

İngiliz İç Savaşı'nın beşinci yılında yazan Fuller, parlamento yanlılarının bazı toprakları ele geçirmelerine şöyle saldırıyordu:

> Servetleri artabilir mi? Yiğitlik ve çalışmayla değil, ancak hile ile olabilir. Kesinlikle başka türlü olamaz. Çünkü etlerinin her parçası, insanların topraklarının cesetlerinden yapılmış mumya gibidir (iyi ilaç, ama kötü gıda). Mutlu da olamayacaklar; çünkü korkacaklar. Başkalarının enkazı üzerinde bina ettikleri servetleri, kendi zenginleri tarafından harabeye çevrilecektir.[33]

Burada mumya ile "et" arasındaki yakın bağa dikkat ediniz. Fuller mumyanın ilaç düzeyinden gıda düzeyine nasıl kolayca kayabileceğini açıkça ifade etmekte; bu yağma edilen etin yalnızca mumya olmadığını, mumyanın da son tahlilde et olduğunu belirtmektedir. Eğer bu satırlar genel olarak "Kraliyet yanlılarının bu şekilde servet kazanmaları gayrimeşrudur" anlamına geliyorsa, o zamanda mumyaya yönelik şifreli tavır da şöyle olacaktır: "İnsanoğlunu kâr elde etmek için bu şekilde kullanmak gayrimeşrudur".

Bu satırların en önemli ifadesinin parantez içinde yer alması da önemlidir. Bu parantez sayesinde Fuller'ın zihinsel süreçlerinin derin ritmini hissedebiliyoruz. Oldukça hızlı yazıyordu ve zihninde parantez içinde zaten almış olduğu bu veciz ifade birden satırlara döküldü. Burada önemli olan husus; bu konuda çok düşünmediği, formüle etmek için çok çalışmadığı ve kesinlikle anlamını analiz etmediğidir. Bunun anlamı; Fuller'ın yalnızca *geçici olarak*, hekimler ve eczacılar tarafından kısmen başarıyla propagandası yapılan bir imajı kabul ettiğidir.

Eski ve Yeni Dünya yamyamlığı karşılaştırması, yamyamlığın iyi ve kötü biçimlerinin en azından kısmen sosyal bağlama bağlı olduğunu göstermektedir: Yamyamlar diğer yönlerden de "vahşi" veya "medeni"ler miydi? İç Savaş'ın sosyal entropisi içinde Fuller'ın bütüncül yaklaşımı, sıradan yamyamlık duygusuna yöneliktir. Fuller'ın parlamento yanlılarının toprakları işgal etmesini lanetlemesinin özel bir nedeni vardı. W. B. Patterson'ın işaret ettiği üzere, Fuller, Dorset'teki gayrimenkulünü 1646 yılında

kaybetmiş ve sonrasında çeşitli arkadaşları ve hamilerinin yanında ve Siyon Koleji dinî vakfında yaşamak zorunda kalmıştı. Patterson'ın ilave ettiği üzere, *Good Thoughts in Worse Times* -"iyi ilaç" ifadesinin yer aldığı pasaj bu eserdeydi- "umutsuzluğa yakın bir kuşkulu ruh halini" gösteriyordu.[34] Bu bağlam tek başına Fuller'ın tamamen kişisel olan bir şeyden dolayı huzursuz olduğunu göstermemektedir. Bize daha çok mumya algılarının güç hiyerarşisindeki kendi konumuna bağlı olabildiğini göstermektedir. Bir kez kurban gibi hissetmeye başladığınızda, mumya ticaretinin ilaç yapılan kurbanlarıyla kendinizi özdeşleştirmeniz çok kolay olacaktır.

Ancak Fuller'ın mumyadan rahatsızlığının tek nedeni İç Savaş olamaz. Çünkü daha savaş başlamadan önce, 1641 yılında iki kez bu rahatsızlığını dile getirmişti. "Şaka yapma" konusundaki bir dizi ahlâkî öğüt arasında okuyucularına şöyle diyordu: "Medeni İngilizler olarak, konuşmalarımızda çıplak vahşilere dönüşmeyelim... Ölü insanın etinden yapılmış mumya gibi şakalar yapmayalım. Aramızdan ayrılıp gitmiş olanları istismar etmeyelim. Çünkü onların ruhlarını kefenlerinden soymak, hatıralarına karşı saygısızlıktır".[35] Yamyamlık yapan "çıplak vahşiler" ile, tıbbî amaçla rutin olarak aynı işi yapan "medenî İngilizler" arasında bilinç altında bir tür ilişki olduğu varsayılmış görünüyor. Fuller'ın benzetmelerinin ana fikrinin şu olduğu anlaşılmaktadır: ölülerle mesafenizi koruyunuz. Onlar hakkında şaka yapmak, o mesafeyi kapatmak, mezarın kutsallığını ihlal etmek -ve az veya çok onları çiğnemek, bu mesafeyi en mutlak ve işgalci şekilde kapatmaktır. Bunu da vahşiler en korkunç düşman kabile mensuplarına yaparlardı. Benzetme yoluyla mumyanın kendisi temel sınırların ihlali, kazanç dürtüsüyle ağırlaşan bir temel tabunun ihlalinin somut hali olarak gösterilmektedir.

Aynı şekilde Fuller, *The Holy State*'de "Tiran"ın çeşitli nitelikleri konusunda bir bölüm yazmıştır. Yazara göre tiran "yoksul tebaasının kendilerine ait çileden başka hiçbir şeyini bırakmayan" kişidir. "Batı Hint Adaları'nda (Antiller) binlerce insan yalnızca iç yağı için öldürülmüş ve etleri bir kenara atılmıştır. Binlerce

insan diğer insanlar onların tek serveti olan yağlarından mumya yapsınlar diye öldürülmüştür".[36] Bu açıdan bakıldığında, doğanın tamamen faydacı bir kullanım tarzı ortaya çıkmaktadır. Tanrı tarafından insanlığın kullanımı için yaratılmış olmalarına rağmen, hayvanlar bile bu kadar dar bir bakış açısıyla, israf edilerek, sömürülerek ve yok edilerek kullanılmamışlardır. İnsanlar yalnızca bir maddî kazanç kaynağı olarak görülemez. Bu pasaj bize 1642 yılındaki toprak işgallerinin Fuller'ın eleştirisine yol açmasının mümkün olmasını anlatmaktadır. Bu eleştirinin asıl önemi, 1647 yılından gelen benzer satırlara verdiğimiz anlamı keskin bir şekilde değiştirmesinde yatmaktadır. Önceki örnekte, sonradan akla geldiği için parantez içine alınmış bir fikir, ilaç ile gıda arasında bir ayrım sözkonusu değildir. Satırlar özünde, kamu yararı tıbbî anlayışından çok uzak bir gayrimeşru kazanç, bencillik ve fırsatçılığa dair düşünceleri ifade etmektedir. Savaşın yan tesiri olarak yamyamca bir yağmanın yapılmasından çok, insanlar burada "diğer insanlar onların yağından mumya yapsınlar diye" kasıtlı olarak "öldürülmüştür". Üstelik oldukça düşmanca tavrın, daha kafa karıştırıcı olan pasajdan önce geldiği dikkate alındığında, Fuller'ın kafa karışıklığının zaman içinde görüş değiştirmekten çok, kendi içinde mumyanın statüsü veya meşruiyeti konusunda devam eden bir rasyonel tartışma gibi görünmektedir. Yani temelde bir rahatsızlık ve kararsızlık daima vardı ve bilinçaltı düzeyinde hareket ediyordu.

Fuller'ın yalnızca üç yıl sonra 1647 yılındaki kırılgan ateşkes dönemindeki ani dönüşü, bu izlenimi daha da güçlendirmektedir. Mısır'a ilişkin genel tanımı içinde, çeşitli olaylar arasında "İnsan eti olan, önce kırk gün boyunca mumyalanan ve sonra sıcak ve kumlu ülkede yıllar boyu gömülü kalan mumya unutulmamalıdır" diyordu. Ayrıca şu hususu vurguluyordu. "Korunmaları için bunca masraf ve ilgi"ye karşın, bu cesetler "mezarlarından çıkarılıyor" ve "satın alınıp, yabancı ülkelere tıbbî amaçla götürülüyor". Fuller hemen sonrasında herhangi bir bağlantı kurmaksızın patlıyor: "Bu tür ilaçlarda ne gibi bir fayda olabilir? (Samara kuşatmasında olduğu gibi) doğada ilaç kıtlığı mı var ki, insanlar

birbirini yiyor?"[37] Birden bire kıtlık yüzünden yamyamlığa geçiş, Samara'daki çaresizliği, sıradan toplumun çok farklı ilaç dünyası ile karşılaştıran maksatlı bir ironi oluşturmaktadır. Bu "doğadaki ilaç kıtlığı" mecazı, ayrıca cesetten ilaç yapmanın etkin -gereksiz yere- çare arayışında doğanın ötesine geçmek olduğunun altını daha güçlü biçimde çizmeye yaramaktadır. Bu ayrıntılar olmaksızın da pasaj yalın ama duygusal, bir ölçüde düşmancadır. Gerçekten de tondaki ani dramatik değişim, uzun süredir kısmen bastırılmış bir duygunun, aniden bilinçaltından bilince fırlamasını çarpıcı biçimde göstermektedir.

Eğer hâlâ Fuller'ın bu konudaki temel huzursuzluğu konusunda kuşkumuz kalmışsa, Yaratılış, 3:19'da yer alan "Ölümün Hakkı" başlıklı şu tarihsiz cenaze vaazına dönmemiz yetecektir: "Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin". Burada yukarıdaki ifadelerin bazı önemli değişikliklerle karıştırılmış haliyle tekrarını görüyoruz. Fuller, ölümün tüm insanî arzular ve işler üzerindeki yok edici gücünü vurgulamak için, içinde tüm en usta cerrahlar ve mumyacıların doğal çürütücü güçleri yenmeye çalıştığı bir "deney" hayal etmektedir. Bu deneyin tüm süreçlerini ayrıntılarıyla anlattıktan sonra şu uyarıyı yapmaktadır:

> Cesetleri mumyalamak için yapılan muazzam masraflar aslında onların daha hızlı bozulmasına neden oluyor. Birçok yoksul insanın cesedi herhangi bir şekilde rahatsız edilmeksizin mezarında sessizce uyurken, bazı mısır prenslerinin cesetleri haklı olarak şikayet edebilir... Neden huzurumu bozdunuz? Parmakları, elleri, kolları, ayak parmakları, ayakları ve bacakları, baldırları ve tüm bedenleri mezarından sürüklenip çıkarılıyor ve yuvarlanıp, itilip kakılarak deniz ve kara yoluyla yüzlerce mil öteye götürülüyor, eczacılar tarafından mumya olarak alınıp taşınıyor ve diğer insanların midelerine gömülüyor. Bu insanlar ilaç olarak değil, gıda olarak insan etiyle beslenen yamyamlara benziyor. Bütün bunlar Tanrının adil bir hükmüne benziyor. Çünkü Tanrının hükmünü yenmek ve bozmak için aşırı masraf ve merak ile mumyalanmışlardı... Çünkü topraksın, topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin.[38]

Tarihinin belirsiz olmasına karşın, huzursuz mezar versiyonunun 1650 yılından sonra yayınlanmış olması büyük ihtimaldir. Bunun kısmî nedeni, (nakledilenden birkaç paragraf öncesine kadar) önemli ölçüde genişletilmiş olmasıdır. Ancak hepsinden de önemlisi maksatlı ve empatik bir biçimde mumya ticareti yapanlara saygı duyulmaması düzeyini artırmaktadır. Bu olayda, zamanın Fuller'in fikrini değiştirdiği anlaşılmaktadır. "Mezarlarından çıkarılmış" genelleştirilmiş bedenlere bir göz atma yerine, şimdi özellikle "Parmakları, elleri, kolları, ayak parmakları, ayakları ve bacakları, baldırları ve tüm bedenleri mezarından sürüklenip çıkarılıyor ve yuvarlanıp, itilip kakılarak deniz ve kara yoluyla götürülüyor... diğer insanların midelerine gömülüyor". Bu sözcükler çok önemlidir. Mısır'ın yağmalanması ile Londra ve Paris'te yutulan ilaçlar arasında yeterince uzun bir boş mesafe varken, şimdi kendimizi bu antik cesetlerin mezar ile hasta arasındaki genellikle sisli uçurumu aşıracak dalgaları görmek zorundayız. Fuller takıntılı bir şekilde, mumyayı çöller, denizler ve İngiliz ülke sınırları içindeki seyahati boyunca izlemektedir. Bu tedavinin ayrıntıları, bir şekilde çitlerle uzakta tutan, halkı belli bir mesafeden fazla yaklaştırmayan hekimlermiş gibi, görünür hale gelmiştir. Yukarıdaki satırlarda, Fuller o çitleri cesaretle aşmakta ve eleştirmenleri uzakta tutan kırılgan gizem ağını saygısızca yırtıp atmaktadır.

Bu pasaja bakmanın bir başka yolu da, Fuller'ın bu kadar uzun süre uzakta tutulmasına öfkeli olduğunu, ancak 1647 yılında, bütün bu kuşkulu fenomen hakkında uygun bir propagandanın parçası olarak yazabildiğini görmektir. Bu yüzden şimdi ağır bir ironiyle, "Yamyamlar insanın etini ilaç olarak değil, gıda olarak yiyenler gibi görünmektedirler" dediğinde, önceki formülünü tamamen tersine çevirmekte, üzerine eritici bir aşağılama asidi döker gibi alaycılık dökmektedir. Fuller'ın mumya ile ilgili yazdıklarını, tıbbî yamyamlığı geçici olarak zahmetli bir iş olarak yüceltme işini, sanki fiziksel olarak büyük bir ağırlığı kaldırır gibi yaptığı ifadesiyle özetleyebiliriz. İğrenmenin ağırlığı, er ya da geç bu girişimini boşa çıkaracaktı.

İngiltere'de monarşinin yeniden kurulmasından birkaç ay önce, Sör Thomas Browne, toprak vazo kalıntılarına ilişkin arkeolojik tartışmaları içeren *Hydriotaphia*'yı (1658) yayınladı. İnsanın ölümlülüğüne ilişkin çeşitli yaklaşımlar arasında, Pitagorasçılıktan "sıradan varlığa indirgemeye ve her şeyde mevcut kamusal ruhun bir parçacığı yapmaya" kadar her türlüsü yer alıyordu. Browne Mısır mumyacılarının sanatını anlatırken, "Ruhlarının geri dönüşüne hazırlamak için bedenlerini tatlı bir kıvama getiriyorlardı. Ancak" burada da "bütün yapılanlar beyhude, yararsız ve aptalcaydı. Cambyses ve zamanın koruduğu Mısır mumyaları şimdi hırsla tüketiliyor. Mumya mal haline geldi, Mizraim yaraları iyileştiriyor ve Firavun krem olması için satılıyor".[39] Burada etkin tıbbî tedavinin vazgeçilebilir ihtiyaçları dışında hiçbir kamu yararı yoktur. Temel itici güç saf "aç gözlülük"tür.

İngiltere'de Monarşinin Yeniden Kurulması Dönemi

Açık Düşmanlık

Cesetten ilaç yapmanın popülerlik ve prestijinin zirve dönemini, Boyle ve II. Charles zamanında yaşadığını daha önce görmüştük. Ve bu dönemde bu yöntemlere açıktan muhalefet edildiği neredeyse hiç bilinmemektedir. Viyana'da kan tedavisi konusunda yorum yapan Thomas'ın oğlu Edward Browne, "birçok hekimin her zaman bu ilaçtan iğrendiğini" iddia edecek kadar ileri gitti.[40] Yine de bu durum Browne'nin kendisinin bu tedavi yöntemini suçlamasıyla aynı değildi. Eğer "bu ilaç" doğru bir şekilde damıtılırsa, ondan iğrenecek son kişi Robert Boyle olurdu. Daha önce gördüğümüz gibi, Boyle "sağlam bir gerekçesi olmasa da, insan kanından yapılan ilaçlara karşı, birçoklarının güçlü, bazıların ise aşılmaz bir tiksinme hissettiklerini" tespit ediyordu. Gerekçesi olsun ya da olmasın, bu düşmanlık Boyle'u muhtemel bir alternatif olarak geyik kanı ile deneyler yapmaya sevk edecek kadar güçlü ve yaygındı.[41] Boyle, bu hastaların kim olduğunu söylemeksizin, uygulamacılarla müşterileri arasında inatçı bir uçurum olduğu-

nu teyit etmektedir. Bu uçurumu, bu tür tepkileri kendi nazik üslubuyla reddederken ("sağlam bir gerekçesi olmayan tiksinme") aslında teyit ediyordu. İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, kan tedavisinin işe yaradığı bir kadın hastaya bu ilaç, başka bir ilaçmış gibi verilmişti.[42] Bu olayın ilginç sonuçları dikkate alındığında, Boyle'un bu ikiyüzlülüğü vicdanıyla rahatlıkla bağdaştırabildiği anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde, Lichfield'lı hekim Sör John Floyer'ın "mumya ve hayvanların diğer kötü kokan kısımları" (kafatası gibi) hakkında hiçbir etik kaygısı yoktu; yalnızca teknik düzeyde, okuyucularını "bütün kötü kokan şeylerin beslenmemiz açısından zararlı olduğu" konusunda uyarmaktadır. Bir başka düzeyde, "kötü koku"nun bu tür tedavilerden "bizi iğrendirdiğini" kabul etmektedir. Bu yüzden "özellikle kötü kokularını kokladıklarında, şiddetli bir iğrenme hissedeceklere... mumya ve hayvanların diğer pis kokan yerlerini vermekten daima kaçınmalıyız".[43] Floyer burada mumyanın maddî etkileri hakkında bazı kaygılar taşımasına rağmen, bazı hastalarının hassasiyeti konusunda Boyle benzer şekilde esprili bir yaklaşımı benimsemektedir. Bir fenomen olarak, tıbbî yamyamlığa şiddetli bir itiraz sözkonusu değildir.

Ancak bu resmî suskunluk veya suç ortaklığı, genel tablonun yalnızca bir parçasıdır. Hem Boyle hem de Floyer, sabit fikirli tıpçı seçkinlerle, kafası karışık hastalar arasında önemli bir uçuruma işaret etmektedirler. 1660 yılından itibaren bu uçurum gittikçe daha gürültülü ve tartışmalı hale geldi. Bu uçurumu çok sayıda popüler tiyatro oyununun -özellikle monarşinin yeniden kurulduğu dönem komedilerinin- aşağılayıcı alayları doldurmaya başladı.

Mumyaya yönelik bu dolaylı eleştirilerdeki keskin yükselişin, çeşitli nedenleri vardı. Ama en temelinde devrim sonrası İngiltere'nin tipik özelliği olan bir neden yatıyordu: saygısızlık. Bir kral öldürmüştük. I. James cesetten yapılma ilaçları reddedebilirken, I. Charles, cesetten ilaç yapıyordu. Cromwell'in adamlarının yalın kaba gücü, kraliyet yanlılarının şövalyece parıltısı ve ayrıcalığını yenmişti. 1660 yılına gelindiğinde, monarşi bir daha asla eskisi gibi olmayacaktı. 1668 yılında İngiltere memuriyetin

mütevazı bir kadrosu için ilan vermiş, titizlikle hazırlanmış dengeli bir iş sözleşmesini başarılı adaylar William ve Mary'ye sunmuştu. Bundan çok uzun süre öncesinde, ne kraliyet mensubu olma ne de aristokrasinin kendilerini artık ciddiye alamayacaklarını gösteren birçok kanıt vardı. Monarşinin yeniden kurulması döneminin tipik şairi, Rochester Kontu John Wilmot, yazdığı hicivde Charles'a ilişkin olarak "Asası ile penisi aynı uzunlukta"[44] şeklinde kuşkulu bir övgü yaptığında, canını kolaylıkla kurtarabilmişti. Daha monarşinin yeniden kurulmasının başlangıcında, hem Samuel Pepys hem de içgüdüleri güçlü bir köpek, Charles'ın dönüşü kutlamaları esnasında yeni durumu hemen kavramıştı: "Ben, Bay Mansell, Kralın bir uşağı, kralın sevdiği bir köpekle gidiyorduk. Köpek tekneye dışkısını yaptı; bu bizi güldürürken, beni de kral ve ona ait olan her şeyin, tıpkı diğer insanlardaki gibi olduğunu düşündürdü".[45]

Bu yeni keşfedilmiş saygısızlık, Culpeper'ın I. Charles'ın idamından hemen sonra fark ettiği üzere, tüm resmi makamlara yayılmıştı. Tıp dünyasının seçkinleri de bunun istisnası değildi. Göreceğimiz gibi, bu hicivlerin büyük bir kısmı halka açık, dönemin Londra tiyatrolarında işitiliyor ve alkışlanıyordu. Ancak monarşinin yeniden kurulmasına doğru akan, mumyanın daha önceki imajını yavaş yavaş erozyona uğratan daha sessiz bir değişim dalgası da vardı. Bu dalga ticaretti.

Kafa Karışıklığı

Ticaret her şeyi sıradan kılar...[46]

Eğer du Bartas'ın bu kısa ama veciz aforizmasını, Thomas Browne'ın acıklı özetiyle ("Mumya ticari mal haline geldi") ile karşılaştırırsak, 1660 yılı sonrası mumyaya yapılan edebî göndermelerdeki şifreli ama tutarlı yaklaşımın çok yararlı bir anahtarına ulaşmış oluruz. Browne'nin ifadesinin en ilginç yönlerinden birisi şudur: en azından yirmi otuz yıldır aşikâr olan bir konuda, ancak 1658 yılında bir yazar bu kadar yalın bir şey söyleyebiliyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, hastalarla hekimler arasındaki

uçurum zaman zaman mumyanın, bazı vatandaşlar için gizemli veya yabancı gelmesinden kaynaklanıyordu. Monarşinin yeniden kurulmasından sonraki dönem ilerledikçe, mumya da gittikçe artan oranda (özellikle tiyatro seyircileri için) tanıdık gelmeye başladı. Edebî eserlerde bu tanıdıklık çeşitli derecelerde aşağılamayla öne çıkarıldı.

Bu yeni statünün bir dizi nedeni bulunuyordu. Mumya zorunlu olarak zamanla en azından biraz daha tanıdık hale gelmek zorundaydı. Ama yalnızca kullanımıyla ilgilenenler tarafından biliniyordu. Mumyanın tanıdık hale gelmesinin başlıca yollarından birisinin, değerli bir mal statüsü kazanması olduğu bir gerçektir. Du Bartas "ticaret her şeyi sıradan kılar" sözünü söylediğinde, mumya gibi bir madde üzerinde ticaretin iki muhtemel etkisine işaret ediyordu. Bir yandan ticaret dünyasının normalleştirici, sıradanlaştırıcı güçleri, ilk başta cesetten yapılan ilaçların sırtına yapıştırılan tuhaflık veya tabu suçlamalarını yok etmeye yaradı. Bir düzeyde mumya, melas veya mürden daha rahatsız edici olmayan bir maldan ibaretti. Ancak uzun vadede, mumya o kadar aşağılandı ki, kâr ve ticaret hakkındaki hicivlerde daha sık yer aldığı bir aşamaya gelerek ("bizi mumya olarak sat" vs.), Browne'un tartışmasız dört sözcüğüyle durumu netleşti. Ve "mal haline geldi" ince vurgusunu işitmek çok fazla ileri gitmek sayılmaz. Yalnızca ticaret onaltıncı yüzyılda çok canlı olduğu için, mumya "mal haline" gelmemişti. Bu ticaretin ilk yirmi otuz yılı boyunca biraz daha muğlak olsa da, 1658 yılında mumya oldukça özel bir tarzda mal *haline geldi.* Bu aşamada örneğin 1590 yılında olduğundan farklı bir tarzda mala dönüştü. Yirmi otuz yıl boyunca hem mal hem de kısmen farklı bir yapı, bir merak ve hayranlık nesnesi idi. Ancak Browne *Hydriotaphia*'yı yazdığında, mumya bazı gözlemciler için yalnızca mala dönüştü. Uzun simya devri insan etini belli belirsiz kutsal bir hale dönüştürmüşken, ticaretin yıpratıcı asitleri süreci şimdi tam tersine çevirmişti.

Jonson özellikle 1601 yılında yazdığı *Poetaster*'da bu sürecin ilk aşamalarını çok iyi yakalamıştı. Bu eserde tüccar Albius, karısı Chloe tarafından ticarete dar bakışı nedeniyle eleştiriliyordu.

Albius'un cevabı şöyle oldu: "Beni şöyle azarlama: 'Her şeyin tatlı kokusunu al; saygı görmek isteyen tüm mallardan aynı şekilde hoşlanmalı ve kabul et ki, oade ve buhur arasında veya en kıymetli "balsamum" ve bir katran varili arasında fark yoktur". Albius "balsamum" ile kesinlikle mumyayı kastediyordu ve bununla değersiz katran varilini karşılaştırarak, yalnızca genel bir zıtlığı belirtmiyor, belki de okuyucularını Albius'un halen sıradan katranla hazırlanmış sahte mumya yaptığı veya bu mumyaların ticaretini yaptığından kuşkulanmaya sevk ediyordu. Du Bartas'ın ifadesinde "sıradan" terimi oldukça nötr bir ton ("ortak" veya "genel") taşırken, Jonson'ın, Chloe gibi Albius gibi "sıradan küçük insanlara" karşı belli bir küçümseme hissettiğini düşünebiliriz.

Albius'un gerçek yaşamdaki benzerleri, II. Charles dönemine kadar mumyayı çok olumsuz biçimde sıradan hale getirmişlerdi. Zaman zaman hiç dokunulmamış, bireylik statüsüne sahip harika bir eser olan mumyalar duyuyoruz. Kralın kendisi de "üzerinde hiyeroglif yazıları ve armalarıyla birlikte bütün bir Mısır mumyasına" sahipti. Bu mumya ona 20 Aralık 1661 Cuma günü "Whitehall'de, yakın tarihte Libya çöllerinden mumyayı İngiltere'ye getirmiş olan Kaptan Hurst tarafından hediye edilmişti". "Bir genç prensesin cesedi" olduğu sanılan bu eser en az 2500 yaşındaydı ve "bu tür eserlere meraklı seviyeli kişiler tarafından Strand'daki Essex House yakınlarında Hand and Comb işareti bulunan yerde görülebilirdi".[47] Ancak eğer bir oyun yazarı veya tiyatro izleyicisi iseniz, tavrınız bu reklamın ima ettiğinden daha az saygılı ve meraklı olacaktı. Pepys'in ilk mumyasını bir depoda gördüğünü hatırlamaksızın bile, dramatik referanslardan mumyaların artık büyük oranda alaycı hicivler ve sıradan komedilerin malzemesi haline geldiği sonucunu çıkarabiliriz.

Monarşinin Yeniden Kurulduğu Dönemde Edebiyat ve Tiyatroda Mumya

Monarşinin yeniden kurulmasından önceki dönemde, cesetten ilaç yapılması konusunda, edebiyatta önemli ölçüde kafa karışıklığının egemen olduğunu görmüştük. Ancak 1660 yılından

itibaren, tıbbî olmayan metinlerde yaklaşım bakımından açık bir kayma görülmektedir. Tiyatro oyunları, şiirler ve romanlarda karşılaştığımız bütün mumya kullanımları olumsuz niteliktedir. Ayrıca büyük çoğunluğunun komik olması da önemlidir.[48] Örnekler genellikle iki grupta yer almaktadır. Birincisi; dram karakterleri daha önceden kendileri veya diğer kurbanların mumya yapıldığı veya bu amaçla satıldığını hayal ederken, monarşinin yeniden kurulmasından itibaren, insanlar "*dövülerek* mumya yapılma"[i] riskinden söz etmeye başlamıştır. Bu ifade o kadar yaygınlaşmıştır ki, bir tür atasözüne dönüşmüş ve günümüzdeki bildik "pelteye dönüşene kadar dövme" deyiminden daha popüler hale gelmişti. Bu deyim muhtemelen bir kurbanın mumya rengini ve halini alana kadar dövülmesi -ve en radikal oranda değişmiş biçimiyle insan eti- anlamına gelmektedir.[49]

Bu dönemde başka hangi nedenle bu tehdit son derece popülerdi? Birincisi; açıkça sahip-uşak ilişkisini içeren dört dövme veya dövme tehdidi olayı; bir "bir beyefendi"den bir "aptal vatandaş"a yönelik bir tehdit ve bir de genel olarak yoksullara yönelik tehdit olmak üzere altı örnek görüyoruz. John Dryden'ın 1668 tarihli *Sir Martin Mar-All* adlı tiyatro oyununda bir karakterin uşağına şu sözlerinde mumyaya atfedilen mülkiyet ve metalaştırma dolaylı duygusunu belirgin bir şekilde görüyoruz: "Ve aklımda onu mumyaya çevirene kadar dövme fikri vardı, o benim (malım) varsayıyorum".[50] Farklı ve dolaylı bir şekilde, birçok okuyucu ve izleyici bu eylemin, ritüel haline gelmiş onurlu düello mücadelesinden çok uzak, kendiliğinden olan, onursuz bir şiddet biçimi olarak görüyordu. Mary Pix'in 1697 tarihli komedisi *The Innocent Mistress*'de bir kızgın patron bu hususu, kölesine "her ne kadar kılıcımı çekmişsem de, (onun yerine) daha alçaltıcı olduğundan, seni mumyaya çevirene kadar tekmelemek istiyorum" diyerek vurguluyordu.[51] Bu sözde tenezzüle rağmen, son tahlilde bu eğilim devrimle ölümcül bir şekilde yara alan statü sınırlarının yeniden belirlenmesi ihtiyacını göstermektedir.

---

[i] Türkçedeki "muma çevirmek" deyimiyle benzerliğine dikkat ediniz. (Ç.N.)

Suçlular dışındaki diğer insanların artık ilaç için potansiyel bir malzeme olabileceklerini sıklıkla düşünüyor olması önemlidir. Bu değişim kısmen kırklı yıllardan itibaren Paracelsus'un mumya reçetelerinin yayılmasının sonucuydu. Çünkü bu mumya örneklerinde kullanılan isteksiz bağışçılar aslında yakın tarihte ölenlerdi. Ancak bütün bu yeni söylemin en temelinde özgün bir özellik yatmaktadır. Birisini mumyaya çevirecek kadar dövmek, onları yalnızca satma tehdidine göre, o insana çok daha yakınlaşmayı gerektirmektedir. Burada özellikle "her şeyi sıradan yapan" ticaretin dolaylı etkilerini görüyoruz. Artık insanlar genel olarak mumyaya Graves gibi antik Mısırlıların kültürünü saygıyla merak edenlere kıyasla, mumyalara kendisini çok daha yakın hissediyordu. Monarşinin yeniden kurulduğu önemin aktörleri, geçmişin veya geçen zamanın saygıyla hayalini kurmaktan çok uzaktılar. Bunu başka bir şekilde ifade etmek istersek, 1660 yılından sonra, isteyen herkes mumya yapabilirdi. Yalnızca köleniz veya düşmanınıza yeterince sert bir tekme vurursunuz ve birkaç saniye içinde, eskiden yüzyıllar boyu simyanın bir anıt eser haline getirmek için uğraştığı bir eseri elinizde bulursunuz.

Bu dönemdeki bütün mumya üretimini daha da belirginleştirmenin bir yolu da -Fuller'in aksine- yazarların daha önce hekimlerin çitle ayırdıkları otorite alanlarına atlamış olmalarıdır. Bu durumda yazarlar gizem perdesini yırtmaktan çok, (iyi bir monarşi dönemi virtüözü gibi) laboratuvarın kapısını kırarak içeri girip, Mısır'dan ithal edilen mumyaları bizzat dövmeye başlamışlardı. Çünkü eğer merhem yapılacak veya sıvı içinde içilecekse, Mısır mumyasının bile dövülmesi, en azından kırıntı haline getirilmesi gerekiyordu. Zaman zaman bir yazar farkında olmaksızın, bu işlemlerin tam mekaniğini keşfetmeye yaklaşabiliyordu. Sör Peregrine Buble ("enayi boynuzlu koca" ve oyuna adını veren Thomas D'Urfey'in eşi *The Fond Husband*) ironik bir şekilde şöyle yemin ediyordu: "Benim yatağım! Yatağım benim kalemdir ve Lord Harry'ye yemin olsun ki, yatağıma bırakın girmesi, bakışıyla kirleteni, yumuğumla ezip mumyaya çevireceğim".[52] Buradaki (ezmek) fiil(i) daha gerçekçi biçimde, yalnızca yaralamayı değil,

sıvıyla karıştırılıp içilebilmesi için atomlarına ayrılacak şekilde öğütülen veya ezilen mumyanın davranışına yakın bir şeyi ifade etmektedir.

İkinci popüler kullanım ise yaşlı veya çabuk çökmüş insanı, "mumya" ile karşılaştırmayı içermektedir.[53] Mumya gibi kurumanın bir süredir deyim olarak kullanıldığını görmüştük. Daha da ilginç olanı geçmiş yirmi otuz yılın bu tür bir söylem değişimini teşvik edecek unsurlar taşımamasıydı. Daha önce savunduğumuz gibi, önceki dönem (zaman ve mekân bakımından) uzaklardan gelen mumyalanmış bedenlerin, sıradan çürüyen cesetlerin iğrenç bir şekilde istismar edilmesinden ayırmaya yardım etmişti. Burada ise şimdi örtülü olarak hem istismar edilen kişiyi hem de gerçek Mısır mumyalarını aşağılayan yeni bir kategori görüyoruz. Bu yeni kategori, her türlü cesedin yarı kutsal bir şeye dönüşme tıbbî gücünü yücelten Paracelsuscu düşünceyle taban tabana zıttır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; halk sahnesinde mumyalar olumlu anlamda antik olmaktan çok, artık olumsuz anlamda antik eserler sayılıyordu.[54]

Monarşinin yeniden kurulduğu dönem komedi tiyatrosunun söylemi, özellikle yaşlı eş adaylarıyla karşılaşan genç kadınların hissettiği dehşeti çok iyi yansıtıyordu. 1680 tarihli *The Loving Enemies*'te, genç Lucinda, bir müstakbel koca adayına "tarihin beden giymiş halinden, iskelete yazılmış gerçek tarihçe"den başka bir şey olmadığı gerekçesiyle isyan ediyordu. Babasına "Peki sonra ne olacak, bu çürümüş tarih kitabıyla yatağa mı gireceğim? Hayır, o zaten örümcek ağlarıyla sarılı halde yatıyor olacak. Bir evlilik mumyası yapmaya, eczacıların işine karışmaya ve dolabımı ilaç kavanozlarıyla doldurmaya niyetim yok" sözleriyle itiraz ediyordu.[55] 1696 yılında daha da aşağı düzeyde bir hizmetçi kız olan Ansilva, Gerardo'ya "altmışlık âşık" olduğu için tepki gösteriyordu. "Kollarıma mumya gibi kefene sarılmış olarak gelecek. Hayali bile midemi bulandırıyor..." diyordu.[56] Elkenah Settle'ın operası *The World in the Moon*'da, Jacintha yaşlı Sör Dottrel Fondlove'un yüzüne açıkça "eti ve kanı olan bir korkuluk, aşkın kâbus hali" olduğunu "kadın türü için ta elli yıl önce ölmüş" ve

"kefen ve pazene sarılmış korkuluk" olduğunu söylüyordu. Bunları da şu talepte bulunmadan önce yapıyordu:

> Neden sahtekâr avukat bana ölümü hatırlatmak istiyor?
> Kâtip ipotek belgesi mi hazırladı?
> Cerrah iskelet mi istiyor?
> Ya da eczacı bir mumya mı istiyor?
> Sen kardeşim Belzebub! Tefeci dükkânın mı var?
> Senin antik kereste depon (vücudun) hepsine yeter.[57]

Onyedinci yüzyılın sonlarında bir özel mektupta şunlar yazıyordu:

> Geçen Perşembe günü, yürüyen İngiliz mumyası, yani tekrar beden giymiş Sybil[i], yani Leydi Courtall'im, Kral Charles'in monarşiyi yeniden kurmasından bu yana çenesinde tek dişi olmayan ve Saygıdeğer Bede'nin büyükannesi sanılacak kadar yaşlı görünen kadın, genç Lisanio ile evlendi; inanabiliyor musun?...[58]

Bu satırlar cinsiyet dengesini biraz sağlamaya çalışmasının yanısıra, bu söylemin yüzyılın sonuna doğru sahnelerden sıradan konuşmalara geçmeye başladığını göstermektedir.

Yalnızca antik çağın saygın parçası şakası sık sık tekrarlanır hale gelmekle kalmadı. Yukarıdaki mektubu yazan kişi bunu cesurca ifadeleriyle gösterirken, 1689 yılında Thomas Shadwell çoktan zayıf oyun yazarlarının bayat esprilerini eleştirdikten sonra, ustaca biçimde "Oldwit" (modası geçmiş şaka) adını taktığı karısı ve kızını, "İngiltere'deki bütün Hıristiyan fahişeleri işsiz bırakacaklarını" söyleyerek azarlıyordu. "Canınız cehenneme" diye ekliyordu özellikle karısına; "Sanat seni güzel gösterebilir, ama doğal halinle bir mumyadan ibaretsin. Sana bir şaka daha. Serseri, seni şakalarla tatlandıracağım".[59] Son iki cümlede Shadwell'in kendisi ile bazı yaşıtlarının yorgun esprileri arasına ironik bir mesafe koyduğunu görebiliyoruz. Buna bütün zekâ yoksunluğuna rağmen, buradaki Oldwit'in devrinin bazı hakikatlerine işaret ettiğini ekleyebiliriz. "Sanat seni güzel gösterebilir, ama doğal halinde bir

i Antik Yunan kahin kadınına benzetiyor. (Ç.N.)

mumyadan ibaretsin" diyerek, Mısır mumyacılarının "sanatı"nın mucizevî biçimde "doğa"yı yendiği algısını tuhaf bir şekilde tersine çevirmektedir. Ancak bu görünüşte tuhaflık da -en azından monarşinin yeniden kurulduğu dönemin yozlaşmış mumyaları için- gayet uygundur. Dolaylı olarak bu hibrit varlıklar (kısmen yaşayan Avrupalılar, kısmen de antik Mısırlılar) şimdi yalnızca *doğal* yaşlanma ve çürümenin sonucuydu. Çok tanıdık harikalar devrinde, gittikçe sıradan hale gelmişlerdi.

Bu ironik tersine çevirmenin bir başka örneği, 1677 yılında Wycherley'in *The Plain Dealer* adlı eserinde görülmektedir. Burada bir dul kadın Binbaşı Oldfox'a şöyle diyordu: "Sen binbaşı, antik bir vakfın yürüyen hastanesi, sen mumya torbası... "eğer kefene sarılmasaydın" parça parça dağılacaktın".[60] Burada mumyaların çağlar boyu sağlam kalma ve dayanma özelliğinin neredeyse tamamen tersine çevrilmiş haliyle karşılaşıyoruz (Howell'ı hatırlayın: "Sıcak Libya kumlarının pişirdiğinden bile daha sağlam"[61]). İngiliz muhayyilesinde, bu dayanıklı eserler, ölümlerinden 2000 yıl kadar sonra daha önemsiz ve hatta çürümüş hale geliyordu. Bu hayali çürüme yalnızca bir veya birkaç fiziksel müdahale ile sağlanamazdı. Oysa Browne'den neredeyse yirmi yıl sonra, birikmiş bir saygısızlığın sonucu olarak ortaya çıkmaya başladı. Zamanın yapamadığını, açgözlülük yapıyordu.[62]

Popüler dehşet ikonu olarak mumyanın uzun süren kariyeri bağlamında bakıldığında, yaşlılara yönelik bu tür alaycı saldırılar oldukça ilginç görünmektedir. Kral Tutankamun'un anıtmezarını açan Howard Carter ve ekibinin uğradığı rivayet edilen "Mumyanın laneti", Karl Freund'un filmi *The Mummy* (1932) ve sonrasında devam etmiş, Mısır mumyaları ve çevresine güçlü bir esrar perdesi örtülmüştü.[63] Özellikle monarşinin yeniden kurulmasının ilk yıllarında, o yılların kışında yatıp ölmeyi reddedenlere yönelik bütün o komik şakalar yoluyla yayılan bir fısıltı vardı. Yaşlılar genç eşler veya âşıklar yoluyla, sonraki dönemlerde mumya etrafında daha çok toplanan esrarengiz özellikleri kıyısından köşesinden elde edebilmek için, uzun yıllar önce terk etmiş olmaları gereken bir dünyada hırsla arayışlarını sürdürüyorlardı.

Bu yaşlılara yönelik kınamalar yalnızca kefen ve mumya gibi şifreli mesajlarla da sınırlı kalmıyordu. Oldukça temel düzeyde, bu sahne söylemi, canlı Avrupalı ölü mumyalarla özdeşleştiriyordu. Oysa mumya ticaretinin canlı olduğu önceki dönemlerde bu durum nadiren görülüyordu. Bu dönem boyunca hastalar, en basit fizyolojik anlamda, kelimenin doğrudan anlamıyla, yuttukları ve en azından geçici olarak parçaları haline gelen mumya ile kimyasal olarak özdeşleştiriliyordu. Yine de (en ateşli eleştirmenler dâhil) hiç kimse açıkça bunu dile getirmiyordu. Monarşinin yeniden kurulması dönemi geldiğinde, mecazî olarak yaşlılar hakkındaki iyi düşünülmüş şakalar içinde tekrar tekrar dile getirildi.

Browne'ın deyimiyle mumyanın mal haline gelmesine yol açan bu yavaş ticaret ve aşinalık süreciyle birlikte, hasta ve ilacın özdeşleştirilmesi, oldukça uzun süren bir hazım ve özümseme süreci sonunda gerçekleşti. Hatta o zaman bile bu ikisinin özdeşleştirilmesi muğlak bir biçimde yapılırken, eleştiri veya suçlamalar, fiziksel yaşı itibariyle toplumun kenarına itilen veya yaşlıların nasıl davranacağına ilişkin toplumsal kurallara uymayan kişilere kaydırıldı. Ve daha önce nadiren yapılan bu özdeşleştirme artık her yerdeydi. Uzun süren insan eti yutma alışkanlığı nihayet kesin bir fizyolojik etki yapmıştı: hasta ile kaynak malzemesi karışmaya ve birbirine kaynamaya başlamıştı. Mumya da sonunda ömrünü tamamlıyordu.

Hem dövme hem de yaşlanma olaylarında, mumya söylemi, neden-sonuç arasında hassas bir dengenin kurulmasını gerektiriyordu. Bu denge şuydu: Mumya şimdi yeterince tanıdık, yeterince gizemden uzaktı ve 1660'ların sonlarından itibaren bu ilk şaka dalgasının kurbanı olmaya hazırdı. Zaman geçtikçe, bu gibi söylemler -artık yalnızca kitaplarda okunmuyor, sahneden de işitiliyordu- mumyaya yönelik tavrı ve muhtemelen genel olarak cesetten yapma ilaçlara yaklaşımı şekillendiriyor, böylece Duffett ve Dryden gibilerin ilk şakalarının doğurduğu saygısızlığı güçlendiriyordu.

Ancak bunu söylerken, (gerçek) mumya ile (diğer) mumyalar arasında bir ölçüde ayrım yapılması gerekmektedir. Mumyanın

kendisi belli pratik maksatlarla kullanılan oldukça anonim bir materyal iken, şimdi edebiyat ve tiyatroda gittikçe aşağılanırken, mumyalar önceki onlarca yıla göre daha fazla saygınlık kazanmaya başlıyordu. Hatta yaşlı "insan mumyalar" hakkındaki şakalarda bile zaman zaman mumya bir cins isim olmaktan çıkmış, mal olmaktan eser olmaya ve hatta kişi olmaya doğru ilerliyordu. Yukarıda belirtildiği gibi, bu kayma tipik olarak birisine bir şey olmasıyla başlıyordu. Bu yeni statünün tarihi oldukça hassas bir şekilde belirlenebilir. Örneğin; Duffett'in 1678 tarihli komedisi *Psyche Debauch'd*'da evlilik karşısında fahişeliği öven bir karakter şu yemini yapıyordu:

> Ademîler Mezhebini yeniden canlandıracağım; Aşk Ailesini yenileyeceğim ve evlilik köleliğini demode yapacağım; karı-kocalar, çift cinsiyetliler, bütün bir Mısır mumyası veya çift kuyruklu bir kedi kadar merak edilip parmakla gösterilecek.[64]

Burada merakın nedeni mumya değildir; "bütün bir Mısır mumyası" tarihin bu noktasında hâlâ merak edilecek kadar olağandışı bir şeydi.

1680'lerin ortalarına gelindiğinde, sanat meraklısı oyun yazarı Sör Francis Fane de böyle düşünüyordu. 1686 tarihinde, Fane, *The Sacrifice* adlı bir trajedi yayınladı. Çin'de geçen bir olayı anlatan bu eserde, yalnızca efsanevî fatih Timurlenk'in tekrar beden giymiş topal hali değil, bütün bir oda dolu mumya yer alıyordu. Timurlenk'i öldürme planı yapan Ragalzan adlı bir karakter mumya kılığına girmiş ve "taçlı mumyalar amfi-tiyatrosunda" saklanıyordu.

İzleyiciler Ragalzan'ın orada kılık değiştirmiş halde saklandığının farkındaydı; ancak çeşitli mumyalardan hangisinin Timurlenkti, kızı İrene ve generali Axalla bu harikaları, bir yerel "mumya rahibi"nin eşliğinde izliyordu. Rahip de Ragalzan'ın planına yardım edecekti. Çok titiz hazırlıklardan sonra, Ragalzan esrarengiz yarı zombi rolüne girerek mumyanın kollarını hareket ettirdi. Rahip Ragalzan'ı işaret ederek "Yüce Tzionzon, Surun Mimarı" derken, İrene "Bakıyor ve başını çeviriyor. Ah çok korkunç!" dedi.

"Bu tuhaf!" diye katıldı Timurlenk (ortama göre oldukça yumuşak bir tepkiydi). Mumya rahibi aynı şekilde karşılık verdi:

> Şaşırmayın beyefendi; bu onun için olağan:
> Sizin burayı fethetmenize gücenmiş görünüyor.

Bundan sonra "Ragalzan aşağıya indi ve Timurlenk'e hançerle saldırdı. İrene araya girdi. Ragalzan ve rahip tuzaklı kapıya doğru koştu (sahne yönüne).[65]

Bir düzeyde, onlarca yıl boyunca yaraları tedavi etmek üzere, zalimce yağmalandıktan sonra, mumyanın hastalık bulaştırarak intikamını almaya başlaması kesinlikle basit bir ironi değildir. Ancak bu olayda tedavi gerekmiyordu; çünkü hamle İrene'nin bileziklerine denk geldiği için, ne baba ne de kızı yaralanmıştı. Bir başka düzeyde, burada mumyanın -sonraki dönemlerde yoğun bir şekilde istismar edilen ve şimdi bol kullanılan korku ikonu zombiye dönüştürülmesine yol açan- gizemli niteliklerinin belki de ilk kez İngilizler tarafından tiyatrolaştırılmasıyla karşılaştığımızı ekleyebiliriz. Burada başroldeki sahte mumyanın aslında canlı insan olduğu doğrudur. Ancak Fane'in muhayyilesinde bu nitelik izleyicilerin mumyalardan hangisinin zamanın donmuş gölgesinden aniden fırlayıp saldıracağına dair bilgisinin olmamasıyla telafi edilmektedir. Bu bağlamda oyun sonradan yaygınlaşacak olan yalnızca çürümeyi değil, ölümü de kandırmış, bozulan mezarlarının intikamını almak için, uygun gördüğünde canlanabilen fantezi mumyalarının neden olduğu ürpertiyi güçlü bir şekilde öngörmektedir.

Bu noktada bu kitabın yazarı olarak ben de kendi el çabukluğu maharetimi açıklamalıyım. Burada kasıtlı olarak okuyucuyu Fane'in oyununun sahnelendiğini hayal etmeye yönelttimse de, aslında bu oyun hiçbir zaman sahnelenmedi. Bunun nedeni belki de bu kadar büyük bir mumya odasının hazırlanmasının çok sorunlu ve pahalı olmasıydı. Bu neden, Fane'in kendisini "uzun yıllar boyu kendisini kırsal yaşama adaması ve oyunun sahnelenmesi keyfini bekleyecek sabra sahip olmaması" da olabilir.[66] Ancak Fane'in bir noktada oyunun (*Love in the Dark* oyunun 1675

yılında sergilenmesi gibi) sahnelenmesini istediğinde kuşku yoktur. Ayrıca yazar, şimdi tipik olarak sıradan komedi malzemesi haline gelmişse de, o tarihte bir mumyanın görüntüsünün hayret ve dehşet yaratabileceğini biliyordu.

Bu yeni saygısızlık çağında mumya başka hangi anlama geliyordu? Kraliyet yanlısı din adamı Robert Dixon 1683 yılında yazdığı şiiri *Canidia, or, The Witches* adlı şiirinde, şiire adını veren karanlığın kadınlarının şöyle övündüğünü yazıyordu:

> Hararetli ateş laboratuvarlarında,
> Kimyacıların imbiklerine özeniriz.
> Akışkan veya sabit tuzları,
> Gümüş, altın ve çelik ruhlarını,
> Kaynatmak için.
> Sülfür ve cıva dans eder bir çarkta,
> Mısır mumyaları ve ölmüş insanların kafatası yosunları,
> Cüruflarından arındırılmış.
> İksirler ve özlü içecekler,
> Kabartma kapları ve daha nice hünerler.[67]

Bu dizeler, çoğu zaman dindarlıklarıyla övünen ve simya ile kimyayı Tanrının sıradan dünyevî maddede sakladığı nurlu özlerde birbiriyle sıkıca birleştiren Paracelsus takipçisi kimyacılarla keskin bir zıtlık oluşturmaktadır. Faustcu anlamda artık her şeyin bir illüzyon olduğu şakasını yapmak mümkündü ve bu kimyacıların başarıları da cadılara (ve ayrıca şeytana) bağlanıyordu. *Macbeth*'in tuhaf kızkardeşleri ("cadı mumyalarıyla" birlikte) kazanlarını ara dönem bilim insanının çok meşgul damıtma kaplarıyla değiştirmişti ve kötü kokulu koyu bir sülfür elde etmişlerdi. Dixon frengiye yamyamlığın neden olduğu eski dedikodusunu hatırladığı için, mumyayı pek hoş anmıyordu:

> Çiçek hastalığı bir Amerikan hastalığı mı?
> Yoksa Cenevizlilerden mi geldi?
> Hani Venedik mumyasını varilleyip,
> Ton balığı gibi satan,

Sonra da karşılığında hem çiçek hastalığı,
Hem de para kazanan (Cenevizlilerden).[68]

Ancak mumyanın insan eti yemeyle tam olarak ilişkilendirilmesini, -belki de hiç beklenmeyecek şekilde- Robert Boyle yapıyordu. 1665 yılında Boyle, Eugenius ve Lindamor adlı iki karakter arasında geçen bir felsefî diyaloglar dizisi yayınladı. Bir noktada istiridye yiyen insanların görüntüsü, Lindamor'a "diğer ulusların bu tür pratikler açısından saçma veya barbar olduğunu düşünmede ne kadar da ileri gitmişiz. Oysa aynısı veya biraz daha iyisi kuşkusuz bizim aramızda da var". Seyahatleri sayesinde "herhangi bir topluluğun âdetlerini yeni olmakla eleştirmem ve bizim âdetlerimizden çok farklı olduğu için, onların adetlerinin daha kötü olduğunu düşünmem". Sonra Outecas gibi Amerikan yerli kabilelerin çok kaba davranışlarına dönüyordu: "Birçok yerli kabilesinin, hayvanlar gibi çiğ et yemesini barbarca bir âdet olmakla itham ediyoruz. Peki onların çiğ et yemesi, istiridye yerken yaptığımız gibi, çiğ balık yememizden daha mı kötü?"

Kültürün göreceliliğine ilişkin bu makalede yazar, erken modern dönem Hıristiyanlık âleminin en dikkat çekici kör noktasına ulaşıyordu: Lindamor "en vahşi barbarlar arasında yamyamları... insanları yemek için öldürenleri kabul ediyoruz; onların insanlık dışı zalimliklerinden aşırı tiksiniyoruz" diyor ve ekliyor:

> Oysa onları yalnızca insan eti yiyip kanını içtiği için bu kadar barbar saymak, emzikteki çocuklarımızın tek besin kaynağı olan anne sütünün, yaygın görüşe göre beyazlaşmış kan olduğunu ve hekimlerimizin yaralanma ve sara krizlerinde ve diğer rahatsızlıklarda tavsiye ettiği ve verdiği olağan ilaçlardan birisinin mumya olduğunu unutmaktır.

Üstelik;

> Eğer mumyayı gıda olarak değil, ilaç olarak kullandığımızı savunursak, yerliler de kolaylıkla, bizim insan etini kullanma yöntemimizin çoğu zaman hastalık ve ağrıyı uzatırken, onların yönteminin sağlık ve güçlülüklerini korumaya yaradığını söyleyeceklerdir.

Peki Avrupalılarda nadir görülen bu dürüstlük ifadelerinden ne anlam çıkarmalıyız? Bundan önce çok az sayıda eleştirmen cesetten ilaç yapmayı açıkça yamyamlık olarak nitelemişken, Boyle'un fikirlerine en yakın paralelliğe, Montaigne'nin -gerçekten de bir bütün olarak diyalogun aydınlanmacı göreceliliğine iyi bir örnek olan öncüdür- fikirleri sahip gibi görünmektedir. Boyle'un yazdığına göre, kendisi ve Montaigne, Avrupa'nın yamyamlık konusundaki ikiyüzlülüğüne açıkça saldırmada yalnız kalıyorlardı.[69]

İlk olarak Boyle'un kan hakkında söylediklerine bakalım. Birinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, süte ilişkin suçlama, bütün bedensel sıvıların son tahlilde kanın değişik halleri olduğuna inanılan bir tıp dünyasında, daha anlamlı geliyordu. Eğer bu fikir çok saçma geliyorsa, Papua Yeni Gine'de Umeda yerli kabilesinin, Alfred Gell'in gayri ihtiyarî olarak kesilen parmağını ağzına götürmesi karşısında infiale kapılmalarını hatırlayınız.[70] Ancak Boyle'un kan ve süt konusundaki sözleri, cesetten ilaç yapma bağlamında, yalnızca çağının ilerisinde değil, aynı zamanda tuhaf biçimde şaşırtıcıydı. Her şeyden önce çeşitli türlerdeki deneyler için o da sıklıkla kan kullanıyordu. İstiridye diyaloğundaki geniş fikirlilik dikkate alındığında, kan deneyleri kesinlikle Lindamor'un eleştiri sınırları içinde kalıyordu. Daha da ilginç olan husus, ilaç olarak kullanılan kanın hazırlanması -Boyle'un kendisinin de itiraf ettiği üzere- bazı müşterilerde "aşırı derecede iğrenmeye" yol açıyordu. O zaman neden kandan yapılma ilaçlar değil de, insan sütünü seçmişti? Çünkü bu ikisi önemli ölçüde benzerdi. Hatta ikisi de özünde kanın *işlenmiş* biçimleriydi: birisi tabiat tarafından değiştirilmiş hali, diğeri ise kimyager tarafından değiştirilmiş haliydi. Bu yüzden Boyle, insan sütü içmeyi sorgularken, çiğ yamyamlığa zıt olarak, kandan yapılma ilaçların pişirilmiş olduğu savunmasına sığınamaz. Bu değerlendirmenin ışığında, Boyle'un "barbar yerlilerin çiğ et yeme âdetlerini" savunmasının, yalnızca genel olmayıp, özellikle kendisiyle yakından ilişkili olan bir Avrupa ikiyüzlülüğü için bilinçdışı bir özür dileme biçimi olup olmadığını merak etmeye başlayabiliriz. Bu durum mumya tartışmasından sonra çiğ beslenmeye tekrar neden sırtını döndüğünü açıklayabilir:

> En yüksek derecede vahşet örneği olarak, seyyahlarımız Ümit Burnu'ndaki Soldanyalıların yalnızca çiğ et yemeyip, aç olduklarında sığırı her şeyiyle birlikte tüketmelerinden, içinde dışkı bulunan bağırsaklarını da yemelerinden söz etmektedir.

Buna Lindamor'un "aralarımızda birkaç kişinin (ve belki bazı sosyetik hanımefendilerin de) iskorbit ve gut hastalığını önlemek için, kendilerinin veya erkek çocukların idrarını içtiğini" bu arada tavuskuşu ve köpek dışkısının "her türlü hastaya boğaz iltihabına karşı yaygın olarak verildiğini" bildiği cevabını verecektir.

Boyle'un mumyayı ele alış biçimi oldukça doğrudandır. Gıda ile ilaç arasındaki ayrımın önemli olduğu ve (Fuller'a rağmen) bu ayrımın 1660'lı yıllarda varlığını sürdürdüğü izlenimimizi güçlendirmektedir. Ancak Boyle -Fuller'ın aksine- ayrımın kendisini sorgulamaz. Daha çok ilacın gıdadan daha iyi olmadığını ve belki daha kötü olduğunu ("bizim insan etini kullanma yöntemimizin çoğu zaman hastalık ve ağrıyı uzatmasına karşın, onların kullanım yöntemi sağlık ve güçlerini korumaktadır") savunmaktadır. Boyle kendi tavsiyesini tam olarak uygulamamış olsa da, yirminci yüzyılın sonlarından bir antropoloğun düşünce tarzından etkilenmemek imkânsızdır: "Ulusların büyük çoğunluğu diğerlerinin âdetlerini çağdışı ve saçma olarak nitelerken, akıldan çok eğitim ve tarafgirliğin rehberliğinden yararlanıyorlar" ve "Bizde hiçbir zaman yeri olmadığı için yabancıların birçok âdetlerine gülüyor ve haklarında hiçbir zaman düşünmediğimiz için kendi âdetlerimizden birçoğunu övüyoruz".[71] Burada en azından erken modern döneme ait bir yazarın Wari'ler kendisine "bu bizim geleneğimizdi" cevabını verdiğinde başını gerçek bir anlayışla sallayacağını görüyoruz.

Onyedinci yüzyılın sonuna doğru, mumya gerçekten de çok dibe inmişti. 1640'lı ve 50'li yıllarda kafası karışık olan Fuller'ın, Kahire'nin yağmalanmış mumyaları ile Avrupalı mumya hastalarının yaralı veya hasta bedenleri arasındaki tipik boşluğu doldurmaya hazır olduğunu gördük. 1693 yılı civarında, Baronet Sör Samuel Morland, bu boşluğa daha takıntılı ve canlı ayrıntılarla daldı.

Bedensel yeniden diriliş sürecinde Tanrının iradesinin önüne hiçbir şeyin geçemeyeceğinde ısrar etmek için, bedeni tamamen dağılmış üç olayı maksatlı olarak seçti. Balıklar tarafından yenmiş bir adamı, ormanda vahşi hayvanlar tarafından yenmiş bir diğerini ve seçerek, bu ilk tüketim eylemlerini yiyecek zincirinin diğer düzeyleriyle karıştırdı. Üçüncü olarak da okuyucularından şunu istedi:

> Bir erkek çocuğun dünyaya geldiğini ve inanıldığı üzere o çocuğun birkaç yıl içinde buharlaşıp diğer odada yeni bedeniyle bir yetişkinin ortaya çıktığını varsayalım. Şimdi bu bedenin altmışlı seksenli yıllara kadar yaşadığı ve değiştiğini, sonra da kumlara (özellikle çok sıcak ülkelerde yapıldığı gibi) gömülerek orada binbeşyüz yıl kaldığını, bu süre içinde tamamen kuruduğu ve mumya yapılmaya uygun hale geldiğini düşünün. Bu mumya birkaç yüz eczaneye dağıtılacak ve bunların her biri doz, kap vs. olarak mumyayı kullanacak ve yüzlerce hastasına uygulayacaktır. Her bir hasta da aynı mumyayı veya bir parçasını lazımlığa çıkaracak ve o lazımlıklar çöpçüler tarafından ortak bir alana götürülerek, diğer onbinlerce kişinin dışkısıyla karışacaktır. Oradan potasyum nitrat yapan kişiler tarafından alınacak ve baruta dönüştürülerek, o barut (fişek yapılıp) havaya sıkılacak.[72]

Burada bizi ilgilendiren Morland'ın daha sonraki iddiası olan "Yüce Tanrı, göklerin ve yerin yaratıcısı, yukarıda belirtilen hallerin herhangi birinde bulunan her bir insan vücudu atomu veya zerreciğini veya toz parçasını orijinal ve normal kitle" haline dönüştürebilir (burada Morland'ın önceki hayatında bir amatör bilimci ve bu satırları yazdığında oldukça yakın olan ölümünü beklediğini not edelim)[73] iddiası burada bizi ilgilendirmiyor. Bizi ilgilendiren bu pasajın gittikçe daha tanıdık gelmesidir. Mumyalama kültürü içinde yetişen bir kimse, mumyalanan kişilerin maddî olarak askıda bulunan akrabalarına katılacağı ve ruhlarının korunacağına inanır. Onbeş asır sonra ise bu mumyalar bir anatomi kadavrasından çok daha fazla parçaya ayrılmaktadır. Bu parçalar yüzlerce eczacının elinden geçmekte ve sonra yutan has-

talar tarafından çıkarılarak, dışkı yığınlarındaki diğer onbinlerce dışkı parçasıyla karışmakta, sonunda barut katkı maddesi olarak yeniden kazanılmakta ve geçen bin yılda hayal edilen gökyüzünden çok farklı olan bir gökyüzüne patlatılarak püskürtülmektedir.

Burada profesyonel olarak gizem kazandırma çiti yükseltilmemekte, aksine yok edilmektedir. Morland, Browne'nin yalın dört sözcükten oluşan lanetlemesini alıp, en saygın ölülerin üzücü değişkenliği hakkında üzücü bir küçük makaleye dönüştürmektedir. Ayrıntılar labirenti ve değersiz dışkılar yığını arasında serseri seyahatlerinin izini sürmektedir. Webster'ın Gasparo'sunun açgözlü takipçileri tarafından kusulmasından seksen yıldan fazla sıra önce, zamanın etkili sürecinin sonuçlarının, bilimsel beceriler sayesinde zalimce yok edildiğini görüyoruz. Bütün o doğal simyanın sonu yine en basit, en entropik insan maddesi haline dönüşmek olmuştu. Bir zamanda usta kimyagerler dışkıyı damıtarak ilaç üretmeyi vaat ederken, üretilen ilaçlar yeniden ham pislik ve Londra çöplüklerinin kokusuna karışıp gidiyor, başkentin çöp toplayıcıları tarafından alınıp götürülene kadar sineklere yemek oluyordu.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ YÜZYIL

Bu kitabı okurken birçok okuyucunun sık sık ellerini yıkama yönünde dayanılmaz bir istek duyduğunu sanıyorum. İşte o okuyucular, modern dünyanın nihayet ufukta göründüğünü işiterek şimdi rahatlayabilir. Onsekizinci yüzyılın ufkuna göz atan okuryazar seçkinler, nihayet daha temiz ve bilimsel bir kültürün ilk ışıklarını gördüler. Artık dışkıyı eline alıp "bunun ne kadar koktuğunu bilmek istiyorum" demekten çok uzak olan insanlar, kısa süre içinde yiyeceklerini de parmaklarıyla yememeye başlayacaklardı. Çünkü artık çatal, modern toplumun yeni göstergesi haline geliyordu. Ancak daha alınması gereken mesafeler vardı. 1700 yılından 1750 yılına kadar süren seyahat, insan yağı nehirlerinden geçmeyi ve savaş alanları veya soyulmuş mezarlıkların arasından geçen bir patikayı izlemeyi gerektiriyordu. 1739 yılında bir İrlandalı rahibin kapısını bir fincan çay içmek üzere çaldığımızda, onun da Georgian döneminin yamyam doktorlarından birisi olduğunu görecektik. Eğer o yarım yüzyılın herhangi bir yerinde taşa takılıp düşersek, hâlâ yaramıza öğütülmüş kafatası yosunu dökülmesi büyük ihtimaldi.

Onyedinci yüzyılla birlikte, cesetten yapılan ilaçların erken dönemde ve sonraki dönemlerde benimsenmesi ile yeni başlayan mumyadan yapılma ilaçlara düşmanlık arasındaki gri bölge

oldukça kafa karıştırıcıdır. Bu kafa karışıklığını büyük ölçüde yine tiyatroda göreceğiz. Yine popüler mumya şakalarının yalnızca artan huzursuzluğun yansıması olup olmadığını merak edeceğiz. Bazıları tıbbî yamyamlığa muhalefeti fiilen yaydı ve güçlendirdi. Mumya veya öğütülmüş kemiğe düşmanlık açık sularına girdiğimizde, kendimizi ilginç bir inkâr süreciyle -benim "büyük örtbas" adını verdiğim bir şeyle- karşılaşıyoruz. Bu hafıza kaybı tartışması, belirgin bir şekilde Aydınlanma döneminin mumyaya tepkileriyle ilişkilidir. Buna ilişkin yanıltıcı referanslardan bazıları yirminci yüzyıl tıp tarihi eserlerinde yer almaktadır. Buna göre uzun bir süre boyunca cesetten ilaç yapma tarihi yazılmamış veya kasıtlı bir biçimde yeniden yazılmıştır.

Onsekizinci Yüzyılda Cesetten İlaç Yapma Geleneğinin Sürmesi

III. William'ı (ölümü 1702) ülke sınırından geçirirken, bu epilepsi hastası monark için hekimi tarafından hazırlanmış "bir solucan ve insan kafatasından yapılma ilacın" yanında bulunduğunu görüyoruz.[1] Sosyal piramidin biraz daha aşağısında ise sanatçı Lord Leominster vardı. 30 Ağustos 1711 tarihinde Lord yalnızca hasta değil, aynı zamanda ölüme çok yakındı. Leominster sonraki günlerde sağlığına kavuştu ve 13 Eylülde Northamptonshire hekimi James Keill onu kafatası ruhu ile (bu kitapta Goddard Damlası olarak yer almaktadır) tedavi etti. Leominster birkaç hafta daha yaşadı ve 7 Aralıkta öldü.[2] 1712 yılında Henry Curzon insan kafatası ruhu ve insan kanının "bayılma ve fenalaşma" hastalığından mustarip olanlar tarafından burunlarına çekilmesini tavsiye ederken, 1721 tarihli İngiliz *Pharmacopeia*'sında "üç dirhem" insan kafatasının epilepsi ilacı reçetesinde yer aldığı ve yaralanmalara karşı bir merhemde iki ons mumya bulunduğunu görüyoruz.[3] 1738 yılında, onyedinci yüzyılın sonlarındaki bir eserin tekrar baskısında insan kafatasının yer aldığını, bu maddenin yine (yorum eklenmeksizin) hekim ve teolog Robert Poole tarafından 1741 tarafında yayınlanan standart ilaç kataloğunda da bulunduğunu görüyoruz.[4]

"Goddard Damlası" veya "Kral Damlası" olarak tanımlanan kafatası ruhu, yüzyıl boyunca oldukça sık bir şekilde tavsiye edilmişti. Bu reçete 1709 yılında ünlü hekim ve cerrah Sör Edmung King'e atfedilmişti. King'in kendisi o yıl ölmüşse de, Londralılar hâlâ King'in "Nath tarafından aslına sadık kalınarak hazırlanan" formüllerine sahipti. Unicorn at Holborn Bride'daki eczacı Rokeby, "Kral Damlası epilepsi krizlerine ve tüm sinir hastalığı şikayetlerine karşı ünlü (ilaç) olup, Kral İkinci Charles bu ilaçtan çok istifade etmiştir" diyordu. 1743 yılına geldiğimizde başkentin "beyefendileri ve hanımefendilerine" benzer bir aktarım tavsiye ediliyordu: "Ünlü kraliyet bal suyu ve daha önce Bayan Prothers tarafından hazırlanan Kral Damlası" şimdi çeşitli Londra mağazalarında (eczanelerinde değil) bulunabiliyordu ve formülü Bayan Malcolm'a bırakılmıştı.[5]

1792 gibi geç bir tarihte, hekim Benjamin Moseley, dizanteriye karşı öğütülmüş insan kafatası önermeye devam etti: "Özellikle asılan veya çarka gerilerek kemikleri kırılan veya başka bir şekilde ani ölümle ölen kişinin kafatası olması gerekir".[6] Deborah Brunton'ın yazdığı üzere, Moseley, Londra'nın kalburüstü aileleri arasında iyi bir üne sahipti ve 1780'li yıllardan itibaren Chelsea'deki Kraliyet Hastanesi'nde görev yapmıştı. Üstelik Moseley öğütülmüş kafatasını "yüce Boyle"a isnad ederek öneriyordu. Böylece bize bu kimyagerin ününün onsekizinci yüzyılın sonlarına kadar sürdüğünü hatırlatıyordu. Boyle'un eserlerinin onsekizinci yüzyıldaki tekrar baskılarında 1772 yılına kadar hâlâ kafatası yosunu tavsiye ediliyordu.[7]

Gerçekten de kafatası yosunu (usnea) 1719 yılı civarında yalnızca yaralar ve burun kanamalarına karşı değil, aşırı âdet kanamalarına karşı da kullanılıyordu.[8] Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, 1758 yılında bir kimse bunu kendi tarlasında üretmeye çalışmıştı. Bu dönemde "Chalsea'daki ilaç bahçesindeki yosunlu bir köşede, insan kafatası parçaları yere dökülerek, zeminden çıkacak yosunun onların üstünü kaplaması amaçlanmıştı". Ancak John Hill (bunları yazdıktan hemen sonra) mumyaya açıkça karşı çıkıyor ve kafatası yosununu kendi devrinden şu sözlerle uzak

tutmaya çalışıyordu: "O dönemde bu yosunun çok faydalı olduğuna *inanılıyordu*". Oysa birileri bu kemikleri oraya yeni yerleştirmişse bile, eğer böyle bir tedavi tamamen yasadışı sayılıyorsa, başka birinin neden onları oradan kaldırmadığını merak ediyoruz.[9] Gerçekten de Hill başka bir yerde kafataslarının bazen yaygın yer yosununun onları kaplayabileceği yerlere "kasıtlı olarak bırakıldığını" itiraf etmektedir.[10] 1771 yılında John Cruso'nun *A Treasure of Easy Medicines* adlı kitabında hâlâ "bebeklerin ellerinde tutulan veya boynuna asılan kafatası yosununun burun kanamasını durduracağı" belirtiliyordu.[11] Tarihçi Karen Gordon-Grube, İngiliz ilaç ansiklopedilerinde kafatası yosununun ondokuzuncu yüzyıla kadar tavsiye edildiğini belirtmektedir.[12]

Mumya 1714 yılında romatizma için, 1733 yılında ise yaralanma ve kırıklar için reçeteye yazılıyordu.[13] Hekim ve cerrah Daniel Turner, 1737 yılında mumyanın frengi için yutturulmasına karşı çıksa da, bu pratiğin karşı çıkma ihtiyacı duyacağı kadar yaygın olduğunu da ima etmektedir. Bu hastalığı çekenlerin çaresizliği dikkate alındığında, bu durum çok da şaşırtıcı değildir.[14] Üstelik Turner'ın da yaralanma ve kan pıhtılaşmasına karşı mumya kullanımını tavsiye ettiği dikkate alınırsa, itirazının yalnızca belli, teknik bir biçimine karşı olduğu anlaşılmaktadır.[15] Noel Broxholme (veya Bloxam), 1748 yılındaki ölümünden önce, yaralara, ülsere, sancılara, gut ve kramplara karşı mumya, domuz yağı, zeytinyağı ve sarı mumdan oluşan bir merhemi haricen kullanıyordu. Bunu diğer hastalarının yanısıra, muhtemelen hekimlik yaptığı St. George Hastanesi'ndeki hastalarına da uyguluyordu.[16] Kraliyet Hekimler Koleji'nin *Dispensatory* adlı kodeksinde, "erkek ve kadın" başlığı altında, 1747 yılında "kan, idrar, yağ, süt, kafatası ve mumya" yer alırken, aynı yıl İngiltere'de epilepsi için "yeni ve sıcak" insan kanı içilmesi öneriliyordu.[17] Rahim sarkması yaşayan kadınlara, 1760 yılı civarında rahimleri üzerine mumya, buhur otu ve narçiçeği içeren bir toz serpmeleri öneriliyordu.[18]

Zaman zaman cesetten yapılma ilaçlara yapılan olumsuz veya muğlak göndermeler, bize bu ilaçların popülerliğinin bir ölçüde sürdüğünü göstermektedir. 1728 yılında güç doğumlara çare-

ler konusunda yorum yapan, hekim Peter Shaw, isteksiz de olsa, "safdil kadın hastaları olanlar, mıknatıs taşı, kartal taşı, *cranium humanum* veya benzerlerini takmalarını tavsiye edebilir ve bazen bunlar hastayı çok sakinleştirmektedir". Yine yazar "bu tür yardımların çok tutulmadığı yerlerde, şunlar da yararlı olabilir" diyerek mür ve diğer çeşitli alternatifleri saymaktadır.[19] Shaw açıkça hastalarla hekimler arasındaki eski, zaman zaman görülen farklılığın yeni bir versiyonunu ima etmektedir. Eskiden çeşitli müşteriler cesetten yapılma ilaçları reddediyor veya bunlardan rahatsız oluyorken, şimdi bazı hastalar, bazı hekimler arasında şiddetli muhalefet görmesine rağmen, bu tür ilaçlara tutunmaktadır.

1730 yılında, Cambridge tıp öğrencilerine botanist ve Kraliyet Cemiyeti üyesi Richard Bradley tarafından okutulan derste, mumyanın "Mısır'dan bize getirildiği", "mumyalanmış bedenlerin etinden oluştuğu" öğretiliyordu. Ayrıca şu açıklama da ilave ediliyordu: "Her ne kadar eskisi kadar çok kullanılmasa da, her yıl çok miktarda getirilmektedir". Burada Bradley bu tür ilaçlara karşı herhangi bir rahatsızlık veya muhalefet sergilememektedir.[20] Ayrıca bize bir ticari mal olarak (gerçeği veya sahtesinin) II. George döneminde hâlâ kârlı olduğunu anlatmaktadır. Yazar yine bu ilaçlara olan tıbbî ilginin tüccarların gelir amacının gerisinde kaldığını, çünkü kullanımının azaldığı bir dönemde "büyük miktarlarda" nakledildiğini ima etmektedir.[21] Herşeyden önce, erkek ebe ve cerrah William Rowley, 1794 yılında devam eden sahte mumya işini eleştirirken, bu tür sahteciliğin yapılması için hâlâ yeterli talebin bulunduğunu da belirtmiş olmaktadır.[22]

Bundan tam üç yıl önce, hekim George Motherby, mumyanın meşru versiyonları hakkında şaşırtacak kadar çok şey söylemektedir. Motherby, Mısır ve kum mumyaları (veya daha sonra isimlendirildiği şekliyle bol sıcak ve ışıktan oluşan... beyaz mumyalar") arasında ayrım yapmakta; "mumia medullae"ye (kemik iliği) gönderme yapmakta; Paracelsus'tan krem olarak mumya konusunda nakilde bulunmakta ve ayrıca "bir adamın ağzını su ile yıkamasından sonraki nefesinin toplandığı ilaç şişesinde oluşan... su"dan "mumya" olarak söz etmektedir. Bu son kategori

ceset tıbbını savunanların inandığı ruh ve canların oynadığı rolü güçlü bir şekilde hatırlatmaktadır ve Motherby bu ilişkiyi, bu son aşamada canlı ceset anlayışına atıfta bulunarak iyice güçlendirmektedir. Yazara göre mumya ayrıca "ince, manevî, uhrevî bir madde olup, her bir bedende doğal olarak bulunur ve orada ölümden bir süre sonrasına kadar kalır".[23]

Fransa'da üstad cerrah ve Bilimler Akademisi üyesi Jean-Louis Petit bebeklerdeki bağırsak kurduna karşı insan kafatasının akışkan tuzlarını (tuzların hem çocuğa hem de bakıcısına verilebileceğini belirterek) tavsiye etmişti. Noel Chomel ise veremli kişilere salatalık tohumları ve mumyadan yapılmış bir içecek tavsiye ediyordu.[24] Almanya'da Matthias Gottfried Purmann, mumyayı bir yara tozu ve kırıklar için merhem olarak tavsiye ediyordu ve Lorenz Heister'ın cerrahî konusundaki popüler eserinin 1768 baskısında, bu ilacın iç yaralanmalara karşı etkilerinden söz etmektedir.[25]

August von Kotzebue, 1795 yılında *Poverty and Nobleness of Mind* adlı tiyatro oyununda, bir kâhya ile kızı Louisa arasındaki diyalogda cesetten yapılma ilaçlardan söz etmektedir. Kızı yaralı denizci teğmen von Cederstrom konusunda kaygılı bir halde annesine şöyle yalvarıyordu: "Sevgili Annem! Git ve ona ne yaptığını ve herhangi bir şey isteyip istemediğini sorabilir misin?" Annesi böyle bir temasın uygunsuzluğundan kaygılanınca, Louisa şöyle ısrar ediyordu: "Peki neden? Yaralar için birçok güzel reçete ve balsamın bulunduğunu biliyorum. Onları ona götür". Anne sonunda teslim olarak itiraf ediyordu: "Evet doğru, güzel Tanrımızın birçok fayda yüklediği birçok güzel ilaç, bitki ve köküm var. Ayrıca bir de *arcanum* (kafatası tozu) bulunuyor. Bunlar insanların kafataslarından ve Mısır mumyasından yapılıyor".[26] Bu "arcanum" kullanımı, OED'nin ikinci tanımına uymaktadır: "simyacıların keşfetmeyi amaçladığı tabiatın büyük sırlarından birisi, dolayısıyla muhteşem bir ilaç, bir iksir". Bu durumda böyle bir tedaviden endişe etmek için pek anlaşılması güç yön kalmıyor. Dindarca bir benzetme olan Tanrının yüklediği faydalar ifadesinin gösterdiği üzere, bu durum olumlu anlamda bir tuhaflıktır.

Louisa'nın cevabı "o zaman acele et" ise, herhangi bir şaşırtıcılık veya dehşet içermemektedir. Daha da önemlisi, tabiatın veya bu maddelerin değerine ilişkin herhangi bir açıklama talebinde de bulunmamaktadır. Böyle bir ortamda, bu tür reçetelere sahip olmak çok nadir görünse de, hiçbir şekilde anlaşılmaz değildir. Bu sahnede cesetten yapılma ilaçlardan değil, potansiyel "uygunsuzluk" ve skandaldan korkulmaktadır.

Mumyanın kuş yemi olarak ve şahin ilaçlarının kullanılmasının etik yönünün kuşkulu yönünü hatırlarsak, 1790 yılında Charles Bowlker okuyucularına kedi yağından, balıkçıl kuş yağından, kimyon tohumu ve iyi öğütülmüş mumyadan yapılma balık yemi kreminin "çok yüksek bir değeri olmadığını" anlatıyordu. Ayrıca "suya dökülmüş taze at gübresinin de aynı etkiyi yaptığını" söylüyordu.[27] 1761 yılında Londralılar General Clive'in Hindistan'dan başkente getirdiği kedi cinsinin bir üyesiyle çok fazla ilgilendiler. Bu yaratık bir ismi bulunmayacak kadar egzotik ise de, vaşak gibi görünüyor, ama Thomas Birch'in dişlerini muayene etmesine izin verecek kadar uysaldı. Bu yaratıkların Hindistan'daki bakımı konusunda yazan Walter Charleton, bu hayvanların aşırı yemek yemekten dolayı hastalanmaları halinde;

> bir parça ince et parçasını insan idrarına bandırıp, onu yediriyorlar. Yaralandığı veya aşırı avlanmadan yorulduğu zaman da, onlara ete sarılmış bir parça mumya yedirip, iyileşene kadar sıcak bir yerde dinlendiriyorlar.[28]

Bu yeni Londra vatandaşının ihtiyaç duyması halinde, bu tür ilaçlar artık bulunabiliyordu.

İnsan Yağı

1788 yılı yazında, Londra'nın *Morning Chronicle* gazetesi, yakın tarihte Vatikan'da kullanılan tıbbî tedavi yöntemlerinden öfkeyle söz ediyordu. Papa (o tarihte VI. Pius idi) insan kanı içmiyordu. Hasta aslında onun bebek olan yeğeniydi ve ilk tedavi için "Bambino adı verilen bir görüntü (Hurafe olarak, bulunduğu yerdeki

tüm hastalıkları tedavi etme gücüne inanılıyordu)" kullanılmıştı. Bu "büyük bir tören halinde hasta odasına taşınmıştı". Bu en kutsal ilaç fayda vermediğine göre, bebek gizli bir Protestan olabilirdi. Sonra "bazı cahil coşkulu şarlatanların tavsiyesi üzerine", Papa "henüz soğumamış bir ölmüş insan cesedinden kesilen bir parça insan yağının hasta çocuğa emzirilmesini" emretti. (Muhtemelen vejetaryenlerin öncülerinden olan) bebek bu ilacı alınca daha da hastalandı ve öldü. Bu haber nedeniyle *Chronicle*'ın muhabiri merak ediyordu: "Acaba herhangi bir kimse onsekizinci yüzyılda böylesine canavarca bir zalimlik ve aptallığı hayal edebilir mi?"[29]

Eğer bu hayali adam bir doktor veya siyatik, gut, romatizma, cam kemik hastalığı çeken birisi olsaydı, elbette bu öfkeli soruya yalnızca "evet" cevabını vermekle yetinmeyecekti.[30] Bu soruyu anlaşılmaz bulmasa bile, çok şaşırtıcı bulurdu. Onsekizinci yüzyılın sonundan itibaren, insan yağı, İngiltere, Almanya ve Fransa'daki en dayanıklı ceset ilaçlarından birisi olmayı sürdürdü. Hem hekimler hem de muhtemelen evde yürütülen genel tıbbî çalışmalar destekleniyordu. Aydınlanma kimyacıları bu yağı analiz etti, üzerinde deneyler yaptı; davranışlarını ve farklı maddelerle etkileşimini ölçtü.

Aynı yıl bu Katolik hokus-pokus yayılırken, popüler *Ladies' Friend Family Phsical Library* şu genel kanaati naklediyordu: "halen uygulamacıların büyük çoğunluğuna göre bir kanserli tümörü "kesip atmaktan başka" bir şekilde dağıtma imkânı yoktur "ama dinî inancım gereği böyle söylediğimi reddediyorum". Yazar şu haricî uygulamaları tanımlayarak devam ediyordu: "sütte eritilmiş Venedik sabunu, sütün içinde kaynatılmış taze inek gübresi, sıcak deniz kumu" ve insan yağı.[31] Eğer bilseydi, bu yazar Richard Guy'ın 1759 tarihli tümörler hakkındaki eserine de başvuracaktı. Guy, erken dönem cerrahı olan etkili Richard Wiseman'ın (ölümü 1676), "bacakları şişen ve tümörlü hale gelen bir hanımın kesilmiş bacaklarını... günde iki kez inceltilmiş insan yağı ile yağlayarak" tedavi etmişti.[32] Hastalıkların her zaman buna benzer tedavileri gerektirecek kadar ağır olması gerekmiyordu. 1780 yılında Thomas Goulard, kanama geçirdikten sonra kollarında ağrılar çeken bir kadından söz etmektedir. Bu ağrılar bir süre

devam ettikten sonra, sonunda mum, insan yağı bir miktar kâfur ve bitki-mineral suyundan yapılmış merhem uygulanmasından sonra oniki gün içinde geçti.[33]

İnsan yağı ayrıca kuduza karşı da güçlü bir ilaç olarak sık sık zikredilmektedir. Bu konuda başarılı Londra hekimi Robert Jemis'ın görüşü özellikle ilginçtir. 1747 yılında James hem insan kafatası hem de kafatası yosununun kullanılmasına karşı çıkıyordu.[34] Oysa James birçok nedenden dolayı insan yağının faydaları konusunda yayın yapmaya hazırdı. 1743 tarihli *Medicinal Dictionary* adlı eserinde, insan yağının ağrı kesici, yumuşatıcı, felce karşı ve gut ile sinir büzülmesine karşı faydalarını belirtiyordu. T. A. B. Corley'in işaret ettiği üzere bu kitap bir türev eserdi -bu statüyü teyit eden, James'in referans belirtmeksizin insan yağı konusunda Pomet'ten kelimesi kelimesine alıntı yapmasıydı.[35] Böyleyken bile, James o olayda ismini insan yağının tıbbî faydalarıyla ilişkilendirmeye hazırdı. Diğer iki eserinde, kuduzla mücadeledeki gücünü daha aktif bir şekilde dile getirecekti. Ayrıca 1743 yılında kuduz konusunda bir kitap yayınladı. Ayrıca 1743 yılında, "Şubat 1741 yılında Kraliyet Cemiyeti önünde anlattığını" belirttiği, kuduz konusunda bir kitap yayınladı. Burada James, onun dikkatini Fransız cerrah J. P. Desault'un metotları ve eserlerine çeken Londralı cerrah John Douglas'ın tavsiyesine uydu. James, ayrıntılı olarak Desault'tan alıntılar yapıyordu. Bu alıntılar içinde Fransızların "sürekli başarı ile denediği ve benim de su korkusuna karşı önerdiğim... üçte biri zencefilden elde edilen civa, üçte biri insan yağı ve bir o kadar da domuz yağı"ndan yapılan bir merhem" yer alıyordu.[36]

Desault'un bu merheme ilişkin iddiaları çok sayıda örnek olayla -örneğin James'ın yazdığı, Bordeaux'tan Medoc'a at arabasıyla seyahat esnasında çok öfkeli bir sokak köpeği tarafından ısırılmış bir hanımefendiyi tedavi etme olayı- ile desteklenmiştir.[37] Desault'un kendisi de bu merhemin kişisel tecrübenin ürünü olduğunu söylüyordu: "Sanıyorum bu merhemi deneyen ilk kişiyim ve bundan pişman olmak için hiçbir nedenim yok. Çünkü bu süreci izleyen herkes su korkusundan (kuduzun işareti) korundular".[38]

İnsan yağı hekimler tarafından sıklıkla tavsiye edilirken, onsekizinci yüzyıl cerrahlarının katılımı genel olarak, Elizabeth dönemi İngilteresinde erken dönem cesetten yapılma ilaç kullanımı alışkanlıklarını hatırlatıyordu. O dönemde bu ilaçların kullanımı Banister, Clowes ve Hall gibi kimseler tarafından desteklenmişti. İnsan yağı kullanımı tavsiye eden birçok kişiye göre, bu ilaç işe yarıyordu. Bazen acil ve tehlikeli durumlardaki pratik yararlılığı için tavsiye ediliyordu ve 1788 yılında *Morning Chronicle*'da yazıldığı gibi yarı sihirli bir saçmalık olmaktan çok uzaktı. Gerçekten de bazıları için insan yağı ciddi bilimsel kimyanın nesnesi idi. Alman kimyager Lorenz Crell bu yağı fosforik asit elde etmek için kullanırken, Fransız meslektaşı Comte Antoine-François de Fourcroy, bir kimyagerin "yağı ilaç yapma maksadıyla nasıl hazırlayacağına" dair çok ayrıntılı bilgiler veriyordu.[39] Bu tarife göre şu şekilde hazırlanması gerekiyordu:

> Parça parça kesilir; zar ve damarlar ayrılır. Daha çok sonra bol su ile yıkanır ve yeni bir toprak kapta, az miktarda su ilave edilerek eritilir. Sıvı dağıldığı ve köpürmesi durduğu zaman, sırlanmış bir toprak kaba boşaltılmalıdır. Orada donar ve katı haline gelir.

Fourcroy, bu talimatların sonunda, Crell'in şu hesaplamasını nakletmektedir: "yirmisekiz ons insan yağından... yirmi ons, beş dirhem ve kırk grain sıvı yağ elde edilir".[40] Robert James'in kendisi de bu yağı denediğini 1747 yılında şöyle belirtmektedir: "bütün sıvı ve katı yağlar, alkalin maddeleriyle damıtıldığında, yüksek oranda nüfuz eder hale gelir. Tıpkı damıtılmış insan yağı... ve sabun yağında olduğu gibi".[41]

Herkes insan yağını belirgin kimyasal etkinliği için kullanmıyordu. 1764 yılında siyatik konusunda yazan ünlü İtalyan hekim Domenico Cotugno, yağı hastalıklı bölgelerde genel bir friksiyon oluşturmak için tavsiye ediyordu. Şunu da ekliyordu: "Zeytinyağı veya eritilmiş içyağını kullanıyorum ve hasta büyük bir fayda gördüğünü hayal ettiği için, rahatsızlığından kurtuluyor". Gerçek nedenler ile hayalin (muhtemelen psikosomatik) rolü arasında

ayrım yapmaya istekli olan Cotugno, mümkün olan hallerde ikincisini kullanmaya hazır görünüyordu. Bu yüzden "ilaç görüntülü tedavi dağıtmak için, engerek yağı veya nadir bulunan insan yağını tavsiye ediyorum. Hastalar ağrıyan yerlerini ovmak için şu ya da bu yağı seçiyorlar. Ne kadar yağ çok dökülürse, tenin kabarması o kadar az olacaktır".[42] Cotugno burada hem her türlü yağım bu maksatla kullanılabileceğini, hem de insan yağı kıtlığının hastaları çeşitli "hayalî" faktörlere yöneltebileceğini ima etmektedir.

Cotugno ayrıca 1764 yılında bu tedavinin diğer iki önemli yönüne işaret etmektedir. İnsan yağı idam mahkûmlarından eskiden rutin olarak alınmasına karşın, şimdi "nadir" bulunuyordu. 1736 yılında karısını satan Norfolklu koca tuhaf olayı (Üçüncü Bölüm'de anlatılmıştı), bir dönem bu kıtlığın -en azından başkentteki halka açık kadavra incelemelerinden uzak bölgelerde- İngiltere için de geçerli olduğunu göstermektedir. Her ne kadar ülke çapında idamlar gerçekleştiriliyor idiyse de, akrabalar muhtemelen yapabildikleri takdirde cenazelerini bütün olarak gömmeyi tercih ediyorlardı. Norfolk olayında, eğer kurnaz bir cerrah bulabilirseniz, yağ dolu bir insan cesedi yarım gine'den[1] fazla ediyordu.[43] (1625 yılında Aberdeen'de bir eczaneden alınan bir ons insan yağının 12 İskoç şilini ettiğini hatırlayınız.[44]) Bu durum ayrıca ülkenin oldukça uzak bir bölgesinde, sıradan bir kadının bu mala olan talepten haberdar olduğunu göstermektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, 1730'lu yıllardan sonraki onlarca yıl boyunca İngiltere, Almanya ve Fransa'daki hekimler, cerrahlar ve kimyagerler, ne kadar zor olursa olsun, insan yağı elde etmek için bütün sıkıntılara katlandılar.[45]

İnsan yağı bulmanın gittikçe zorlaşması yüzünden, herkesin bu tedavinin bedelini karşılayamaz hale geldiği anlaşılmaktadır. Yukarıda gördüğümüz üzere, bilinen yararlanıcılarından bir kısmı gerçekten de "hanımefendiler" idi. İlk başta hekimlerinin kullandıkları ilacın gerçek mahiyetini bu asil kadınlardan titizlikte

[1] Bir sterlin ve 1 şilin değerinde altın para. İngiltere'de 1663 ila 1813 yılları arasında kullanılmıştı. (Ç.N.)

gizlediklerini düşünebiliriz. Bazen böyle olsa da, zengin hastalar, özellikle de hastaların doktorlarına karşı daha çok itiraz edebildiği bu dönemde, çoğu zaman faturalarını şişiren katkı maddelerinin neler olduğunu bilmek isterlerdi. Öbür yandan Cotugno hastalarına ne kullanıldığını maksatlı olarak söylediğini açıkça belirtmektedir. Çünkü tedaviden beklentileri açısından bunu yapmak önemliydi. Birçok hekim ve müşterisinin nadiren yuttukları cesetten yapılma ilaçlar konusunda pek sıkıntı hissetmedikleri anlaşılmaktadır. Burada yine (açıkça) yamyamca (beden tarafından özümsendiği için hem Boyle hem de Umeda kabilesi aksini düşünse de) bir tavır yoksa bile hazırlanan ilaçlar mumyanın kuruluğu ve insan kafatasının doğal kuruluğundan uzaktı.[46] Papanın küçük yeğeni örneğinde, maksat insan yağının gücünü yutmaktı (ve eğer dişleri olsaydı çocuk da onu yemeye ikna edilebilirdi). 1788 yılında kullanılan cesedin "hâlâ sıcak" olduğu dikkate alındığında, burada taze insan kanının çeşitli kullanım şekillerinin değiştirilmiş bir versiyonuyla karşılaştığımızdan şüphelenmemek güçtür. Tedavi bir kimsenin yağdan ve kandan hayat güçlerini emebileceği fikrine dayanmaktadır. Eğer bir düzeyde bu durum Papa VIII. Innocent'a kadar geri götürülse bile, Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi, insan yağının hayatî yoğunluğu ayrıca ondokuzuncu yüzyıl boyunca çok daha şaşırtıcı kullanım şekilleriyle teyit edilmiştir.

Yamyam Rahip

Toplanan kanıtlardan şimdi muhafazakâr tıp kaynaklarına göre onsekizinci yüzyılda cesetten ilaç yapmanın hayli yaygın olduğu sonucuna varabiliriz. Gerçekten de Elizabeth İngilteresinde çok geç başlayan kullanım nedeniyle, onsekizinci yüzyıldaki kullanım onaltıncı yüzyıldakinden çok daha fazlaydı. Buraya kadar anlatılanlardan "muhafazakâr" (veya yalnızca güvenilir) tıp kaynaklarında yer alanların, modern bir göz için dikkat çekici, hatta sarsıcı olabileceğini açıkça gördük. Örneğin; şiddetle kafası koparılan bir suçlunun kanı hakkında çok şey varken, saygın hastalar ve hekimler tarafından uygulanan karmaşık dışkı bilimi

hakkında hiçbir şey bulunmuyordu. Çeşitli ruhsatsız iyileştiriciler, şifacı kadınlar ve hayırsever aristokratların yanısıra, yaygın olarak rahibe başvurma yönünde de bir eğilim vardı.[47] Eğer Cork vilayetinin Mitchelstow şehrinde veya civarında yaşıyorsanız, hastalanmanız halinde şu yada bu zamanda Küçük John Keogh'a (1680-1754) minnettar kalmanız büyük ihtimaldi.

Yamyam bir rahiple karşılaşma konusunda kendisini huzursuz hisseden modern okuyucular, Keogh'un kusursuz sosyal statüye sahip olduğunu öğrenerek biraz rahatlayabilirler. Richard Baxter gibi kilometrelerce uzunluğundaki kağıdı dinî duyguları ve düşüncelerini yazarak doldurmamışsa da, genellikle Gleeg Teyze'nin saygı göstereceği türde bir görünüşe sahipti. James O'Hara'nın açıkladığı üzere Keogh soyundan[i] geliyordu.[48] Büyük John Keogh (1650-1725) ve oğulları John ve Michael, din adamlarıydı. Büyük Keogh'un ayrıca bilim insanı olarak önemli bir üne sahip olduğu dikkate alındığında, ailenin sayısız çocuk yetiştirmeden önce bile bu açıdan saygın olduğu anlaşılacaktır. Küçük John'un karısı Marlborough Düşesinin kuzeniydi ve bu çiftin üç oğlu ve üç kızı olmuştu. Küçük John Keogh amatör bir doğa bilimciydi ve İrlanda'ya özgü kuşlar, hayvanlar, balıklar ve böcekler konusunda çok yazı yazmıştı. Herşeyden önce dönemin model bir din adamı ailesi -sosyal bakımdan iyi bağlantılara sahip, din adamlığı dışında renkli ve çok geniş bir portföyü bulunan aile- gibi görünmektedir. Aynı zamanda 1739 yılında cesetten ilaç yapılmasını, Cork Vilayetinden John Keogh'tan daha ateşli biçimde savunan hiç kimse yoktu.

Epilepsi hastalığına karşı, kanın sıcak içilmesini "içildikten sonra da rahatça nefes alana kadar hastaya egzersiz yaptırılmasını" öneriyordu. Kandan damıtılan su, yağ, tuz ve ruhun gut, felç ve vertigoya karşı kullanılacağına inanıyordu. "İdrardan elde edilecek akışkan ruh iyidir" diyordu; "Böbrek taşı, gut, kum, astım, akciğer zarı iltihabı (satlıcan-zatülcenb), ani sancılar, öksürük" ve soğuk algınlığına karşı yararlıdır". "Saçtan elde edilen yağ" ağrıyı hafifletir ve kelliği tedavi eder. Keogh mumyanın taze yaralara veya her

i Saygın bir İrlanda kökenli sülale (Ç.N.)

türlü kanamaya karşı etkili olduğu görüşündedir ve insan yağını felç, gut veya sinir sıkışması çekenlere tavsiye etmektedir. Eğer böbrek veya mesanede taşınız varsa, başka bir kimsenin üriner sisteminden çıkarılan taşı veya kumu kullanmanız gerekiyordu. Eğer buna karşı çıkarsanız, "lazımlığın kenarına yapışan tartarlı maddeden çıkarılan yağın", böbrek veya mesane taşlarını "eritmek için mükemmel bir ilaç" olduğunu işiterek rahatlayabilirdiniz.

Keogh ayrıca insan cesedinin kozmetik kullanımı üzerinde durmaktadır. Çünkü çiçek hastalığının bıraktığı "çukur ve pütürler" için cesetten yapılma ilaçları tavsiye ediyordu. Bir kilo insan yağı ve yarım kilo balmumu ve yarım kilo terebentinden oluşan merhem ile çiçek bozukluğu düzeltilebilirdi. Kurumuş âdet kanı "böbrek taşı veya epilepsiye" karşı yutturulabilir. Kafatası tozu "her sabah veya geceleyin yatağa giderken bir dirhem[i]" alınmalıdır. Bir insanın kafatasının içinden kazınan toz "her türlü kan akıntısını anında durduran mükemmel bir stiptiktir". Epilepsi ayrıca insan beyninden damıtılan bir yağa da olumlu tepki verirken, erkek ödünden yapılan öz şarap ruhu ile birleştirilip kulaklara damlatıldığında sağırlığı tedavi eder. Ezilmiş insan kalbi epilepsi, beyin kanaması, vertigo ve diğer baş hastalıklarına karşı "sabahleyin bir dirhem" alınabilir. Kafadaki kanamalara, gut, kanserler ve bademcik iltihabına karşı haricen kullanılabilir". Bebek kakası epilepsi hastaları tarafından yutulabilir ve idrarı da sağırlık için kulaklara, görme bozukluğu için gözlere damlatılabilir. Karaciğer, dalak ve safra tıkanıklıklarına karşı yutulabilir. Keogh kendisinden önceki çeşitli cerrahlara göre, yaraları temizlemek için idrar kullanıldığını da eklemektedir. Bunlara ilave olarak, kanamaya karşı eski kafatası yosununu, sinir veya sinir veya kas sıkışmalarına karşı ilik, guta karşı kemik yağı ve epilepsiye karşı kullanılacak bir diğer madde olarak şakaktan alınan üçgen kemik kullanabilirdi. Bütün bunlardan 1739 yılında saygın bir Tanrı adamının ilaç dolabına ilişkin bir fikir edinebilirsiniz.[49]

Ancak bir diğer ilaçtan da söz edilmesi gerekir. Bağırsak gazından veya "eklem kasılmasından" rahatsız iseniz, eldivenlerinizi

i Dört gram (Ç.N.)

taktığınızdan emin olmanızı tavsiye ederim. Ama bu eldivenlerin insan derisinden yapılması gerekir. Keogh bu eldivenlerin nasıl yapılacağını belirtmese de, derinin tabaklanması ve tıpkı hayvan derisi gibi işlenmesi gerektiğini varsayabiliriz.[50] Almanya'da hamile kadınların giydiği ve en azından Herodot zamanından ondokuzuncu yüzyıla kadar bebek bezi, pelerin, ok sadağı, askerî davul, cüzdan ve ayakkabı gibi eşyaların yapılmasında kullanılan deri şeritlerin bu şekilde üretildiği açıktır.[51]

Yukarıdaki iddiaların bazılarını kanıtlamak zor ise de, çok sayıda kitabın insan derisinden cildi bulunduğunu biliyoruz. Londra'daki Wellcome Kütüphanesi'nde bekâret konusunda 1663 tarihli bir kitabın, bir dönem sahibi olan Dr. Ludovic Boulant tarafından kadın derisiyle ciltlendiğini görebilirsiniz. Bir dul kadın ölen kocasının derisinden, "şiirlerden oluşan bir hatıra kitabına cilt yaptırırken", tüberkülozdan ölmek üzere olan bir Fransız kontes, ölümünden sonra omuzundan alınan derinin gizli aşka düştüğü ispritizmacı Camille Flammarion'a gönderilmesini ayarlamıştı. Dileği doğrultusunda, Flammarison o deriyi kendisinin yazdığı 1877 tarihli *Les Terres du Ciel* adlı eserin bir nüshasının ciltlenmesinde kullandı. Bu üç örneği ve daha fazlasını zikreden Steven Connor, haklı olarak işlenmiş insan derisinin büyük ölçüde herhangi bir deri parçası gibi görüneceğini vurgulamaktadır.[52] 1701 yılında Londra'da bir bacada bulunan mumyalanmış cesedin de durumu aynıydı. Derisi doğal olarak "o kadar deriye benzer hale gelmişti ki, inşaat ustası içinde para bulunan bir cep olabileceği düşüncesiyle derinin bir parçasını kesmişti".[53] Modern yazar Mary Roach, cüzdanların anatomi uzmanı katil William Burke'nin derisinden yapıldığını ortaya çıkardıktan sonra, Kraliyet Cerrahlar Cemiyeti sekreterinden bunlardan birisinin "herhangi bir kahverengi deri cüzdan gibi göründüğünü" ve "insan derisinden yapıldığının anlaşılamayacağını" öğrenmişti.[54]

İlginçtir ki; insan derisinin yüzülmesi yamyamlıktaki birçok kilit ayrımdan birisini yansıtmaktadır. (Wari'lerde olduğu gibi) rızaya dayalı olabilir veya (Tupinamba'da olduğu gibi) sembolik olarak

geri döndürme veya yeniden kazanıma uygun şiddet eylemleri içerebilir. Kontesin dileğinde olduğu gibi, hem gönüllü hem de aşka dayalı olmasını, Sonuç kısmında bazı tuhaf ve kanlı aşk anlaşmalarıyla karşılaştığımızda tekrar ele alacağız. İkinci intikam amaçlı kategoriyi "hasımların derisini yüzme exo-deri yüzme" olarak isimlendirebiliriz. Fransız Devrimi'nin hasımlarına karşı yamyamlık ve vampirlikleriyle, insan derisi sanatlarında uzmanlaştığı söylenebilir. Erkek giyotin kurbanlarının derisinin "güderiden daha dayanıklı olduğu, bu arada kadınların derisinin" özellikle "yumuşak ve esnek" olduğu, eski Orleans dükü için dizlik ve Barère ve Vadier valileri için çizme yapmak için kullanıldığını işitiyoruz. Eğer Meudon'da yeni cumhuriyet tarafından 45.000 Frank ödenekle insan derisi için özel bir tabakhane kurulmuşsa, 1790'ların kan içmesinden daha sistematik bir şeye bakıyoruz demektir.[55] Meudon tabakhanesinin varlığı kesin değilse de, insan derisi konusunda günümüze ulaşan kitaplardan birçoğunun Fransızca olması -gerçekten de birisi 1793 tarihli yeni anayasa nüshasıdır- önemlidir.[56]

1999 yılında Tanzanya, Mbeya bölgesinde iki kişi "14 yaşındaki Jacob Kajange'nin derisini satmaya çalışırken yakalandı. Bu yakalama, tıbbî-büyü amaçlı kullanılan ve her biri 200-300 sterlin eden insan derisi ticaret ağını yok etmeye yönelik bir polis baskınının parçasıydı.[57] Yirminci yüzyılın sonunda bunları okuyanların büyük çoğunluğu, II. George döneminde Britanya ve Almanya'daki eğitimli insanlar tarafından benzer sihirli insan derisi kullanımlarının önerildiği veya gerçekleştirildiğini öğrendiklerinde çok şaşıracaklardır. Britanya İmparatorluğu, Afrika ülkeleri gibi yerlerde "medenileştirme" mücadelesi verirken, sıradan İngilizlerin sihir yapma amacıyla cellatlardan satın alınmış insan derisi parçalarını ellerinde bulundurmaları çok ironiktir. Bunların örnekleri hâlâ kadim üniversitelerin kütüphanelerinde yer almaktadır.[58] Gerçekten de ondokuzuncu yüzyılın ortalarında, hem köylüler hem de lordlar ve leydiler Worcester Katedrali veya Hadstock ve Copford (Essex'te) Kiliselerine ibadetlerini yapmak üzere girerken, kapılarına uzun

süre önce çakılmış Danimarkalı insanlara ait deri parçalarının yanından geçip gidiyorlardı.[59]

Keogh'un köylülerinden çok azının, onun sunduğu tedavi yöntemlerinden şikayet ettiğini varsayabiliriz. Ancak yirmibirinci yüzyılda bile Mitchelstown'ın nüfusu 4500 civarındadır. 1739 yılında hekim ile potansiyel hastaları arasındaki mesafe ve seyahat süresinin çok daha büyük olduğu dikkate alınırsa, kasaba sakinlerinin bile Keogh'a hizmetlerinden dolayı minnettar olması gerekir. Çevredeki kırsal bölgelerde yaşayanların ise -eğer hastalık zamanında yerel kuşlar ve kelebeklerin peşinde koşan rahiplerini görme şansı bulurlarsa- çok daha fazla minnettar olması gerekir.

Ticaret

Keogh'un muhtemelen kolay elde edebildiği malzemeler insan kafatası ve onun üzerinde büyüyen yosunlar olmalıdır. Eğer öyle idiyse, onun da minnettar olmak için nedenleri vardı. Üçüncü Bölüm'de görüldüğü üzere, onsekizinci yüzyılda gelişen uluslararası kafatası ticareti, Tanzanya, Malavi ve Zambiya'daki yerel ve gizli insan parçaları ticaret ağından çok daha sistematikti. Üstelik insan kafatası ticareti gizli olmaktan çok uzaktı. 1755 yılında Dr. Johnson, her ne kadar pratikte kabul görmese de, insan kafatasının Londra eczanelerinde satışta kaldığına dikkat çekiyordu.[60] Onsekizinci yüzyılın büyük bir bölümünde, kafatasları kelle başına bir şilin (yosun vergiden muaf görünmektedir) temel gümrük vergisi gerektiriyordu.[61]

"Cranium humanum"un birden fazla kaynağı bulunsa da, İngiltere açısından İrlanda'nın hâlâ kilit tedarik bölgesi olduğu kesindir. Herşeyden önce münhasıran kendi topraklarından temin edilen bir ürün için gümrük vergisi almanın pek anlamı yoktu. Üstelik İngiltere hâlâ Almanya ile İskandinav ülkeleri arasında kafatası ihracatının aracısı durumundaydı. Ayrıca "yabancı ülkede inşa edilmiş gemilerde" taşınan ve "yetiştiği ülke dışına götürülen" mallar için -yani İngiltere dışından getirilip başka ülkelerde

satılacak olan mallar için- ödenmesi gereken ilave gümrük vergileri (üç pensin üzerinde) vardı.[62] Kafatası bu vergiler kapsamına giriyordu ve bu nedenle İrlanda'dan getirilip ülke içi ihtiyaçlar karşılıktan sonra Avrupa'nın kuzeyine ihraç ediliyordu. Bir kez daha insan kafatası ticaretinin, Shakespeare ve Marlowe dönemine göre, Johnson ve Boswell döneminde çok daha canlı olması büyük ihtimaldir.

Üstelik bu ticaret monarşinin yeniden kurulması ile I.George ve II. George dönemi arasında daha da büyüdü. Kayıtlar 1672 tarihli gümrük yasasında kafatasına konulan herhangi bir vergi bulunmadığını göstermektedir. İlk olarak bir şilinlik gümrük vergisi 1725 yılından itibaren uygulanmaya başlanılmıştır.[63] Ayrıca Jean Jacob Berlu 1690 yılında *Treasury of Drughs Unlocked* adlı eserini yayınladığında, "cranium humanum"dan hiç söz etmemiştir. Oysa 1733 ve 1738 yıllarındaki sonraki baskılarda, kafatası ve kafatası yosunu da yer almaktadır. 1733 baskısında "inan kafatasının şiddet yoluyla (savaş, idam cezası) ölmüş ve asla gömülmemiş olması gerekir. Bu nedenle İrlanda'daki kafatasları en değerli olanlardır; çok temiz ve beyazdır ve genellikle yosunla kaplıdır".[64] "Bu nedenle" ifadesi, İrlanda'nın oldukça yüksek sayıdaki gömülmemiş cesetler nedeniyle öne çıktığını ima etmektedir. Üstelik "cranium humanum" ifadesinin kitabın yalnızca onsekizinci yüzyıldaki baskılarında yer alması, insan kafatası kullanımındaki artışı değil, ticaretinin artışını yansıtıyor görünmektedir. Çünkü Berlu'nun eseri "ilaç ticareti" yapanlara tavsiye edilmektedir ve Berlu kendisini de "ilaç tüccarı" olarak tanımlamaktadır.[65] Bu arada 1751 yılında hekim John Hill, yosunla kaplı kafataslarının hâlâ "İrlanda ve başka yerlerden... Avrupa'nın her bölgesine" gönderildiğini yazmaktadır.[66]

Cesetten ilaç yapma için kullanılan diğer birçok vücut parçası veya maddesi "yerli" idi. Ancak onsekizinci yüzyılın sonunda Mısır mumyası da Avrupa limanları aracılığıyla uzun mesafelerden getiriliyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, 1799 yılında bir ticaret sözlüğünde "mumya" sözcüğü on Avrupa dilinde yer alıyordu.[67]

Edebiyat ve Tiyatroda Cesetten İlaç Yapılması ve Mumyalar

Monarşinin yeniden kurulduğu tarihe kadar, mumyanın popüler imajı çoktan lekelenmiş, saygısızlık ve çeşitli sıradan komedi türlerinin konusu olmuştu. Bu durum büyük ölçüde onsekizinci yüzyılda da devam etti. Gerçekten de 1756 yılına gelindiğinde "mumyaya döndürene kadar dövmek" ("çok şiddetli dövmek"), Johnson sözlüğünde "mumya" başlığı altında sözcüğün kullanıma örnek olarak veriliyordu.[68] Ve cesetten ilaç yapılmasının statüsünün değiştiğini gösteren başka işaretler de artık ortaya çıkmaya başlamıştı. Samuel Garth'ın 1714 tarihli *The Dispensary* (Dispanser) başlıklı şiirinde, içinde "mumyaların saygın bir şekilde bayatlamış" bir eczaneden söz edilmektedir: "Ve orada kaplumbağa askıya asılmış dururken, ilaçlar ölmüşlerin devasa yığınları içindedir/İçinde kurumuş mesaneler ve çekilmiş dişler yatar". "Saygın biçimde bayatlamak" deyimi bize gerçek ve sahte mumyaların bu dönemde oldukça tanıdık ve aşağılayıcı statüsünün hoş bir ifadesini sunmaktadır. Başka yerlerde olduğu gibi, burada da yaş artık övünülecek bir husus değildir.[69]

Yüzyılın sonlarında şair William Falconer, mumyayı bayattan çok, çürümüş olarak görüyordu. 1769 yılından bir süre önce yazarken, bir siyasî hasmından "kokan bir lordun yumuşak mumyası/ki makamı eşeğin donuk beyin yığını..." olarak söz etmektedir.[70] Bu dizelerde yaşlılık genel olarak olumsuz bir şey, ahlâkî ve fiziksel yozlaşmanın belirsiz bir şekilde kaynaştığı bir durum olarak anlatılmaktadır. Üstelik her okuyucu "yumuşak" ifadesinin bu lordun dejenerasyonunun bir parçası olduğunu anlayacaktır ve bu terim bizim için özellikle ironiktir. Onlarca yıl boyunca herkes mumyanın olabildiği kadar kuru ve *sağlam* olduğunu bilirdi. Pomet, gerçek bir malı sahtelerinden nasıl ayırt edeceğimizi ayrıntılı olarak anlatmıştı ve Howel 1635 yılında bir hatıratında "Libya'nın sıcak kumlarının pişirdiğinden daha sağlam" diye yazdığında, mumyanın sağlamlığının satırları anlaşılabilir kılmak için yeterli olduğunu varsayıyordu.[71] Buna karşın Falconer biraz daha parlatması gerektiğini hissetmiş görünmektedir. Onun

dizelerinde mumya yumuşaktır (ve çürümüştür). Bir kez daha mumya yalnızca zamanla değil, tıp ticaretinin bir asrı boyunca saygısızca muamele görmesi yüzünden yıpranmış, zarar görüyor ve yumuşuyordu.

Sanat Eseri Olarak Mumya

Mumyalar insan mıdır? Evet veya hayır cevabı vermeye zorlandığımızda, büyük çoğunluğumuz muhtemelen "Evet, elbette" diye cevap veririz. Ancak pratikte mumyalar koleksiyon ve müzede sergilenme etiği bakımından çok gri bir alanda yer almaktadır. Örneğin; 2012 yılında Fransa, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda Avrupalı seyyahlar toplanmış mumyalanmış yirmi Maori kafasını, Maoriler tarafından 1980'li yıllarda talep edilmesinden otuz yıl kadar sonra nihayet Yeni Zelanda'ya iade etti.[72] Margaret M. Swaney'in işaret ettiği üzere, "mevcut müze politikaları bütün kurumsallaştırılmış insan kalıntılarına saygıyla muamele edilmesi gerektiğini belirtmesine rağmen... müze ziyaretçileri genellikle Mısır mumyalarını hem otantik ölü bedenler hem de benzersiz hayat öykülerine sahip bir zamanlar yaşamış insanlar olarak kabul etmekte zorlanmaktadır".[73]

Bir an duraksayıp düşündükten sonra, bazılarımız bir Mısır mumyasının ağır şekilde süslenmiş dış görünüşünün, onu bir iskeletten ve hatta bir bataklık mumyasından bile daha az insan haline getirdiğini düşünebiliriz. Dönemimizin büyük bir kısmında, antik Mısırlılar, tüccar Avrupalılar tarafından acımasızca insanlıktan çıkarılması nedeniyle ironik bir onursuzluğa uğrayan ayrıcalıklı bireyler olarak korunmuştur. Onlarca yıl boyunca tüccarlar ve eczacılar bir mumya ile değilse bile mumyanın bir kısmıyla muhatap oldular. Eğer soyağacına önem veriyorlarsa, bunun tek nedeni yalnızca zenginlerin tıbbî kullanıma daha uygun malzeme ile mumyalanmış olmasıydı.

Monarşinin yeniden kurulmasından itibaren, mumya yavaş yavaş, Avrupalı tüccarların çok uzun süredir unutturduğu bir bedenin bütünlüğü ve işaretlerini yeniden kazanmaya başladılar.

Zenginler mumyaları toplayıp sanat eseri olarak sergilediler. Krallara armağan olarak sunuldu. 1742 yılı Ekim ayında Pall Mall'dan Bayan Garnier'in malvarlığı satışa çıkarıldı. Böylece zengin Londralılar yalnızca duvar ve yer halıları, perdelere sahip olma şansına değil, aynı zamanda otantikliği "Mısır hiyerogliflerine açık benzerliği ile anlaşılacak" Ptolemy'nin kızının en mükemmel mumyasına sahip olma fırsatı da buldular. Bu noktada bu harika eseri yalnızca "centilmen ve leydiler"in görmesine izin verildi ve hatta büyük kalabalıkların onların gözlemlerini engellememesi için asillere bedava biletler verildi.[74]

Burada yine 1767 yılında Paris'te mumya koleksiyoncuları trafiği biraz gülünç bir kazaya bile yol açacak kadar yoğundu. "Bir subay Mısır'dan getirdiği küçük kutuyu şehir içi yolcu arabasında unutmuştu". Kutu gümrük memurları tarafından açıldığında, önce öldürülen bir çocuğun cesedi olduğu sanıldı. Polis müdürü ve cerrah çağrılarak, ceset morga kaldırıldı ve tam ölüm belgesi düzenlenecekken, unutkan subay öldürülen Mısırlı mumyayı istemek üzere geldi.[75]

İngiltere'de ise 1754 yılı gibi erken bir tarihte, mumya koleksiyonu ticareti o kadar büyüdü ki, yeni yağmacılar, tıp alanında eski tüccarlar ve eczacıların olumsuz ününe benzer bir ün kazanmaya başladılar. Bir yazar bu durumu "suçluların kadavra olarak kullanılmak üzere cerrahlara teslim edilmesi gibi, bir uzmanın mumyaya dönüştürülüp Kraliyet Cemiyeti salonunda muhafaza edilmesini, böylece yoldaşlarının dehşet ve hayranlığına tanıklık etmesini" önererek açıklıyordu.[76] Bu iğneleyici öneri bir başkasını doğurdu: ceset hırsızlığı yoluyla elde edilen cesetler üzerinde çalışmak zorunda kaldıkları dikkate alınarak, cerrahlar ve hekimlerin de kadavra olmayı kabul etmeleri gerektiği fikri. Bütün bunlar bizde şu merakı uyandırıyor: mumya toplama da bir ceset hırsızlığı türü müydü?

1781 tarihli bir şiir kitapçığında ifade edildiği üzere, bu egzotik eserlere ilişkin edebî referanslar, koleksiyoncuların saygısızlığına yönelik benzer eleştirileri içeriyordu:

Antik çağın ölümlüleri huzura ermeyi umarak,
Kendi hiyeroglif süslü lahitlerine saklansa da,
Zamanla piramit bozulur,
Ve açar tüm gizli kapılarını...
Tahrik eder seyyahın merakını,
Veya Arap yağmacının vahşi arzusunu.
Bunlar mumyayı mezarından koparıp,
Bir üstadın odasına iletir.
Ödülü Yahudi ile paylaşır;
Ve satar Ptolemy'nin soyunu![77]

Bu şiir saygısız modern koleksiyoncuların hicvini yaparken, İngiliz veya Fransızların ismini verip utandırmadan, Hıristiyanların talebiyle güçlenen cesetten ilaç yapmanın suçunu başka din (Araplar ve Yahudiler) mensuplarına atma alışkanlığının tipik örneğini sergilemektedir.

Diğer popüler kullanım şekilleri, çeşitli koleksiyoncuların mumyalarına ilişkin yaş ve statü iddialarına kuşkuyla baktı. Hannah Cowley'in popüler komedisi *The Belle's Stratagem* (yine 1781 yılında yayınlandı) adlı popüler komedisinde "bir zamanlar kral Sesostris'in üçüncü eşinin nedimesinin sırdaşı ve Büyük Kahire'nin şerefine içtiği kadın" olan bir "Mısır Mumyası"nın açık artırması canlandırılıyordu. Bir beyefendi mumyanın soyağacının etkileyici derecede ayrıntılı tanıtımı konusunda kuşkulanınca, açık artırmayı yapan kişi, artırma fiyatını aniden oniki gineden onsekiz gineye yükseltmeden hemen önce cesurca cevap veriyordu: "Hiçbir şey bu soyağacını bulmak kadar kolay olamaz. Bir mumyanın soyağacını elde etmek bir atın soyağacını elde etmek kadar kolay".[78]

Phanuel Bacon'ın 1757 tarihli tiyatro oyunu *The Trial of the Time Killers*'da bu hiciv türü, koleksiyonu yapılan egzotik ürünler dizini geniş çerçevesine yerleştiriliyordu.[79] Methusalem Rust adlı bir suçlunun evinde "Truva harabelerinden alınmış büyük bir taş... Büyük İskender tarafından Daryus'a karşı seferinde öldürülen bir filin işi... Herkül tarafından öldürülen Hydra'nın başlarının

tam seti" bulunuyordu (Burada alıcılar dikkatli olmalıdır; çünkü "kafatasları ve çene kemiklerinde büyük çatlaklar" vardı) ve "ünü Kleopatra'nın gerçek formüle uygun yapılmış mumyası" yer alıyordu.[80] Burada eser ile ilaç yanyana yer almaktadır. Bacon burada açıkça izleyicilerinden konuyu anladıklarına dair bir kahkaha beklemektedir. Zira bir taraftan gerçekliği kuşkucu mumyalar satanlara gönderme yaparken, öbür taraftan da ilaç olarak mumya kullanımının olumsuz algılamasını kullanmaktadır. Rust'ın "gerçek formül"ün nadirliği dikkate alındığında, bu gönderme gittikçe muğlak hale geliyordu" ve Kleopatra'nın kendisinin bir tabutta sunulması, Browne'un Cambyses ve benzerlerine yönelik maksatlı eleştirilerini içermektedir.[81]

Genel olarak, Kral Georgialar döneminde[i] mumya satıcıları ve koleksiyoncularına saldıranların hepsinin ortak bir yönü vardı. Nedenleri ne olursa olsun, sonuç daima aynıydı: Gerçek ve sahte mumyalar komedi malzemesidir. Mumyaların ilaç ve eser olarak birlikte var olduğu bu geçiş döneminde, komik olmak önemlidir. Ancak okuyucu ve izleyicilere sunulan yalnızca bir mumya bulunuyordu. Bu dönemde yazarların büyük çoğunluğunun aklında birbiriyle açıkça ilişkili iki versiyon bulunuyordu. Şimdi bu çakışmanın dönemin popüler tiyatro oyunu yazarları tarafından nasıl kullanıldığını görelim.

Mumyalar Sahnede

Evleneli yalnızca üç saat olmuş ve karınız şimdiden antik bir ölü ile seks yapmaya çalışıyor... Bu olayın geçtiği oyun, I. George'un ilk yıllarından çok monarşinin yeniden dönüşü döneminin doğurduğu, John Gay'ın 1717 tarihli komedisi *Three Hours After Marriage* olabilir. Ancak yine de 1686 yılı civarında sahnede görünen ilk mumya, esrarengiz bir kötülüğün faili -Francis Fane'in *The Sacrifice* adlı oyunundaki Timurlenk'in kılık değiştirmiş suikastçısı- olabilir. Oysa 1717 yılına geldiğimizde, mumya en bayağı kalabalıkları güldürme âleminde ilk gösterisine çıkan ve daha

[i] İngiliz tarihinde 1714 ila 1837 yılları arasını kapsayan ve Hanoverli krallar I-IV. George'ların tahtta olduğu dönemdir. (Ç.N.)

sonra mistik lanetler ve sinema dehşetlerinin malzemesi haline gelecek olan bir nesneye dönüşmüştü. Oyuncuları dört karakterden oluşuyordu: yeni evlenmiş doktor Fossile, karısı Townley ve karısının iki müstakbel aşığı Plotwell ve Underplot. Gay'in kısa zamanda kötü ün kazanan oyunundaki çeşitli komik hususlardan birisi olan Fossile, hekimlik, uzmanlık ve antikacılık konusunda uzman John Woodward'ın (1665/1668-1728) taklidi idi. (Sahne adını Woodward'ın yaşlılığından çok, fosillere duyduğu bilimsel ilgiden almıştı).[82]

Gay, Fossile'nin boynuzlanma korkusuyla alay etmesinde hatalı iken (gerçek Woodward evlenmemişti ve "homoseksüelliğiyle ün yapmıştı"), Woodward'ın koleksiyon manyaklığıyla alay etmede tamamen haklıydı. Bu yüzden üçüncü perde egzotik bir teslimatla açılıyor. Sahne yönünden "bir mumya taşıyan iki hamal girince", Fossile haykırır: "Ah! İşte mumyam. Onu oturtun. Acelem var. Kaptan Bantam'a söyleyin onunla kahvehanede görüşeceğim". Ptolemy'nin oğlu veya kızına 1717 yılında bile böylesine saygısızca bir karşılama, bu gibi ithal mallarının oldukça hafife alınacak kadar bol olduğunu göstermektedir. Kapıdan çıkan hamallar hemen "bir timsal taşıyarak" geri dönerler -böylece eczacılar ve hekimlerle yakından ilişkili iki egzotik parçayı getirmiş olurlar. "Ah ne kadar heybetli bir hayvan! Onu yere koyun" diye kısa bir çığlık attıktan sonra, Fossile hemen bir profesyonelin ve (daha önemlisi) kişisel mizacının kaygılarına bürünür:

> Zavallı Leydi Hippokekoana'nın kasılmaları! Ona asla ulaşamamamda kaderin bir payı olmalı. Ben yokken evimi kime emanet edebilirim? Lucretia gibi iffetli bir karım varken, talihsiz bir anın neler getirebileceğini kim bilebilir? Bu boynuzlular dünyasında, saldırı sanatı savunma sanatını çok geride bırakacak kadar gelişti. Göründüğü kadarıyla, Underplot'un benim şerefime kastetme niyeti var. Gönlümün rahat olması için, eşimi ben dönene kadar müzeme hapsedeceğim.

Sahneye yeni gelenlerin esrarlı ve sessiz yoldaşlığına kıskançlıkla baktığı görülen Townley girdi. Ardından Fossile hızla odadan çı-

karak, kapıyı kilitleyip hastasına doğru telaşla yola koyuldu.

Townley şimdi alaylı bir sesle yorum yapıyordu: "beni buraya onunla eşit görerek buraya kilitlediğine göre, ben de onu buradan kurtaracağım". Sonra "mumya gibi giyinen Plotwell önce çıkar:

> Plot:
>
> Böylece uzaklardaki Mısırlı mezarından geldi,
>
> Ve Antony Kleopatra'yı selamlıyor.
>
> Townley:
>
> Böylece Kleopatra arzu dolu kollarıyla,
>
> Antony'yi kucaklıyor. -ama lütfen sevgili sarılmış hiyerologlif seni bu hale sokmayı bu kadar çabuk kim başardı bana söyle?
>
> Plot:
>
> Tiyatroda mumyalar, kaplanlar, aslanlar, timsahlar ve Libya'nın tüm canavarları gibi giydirebiliyorlar. Madam kollarım sizi kucaklamak için bu karton hapishaneyi parçalamaya hazırdır.

Kucaklaşma başka şakalarla gecikirken, Townley mumyalanmış aşığına takılıyordu: "Burada bu odanın süsü olarak kalabilir ve ona yaşlılığında destek olabilirsin. Onun yoldaşlığının tadını çıkarabilir ve çocuklarına baba olabilirsin. Sana piliç butları tartların kalanlarını ve tatlıların parçalarını getiririm". Plotwell "bu ölü halinden sıyrılmaya" ve "bazı yaşam belirtileri göstermeye başlarken", metinde şöyle yazıyordu: "Timsah kılığındaki Underplot önce süründü, sonra ayağa kalkıp kızı kucakladı":

> Underp:
>
> Böylece Jove engereğin pullarla kaplı kollarında,
>
> Sarıl bana Makedonyalı kraliçe.
>
> Townley:
>
> Ah!
>
> *(Çığlıklar)*
>
> Plot:
>
> Korkmayın Madam. Bu hâlâ benim peşimde olan kötü cinim

Underplot. Şeytan sen nasıl geldin buraya?

Underp:

Tiyatroda sana mumya ödünç verirlerken, bana neden timsah vermesinler?[83]

Gerçekten de neden olmasın? Bu olayda sahne donanımı gerçekten zekice hazırlanmıştı. Hayal edebileceğiniz gibi, bu oyun Drury Lane Tiyatrosu'nu dolduranların huzurunda yedi gece boyunca sergilendi. "Colley Cibber'in oynadığı Plotwell'in bu oyunun kendisiyle alay ettiğini fark etmediğini" ilave etmek yararlı olacaktır. David Nokes "timsah rolündeki Penkethman'ın bir kahkaha fırtınasına yol açtığını" eklemektedir.[84] Her ne kadar Dr. Johnson "Fosilci Dr. Woodward'ın gerçekten ve haklı olarak bayağı bir kimse olmadığını" düşünmekte haklı olsa da, "bir mumya ve timsahın sahneye çıkmasıyla, Woodward'ın doğrudan ve görünür biçimde aşağılandığı sahnenin izleyicileri iğrendirdiği ve izleyicilerin tiyatrodan genel bir kınama duygusuyla ayrıldığı" kanaatinde haksızdır. [85] Nokes'ın ayrıca açıkladığı üzere, potansiyel olarak uzun ömürlü bu komedi, muhtemelen daha başlamadan önce, devrin edebî tartışmalarındaki yeri yüzünden lanetlenmişti: "oyun başlamadan on gün önce "Pope'un modern şairlerin her birini ayrı ayrı aşağılayacağı bir oyunla gelmekte olduğu" dedikodusu. Komediyi hazırlamaya gerçekten de Pope ve Arbuthnot'ın katkısı olmuş gibi görünmektedir.[86] Kısmen bu nedenledir ki, fiilen sahneye konulmasından sonraki bir süre boyunca hem popüler kalmış, hem de (sonraki haftalarda çıkarılan kitapçıklarla yapılan saldırılar yüzünden) lanetlenmişti. Çeşitli nedenlerin birleşimi yüzünden, İngiliz tiyatrosunun ilk komik mumyası, 1717 ve sonraki yıllarda Londralılar arasında çok ünlü oldu.

Bu mumyanın komiklik değeri ayrıca ilaç olarak potansiyel rolüyle de ilişkiliydi. Fossile ile iki doktor meslektaşı (Nautilus ve Possum) arasında yeni mumyanın cinsiyetinin belirsizliği konusunda yapılan tartışma, "piramidi ve sargısı sayesinde kendisini ölümsüzleştirdiğini düşünen" uzun süre önce ölmüş Mısırlının kibiri konusuna bir tür gülünç ahlâk katmaktadır. Fossile "bunun

piramidi ne yazıkki şimdi bir ahşap tabuttan ibaret" ve (Possum ekliyordu) sargısı "onu sargılı bir çiğ etten başka bir şey yapmıyor". Mumyanın göreceli tanınırlığı burada bir kez daha yeniden şekillendiriliyor; Mısırlı mumyacıların hayranlık veren başarıları, evde yapılan "çiğ et" ve ilaç düzeyinden yiyecek düzeyine inmekte olan cesetten yapılma ilaçları hatırlatır biçimde "çiğ ete" indirgeniyordu. Ancak şimdi Nautilus "Dr. Possum sayesinde... çiğ ete göre mumyanın yutulması daha kolay" ve Fossile ona izleyicilerin baş sallaması ve kıkırdamasıyla eşlik ettiği şu cevabı veriyor: "mükemmel bir ilaç! Çok ateşli ve kadınların bazı hastalıkları için aşırı derecede güçlü".

Nautilus ile Possum arasında mumyanın "katranla" mı yoksa "metalle mi" korunacağı tartışmasına katılan Fossile "dikkatlerinizi timsahıma çevirir misiniz!" diyordu. Bu çaba da Nautilus'un (kuşkucu Possum için) içine bir kılıç sokulabileceğini kanıtlama teklifiyle komik bir gerilime dönüşüyordu ("kılıcını çekti"). Possum ise "Bu arada ben de bu bıçağı mumyada deneyeceğim ve katran kokan yere batırarak katranla kaplandığını kanıtlayacağım" ("paslı bıçağını çeker") Fossile'in itiraz etmesiyle gerilim sürer: "Orada durun beyefendi, yalnızca mumyamı bozmakla kalmayacak aynı zamanda Romalı kurban bıçağımı mahvedeceksin". Downley girer ve kenarda fısıldar: "Onları bu denemeden vazgeçirmem lazım, yoksa sırrımız ortaya çıkacak". Beklenti içindeki izleyici, kadın doktorları oyalarken, başka komikliklerle ödüllendirilir. Bu arada mumya ve timsah kapıya koşar, ama kilitli olduğunu görünce hızla geri döner. Sonunda keşfedildikleri için bazı çetrefilli açıklamalara girişirler.[87]

Bütün bunlar bize ilaç olarak mumya hakkında ne söylemektedir? Oyunun mizahının büyük bir kısmı, hekimlerin kuşkulu otoritesi hakkında gibi görünmektedir. Örneğin; izleyiciler muhtemelen Possum ve Nautilus'un Pliny, Dioscorides ve gerçek katran hakkındaki gizemli spekülasyonlarından kendilerini uzak hissediyorlardı. Ayrıca en azından bazı izleyicilerin bu modası geçmiş ve gizemli otoriteyi, Mısır mezarlarının egzotik âlemlerinden elde edilen ilaçlarla ilişkilendiriyordu. Bu durumda bir

yanda seçkinci uçaklık, bencillik ve kuşkulu tedavi metotları veya ilaçlarıyla hekimlerle alay ediliyordu. Diğer yanda ise kendisiyle alay edilmeyen -hatta kendi ilmî meraklarını gidermek için pervasızca bir mumyayı parçalamaya saygısızca yönelen sahnedeki doktorların kurbanlarından birisi olarak görülen- mumya ("bazı mumyalar" değil, genel) yer alıyordu.

1717 yılı bize ilk kez bir mumyanın İngiliz tiyatro sahnesinde görüldüğü bir kilometre taşı sunarken, 1734 yılı bize "Mumya" adı verilen ilk doktorun Haymarket'teki New Theatre'da kanatlardan ortaya çıktığını gösteriyordu. Sözkonusu oyun *The Mother-in-Law, or the Doctor the Diease* idi. James Miller tarafından yazılmıştı ve Molière'in *Le Malade Inaginaire*'sinin (Şimdilerde İngilizcede *The Hypochondriac* popüler adıyla tanınıyor) yamyamlaştırılmış versiyonu idi.[88]

Baş karakter Sör Credulous Hippish'in eczacıların gönderdiği kabarık faturaları lanetlemesinden kısa süre sonra, kızının hizmetçisi Primrose'un "bu Dr. Mumya ve Bay Galleypot, bizim bedenimiz pahasına kendilerini gayet başarıyla kurtarıyorlar. İnsanı nadir bir süt ineği gibi sağıyorlar ve sizi rahatsız edenin kursağınızın daima ilaçla dolu olması olduğunu bilerek memnun oluyorum". Sör Credulous çabucak cevap veriyor: "huzur cehalette. Bir uzmanın reçetelerine karşı çıkmak senin haddine mi düşmüş". Aslında bu sözlerle izleyicinin aksini düşünmesi isteniyordu.[89] Gayet doğal olarak, oyunun büyük bir kısmı, tıpkı orijinal eserde olduğu gibi, hekimlerin yalnızca hekim oldukları için hoşlanılmayacak kişiler olduğu mantığına dayanmaktadır.

Bu mantığı çözümlediğimizde, bu antipatinin bir nedeninin hekimlerin açgözlülüğü ve (Primrose'un ima ettiği gibi) haksız zenginliği olduğunu görüyoruz. Primrose, Sör Credulous'un kızı Belina'nın Mumya'nın oğlu Bay Looby ile evlenmesine karşı çıktığında, babası kızına "Bu Bay Looby Dr. Mumya'nın tek mirasçısı... ve Dr. Mumya yılda beşbinden fazla kazanıyor". "Bize merhamet edin!" (diye cevap verdi Primrose), "Böyle bir serveti elde etmek için bir dünya kadar insan öldürmüş olması gerekir!"[90] Sonra, Primrose ile Credulous arasındaki açılış şakalarını

yansıtır şekilde, sözde bilimsel teorinin hem görünür realiteler hem de sıradan vatandaşların sağduyusu üzerindeki baskısına tekrarlanan bir husumete tanık oluyoruz. Dr. Mumya'nın mutsuz hastalarından birisi (belirgin bir alaycı tonla) "Sör, babam artık başını tutamıyor, kafası öfke içinde hızla sallanıyor!" diyor. Mumya buna cevaben, "Senin hastanın yaptığı aptallık, Galen'e göre öfke başta değil, dalakta yer alır" diyor.[91]

Dr. Mumya ve doktor meslektaşı yanlışlıkla Mumyanın yeğeni Looby'nin hastalığını (Aradan onbeş yıl geçtiği için amca yeğenini tanımamıştı) teşhis etmeye kalktığında, acı çekmenin deneysel realitelerine karşı duyulan kibirli aşağılama zirvesine ulaşır. Yeğen hasta değil, yalnızca açtır. Ancak saygısından dolayı, Mumya şu teşhise ulaşana kadar teşhis amaçlı tüm sorularına cevap verir:

> Görüldüğü üzere, iyice tanımadan hiçbir hastalık tedavi edilemez. Hastalık hakkında, teşhis ve araştırma yoluyla bir fikir oluşturmadan da tanımak mümkün değildir. Eski dostum ve kardeşim, hastamızın maalesef bizim hipokondriyak melankoli dediğimiz, yalnızca Latinlerin değil, Yunanlıların da bu şekilde isimlendirildiği ve bu olayda dikkate alınması gereken bir tür delilikten etkilendiğini, kontrol edildiği ve bastırıldığını söylememe izin verin.

Sonunda kadim teorinin güncel realite karşısındaki zaferi hoş bir şekilde vurgulanır: Looby sonunda kendisinin hasta olmadığını yalın bir şekilde ifade ettiğinde, Mumya ona şöyle der: "Bu kötü bir semptom; hasta hastalığının bilincinde değil. Evet sör nasıl olduğunu biliyoruz, hem de senden daha iyi biliyoruz..."[92]

Bu ve oyunun şakalarının oldukça büyük bir kısmı tamamen hekimlere genel bir husumete dayanmaktadır. Yazar yalnızca popüler yaklaşımları bilmeden bir oyun yazmamış veya adapte etmemiştir. Ancak burada elbette doktora karşı bu tavrın çok olumsuz birkaç örneği sergilenmektedir. Çünkü tarihte ilk kez bir hekim paradoksal olarak "Dr. Mumya" ismini almıştır.[93] Burada yine Londra izleyicisinin suç ortaklığına hazır olduğu varsayımına dayanılmaktadır. Eğer bir alay edilecek hekim yaratmak isterseniz,

biraz doğal olarak var olan karanlık kötü şöhret gölgesi ekle ve sonra hekimi mesleğinin daha çok kötü şöhrete sahip bir ilacıyla ilişkilendir.

Onlarca yıl boyunca hekimler çeşitli yollarla kendilerini cesetten yapılma ilaçlardan uzak tuttular. Yalnızca zaman zaman Fuller'ın keskin patlamalarında olduğu gibi, bu mesafe çökme riski altına girdi. Onyedinci yüzyılın sonlarında popüler algılar hekimler ve mumyaları rahatsız edici bir yakınlığa sürükledi. Tekrarlanan "mumyaya döndürene kadar dövme" edebiyatı ve tiyatrosu, son tahlilde daha önceleri bilimsel teoriler perdesi arkasına saklanan hekimleri bu tür maddelerle yakın fiziksel teması bulunan, yalnızca insan etini döverek ezen kişiler olarak gören bir kamuoyu imajını doğurdu. Yine aynı dönemde mumya etkin bir şekilde, ondan yapılacak ilaçları kullanması en az ihtimal olan insanların bedenleriyle karışmaya başladı. Özellikle yaşlılar şimdi mumya haline geliyordu. Sonunda, çok uzun süre boyunca bu tuhaf şakalardan kendisini uzak tutma becerisini gösteren hekimler, 1734 yılında o madde ile karışmış halde buldular. Yine buradaki yavaş geçiş süreci de semboliktir. Mumya hemen "mal haline gelmediği" gibi, bu cesetten yapılma ilaçları yazan ve bundan gelir sağlayan hekimlere, bu ilişki onlara sıkıca ve çok olumsuz biçimde yapışana kadar onlarca yıl geçti. Ve şimdi Miller'ın yaftasının sembolik olarak pratik olarak da önem kazandığını göreceğiz.

Korkunç İlaçlar: Akıl, İğrenme ve Aydınlanma

İlk olarak zengin Avrupa toplumunun yeni, bilinçli biçimde rasyonel ve modern bir çağa girdiği esnada, durumun yüzyılın ortalarında cesetten yapılan ilaçların aleyhine nasıl döndüğünü görelim. Bu cesur yeni dünyadaki rehberlerimizden birisi hekim Robert James'tir. Kendisi, daha önce tanıdığımız gibi, insan yağı kullanımını destekliyordu. 1747 yılında yayınladığı *Pharmacopoeia Universalis: or, a New Universal English Dispensatory* adlı eserinde, James popüler bir hurafeden söz etmektedir: insan kafatasının bedene "tüfek mermisinin bile giremeyeceği kadar

güç sağladığı" inancı. Sonra kafatası yosunu konusunda Rieger isimli bir alman hekimin görüşünü nakledip, "bir hekimin kafatası yosunu reçetesi yazarak mesleğini küçük düşürmesi için bir neden bulunmadığı" görüşüne katıldığını belirtmektedir. James bu yosunun fiilen işe yaradığını reddetmiyordu. Diğer maddelerin de aynı derecede işe yarayacağında ısrar ediyordu. Ayrıca "hiçbir hastanın kafatası ve yosununun yarattığı dehşet ve rahatsızlık karşısında diğer maddeleri kullanmayı reddetmeyeceğini" ekliyordu.[94]

1751 yılında bu duruş, hekim ve botanikçi John Hill tarafından tekrarlandı. Hill'in *Materia Medica*'sı açıkça "bu ilaçları temin etmek için kendi bedenimize koşmadıkça, ilaçlarla yetinmeyeceğimizden" yakınıyordu. James'in aksine kafatası yosununun etkinliğini reddediyor, bu yosunun "bir ağaç veya taş üzerinde büyüyen yosundan daha fazla yarara sahip olmadığını" savunuyordu. Ancak bu yosunun güçleri hakkındaki aldanış, "kendi soydaşımız insanların et ve kemiklerini yutmaktan daha az şok ediciydi". "Bu korkunç ilaçların yanısıra mumya ve kafatası dükkânlardaki yerini koruyor" diyen Hill şunları ekliyordu: "ve bunların reddediliyor olmasını çok isterdim".[95] Hill bu tavrını 1754 tarihli *Useful Family Herbal* adlı eserinde tekrarlamaktadır. "Hayalperest insanlar öyle hayal etse de, insan kafatasında büyüyen veya orada büyümekle özgün özellikler kazanan hiçbir özel yosun türü yoktur".[96] *Üç yıl sonra Hill'in tavrı daha da sertleşiyordu:*

> Hayvanların dışkılarından, çürümüş insan kafatasından, onun üzerinde büyüyen yosundan ve insan etinin kötü korunmuş ve adına mumya denen kalıntılarından medet umanların aptallıkları hayvanlıklarından az değildir. Akıl bu tiksindirici ilaçları yasaklar ve nezaket asla bunları kabul etmez. Bunlar daima tasavvurumuzu şok eder ve hiçbir yararları olmadığı bilinmektedir.[97]

1755 yılı tıp alanında edebî bir dönüm noktası olan bir olay yaşandı: Samuel Johnson'ın *Dictionary of the English Language* sözlüğünün yayınlanması. Johnson'ın "mumya" terimi için yaptığı açıklama büyük ölçüde Hill'in 1751'deki görüşlerinden alıntıya dayanmaktadır. Sözlükte böylelikle iki farklı tür ilacın ayrıntılı

bir tanımı ve göreceli nitelikleri ve yapıları verilmektedir. Sözlük maddesinde Hill'in bazı öfkeli yorumları düzeltilmişse de, genel olarak mumya ticareti kınanmaktadır: "Eczacılarımıza tedarik edilen malzeme idam edilen suçluların cesetleri ve Yahudilerin temin edebildiği diğer cesetlerdir". Bunlar sıradan katranla işlenmekte ve mısırlarda pişirilerek mumyalanmış cesetlere benzetilmektedir. Daha sonra Johnson'ın açıklaması "halen insan bedeninin çeşitli kısımlarına atfedilen faydaların tamamının ya hayali veya diğer hayvan organlarında bulunabilecek kadar olduğunu bilecek kadar akıl sahibi" olduğumuzda ısrar ederek sürmektedir. Ve Hill'in açıklamasından alıntı yaparak, daha empatik bir suçlamayla sona ermektedir: "Bu korkunç ilaçların yanısıra mumya ve kafatası dükkânlardaki yerini koruyor".[98] 1782 yılına gelindiğinde hekim William Black, Johnson ve Hill'den daha empatik davranarak, "Mısır mumyaları" ve "ölmüş insanların öğütülmüş kafatası" gibi "lanetli ve önemsiz ilaçlar"ın meslekî olarak reddedilmesini kutlamaktadır. Bunlar ve "bu tür pisliklerden yapılan ıvır zıvırların hepsi ilaç ansiklopedisinden çıkarılmalıdır".[99]

Onsekizinci yüzyılın cesetten yapılma ilaçlara yönelik muhalefetinin bu kısa özeti, yeni husumetin bütün anahtar temalarını içermektedir. İlk olarak; James bu tür maddelerin tıp mesleğini küçük düşürdüğünü ileri sürmektedir. İkinci olarak; bunlar iğrençtir: "lanetlidir", "hayvanca"dır, "nezakete" aykırıdır -veya Black'ın özellikle unutulmaz ifadesiyle "pislikten yapılma ıvır zıvır"dır. Üçüncüsü; bu ilaçlar işe yaramaz. Varsayılan etkinliği hastalar veya hekimlerin "hayalperest" tasavvurlarının sonucudur. Hill ve Johnson tarafından işaret edilen dördüncü nokta ise şudur: "*Halen* insan bedeninin çeşitli kısımlarına atfedilen faydaların tamamının ya hayalî veya diğer hayvan organlarında bulunabilecek kadar olduğunu bilecek kadar akıl sahibiyiz". "Halen"le ifade edilen Aydınlanma bilgeliği, cesetten yapılma ilaçlara saldırılarda sıklıkla görülmektedir ve Hill'in zafer kazanmış havası içeren şu ifadesinde de mevcuttur: "Akıl bu tiksindirici ilaçları yasaklar". Bu ifade onsekizinci yüzyılın sonlarındaki tavrın gayrıresmi sloganı gibidir. Daha sonra göreceğimiz gibi, Aklın bu

tür Hurafelere karşı antipatisi o kadar güçlüdür ki, sonunda tıp tarihinin irrasyonel bir şekilde yeniden yazılmasına yol açar.

Tıp Mesleği

"Güven bana, ben bir sözlüğüm" deyimi, "Güven bana, ben doktorum" deyimi kadar ilgi çekmemiş gibi görünmektedir. Ancak biraz düşündüğümüzde, "kesin cevap" istediğimizde (ve bazen gizli bir tıbbî rahatsızlığımız olduğunda, doktorun yerine kısmen sözlüğü koyuyoruz) *Chambers*[vi] veya *OED*'ye (*Oxford English Dictionary*) aynı güveni duymaya başladığımızı görüyoruz. Konuya bu iki sözlükle başlamak istiyorum. Çünkü Johnson'ın devrinde birçok kimse otomatik olarak doktorlara karşı *güvensizlik* duyuyordu ve tek bir adamın gayretiyle (ne kadar etkileyici bir gayret olursa olsun) hazırlandığı için bir sözlüğün tarafsızlığına da tamamen güvenemiyordu.

Bunun tek nedeni de İngiliz dilinin ilk önemli sözlüğünün çok sevilen bir İngiliz yiyeceği olan sosis (sausage) için (oysa Shakespeare'in devrindeki daha küçük biçimi yani "sawsidge" için bir tanım bulunuyordu) bir tanım içermemesi değildi.[100] Mumya açısından bakıldığında, fark etmemiz gereken ilk şey, Johnson'ın, önemli erken dönem mumya karşıtlarından Robert James'ın arkadaşı olduğudur. İkili birbirini Lichfield Grammar okulundan bu yana tanıyorlardı. Johnson açıkça James'in adından söz etmiyorsa, bunun kısmî nedeni Hill'in suçlamalarında biraz ateşli olmasıdır. James, Johnson'ı etkilemiş miydi? Etkilememişse bile, Johnson'ın genel olarak kamuoyunu etkilediğini düşünmek için iyi sebeplerimiz vardır. Hem o hem de Hill, mumya ve kafatasının İngiliz dükkânlarında halen satışta olduğunu itiraf etmektedir. Bu durumda kendimize şu soruyu sormalıyız: Sözlüğü doğal olarak dönemin birçok eğitimli insanı için standart referans haline gelen Johnson, cesetten ilaç yapmaya erken muhalefeti yapay olarak hızlandırmış mıdır? Eğer öyleyse, diyelim ki bu maddeler

---

The Chambers Dictionary ilk kez William ve Robert Chambers tarafından *Chambers's English Dictionary* olarak 1872 yılında yayınlanan İngilizce sözlüktür. (Ç.N.)

hakkında kararsızsınız. O zaman büyük doktorun kararlı duruşunu okuduktan sonra sabit bir düşman haline gelmez misiniz? Sözlüklerin doğru rolü hakkındaki popüler bir ayrımı ödünç almak istersek; ilk İngiliz sözlüğü mumya hakkında tanımlayıcı olmaktan çok, yönlendirici mi olmuştur?

Antipatinin ilk aşamalarında, görüşleri güçlü, tamamen kamuoyu görüşünü yansıtmayan güçlü otoritelerin sıkı sıkıya birbirine bağlı bir grup oluşturduğunu görüyoruz. Bu düşmanlığın doğasının da farklılıklar gösterdiğini anlıyoruz. Johnson'ın arkadaşı James, insan kafatası hakkındaki hurafelere, bu tür tedavileri şok edici bulan Hill'in görünür ahlâkî aşağılamasından farklı olarak, tuhaf bir ironiyle yaklaşıyordu. James'in temel kaygısı, bir hekimin "mesleğini küçük düşürmemesi" gerektiği idi. Bu hayatî "küçük düşürme" kavramıyla birlikte, James ilacın ne olduğu -veya en azından ne olması gerektiği- konusunda çok farklı bir fikrin sinyallerini vermektedir. Hill'in duygusal olarak rahatsız olmasına karşın, James oldukça pragmatik davranmaktadır. Bir düzeyde onun asıl kaygısı tıp "mesleği" idi. Çünkü tarihçilerin de ortaya koyduğu üzere, şimdi yaygın kabul gören bir alan olmasına karşın, o dönemde tıp hâlâ bir alan olarak kendisini kanıtlama mücadelesi veriyordu.[101]

James'in kendisi de birçok *y*önden Culpeper'ın onlarca yıl önce yaptığı ve Miller'ın 1734 yılında tekrarladığı saldırıdaki kişisel kazanım bencilce güdüsünün mükemmel bir örneğidir. T. A. B. Corley'in vurguladığı gibi, James hakkındaki en ünlü (veya kötü üne sahip) şey, "James'in yüksek ateş tozu"nu icat etmesi ve üzerindeki kişisel tekeli idi. Çok sayıda hekim kendi mucize ilaçlarıyla onun kârını paylaşmak istediyse de, James'in başarısının ölçeği, onu, şimdi dünyanın gelişmekte olan ülkelerindeki yoksul hastaların da yararlanabileceği ilaçların patentini alıp kendi tekellerini kuran küresel ilaç şirketlerinin ilginç bir öncüsü haline getirmektedir.[102]

> 1747 yılında patentini alan James, şansölye mahkemesine ürettiği ürünün içeriği ve metotlarıyla birlikte başvurdu. Ancak uzmanlar bu metot ve içerikle, satılabilir türde bir toz yapılamayacağını kısa sürede anladılar ve gerçekten de dozlar zaman bakımından farklılık gösterdi.

Corley burada James'in resmî patent yoluyla bütün kârı tekeline almaya istekliyken, gayriresmi olarak mucizevî tozunun içinde ne olduğunu açıklamayı reddettiğine dikkat çekiyordu. Corley tozun sonuçlarının karışık olduğunu ekleyip, "James'in doktor olarak ününün... toz için istediği yüksek fiyatlar yüzünden azaldığını" belirtse de, genelde patent James'e büyük bir zenginlik getirdi: "çok sayıda yazar onu alkışladılar: Thomas Gray ve William Cowper çekingence, Horace Walpole coşkuyla ve Richard Cumberland birçok övgü dolu dizeyle". Bu toz III. George tarafından kullanıldı ve "1860'lar gibi geç bir tarihte, Kraliçe Victoria'nın ilaç dolabında bulunuyordu".

James'ın tıp mesleği için duyduğu kaygının, hayırseverlik veya kamu yararından çok bencilce bir amaç güttüğünü belirtmeye gerek yoktur. Tıpkı modern ilaç şirketleri gibi, James de muhtemelen gerçek pratiğinden uygun bir şekilde koparılmış bir "kamusal imaj"a sahipti. Gerçekte ne yaptığınız, ne yaptığınız veya ne söylediğiniz kadar önemli değildir. Gerçekten de (Johnson'a göre), James "hayatının son yirmi yılı boyunca hiçbir zaman rahat bir nefes almadı" ise de, "bu durum gerçek şartlarını gizlemede çok usta olduğundan, onun mesleğine pek zarar vermedi". Son tahlilde *The Doctor the Disease*'de üstü örtülü eleştirilen kişisel kibir ve tuhaflık türü, James'te, onun ortak kamusal imaja ilişkin yapay kaygısından çok daha güçlü biçimde bulunuyordu. Onun bu fırsatçılığı birçok yazarın kitabını kendi adı altında yayınlamak için toptan satın almasıyla genel olarak teyit edilmiştir.[103] James özellikle 1747 yılında baş yamyam Johann Schroeder'dan yoğun alıntılar yapmış, insan bedeninden alınan maddeleri bir sayfadan fazla tutan bir liste halinde naklederken, hiçbir kişisel yorum ve muhalefette bulunmamıştır.[104]

John Hill ve Dr. Mumya

Johnson ve James cesetten yapılma ilaçlara karşı tavrın değişiminde etkili olmuşsa da, ilk başta gelenin Molière'in *The Hypochondriac*'ını adapte eden James Miller olduğunu unutmamalıyız. Onsekizinci yüzyılda bu ilaçlara karşı gösterilen husumete

dair onbeş düşmanca referansın yalnızca üçü 1734 yılı öncesinde yayınlanmıştır. Bu bir rastlantı mıdır? Etkin hekimler veya bilim insanlarının çoğunluğu genellikle Londra'da yaşıyordu ve (tıpkı James gibi) hepsi şehri seviyordu. Başkentte çalışanların Miller'ın 1734 tarihli komedisinden habersiz olmaları ihtimal dışı görünmektedir. 2 Martta metni basılan ve 12 Şubatta Haymarket'ta New Theatre'ın açılışında sahneye ilk kez konulan oyun, 1736 yılı Haziran ayında (artık Drury Lane'deki Theatre Royal'da) hâlâ gösterimdeydi.[105] Buna göre burada (ne ilk ne de son kez) hayatın sanatı taklit ediyor olması güçlü bir ihtimaldir. İnsanların zaman zaman, üstü örtülü olarak hekimler ve onların insan kafatası, kanı veya etini kullanmaları hakkında konuşmaları aynı bir şey, bir hekimin açıkça "Doktor Mumya" olarak yaftalanması, uzun süredir kullanılan bir ilacın şimdi hekimlerin üzerine istenmeyen bir giysi gibi yapışması ve sahnede alay konusu yapılması başka bir şeydir. Edebiyat bir kez sizi bu utanç verici tarzda yakalamışsa, mesleğinizi geçmişin kirlerinden kurtarıp, akıl ve ilerlemenin serin ışığında yeniden oluşturmanın zamanı gelmiş demekti.

Bu da bizi John Hill'e getirmektedir. Hill yalnızca 1760 yılından önce cesetten yapılma ilaçlara üç kez saldırmakla kalmamış; aynı zamanda birçok rolü üstlenmişti. Barry O'Connor'un açıkladığı üzere, "Hill'in tiyatro tutkusunun hayat boyu meşguliyetlerinin başında yer alan botaniğe ilgisiyle yarıştığını" açıklamaktadır. Her ne kadar Hill'in 1730 ila 1735 yılları arasında Strolling Player tiyatro grubunda yer aldığı" iddiası henüz kanıtlanmamışsa da, Hill kesinlikle 1730'ların sonlarından itibaren çeşitli roller üstleniyordu. Başlangıçta "Richmond, Lennox ve Aubigny ikinci Dükü... 1739 yılında onu örnek toplamak üzere İngiltere ve Galler'e gönderdiğinde, Hill, Ricmond'ın Sussex'teki ikameti Goodqood House'de kaldı. Orada "Owen MacSwinney, David Garrick (O tarihte daha kariyerinin başındaydı) ve Peg Woffington gibi bir dizi tiyatrocu ile tanıştı" ve Goodwood'un özel sahnesinde oynadı. O'Connor, Hill'in 1750 tarihli kitabı *The Actor*'de bir orijinal Fransızca esere dayanmasına karşın, yine de "önceki tiyatro oyunu metinlerine egemen olan performans söylemsel

kurallarından çok, aktörün kişisel ve duygusal özelliklerini öne çıkarak ilk İngiliz tiyatro oyunu" olduğunu belirtmektedir. Bütün bunlara Hill'in "1730-1731 yıllarında Londralı eczacı Edward Anger'e çıraklık ettiği" gerçeğini de eklemek gerekir. Buradan da Hill'in Miller'ın oyunu ile Londra tıp dünyasının seçkinleri arasında tepki unsuru olmaya gayet uygun olduğunu gözlemleyebiliriz.[106] Hill'in bu dönemde kendisi adına hareket edip etmediği kesin olmasa da, Haymarket ile Theatre Royal'de Şubat 1734 ila Haziran 1736 arasında dolaşan şarlatan hekimlerin farkında olmaması mümkün değildir.

William Black 1749 yılında doğduğu için bu gelişmeleri kaçıracaktı. Ancak Black'e göre cesetten yapılma ilaçların yakın zamana kadar var olması ("o yüzyılın bir kısmında var olduğunu" belirtmektedir), yalnızca pragmatik bir kaygı konusu değil, doğrudan öfke nedeni idi.[107] Onun sözleri yalnızca açık duygusal tonları nedeniyle değil, ayı zamanda "mide bulandırıcı ve önemsiz" sözlerinin birbiriyle çelişmesi nedeniyle dikkat çekicidir. Önemsiz terimi bu ilaçların işe yaramadığı anlamına gelebilir; ama iki sözcüğün bu kadar yakın kullanılması tuhaf görünmektedir: Bu ilaçlar o kadar da "önemsiz" değillerdi ki, Black'in aklında şiddetli duygular uyandırabildiler. Çoğu zaman olduğu gibi, cesetten yapılma ilaçların onsekizinci yüzyıldaki muhalifleri de bu konuda çok güçlü duygular besliyorlardı; ancak tam olarak duygularının nasıl olduğunu bilmiyoruz. Tıpkı James gibi, Black de "tıp mesleği"ni aşağılayan katkı maddelerinin neler olduğu konusunda çok açık konuşmasa da, yazdığı kitabın içeriği, bu meslekle çok ilgilendiğini açıkça göstermektedir. Kitabının tam adı şu şekildedir: "Kökeninden Günümüze Kadar Tıp ve Cerrahî ile Başlıca Yazarlar, Keşifler ve Gelişmelerin Tarihî Özeti". Black tıp tarihinin erken örneklerinden birisini yazıyordu. Biraz sonra daha da açıklığa kavuşacağı üzere, yirminci yüzyılda tıp tarihi alanında çalışan birçoklarına göre, cesetten yapılma ilaçlar o kadar infial uyandırıyordu ki, tarih kitaplarından tamamen çıkarılmıştı.

Black'ten yalnızca birkaç yıl sonra, 1789 yılında ünlü saray hekimi William Cullen "cranium humanum"u "reçetede görünmesi

halinde -en azından Britanya'da- hekimi utandıracağı" çeşitli katkı maddelerinden birisi olarak belirtmektedir.[108] Cullen'ın Paris, Madrid, Kopenhag, Dublin ve Philadelphia'daki tıp ve bilim otoriteleriyle bağlantıları vardı.[109] Sözkonusu pasajlarda yazar devrinde genel olarak kötülenen ilaçların yalnızca Paris'te kabul gördüğünü ve İngiliz kamuoyunun tavrının değişmesine dolaylı olarak karşı çıkanın Fransa olabileceğini belirtiyordu. Almanya'nın, insan kafataslarının ithalatçısı olarak kazandığı kadim unvanı dikkate alındığında, İngiliz kamuoyunu etkileyen bir başka unsurdur. Bu ülkeler hangileri olursa olsun, Cullen'ın temel duruşu nettir. Kişisel olarak iğrendiğini belirtmediği gibi insan kafatasının etkinliğini de doğrudan sorgulamıyor. Kaygıları yalnızca Britanya'daki "tıp mesleği"nin kamusal imajı gibi görünmektedir.

İğrenme

Shakespeare'in devrinde hayat çok iğrençti, ama insanların iğrenme lüksü yoktu. Bu yüzden Shakespeare muazzam söz dağarcığına rağmen, "iğrenme" sözcüğünü asla kullanmamıştır. Ancak onsekizinci yüzyılda cesetten yapılma ilaçlara yönelik olarak şiddet içerecek biçimde kullanılan birçok sözcük bu özel insan duygusuyla keskin şekilde harmanlanıyordu. 1703 yılında "Son zamanlarda Avrupa'nın tüm saraylarındaki krallar, prensler ve bedelini ödeyebilen diğerleri" için. "mumyanın kalplerinin hemen yanında sinelerinde saklanma onuruna sahip olması"ndan (muhtemelen muska olarak) yakınan Pitt, oldukça erken bir tarihte tepki göstererek bizi şaşırtmaktadır. Pitt'in biyografi yazarı M. P. Earles bu hekim ve anatomi hocasının "tıp uygulamasında reform arzusu" ile tanındığını belirtmektedir. Bu arzu Pitt'i hem insandan hem de hayvandan alınan (özellikle egzotik ve pahalı) ilaç katkı maddelerine saldırmaya yöneltmişti. Örneğin; "Ölü bir adamın ünlü kafatası"na saldırısı, geyik, gergedan ve unicorn boynuzları, kırlangıç yuvası ve yılan derisine ilişkin aşağılamaları ile birlikte gündeme geliyordu. Mumya tartışması, "hastalarının karnına yalnızca en mide bulandırıcı şeyleri değil, aynı zamanda ölü hayvanların

"kuru ve pasif toprak" haline gelmiş parçalarını da sokanlara" saldırıyı da teşvik ediyordu. Bu erken dönem reform manifestosunda "mide bulandırıcı" sözcüğü birçok kez geçmekteydi.[110]

Benzer şekilde, 1733 yılında hekim Thomas Apperley, "mumya ve hayvanların kurutulmuş kalpleri, ciğerleri ve dalakları yakılarak toz dönüştürülmekte" ve böylece "mide bulandırıcı ve faydasız ilaçların" yapılmakta olduğunu söylediğinde Black'i anımsatıyordu. Şu sözleriyle paralelliği daha da güçlendiriyordu: "Engerek tozu... ve insan kafatası preparatları önemsizdir".[111] 1743 yılından bir süre önce, şair ve oyun yazarı Richard Savage, kadınların parçalanması ve mezar hırsızlığından temin edildiğini varsaydığı insan kafatasının satılması konusunda hem ironi yapıyor hem de huzursuzluğunu gösteriyordu:

Kıskanın kahramanlar, başlarınız kapalı kutularda değil!
Ama âdil olup kıskanmayın vücut parçalarınız teşhir edilmiyor.
Burada ölü kafatasları havanın samimiyetini artırırken...
Anatominin (neşter) darbeleriyle gözlerimiz faltaşı gibi açılıyor.

Ve bu durum onu cesetten yapılan diğer şeyler konusunda da düşünmeye yöneltti. Aşağıdaki dizelerinde Thomas Browne'ın görüşlerini bilinçli olarak yansıttığı anlaşılmaktadır:

> Mısır'dan alternatif bir akım başladı (buraya),
> Mısır'ın mumyaları bir zamanlar krallarıydı.
> (Kral) Ninus soyu şimdi yutulan ilaçlarda,
> Ve Ptolemy'nin kendisi yaralara merhem.[112]

James, Hill ve Johnson'dan sonra eleştirilerin tonu gittikçe yükseldi, yayıldı ve ağırlaştı. 1770 yılında hekim ve botanikçi Charles Aston açık bir şekilde "benim görüşüme göre mumyalar iğrenç malzemelerdir ve herhangi bir dispanserde yer almaya değer değildir" dedikten sonra, şu ifadeleriyle az sayıdaki seçkinler arasında kendisine bir yer ediniyordu: "insan eti... domuzdan daha iyi olmadığı gibi, yamyamların yiyeceği de diğer insanların yiyeceğinden daha iyi değildir".[113] Cesetten yapılma malzemeler yamyamca olmasa bile, bazılarının daha keskin ifadelerle saldırmasına

neden olabiliyordu. Nitekim İzaak Walton'ın *Complete Angler* adlı eserinin 1750 tarihli baskısının editörü Moses Browne, daha önce kaliteli balık yemi olarak ün kazanmış çeşitli merhemleri saydıktan sonra, bunların "yalnızca adının söylenmesi bile insan olan ve hassas mizaca sahip kişilerde dehşet uyandırması" gerektiğini ve "insan yağı, öğütülmüş insan kafatası veya kemikleri karışımı mumya olarak cadı büyülerine" ve "içinde kurtçuklar kaynayan taze bir mezardan alınmış toprağa" benzediğini yazıyordu.[114]

Böylece tıp etiğinde bir maddeye muhalefette yeni bir dönem mi başlıyordu? Bu soruya cevap vermenin bir yolu, tıp etiği kavramının kendisinin onsekizinci yüzyılın sonlarında henüz bebeklik döneminde olduğunu vurgulamaktır.[115] Bu adı taşıyan ilk kitap, din adamı ve hekim Thomas Percival tarafından 1803 yılında yayınlandı. Percival'in dinî geçmişi bu açıdan mutlaka etkili olmuştur ve hatta "tıp etiği" kavramını bile onun uydurduğunu söyleyenler çıkmıştır. Bu soruya verilecek bir başka cevap ise, bilerek veya bilmeyerek, genel anlamda tıp etiğine benzeyen bir şeyden söz edenler için, bu terimin yeni yeni doğmakta olan "insan hakları"ndan başka bir anlam taşımıyordu. Cesetten yapılma ilaçların birçok muhalifi için, muhalefet hasta ve doktorların (Hill'in "saygınlık" terimini hatırlayın) yeni duyarlılıklarından veya tıbbın meslekî imajı hakkındaki kaygılardan kaynaklanıyordu. Sözkonusu olan haklar ise, kesinlikle ilaç yapılan cesetlerin hakları değildi. Herşeyden önce eğer hekimler insanların hakları konusunda bu kadar duyarlı idiyseler, neden bu çağda insan yağı kullanımı son derece yaygın olmaya devam etmiştir?

1799 yılında İskoç hekim James Makittrick Adair, diğer birçok maddeyle birlikte bu tür ilaçlara da karşı çıkarken, meşru olmayan ilaçların;

> Ekmek içi, kerpiç tozu, koyun dışkısı vs gibi en önemsiz katkı maddelerinden veya insan kafatası, yağı, plasentası vs. gibi en iğrenç maddelerden oluştuğu belirlenmiş olup, satıcılar bu ilaçları satmak için hastanın hayal gücüne ve imanının canlılığına dayanmaktadır.[116]

Bu kızgın hekimin isteksiz insan bağışçılar namına öfkelendiğini düşünüyorsanız, onun mesleğini Antigua'da (Karayip adalarından birisi) yaptığını ve 1790 yılında yayınladığı *Unanswerable Arguments Against the Abolition of the Slave Trade* adlı eserinde adadaki köle sahipliğini hararetle savunduğunu"[117] unutmamanız gerekir.

"Hurafe Devri"

Daha önce gördüğümüz gibi, günümüz insanlarının, erken modern tıpta kullanılan bazı katkı maddelerini işittiğinde bile, kendisini korumaya yönelik içgüdüsel hareketlerle tepki göstermesi -muhtemelen bu iğrenç fenomen onun aklını ve bedenini hâlâ işgal etme gücüne sahipmiş gibi ellerini yüzüne kapatması- büyük ihtimaldir. İğrenç bir şeyi kendinizden uzaklaştırma arzusunun daha sistematik biçimi onsekizinci yüzyılda hekimlerin kendilerini yapay olarak cesetten yapılma ilaçlardan uzaklaştırmaya çalışmalarıydı. Bazı hallerde uygulanan yöntem, bu tür maddelerinin genel kullanımını tarihte çok önceye itelemekti. Örneğin; 1756 yılında Robert Colborne oldukça tuhaf bir şekilde "bir asır kadar önce incinme, yaralanma ve epilepsiye karşı mumya yutturulurdu; aynı zamanda rahatlatmak ve güçlendirmek için de merhem olarak uygulanırdı" diyordu. Colborne bir yandan kendisi kendi döneminde dükkânlarda (sahte de olsa) bol bol mumya bulunduğunu itiraf etmektedir.[118] Öbür yandan ise bu maddenin kullanımından rahatsız olduğunu belirtmektedir. Yaralanmalar için öğütülmüş ravent, kök boyası, mumya ve narsuyundan oluşan bir ilaç önermekte ve sonra eklemektedir: "yalnızca ravent tozu da yararlı olacaktır". Başka bir toz ise, İrlanda arduazı, mumya, amber tuzundan oluşmaktadır ve bu durumda Colborne bu karışımın "ilk iki katkı maddesinin pek yararı olmadığından, önemsiz bir karışım" olduğunu düşünmektedir. Yine kediotu, insan kafatası ve plasenta içeren bir tozu tarif eden Colborne, bu ilaca "geçmişte çok itibar edildiğini" söyledikten sonra, kendi döneminde "yalnızca kediotu kökü tozunun etkin olduğunun düşünüldüğünü" eklemektedir.[119] 1756 yılında mumyanın eskiye göre

daha az kullanıldığı gerçek olabilir. Ancak yalnızca Colborne'un kitabını okuyan her tarihçi, muhtemelen (Hill ve Johnson'ın işaret ettiği üzere) o devirde kafataslarının halen satışta olduğunu öğrenince (o dönemin gümrük vergisi listelerinde olmamasına rağmen) şaşıracaktır.

Kişinin kendi çağını Avrupa'nın yamyamlarından uzaklaştırmasının diğer yöntemleri daha dolambaçlıdır. Örneğin yine John Hill'i dinleyelim: "Akıl bu iğrenç ilaçları yasaklarken, kaliteli zevklere sahip olanların asla kabul etmemesi gerekir. Bu ilaçlar tasavvura daima şok edici gelmiştir ve şimdi herhangi bir yarardan da yoksun oldukları bilinmektedir".[120] İnsan bedenine yönelik yeni yaklaşımlara uygun bir Aydınlanma dönemi sloganı olarak bu açılış sözleri, yeni zihin yapısında o kadar etkin bir biçimde yankı bulmaktadır ki, yalnızca geçmişi reddetmekle kalmayıp, yüzlerce veya binlerce Rönesans hastası ve hekiminin zihninde cesur bir değişim yaratmaktadır: "Bu ilaçlar tasavvura *daima* şok edici gelmiştir..." Öyle olmadığını söylemeye gerek yok. Hill'in de zaten herhangi bir kanıtı yoktur ve gördüğümüz kanıtlar neredeyse iki asır boyunca hiç kimsenin böyle bir şoktan söz etmediğini ortaya koymaktadır. Hill önceden cesetten yapılma ilaçların varlığını inkâr edemese de, en azından geçmiş akıllara da şimdi kendi aklına olduğu gibi zihnen tiksindirici geldiğini savunabilmektedir.

1537 yılından bir süre önce yazan Alman kimyager Caspar Neumann (1683-1737), insan kafatasının kendi yaptığı kimyasal analizini anlatırken hiçbir iğrenme belirtisi göstermediği gibi, sonuçta ortaya çıkan ilacı tatmaktan da memnundur. Ancak kafatasının daha önce tıbbî kullanımı konusunda düşündüğünde, bu tavrı keskin bir şekilde değişmektedir. Diğer benzer derecede geri kalmış tıbbî katkı maddelerini (tilkinin akciğeri gibi) aşağılayarak saydıktan sonra şu görüşünü dile getirmektedir: "Geçmiş çağların kör hurafeleri yüzünden hekimler savurganlığı böylesine aşırı uçlara götürmüşlerdir".[121]

Bu Aydınlanma dönemi öncesi aptallığı cesetten yapılma ilaçların muhalifleri arasında popüler bir hedef olmuşsa da, böylesi-

ne yanlış bir inancın aşağılanması, muhtemelen bu çağın diğer günah keçilerine kıyasla oldukça hafif kalıyordu. Örneğin uzun süredir yayında olan Chambers' *Cyclopaedia*'sının 1741 baskısını ele alalım. "Mummy, mumia" başlığı altında ilk olarak Mısır mumyaları tanımlanmaktadır. Açıklamada daha sonra şunlar yer almaktadır: "Mumyanın tıpta ilk kez bir Yahudi hekimi tarafından kötü amaçlı olarak kullanıldığı rivayet edilmektedir. Bu hekim aynı şekilde mumyalanan taze cesedin de çeşitli hastalıklar için, özellikle de bereler için yararlı olduğunu yazmıştır". İnsan bu (ismi belirsiz) Yahudi hekimin gücü karşısında hayran kalıyor. Tek bir adam, erken modern dönemin kolay etkilenen Hıristiyanları arasında çok kapsamlı bir sistematik ticareti başlatmayı başarmıştır. Hıristiyan paranoyasının güçlü dokusu burada, bu Yahudi suçlunun bir kalem darbesiyle yalnızca iki asrı aşan süre devam eden ceset tıbbını tetiklemekle kalmayıp, aynı zamanda -bu ilaçların faydasına kendisi inanmadığı halde- bunu "kasıtlı kötülük" olarak yapmış olması inancıyla özellikle güçlenmektedir.[122] Onlarca yıl önce Edward Browne'nin Viyana'da kan içilmesini izledikten sonra "dudaklarına götürdüklerinde en çok hoşnutsuzluk gösterenlerin hepsi Yahudilerdi" gözleminde bulunması az bir ironi değildir.[123] Ayrıca yalnızca Yahudi mumya kullanıcıların bu maddenin meşruiyeti konusunda resmî bir dinî fetva aldıklarını görmüştük. Johnson'ın *Dictionary*'sinin etkilediği gibi, bu fetva da bazılarını, özellikle İngiltere'nin ne kadar Yahudi karşıtı olduğu dikkate alındığında, etkilenmiş olması doğaldır. 1770 yılında yazan Alston bu fikri bir başka düzeyde, modern sahte mumyanın muhtemelen "Yahudi yapımı" olduğu inancında tekrarlıyordu.[124]

1780 yılında hekim John Aikin, Mayerne'in kitabı *Praxeos Mayerniae* (ölümünden sonra 1690 yılında Mayerne'in vaftiz oğlu Sör Theodore de Vaux tarafından yayınlandı) tartışıyordu. Aikin bu eserde şu hususa dikkat çekiyordu:

> Kadim hurafenin izleri sıklıkla ortaya çıkıyor. İlk doğumunda erkek çocuk doğurmuş kadının plasentası, sağken kesilip çıkarılmış bir katırın bağırsakları, şiddet içeren bir ölümle ölen

adamın akciğeri, kurbağaların karaciğeri ve su samurunun kanı bu *materia medica*'nın malzemeleridir.[125]

Mayerne'in çağının en ünlü hekimlerinden birisi olduğunu, yaşıtlarının hepsinden daha çok kralı tedavi ettiğini tekrar vurgulayalım. Çok açıklayıcı olan husus, Aikin'in bu maddeleri "kadim hurafenin izleri" olarak yapay biçimde yeniden yapılandırmasıdır. Güya bu maddeler, van Helmont ve Boyle gibi eğitimli savunucuların hararetle teorileştirdiği bir ana akım geleneğin parçası olmaktan çok, bir efsanevî geri kalmışlık çağının önemsiz kalıntılarıdır.

Aikin, Mayerne'in "yarasa merhemini hipokondriakal kişiler için" kullanması ve "engerekler... köpek yavruları, toprak solucanları, domuz yağı, erkek geyik iliği ve öküz uyluk kemiğini" eğitimli bir hekimin reçetesinden çok Macbeth'teki cadı kazanına uygun malzemeler olarak sayması bize Moses Browne'yi hatırlatmaktadır. Browne'ye göre insan yağı ve kafatasından oluşan eski balık yemleri "cadı büyüsü gibi" görünüyordu.[126] Her bir olayda, cesetten yapılma katkı maddeleri ince, ama etkin bir şekilde değiştirilmektedir. Özellikle Aikin'e göre 1780 yılında cadılık artık hem anlaşılamaz olması hem de (yine) efsanevî ilkel çağın parçası olması nedeniyle kesinlikle inanılmazdı. Zaten küçümsediği cadıların kendileri de hayal ürünü idi ve İskoçya tarihi sisi içinde eriyip gitmişti. William Black'te olduğu gibi, duruşun yeraldığı tıp tarihinin bir erken versiyonu olan Aikin'in kitabının başlığının *Biographical Memoirs of Medicine in Great Britain from the revival of literature to the time of Harvey (Büyük Britanya'da Edebiyatın Yeniden Dirilmesinden Harvey Dönemine Kadar Tıbbın Biyografik Hatıraları)* olması rastlantı değildir.

Yedi yıl sonra 1787 yılında antika meraklısı Francis Groce kendi çağının kültürel üstünlüğünden son derece emindi. Londra'da bile "bu kadar çok sayıda hurafe kavramın hâlâ hayatta ve yaygın" olması "düşünülemezdi". Bunlar arasında "insan kafatasında büyüyen yosun, eğer kurutulur, öğütülür ve burna çekilirse, baş ağrısını keser" inancını öne çıkarmaktadır.[127] Groce açıkça ken-

di eğitimli okuyucularının onun temel tavrını paylaşacağından emindir. Onları bu tür inançların "hurafe" olduğuna *ikna etmek* gereksizdir. Bu anlayış ilginçtir; çünkü Grose o çağda hâlâ çok olağandışı olan bir şey yapmaktadır. Pete Burke'un açıkladığı üzere; "onsekizinci yüzyılın sonları ve ondokuzuncu yüzyılın başlarında, geleneksel popüler kültür yeni yeni ortadan kalkmaya, "toplum" veya "halk" Avrupa aydınlarının ilgi odağı haline gelmeye başlamıştı".[128] Ve yine ilginçtir ki, Grose'un kitabının adı *A Provincial Glossary, with a Collection of Proverbs, and Popular Supersititions (Bir Taşra Sözlüğü, Yerel Atasözleri ve Popüler Hurafelerle Birlikte)*'dir. Bu durum en azından iki hususu ima etmektedir: Birincisi; artık popüler kültürle seçkin kültür arasında gittikçe büyüyen bir uçurum vardır. Bu uçurum Robert Boyle'un kafatası yosununu, ıssız bir savaş alanı yakınlarında gömülmemiş bulan bir köylü gibi kullandığı günlerden önemli bir kopuşu temsil etmektedir. İkincisi; bu inançlar kendi başına bir araştırma konusu olarak öne çıkarılmaktadır. Bunun sonucu; Grose ve okuyucuları ile bu tür hurafelere hâlâ inatla bağlananlar arasındaki mesafenin artmasıdır. Neredeyse bu hurafelere inananlar bir yabanî hayvan türü veya ondokuzuncu yüzyıl sonları antropologlarının incelediği uzak bir kabile gibidir.

1794 yılında, Benedict Naubert'in yazdığı bir Alman tarih romanı olan *Herman of Unna*'nın İngilizce çevirisinde kafatası yosununa yapılan atfı analiz ettiğimizde, daha da ilginç ayrıntılar su yüzüne çıkmaktadır. Bir noktada yaralı ve ağır kan kaybı yaşayan roman kahramanı, köyün kâhini olan yaşlı bir çoban tarafından insan kafatası yosunu ile tedavi edilir. Buradaki en ilginç husus çevirmenin bu durumu açıklamayı amaçlayan dipnotudur: "gömülmemiş bir insan kafatasında büyüyen yosun, hurafe devrinde tıbbî yararları için önemsenirdi".[129] Bu açıklama bize ne anlatıyor? Birincisi; bu tedavinin açıklamaya *ihtiyacı* olduğu varsayılmıştı. Oysa gerçekten açıklamaya ihtiyacı yok gibi görünmektedir. 1755 yılında Johnson insan kafatasının eczacı raflarında satışta olmaya devam ettiğini itiraf etmektedir. 1771 yılında John Cruso ve 1792 yılında Benjamin Mosoley hâlâ ilaç olarak reçeteye yazıyordu ve

1778 yılında hâlâ gümrük vergisine tabi idi.[130] Charas bu kafataslarını onlarca yıl boyunca gördüğüne göre, bazılarının şimdiye kadar yosunla kaplanmış olması gerekiyordu.

Çevirmenin duruşu konusunda bir kuşkumuz kalmışsa, yalnızca esere eklediği önsöze dönmemiz yeterli olacaktır. Bu önsözde kısa zorbalık sıfatları tartışmasında, bu kötülüğü geçmiş çağların cehaletine atfettikten sonra, zafer kazanmış bir ifadeyle okuyucularına şu tavsiyede bulunmaktadır: "Böylesine bir aydınlanma çağında, hakikat ışığının doğmasından önce kaybolup giden hurafeler ve zorbalıklardan uzak bir devirde doğduğumuz için kendimizi tebrik etmeliyiz".[131] Bu durumda dipnotu, 1794 yılının aydınlanmış dünyasını hurafeci geçmişten aktif ve yapay olarak ayırmaya yönelik kasıtlı bir girişimi ele vermektedir. Kafatası yosununa daha ustaca bir atıf kendisini "onbeşinci yüzyıl maceraları dizisi" olarak tanıtan bir öyküde yer almaktadır. Burada bu tür ilaçların "hurafeler devri" sonrası kullanılmadığı ima edilmektedir. Böylelikle cesetten ilaç yapılması, otuz yıl öncesine değil, neredeyse mutlak bir uzaklıktaki, üç asır öncesindeki Ortaçağa kadar geri atılmaktadır.

Gerçekte bazı eğitimli hastalar bu tarihlerde cesetten yapılma ilaçları hâlâ kullanıyorlardı. Eğer kullanmıyor olsalardı, Moseley onsekizinci yüzyılın sonunda böylesine parlak bir kariyer sahibi olamazdı. Johnson's Dictionary'nin 1785 yılındaki altıncı baskısında bile, mumya hâlâ ilaç listesinde yer alıyordu. Mumya maddesindeki açıklamada İngiltere'de halen bulunan tüm mumyaların sahte olduğunda ısrar edilse de, bu durum sahte mumya yapılmasını teşvik edecek kadar talep bulunduğunu göstermektedir.[132] Cesetten yapılma ilaçlar genellikle pahalı idi. Ancak kaynaklara ilişkin incelememizin gösterdiği üzere, insan kemikleri ve kafatası yosunu bazı bölgelerde bedava bulunabiliyordu. Özellikle onsekizinci yüzyıl İngilteresindeki artan refahın yalnızca nüfusun küçük bir kesimiyle sınırlı kaldığı dikkate alınırsa, bu durum önemlidir.

Büyük Örtbas:
Tıp Tarihinde Cesetten İlaç Yapılması

David Musgrove'un 2006 yılındaki bir sohbetimiz esnasında soluksuz sorduğu "peki neden bundan haberimiz yok?" sorusu, o zamandan bu yana aklımda yankılanıp duruyor. Neden Avrupa'nın tıbbî yamyamlığını, çok kapsamlı bir şekilde ele almamız gerekirken, şaşırtacak şekilde literatürde pek yer almaz? Aydınlanma dönemi sonlarının duruşu, insanların bilimsel ilerlemesi hakkında güçlü bir iyimserlikle birlikte, hurafeci, geri kalmış ve hatta "barbar" geçmişin aynı derecede güçlü biçimde kötülenmesiydi. Böyle bir tavrın kolaylıkla kendi kendini körükörüne kutlamaya kayabileceğini söylemeye gerek yoktur. Uzun süre boyunca, bu görüş tıp tarihçileri arasındaki en yaygın entelektüel tondu. Örneğin; Douglas Guthrie'nin 1945 tarihli *History of Medicine* adlı esere yazdığı önsözü ele alalım. Genel olarak tıp tarihinin doğası üzerinde duran Gurthrie, "her bir ayrıntısı istikrarlı ve doğal bir süreç içinde yerine oturan tıp tarihi mozaiği"nden söz etmekte "tıp tarihi asıl bir temadır..." demektedir.[133] Bu "mozaik" tam olarak nedir? Tarih birçok yönüyle uçsuz bucaksız, karmaşık, çoğulcu ve son tahlilde bilinemezdir. Guthrie'nin ima etmeye çalıştığı gibi sınırları belirli ve süslü bir sanat eseri değildir. İronik olsa da, bu "mozaik" imajı, Guthrie gibi tarihçilerin algıladığı ve yapılandırdığı tıp tarihinin doğru bir tanımıdır. Gerçekten de, tarihçi olarak, tıp tarihinin belli bir biçimini zaten seçmiş ve tasarlamışsanız parçaları düzgün bir kalıba yerleştirmek mümkündür. Bu durumda yapmanız gereken yalnızca o kalıba uyan örnekleri seçmektir. Böylece hoş bir sanat eseri ortaya çıkacaktır.

Bu yüzden Guthrie'nin "asil" tarihinde, mumya yalnızca modern ve aydın bir tıp görüntüsüne doğru zafer yürüyüşü esnasında kötülenmesi ve gözardı edilmesi gereken bir şey olarak yer alacaktır. Örneğin; Ambroise Parè, "öğütülmüş mumya ve unicorn boynuzu gibi ilaçlar kullanan hekimlerin aptallığı"ndan söz etmeye cesaret ettiği için takdir edilir.[134] Guthrie'nin kendisi de Kraliyet Edinburgh Çocuk Hastanesi'nde kulak-burun-boğaz cerrahı idi ve bu yönüyle tıp profesyonellerinin kendi tarihlerini yazma

kadim eğiliminin tipik örneğidir. Bu konforlu hevesin sonucu, genellikle saptırılmış, seçmeci, kendi kendini kutlayan anlatımlar üretmektir. Bu eserler ciddi tarihten çok, otobiyografi özellikleri taşırlar. Gerçekten de özellikle uzman hekimlerin, devrinde tamamen meydan okunamaz bir üne sahip seçkin uygulamacılar olarak, kendileriyle çelişen geçmişi, tıpkı sekreterleri veya mütevazı bir tatmin olmamış hasta gibi yok saymaları mümkündür.

Bu eski araştırmaların dile getirilmeyen ama yadsınamaz varsayımı, mumya ve benzeri ilaçların, "gerçek" tıp olmadığı ve tıp tarihinin görevinin, gerçek tıp ve gerçek bilimin folklor ve sihir bataklıklarından kurtulduğu "istikrarlı ve doğal süreci" yazmak olduğudur. Oysa bu anlayış, tarihin tamamen yoksullaştırılmış versiyonudur. "Gerçek" insanların inançları ve deneyimlerini gözardı etmekte, bu insanların ne hissettiğinin, bedenleri ve etraflarındaki dünyayı nasıl algıladıklarının önemi ve geçerliliğini, reddetmektedir. Bunun yanısıra, bu tür tarihçiler rasyonel tıbbın kahramanlarını inşa etme arzusu içinde doğrudan yalan söylemektedir. Zürih Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nün bir dönem müdürlüğünü yapmış olan Erwin H. Ackernecht'in, Guthrie'de daha akademik bir bakışı benimsemesi beklenirdi. Oysa o da Parè'nin tavrını tekrarlamakta ve bu tavrı fantezi âlemine kaydırmaktadır: "Döneminin çok moda olan iki ilacı olan unicorn ve mumya ile tedavi konusundaki teziyle, Paré bu iki sahte ilacın ününü sonsuza kadar darmadağın etmiştir".[135] Bu açıklama yanıltıcıdır. Çünkü (hatalı yerine) "sahte ilaçlar" teriminin kullanılması, hekimlerin kasıtlı olarak sahtecilik yaptığını ima etmektedir. Daha da ilginç yönü, Avrupa'nın cesetten ilaç yapmayı terk etme tarihini neredeyse iki asır önceye kaydırmakta, ama bu tuhaf iddiasını destekleyecek tek bir kanıt bile sunmamaktadır. Howard Wilcox Haggard'ın işaret ettiği üzere, Paré'nin mumya konusundaki sözleri "bütün Paris Tıp Fakültesi'nde şiddetli bir muhalefete yol açtı".[136]

Ackerknecht'in çevirmen Naubert gibi, "Ortaçağ" kafatası yosunu ile, tıbbî yamyamlık utandırıcı konusunu tarihte mümkün olduğu kadar geriye itmek istediğinden kuşkulanmamak mümkün

değildir. Her halükarda ideoloji gerçekler karşısında zafer kazanmaktadır. (yine Ackerknecht gibi 1960'lı yıllarda yazan) William S. Keezer tarih konusunda makul derecede doğru söylerken, öfkeli tonuyla az çok Aydınlanma bakışını yansıtıyordu:

> Onyedinci yüzyılda eczacılarda hâlâ mumya, unicorn ve bezoar taşı gibi birçok kocakarı ilacı bulunuyordu. Mumya muhtemelen ilaç ansiklopedilerine girmiş en canavarca ilaçtır. İki asır öncesine kadar, Mısır mumyalarının ilaç olarak yaygın biçimde kullanıldığına inanmak güçtür.[137]

Burada da başka bir ironi yatmaktadır. Keezer, John French'in insan beyni ve belkemiği iliğini ezerek yamyamca çorbasına kattığını duysaydı çok daha fazla dehşete kapılacaktı. Ancak tıp tarihinin büyük örtbası sayesinde, bundan ve tarihin diğer birçok renkli ayrıntısından korunmuş oldu. Amerikalı tıp doktoru Harry Bloch, Ackerknecht'in kitabının 1988 yılında yeniden basılmasından üç yıl sonra, 1582 yılında Paré'nin "mumya, bezoar taşı ve unicorn boynuzu" tıbbî sahtekarlıklarını ortaya çıkardığını" yazarken, cümleleri Ackerknecht'in daha önceki sözlerinin doğrudan tekrarı gibi görünüyordu.[138] Üstelik küçük ama açıklayıcı bir "tıbbî sahtekarlıklar" demeti, mumyayı yaygın cesetten ilaç yapma geleneğinden çok, egzotik şarlatanlık kapsamına sokuyordu. Burada yine cesetten ilaç yapma geleneği kesinlikle saptırılıyor ve önemsizleştiriliyordu.

Cesetten ilaç yapmaya yönelik en niyet gösterici karşılıklardan birisi, 1971 yılında yazan F. M. Valadez ve C. D. O'Maley'in cevaplarıdır. 1711 yılında Lord Leominster'ı tedavi etmek için kafatası kullanımını tartışan bu yazarlar, bu gibi tedavileri "ilgisiz ve kötü" olarak niteliyordu.[139] İfadenin bir bütün olarak, 1782 yılında mumya ve kafatasını "mide bulandırıcı ve önemsiz" olarak niteleyen William Black'ın ifade biçiminin tekrarı olması da az ironi değildir. "Kötü" sözcüğü akademik bir makalede özellikle uygunsuz durduğu gibi, güçlü ve analiz edilmemiş bir kişisel iğrenmeyi ele vermektedir. Ancak "ilgisiz" sözcüğü daha da çok niyet ele vermektedir. Bu terim farmakolojinin modern

kavramlarıyla "ilgisiz" olması dışında bir anlama gelemez. Bu ifade muhtemelen yazarların açıkça belirtilmemiş önyargısını yansıtsa da, genel okuyucu kolaylıkla öğütülmüş kafatasının onyedinci yüzyılın başlarında tıp teorisiyle "ilgisiz" olduğunu zannedebilir. Oysa kesinlikle öyle değildir.

Avrupa yamyamlığı utandırıcı problemiyle başa çıkmanın bir diğer yolu da, bu yamyamlığı tamamen görmezden gelmektir. Tıp tarihleri ve hatta özellikle erken modern dönem tıbbını ele alan kitaplar bile, cesetten ilaç yapma konusunda hiçbir bilgi içermemektedir. Bazı yazarlar biraz daha olumlu davranmaktadır. Fransa'da ilk kez 1997 yılında yayınlanan erken modern dönem tıp tarihine ilişkin 1000 sayfalık bir eserde, insan kafatasından bir kez söz edilmektedir. Lawrence Brockliss ve Colin Jomnes okuyucuyu "her ilacın hayvan âleminden en az bir katkı maddesi içerdiği" ve hatta "insan kalıntılarının bile yararlı olduğunun düşünüldüğü" konusunda okuyucularını bilgilendirmektedirler. "Epilepsi hastalarına insan kafatası kazıntıları içeren bir ilaç veriliyordu".[140]

Bu devasa eserde bu konuda yer alan birkaç sözcük bile yanıltıcı niteliktedir: "*hatta* insan kalıntıları..." Bu ifade kitabın muhatabı olduğu anlaşılan tıp uygulamacıları ve yarı bilim insanlarının kafasını karıştıracaktır. Böyle bir ifade cesetten ilaç yapmanın orijinal mantığını tersine çevirmektedir. İnsan bedeni hakkındaki en önemli husus yaratılışın zirvesi olması -çaresizlik içinde başvurulan son kaynak değil, ilk kaynak olmasıdır. Altıncı Bölüm'de gördüğümüz gibi, 1664 yılında mumyanın "yalnızca canlıyken değil, sonrasında da insan bedeninin alıcısı olduğu tüm etkileri alabildiğinde" ve böylece "semavî güçlerin özü olduğunda" ısrar eden bir Fransız yazar vardı. Yazara göre bu yönüyle "insan... dünyanın özetidir".[141] Moise Charas noktayı daha da yalın bir şekilde koyuyordu: "insan bedeni... beyin, kan, yağ, saç vs. gibi ilaç olan parçalar bulundurmaktadır". Yazar bunu şöyle açıklıyor: "Böylece yüce Yaratıcının ihsanıdır ki; insanoğlunun çile çekmemesi için mükemmel ilaçları kendi bedenine koymuştur". Charas bu ilaçların "diğer tüm yaratıkların bedenlerinde bulunduğu düşünülenlerden çok daha üstün" olduğunu eklemektedir.[142]

"Hatta insan kalıntıları"... Bu cümle yalnızca yanıltıcı değil, yakından bakıldığında, Dr. Johnson'ın kaynağı olan John Hill'in onsekizinci yüzyılda cesetten yapılma ilaçlara toptan saldırısının çok benzeri niteliğindedir. 1751 yılında Hill, "kendi bedenimize çare aramak için koşmak yerine, ilaçlarla yetinemiyoruz" diye yakınıyordu. Uzun tıbbî yamyamlık tarihinin büyük bir kısmında, hiç kimse doktorlar ve hastaların "kendi bedenlerine koştuğunu" hayal edememiş görünmektedir. Bu anlatım mesafe koyma amaçlıdır; bu yola başvuranlar tuhaf veya egzotik aşırılığa gidiyor; bu gibi tedavi yöntemleri "doğal değildir; zorlamalıdır" demektir. Mısır mumyası açısından bu durum gerçek ise de, sıradan insanın eti, kanı, kemiği ve yağı için değildir. Charas çok net bir biçimde bu gibi maddeleri ulaşılması kolay yere koymanın Tanrı'nın hikmeti ve inayeti olduğunu belirtmektedir. Kişinin kendi bedeninden daha yakın bir şey olamaz. Ne kadar unutkan olursak olalım, daima bizimle beraberdir. Bu portatif ilaç dolabının yaralarına (kirli su yerine) taze idrar serpilen yaralıların hayatlarını kurtarmış olabileceğini de unutmayalım. Hill gibi, Brockliss ve John tarafından kullanılan "hatta" ifadesi, insan bedeniyle aramıza mesafe koymaktadır. Beden bir zamanlar oldukça doğal, ilâhî ve tanıdıktı. Bu statü değiştikten sonra bile, bedene yönelik yaklaşımlar ikiyüz elli yıl boyunca tuhaf biçimde tutarlılığını sürdürdü.

1694 yılında Pomet, Parisli eczacıların "birkaç bölgeden bize getirilen insan yağı sattıklarını" belirttikten sonra şunları ekliyordu: "Paris'teki herkesin bildiği üzere, cellat bu yağı isteyene sattığı için, ilaç yapanlar ve eczacılar çok az satarlar".[143] Onyedinci yüzyılın sonlarında, herkes bunu biliyordu; yirminci yüzyılın sonlarında ise -profesyonel akademisyenler dâhil- neredeyse herkes unuttu...

Zaman zaman "özellikle profesyonel akademisyenler" deme ihtiyacı duyuyor. Her halükarda yakın döneme kadar bu konunun akademik olarak görmezden gelinmesi, okuyucuların cesetten yapılma ilaçlar konusunda bilgi almak için akademik olmayan kaynaklara güvenmek zorunda kalması anlamına geldi. Örneğin;

2003 yılında, cesetlerin özgün kullanımları konusundaki *Stiff* adlı Amerikalı yazar Mary Roach tarafından yazılan yaratıcı ve başarılı eserde, bu konuya bir bölüm ayrılmıştı.[144] Dannanfeldt'in akademik makalesinin yayınlanmasından neredeyse yirmi yıl sonra, cesetten yapılma ilaçları ayrıntılı bir biçimde ele alan bölüm, bir gazeteci tarafından yazılan popüler bir kitapta yer alıyordu. Bunu gazetecileri aşağılamak için değil, akademisyenlerin bu konudaki şanslarını nasıl kaçırdıklarına işaret etmek için yazıyorum. Gerçekten de Roach'ın yazdıklarını teyit etme şansını bile büyük ölçüde kaçırdılar. Her ne kadar yazar Dannenfeldt'in makalesini atlamış görünse de, bulabildiği bütün kaynakları kullanmış görünmektedir. Sözkonusu bölümün ana kaynakları da kendi başına mumyalanmış eserlerdir: birisi ilk kez 1910 yılında yayınlanmış, diğeri ise 1929 yılında yayınlanmış eserlerdi.[145]

"Bu konuda ben neden bir şey bilmiyorum?" şaşkınlık içeren sorusu (bana tarih doktorası olan bir adam tarafından soruldu), bu kitabı yazmam esnasında paha biçilmez bir teşvik unsuru oldu. Ve çoğu "neden" sorularında olduğu gibi, cevap iki yönlüdür. Yukarıdaki tartışma cevaplardan birisidir. Bilmiyorsunuz; çünkü çeşitli nedenlerden dolayı tıp tarihçileri bu konuda nadiren konuşmuşlardır (ve konuştuklarında da tartışmaları yararlı veya doğru olmaktan çok uzaktır). Burada yine sorulacak: Neden bu konuda konuşmadılar? Bu konuda söyleyebileceğimiz şey, 1910 ve 1985 yılından bu yana bu konudaki verilen ikincil kaynaklara dayanmaktaydı.[146] Bu durumda ihmal, pratik nedenlerden çok, rahatsızlık ve utanmaya dayanıyordu.

Daha güvenli bir şekilde hem rahatsızlığın hem de sonuçlarının yirmibirinci yüzyıla kadar belirgin bir şekilde varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu konudaki akademik ihmalin bir sonucu, onsekizinci yüzyıl tartışmalarında gördüğümüze tuhaf biçimde benzeyen bir genel yanlış anlama üretmek olmuştur. Cesetten ilaç yapma "hurafe devirlerine" aittir. Hurafe devirlerinin ise zulüm ve genel barbarlık devri -herhangi bir Quentin Tarantino hayranının size söyleyebileceği gibi, o günler özünde "Ortaçağ" idi- olduğu görüşü egemendir. Bu yüzden 2001 yılında yayınlanan,

Mısır mumyalarına ilişkin popüler bir kitapta "mumyaların çalınan parçaları Ortaçağda (M.S.1000-1450 yılları arasında) ilaç ve boya yapmak için kullanılıyordu.[147] Bu yazarın nihaî maksadı mumya ticaretinin iyiniyetle başladığını vurgulamaktı. Oysa yukarıda savunduğum gibi, cesetten yapılma malzemeler bakımından genel olarak İngiltere'de 1750 yılında, 1450 veya 1550 yılından daha yoğun bir ticaret vardı. Bu husus daha da güçlü biçimde Almanya için de geçerlidir.

Üstelik 2004 yılında yayınlanan bir akademik makalede, bu temel yanlış anlayış, makalenin başlığına bile sızmıştı. *Science News* dergisindeki anonim makalenin başlığı "Ortaçağ İlaçları Aslında Hastalığı Yayıyordu". Sonraki paragraflar gerçekle kurguyu hayret verici biçimde birbiriyle karıştırmaktadır:

> Ortaçağ Avrupasının hastalık tedavisine ilişkin en uydurma olayı, yeni araştırmaların önerdiği hücre nakli olabilir... Ortaçağda tüccarlar eczanelerde genellikle o devirde epilepsi, gut, veba gibi çeşitli hastalıkları hafifletmek için mumya, katran veya siyah asfalt maddesi satıyorlardı. Doğal kaynaklar tükendiğinde, Barb'ra Anne Carter'ın (Kaliforniya Devlet Üniversitesi'nden) söylediğine göre malzeme kaynağı olarak Mısır mumyalarına yöneldiler. Bunun nedeni, hekimlerin katranın koyu tenli mumya yaratmak için kullanılmış olduğuna inanmalarıydı... ithalat kısıtlamaları Mısır mumyaları tedarikini kesintiye uğrattığında, Avrupalı tüccarlar... kolaylıkla bulunan yerel taklitlerine yöneldiler.

Makale bazı mikro organizmaların yeni ölmüş insanların cesetlerinde (yani "yerel taklitler"de) bir süre hayatını sürdürebilen vebanın bulaştırılmasına yol açtığını savunarak devam etmektedir.[148] Bu ifadelerin kendisi ilginçtir ve cesetten ilaç yapılması tarihine hoş bir ironi daha eklemektedir. İnsanlar hastalıklarını iyileştirmek için hastalık yiyorlardı. Oysa Ortaçağda kesinlikle böyle yapılmıyordu. Bu durumda Naubert'in Aydınlanma amaçlarının Ackerknecht gibi yazarlar tarafından etkin bir şekilde gerçekleştirildiğini düşünebiliriz. Onsekizinci yüzyılın sonlarında, cesetten ilaç yapılması çoktan "Ortaçağa ait" sayılmaya başlanmıştı

ve bazı kimselere göre, 2004 yılına gelindiğinde bu statünün ötesine (muhtemelen efsanevî derecede antik) geçmemişti.

Ancak bir diğer saptırma örneğinde, cesetten ilaç yapılması o kadar eskiye itilmişti ki, Ortaçağ dönemi bile tıpkı geçen hafta gibi geliyordu. Aşağıdaki sözler gazeteci yazar Reay Tannahill tarafından yazılan genel bir yamyamlık değerlendirmesinde yer almaktadır:

> Antik bir Mısır tıp reçetesine göre, mumya ruhu yapmak için "kızıl saçlı, yaralanmamış, taze, bensiz, yirmidört yaşında ve asılma, çarka gerilme veya kazığa oturtma gibi bir yolla öldürülmüş bir suçlu kadavrası seçin... Parçalara ayırın, mür ve aloe ile karıştırın; sonra birkaç gün boyunca marine edin ve kaba boşaltın". Bu tedavi şekli hastalığın -hangi hastalık olursa olsun- kendisinden daha kötüdür. Papirüs bunu söylemiyor.[149]

Bu reçete oldukça tanıdık görünmektedir. Elbette, bu tanıdıklık tarihteki yeri bakımından değil. Bize göre anlatım ilk bakışta komik bir yanlış anlamadan kaynaklanmaktadır. Tıbbî mumya konusundaki genel bilgiler, Tannahill kitabını yazdığı dönemde o kadar azdı ki, yazar otomatik olarak Mısırlıların hastalarını tedavi etmek için kendi mumyaladıkları vatandaşlarını kullandığını varsayıyordu. Bu sonuç tek başına hem şaşırtıcı hem de çok ironiktir: Mısırlılar zaten mumyadan ilaç yapma fenomenini kendi kendilerine icat etmeden (ve Tannahill'in anlatımına göre yalnızca onların icadıdır) de, mumya ticareti döneminde yeterince ağır bir yağmaya ve hakarete maruz kalmışlardır. Bu yazarın kendi bulduğu "Mısırlı" formülün tuhaf ayrıntılarını nasıl ve neden gözardı ettiğini bilmek güçtür: Mısırlıların suçlularını astığını veya çarka gererek kemiklerini kırdığını (ve gerçekten de kızıl saçlı olduklarını) nereden duymuştur? Yazarın bu dikkatsizliğine ilişkin olarak yapılabilecek akla yatkın bir çıkarım şudur: tıbbî yamyamlık ona o kadar tuhaf ve gerçekdışı görünüyordu ki, çelişkilerine rağmen, uzak antik çağın efsanevî âlemlerine daha uygun bir şey olarak algılamak son derece doğal geliyordu.

Bu çok büyük bir araştırma ihmaliydi. Rahatsızlıklar da devam etmektedir. 2004 yılında *Social History of Medicine* dergisine tıbbî yamyamlık konusunda bir makale gönderdim. İki ismi belirsiz okuyucu, bu makalenin nasıl değiştirilmesi veya genişletilmesi gerektiği konusunda çeşitli önerilerde bulundular. Genel olarak yararlı yorumlarından birisi çok bildik bir yaklaşımdı. "yamyamlık sözcüğünü terk etmem" tavsiye edildi. Bir yazarın böyle bir araştırmanın en temel ve ilginç unsurlarından birisini neden yok etmek isteyeceğini sorabilirsiniz. Muhtemelen okuyucuyu rahatsız ettiği için, bunu öneriyordu. Bu olayı çeşitli kimselere anlattığımda, büyük çoğunluğu şaşkına döndü. Musgrove bana "bu konuda ben neden bir şey bilmiyorum?" sorusunu sorduğunda, bu sohbeti yapmamızın *nedeni* yalnızca, makalenin başlığına ve anahtar kelimeler listesine "yamyamlık" sözcüğünü eklemiş olmamdı.

Kralı Kendisinden Korumak: II. Charles'ın Ölüm Döşeğindeki Günlerini Yeniden Yazma

Bu bölümü cesetten yapılan ilaçların en ünlü kullanıcılarından birisine dönerek bitirelim. II. Charles'ın 1685 yılı Şubat ayında hastalandığını öğrenmiştik. Teoride kraldan daha ünlü hekimlere sahip kimse yoktu. Ve hiç kimse hayatının son haftasındaki Charles'tan daha çok ve daha masraflı ilaç türleri kullanmamıştır. Onlarca yıl boyunca küçük bir tarihî gelenek, şaşkına çeviren bir lütufkârlıkla, II. Charles'ın yaş ve doğa genel güçlerinden çok, doktorları tarafından öldürüldüğünü iddia etmeye başladı. Haggard'ın ifadesiyle;

> Kralın tedavisindeki ilk adım, sağ kolundaki damardan yarım litre kan almaktı. Omzuna yakın yerde kesi açıldı ve burası ilave bir sekiz ons miktarı kan akacak şekilde sıkıldı. Bu cinayet teşebbüsünden sonra, ilaçlı tedavi başladı.

Bu tedavi "antimuan, kutsal kutsal baharatlar, kaya tuzu, ebegümeci yaprakları" ve diğer birkaç katkı maddesinden oluşan ilacın enjekte edilmesini içeriyordu. Bu arada;

> Burgonya katranı ve güvercin dışkısından oluşan bir merhem, kralın ayaklarına haricen sürüldü. Kanama ve boşalma devam etti ve ilaçlara kavun tohumları... kaygan karağaç, vişnesuyu... ve eritilmiş inci eklendi... Kralın durumu düzelmeyip, aksine kötüye gitti ve kasılmaları azaltmak için kırk damla insan kafatası özü içirildi. Raleigh'in panzehirinden bir doz kralın boğazından zorla akıtıldı. Bu panzehirde birçok bitki ve hayvan özü bulunuyordu... bu ilaç ziyafetinin bir tür büyük özeti olarak, Raleigh panzehiri, inci şurubu ve amonyak karışımı, ölmekte olan kralın boğazından zorla akıtıldı. Kral Charles, hekimlerinin bu ilaçları karşısında çaresizdi...[150]

Bu sık tekrarlanan "öldürücü saldırı"ya ilişkin Haggard versiyonunu seçme nedenim, bu eserin diğer yönlerden oldukça dengeli ve tarafsız olmasıdır. Herşeyden önce onun eleştirel basireti, mütevazı bir tebaanın tavrına uygun biçimde, kraliyet kanının ağır etkisiyle geçici olarak kralın başucunda eriyip gitmektedir. Genel anlamda, bu anlatım çok tutarsızdır. Herhangi bir hekim en ünlü müşterisini neden öldürmek istesin? Kral yalnızca muhteşem bir servete sahip değil, aynı zamanda zirvede bir tıp şovu idi. Kralı kurtarırsan, ülkedeki tüm zengin hastalar bunu duyacaktır.

Bu tuhaf husumete farklı bir açıdan bakarsak, Haggard'ın bütün bir çağın tıp teorileri yalnızca birkaç çaresiz hekim üzerinden suçlayarak daha geniş bir şaşkınlığı bastırmayı mı amaçladığını merak etmeye başlarız. Geçmiş inançların genel çılgınlığı, böylece birkaç özellikle suçlu bireyle sınırlı tutulabilmektedir. Ve bu durum bizi bir diğer temel genel eleştiriye götürmektedir. Charles'ın doktorlarının hepsinin doğru yaptıklarına *inandıkları* açıktır. Girişimleri, örneğin Nisan 2002'de ölümünden hemen önce anne Kraliçeye bakan doktorlar kadar samimi ve ciddîdir.[151] Öbür yandan Haggard'ın esnek taşlamalı komedisinde, bütün drama iki boyutlu bir komediye, bir yoldan çıkmış kişi veya bir tür kaprisli ruhsatlı katile indirgenmiştir. Oyunda iki kez hekimlerin Kralın boğazından "zorla" ilaç akıttıkları anlatılıyor. Haggard'ın genel tonu ve tavrı, bu sözcüğün tarafsız olarak kullanılmadığını göstermektedir. Elbette Kralın kendisi yutamayacak kadar

zayıf olduğu anlamına da gelebilir. Ancak böylesine önyargılı bir anlatım yine Haggard'ın Krala bizzat ve kötü niyetle saldırıldığı duygusunu yansıtmaktadır. Herşeyden öte, monark ile doktorlar arasında bir başka tür zıtlık oluşturmaktadır. Haggard'a göre, Charles yalnızca bir ilaç kurbanı değildir. Ayrıca kral, hekimlerinin bilimsel olmayan aptallıklarından da ayrı tutulmaktadır. İlaçlar ona "zorla" içirilmektedir; çünkü gücü yerinde olsa ve aklı da başında olsaydı, onları içmeye rıza göstermeyecekti. Bir kez daha vakıalara ilişkin hata, tarihi resmi saptırmaktadır. Gerçekte Charles, eğitimli erkekler ve kadınların büyük çoğunluğu gibi, bu tedavileri kabul etmişti. Uzun süre önce bu hekimleri kendisi seçerek ve yaşamının önceki dönemlerinde onların reçetelerini kabul ederek, tüm bu prosedürlere onay vermişti.

Haggard'ın anlatımının en çarpıcı yönü elbette herhangi bir yorum yapmaksızın insan kafatası özünü de bu listeye dâhil etmesidir. Oysa Charles bu ilacın etkili olduğunu kabul etmekle kalmamış ayrıca reçete için 6000 sterlin ödeyerek, bu özü bizzat kendisi damıtmıştı.[152] Son hastalığının başlangıcında, daha hekimler çağrılmadan önce, bu ilacı kendisi kullanmıştı. Bu ilaç onunla o kadar yakından ilişkilendirilmişti ki, "Kral Damlası" olarak biliniyordu. Haggard'ın genel okuyucusu genel basit bir araştırmayla bunu öğrenebilirdi. Edward Jenner'i yatağa bağlanmış, sadist doktorlar tarafından zorla aşı yapılan kişi olarak sunan bir anlatım, bundan daha fazla yanıltıcı olamazdı.

Uzun süre boyunca yamyamlık suçlamaları, Amerika, Avustralya ve Güney Asya Adalarının kabile topluluklarına karşı etkin bir aşağılama yöntemi olarak kullanıldı. Belki de bu durum antropolog William Arens'i 1979 tarihli eseri *The Man-Eating Myth* kitabını yazmak zorunda bıraktı. Yazar bu kitapta antropagaginin tamamen hayal ürünü olduğunu ileri sürüyordu.[153] İlgili alanlarda çalışan akademisyenlerin büyük çoğunluğu, şimdi ritüel amaçlı yamyamlığın yüzyıllar boyu sürdüğünü kabul etmektedir. 1960'lı yıllarda Brezilya'da muhtemelen halen sürdüğünü de görmüştük. Erken modern dönem tıbbını incelerken, mümkün olduğu kadar neler olup bittiğini ve nedenlerini öğrenmemiz gerekir.

Tıpla uğraşanlar ne amaçla yapıyordu? Tabular ve sözde "evrensel içgüdüler" zaman içinde bu kadar radikal biçimde nasıl değişti? Doktorların soğuk aldığınızda yatağa yatmanızı önermesine karşın, ilaç firmalarının işe gitmenizi önerdiği bir çağın tıbbı ne kadar rasyonel ve homojendir? Uzun bir süre boyunca tarihçiler tıpkı Arenler gibi davrandılar. Bir bütün olarak tıbbı ve belki de geçmişi, şiddetli yamyamlık suçlamasından korumaya çalıştılar. İyi antropologlar gibi, tıp tarihi çalışanların da geçmişi, tehlikeli derecede yanlış değil, ilginç derecede farklı görmeleri gerekmektedir.

SONUÇ

SONRAKİ DÖNEMLER

Cesetten ilaç yapılması geleneği neden sona erdi? Onsekizinci yüzyılın sonlarında seçkinler arasındaki önemini yitirmeye başlamasını incelerken bile, tek bir neden bulmak ve hatta gerilemesine etkili görünen bir baskın faktör seçmek mümkün değildir. Temel nedenler şunlar gibi görünmektedir: Bilime, hurafeye ve geçmişin genel geri kalmışlığına karşıt Aydınlanma yaklaşımlarının doğuşu; yeni ve saygın bir "tıp mesleği" kurma arzusu; hijyen, beden ve iğrenmeye yönelik tavrın değişmesi ve insan bedeninin doğasının radikal biçimde değişmesi.

Bu iki alanın ilki, önceki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştı. İkincisi ise; Lawrence Stone tarafından bir süre önce dikkatlere sunuldu. Yazar 1700 yılı civarında, diğer gelişmelerin yanısıra, "çatalın elle yemenin yerini alması... mendilin parmakların veya burun silmede giysilerin yerini alması... yerlere tükürmenin kontrol altına alınması" ve "lavabo, portatif küvetler ve sabunun kullanıma girmesiyle" "kalite"nin sınıfları birbirinden ayırmaya başladığı gözlemini yapıyordu.[1] Bu genel özet, çeşitli çağdaş kanıtlardan söz eden G. J. Barker-Benfield tarafından desteklenmekte ve ayrıntılandırılmaktadır. Örneğin; yazar Mary Ann Radcliffe (1746-1810) "iyi yetiştirilmiş kadının incelik ve zarafetinin" onu "yoksul ve sefil"lerden ayırdığına inanırken; 1766 yılında James

Fordyce haykırıyordu: "kirli bir kadın! Bu şok edici fikir beni utandırıyor!"[2]

Her iki olay da bu gibi değişimlerin kadınları erkeklerden fazla etkilediğini ve cesetten yapılma ilaçlar ve diğer "tiksindirici" tedavi yöntemlerine, ilk başta kadın hastaların erkek hastalardan daha fazla karşı çıktığını göstermektedir. Bu açık cinsiyet ayrımına, tıbbî yamyamlık söylemine uyan bir kronolojik ayrımı da eklememiz gerekir. Tıbbî yamyamlığa ilk muhalefet dalgasının onsekizinci yüzyılın ortalarında geldiğini görmüştük. Bu durum hijyene yönelik değişen yaklaşımlar için de geçerlidir. Örneğin; Lawrence Wright "onsekizinci yüzyılın ilk yarısında, onyedinci yüzyılın kaba yöntemlerinin inatla varlığını sürdürdüğüne" inanmaktadır.[3]

Yukarıda gördüğümüz gibi, bu faktörlerin işleyiş yöntemi karmaşıktır ve değişim çoğunlukla hastalarla hekimler veya hekimlerle kamuoyu arasında ince bir etkileşimi içermektedir ("Dr. Mumya" olayını hatırlayınız). Cesetten ilaç yapılmasına sırtını dönenlerin bazıları, genel olarak iğrenme ve tabiat konusundaki yeni duygulardan etkilenmiş olabilir. Bazıları da Aydınlanma ve geri kalmış geçmişe ilişkin daha soyut ideallerden etkilenmiştir. Bir başka grup ise, insan bedeninin gittikçe mekanikleşen modelinden etkilenmiştir: artık canlılığından, yani özündeki kozmik canlılıktan yoksun bırakılan bir yapı. İnsanlar "canlar"dan fizyolojik bağlamda söz etmeye devam etse de, onyedinci yüzyılın sonlarında zayıflayan canlarla ruh arasındaki bağlantı, onsekizinci yüzyılda tamamen kopmuştur. Bu alanda önemli olan husus ilaç olarak bedenin iğrenç olması değil, yeni bedenin artık daha önceki Hıristiyanlık döneminin canlılık güçlerini taşıyor olarak görülmemesidir. Bu yüzden 1751 yılında John Hill, kafatası yosununu artık "bir sopa veya taş üzerinde yetişen yosundan daha fazla faydaya sahip olmadığı" için aşağılıyordu.[4] Bu çağda, insan vücudu büyüsünü yitirmişti.

Veya hâlâ biraz büyüsü kalmıştı. 1800'lü yıllardan sonra bütün Avrupa, Shakespeare, Boyle ve II. Charles dönemindeki yamyamca geçmişine dehşet ve şaşkınlıkla bakarken, tarihin en tuhaf ironisiyle yüzleşmek zorundaydı: insanların büyük çoğunluğu

artık tarihin içinde yer almıyorlardı. "Tarih galipler tarafından yazılır" deyimi, İttifak Devletleri-İtilaf Devletleri veya Kuzey-Güney savaşları için kullanılabileceği gibi, bir ülke içindeki ayrıcalıklı aydın seçkinler için de kullanılabilir. Tarihin büyük bir kısmı boyunca olayları yaşayan insanların büyük çoğunluğu, kendi öykülerini anlatma fırsatı bulamadılar. Ancak sıradan insanlara dair şimdi elimizde bulunan kanıtlar, güçlü biçimde bir sonucu göstermektedir: İnsanların büyük çoğunluğu için, tarihin büyük bir kısmı boyunca büyüden başka bir şey yoktu. Aydın seçkinler resmî dinî veya aklı dayatmak için ne kadar çaba gösterirse göstersin, dünyayı anlamlı kılan, sizi koruyan, hastalık, kuraklık veya korkunuza cevap veren büyü idi.

İşte bu son sayfalarda, ilk başta insan bedeninin popüler kültürdeki inatla süren tıbbî kullanımına bakacak; oradan bize daha tanıdık gelen örneklere geçecek ve ikinci kısımda şimdi tamamen büyü veya sihir gibi görünen cesetten yapılma ilaçla tedavi ve buna ilişkin ilaçları ele alacağım. Üçüncü kısımda ise; insandan alınan maddeleri (özellikle kanı) içme veya yutmaya, Aydınlanma sonrası gittikçe artan oranda cinsel anlam yüklendiğini göreceğiz. Dördüncü ve son kısımda bu tartışmalar tekrarlanan ve yaygın bir fantezi incelenerek genişletilecektir: güçlü iktidar sahiplerinin bedeninizi tıbbî amaçlarla kullanmak için sizi öldürebileceği inancı.

Onsekizinci Yüzyıldan Sonra Tıbbî Yamyamlık

Bu dönemde cesetten yapılma ilaçların inatla varlığını sürdürmesi, iki geniş kategori halinde açıklanabilir: insandan alınma materyallerin satıldığı yarı resmi kullanım ve bu malzemelerin az çok yasadışı olarak ve çoğu zaman güçlükle temin edildiği popüler kültür.

Resmî Kullanım

İlk kategoriye şaşırtıcı derecede yeni olaylar girmektedir. 1929 yılında yazan C. J. S. Thompson, "mumyanın hâlâ Yakındoğu'daki ilaç pazarlarında ilaç olarak satıldığını" belirtmektedir.[5]

Avrupa'da Yukarı Bavyera'da "mumie" veya "ham insan eti"nin ondokuzuncu yüzyıl gibi geç bir tarihte vereme karşı ilaç olarak eczanelerde satıldığını görüyoruz.[6] Camporesi İtalya'da ondokuzuncu yüzyılın başında insan yağının tıbbî yararlarının hâlâ yazılı eserlerde övüldüğünü belirtmektedir.[7] 1899 yılında *London Standard* biraz sıcak bir ifadeyle "1852 yılı gibi geç bir tarihte Leamington'daki bir kimyagerin raflarında bir şişe bulundu. Üzerinde "ölü insan kafatasından alınmış yosun" etiketi vardı" diyordu.[8] 1862 yılında Liverpol yakınlarında bir doktorun hastalarına "solucan ve kurbağa, engerek ve bunların dışkılarını... insan yağı ile "facullar stercoris humani" -eleştirmenlerin muhtemelen kendi orijinal haliyle bırakılmasının iyi olacağını düşündüğü şeyleri- vermeye çok düşkün olduğu iddia ediliyordu. Bu olay ne kadar münferit olursa olsun, tamamen benzersiz değildi. Yazara göre; "ertesi gün önemli üne sahip bir Londralı hekime, kolej tarafından ceza verilerek, uzun süredir sürdürdüğü *yukarıdaki bileşimlerden bir kaçını* yapma faaliyetinden men edildi".[9]

Onsekizinci yüzyılda cesetten yapılan ilaçların tıp mesleğinin imajını düşünenler arasında doğurduğu kaygı dikkate alındığında, 1682 yılında ifade edilen dehşetin, Victoria dönemi yazarları tarafından geçmişe yansıtıldığını görmek ilginçtir. Hekimlerin 1841 yılındaki tıp reformuna düşmanlığını tartışan anonim bir cerrah, hastalarına "örümcekler, sinekler, kırkayaklar, engerekler ve hatta insan yağını reçete olarak yazan erken modern dönem hekimlerini eleştiriyordu. O dönemde tıp mesleğinin gerçekten de bir barbarlık halinde olduğu anlaşılmaktadır".[10]

Victoria döneminin zirvesinde daha muğlak bir fenomen, "Kral Damlası"nın savunulmaya devam edilmesiydi. 1823 yılında gurme ve yazar William Kitchner (1778-1827) çok ün kazanan yemek kitabının yeni baskısına çeşitli ilaç reçeteleri de koydu. Çocuklarda havale geçirmeye karşı "beş veya altı damla Kral damlası veya erkek karaca boynuzu ruhu, iki kaşık vişne suyu, eril şakayık şurubu ile tatlandırılmış halde içilir."[11] Havale ve alternatif erkek karaca ruhu" (önceki yıllarda bu ilaca genellikle kafatası ruhu da katılırdı) ilişkisi dikkat çekicidir. Aynı şekilde kitapta tavuskuşu

dışkısı ve at dışkısı gibi (her ikisi de yutulacak) benzer ilaç katkı maddeleri de yer alıyordu.[12] Üstelik fırsatçı Kitchiner bu ve diğer reçeteleri doğrudan, Mary Kettilby'a atfedilen, ilk kez onsekizinci yüzyılın başlarında, cesetten ilaç yapılması ana akım aydın kültüründe ısrarla varlığını sürdürürken yayınlanan bir eserden araklamıştı.[13]

Ancak Kitchner'in döneminde birçok kimse Kral Damlası'nın aslında "en kaliteli ham ipeğin damıtılmasıyla elde edildiği"ni sanıyordu. Örneğin; 1798 yılında *Scots Magazine* -ayrıca "mükemmel bir kimyager olan" II. Charles'a bu ilacı açıkladığında, kral bu ironik patenti almış ve Kral Damlası adını alan ilacı kendisi yapmıştı.[14] Ana katkı maddesinin ipek olduğu inancı, en azından İngiliz hekim Martin Lister (ölümü 1712) - İkinci Bölüm'de De Conti Prensi hasta oğlu için acilen bir miktar Kral Damlası istediğinde ismi geçmişti- dönemine kadar geriye gitmektedir. 1698 yılında bile "küçük kimyasal oyuncaklar" ve "şarlatan incileriyle" dolu olan İngiliz ve Fransız tıbbının geri kalmışlığı ve bilimden uzaklığı değerlendirildiğinde, sıradışı Lister, kafatası özünün en az üç İngiliz kralının boğazından geçtiğini bilmeyenlere (veya unutmak isteyenlere), bu ilacın yamyamca olmayan versiyonunu sunuyordu.[15] Öbür yandan Kitchiner'in eseri aynı zamanda ondokuzuncu yüzyılın başlarında damlalar için yamyamca reçetelere sahip olanlara güç ve teşvik sağlıyordu.

Popüler Tıp ve Sihir

Kafatası ve Kan

Ondokuzuncu yüzyıl boyunca (ve muhtemelen sonrasında) birçok insan hâlâ ilaç amaçlı olarak insan kafatasını yamyamca (veya en azından buna çok yakın) biçimde kullanıyordu. 1829 yılındaki vefatından bir süre önce yazan hekim John Armstrong şöyle diyordu:

> Akılda epilepsiyi tedavi edeceğine dair güçlü bir izlenim oluşturmak ve bu yolla insan kafatası tozunun bu hastalığı tedavi etmesi karşısında, epilepsiyi durdurma etkisi yapacak doz

> dehşet verici. Bir eşek kafatasının öğütüldüğüne ve öğütülmüş insan kafatası imiş gibi kullanıldığına, buna rağmen epilepsiyi tedavi ettiğine tanık oldum.[16]

Armstrong 1784 yılında doğduğuna göre, bu olay neredeyse kesin olarak ondokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiştir. Psikosomatik tedavi fikri (özellikle Moog ve Karenburg'un da aynı dönemde naklettiği olaylar dikkate alındığında) ilginç olsa da, bu tez kesinlikle çarpıcıdır: Armstrong'un döneminde insan kafatası verilenlere çoğu zaman ne yuttukları söylenmiyordu.

1829 yılında bir Yorkshire gazetecisine şöyle söylendi:

> Son iki veya üç gün içinde, asil alışkanlıklara sahip olduğu ve toplumda saygın biryeri olduğu anlaşılan bir kadın, kendisi için küçük bir insan kafatası parçası satın almak üzere Holy Trinity Kilisesi (Hull'da) zangocuna başvurdu. Adamın bu istisnai talep karşısında şaşkınlığı ifade etmesi ve kadınların büyük çoğunluğunun dehşet ve iğrenme ile bakacağı bir ölüm hatırasını hangi maksatla istediğini sorması üzerine, (kadın) bir çocuğunun... uzun süredir havale geçirdiği ve kendisine komşuları tarafından şaşmaz bir ilaç olarak insan kafatasını öğütmesi ve şeker pekmezi ile karıştırarak çocuğuna vermesinin önerildiğini anlattı.[17]

Burada bir yanda (komşularının tavsiye ettiği) ilaca inanan bir kadın, diğer yanda ise o kadında, nazik hanımefendilerin onsekizinci yüzyıl ortalarında gösterdikleri dişil iğrenmeden yoksunluk karşısında dehşete düşen aydın bir yazar görüyoruz.

1847 yılından kısa süre önce, Bradfordlu bir adam kızının epilepsisi için yarı şarlatan, yarı "bilge" birisine başvurdu ve kendisine "çürümemiş bir genç kadının kafatasını bulması ve ... onu döverek parçaladıktan sonra şeker pekmezi ile karıştırıp küçük dozlar halinde genç kadına vermesi tavsiye edildi. Habere göre "baba biraz güçlük çektikten sonra mide bulandırıcı karışımı elde etti" ve onu genç kıza uyguladıysa da bir sonuç alamadı. *(Leeds Mercury* için çalışan) muhabir "muhabirimiz bu haberi doğrulamıştır ve bu olay çağımız için bir yüzkarasıdır" yorumunu yaptığında, bu

tür tedaviler hakkında okuryazarların görüşü konusunda bir kuşkumuz kalmamaktadır. Bu tür bir yaklaşım aynı zamanda makalenin başlığına -"Korkunç bir Saflık Örneği"- ve o ay boyunca öykünün tekrar basımlarının yapılma hızına da yansımıştır. 19 Şubatta *Liverpool Mercury* "genç bir kadının... nasıl öğütülmüş insan kafatasını... yuttuğunu" anlatırken, 24 Şubat tarihli *The Lancet*'de bu haber "Saflık" başlığı altında yer buldu.[18]

Bu olayın ayrıntılarının birçoğu kışkırtıcı derecede belirsizliğini korumaktadır. Örneğin; bu ilacı öneren kişi, profesyonel hekimlere gidecek maddi gücü olmayanlar (veya bu meslekten uzak duranlar) tarafından çok saygı görüyordu ve bazı olaylarda çok değerli hizmetler sunmuştu. Belki de "güçlükle" temin edilen kafatası, aslında bir Bradford merdiven altı eczanesinin karanlık deposundan elde edilmişti. Eğer oradan temin edilmemişse, bir yerel zangoç veya mezar kazıcıdan da alınmış olabilirdi. Kuşkusuz olan husus, Hull ve Bradford olaylarının tam anlamıyla kentte gerçekleşen olaylar olduğu, dolayısıyla bize cesetten ilaç yapmanın ondokuzuncu yüzyılda yalnızca kırsal kesimlerle sınırlı olmadığını gösterdiğidir.

Diğer veriler -ne kadar sınırlı olursa olsun- böyle bir varsayımı desteklemektedir. 1887 yılında yazan Gordon Cumming, intihar eden kişinin kafatasının tıbbî (veya büyülü) güçlerine inanıldığını belirttikten sonra, "Rahip T. F. Thiselton-Dyer, 1858 yılında İngiltere'de meydana gelen bir örnek olayı nakletmektedir" diyordu.[19] Bu arada Galler'deki Raubon'da, 1865 yılında bir kömür işçisinin hanımı "bir zangoca başvurarak zencefil gibi rendelemek üzere bir insan kafatasının çok küçük bir parçasını istemişti". Bunu toz haline nöbet geçiren kızına getirip içirecekti.[20] Cumming "intihar eden bir kişinin kafatasının Caithness'te epilepsi tedavisi için içki tası olarak kullanılmasının üzerinden daha birkaç yıl geçti" demekte ve "Dr. Arthur Mitchell böyle bir kimsenin bedeninin, kafatasından ayrılarak kafatasının bu maksatla kullanıldığını bildiğini" eklemektedir.[21] Ondokuzuncu yüzyılda Nigg'in bir (İskoçya) Highland köyünde, bir epilepsi hastası erkek çocuğa, bir intihar eden kişinin kafatası tozu verilmişti. Bu ka-

fatasını elde etmek için doksan kilometreden fazla yol gidilmesi gerekmişti.[22] Ayrıca bu olayı nakleden Cumming -olayı yaklaşık yüzelli kilometrelik bir mesafe kaydırdıktan sonra- çocuğun ne içtiği konusunda bilgisinin olmadığına dikkat çekiyordu. Ayrıca bitişikteki Sutherland vilayetinde, verem hastasını iyileştirmek için, hastaya kendi kolundan alınan sıcak kanın içirildiğini eklemektedir. James Simpson ve doktor Mitchell de bunu biliyordu ve Mitchell bu olayı birkaç kez işitmişti.[23]

Mary Beith bu gibi alışkanlıkların İskoçya'nın kırsal kesimlerinde varlığını sürdürdüğünü teyit etmektedir. Mitchell ve Simpson tarafından bildirilen tedavi yöntemi, 1909 gibi geç bir tarihte bir epilepsi hastası adamın Lewis'teki bir şifacıya Edinburgh'taki iki yıllık profesyonel tedavisinden sonra başvurmasıyla tekrarlanıyordu. Bu tür ilaçları denemek için İskoçya'nın kırsal kesimlerinde yaşamanız gerekmiyordu. Bu olayda "hastanın sol ayağından alınan kan, içmesi için (hastaya) verildi". Çok sayıdaki büyülü ritüelle birlikte;

> Hastaya ayrıca küçük bir adadaki eski mezarlıktan alınmış bir *copann-cinn (kafatası kupası)* kullanması önerildi. O da birkaç hafta boyunca kullandı ve... "ağzımdaki tuhaf tat, ertesi sabah, önceki geceden daha tazeydi" şeklinde açıklama yaptı.[24]

1995 yılında yazan Beith, "Wester Ross'taki Loch Torridon'un tepesine yakın Annas kuyusu" şifa verici özellikleriyle ün kazanmıştı ve "yakın bir tarihte... epilepsi hastası bir adam bu kuyudan iki hafta boyunca her gün doğumu ve gün batımı saatinde, intihar eden bir adamın kafatasıyla su alıp içme antik tedavi yöntemini uyguladı" diye yazıyordu.[25] Bu arada Orkney, Kirkwall'da "kilise bahçesinden alınan kafatası parçası rendelenip epilepsi hastasına uygulanırken", batı kıyısında epilepsi hastalarına önerilen bir tedavi türü, "cenazenin yıkandığı suyu içmeyi gerektiriyordu".[26]

Popüler kültürün bir diğer örneği, bizi Mitchelstown'ın yamyam rahibi John Keogh'a götürmektedir. Keogh'un şifacı ünü yalnızca mekân bakımından çok geniş alanları kapsarken, zaman

bakımından da çok uzun bir dilimi kapsıyordu. 1883 yılı civarında, William George Black şunları yazıyordu:

> İrlanda'da Keogh soyadını taşıyan kişilerin kanına tuhaf bir kutsallık atfediliyor. Dublin'de bir Keogh'tan alınan kan, sık sık diş ağrısı çeken bir hastanın dişlerine konuluyor. Belfast'taki bir arkadaşım, sözüne güvenilir ustabaşının, kanını almak için eti birçok kez kesilen Keogh soyadlı bir adam bildiğini anlattığını naklediyor.

Black daha sonra, *Notes and Queries*'teki inceleme ve "diğer benzer incelemelerin Keogh ailesi tarihinde, bu ailenin kanına üstünlük kazandırabilecek bir olay bulunduğuna dair hiç bir bilgi sağlamadığından" yakınmaktadır.[27]

Acaba *Notes and Queries* 120 yılı aşkın süre gecikmiş cevapları kabul eder mi? Bu konuda kesin olarak şunu söyleyebiliriz: 1883 yılına gelindiğinde okuryazarların dünyası, John Keogh'un etkileyici derecede yamyamca ilaç dolabını unutmuştu. Ancak daha az ayrıcalıklı olanlar, buna dair muğlak bir hatırayı koruduğu gibi, Keogh'un bedeninin gücüne de güvenmeyi sürdürüyordu. Bu dayanıklı ünün son tahlilde Keoghların onsekizinci yüzyılda tıp alanındaki statüsünden kaynaklandığı (bu inancın özellikle Dublin'de popüler olduğu dikkate alınırsa) neredeyse kesindir. Elbette Keoghları tanımlayan özelliklerden birisi hayırsever şifacılar olmaları değil, (Victoria döneminde yapıldığı gibi) yamyam olmaları ise, bu durum atalarının günahının cezasını torunlarının çekmesinin çarpıcı bir örneği gibi görünmektedir. Bir kuşağın yamyamlık alışkanlıklarının sonraki kuşakların vampirleşmesine yol açıp açmayacağını ise, ancak Tanrı bilir.

Ancak doğaları gereği, bu tür olayların eğitimli kesimin dikkatinden kaçması pek mümkün değildir. Genel bilinci etkileyen ana faktörler yerellik (yörenin kırsal olup olmadığı gibi) ve sözkonusu katkı maddelerini elde etme güçlüğü gibi görünmektedir. Bu ikinci husus birbiriyle bağlantılı iki yön içermektedir. Birincisi; popüler kültürde cesetten yapılma ilaçları kullananlar şimdi daha çok gizlice ve gayriresmi olarak bulabildikleri ilaçları almaktadır.

Bunun anlamı, zorunlu olarak kemik, kafatası yosunu ve kan ile (daha önce gördüğümüz gibi, yalnızca hastaya ait olanlar değil) ile sınırlı kalmaktadırlar. İkincisi; çeşitli nedenlerden dolayı insan kafatası veya kanı bulmak güç değilse, o zaman bu tür ilaçlar oldukça uzun süre boyunca belli bölgelerde göz önünde olmaksızın varlığını sürdürebilmektedir. Ayrıca ondokuzuncu yüzyılda İskoçya'da bir ailenin bu tür bir ilaç bulmak için doksan kilometreden fazla yola katlanması, bu tedaviye çok güçlü bir inanç beslendiğinin göstergesidir.

Cesede Dokunmak

Daha önce gördüğümüz gibi Fludd ve George Thomson, bir olayda tümör için, bir başka olayda ise hemoroitler için, ilaç olarak cesedin elini tavsiye ediyordu. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarında Thomas Hardy'nin öyküsü "Pörsümüş kol"da bir genç kızın sözkonusu kolunu tedavi etmek için yeni asılmış bir adamın cesedine dokunmaya çalıştığı ve idam ipinin hâlâ idam sonrası "inç inç satıldığı" anlatılmaktadır.[28] Yazarın kendi doğduğu 1840 yılından biraz öncesini anlatan bu öyküsü, Londra'dan uzakta -ya uzak kasabalardan birinde veya -öyküde anlatıldığı gibi celladın ücra bir yerdeki kulübesinde bu olayın olduğunu göstermektedir.[29]

Cesetle tedavinin birçok örneği, kesinlikle bu kurgusal olaydakinden daha umuma açık şekilde gerçekleşiyordu. 1819 yılı ilkbaharında, Kent, Maidstone'da, Morgan Bowra koyun çalmaktan, William Bowra ise yolda soygun yapmaktan dolayı asıldılar. Cesetleri bir süre asılı kaldıktan sonra, "olağan iğrenç sahne gerçekleşti: uru bulunan kişiler cellada başvurarak şişkin yerlerini ölünün eliyle sıvazlamak istediler". Bunların her iki cinsten ve her yaştan birçok kimse tarafından yapıldığı rivayet edilmektedir.

> 17 yaşında güzel bir kız, Morgan'ın cesedi idam sehpasından indirileceği sırada geldi ve tabutun üzerine çıkarak, cesedin elinin boynuna birkaç kez sürmesine yetecek kadar cesede yaklaştı.

Burada yine ölenin karısı, kızları ve gazetenin okuyucularının değer verdiği kadın duyarlılığından yoksunlukla karşılaşan Londralı *Times* muhabiri "genç bir kızın, yüzlerce izleyicinin gözleri önünde, dolayısıyla kamuya açık bir biçimde kadın nezaketine son derece aykırı bir davranışı gerçekleştirmesi... gerçekten acınacak bir durumdur" diyerek dehşetini dile getiriyordu.[30]

Yahudilerin sözde mumya ticareti suç ortaklığına karşı tekrarlanan hakaretler ve Browne'un Yahudilerin kan içmesi en az ihtimal olan kişiler olduğu vurgusu dikkate alındığında, aynı yıl Kent vilayetinde yapılan bir başka idamda aynı ironiyi görüyoruz. Ağustos ayında Yahudi Abraham Abrahams, Penenden Heath'ta idam edilince, Yahudi dindaşları izleyicilerin cenazeye dokunmasını, ancak Yahudilerin kendi cenazelerine dokunabileceği gerekçesiyle engellediler.[31] Jacqueline Simpson, 1835'te Brighton'da yapılan bir başka idam olayını ve Nisan 1845'te Warwick'te cinayet nedeniyle James Crowley'in asılmasını örnek göstermektedir. Yirmi civarında kadın, urlarına sürebilmek için cesede doğru atılmışlardı.[32]

Bazı insanlar elbette cesede halkın gözü önünde dokunmaktan utanabilirler. Ayrıca İngiltere'de kamuya açık idamların 1868 yılında yasaklanmasından sonra, bu tedavi yöntemine ulaşmak, imkânsız değilse bile çok güç hale geldi. Ancak diğer birçok anlatım. İnsanların ondokuzuncu yüzyıl boyunca cesetlere ulaşmada hem fırsat hem de cesaret bulabildiklerini gösteren çok sayıda örnek vardır. 1860'lı yıllarda Durham vilayeti, Byer's Green rahibi J. W. Hick, guatrı bulunan bir kadınla konuşurken, kadın "saygın bir beyefendi bana bugün eğer ölü bir çocuğun başını dokuz kez şişkin bölgeye sürersem, guatrın geçeceğini söyledi. Çok fazla inanmasam da, yine de denedim" diyordu.[33] Bu çok kısa açıklamadan, tedaviyi önerenin "saygın" bir adam olduğunu ve kadının bir şekilde aynı gün içinde yalnızca bir cesede değil, bir çocuk cesedine ulaşabildiğini; ayrıca bunu yerel rahibine anlatacak kadar cesur olduğunu öğreniyoruz. Ve bütün bunları da bu tedavi yöntemine çok az inancı olan birisi yapıyor...

Ancak diğer kullanım şekilleri olağan olmaktan büyük ölçüde uzaktı. Durham vilayetinin başka bir yerinde, 1853 yılında

"Hartlepool'dan çok uzak olmayan Hesilden-dene'de kendisini asan bir kişinin cesedi, avluya uzatılmış adli tabibin gelmesini bekliyordu". Castle Eden madeninde çalışan bir işçinin karısı;

> Boynunda bir urdan şikayetçiydi. Kendisine "bilge bir kadın" tarafından verilen tavsiyeye uyarak, oraya gitti ve avluda gece boyu cesedin elini urun üstüne koymuş halde yalnız başına uzandı. İntihar eden kişinin elinin kesin çare olduğu söylenmişti. O korkunç gecenin sinir sistemi üzerinde yarattığı şokun çok büyük olması nedeniyle aylar boyu yürüyemediğini ve sonunda o urdan dolayı öldüğünü biliyoruz.[34]

Kısmen İskoçların intihar edenlerin kafatasını kullanım şekillerini yansıtan bu olayda, kadının derdinin sinir kriziyle katlandığı anlaşılmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılın başka bir döneminde bir diğer hasta kadın bundan daha da ileriye gitti. Efsaneye göre, 1628 yılında idam edilen Katolik rahip Edmund Arrowsmith'in sağ eli, onun vasiyeti doğrultusunda, inananlara mucizevî şifa versin diye kesildi. El en sonunda Lancashire'daki Bryn Hall'e getirilerek ipek bir torba içinde saklanmaya başlandı. Yüzlerce insanın şifa bulma amacıyla eli ziyaret ettiği ve bunlardan birisinin çiçek hastalığı çeken bir kadın olduğu, altı hafta boyunca her gece eli yatağına alıp onunla uyuduğu rivayet edilmektedir.[35]

Arrowsmith'in eli, daha önce karşılaştığımız mumyalanmış azizlere benzer bir Katolik etkisine sahip iken, birçok kimse için sıradan bir ceset yeterli olacaktır -ve çoğu zaman bu cesetleri kullanımda fırsatçılık ve saygısızlık yaptıkları da görülmüştür. Genç bir kayıkçı Thomas Poxon 1850 yılı Mart ayında Donnington Şatosu yakınlarında boğulduğunda, cenazesi adli tabibi beklemesi için bir köprüye uzatıldı. Bu kısa süre içinde bile, Poxon'ın cenazesi şifa bulmak için cenazenin elini boğazlarına çarpıp duran birkaç kişi yüzünden trajediye döndü.[36] 1870 yılında bir adam Worcestershire, Severn at Bewdley'de boğuldu. Cenazesi bir yerel handa bekletilirken;

> Bir kadın 8 veya 9 yaşlarında, boynunda ur bulunan oğlunu getirdi. Amacı -ki bunu başardığı anlaşılmaktadır- cenazenin

elini dokuz kez ura dokundurmaktı. Kadının anlattığına göre, bu yöntemle ceset çürüdükçe, eliyle dokunulan urlar da yok olacaktı.[37]

Bu son örnek, tedavinin nasıl işleyeceğine dair bir fikir vermektedir. Bir cesede dokunan insanlardan birçoğunun bu tedavi yönteminin mantığına dair herhangi bir fikri olmaması büyük ihtimaldir. Diğerleri ise muhtemelen hastalıklarını cesede aktarabileceklerine inanıyor, İkinci Bölüm'de karşılaştığımız aktarma mantığını tekrarlıyorlardı. Bu inancı benimseyenler ayrıca cesedi etik nedenlerden dolayı da seçmiş olabilirler: cesede hiçbir zarar gelmeyeceği inancı. Aynı zamanda bu insanlardan birçoğunun cesedin henüz biraz ölü olduğu ve Dolayısıyla uzun süre önce ölmüş bir kişinin cesedine göre hastalıklarını daha kolay özümseyeceğine inanıyor olmaları mümkündür. (Bu anlayışı yine Fluud'un I. Charles döneminde kendi etini hırsla emerek bedendeki canları hissetmesi ile karşılaştırınız).

New England'da, W.J.Hoffman'ın anlattığına göre, Pennsylvania'nın Germen yerleşimcileri 1889 yılında hâlâ "eğer bir cesedin eli guatra sürtülürse, hastanın iyileşeceği kesindir" görüşüne inanıyorlardı.[38] Bu durum ayrıca ondokuzuncu yüzyılda İskoçya ve Adalarda sıraca hastalığının kadim tedavi yöntemiydi ve bu inanç (pratikte uygulanmasa da) İndiana'da 1950'de hâlâ biliniyordu.[39]

Cesedin daha doğal, fırsatçı kullanım şekilleri bize burada Üçüncü Bölüm'de karşılaştığımız "ölüm geştalt"nın ilginç bir varyantını sunmaktadır. Bir kafatası bulan yoksul bir kimsenin, kafatası onbir şilin olsa bile, dehşete düşmekten çok, bundan mutluluk duyacağını belirtmiştik. Aynı şekilde ondokuzuncu yüzyılda guatr çekenler de cesedi, kaçılması gereken bir dehşet saçıcı değil, kullanılması gereken bir fırsat olarak görüyorlardı.

Eski Urgandan Para Kazanma

Üçüncü Bölüm'de ayrıca 1890'lı yıllarda ünlü Alman cellat Julius Krautz'a emekli olduktan sonra bile, idam urganı parçaları vermesi için sürekli baskı yapılıyordu. İngiltere'de 1892 yılında *The*

Yorshire Herald baş ağrılarının insan kafatası kullanımı (burna çekilmesi) veya celladın urganının hastanın başına bağlanmasıyla tedavi edildiğini bildiriyordu.[40] Bu son tedavi şekli, başa yeterli basınç uyguladığı için etkili olabilir. Ancak ondokuzuncu yüzyıl boyunca idam urganının her santimine para ödeyenlerin aklında büyülü bir şeyler olduğu açıktır.

Newgate'teki popüler idamlardan bazılarını hatırlatan bir 1889 tarihli makalede;

Suçlu(nun cesedi) idam sehpasından indirilir indirilmez, "gerçek idam urganı" kalabalığa her inçi bir şilin olmak üzere satılıyordu. Arka sokaklarda onu altı pense alabilirdiniz. O günlerde Londra'da her yaramazı asacak kadar urgan satılmıştı.[41]

Halka açık idam günleri sona erdikten sonra bile, idamlarda kullanılan urgana talebin çok yüksek olduğu -bazen de bunun urganla kırılan boynun sahibinin azılı suçlu olmasının sonucu olduğu- anlaşılmaktadır. 1901 ila 1924 yılları arasında görev yapan İngiliz cellat John Ellis, 23 Kasım 1910 yılında katil Dr. Crippen'ın idam edilmesinden sonra "eğer kullandığı urgan elinde olsaydı, her inçini 5 sterline satabileceğini" iddia ediyordu.[42]

Bu aşamada İngiliz cellatların, Fransa ve Almanya'daki meslektaşlarının sahip olduğu şifacılık yetkisine sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak yine de Victoria dönemi sonlarında cellatlara atfedilen ünün, idama atfedilen büyü ile ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Ünlü cellat William Marwood 1883 yılında öldüğünde, eşyaları açık artırmayla satıldı. Bastonu için 15 şilin, Gladstone çantası için 3 sterlin ve köpeği Nero için 30 şilin verildi. Ancak urgan neredeyse bunların hepsi kadar bir fiyata, artırmada 5 sterlin ve 10 şilin gibi yüksek bir bedele satıldı.[43]

İnsandan Yapılma Mumlar

Daha önce gördüğümüz gibi, cesetten yapılan ilaçlar dolabının en uzun dayanan (ve muhtemelen en etkin) parçası, insan yağı idi. Onsekizinci yüzyılda insanlar mumya, kafatası ve diğer

"korkunç ilaçlara" sırtını döndüğünde bile, insan yağı tam bir inatla, modern zamanların kıyısına kadar çok bildik bir şekilde varlığını sürdürdü. 1866 yılına geldiğimizde, Charles Kingsley'in romanı *Hereward the Wake*'de insan yağının yeri çok farklıydı. Anglo-Sakson kahraman bir cadının kulübesini ziyaret ettiğinde, bir köşede;

> İdam sehpalarından çalınmış olduğunu bildiği kurumuş bir insan eli gördü. Etsiz parmaklarında hammaddesi insan yağı olduğunu bildiği bir mum tutuyordu. Biliyordu ki bu mum yakılıp taşındığında, cadı yeryüzündeki her eve görünmeden girebiliyordu.[44]

Tek başına değerlendirildiğinde, bütün bunlar fantastik veya Gotik hikayeler olmaktan öteye geçemez. Kafatası yosununun "Ortaçağ"daki kullanımında olduğu gibi, Kingsley bu korkunç mumu, onbirinci yüzyıl cadılığının sembolü olarak kullanıyordu. Aynı zamanda, bir Liverpoollu doktorun romanı yazdığından yalnızca üç yıl önce hâlâ "insan yağı"nı reçeteye yazdığını bilseydi de pek şaşırmazdı.

Ancak Liverpool örneği, göreceğimiz gibi, ondokuzuncu yüzyılda bulunabilecek en yumuşak ve en sıradan olaylardan birisiydi. Büyük ölçüde unutulmuş insan yağı tarihi için bir kitap yazılabilir. Bu yağın erken modern dönem savaşlarında ve 1500'li yıllardan günümüze kadar Güney Amerika'da oynadığı şaşırtıcı rolleri görmüştük. Burada daha çok mum konusuyla sınırlı kalacağım. Bu konunun Victoria devrinde oldukça önemsiz olduğu dikkate alındığında, insan yağının gizli güçlerine inancın ne kadar yaygın olduğunu hatırlamalıyız.

Thomas Middleton'ın tiyatro oyunu *The Witch*'te, Hecate'nin "ölü bir çocuğun cesedini" asistanı Stadline'e verirken, şu talimatı verdiğini görüyoruz:

> İyice kaynat; yağını al:
> Biliyorsun bu yağ çok kıymetli
> Vaftiz edilmiş cesedimizi (açık havada) tut,
> Yıldızlı gecelerdeki kutup balinaları gibi.[45]

Jakoben devirde böyle bir konuşma tamamen fantastik değildi. Jonson'ın 1609 tarihli *Masque of Queens* adlı eserinde, "yağını almak için bir bebeği öldüren" cadıyı konuşturuyordu. Bu cümle -*Macbeth* ve *The Witch*'ten alınan ünlü dizelerle birlikte- en azından erken modern dönem izleyicileri için anlamlı geliyordu.[46]

Daha da şaşırtıcı olan husus; 1613 yılında Ellen ve Jennet Bierley'e Lancashire'da Grace Sowerbutts isimli birisi tarafından yöneltilen cadılık suçlamaları idi. Jonson ve özellikle de -tiyatro oyunu 1615 tarihli olan- Middleton, bu davayı yakından izlemiş olabilir.[47] Büyü ile bir çocuğu öldürmekle suçlanan iki kız kardeşin daha sonra Salmesbury kilisesi bahçesinden aldıkları cenazeyi, Jennet'in evinde "bir kısmını tencerede kaynatırken, bir kısmını da kömür ateşinde pişirdikleri" ileri sürülüyordu. Kızartılan ve kaynatılan etin bir kısmını kendilerinin yediği, kalanı da şikâyetçi (Grace) ve kızına ikram ettikleri, onların bu ikramı reddettiği belirtiliyordu. Daha sonra kızkardeşler "bahse konu olan çocuğun kemiklerini bir kazanda kaynatmışlar ve o kemiklerden çıkan yağı, başka şekle girebilmek için kendi vücutlarına sürmüşlerdi".[48]

İnsan yağı ve mumlar tarihi bizi onsekizinci yüzyıla götürmekte ve birkaç Avrupa ülkesinin suç ve sihir dünyasına giden tuhaf ve dolambaçlı bir patikaya yöneltmektedir. 1577 yılında Nuremburg celladı Franz Schmidt, idam çarkında, "üç kurbanını yağını almak için öldüren bir adam olan" Bamberg'i idam etti.[49] Daha sonra 21 Nisan 1601 tarihinde Schmidt'e Gumpnhoffen'dan Bastian Grübl gönderildi. Grübl beş hamile kadın dâhil yirmi kişiyi öldürmekten mahkûm edilmişti. Schmidt'in günlüğüne yazdığına göre; "kurbanlarının karnını yarıyor ve bebeklerin ellerini keserek, soygunda kullanılacak mumlar yapıyordu".[50] Bu son suç ne kadar olağandışı görünürse görünsün, biraz sonra göreceğimiz gibi, bu tür bir suç her yerde, ve kesinlikle Almanya'da işlenebiliyordu.

1652 yılında, İrlanda'da Protestanlara karşı 1641 yılında işlendiği iddia edilen katliama dair bir anlatımda, "genç ve şişman bir İskoçyalının öldürüldüğü" ve "yağının mum yapımında kullanıldığı" ileri sürülmektedir.[51] 1691 yılına geldiğimizde kimliği belirsiz bir İngiliz yazar "insan yağı ile güçlendirilmiş mumlar,

evin herhangi bir kısmında yakılırsa, uykudaki ev sakinlerinin uyanmamasını sağlayacağına" inanıldığını yazmaktadır. Yazar bir suç çetesinin bu yolla (ve bu amaçla(?)) birçok soygun ve cinayeti gerçekleştirdiğini anlatarak devam etmektedir. "İnsanları bu büyülü âdetten caydırmak için, çete lideri yakalandığında, caddenin her köşesinde eti kor halindeki kancalarla parçalanarak, ölene kadar dolaştırıldı".[52]

Ondokuzuncu yüzyıla geldiğimizde, Almanya'da insan yağı uğruna birçok cinayet işlendiğini görüyoruz. Çok çarpıcı ve ayrıntılı bir anlatım, *The Gentleman's Magazine* dergisinin 1877 yılı baskısından Frederick Elworthy tarafından derlenmişti. "1834 yılında, Pomerania, Plantekow'da Meier adında yaşlı bir çoban öldürüldü" ve "etinin üçgen bir parçasının kalbinin hemen altından kesilerek çıkarıldığı görüldü". Cinayet bir yıl boyunca faili meçhul kaldıktan sonra, Berger adında bir kadın bu cinayetten dolayı kocasını suçladı. İkisi de yakalandı ve karısı "babasının kocasına bir "hırsız kandili"ne sahip olan kişinin, evdekileri hiç uyandırmadan bir eve girip soyabileceğini" ve bu mumun "insan yağından yapıldığını" söylediğini itiraf etti. Cinayet günü kocası "ölü adamın kaburgalarından aldığı yağı getirmiş ve... onu eritip, içine bir pamuk fitil koymuşlar ve dondurmuşlardı. Ancak yağın donmadığını görünce bir tarafa atmışlardı.

Hapishanede bir süre kalan koca -bilinen bir hırsızdı- "adamı karısı ve kayınpederinin azmettirmesi sonucu öldürdüğünü" itiraf etti. Bu kişiler kendisine sık sık böyle bir mumun, "geceyarısı her eve kimseyi uyandırmadan ve bizi görmeden girmeyi ve soymayı" mümkün kılacağını söylemişlerdi. Yargılama esnasında ayrıca "... bir komşularından mum kalıbı" aldıkları ortaya çıkmıştı ve savcılar tarafından insan yağının sıradan kuyruk yağı gibi donarak şekillenmediği tespit edilmişti. Berger 1838 yılında idam edilene kadar sürekli cinayeti işlemediğini ileri sürdü. 1844 yılında bir başka suçtan idam edileceği esnada, Meier'i öldürdüğünü de itiraf etti ve o zaman (karısı tarafından mı?) Berger'ın yalnızca cinayetten sonra olay yerine şans eseri vardığı ve mum yapmak için yağı cesetten kesip çıkardığı anlatıldı.[53]

Erken modern dönem cadılık suçlamalarını okuyan herkes, hiç kimsenin bir öykünün yalnızca ayrıntıları verildiği için doğru olduğuna inanılmayacağını bilir. Yukarıdaki olayda ayrıntılar fantastik veya tuhaf değil, oldukça makuldü ve mum kalıbı hakkındaki bilgiler özellikle olağan biçimde inandırıcıydı (Ayrıca bize sıradan insanların hayvan yağından kendi mumlarını yapmak için rutin olarak bu kalıbı kullandıklarını hatırlatmaktadır). Bir sonraki olay, Berger hapishanede çürürken meydana geldi ve yine Almanya'da gerçekleşti.

1836 yılı Nisan ayında *The Times*'ta şu haber yer alıyordu:

> Prusya, Insterburg'ta bir adam, oniki ay önce bir çobanı öldürdüğü suçlamasıyla tutuklandı. Cinayeti işleme nedenleri sorgulandığında, amacının kendisini görünmez yapacak bir lamba yapmak için yeterli miktarda insan yağı elde etmek olduğunu itiraf etti. Böyle bir tılsımlı lambaya sahip olma hurafe inancı bu sonucu doğurmuştu.[54]

Elinde böyle bir lamba bulunanın görünmez hale geleceği fikri, hırsız kandillerinin sözde güçlerinin bir başka türüdür. Bilinmez bir nedenle zaman zaman insan yağına bu temel *transformasyon* gücü atfediliyordu. Bu inanç Bierleys'in sözde metamorfozlarından ondokuzuncu yüzyıl soyguncularına kadar uzanan çok karanlık bir çizgide ilerlemektedir.

1888 yılında benzer bir suç, Rusya'nın Kursk şehrinde işlendi. Ekim ayında Lukeria Cherkuahina isimli bir genç kızı öldürdükleri gerekçesiyle sekiz ila yirmi yıl hapis cezasına çarptırılan dört köylü, "bir dizi av gezisine çıkmadan önce biraz "sihirli mum" temin etmek" istediklerini itiraf ettiler. Yerel bir adam (elinde baltası olduğu için) onların kurbanı olmaktan kurtulduğu gibi, bu amaçla ziyaret ettikleri "anormal derecede şişman" bir rahip de ayin yönettiği için kurtuldu. Sonunda hırsızlar Lukeria'yı ormana kadar takip edip, öldürdükten sonra, "cesedinin bazı kısımları kesip kaynattılar". Bir süre izleri bulunamadı. Ama sonunda odalarında bir mendil dolusu insan yağı bulundu ve öldürülen kıza ait olduğu belirlendi.

1888 yılı Kasım ayında bu olayı haber yapan *Pall Mall Gazette* katillerin inancının "Rusya'nın genelinde alt sınıflar tarafından" paylaşıldığını yazıyordu. Bu arada Avusturya'da Dr. Josef Bloch Almanya'nın suçlu sınıfları arasında böyle bir anlayışın mevcut olduğunu ve bu tür suçlar için özel cezaların onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda bu ülkenin ceza yasalarında yer aldığını belirtmektedir.[55] Acaba bu inancın, Nisan 1888 ile Şubat 1891 tarihleri arasında Londra'nın East End bölgesinde de geçerliliği var mıydı? Bu dönem boyunca "Karındeşen Jack"ın çözülmemiş Whitechapel Cinayetleri, kadın kurbanların çok korkunç biçimde parçalanmasıyla sonuçlanıyordu ve en az bir yorumcu katilin amacının sihir maksadıyla insan yağı elde etmek olduğu sonucuna ulaşmıştı. Bloch'un kendisi de bu sonucu destekliyor, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıl Almanya'sında, özellikle kadın cesetlerin bu gibi maksatlarla parçalandığına dikkat çekiyordu.[56] Ekim 1888'de Bloch'tan alıntı yapılan bir yazısında, *The Star* okuyucularına uterus ve diğer organlardan yapılan hırsız mumlarının 1812 ve 1841 yıllarında Odenfald ve Westphalia'daki hırsızlık çetesi davalarında önemli bir rol oynadığı" anlatılıyordu. Yazıda ayrıca Alman soyguncu Theodor Unger'in (1810 yılında Magdeburg'ta idam edildi) yargılamasında, yetkili makamların bu tür mumların üretilmesi için hırsız çeteleri tarafından kurulmuş bir "düzenli imalathane keşfettiği" anlatılmaktadır.[57]

Bu mumların gücüne inanma, kesinlikle yirminci yüzyılın gelişiyle sona ermedi. Bir Londralı *Times* muhabiri, 1914 yılında bir Rus tavernasında yerel olayları duymak için kulak kabartmakla meşgul iken, bir köylü işçi "eğer insan yağından bir mum yapar ve onu yakarsanız herşeyi görebilirsiniz şeklinde hayret verici bir söz söyledi". Aynı yıllarda Balkanlarda iki İngiliz'in arkeolojiye ilgisini işiten yerel halktan bir kadın şöyle diyordu:

> "Sanıyorum insan yağından bir mumları var". Onun inancına göre bir insanın böyle bir mumu varsa ve onu yakmışsa, ya ışık bizi aradığımız şeye götürecek veya antik kalıntılar yerden otomatik olarak fırlayacaktı.[58]

Cinayetler de sürüyor muydu? Hiç kimse bu nedenle işlenmiş bir cinayetten yargılanmasa da, bu tür cinayetler işlenmiş olabilir. Çünkü 1911 yılında Sırbistan Broschowtscha'da benzer bir öldürme olayının meydana geldiğini işitiyoruz. Burada Pasics isimli bir köylü tutuklanmıştı. Bu köylü;

> Bazı "kara büyü" ayinleri yapma maksadıyla bir adamı öldürme suçunu işlemişti. Bir manastırın yakınında bazı kıymetli taşların saklandığını rüyasında gören köylü, mahallesinde büyücülük yapan birisine danıştı. O da Pasics'e bir yabancıyı öldürmesini, cesedini kaynatmasını ve çıkacak insan yağını kendisinin formülünü vereceği "kara büyü" ayini için kullanmasını önermişti. Köylü bir çingeneyi kandırıp kulübesine götürdü ve onu öldürdü. Ancak daha büyülü ayini yapmadan yakalandı.[59]

Zaferin Eli

Şimdi Kingsley'in romanında tanımlanan ölünün eline yerleştirilmiş insandan yapılma mumun karanlık ışığına dönelim. Elworthy bunun herşeyiyle bir Gotik fantezi havası taşıdığını ve aslında genellikle "zaferin eli" adı verilen gerçek bir geleneğin parçası olduğunu ortaya koymuştur. Bu geleneğin yöntemleri farklılık gösterse de, taşıyıcısına görünmezlik kazandırıyor veya soyulacak evin halkına uyku hali veriyordu. Onyedinci yüzyılda yazan John Aubrey'e göre, genel olarak "ben bir çocuk iken, hırsızların bir eve girdiklerinde içeriye ölü adamın eline tutuşturulmuş bir mum koyarak" ev sakinlerini uyuttuklarına inanılırdı.[60] Bu aletin işe yaraması ne kadar ihtimal dışı görünse de, bazı hırsızların onu kullanmaya çalıştıkları açıktır.

Norveç'teki idamı kısmen hatırlatacak şekilde, 1619 yılında, "hırsız kandili yapmak üzere... kas elde etme maksadıyla" birkaç kişiyi öldürdüğünü itiraf eden bir Litvanyalıya "kor haline gelmiş kancalarla işkence edildiği ve sonrasında canlı canlı yakıldığını" işitiyoruz. Katil ayrıca "bebeklerin parmaklarını da aynı maksatla kullanmıştı". Schreiber adlı bir aşçı da bu olaya karışmış ve mumları yapmıştı. Bebek parmaklarının ayrıntıları, Grübl'ün

1601 yılındaki idamını hatırlatırken, 1638 yılındaki bir hadise Evans tarafından nakledilen çok sayıdaki cesedin sakatlanması olayını hatırlatmaktadır. "Ölmüş bir suçlunun parmağını kestiği için Ober-Haynewald'da bir ay hapse atılan" bir adam niyetinin parmağı "hırsız kandili" olarak kullanmak olduğunu itiraf etti.[61]

Çok daha sonra, "3 Ocak 1831 gecesi";

> Bazı İrlandalı hırsızlar Meath Vilayetinde Loughscrewli Bay Napper'in çiftliğinde soyguna teşebbüs ettiler. Eve ellerinde ölü bir adamın eline tutturulup yakılmış bir mumla girdiler. Eğer mum ölü bir adamın eline tutturulursa, uykuda olanların uyumasını engelleyeceği hurafesine inanıyorlardı. Ancak evdekiler uyandı ve soyguncular eli geride bırakarak kaçtılar.[62]

Ölü el avucundakini etkin biçimde *kavrayabilir* mi? Zor. Bu nedenledir ki, bir başka büyülü el biçimi daha basitti: doğrudan parmaklarını yakıyordunuz. Birçok rivayete göre, söndürmesi hayli zordu. Başka bir yerde 1790 ila 1800 yılları arasında, Yorshire'ın Bowes Moor'undaki old Spital İnn (hanına) gece giren hırsızları işitiyoruz. Girenlerden birisi bir ölü adamın parmaklarına bir krem sürüp ateşe verdi. Bu arada korkmuş ancak meraklı hizmetçi kız onu izliyordu. Kız adamın yaktığı ateşi su ile söndürmek için boşuna uğraştıktan sonra, geleneksel olarak bu büyülü ateşleri söndürebileceğine inanılan sütü kullanarak söndürdü. Daha sonra hanın sersemlemiş sakinlerini uyandırdı ve onlar da kaçan soyguncuların ardından ateş ettiler. Bu efsanevî olaya Victoria dönemi sonlarında birçok kimse inanmıştı. Bu rivayetin bir versiyonu da o hizmetçi kızın kızı olan Bella Parkin'in sözlü anlatımına dayandırılıyordu.[63]

İrlanda örneğinin gösterdiği üzere, bazı hırsızlar bu elleri yapmada kesinlikle başarılı olmuşlardı. Eli yapma reçetelerinin biri şöyleydi:

> Ele bir parça kefen bezi sarın, sıkıca dolayıp sıkın ki kalan azıcık kan varsa o da çıksın. Sonra eli bir toprak kaba güherçile, tuz ve sivri biberle birlikte koyun, hepsini dikkatlice ve iyice öğütün. Sonra bu halde iki hafta tutup, iyice kurumasını

bekleyin. Sonra sıcak yaz günlerinde (*dog days*) tamamen kavrulana kadar güneşte bırakın. Eğer güneş yeterince ısıtmıyorsa, mineotu ve eğreltiotu ile ısıtılmış bir fırında kurutun.

Sonra asılmış bir insanın yağı, işlenmemiş balmumu, Laponya susamından bir mum yapın. Zafer eli yakıldığında bu mumu tutmak üzere kullanılacak ve tutan kişinin o mum yanarken gittiği her yerdekiler hareket edemeyecektir.[64]

Uzun tıbbî yamyamlık tarihinde görüldüğü gibi, burada da kendimizi bir başka ustaca mumyalama biçimine -Paracelsus yanlısı hekimler ve kimyâgerlerin onyedinci yüzyılda "tütsülenmiş insan eti parçaları yapmasına benziyor- rastlamamız ironiktir. Bu doğaüstü ellerin varlığına inanmamızın bir nedeni de bir örneğin halen mevcut olmasıdır: Yorkshire Whitby Müzesi'nin uygun bir Gotik yerinde, yirminci yüzyılın başlarında Castleton'da bir sazdan yapılma kulübenin duvarında gizlenmiş olarak bulunduktan sonra getirilip teşhire konulmuştur.[65] Ayrıca Elworthy bu tür ellere ilişkin en az iki resmin -birisi Jan Breighel'in tablosundan 1568 yılında gravüre dönüştürülmüştür- bulunduğunu belirtmektedir.[66]

İnsan yağının gücüne olan bu olağandışı inancı ilham eden neydi? İlk olarak, yağ hayattı. Günümüzde zengin Batıda birçokları için ölümün gölgesi gibi görünse de, bu kimseler çok azınlıktadır. Tarihin büyük bir bölümü boyunca, insanların büyük çoğunluğu için yağ, toprağın, hayvanların gıdanın ve kendisinin hayatı idi. Güney Amerika'da sizin yağınızı çalacak bir vampir vardı (ve hâlâ da vardır). Ve damardan kan alınan her yerde ve zamanda, rutin olarak kan verirsiniz; ama yağınızı akıtmaya nadiren çaba gösterirsiniz. Gerçekten de hayat indeksi olarak yağın açık bir avantajı vardır: kanın aksine, depoda ne kadar kaldığını daima görebilirsiniz.

Eğer şimdi Kuzey Amerika veya Avrupalıların büyük çoğunluğuna, geçmiş çağlarda insan bedenindeki sihirli maddelerin neler olduğunu sorsak, açık bir aday olarak muhtemelen büyük çoğunluk kanı seçecektir. Halk bilimciler ve tarihçiler bir yana, çok

az sayıda kimse yağı seçecek veya hiç kimse seçmeyecektir. Bu oldukça yeni tabuya alışmış olduğumuzdan, insan yağına bakışımızdaki bu devrimin nasıl gerçekleştiği konusu üzerinde kısaca durmakta yarar vardır. Yağdan hoşlanılmayabilir, kaçınılabilir, hakkında şaka yapılabilir. Antipati düzeyi kişiden kişiye değişir. Ancak genelde, yağ şeytanlaştırılmıştır. Bazıları için yağ iğrençtir ve bu iğrenmede gizli ama güçlü bir ahlâkî husumet yatar. Bulimia veya anorexia çekenler için, yağ, toplum tarafından genellikle tabulaştırılan diğer atık madde ve sıvılardan daha iğrenç olabilir. Blumiada kusma, hoş karşılanan bir yok etme ve kilo kontrolü biçimidir ve hatta kilo kontrolü açısından olağan dışkılama da aynı değere sahiptir.

Bu trajik hastalıkların artık şişmanlamanın güç olmadığı bir dünyaya ait olduğu çok açıktır. Oysa tarihin büyük bir kısmı boyunca, ekstra vücut yağına sahip olmak, dayanılmaz bir lüks -ve aynı zamanda sert kış veya kötü hasada karşı bir tür hayat sigortası- idi. Yalnızca yirmi otuz yıl önce, Bathsheba Evendene[i] akşam yemeği hazırlarken, bir pudinge konulacak yağ topunun tam boyutunu titizlikle hesaplıyordu.[67] Bazı zamanlarda insan davranışlarının potansiyel irrasyonelliği, hangi açıdan baktığınıza bağlıdır. Bazı açılardan, "hırsız kandili"ne inanmak gerçekten de akla aykırıdır. Ancak bir de şu açıdan bakınız: zenginlikler ve bol gıda kaynakları arasında bulunduğu halde, açlıktan ölmek kadar akla uygun mudur? Veya aynı şartlar içindeyken yalnızca 38 kilogram gelen kişiler için bunları yapmak irrasyonel midir?

Aşk Büyüsü

Kan veya diğer bedensel sıvı ve maddeleri, aşk iksiri olarak kullanmanın tarihi çok gerilere uzanmaktadır. Örneğin; Romalı seçkinler arasında "insan kanının bu sarhoşluğa karşı kullanıldı-

---

Thomas Hardy'nin 1874 yılında yayınladığı *Çılgın Kalabalıktan Kaçış* adlı romanın bayan kahramanı. Küçük bir çiftliğe sahip olan Bathsheba'nın üç evlilik adayı vardır. Bunlardan komşu çiftliğin sahibi olan William Boldwood, Bathsheba'nın ilk eşi olan Troy'u ve onu gerçekten seven çoban Gabriel Oak'ı öldürerek, Bathsheba'nın ikinci kocası olur. (Ç.N.)

ğı" bilinmektedir. Bunun en ünlü örneği; "İmparator Antoninus Pius'un kızı ve filozof Antoninus'un karısı olan ve bir silahşöre delice aşık olan Faustina" buna örnektir. Çeşitli büyücülere başvuran Antoninus'a "silahşörü" öldürmesi ve sonra "kendisiyle yatağa girmesinden önce Faustina'ya... onun sıcak kanını içirmesi" tavsiye edilmişti. O da bu tavsiyeye uydu ve bu olağanüstü ateşli buluşmadan kötülüğüyle ünlü İmparator Commodus doğdu. Caroline'in hekimi James Hart bütün bunların şeytanın ilhamıyla olduğunu düşünüyordu ve aşktan genel olarak "bu sarhoşluk" olarak söz ediyordu.[68]

Hart tarafından anlatıldığı şekliyle bu Roma hikâyesi oldukça iffetli bir hikâye olup, tedavinin maksadı aile içi uyumu sağlamak ve gayrı meşru şehveti dindirmekti. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllara gelindiğinde durum oldukça değişti. Örneğin; 1720 yılı sonbaharında bir pazartesi günü, "Bir beyefendi ve hanımefendi bir Hackney arabası ile bir cerrahın Leadenhall Streett'teki yerine geldi. Her ikisinden de kan akıtıldı ve birbirlerinin kanını kâseden içtiler, bir gine ödediler ve yollarına gittiler".[69] Yirmi yıldan kısa süre sonra, bu aşk vampirliğinin daha az gönüllü biçimi Bristol'da meydana geldi. 1738 tarihli bir dergide şunlar yazıyordu:

> Lawford's Gate dışında bir aşk olayı meydana geldi. Genç bir kıza abayı yakan genç bir adam vardı. Ona sürekli dil döküyordu, ama kız duymazdan geliyordu. Bir Pazar günü aşkını kanıtlamak için şu yola başvurdu: hafif bir rahatsızlığı için genç kızın zaman zaman kan vermesi gerekiyordu. Yine kan verip cerrah damarını kapatır kapatmaz, delikanlı kanın konulduğu kabı kaptı ve sonuna kadar içti. Bu genç hanım genç adamın dürüstlüğüne bunu yeterli kanıt görmezse, bir daha asla böyle itaatkâr bir hizmetkârla karşılaşamayacaktır.[70]

Bu çarpıcı olayları buradaki kısa anlatımlarla çok kesin biçimde yorumlayamayız. Ancak bu olaylara ilişkin veriler şunları göstermektedir: sonraki olaydaki iki kişi arasında yüksek statüye sahip olan yoktur (kadın "leydi" olmadığı gibi genç erkek de "centilmen" değildir). Oldukça mütevazı statüde bulundukları varsayıldığında, eğitimli yazar bu olayı yanlış okumuş olabilir. Gencin

yasak olan kan içmesi aşkının çarpıcı bir "kanıtı" olmaktan çok, büyünün etkisini artırmaya yönelik bir girişim olabilir. Büyü bağlamında daha yaygın formül, sevgilinizin kanınızı (veya ter ya da diğer vücuda ait maddeleri) içmesini sağlamaktır. Ancak büyünün de çok çeşitli türleri vardır ve çoğu zaman sıradan mantığa aykırı gelir (ve kadının erkeğin kanını içmesini sağlamanın, çok iyi bir planlama ve belki de erkeğin rüşvet vermesini gerektirdiğini unutmamalıyız).

Popüler büyü geleneğinde bu tür büyüler, en sık kullanılan araçlardır. Yirminci yüzyılın başlarında, Géza Roheim bu büyüye çingeneler arasında da rastladı ve Sliesia'da kişinin büyü yapmak için ter, kan veya saçı, arzulanan kişinin yiyeceği veya içeceğine kattığına dikkat çekti. Bu arada Amboina'da âşıklar "birbirlerinin kanını içiyorlardı". Macaristan, Nagylebgyel'de "bir erkek kızın içmek üzere olduğu şarap kadehine parmağından birkaç damla kan damlatır. Bu arada alman ve Sırp kadınların "âdet kanlarını kocalarının veya gönlünü kazanmak istedikleri erkeklerin kahve veya şarabına karıştırdıkları bilinmektedir.[71] Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında, Pennsylvanialı bir kadın, aşkına karşılık vermeyen bir kayıkçıyı "*istemese de onu sevmeye zorlamak için*" şu metodu izlemişti: bir çakı ile dizini az miktarda deri kalıntısı elde edene kadar kazıdı; bunu özel hazırladığı bir kekin içine koyarak pişirdi ve kayıkçıya gönderdi. Büyünün sonucu bilinmese de, kadının kendisinin "büyünün etkisine kesinlikle inandığı" rivayet edilmektedir.[72] Daha genel olarak Gillian Bennett, Yahudilerin kanlarını almak için Hıristiyanları öldürdüğüne inanan Hıristiyanların, bu çalınan kanların bazen "aşk büyüsü yapmak için kullanabileceğine" inanmaktadır.[73]

Leadenhall Street'teki olayı nasıl yorumlamak gerekir? Bu çiftin seçkin kişilerden olduğunda kuşku yoktur. Açıkça "hanımefendi ve beyefendi" olarak nitelenmişlerdir. Bir Hackney arabasında seyahat etmekte ve bir gine ücret ödemektedirler. Buna göre -her ne kadar büyü amacını dışlamasak da- bu karşılıklı kan antlaşmasının ardında bir tür romantik psikolojinin bulunması büyük ihtimaldir. Olayın motiflerini anlamak için, bu olayın

onsekizinci yüzyılın sonundan hemen önce kaleme alınan edebî versiyonuna dönebiliriz.

1796 yılında, *Horrid Mysteries (Korkunç Sırlar)* adlı bir eser yayınlandı. Bu eser korkunç Gotik roman, özgün tarza sahip Alman "markus" Karl Grosse'nin yazdığı *Memoirs of the Marquis of Grosse* eserinin İngilizce çevirisi idi. Kitapta gizemli ve güçlü bir gizli topluluk vardı. Onbeşinci yüzyılın gerçek örgütü olan İlluminati modeline göre kurulmuştu. İlluminati topluluğu da siyasal tiranlığa karşı koyma amacıyla başlamış, ancak sonunda yozlaşmış ve şeytanî bir mezhebe dönüşmüştü.[74] Bu topluluk gerçekten de kan içmeyi ritüellerinden birisi olarak benimsemişti. Topluluğa kabul kuralı olarak, Carlos ismindeki karakter bıçaklanmış ve kanını yoldaşları içmişti.[75] Ancak bizi ilgilendiren Carlos ile sevgilisi Rosalia arasında yapılan vampirce aşk anlaşmasıdır. Bu ikili çok kısa süre önce karşılaşmış ve şiddetli bir aşka düşmüşlerdi. Devrine göre güçlü olan bu çiftin ilişkisinin ateşini, bu eserin İngilizcesini ilk yayınlayanlardan olan Minerva Press'in adını kirlettiği iddia edilen şu pasajlar en iyi yansıtmaktadır:

> Kendimi tamamen kuşatılmış... hissediyorum. Titreyen kremli bir dudak benim titreyen dudaklarımı yaktı; göğsüm hızla çarpan bir göğüsle buluştu. Büyük duyularım mest oldu; kanım mayalandı... bakir bir tamlık duygusu duyularımı kapladı... Kol kola bahçede dolaştık; eriyip tek bir varlığa dönüştük ve sık sık ruhlarımızı yakıcı öpücüklerle süslemek için büyüyen çimlerin üzerine yarı baygın halde düştük.

Saniyeler sonra, Rosalia, evliliklerini kan yoluyla gerçekleştirmek için hançerini çekti:

> Kolumu sıyırdı ve damarıma delik açarak oradan büyük damlalar halinde çıkan kanı emdi ve sonra kendi kolunda da bir delik açarak, beni akan kanı içmeye çağırdı ve haykırdı: "böylece ruhlarımız birleşecek!"[76]

Burada, cinsel faaliyetlerin sıkı izlendiği ve tabu olarak kabul edildiği bir toplumda, bir erkekle bir kadının doğrudan birbir-

lerinin bedeninden sıvı emdiğini görüyoruz. 1796 yılında bu davranışın ne kadar gerçek bir duygusal enerji içerdiğini unutmamalıyız. Bütün korkunç titremeler ve karşılaşmanın ateşi, bize komik görünebilir. Ancak Minerva Press'in "kirlenmiş ünü" ifadesinin gösterdiği gibi, bu olay, iki yüz yıl önce daha büyük bir yoğunluk ve güce sahipti. Burada Avrupa'nın ayrıcalıklı sınıfları için bir tür büyü vardır -cinsel güçlerin aktarımının kutsanması, cadıların cazibesinden kişisel cazibeye geçişi ustaca ortaya koymaktadır.

1720 yılında Leadenhall Street'teki olayda bu tür bir psikoloji var mıydı? En azından oldukça güçlü bir tensellik atmosferi olmalıdır: o olayda çift yalnızca hakkında yazmamış, doğrudan kan içmişlerdi. Böyle bir davranışın pek yaygın olmasa da, bu tür olayların seçkinler arasında meydana geldiği tek olay olmaması büyük ihtimaldir. Aşk vampirliğinin bu erken örneğindeki belirsizlik ne kadar çok olsa da, ondokuzuncu yüzyılın başlarındaki kan şehvetinde çok daha açık bir değişimin başladığını kesinlikle görebiliriz. 1819 yılında John Polidori cinsel enerji dolu öyküsü *The Vampyre*'ı yayınladı. *Carmila* (1871-1872) ve *Dracula* (1897)'daki ateşli ifadelerin çizdiği genel model açıktır. Cinsellik konusunda hem saplantılı hem de çok kararsız bir toplumda, kan içme öyküleri artık dinî, tıbbî veya bilimsel değildi. Daha çok dile getirilemeyeni denemenin uygun bir yolu, doğaüstü şeytan dehşetinin, Victoria döneminde cinsel bedenden duyulan dehşetle ustaca birleştirilmesi yöntemiydi.

Örneğin; Stoker'in romanından yalnızca dört yıl önce, seksolog Richard von Krafft-Ebbing, 1893 tarihli *Psychopathia Sexualis*'inde, bir defasında kendisini kolunda birçok yara izi olan bir evli adamın ziyaret ettiğini anlatıyordu. Krafft-Ebbing'in açıkladığına göre; "genç ve 'sinirli' olan karısıyla sevişmek istediğinde, önce kolunda bir kesi açmak zorundaydı. Sonra karısı yarayı emiyor ve bu eylem esnasında cinsel açıdan çok azıyorlardı".[77]

Kral Edward döneminde, tıbbî yamyamlığın kendisi bile, "yakın ihlaller" olarak adlandırabileceğimiz yeni yeni cinselleştirilmiş bir paradigmanın içinde kaybolmuştu. 1910 yılı kasım ayında

Rupert Brooke "Mumya" başlıklı bir şiir kaleme aldı. Başlangıç dizeleri şöyleydi:

> Yaşlılar mumya içer;
> Kaslarını ateşlemek için.
> Afrika'dan ölmüş kralları
> Yataklarına pezevenk alır;
> Ölmüşleri içer ve baharatlı
> Emperyal tozundan ilaç yutar.
> Kısa bir gecede on yıllık şehveti bulmak için.
> Ben de öyle yaptım.
> Resim, heykel, öykü ve kafiyeler,
> Aşkın sonsuzluğu ile dolu,
> Ve her zaman tüm âşıklar
> Emdiler bu nadir coşkuyu.[78]

Bu üçüncü kıtada, şairin "her zaman tüm âşıkların" bu tuhaf ve sert içkiyi içtikleri iddiası, bizi sözü edilen mumyanın güçlü ve tensellik içerdiğini -aslında tek bir gecede "on asırlık şehveti" içinde barındırır hale gelmişti- bize kuşkuya yer bırakmayacak şekilde gösteriyor. Bu yeni mumya biçimi, erken modern dönem hastaları veya hekimlerinin tanıyabileceği bir şey değildi. Ceset tıbbı şimdi romantizm sonrası cinsellik dalgalarıyla ani ve büyük bir değişim geçirerek, bir tür afrodizyağa dönüşmüştü. Bu dönüşüm, Brooke'un tıbbî mumya hakkında meslektaşlarından daha fazla bilgi sahibi olmak istemesiyle daha da ilginç hale geldi. Bu maddelere ilgisi, Londra veya Cambridge Mısır bilimi tarafından ateşlenmiş olabilir. (İlginç bir şekilde, Brooke arkadaşı Hugh Popham'ın British Museum'daki görevini kıskandığını itiraf ediyordu. Çünkü Brooke sıklıkla gecenin ölü saatinde bir kadın mumyasını kucaklamak için müzeye sızmayı hayal ediyordu.[79]) Ancak bu anlatım doğrudan 1911 yılında araştırmakta olduğu John Webster hakkındaki tezinden alınmıştı. *The White Devil*'de Lodovico'nun dizeleri açıkça mumyası "ilaç" olarak niteliyordu ve *The Duchess of Malfi*'de "salvatory" ile ilişki, en azından mumyanın tıbbî özelliği konusunda bir ipucu vermektedir.

Bu kültürel değişimin çok daha çarpıcı biçimleri sonraki onlarca yıl içinde ortaya çıkacaktı. 1824 yılında Almanya'da bir adamın kanını ilaç olarak kullanmak üzere birisini öldürmeye hazırlandığını görmüştük. 1957 yılında bu tür bir suçun motivasyonu çok farklıydı. Vineland New Jersey'de o yaz kırkyedi yaşındaki Porto-Rikolu çiftlik işçisi Juan Rivera Aponte, onüç yaşındaki Roger Carlotto'yu öldürmekle suçlanıyordu. Aponte, amacının çocuğun kerosen fırınında kuruturken bulunan kafatasını öğütüp sonra, "kadınlara serpecek bir aşk büyüsü yapmak" olduğunu itiraf etti.[80]

Sosyal ve Tıbbî Yamyamlık

Bizim zamanımızda insan bedeninin, tıbbî yamyamlık gelenekleriyle genel anlamda ilişkilendirilebileceği yararlı (hatta tavsiye edilebilir) çok az kullanım alanı bulunmaktadır. Uzun süre boyunca, mumya boya yapımında kullanıldı. Cumming'in dikkat çektiğine göre, "ressamlar, mumya tozunun yağlı boyanın mumya tozuyla karıştırılması halinde, kahverengiye daha zengin tonlar kazandırdığını ilan ettiler".[81] National Gallery'de bu gibi tonlar tespit etmek için ne kadar dikkat etmek gerekir; ancak günümüzde bu yamyamca pigmentten az miktarda da olsa, bulunmaktadır. Örneğin; Brighton'lı ressam Stig Evans hâlâ bu tür bir boya bulundurmaktadır.[82]

Daha yakın tarihli bir gelişme ise insan yağının araç yakıtı olarak kullanılmasıdır. 2005 yılında Avustralyalı sporcu Peter Bethune, kendi bedeninden yaklaşık 100 ml yağ çıkararak, dünyanın etrafını dönmede hız rekoru kırma girişiminde bulunurken, teknesi *Earthrace*'ın yakıtına kattı. Bethune 70 kg geldiğinden, cerrah Martin Rees yağ bulmakta hayli zorlandı ve ortaya çıkan yakıt tekneyi yalnızca iki kilometre götürmeye yetti. Bethune'un kendisi de bu ameliyat sonrası iyileşmesinin "zor bir rugby oyunu sonrası uyanmak" gibi olduğunu ekliyordu.[83] Burada yine *Earthrace* sıradan bir taşıt değildi. Milli Biodizel Kurulu'ndan Jenna Higgins'e göre, bir galon makine yağı bir galon yakıt oluşturuyordu ve geleneksel dizelle aynı kilometreyi yapıyordu.

Bu potansiyel aslında birkaç yıl önce Beverly Hills'li yağ alma (liposakşın) cerrahı Craig Allen Bittner arazi araçlarını hastalarının gönüllü olarak bağışladıkları yağları kullandıklarını ileri sürdüğünde, bu potansiyel zaten keşfedilmişti. Buna rağmen, Bittner insan dokusu yasalarını ihlal ettiği için 2008 yılı Kasım ayında çok başarılı olan kliniğini kapatarak Güney Amerika'ya kaçtı.

> Bazı çevreciler insan dokusu yasalarının, istenmeyen insan yağının yeşil potansiyelini kullanmak için değiştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Örneğin; Estonya şirketi Lipotechnica'nın amaçları arasında, "ticarî müşterilerinin çevre koruma uygulamalarını geliştirmelerine yardım etmek üzere "insanyakıt"ı coşkulu bir biçimde teşvik etmek olduğunu belirtmektedir. Lipotechnica'nın web sayfası (www.lipotechnica.com) aslında gelişmiş bir sazan avlama sitesi olsa da, yükselen akaryakıt fiyatları, eriyen buzullar ve Bittner'ın "lipodizel"i çağında kesinlikle geçerliliği ve önemi olan bir kandırmacadır. Belki de günün birinde bilim insanları ve çevre yanlısı hükümetler sürücülerin kendilerini doğrudan "otomatik yağ emme yakıt sistemine bağlayacakları, sürerken petrol istasyonlarına girmek yerine, kurt gibi hamburger yiyip durdukları SUV (hafif arazi aracı) üretmek üzere bir araya geleceklerdir.

Ancak Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, bu tür bir kavramın, hâlâ harisiri ve piştakolardan korkan yerli Bolivyalı ve Perulular için oldukça karanlık anlamları vardır. Bu tuhaf kükreyen şeytanlar bize belki de şaşırtıcı derecede yaygın ve dayanıklı bir korkunun en unutulmaz ve güçlü ifadesini sunmaktadır: güçlü ve işgalci düşmanlar, bilim, sanayi ve tıp yararına sizin bedeninizi doğrudan oyabilir ve işleyebilir. Birçok olayda bu saldırı türü fiilen yamyamca olmasa da, en azından iki anlamda bu kapsama girmektedir. Birincisi; yamyamlığın temel işgal biçimi olduğu duygusuna dayanmaktadır. İkincisi; "yamyamlık" fiilinin popüler kullanımlarıyla oldukça uyuşmaktadır: yalnızca yaratıcı değil, bir ölçüde gayrimeşru biçimde "birisinden alınan (vücut) parçalarının bir başkası tarafından yutulması veya onu tamamlamak için kullanılması" (OED) anlamına gelmektedir.

Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; güçlü iktidar sahiplerinin bunu gerçekten kendilerine yapabileceğine samimiyetle inanan siyasal azınlıklar için, bu korkular yamyamlık tabusunu bir sosyal mit biçimine dönüştürmektedir. "Güçlü iktidar sahiplerinin bize yapamayacağı hiçbir şey yoktur ve buna bizi ilaç yapmak da dâhildir". Bu dönemde gerçek ile fantezi arasına çizgi çizmek özellikle güçtür. 2009 yılı Kasım ayındaki "ten kremi için insan yağı" örneğinde olduğu gibi, bu tür öykülerin tamamen asılsız olduğu hallerde bile, bu öykülerin kendilerine özgü bir amansız bir mantığı vardır.

En geniş anlamda bakıldığında, bu tür bir inanç hem iktidar sahiplerine hem de resmî ilaçlara yabancılaşmayı getirmektedir. Bu ikinci faktörün zengin ve karmaşık bir tarihi vardır. Tıp hastaları ile uygulamacıları arasındaki hayatî uçurumu göstermenin belirsiz ama güçlü bir yoludur. Bu uçurum bir psiko-tarihsel fay hattında ilerlemekte, bu hat "istemedikleri halde" mumya yutmaya zorlanan hastalardan, mumya yapılmak için satılma veya dövülerek mumyaya dönüştürülme korkusu içinde olanlardan geçerek, bedenleri mezarlarından çıkarılıp parçalananlara kadar uzanmaktadır. Bu son aşamada cerrah William Hunter öğrencilerine, doktor olarak başarılı olmaları için bazı "gerekli insanlıkdışılıkları" benimsemelerini tavsiye ediyordu.[84] Ve bu fay hattı günümüze kadar ulaşmaktadır. En basit anlamıyla, birçoğumuzun doktorları farklı, kişilikten uzak ve bizden kopuk -sıradan insanların mide bulanması, utanması veya iğrenmesinden uzakgörmeye ihtiyacı vardır. Bu mesafe bizim onları ciddiye almamıza yardım eder.

Ama aynı zamanda maalesef küresel ilaç şirketlerinin gücü karşısında ilaca da yabancılaştık. Örneğin; olanzapin gibi yasal ve kârlı bir ilacı ele alalım. Bu ilacın yan etkileri arasında kendini "üzgün ve boşlukta hissetme" ve "tardif diskinezi" yer almaktadır. Bu ilk yan etkinin anlamı ezilmişlik duygusu, intihara götürecek depresyon demektir. İkinci etki ise; başlangıçta halkın yüzde 98'ine anlaşılmaz görünse de, anlamı kompolsif mırıldanma veya yüzde tikler gibi geri döndürülemez ve kalıcı motor bozukluklarıdır.

Bunları "yan etkiler" olarak tanımlamak doğru mudur? Ve belirttiğimiz gibi, soğuk algınlığında doktorunuz istirahat etmenizi önerirken, ilaç şirketleri işe gitmenizi istiyor. İngiltere'deki şu metro reklamıyla karşılaştırınız: "Soğuk algınlığı olduğu halde ne tür bir insan işe gider? Sizin işinizi kapmak isteyen kişi". Ve daha yakın tarihli, 2015 tarihli bir Londra metro posterini hatırlayın: bütün ciddi insanlar soğuk algınlıklarını işe taşır. Şimdi problem, daha iyi olmasak bile, yalnızca nasıl daha iyi görünmemiz gerektiğinden ibarettir. Bu reklamda bitkin ve çekicilikten uzak bir hasta kişi resminin altında şu not var: "Soğuk algınlığı iyi görünmez".

Bir diğer yabancılaşma alanı ise bedenimizin içidir. Vesalius ve *De Fabrica*'nın nefes kesici gravürlerine hayranlıkla bakan herkese göre, bunlar ilâhî sanat eserleriydi. Herhangi bir modern ateist veya agnostik de hâlâ bu eseri hayret verici bir harika olarak görebilir. Bunu bilme nedenim, Şubat 2003'te, tam serginin bitmesinden önce üç günümü Londra, Brick Lane'de Gunther von Hagens'in "Body Worlds" sergisinde geçirdim. Fısıltıyla konuşulan, dikkatlice ışıklandırılmış galerilerdeki atmosfer saygın, maneviyatı yüksek ve güçlü idi. Çocukların polimerle kaplanmış vücutları ve damarların askıda sergilenen ağlarını izlediklerini gördüm. Kendim de tıpkı bir çocuk gibi hissederek, hem tamamen bildik hem de çok tuhaf olan şeyleri seyrettim. Yaklaşık otuz kişiyle mülakat yaptım. Büyük çoğunluğu sergiyi çok övüyordu ve neredeyse hiç kimse hiçbir şeyden şikâyet etmiyordu. Oysa resmi tıp çevrelerinde von Hagens'in sergisi şiddetli bir öfkeye yol açtı -öyle ki sergi bir daha asla dönmemek üzere, İngiltere'den ayrılmaya zorlandı.

Uzun vadede bu korkunun yanlış olduğu anlaşıldı. Ancak çok açık olan husus, halk ile tıp profesyonelleri arasında çeşitli tartışma ve ihtilaflı konularda oluşan merak uyandırıcı uçurumdu. Bunun anlamı, insanların bir kez daha resmî tıbba yabancılaştığı mıydı? Kendi bedenlerine yabancılaştıkları anlamına geldiği kesin görünmektedir. Von Hagens onlara bu uçurumu kapatma şansı sunuyordu. Bu arada tıp dünyasındaki birçok kişi halkı

kendisinden korumaya çalışarak tepki veriyordu. İnsanın içi, yalnızca tıp öğrencileri, cerrahlar ve pataloglara ayrılmış bir alandı.[85]

Tarih boyunca iktidardan ve tıptan efsanevî yabancılaşma biçimleri, bundan daha karanlık biçimler kazandı. 1858 yılından birkaç yıl önce Hindistan'ın Simla bölgesinde, "sanatoryumdaki dağlılar arasında bir haber yayıldı: Genel vali belli bir miktar insan yağının hazırlanarak Kalküta'ya gönderilmesini emretti ve bu maksatla yetkili makamlar dağlılara tuzak kuruyor. Yakaladıklarını öldürüp, kaynatarak yağlarını alacaklar". Bu dedikoduyu nakleden İngiliz memur Martin Richard Gubbins, "cahil ve barbar kafaların çalışma biçimini" ve "Avrupa'nın aydın ülkelerinde yaşayanların" hayal bile edemeyeceği "kuşkulu saflığı" kınıyordu.[86] Görünen o ki; Gubbins yanlış türde Avrupalıları tanıyordu. İnsanların gerçekten yağları ve hatta daha aptalca nedenler için öldürüldükleri yerler arasında Almanya da yer alıyordu.

Üstelik Simla Hintlilerinin korkuları temelsiz olsa da, bu dönemin İngiliz seçkinleri, insan bedenlerini sanayi ve tıp alanında az çok sistematik ve faydacı bir şekilde kullanabiliyorlardı. Alan Bennett'in 2004 tarihli *The History Boys* oyununda, öğrencilerine bu karakterin bir isme sahip olmasının bile ne kadar önemli olduğunu anlatırken, Hadry'nin şiiri "Davulcu Kulübesi" adlı şiirini seslendiren bir öğretmen Hector bulunmaktadır (Alan Bennett, *The History Boys*, yönetmen Nicholas Hytner (2004)). Buna karşın o döneme kadar askerlerin çoğunun akıbeti hem kimliği bilinmeden ölmeleri, hem de cesetlerinin korkunç biçimde kullanılmalarıydı: "ondokuzuncu yüzyılda (elbette Yorshire'da) bir şirket vardı. Bu şirket öğütüp gübre yapmak için Avrupa'daki sava meydanlarından kemikleri topluyordu". Tıbbî yamyamlığın altında yatan erken modern dönem tavırlardan bundan daha ileri gideni yoktur. Dıştan bakıldığında hekimlerin saygısızlığı zaman zaman Victoria dönemi endüstrisi kadar ileri gidiyordu. Bütün bu mezar soyma, ceset parçalama, lapa haline getirme, öğütme ve işlemenin altında kibirli bir kozmik bütünlük anlayışı yatmaktadır. İlk olarak insan bedenini yemeye uygun sayan, din olmuştu.

Bennett'in öyküsünde ise insan vücudunu israf edilmeyecek kadar yararlı sayan, bilimdir.

1795 yılında Lambeth mezar soyucularına ilişkin soruşturmayı tartışan Ruth Richardson, ondokuzuncu yüzyıldaki kemik gübresinin, daha önceki daha lokal uygulamaların geniş ölçekli versiyonundan ibaret olduğunu ima etmektedir. Çünkü Lambeth soruşturmasında, "insan etinin balina yağı gibi bir maddeye dönüştürüldüğü ve bundan mum yapıldığı ve ... ayrıca aynı malzemeden sabun yapıldığı" belirlenmişti.[87] Bildiğimiz gibi, bu yıl ve sonraki yılların anatomi kadavralarının büyük çoğunluğu mezar hırsızlığından gelirken, tıbbî ceset ticaretinin aşırı ucu doğrudan cinayete kadar uzanıyordu.

Burke ve Hare'in suçları bizi yalnızca Edinburgh'a değil, İskoçya'nın Highland bölgesi ve adalarına kadar uzanmaktadır. Beith bunu şöyle açıklıyor: "her yere kötü mezar soyucuları Burke ve Hare konusunda uyarılar yayıldı... yansımaları İskoçya'nın kentsel bölgelerinin ötesine uzanmaktaydı". Beith bazı kırsal kesimde yaşayan İskoçyalıların anatomistlere ceset satmayı amaçlayanlar tarafından öldürüldüğüne inanmaktadır. Ancak şunu ilave etmektedir: "ayrıca halkın muhayyilesinin de bu korkunç âdetin boyutunu artırıp yozlaştırdığında kuşku yoktur. Efsaneler boldu". Caledonian Tıp Cemiyeti'nin Dr. James Logan'ın sık sık şöyle dediği duyulurdu:

> "Vahşi" veya "kara" doktorlar arasında korkunç bir kardeşlik vardır. Ana gayeleri insan bedeni elde etmektir ve kendi şeytanî maksatları için insanların canını almaktan çekinmezler. Korkunç silahları Siyah Yama -çok güçlü bir yapışkan plaster olup, aniden ağız ve buruna yapıştırıldığında, bütün çığlıkları keser ve hızla boğulmaya yol açar. Inverness'teki işçi pazarı köylü kızları, hem ölmeden önce hem de öldükten sonra korkunç bir akıbete götürmek üzere kandırmanın özel av alanıdır. Rivayetler doğru olsa da, halkın hayalinin de karıştığı unutulmamalıdır. "Kara doktorların" maksadının anatomi olmayıp, eczacılık olduğu ileri sürülmüştür: elde edilen cesetler kaynatılarak insanların hastalıklarda ve ağrılarda kullandıkları, hızla

mükemmel bir sağlık ve rahatlık sağlayan bir et suyu elde ederler. Dr. Logan şunları ekledi: "Ayrıca bu işlemin kunduz yağı elde etmek için uygulanan korkunç süreç olduğunu işittim".[88]

Bu korkuların nihaî hakikati ne olursa olsun, ayrıntıların kendisi yabancılaşmanın güçlü bir yöntemidir. Bu yabancılaşma hem tıp biliminden hem de siyasal iktidarın sıradan insanların hayatı üzerindeki etkisinden uzaklaşma şeklindedir. Burada bütün ceset kaynatılarak, neredeyse mucizevi etkileri olan bir tonik elde ediliyor. Bu tonik eski kan ilaçlarının 1650'li yıllarda Fransızlar tarafından insan çorbası püresinin niteliklerini birleştiren bir tür fantastik insan ilacı oluşturmaktadır.

Beith'in ustaca dikkat çektiği üzere, bu tür dehşet olaylarının yayıldığı geniş ortam, Britanya İmparatorluğu'nun dağlı Hintlileri tarafından çok iyi biliniyordu. "Yüksek yaylalarda yaşanın yoksulluk ve belirsizliğin, bu tür dehşet olaylarına inanmanın mazereti olabileceğini" ekleyen yazar, 1854 yılında Kırım Savaşı için Sutherland'dan asker çağrısı yapıldığında askere kaydolmayan bir genç şöyle demişti: "uğruna savaşacak bir ülkemiz yok. Ülkemizi elimizden aldınız ve koyunlara verdiniz".[89] Bu küçük sosyal isyanın genç İskoçlar arasında meydana geldiği tarih, tam da Simla yağ paniğinin meydana geldiği, Gubbins tarafından belirtilen 1858 yılından birkaç yıl öncesine denk gelmektedir.

İskoç "kara doktorlar"a inanılması, bu tür dehşetin yapay olarak birleşmiş bir ülkede nasıl ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Benzer bir durum -daha küçük ölçekte- 1750 yılında "şehrin sokaklarından çocukların kaybolması yüzünden isyan eden, kralın (XV. Louis) onları kanlarını almak için kaçırdığı -çocukların kanının kralın sözde cüzzamını tedavi edecek en saf kan olduğunu- iddia eden Parisliler arasında görülmüştü.[90] Yaklaşık kırk yıl sonra, o dönemdeki sosyal baskılardan sorumlu olanlardan bazılarının Fransız Devrimi esnasında o gün isyan edenler tarafından etlerinin yenildiğini görüyoruz. Bu arada Latin Amerika'da bir ülkede meydana gelen bir olayda, fantezi sınırlarını aşıp çarpıcı bir realiteye geçiyoruz. 1990'ların başlarında Kolombiya'da ölüm mangaları sistematik olarak kentli yoksulları öldürüyordu. Böyle

bir ortamda korkan sokakta yaşayanların bir araya gelerek, öldürülmüş veya tıp okullarına parçalanmak üzere satılmış arkadaş ve akrabalarına ilişkin daha korkunç öyküleri birbirlerine anlattıklarını tahmin edebiliriz. Burada hayatî bir fark bulunmaktadır. Bu tür öyküler doğruydu. Cesetler gerçekten de Baranquilla tıp okuluna getiriliyordu. Bunu bilme nedenimiz, Oscar Rafael Hernandez'in 1992 yılında Kolombiya'da öldürme ve sonra da parçalanma girişiminden kurtulduğunu yazmasıdır.[91]

Bu durumda kendimizi gerçek ile kurgu arasındaki sınırın çok inceldiği tuhaf bir sınır bölgesinde buluyoruz. Burada sosyal şeytanların gölgelerinin Londra'daki yeniden dirilen ölüler, Victoria caddesinde gece lambası ışığında kayıp giden insanlar öykülerinde canlandığını görüyoruz. Örneğin; Stephen Frears'ın 2002 tarihli *Dirty Pretty Things* filmini ele alalım. Bir otel çalışanı bir lavaboda insan kalbi bulduktan sonra, bir yasadışı organ ameliyatı ve insan organı nakli karaborsasına girer. Bir insanın buzla dolu bir küvette anesteziden uyanıp yanındaki telefondan hastaneyi aradığı "şehir efsanesi"nin çarpıcı biçimde gerçekleştiğine tanık olur.

Belki bu olay yalnızca bir fantezi idi. Ancak bunlara inananlar için, bunlar gerçek olaylardı. David Samper, "4 Nisan 1994 tarihinde, Guatamala'nın San Cristobal Verapaz köyünde, Amerikalı turist June D. Weinstock'a bir çete saldırdı ve sekiz yerinden bıçaklayıp, birkaç kemiğini kırdılar ve kafatasını çatlattılar". Weinstock hayatta kaldığı için şanslıydı. Olayın öncesinde bir grup çocuğa selam verirken görülmüştü ve daha sonra o gruptan sekiz yaşında bir çocuk kaybolmuştu. Bir anda turist kadının çocuğu, öldürüp organlarını Kuzey Amerika'da organ pazarında satmak için kaçırdığı dedikodusu yayıldı. Samper'ın açıkladığına göre ne gaz bombası ne de birkaç düzine polis Weinstock'u 1000 kişiden fazla yerel halktan oluşan kalabalığın elinden kurtaramadı. Kalabalık polis karakolunun kapılarını kırıp, sözde suçluyu sürükleyerek çıkardılar ve metal borularla dövdüler. Sonunda polis başkomiseri José Israel Morales, saldırganları kadının öldüğünü söyleyerek ikna edince kurtuldu. O dönemde Verapaz'ta bu fan-

tastik gibi görünen inanç sınırlı olmayıp, çok yaygındı. Üstelik Samper'ın vurguladığı gibi "Latin Amerika" 1980'lerin ortalarından 1990'ların sonlarına kadar tekrar tekrar gün yüzüne çıktı".[92] Bir kez daha gördüğümüze inanmakta güçlük çeksek de, olaya katılanlar için bunların mümkün olduğunu anlıyoruz.

"Güçlü iktidar sahiplerinin bize yapamayacağı hiçbir şey yoktur ve buna bizi ilaç yapmak da dâhildir". İnsanların bunların gerçek olduğuna inandığı toplumda, zaten yanlış giden bir şeyler vardır. Ve burada doğru ile yanlış birbirine karışmaktadır. Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda, fiilen yutulmasa ve sancılı eklemlere sürülmese bile, anatomide kadavra olarak kullanmak üzere mezarlıklardan çalınan tüm cesetler ve zaman zaman da öldürülenlerin hepsi bu öykünün parçasıdır. İktidar ve yabancılaşma açısından, bu dünya William Cobbett'in vurguladığı üzere, ceset çalmanın yalnızca para cezası veya hapisle cezalandırılmasına karşın, bir koyun, inek veya tavuk çalanın ölüm cezasına çarptırıldığı bir dünya idi.[93] Yoksulların, kolera hastanelerinin yalnızca yeni kadavralar elde etme yeri olduğuna inandığı bir dünya idi. 1832 yılı Eylül ayında Manchester'da Onbeşinci Süvari Tugayı'ndan dört bölük asker Hulme kışlasından, öfkeli kalabalığı bastırmak için çağrılmıştı. Kalabalığın öfkelenme nedeni, kolera hastanesindeki bir cerrahın, dört yaşındaki Hayes isimli ölmüş çocuğun kafasını gizlice kesip, araştırma maksadıyla kaçırmasıydı.[94]

Geçmiş yirmi yılda, tıbbî yamyamlık tarihinin daha da karanlık bölgeleri gün ışığına çıkmaya devam etti. Kasım 2008'de Kosova'daki Priştina Havaalanı'nda "23 yaşındaki Türk Yılman Altun, gümrük polisinin önünde... İstanbul uçağını beklerken bayıldı". Yetkililer "gömleğini açtıklarında karnında taze bir ameliyat izi gördüler". Ertesi gün Kosova polisi, on kilometre uzaklıktaki bir çiftlik evine baskın yaptı. "Medicus" olarak bilinen bu tesiste "74 yaşındaki İsrailli Bezalel Shafran'ın... çalınmış bir böbrek için 90.000 avro ödediğini ortaya çıkardılar. Bağışçı ve alıcı belirlenirken, Türk cerrah Yusuf Erçin Sönmez'in ameliyatı yaptığı anlaşıldı.

Bu haber Paul Lewis'in *Guardian*'daki yazılarından alındı.[95] Olayın ayrıntıları ve bu ticaretin genel çerçevesi daha da çarpıcıydı.

Piramidin tepesinde Kosova Başbakanı Haşim Taçi yer alıyordu. Lewis Priştina'daki mahkemede işittiklerini şöyle yazıyordu:

> Çaresiz Ruslar, Moldovalılar, Kazaklar ve Türkler başkente böbrekleri için "yüksek fiyat ödeneceği vaadiyle" getirilmişti. AB savcısı Jonathan Ratel, mahkemeye organların kurbanlardan yasadışı olarak alındığı ve (Medicus) kliniğinde zengin alıcılara nakledildiğini... anlattı. Karaborsada böbrekler için 90.000 avroya kadar fiyat ödeyen hastalar arasında Kanada, Almanya, Polonya ve İsrail'den hastalar vardı... Yalnızca 2008 yılının ilk sekiz ayında 20-30 kurban bulunduğu biliniyordu. Hepsi de İstanbul'daki aracı tarafından organlarına bedel ödeneceğine ikna edilerek kandırılmıştı.

"Öykü burada bitseydi bile yeterince şok edici olacaktı" diye devam ediyor Lewis;

> Ancak mahkemenin duymadığı husus, Medicus kliniğinin Avrupa Konseyi'nin Arnavut örgütlü suçlar ağına ilişkin raporunda da yer aldığı idi. Bu suçluların Taçi dâhil Kosova hükümetinin üst düzey yöneticileriyle yakın bağlantıları olduğu bildirilmektedir. Yeraltı organ pazarıyla bağlantıları on yıldan fazla süre öncesine, en korkunç örneğine, cinayet kurbanlarından böbreklerinin alınmasıyla ilgili olarak yapılan bir operasyona kadar uzanmaktadır.

İnsan hakları eylemcisi Dick Marty "tıbbî kontroller ve kant testleri" sonrasında, bir avuç Sırp esir;

> Arnavutluk'un başkenti Tiran'ın kuzeyindeki bir kasaba olan Fushe-Kruje'deki bir çiftliğe götürüldü. Rapora göre bu esirlerden bazıları kendilerini bekleyen akıbetin farkına vardıkları için "parçalanmamak" için yalvarmaya başladılar. Rapor şunu da ekliyordu: "Bulgularımızın dayandığı tanık ifadeleri, esirlerin öldürülme metoduyla uyumludur. Genellikle başından bir kurşunla öldürülen esirlerin, sonrasında bir veya daha fazla organları ameliyatla alınıyordu".

Lewis şöyle diyor: "Bu organların İstanbul'a Yusuf Sönmez'in yönetimindeki bir suç çetesi tarafından getirildiği, aynı Türk

doktorun İnterpol tarafından Medicus kliniğiyle ilişkisi nedeniyle arandığı bildirilmektedir." Sönmez bu olaya karışan tek tıp profesyoneli değildi.

> Mahkeme salonunun ortasına toplanmış, paltoları içinde duran yedi sanığın bu yasadışı ticarette çeşitli rolleri üstlendiği iddia ediliyordu. Aralarında Kosova'nın en saygın hekimlerinden bazıları, Medicus'a sahte bir ruhsat vererek görevini kötüye kullanmakla suçlanan eski sağlık bakanlığı müsteşarı ve operasyonu kurduğu iddia edilen üniversite hastanesinde ürolog Dr. Lütfi Dervişî de bulunuyordu.

2013 yılı Nisan ayında Kosova'daki Avrupa Hukukun Üstünlüğü Misyonu (EULEX) "Dervişî'yi (cinayetten değil, yasadışı böbrek naklinden dolayı) suçlu buldu ve sekiz yıl hapse mahkum etti. Oğluna yedi yıl, anestezi uzmanına ise üç yıl ceza verildi. Dervişî ve oğlu ayrıca her bir mağdura onbeş bin avro ödemeye mahkûm edildi".[96]

Doğru veya yanlış, birçoğumuz profesyonel doktorların katılımının bu öykünün en şok edici yönlerinden birisi olduğu görüşüne katılacaktır. Neredeyse sınırsız Nazi katliamları arasında, en tüyler ürpertici olanları hâlâ doktorlar tarafından işlenenleridir. Bu tür duyguların analiz edilmesi kolay değildir. Mutlaka sıradan tıp etiği ve idealler ile tıbbın sömürülmesine (veya cinayete) bencilce suç ortaklığı arasında rahatsız edici bir gerilim oluşturmuş olmalıdır. Bizim iğrenme duygumuz da soğukkanlı biçimde, yaptıklarıyla arasına bilimsel mesafe koyma izleniminden (Nazi deneylerinde önemli rolleri oynayanların motivasyonu para kazanmak değildi) kaynaklanmaktadır. Burada William Hunter tarafından tanımlanan "zorunlu insanlık dışılık" radikal biçimde geleneksel tıbbın zorunluluklarının ötesine geçmiştir.

Bu işlere katılan tüm doktorlar, 1999 yılında Sırp esirlerin öldürülmesinden habersiz olabilir mi? Burke ve Hare olayında, Edinburghlu cerrah Dr. Robert Knox'a muhtemelen anatomi dersine canilerin cesetlerinin nereden geldiğine ilişkin sorular sormaması nedeniyle haklı olarak saldırılmıştı. Bunun ötesinde, karşımıza

Sönmez karakteri çıkmaktadır. Lewis'nin bildirdiğine göre, sözkonusu cinayetlerden sonra kurbanların böbrekleri "İstanbul'a kan torbaları içinde uçakla götürülmüştü... Washington merkezli bir istihbarat kaynağı, böbreklerin Sönmez'e satıldığını belirtiyordu".

Buna karşın Taçi ve Sönmez'e karşı hiçbir organ amaçlı cinayet suçlaması yöneltilmedi.[97] Ancak birçok kamuoyu gözlemcisinin Taçi'den çok Sönmez'e kızdığını düşünmek için iyi nedenler bulunmaktadır. Cerrahın iki ünlü takma adları "Doktor Akbaba" ve "Doktor Vampir"dir. Bir kez daha tıbbî yamyamlığın tarihî yansımaları bizi Batı dünyasının en başarılı öbür dünyalı hayaletinin kefene sarılmış yatağına geri götürmektedir. Kral George dönemi başlarında berber dükkanlarında gizlice kan içmeden başlayarak kanlı ayak izlerini Polidori, Stoker ve *Twilight*'ın (alacakaranlık) tuhaf Victoria dönemi baskılarına kadar izlediğimizde, vampirin bu uzun ömürlü popülaritesinin çoğunu Aydınlanma sonrası cinsel karakter kazandırılmasından dolayı edindiğini görüyoruz. Her nasılsa kan içme, en iyi pişirilmiş insan etini çiğnemekten bile daha zarif görülüyordu.

Sönmez'le birlikte, çok farklı bir zemine geçmiş olduk. İddia edilen suçları vampir, doktor ve "bir kişinin parçasını başka birisine katan veya onunla onu tamamlayan" yamyam arasında karanlık bir ittifakı göstermektedir. Birçokları için Sönmez'in iddia edilen faaliyetleri, sıradan tıp pratiği ve etiğinin mümkün olan en karanlık şekilde tersine çevrilmesinden ibaretti. Birisini başından vurmak mı yoksa bu amaçla öldürüldüğünü bilerek, o kişinin başını kesmek ve üstün cerrahi becerileri böbreklerini almakta kullanmak mı daha kötüdür? Buna okuyucuların kendisi karar vermelidir. Ancak Doktor Vampir'e bu adı tekrar tekrar lâyık görenler kararını vermiş gibi görünmektedir. Bu yaftanın genel mantığı açıktır: Bu yaftayı taşıyan insan hayatının en temel maddesini, gayrimeşru amaçlar için yağmalamakla suçlanmaktadır. Yine de bu unvan o kişi tam doğru olarak tanımlamıyor. Çünkü hayatta kalma kasvetli ihtiyacıyla motive olan vampir, yalnızca kâr elde etmek için soğukkanlı bir şekilde hareket eden kişiden daha az suçludur.

Türk bağışçı Altun, Lewis tarafından "çaresiz genç Türk" olarak tanımlanmaktadır. Onun verdiği böbreği alan Bezalel Shafran ise "hayatını uzatma umuduyla karaborsada o böbrek için 90.000 avro ödemiş 74 yaşında bir İsraillidir". Shafran'ın bu naklin tam mekanizması hakkında bilgi sahip olup olmadığını bilemeyiz. Ancak bazı gözlemcilerin bu öykünün merkezine daha vampir birisini oturttuğunu tahmin edebiliriz. Altun'a yalan söylenmiş ve doktorlar tarafından nakil sırasında öylesine lakayt davranılmıştı ki, havaalanı kuyruğunda bayılmıştı. Bundan daha da önemlisi; Altun yaşlılığının bir kısmını ütopik bir yeni hayat umuduyla satmıştı. Bu hayat böbreğinin alınmasıyla edineceği gelecekten radikal biçimde farklıydı. Belki de bu umutların kötüye kullanılması, önceki yaşanan tüm olağandışı olaylardan daha zalimceydi.

Ve Altun yalnız değildir. Uluslararası karaborsa organ ticareti, çok sayıda ülkeye yayılmıştır. Yoksul bağışçılar genellikle Hindistan, Güney Amerika, Mısır ve Filipinlerden gelmektedir. Jason Keyser Kahire'nin varoşlarındaki korkunç yoksulluk içindeki Abdurrahman Abdülaziz ve karısı Esma'nın her birine 5400 dolar vaat edilince böbreklerini satmaya nasıl karar verdiklerini anlatmaktadır. Özel bir hastanedeki gizli ameliyatlar sonrasında, "ağır bir narkoz etkisindeyken taksilere bindirilip, ceplerine her birine 2.300 dolar konulup gönderildiler". Ameliyat sonrası bakımın yetersizliği yüzünden bu çift sakatlanmış olup, şimdi hiç çalışamıyor ve adamın yetmiş yaşındaki babasına bağımlı yaşıyorlar.[98]

VIII. İnnocent'ın kan nakli örneği, Altun ve diğer organ karaborsası bağışçılarına en yakın paralellik gösteren olaydır. Ancak o öykünün sonunu bilmiyoruz. Hekimler veya temsilcilerinin herhangi birisini yalnızca cesetten ilaç yapma maksadıyla öldürdüğüne dair kesin bir kanıtımız yok. Ölümden sonra, cesetler kesinlikle sakatlanıyor, parçalanıyor, yağmalanıyor, eziliyor, yıpratılıyor, şaşırtıcı yeni biçimlerde maddelere dönüştürülüyor, kafatasları damıtılmış sıvılara dönüşürken, eti marine edilip mor parçalara dönüşüyordu. Derileri hamile kadınların bellerine kemer oluyor ve hatta Keogh'un ameliyat eldivenlerini giyenlerin eline eldiven oluyordu. Ama asıl suç, zaten ölmüş kimselerin

onurunun hiçe sayılmasıydı. Tıbbî yamyamlığın uzun ve tuhaf kariyeri nihayet, popüler kültür ve büyünün yosunlu arka sokaklarında kaybolmaya başlarken, Londra sahnesinde bir komedide hekim pek de hoş olmayan "Doktor Mumya" lakabını alıyordu. Hatta bu şahsiyet ve onun gerçek yaşamdaki meslektaşları bile yirmincibirinci yüzyıl "Doktor Vampir"inin işlediği iddia edilen suçları asla hayal bile etmemişlerdi.

Aslında ondokuzuncu yüzyılda, 1999 yılında işlendiği iddia edilen organ nakli cinayetlerinin en yakın paralellerinden birisini görüyoruz. Rusya ve Almanya'da insanlar zaman zaman yalnızca yağları için öldürülüyordu. Ancak bu paralellik çabucak tuhaf bir ironiye dönüşmektedir. Önceki cinayetler, eğitimli insanlara ilkel hurafe ve geri kalmışlığın eseri olarak görünüyordu. Oysa Aydınlanma sonrası dönemde sağlanan sözde rasyonel ve gelişmiş şartlar, 1999 cinayetlerini mümkün kılmıştı. Sayısız tıbbî ve bilimsel teknoloji olmasaydı ve cerrahların meslekî eğitimi bulunmasaydı, organlar başarıyla alınamaz, taşınamaz ve başkasına nakledilemezdi. Burada olup bitenin bilimsel ilerlemeyi gerçekleştirmiş, ama radikal sosyal adaletsizlikleri koruyan bir dünyanın sonucu olduğu söylenebilir.

Kosova suçlamaları gün yüzüne çıkmadan önce bile, Sönmez, Türk basınında manşetlere çıkmayı başarmıştı:

2007 yılında, silahlı kişiler bastığında, İstanbul'daki bir özel hastanenin ameliyathanesinde, İsrail'in insan kaçakçılığı dünyasıyla bağlantılı iki ünlü organ nakli haydudu İsrail'den Dr. Zaki Shapira ve Türk ortağı Dr. Yusuf Sönmez bir çifte ameliyat (organın alınması ve nakli ameliyatları) yapıyordu... Türk televizyonlarının yakaladığı korkunç sahne, o zamana kadar İsrailli hastalık fonlarının (sağlık sigortası) denizaşırı ülkelerde canlı bağışçıdan organ naklinin ücretini ödemesine izin veren İsrail Sağlık Bakanlığının dikkatini çekti. Canlı bağışçıların çoğunluğu eski Sovyetler Birliği ülkelerinden Doğu Avrupa'ya kaçırılan kişilerdi. Ancak Türkiye'deki silahlı çatışmada yakalanan böbrek satıcılarının her ikisi de Filistinliydi: 42 yaşındaki Ömer Ebu Gaber ve 26 yaşındaki Zahiba Mahmmid.

Bu araştırmanın yazarı Nancy Scheper-Hughes, hastalar olan altmışsekiz yaşındaki İsrailli ve daha genç Güney Afrikalının bekledikleri yeni böbrekleri alamadan ameliyathaneden çıkarılmalarının filme alındığını eklemektedir.[99]

Ancak son tahlilde, Sönmez, Scheper-Hughes'in uluslararası organ ticareti ve İsrail'in Ulusal Adli Tıp Enstitüsü Ebu Kebir'deki otopsiler esnasında cenazelerin organlarının yasadışı olarak alınması soruşturmasının yalnızca bir unsurudur. Bu son suçlamanın merkezinde gazi İsrailli cerrah, Profesör Yehuda Hiss yer alıyordu.

> Profesör Hiss etrafındaki kamuoyu tartışması 1997 yılında, resmî otopsi sonrası cesedinden organları alınan bir askerin ebeveyninin şikâyeti üzerine İsrail polisi tarafından başlatılan üç aylık soruşturma ile başladı. Polis Hiss hakkında bir ceza kovuşturması açılmasını önerdi.

Scheper-Hughes şöyle devam ediyor:

> 1998 yılında, İskoçyalı bir aile, Hiss'i İsrail'de ölen turist Alexander Sinclair'in kalbi ve diğer organlarını aldığı iddiasıyla suçladı. Bedel karşılığı bir uzlaşmaya varıldı... 2005 yılında Hiss, 125 ölünün organlarını izinsiz almakla suçlandı. Suçunu kabul etmesi karşılığında yalnızca kınama cezası aldı.[100]

Uzun, hararetli ve çok güç soruşturma sürecinde, Scheper-Hughes Ebu Kebir Adli Tıp Enstitüsü'nün "İsrail'in organ nakli, plastik cerrahi, araştırma ve tıp eğitimi için ihtiyaç duyduğu doku, deri ve kemiğin ana kaynağı" olduğunu öğrendi. Daha özel olarak, enstitünün ihbarcı patoloğu Chen Kugel'den "organların herkese satıldığını" ve "bütün bir ceset isteyen müşterinin 2500 dolara bunu satın alabildiğini -bu açıklama mezar soyuculuğun onlarca yıl öncesine, "kutsal su"yun (aqua divina) bütün bir insan cesedinin ezilerek püreleştirilmiş maddesinden yapıldığı günlere benzerliği- öğrendi. "Verilen hasar ise boş göz çukurlarına plastik kapaklar konularak gizlendi. Alınan uzun kemiklerin yerine süpürge sapı konuluyor, boşluklara tuvalet kağıdı ve kağıt havlu doldururken, beynin çıkarıldığı yere plastik kafatası kapakları kapatılıyordu".[101]

Hiss'le bizzat görüşen Scheper-Hughes "onun yenilmez, korkutucu ve çok zeki bir adam olduğunu gördü... soğuk bir gerçekçi, ölü bedeni aynı zamanda bir bulmaca, bir ödül ve bir tahrik olarak gören bir teknisyen idi". "Hiss'in haber vermeden organ almayı, savaş yorgunu ülkede organlara duyulan şiddetli ihtiyaçla gerekçelendirdiğini" eklemektedir. Bu durumda "zorunlu insanlık dışılık" gölgesi, bu tartışmalı şahsiyeti biraz daha karartmaktaydı.[102]

Uzun bir süre boyunca, Filistinliler İsraillilerin ölmüş Arapların cesetlerini organ nakli için kullandıklarına inandılar. Bazı olaylarda İsrailli askerlerin kasıtlı olarak bu maksatla öldürdüğünü veya en azından çatışmadayken Filistinlileri kafadan vurarak, hayatî organlara zarar vermediklerini ileri sürüyorlardı. Scheper-Hughes genel olarak Hiss'in kurbanlarının hiçbir şekilde güçsüz veya baskı altında olmadığı sonucuna vardı. Bunlar "herkes olabiliyordu. Vücut parçaları Yahudilerden, Müslümanlardan İsrail askerlerinden, Filistinli taş atanlardan, turistler ve yeni göçmenlerden alınıyordu". Aynı zamanda "enstitüde bir ceset hiyerarşisi" vardı:

> İsrailli askerler en üstteydi... (ve) Filistinliler en alttaydı... "yeni göçmenlerden doku ve organ almak daha kolaydı ve deri, kemik, kornea ve katı organları Filistinlilerden almanın en kolayı olduğunu söylemeye gerek yoktu".[103]

Ebu Kebir öyküsüne paralellikleri dikkate alındıklarında, Scheper-Hughes çok daha siyasal içerik taşıyan tıbbî istismarları ortaya çıkardı. Guatemala hapishanelerindeki mahkûmlar ve akıl hastalarına ilişkin bir ABD Kamu sağlığı deneyinde, bu kişilere kasıtlı olarak frengi bulaştırıldığını ve 1974 ila 1979 yılları arasında Nikaragualı diktatör Anastasio Somoza'nın "Managua'nın yoksullarından kan alarak, Avrupa ve Amerika şirketlerine büyük paralarla satmayı amaçlayan federal olarak finanse edilen programlara sponsorluk yaptığını" ortaya koydu.[104] Bu olayların ışığında, Perulular'ın deri kremleri dedikodularına inanmaları veya Orta Amerikalıların çocuklarının ABD organ kaçakçılarının kurbanları olmasından korkmaları paranoya mıdır?

"Güçlü iktidar sahiplerinin bize yapamayacağı hiçbir şey yoktur ve buna bizi ilaç yapmak da dâhildir". İskoçya Highland "kara doktorları" veya korkmuş Simla Hintlilerinin örnekleri gibi olaylarda, bu kadim ezilenler sloganı bir efsane olabilir -ancak ezenler sıklıkla bunu dolaylı olarak yapar. Bazı hallerde erken modern dönem Avrupasının darağaçları ve giyotinlerinden, anatomi döneminin soyulmuş mezarlarından geçip, uluslararası organ kaçakçılığının yüksek teknolojili, jet motorlu, ultra-klinik dünyasına geçiş kesinlikle doğrudur.

Kosovalı organ katilleri gerçekten bir realite iken, yaptıkları yer ve zaman kesinlikle bir rastlantı değildir. Bu bölge ve bu çatışma, kabile nefreti ve kabile katliamlarının en ağır yakın örneklerine tanıklık etti. İlk bakışta bunlardan bazılarını (ve organ katillerini) Huron veya Tupinamba kabilelerinin kabile yamyamlığı ile kıyaslama arzusu duyabilirsiniz. Her bir olayda radikal bir öteki duygusunun ilham ettiği şiddete rastlıyoruz: sizin kimliğinizi onlara duyduğunuz nefretle tanımlayan düşmanlar ve sizin onlara verdiğiniz zarar. Her bir olayda bu zarar çarpıcı derecede uzun ömürlü, hesaplı ve acılı olabilir. Ancak son tahlilde bu paralellikten hayatî bir unsur eksiktir. Bu unsur onurdur. Yamyam kabileler arasında, en hayal edilemeyecek şiddetlerin kalbinde -örneğin; canlı canlı kesilip yenirken hiçbir acı çekme işareti göstermeyen Antisli kurbanın ölüm sonrası kaderine karar vermede- onur anlayışı yatmaktadır.

Oysa insanların "kalbi sökülüp, parçalara bölünüp, açık artırma ile satılıp, bir ızgarada pişirilip sonunda zevkle yenildiği" 1570'lerde Auxerre'deki Fransız Protestan olayında böyle bir onurun izi yoktur.[105] 1655 yılında Piedmont'taki Protestanların organları yakılıp yenilirken de böyle bir onurdan söz edilemez. Bunlardan birisinin ızgara üstünde canlı canlı kızartıldığı rivayet edilmektedir.[106] Bu tür muamelelerin daha onurlu biçimlerini uygulayan Brezilyalı yamyamlar, Thevet'e kendi kurbanlarının "daima ölümcül düşmanları" olduğunu anlatmışlardı. Avrupa'da Hıristiyanlar aynı nefret derecesini yalnızca birkaç kuşakta kendi aralarında üretmeyi başardılar.

Altun ve diğerlerinin insanları tuzağa düşürdükleri yalanlar ve taktikler ağında hiçbir onur olmadığını vurgulamaya gerek yoktur. Bunun önceki versiyonu ancak kaba cinayet olabilir. Bu son olay teknolojinin mümkün kıldığı, makinalı tüfekler, gaz odaları ve atom bombasıyla katliam yapılan bir yüzyıla acı bir ironik son olarak görülebilir. Huron Kabilesi'nin kendi yamyam kurbanına reva gördüğü zulümlerle kıyaslandığında, Altun tarafından verilen acılar daha hafif görünebilir. Ancak bu Kanada kabilesinin saatlerce süren dayanılmaz işkencelerinden sonra, kurban doğan güneş biçiminde izleyen Tanrının önünde can vermektedir. Altun ve Shafran arasında ise, insanî temasın en kısa ve belki de en tesadüfî biçimini görüyoruz: "Türk bağışçı ve İsrailli alıcı" diyordu Lewis, "böbrek naklinden önce yanyana iki yatağa yatırılmıştı. Her ikisi de daha sonra anestezinin etkisini göstermesinden önce birkaç saniyeliğine gözgöze geldiklerini teyit ettiler".[107]

SONNOTLAR

GİRİŞ

1 Barbara Ravelhofer, 'Burlesque Ballet, a Ballad and a Banquet in Ben Jonson's "The Gypsies Metamorphos'd" (1621)', *Dance Research* 25.2 (2007): s.144–55, 149.

2 *The Apology and Treatise of Ambroise Paré* (1585), ed. Geoffrey Keynes (Londra: Falcon, 1952), s.143.

3 Bu konularda pek tarafsız olmayan bir görüş için bakınız: *New York Times*, 2 Mart 1861.

4 Antonia Fraser, *King Charles II* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1979), s.50.

5 Bakınız: Malcolm Oster, 'Jonathan Goddard', *DNB* . Thompson vergiyi 1.500 sterlin olarak vermektedir. (C.J.S. Thompson, *The Mystery and Art of the Apothecary* (1929; tekrar baskı: Detroit: Singing Tree Press, 1971), s.205).

6 Fraser, *King Charles II*, s. 445.

7 Fraser, *King Charles II*, s. 441.

8 www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2141858/Tough-news-swallow-Europeans-saw-wrong-cannibalism-1900s-new-books-claim.html.

9 Ronald Hutton, *Charles the Second: King of England, Scotland, and Ireland* (Oxford: Clarendon Press, 1989), s.421.

10 Keith Richards ve James Fox, *Life* (Londra: Weidenfeld and Nicholson, 2010), s. 546.

11 Daniel Korn, Mark Radice and Charlie Hawes, *Cannibal: A History of the People-Eaters* (Londra: Channel 4/Macmillan, 2001), s. 9–10.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 www.bbc.co.uk/news/uk-england-nottinghamshire-32117815.

2 Leo Kanner, 'The Folklore and Cultural History of Epilepsy', *Medical Life* 37.4 (1930): s. 167–214, 198; yaşlı Pliny'den alıntı yapıyor.

3 Owsei Temkin, *The Falling Sickness: A History of Epilepsy from the Greeks to the Beginnings of Modern Neurology* (Baltimore: Johns Hopkins University Press,1994), s. 23.

4 Guido Majno, *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1991), s. 401–403.

5 Vivian Nutton, içinde yer aldığı eser: Lawrence I. Conrad, Michael Neve, Vivian Nutton, Roy Porter ve Andrew Wear, *The Western Medical Tradition, 800 BC to AD 1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s.55.

6 Celsus, *On Medicine*, İngilizceye çeviren. W.G. Spencer (Londra: Heinemann, 1948), I, s.339.

7 Ferdinand P. Moog ve Axel Karenburg, 'Between Horror and Hope: Gladiator's Blood as a Cure for Epileptics in Ancient Medicine', *Journal of the History of the Neurosciences* 12.2 (2003): s.137–143, 139.

8 'Between Horror and Hope', s.138.

9 Moffett, *Health's Improvement* (1655), s.139–40.

10 *Theatrum Mundi*, İngilizceye çevirenJohn Alday (1566), T3r–v.

11 Antik Mısırlıların beyini tıpta kullanımı konusunda bakınız: C.J.S. Thompson, *The Mystery and Art of the Apothecary* (1929; tekrar baskı Detroit: Singing Tree Press, 1971), s.209.

12 Galen'in (açıkla muğlak) yaklaşımı için bakınız: Temkin, *Falling Sickness*, s.23. Diğer erken dönem hekimlerin düşmanlığı için bakınız: *Falling Sickness*, 23; 'Between Horror and Hope', s.139–40.

13 Louise Noble, '"And Make Two Pasties of Your Shameful Heads": Medicinal Cannibalism and Healing the Body Politic in *Titus Andronicus* ', *ELH* 70.3 (2003):s. 677–708, 681–682.

14 *Falling Sickness* ,s. 23.

15 Richard J. Evans, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany,1600–1987* (Oxford: Oxford University Press, 1996), s.94–5.

16 *Treasure of Euonymus*, İngilizceye çeviren. Peter Morving (1559), s.118.

17 *The Cure of Old Age*, İngilizceye çeviren. Richard Browne (1683), s.108. Burada "Maden" "bol ve sürekli tedarik kaynağı, (belli bir şeyin) bol olarak bulunabileceği veya tedarikin hiç bitmediği dükkan" anlamında kullanılmaktadır (OED, 1.c şekil).

18 Nakleden: Conrad Gesner, *The New Jewel of Health* İngilizceye çeviren George Baker(1576), s.170r–v.

19 Thorndike bu mektubun en az üç farklı versiyonunun bulunduğuna dikkat çekmektedir. Birisi 1426 yılı civarında Pesarolu Sante Ardoini tarafından "İnsan Kanının Damıtılması Kitabı" olarak zikredilmektedir (*History*, III, s.78–80).

20 *New Jewel*, s.169v–170r.

21 Bakınız: Bill Ellis, 'De Legendis Urbis: Modern Legends in Ancient Rome', *Journal of American Folklore* 96.380 (1983): s.200–8, 201–3.

22 Karl H. Dannenfeldt, 'Egyptian Mumia: The Sixteenth Century Experience and Debate', *Sixteenth Century Journal* 16.2 (1985): s.163–80, 163–65.Dannenfeldt'in dikkat çektiği üzere, bu değişim karmaşık bir değişimdi. Kısmen Avrupa'da erken dönem Arapça tıp eserlerinin tercüme edilmesinden, kaynaklanıyordu. Katranı mumyalarla ilişkilendiren ilk alıntı Constantinus Africanus'un Bağdatlı hekim Razî'nin (ölümü 923) eserinin tercümesinden geliyordu. İkincisi ise Simon Cordo'nun (ölümü 1303) Arap İskenderiyeli İbn Sarafyun'dan tercümedir.

23 Bütün mumyaların bitüm ile mumyalandığı hatalı inancı ve aynı zamanda onüçüncü yüzyılda Bağdatlı hekim Abdüllatif'in rolü konusuna Dannenfeldt, "Egyptian Mumia", s.165-167'ye bakınız.

24 *A Most Excellent and Learned Work of Chirurgery*, İngilizceye çeviren John Hall (1565), s.65.

25 'Egyptian Mumia', s.166–167.

26 'Egyptian Mumia', s.167..

27 Zehir konusunda bakınız: Heinrich Nolle (fl. 1612–19), *Hermetical Physic*, İngilizceye çeviren Henry Vaughan (1655), s.24–5.

28 Urlar konusunda mumyayı insan yağı ve diğer katkı maddeleriyle karıştıran Paul Barbette'ye (ölümü 1666?) bakınız (*Thesaurus Chirurgiae* (1687), s.214. ayrıca mesane ülserine karşı insan kafatası konusunda aynı eserin 197. Sayfasına bakınız.

29 Kafatasının epilepsi ve yüksek ateşe karşı etkinliğine oldukça erken dönem (1575) bir atıf, Brescialı bir hekim olan ve (dikkat çekici biçimde) "hurafe ilaçlara" karşı çıkan Giovanni Francesco Olmo'dan gelmektedir (Thorndike, *History* V, s.230, 233). Kafatasının tam olarak hangi alanının kullanıldığı konusunda bakınız: Thomas Bartholin, *Bartholin's Anatomy* (1668), s.336.

30 Bakınız: Barbette, *Thesaurus*, s.162.

31 *Loimotomia, or, The Pest Anatomized* (1666), s.150.

32 *The Encyclopedia of Folk Medicine: Old World and New World Traditions*, ed. Gabrielle Hatfield (Oxford: ABC Clio, 2004), s.326.

33 *The Herbal or General History of Plants* (1633), s.1263. Bu eser ilk olarak 1597 yılında yayınlandı.

34 British Library Sloane MS 104. Burada yoksul cesetlere ilişkin "Arap" mumyaları bulunmaktadır. Daha asil sınıftan olan "Mısır" mumyaları katranla yapılmıştır. Öbür yandan "Libya" (kumda doğal olarak mumyalanan) mumyalar ile beşinci tür olarak Paracelsus'un yeni formülüyle yapılan mumyalar bulunmaktadır. Daha farklı tipler konusunda bakınız: Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, trans. David Gentilcore (Cambridge: Polity Press, 1996), s.49.

35 Hall, *A Most Excellent... Work* (1565), s.72. Farklı isim ve tanımlar için bakınız:: Fryer, *New Account*, s.318, 333 veAdrian von Mynsicht, *A Treasury of Physic*, İngilizceye çeviren John Partridge (1682), s.68, 100; Samuel Purchas, *Purchas his Pilgrimage* (1613), 466–7; John Headrich, *Arcana Philosophia* (1697),s. 73.

36 Bakınız: Thomas Blount, *Glossographia* (1661), Ddr; Edward Philips, *A New World of English Words* (1658).

37 John Swan, *Speculum Mundi* (1635), s.302.

38 Eğer kan içilirse, damara kan naklinden farklı olarak, sıradan bir gıda gibi hazmedilecektir.

39 Bu olay hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Lauro Martines, *April Blood: Florence and the Plot against the Medici* (London: Pimlico, 2003), özellikle s.111–137.

40 Alexander'ın ironik ölümü için bakınız: J.N.D. Kelly, *Oxford Dictionary of Popes* (Oxford: Oxford University Press, 1997), s.254.

41 Bakınız: *Witchcraft in Europe, 400–1700: a Documentary History*, ed. Alan Charles Kors ve Edward Peters (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2001), s.178.

42 II. Bayazid tutsak ve kendisine rakip kardeşi Cem Sultan'ın Anadolu'ya dönme-

sini önlemek için Papa Innocent'a para ödedi (bakınız: Kelly, *Oxford Dictionary of Popes*, 252; Bernhard Schimmelpfennig, *The Papacy*, trans. James Sievert (Oxford: Blackwell, 1992), s.250).

43 Schimmelpfennig, *Papacy*, 242; Kelly, *Oxford Dictionary of Popes*, s.252. Innocent'ın askerî harekatlarının ayrıntıları konusunda bakınız: David Chambers, *Popes, Cardinals and War: the Military Church in Renaissance and Early Modern Europe* (Londra: I.B. Tauris, 2006), s.89–93.

44 Kan iftirası ve çeşitlerinin genel değerlendirmesi için bakınız: *The Blood Libel Legend: A Casebook in Anti-Semitic Folklore*, ed. Alan Dundes (Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1991); Ellis, 'De Legendis Urbis'; James Shapiro, *Shakespeare and the Jews* (New York: Columbia University Press, 1996).

45 Hunter (nakleden Ruth Richardson, *Death, Dissection and the Destitute* (Londra: Phoenix, 2001), s.31) özellikle anatomi hakkında konuşuyordu.

46 *Countess Dracula: the Life and Times of the Blood Countess, Elisabeth Báthory* (Londra: Bloomsbury, 1997), s.229.

47 Avrupalı seçkinler arasındaki (muhtemel) kanla tedaviler konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Sugg, *The Real Vampires*, Onbirinci Bölüm (yayın aşamasında).

48 *The Book of Life*, İngilizceye çeviren Charles Boer (Texas: University of Dallas Press, 1980), s.57. Ficino'nun kan teorisi konusunda ilk referansı, bu bilgileri *Bread of Dreams* adlı eserinde kaydeden Piero Camporesi'ye borçluyum.

49 *Book of Life*, s.56.

50 Bunu nakleden Valerie Fildes, ayrıca insan sütünün ondördüncü yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar akciğer veremi için de yaygın ilaç olduğuna dikkat çekmektedir. (*Wet Nursing: A History from Antiquity to the Present* (Oxford: Blackwell, 1988), s.73, 34).

51 Örneğin bakınız: Ambroise Paré, *Works*, İngilizceye çeviren Thomas Johnson (1634), s.946–947.

52 "anne sütü ile damıtılan insan kanının tıbbî kullanımı konusunda hekim Robert Bayfield'a bakınız: *Tractatus de Tumoribus Praeter Naturam* (1662), s.68.

53 *Bread of Dreams*, s.45.

54 *The Virtuous Book of Distillation* (1528), M2r–v.

55 *Juice of Life: The Symbolic and Magic Significance of Blood* (New York: Continuum, 1988), s.31. "bu özümüzle" tedavi edilen ağır yaralılar konusunda bakınız: Fioravanti's *A Short Discourse... Upon Chirurgery*, İngilizceye çeviren John Hester (1580), 33v, 35r–v, 37v–38r.

56 *Juice of Life*, s.29–30.

57 *Bread of Dreams*, s.47.

58 Montagna konusunda bakınız: V.L. Bullough, 'Duke Humphrey and his Medical Collections', *Renaissance News* 14.2 (1961):s. 87–91, 91.

59 *The Noble Experience of the Virtuous Handy Work of Surgery*, İngilizceye çeviren Anon. (1525), MIv, R3v–R4r, O1r, O4v, N2r, N1v, O1v. Ayrıca bakınız:: N1v.

60 *The Vanity of Arts and Sciences*, İngilizceye çeviren Anon. (1676), s.302–303.

61 'Egyptian Mumia', s.176, *Paradoxorum Medicinae* (Basle, 1535)'dan alıntı.

62 Thorndike, *History*, V, 445, 454. Thorndike ayrıca anatomist Alessandro Bene-

detti ve Alman hekim Euricius Cordus'un bu dönemde cesette ilaç elde etmeye karşı olduğuna dikkat çekmektedir (V, 454).

63 Gesner, *New Jewel of Health*, s.145r; Suavius (Jacques Gohorry) nakleden Thorndike (*History*, V, 637, 639).

64 Nakledildiği yer: Andreas Tentzel, *Medicina Diastatica, İngilizceye çeviren* Ferdinando Parkhurst (1653), s.8.

65 Joannes Jonstonus, *An History of the Wonderful things of Nature* (1657), s.98.

66 *Secreti Nuovi* ilk olarak Ruscelli'nin takma ismi Piedmontlu Alexis adıyla yayınlandı. Bu konuda ve eserin popülerliği konusunda bakınız: William Eamon and Françoise Paheau, 'The Accademia Segreta of Girolamo Ruscelli: A Sixteenth-Century Italian Scientific Society', *Isis* 75.2 (1984): s.327–342, 330.

67 Ruscelli, *A Very Excellent and Profitable Book*, trans. Richard Androse (1569), s.20, 12; 19–20 (ikinci sayfa seti).

68 *The Third and Last Part of the Secrets of the Reverend Master Alexis of Piemont* (1562),s.3r, 32.

69 *Theatrum Mundi*, İngilizceye çeviren John Alday (1566), T3r; *New Jewel*, s.44v, 66v, 137v.

70 *New Jewel*, s.227v–228r.

71 *The Apology and Treatise of Ambroise Paré* (1585), ed. Geoffrey Keynes (Londra: Falcon, 1952), s.143.

72 Bu ve bununla bağlantılı hususlarda bakınız: Nicholas Jewson, 'Medical Knowledge and the Patronage System in 18th-Century England', *Sociology* 8 (1974): s.369–85; Margaret Pelling, *Medical Conflicts in Early Modern London* (Oxford: Oxford University Press, 2003), s.226.

73 Nakleden: John Carvel, 'Patients to Rate and Review their GPs on NHS Website', *The Guardian*, 30 Aralık 2008.

74 Howard Wilcox Haggard, *Devils, Drugs, and Doctors: the Story of the Science of Healing from Medicine-man to Doctor* (Wakefield: EP Publishing, 1975), s.324.

75 Bakınız: Mabel Peacock, 'Executed Criminals and Folk Medicine', *Folklore* 7 (1896): s.268–83, 270.

76 Fransa için ayrıca bakınız: Joseph Du Chesne, *A Brief Answer* (1591), s.33v–34r.

77 Thorndike, örneğin Brasavola'nın kadavraları insan yağı kaynağı olarak kullandığına işaret etmektedir (*History*, V, 454).

78 Nakledildiği yer: Camporesi, *Bread of Dreams*, s.47.

79 Hall, *A Most Excellent... Work*, s.72–3.

80 *Bullein's Bulwark of Defence Against all Sickness* (1579) (İkinci sayfa seti), s.59r. 1562 tarihli orijinalinde (muhtemelen 1560 gibi erken bir tarihte hazırlandı) bu tarif folyo 62v'de yer almaktadır. Aksi belirtilmedikçe Bullein konusundaki tüm biyografik ayrıntılar Patrick Wallis'in makalesinden (DNB) alınmıştır.

81 *Bulwark* (1579), s.28r–v.

82 *Bulwark*, 11r, 34v (ikinci sayfa seti).

83 *A Needful, New, and Necessary Treatise of Chyrurgery* (1575), s.56r, 21r.

84 *Antidotary Chyrurgical* (1589), s.3, 4, 5, 6, 9, 13, 14, 15, 22, 64, 69, 72, 89, 98, 101, 195, 208, 215; ülser ve iltihap için s. 14, 22, 89–90'a; Paracelsus merhemi için s. 265'e bakınız.

85 *Proved Practise for All Young Chirurgians* (1588), s.27–8, 49–50.

Banister ile Clowes'ın dostluğu konusunda bakınız: I.G. Murray, 'William Clowes', *DNB*.

86 *Andreas Vesalius' First Public Anatomy at Bologna: An Eyewitness Account by Baldasar Heseler, together with his notes on Matthaeus Curtius' Lectures on Anatomia Mundini*, ed. Ve İngilizceye çeviren Ruben Eriksson (Lychnos Bibliotek, 18, Almqvist & Wiksells, 1959), s.285.

87 Deborah E. Harkness, *The Jewel House: Elizabethan London and the Scientific Revolution* (New Haven: Yale University Press, 2007), s.83, Yazar Banister'ın "hem tedavi hem de cerrahi" ruhsatı bulunan "İngiltere'Deki birkaç kişiden birisi" olduğunu vurgulamaktadır.

88 Bakınız: Wecker, *A Compendious Chirurgery*, İngilizceye çeviren John Banister (1585),s. 296–7,

311–12, 316, 347; Levinus Lemnius, *An Herbal for the Bible*, İngilizceye çeviren Thomas Newton (1587), s.37; *A Brief Answer of Josephus Quercetanus*, s.2r, 6v, 33v–34r; *The Sclopotary of Josephus Quercetanus*, İngilizceye çeviren John Hester (1590), 52, 69,

77; *A Hundred and Fourteen Experiments of... Paracelsus*, İngilizceye çeviren John Hester (1596), s.62, 67, 68; *Cornelius Shilander his Chirurgery*, trans. S. Hobbes (1596), C3r–v. Hall, *A Most Excellent... Work* (1565), s.20, 21, 43, 61, 66.

Banister için bakınız: *Antidotary*, s.143, 265, 292. Wallis'in belirttiği üzere, Bullein'in kitabı "İngilizce tıp literatüründe... Paracelsus'a atıfta bulunan en erken dönem basılı eserdir". Cesetten elde edilen ilaçların onaltıncı yüzyıl cerrahları tarafından diğer kullanımları için bakınız: George Barrough, *The Method of Physic* (1583), 32; Peter Lowe, *The Whole Course of Chirurgery* (1597), s. Ii3r–v.

89 *Jewel House*, s.57–96.

90 *Jewel House*, s.61.

91 Bu dönemin yaygın şiddet eylemleri konusunda bakınız: Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* (Harmondsworth: Pelican, 1979), s.77–8.

92 Thorndike, *History*, V, s.224. Russwurin hakkındaki bütün bilgiler Harkness, s.78–9'ten alınmıştır.

93 Charles Goodall, *The Royal College of Physicians of London... [with] an historical account of the College's proceedings against empirics and unlicensed practisers* (1684), s.351–352.

94 Lauren Kassell, *Medicine and Magic in Elizabethan London: Simon Forman, Astrologer, Alchemist, and Physician* (Oxford: Clarendon Press, 2005), s.214.

95 Early English Books Online veri tabanında (1600 yılı dâhil) "mumya" ve değişik biçimlerine ilişkin olarak yapılan araştırmada, İngiliz yazarların zaten naklettiklerine yalnızca dört ilave yapılabilmektedir. Birisi; -bekleneceği üzere- seyahat yazarı Richard Hakluyt'a ait olandır. İkincisi; şair ve çevirmen George Turberville'ye aittir. Üçüncüsü popüler bir tıp eseridir. Dördüncüsü ise bir İspanyolca-İngilizce sözlüktür (Richard Hakluyt, *Principal Navigations* (1599), s.201; Peter Levens, *A Right Profitable Book for all Diseases called, The Pathway to Health* (1596), s.32v; Richard Perceval, *A Dictionary in Spanish and English* (1599). Turberville için aşağıya bakınız. Arama 12 Şubat 2015'te yapılmıştır.

96 *Christ's Tears over Jerusalem*, 2. baskı (1594), *Works of Thomas Nashe*, II, s.184. Nashe'nin kendisi bu mumya bilgisini Bullein'in 1579 tarihli eserinden

almış olabilir. Kendisi *Have with You to Saffron Walden* (1596) adlı eserinin yapısı için ilhamını bu kitaptan aldığını belirtmektedir. Bakınız: Patrick Wallis, 'William Bullein', *DNB*.

97 *The Merry Wives of Windsor*, s.5.3, 16–18.

98 *Henry IV* birinci kısım, s. 2.2, 91.

99 *Maison Rustique* (1616), s.457. Bu eser orijinali ünlü Fransız anatomist Charles Estienne'ye (1504-1564) atfedilen bir eserin genişletilmiş versiyonudur.

100 *Maison Rustique* (1616), s.206, 42..

101 Joan Lane, *John Hall and his Patients: The Medical Practice of Shakespeare's Son-in-Law* (Stratford: Alan Sutton, 1996), s.53–5.

102 *Sylva Sylvarum* (1627), s.261. Bu eser I. Charles döneminde yayınlanmış olmakla birlikte, çoğunun Bacon'ın 1626 yılındaki ölümünden oldukça önce yazıldığı açıktır.

103 *Sylva Sylvarum*, s.265.

104 *Book of Falconry*, s.78.

105 Bunun için erken modern dönemde kullanılan terim muhtemelen "imagination" (tasavvur) veya "fancy" (hayal kurmak) idi (örneğin bakınız: Robert Boyle, *Of the Reconcileableness of Specific Medicines to the Corpuscular Philosophy* (1685), s.126–127).

106 *Book of Falconry*, Biir.

107 *Book of Falconry*, s.215–216. Bu bağlamda "casting" OED'nin 3c anlamı: "Şahincilikte "şahinin gırtlağını temizlemek ve arındırmak için verilen bez, tüyler vb. şey" (Latham *Falconry* 1615).

108 *Book of Falconry*, 218, 255.

109 Beslenme konusunda bakınız: a.g.e., s.280-281.

110 Bu da Avrupa kıtasındaki yenilikleri takip etek isteyenlere kitabı satmak ve dikkat çekici biçimde "bazı İngiliz pratiklerini" önemsizleştirmek için tasarlanmış gibi görünmektedir. (Ancak bu önsöz niteliğindeki şiirin Turberville'nin kendi çalışmasını olduğunu belirtmeliyiz). Bur mumya tarifi Marburglu profesör Jerome Cornarus'a (1500-1558) atfedilirken bir diğeri "Sinyor Barholomew Alviano'nun şahincisi... Messer Manoli"ye atfedilmektedir. Bir başka ilacın ise (ifadeleri belirsiz olsa da) Master Amé Cassian'a atfedildiği görülmektedir (*Book of Falconry*, s.280–1, 343).

111 *Book of Falconry*, s.280.

112 Bakınız: Simon Latham, *Latham's Falconry* (1614), s.95.

113 *Ornithology* (1678), s.400, 431.

114 *The Gentleman's Recreation in Four Parts, viz. hunting, hawking, fowling, fishing* (1686), s.81, 84. Turberville bu hususlarda zikredilmese de, ifadeler onun 1575 tarihli kitabının neredeyse aynısıdır. Turberville'ye atıflar için bakınız: s.7, 11, 123, ayrıca s.50.

115 *Maison Rustique*, İngilizceye çeviren Richard Surphlet (1616), s.646.

116 Bakınız: César de Rochefort, *The History of the Caribby-Islands*, İngilizceye çeviren J. Davies (1666), s.305; Gervase Markham, *The Husbandman's Jewel* (1695), s.3 5.

117 *The Gentleman's Recreation in Two Parts* (1686), s.191.

118 *Sermons*, IV, s.326–7, Whitehall, Lent, 1622/3.

119 *Sermons*, IV, s.333.

120 *Gentleman's Recreation*, s.182.

121 Belçikalı kimyager Jean Baptista van Helmont da atların yaralarını mumya kullanarak (ancak kendi farklı yöntemiyle) tedavi ettiğini ileri sürmüştür. Bakınız: *A Ternary of Paradoxes*, trans. Walter Charleton (1650), s. 55).

122 *Mystical Bedlam* (1615), s.51.

123 John Keogh, *Zoologia Medicinalis Hibernica* (Dublin, 1739), s.102. Bu probleme hiciv içeren bir bakış açısı için bakınız: John Webster, *The Tragedy of the Duchess of Malfi* (1623), s.D1v.

124 Donne'nın cadılara inanması konusunda bakınız: *Sermons*, IX, s.96.

125 *The Works of Benjamin Jonson* (1616), s.951. 1609 tarihli kraliçenin huzurunda yapılan gösteri 2 Şubatta Whitehall'da gerçekleşti. Ayrıca 946 yılında aynı esere atıf vardır. Cadılar tarafından bebek yağının kullanımı konusunda ayrıca bakınız: *Macbeth*, s.4.1, 23; Heywood, *The Hierarchy of the Blessed Angels* (1635), s.606.

126 Ancak "cadı mumyasına" yapılan ünlü atıf *Macbeth* (4.1, 24)'te yer almaktadır.

127 John Lechmere, *The Reflection of a Conference Touching the Real Presence* (1635), s.5; Ian Donaldson, 'Ben Jonson', *DNB*.

128 Featley, *The Grand Sacrilege of the Church of Rome* (1630),s. 293–294.

129 *Grand Sacrilege*, s.268–269.

130 *Transubstantiation Exploded* (1638), s.83–5.

131 *Poems*, s.65, 384.

132 'Donne and Paracelsus: An Essay in Interpretation', *Review of English Studies* 25.98 (1949): s.115–23, 115–16, 117–18.

133 *Letters*, I, 178, 'To Sir H[enry] G[oodyer], tarihsiz.

134 *Anatomy*, l.57, *Poems*, s.272; *Fifty Sermons* (1649), s.214, Whitehall.

135 *Sermons*, II, 81, tarihsiz.

136 Olumsuz referanslar için bakınız: *Anatomy*, ll. S.159–60, *Poems*, s.274; *Ignatius His Conclave*, ed. T.S. Healy, S.J. (Oxford: Clarendon Press, 1969), s.19–25; *Letters*, I, s.175.

137 *Sermons*, II, 76–77, Lincolns Inn, tarihsiz.

138 *Biathanatos* (1644), s.216.

139 Bakınız: Geoffrey Keynes, *A Bibliography of Dr John Donne*, 4. baskı (Oxford: Clarendon Press, 1973), s.273, L135. Yazar ayrıca bir başka vaazında özellikle yalnızca "balsamum"dan değil, tıbbî merhem olarak kullanılan "balsamum"dan söz etmektedir (*Fifty Sermons*, 139, Lincoln's Inn). Parselsus'a yapılan diğer olumlu atıflar için bakınız: *Essayes in Divinity*, ed. Evelyn M. Simpson (Oxford: Clarendon Press, 1952), s.11; *Biathanatos* (1644), s.172.

140 *Devotions* (1624), s.415, 416.

141 *Devotions*, s.577.

142 Donne'nın Mısır mumyasına atfı için ayrıca Sör William Cokayne'nin... 12 Aralık 1626 tarihindeki cenazesinde verdiği şu vaaza bakınız: *LXXX Sermons* (1640), s.818

143 Bakınız: Kate Frost, 'Prescription and Devotion: the Reverend Doctor Donne and the Learned Doctor Mayerne: Two Seventeenth-century Records of Epi-

demic Typhus Fever', *Medical History* 22.4 (1978): s.408–16, 409; Anthony Raspa, *Devotions upon Emergent Occasions*, ed. Anthony Raspa (Oxford: Oxford University Press, 1987), s.144.

144 Bakınız: Hugh Trevor-Roper, *Europe's Physician: The Various Life of Sir Theodore de Mayerne* (New Haven: Yale University Press, 2006), 4; 'Prescription and Devotion', s.409.

145 'Prescription and Devotion', s.409.

146 Moffett konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Frances Dawbarn, 'New Light on Dr Thomas Moffet: The Triple Roles of an Early Modern Patronage Broker', *Medical History* 47 (2003): s.3–22, 6.

147 Kitabın 17 Aralık 1618 tarihli baskısında mumya çeşitli merhemlerin katkı maddesidir (bakınız: s.166, 172, 176). Moffet'in mumya kullanmaya karşı çıkması konusunda bakınız: *Health's Improvement* (1655), s.139–140. Moffet'in İngiliz Paracelsusculuğu üzerindeki etkisi ne olursa olsun, *Pharmacopeia* üzerindeki etkisi Mayerne'nin 1604 yılında öldüğünde yaptığı etkiden daha azdı.

148 *Europe's Physician*, s.270.

149 *Europe's Physician*, s.269.

150 James'in rutin sağlık problemleri konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Furdell, *Royal Doctors*, s.103–104.

151 *Europe's Physician*, s.275.

152 *Treatise of the Gout*, İngilizceye çeviren Thomas Shirley (1676), s.48, 59–60.

153 *Opera Medica* (1703), s.95, 139, 64, 99–100; *Medicinal Counsels*, İngilizceye çeviren Thomas Shirley (1677), s.127.

154 Bakınız: John Aikin, *Biographical Memoirs of Medicine* (1780), s.262–263.

155 'Prescription and Devotion', s.408.

156 'Prescription and Devotion', s.415, 412. Diğer akılda kalan tedavi edici katkı maddeleri için ayrıca bakınız: Furdell, *Royal Doctors*, s.104.

157 'Prescription and Devotion', s.409.

158 'Prescription and Devotion', 412. Frost ayrıca (s.423) Mayerne'nin çok fazla ve değişken sayıda katkı maddesi içeren bir tiryak kullandığına dikkat çekmektedir. 1618 yılı *Phamarcopeia*'sında yer alan tiryaklar (macunlar) mumya içermese de Bullein tarafından nakledilen "Galen tiryakı"nı unutmamalıyız.

159 Örneğin; Lazare Riverius'un epilepsiye ilişkin kasılmayı önleyici uyuşturucu ilacı 1640 yılında ayınlandı ve mercan, inci, bezoar taşı ve insan kafatası içeriyordu (nakleden: Laurence Brockliss and Colin Jones, *Medical World of Early Modern France* (Oxford: Clarendon Press, 1997), s.163).

160 'Prescription and Devotion', s.411–412.

İKİNCİ BÖLÜM

1 Patrick Curry in *DNB*. son alıntının yapıldığı eser: L. Fioravanti, *Three Exact Pieces*, 1652, önsöz.

2 *Pharmacopeia Londinensis* (1653), s.52–53.

3 *Physical Directory* (1649), s.151, 295–296, 304, 309, 321–322.

4 *Culpeper's Directory for Midwives* (1662), s.244–245.

5 *English Physician* (1652), A4v, s.209.

6 *Physical Directory*, A1v–A2r. Culpeper'ın eseri ve ilkeleri konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Elizabeth Lane Furdell, *Publishing and Medicine in Early Modern England* (Woodbridge: University of Rochester Press, 2002), s.41–45.

7 *Approved Medicines* (1651), s.32.

8 Nicolaas Fonteyn, *The Woman's Doctor* (1652), s.37, 66.

9 Charles Webster, *The Great Instauration: Science, Medicine and Reform 1626–1660* (Londra: Duckworth, 1975); *Paracelsus: Medicine, Magic and Mission at the End of Time* (New Haven: Yale University Press, 2008).

10 Burton, *Anatomy of Melancholy* (1621), s.467.

11 Michael Sandivogius, *A New Light of Alchemy*, trans. J[ohn] F[rench] (1650), s.8–9.

12 Bakınız: John Neu, 'Ninety-Ninth Critical Bibliography of the History of Science and Its Cultural Influences (to January 1974)' *Isis*, s.65.5 (1974): s.5–165, 167–206; Robert E. Schofield, 'Joseph Priestley', *DNB* .

13 *A Ternary of Paradoxes*, trans. Walter Charleton (1650), s.3–4.

14 *Ternary*, s.30. Bu inancı Pierro Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, İngilizceye çeviren David Gentilcore (Cambridge: Polity Press, 1996), s.45–6'de nakledilen Camillo Brunori'nin (1726) görüşleriyle karşılaştırınız.

15 *Ternary*, s.27.

16 *Ternary*, 25.

17 *Ternary*, 4.

18 *Ternary*, 25-26.

19 İnsan kafatası içtikten sonra savaşta tüm tehlikelere karşı koruma altında olacaklarına inanan "hurafeci askerler" konusunda genel olarak Camporesi ile karşılaştırınız (*Bread of Dreams*, s.45).

20 Bir başka versiyon için bakınız: *Ternary*, s.26.

21 *Ternary*, 106. Kenelm Digby'nin yara akıntısı konusunda yazdıklarının yakın tarihteki bir değerlendirmesi için bakınız: Elizabeth Hendrick, 'Romancing the Salve: Sir Kenelm Digby and the Powder of Sympathy', *British Journal for the History of Science* 41.2 (2008): s.161–85.

22 *Ternary*, s.17.

23 *Ternary*, D2v. Ayrıca önsözünde "kan mumyası"ndan kabaca "ruh" veya "hayat" anlamında söz eden Charleton ile karşılaştırınız.

24 *Ternary*, s.12, 29, D3r. Buradaki terim belki de İngilizce "mumial" sözcüğünün (tercüme yoluyla da olsa) ilk kullanımdır. 1650 yılından kısa süre sonra çok sayıda başka yazar da bu terimi kullanmaya başlayacaktır.

25 *Ternary*, E1r–v.

26 1609 tarihli *Basilica Chymica*"ya orijinal atıf için bakınız: Thorndike, *History*, VIII, s.414.

27 *Bazilica Chymica*, tercüme eden "bir kimya aşığı" (1670), s.155.

28 *History*, VIII, s.414.

29 Andreas Tentzel, *Medicina Diastatica*, İngilizceye çeviren: Ferdinando Parkhurst (1653), a2r–v.

30 Örneğin bakınız: *Medicina Diastatica*, s.116.

31 *Medicina Diastatica*, s.102.

32 *Medicina Diastatica*, s.128. Bu dönemdeki diğer Paracelsus yanlısı referanslar arasında silahla yaralanmalara karşı iki farklı merhemin (Giles Everard, *Panacea* (1659), 52r–v, 54v–55r) ve ışgın ve tere tohumu tozundan pıhtılaşmış kanı çözmek için yapılan toz katkı maddesi olarak (John Tanner, *The Hidden Treasures of the Art of Physic* (1659), s.406) mumyadan söz edilmesi yer almaktadır.

33 Border'ın hayatına ilişkin bazı nadir ayrıntılar için bakınız: J. Max Patrick, 'The Arrest of Hugh Peters', *Huntington Library Quarterly* 19.4 (1956): s.343–51.

34 *Polypharmakos kai Chymistes, or, The English Unparalell'd Physician and Chyrurgian* (1651), s.133.

35 *Polypharmakos*, s.134.

36 *Polypharmakos*, s.124.

37 *Polypharmakos*, s.33.

38 *Polypharmakos*, s.133. "yaralar, sancılar ve ağrılar" ile kramp için (diğer bir çok malzemenin yanısıra) "yaban domuzu yağı... parafin yağı ve insan yağı" içeren bir merhem reçetesi öneren s.82-83 ile karşılaştırınız.

39 *Polypharmakos*, s.134.

40 Webster bu eserin "onaltıncı yüzyıl eserlerinden derlendiğini, bazı bölümlerin ise Alman kimyager Johann Rudolph Glauber'den alındığını belirtmektedir (*Great Instauration*, 279).

41 Aksi belirtilmedikçe, French konusundaki bu ve diğer tüm biyografik bilgiler Peter Elmer'ın *DNB*'deki makalesinden alınmıştır.

42 *Great Instauration*, s.297–298.

43 *The Art of Distillation* (1653), s.89–90.

44 *The Art of Distillation* s.90.

45 *DNB*'de Malcolm Oster, Goddard'a ilişkin notlarında, onun 1653 yılından itibaren Savoy Hastanesi yönetim komitesinde yer aldığını belirtmektedir.

46 *The Art of Distillation* (1653), s.91.

47 *The Art of Distillation* (1653), s.91.

48 . *Occasional Reflections upon Several Subjects* (1665), s.197.

49 *The Art of Distillation* (1653), s.92-93.

50 *The Art of Distillation* (1653), s.92

51 *The Art of Distillation* (1653), s.90.

52 Karşılaştırınız: Webster: "kayıtlar kadavra üzerindeki çalışmaların (Londra) hastanelerinde rutin olarak yapıldığını göstermektedir" (*Great Instauration*, s.299).

53 Aksi belirtilmedikçe, Irvine hakkındaki tüm biyografik bilgiler Helen M. Dingwall'ın DNB'deki makalesinden alınmıştır.

54 *Medicina Magnetica: or, The Rare and Wonderful Art of Curing by Sympathy* (1656), s.99.

55 Bakınız: Robert Burton, *Anatomy of Melancholy*, 2 vols (1800), I, s.429. Bu referans açıkça küçümseyici iken, *Anatomy*'nin sonraki bir editörün gözden geçirdiği 1651 baskısında yer almamaktadır. Walter Charleton kuşkuculukta geri kalmaz (bakınız: *The Darkness of Atheism Dispelled by the Light of Nature* (1652), s.201). Robert Boyle'un daha tartışmalı görüşleri için aşağıdaki son nota bakınız.

56 Irvine'ın "hissedilmez terleme" terimi, muhtemelen İtalyan Sanctorius Sanctorius (1561-1636) etkisiyle geliştirilmiştir. Thorndike, Sanctorius'u "çok alıntı yapılan tıp yazarı" olarak tanımlamakta ve onun 1614 tarihli *Medicina Statica*'sının İngilizce ve Hollandacaya tercüme edildiğini belirtmektedir (*History*, VIII, s.406). Virginia Smith, Sanctorius'un "hissedilmez terleme"nin varlığını beslenmesini saplantı derecesinde titizlikle izleyerek ve kendisini özel bir "denge sandalyesi"nde tartarak, dolaysıyla yedikleriyle çıkardıkları arasındaki farkı ölçerek kanıtladığını açıklamaktadır (bakınız: *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.202–203).

57 *Medicina Magnetica*, s.86. Irvine'ın zamanı ve sonraki onlarca yıl boyunca, insanlar alışkanlık gereği, ekonomi veya ısıdan yararlanmak için aynı cinsiyetten olanlarla yataklarını paylaşıyorlardı.

58 *Medicina Magnetica*, s.86.

59 *Medicina Magnetica*, s.86.

60 *Medicina Magnetica*, s.97-98. Irvine'ın yazdığı bazı pasajları anlamak için, zaman zaman "wight" sözcüğünü "insan" anlamında değil, daha çok "genel olarak canlı varlık, bir mahluk" (*OED* 1a. Obs.) yani bir hayvan anlamında kullandığının farkında olmak önemlidir.

61 Bakınız: Lauren Kassell, *Medicine and Magic in Elizabethan London: Simon Forman, Astrologer, Alchemist, and Physician* (Oxford: Clarendon Press, 2005), s.188.

62 *Medicina Magnetica*, s.73.

63 Thorndike, *History*, VIII, s.199.

64 Markos 5.1–18, Luka 8.27–37.

65 Gerasalı domuz konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Richard Sugg, *The Secret History of the Soul: Physiology, Magic and Spirit Forces from Homer to St Paul* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2013), s.150–154.

66 Nakleden Naomi Janowitz, *Magic in the Roman World: Pagans, Jews and Christians* (Londra: Routledge, 2001), s.14.

67 Canlı bir bedendeki ruhlar ile ondan koparılmış "parçalar veya çıkardıkları" arasındaki ilişki konusunda daha fazla bilgi için bakınız: *Medicina Magnetica*, s.28–32.

68 *Medicina Magnetica*, s.66–67.

69 Tentzel ile karşılaştırınız. Tentzel şu iddiada bulunuyordu: "Eğer canlı varlıkları yiyerek beslenirsek, bedenlerimiz ve ruhlarımızın beslenmesi ve korunmasına daha uygun olacaktır". Böylece "sağlam ve canlı" olan beden herhangi bir hastalıktan ölen ve dolaysıyla ruhu veya mumyasından yoksun kalan bedenden daha besleyicidir" (*Medicina Diastatica*, s.5–6).

70 *Medicina Magnetica*, s.79.

71 Boulton ve bu elyazması kopyasını ele geçirdiği dolambaçlı yol konusunda daha fazla bilgi için bakınız: John Henry, 'Samuel Boulton', *DNB* .Irvine'ın el yazmasına dolambaçlı bakışı konusunda bakınız: *Medicina Magnetica*, A3r–v. Burgravius konusunda bakınız: Burton, *Anatomy* (1800), I, s.429.

72 Bir noktada Paracelsus'tan "tıbbın kralı" olarak söz eden Bolnest, diğer saygın otoriteleri ise Duchesne, Daniel Sennert, John Hartmann ve Croll olarak sıralamaktadır (*Medicina Instaurata* (1665),s. 63, 60).

73 *Aurora Chymica* (1672), s.6–8.

74 *Aurora Chymica* (1672), s.9-12. Bu dönemde kemiklerin tıbbî kullanımı konusunda ayrıca bakınız: Thomas Bartholin, *Bartholin's Anatomy* (1668), s.336.

75 *Aurora Chymica*, s.2.

76 *Aurora Chymica*, s.2.

77 DNB'de Lawrence M. Principe tarafından Bolnest hakkında yazılan makale.

78 *Medicina Instaurata*, s.151.

79 Anonim, *An Advertisement from the Society of Chymical Physicians* (1665).

80 *Aurora Chymica*, s.8, 10.

81 *Medicina Instaurata*, s.148–149.

82 Aksi belirtilmedikçe, bütün biyografik ayrıntılar Antonio Clericuzio'nun DNB'deki makalesinden alınmıştır.

83 Bu deney konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Charles Webster, 'The Helmontian George Thomson and William Harvey: "The Revival and Application of Splenectomy to Physiological Research"', *Medical History* 15 (1971): s.154–167.

84 Bakınız: Clericuzio, *DNB* ve *Galeno-pale, or, A Chemical Trial of the Galenists* (1665), s.109–115.

85 Bakınız: Anonim, *An Advertisement...* (1665).

86 *Ortho-methodoz itro-chymike: or the Direct Method of Curing Chemically* (1675), s.123.

87 *Ortho-methodoz itro-chymike*, s.77, 122. Karşılaştırınız: "burundan akan kan", "aşırı kanamayı durdurur" (s.122).

88 *Loimotomia, or, The Pest Anatomized* (1666), s.150.

89 *Ortho-methodoz itro-chymike*, s.122.

90 *Ortho-methodoz itro-chymike*, s.123.

91 *Ortho-methodoz itro-chymike*, s.84.

92 Ayrıca cüzzam merheminin kullanılabileceğini düşünen Simon Forman ile karşılaştırınız (Kassell, *Medicine and Magic*, s.188).

93 *Ortho-methodoz itro-chymike*, s.122, 124.

94 Grey, *A Choice Manual* (1687), s.149–152, 183.

95 *Choice Manual*, s.3. "hindiba suyu" hindiba yaprakları için kullanılan isimlerden birisidir.

96 Bakınız: Jonathan Sawday, *The Body Emblazoned: Dissection and the Human Body in Renaissance Culture* (Londra: Routledge, 1995), s.60–61.

97 "Kardeşlerinin bebeklikte ölmesi ve babasının kendi tahtının varisi olan kardeşiyle kavgaları, Elizabeth ve iki kız kardeşini veliaht yaptı". John Considine ('Elizabeth Grey', *DNB*) babasının 1616 yılında ölmesine rağmen, Elizabeth'in tahta çıkmasının aile içi kavgalar yüzünden yirmi yıl geciktiğini yazmaktadır.

98 Freke konusunda bakınız: Elaine Leong, 'Making Medicines in the Early Modern Household', *Bulletin of the History of Medicine* 82.1 (2008): s.145–168.

99 'Making Medicines', s.147.

100 Linda A. Pollock, 'Grace Mildmay', *DNB* .

101 Northampton Vilayeti Sicil Ofisi, Westmoreland, 66. Tarih 8 Haziran 2010 tarihli kişisel yazışmayla öğrenilmiştir.

102 Bakınız: Freke (BL additional ms 45718),s. 228r, 226v; Chesterfield (wellcome western 751), b2r, b3v, b4r, b32v; Monmouth House (Bod MS don.3.11), s.14r; folchest (Folger v.b. 286), s.14, 89–90; hoghton (Folger v.a. 365), 15v, 21r; Hughes (wellcome western ms 363), 191v, 220v; Fairfax (arcana fairfaxiana), s.54; greenway (NLM ms b 261), s.21; danby (HM 60413), s.18r; evelyn (BL additional ms 78337), s.60v; read (Fizik sırları alfabetik kitabı), s.41, 68, 131, 218–220; queen (Kraliçenin Dolabı Açıldı), s.95–6; Bertie (Elizabeth Bertie – Bod ms Eng Misc D), s.21–4, 113. Yaralanmalar için kafatası yosunu, insan kanı ve solucanlardan yapılan bir Fairfax ilacı, daha sonra *The Leeds Mercury*'de yayınlandı, Cumartesi, 19 Kasım 1892.

103 Mary Fissell, 'Women, Health and Healing in Early-Modern Europe', *Bulletin of the History of Medicine* 82.1 (2008): s,1–17, 9. Taklitleri konusunda bakınız: Considine, "Elizabeth Grey". *Alphabetical Book* Grey'in 1656 yılında yayınlanan derlemesi *Secrets of Physic and Chirurgery*'dan önceki bir tarihi taşıyorsa da, bir aristokratik ismi açıkça kullanmada taklit niteliğindedir.

104 Donald W. Foster, 'Frances Stuart', yeni *DNB* .

105 Miktarlar konusunda bakınız: 'Making Medicines', s.145–146.

106 *Great Instauration*, s.255.

107 Reçetelerin Grey tarafından değil de, onun için başkaları tarafından yazılmış olması ihtimali konusunda, Considine'nin Grey hakkındaki DNB makalesine bakınız.

108 Chesterfield, e1r; Monmouth House, 31r; fol-chest, 7; queen, 130; Monmouth House, 40v; read, 31; kent, 68; ladies, 180; ladies, 163–4; Fairfax, 41; greenway, 75; fol-chest, 106; greenway, 113; tc, 32.

109 Fairfax, s.8.

110 Chesterfield, d12r, b32bv.

111 Chesterfield, e2r, fol-chest, 45.

112 Valerie Fildes'in dikkat çektiği üzere; bir çok ebeveynin aksine "yüksek aristokrasi" kendi evlerinde süt annesi bulunduruyorlardı. Bu da yetişkin sütü kullanımını kolaylaştırıyordu. Yazar ayrıca onyedinci yüzyılda sütü ifade etmek için "emme bardakları" (sucking glasses) ifadesinin kullanıldığını belirtmektedir (bu alet genellikle kuru göğüslerden süt akmasını kolaylaştırmak için kullanılıyordu). Bakınız: *Wet Nursing: A History from Antiquity to the Present* (Oxford: Blackwell,1988), s.79, 88.

113 *Hermetical Physic* (1655) s.24–5. Bu eser Alman kimyacı Heinrich Nolle (fl. 1612–19) tercümesiydi.

114 *Reliquiae Baxterianae* (1696), s.106.

115 *The Anatomy of Human Bodies*, İngilizceye çeviren William Salmon (1694), s.118.

116 Johann Schroeder, *Zoologia* (1659), s.39.

117 *Zoologia*, s.42.

118 *Zoologia*, s.48.

119 *Zoologia*, s.48-51.

120 *Zoologia*, s.58, 61.

121 *Zoologia*, s.52-53.

122 *Zoologia*, s.56-57. 1660 yılında Daniel Beckher'in *Medicus Microcosmus* adlı

eseri İngiltere'de yayınlandı. Canlı bedenlerden alınan şaşırtıcı sayıda katkı maddesine ilave olarak, Beckher'in eserinde insan derisi ve beyniyle, daha çok tahmin edilebilen yağ, kafatası kemiği ve mumya yer almaktadır (Thorndike, *History*, VIII, s.415). (Bu eser ilk kez 1622 yılında Rostock'ta yayınlandı. Beckher 1655 yılında öldü).

123 Usnea (ağaç yosunu) için bakınız: *Choice and Experimented Receipts* (1675), s.27.

124 *A Choice Collection of Rare Secrets and Experiments in Philosophy* (1682), s.197. Digby'nin hayatına ilişkin ayrıntıları, DNB'de yer alan Michael Foster'ın makalesine borçluyum. Bu kitap Digby'nin (1665'teki) ölümünden sonra Hartman tarafından yayınlandı.

125 Bakınız: Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* (Harmondsworth: Pelican, 1979), s.115.

126 *Adenochoiradelogia, or, An Anatomic-chirurgical Treatise of Glandules and Strumaes or, Kings-evil-Swellings* (1684), s.115–116. Browne ayrıca 1683 ila 1691 yılları arasında St Thomas Hastanesi'nde cerrah olarak görev yaptı (bakınız: Ian Lyle, DNB).

127 *Two Discourses Concerning the Soul of Brutes*, İngilizceye çeviren Samuel Pordage (1683), s.160.

128 Örneğin bakınız: İspanyol Hekim Antonio Colmenero de Ledesma, *A Curious Treatise of the Nature and Quality of Chocolate*, İngilizceye çeviren Don Diego de Vades-forte (1640); Anonim, *The Virtues of Chocolate East-India Drink* (1660).

129 Aksi belirtilmedikçe Willis hakkındaki tüm biyografik bilgiler Robert Martensen'ın DNB'deki makalesinden alınmıştır.

130 Willis'in dindarlığı (Fetret Dönemi'ndeki yasadışı ayinleri) konusunda özellikle Martensen'in makalesine bakınız.

131 *Dr Willis's Practice of Physic* (1684), s.137, 138.

132 *Practice of Physic*, s.69, 207, 79.

133 *Practice of Physic*, s.149–50, 204, 159, 213.

134 *An Essay of the Pathology of the Brain*, İngilizceye çeviren Samuel Pordage (1681), s.71. Bu eser ilk kez 1667 yılında Latince olarak yayınlandı. Epilepsi konusunda ayrıca "hazırlanmış insan kafatası"nı (s.23) ve öğütülmüş kafatası kullanılarak yapılan kafa merhemini (s.24) içermektedir.

135 *Practice of Physic*, s.160. Referansın orijinali Willis'in 1672 tarihli eseri *Two Discourses Concerning the Soul of Brutes*'tan gelmektedir. Bu eserde Willis olayın "altı yıl önce" olduğunu belirtmektedir.

136 *Practice of Physic*, s.160.

137 *Practice of Physic*, s.159, 137.

138 *Medicinal Experiments* (1694), s.51–2; *Medicinal Experiments* (1693), s.37.

139 *Occasional Reflections upon Several Subiects* (1665), s.197–8.

140 Boyle'un dindarlığı konusunda bakınız: Michael Hunter, *DNB*. Boyle'un yeni başlayan Deizme açık düşmanlığı konusunda bakınız: Michael Hunter, *Boyle: Between God and Science* (Londra: Yale University Press, 2009), s.203–204.

141 *Some Considerations Touching the Usefulness of Experimental Natural Philosophy* (1663), s.253.

142 *Of the Reconcileableness of Specific Medicines to the Corpuscular Philosophy*

(1685), s.126–127.

143 *Of the Reconcileableness*, s.124–126.

144 Boyle, Paracelsus'un hastalığın aktarılması fikirlerini tartışırken, oldukça açık görüşlü davranmaktadır (özellikle bakınız: *Memoirs for the History of Humane Blood*

(1683), s.249–50).

145 Boyle'un İrlanda'daki "büyük şahsiyetler"le bağlantıları konusunda bakınız: Sarah Hutton, 'Katherine Jones' *DNB* ; Ruth Connolly, 'A Proselytising Protestant Commonwealth:The Religious and Political Ideals of Katherine Jones, Viscountess Ranelagh (1614–1691)', *The Seventeenth Century* 23.2 (2008): s.244–64.

146 'Locke's Contribution to Boyle's Researches on the Air and on Human Blood', *Notes and Records of the Royal Society of London* 17.2 (1962): s.198–206, 198, 201.

147 'Locke's Contribution',s. 201. Ayrıca Locke'un mikroskopla kan incelemelerine bakınız: *An Essay Concerning Humane Understanding* (1690), s.140.

148 Dewhurst'un yine dikkat çektiği üzere, bu tarif Boyle'un 1660'lı yıllardan bu yana elinde bulunan el yazmalarına dayanıyordu ve bunların büyük bir kısmı aslında kayboldu ('Locke's Contribution', s.201, 203). *Memoirs*, s.255–6; 40, 53–4, 57. Ayrıca kıyaslayınız: *Certain Physiological Essays* (1669), s.240.

149 *Memoirs*, s.328. Kıyaslayınız: *Memoirs*, s.248–249.

150 *Some Considerations*, s.327; *Memoirs*, s.208–209.

151 Bunlarla belirlediği değer konusunda kıyaslayınız: *Memoirs*, A3v.

152 *Some Considerations*, s.326, 388.

153 *Some Considerations*, s.329.

154 Michael Hunter, 'Robert Boyle', *DNB* . Peter Elmer, French konusunda "Anthony Wood'a göre French 1657 yılı Ekim veya Kasım ayında Fransa'da Boulogne yakınlarında öldü" (DNB). Hem yılın geç bir zamanında olması hem de mesafe dikkate alındığında, onun ölüm haberlerinin Boyle' a ulaşmasının zaman almış olması olağandır.

155 Boyle'un ayrıca kan kimyasını Avrupa'daki doğa felsefecileri ile tartıştığı bilinmektedir. Örneğin bakınız: *Electronic Enlightenment*, Robert Boyle için İsrael Conradt tarafından Latince'den İngilizceye çevrilmiştir, Lahey, 8 Mayıs 1672.

156 Boyle bu formülü "yıllar önce" bir arkadaşına (belki Locke'a) gönderdiği "bazı sayfalara" atfetmektedir. Eğer bu kitap da 1657 yılında yazılmışsa, o zaman Boyle'un formülü en az 1650 yılı veya daha öncesine aittir (*Some Considerations*, s.326–327).

157 *Some Considerations*, s.333-334..

158 *Some Considerations*, s.276.

159 *Memoirs*, s.210–212. Eğer bu olay *Some Considerations*'ta söz edilen olayla aynıysa, muhtemelen 1650'li yılların öncesindedir ve genel olarak Boyle'un anlatımı "hatırladığım kadarıyla" şeklinde başlattığı *Memoirs*'teki mesafe koyan anlatım tarzına uymaktadır.

160 *Memoirs*, s.334.

161 *Some Considerations*, s.332.

162 *Memoirs*, s.212–214.

163 Joseph Agassi, 'Robert Boyle's Anonymous Writings', *Isis* 68 (1977): s.284–287, 284.

164 Kafatası yosunu ve kan konusunda bakınız: *Family Magazine* [1747], s.85, 151.

165 Nisan 1666 yılı sonrasında yazıldığı belli olan mektupta, *Works*, vol. 1 [1772], lxxxii'ta yer alan olay anlatılmaktadır. Ayrıca kıyaslayınız: *Works* (1725), vol. 1, s.92, 445, vol. S.3, 574; *Works* (1772), vol. 5, s.106.

166 *The European Magazine* (1789), XV, s.272–273.

167 Bunun tek istisnası, 175 yılı öncesi bir tarihte hicivli bir cenaze töreni konuşmasında "Goddards'ın damlası"ndan söz eden Jonathan Swift idi. (*Works* (1765), XVI, s.392).

168 Nakledildiği yer: *Women's Worlds in Seventeenth-Century*, İngiltere, ed. Patricia Crawford ve Laura Gowing (Londra: Routledge, 2000), s.37–38.

169 *The Diary of William Cartwright*, ed. Joseph Hunter (BiblioBazaar, 2009), s.26.

170 Michael Hewetson, *A Letter out of Ireland* (1689), s.2. Hewetson sıvıdan 'Goddard'ın Damlası' olarak söz etmektedir.

171 George Willis, *Willis's Current Notes* (Londra, 1853), s.25.

172 İlginç olan husus bu savunmaların aslında bir yanlış anlamaya dayanmasıdır. Lister kendisi damlaların ana katkı maddesinin insan kafatası değil, ham ipek olduğunu düşünüyordu ve muhtemelen kafatası tozunun İngiltere ve Fransa'daki bir çok "sahte fizik kavramı"ndan birisi olduğu görüşündeydi (Martin Lister, *A Journey to Paris in the Year 1698* (1699),s.241–243).

173 Chiffinch konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Ewan Fernie, *DNB*.

174 *Notes of Me*, ed. Peter Millard (Toronto: University of Toronto Press, 2000), s.224–225.

175 Nakleden: David Allen, 'The Political Function of Charles II's Chiffinch', *Huntington Library Quarterly* 39.3 (1976): s.277–290, 277.

176 *The Court at Windsor: A Domestic History* (London: Longmans, 1964), s.69 .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1 Berengario da Carpi'nin 1518 yılından önce Venedik'te "neredeyse hiç bozulmamış" Mısır mumyaları gördüğünü biliyoruz (Bakınız: Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, İngilizceye çeviren. David Gentilcore (Cambridge:Polity Press, 1996), s.47).

2 Rüşvet konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Philip Schwyzer, 'Mummy Is Become Merchandise: Literature and the Anglo-Egyptian Mummy Trade in the Seventeenth Century', *Re-orienting the Renaissance*, ed. Gerald Maclean (Londra: Palgrave, 2005), s.66–87, 74.

3 Yeniden canlandırmanın ayrıntıları şu eserlerden alınmıştır: John Ray, *A Collection of Curious Travels and Voyages* (1693), s.139–47; John Greaves, *Pyramidographia* (1646), s.85–6; Richard Hakluyt, *Principal Navigations* (1599), s.200. Sör Thomas Browne (ölümü 1673) Greaves'in "piramitlerin eğitimli bir anlatıcısı" olduğunu teyit etmektedir *Certain Miscellany Tracts* (1683), s.39).

4 Bu dönemdeki eczacılar konusundaki çeşitli ayrıntıları şu esere borçluyum: Pe-

nelope Hunting, *A History of the Society of Apothecaries* (London: Society of Apothecaries, 1998).

5 "Ejderha kanı" aslında yalnızca ağaç reçinesi idi. Yüzyıllar boyu Limni adasından kızıl toprak alındı. Çünkü bu toprağın zehirlere karşı panzehir olduğu düşünülüyordu.

6 Usser konusunda Alan Ford'a bakınız, DNB'de yer alıyor.

7 En erken olanı modern tahminlere göre M.Ö. 3200 civarındaydı. Erken dönem modern tahminler için bakınız: George Abbot (d.1633), *A Brief Description of the Whole World* (1664), s.157–158; Jean Dumont, *A NewVoyage to the Levant* (1696),s. 214–215. Abbot'ın atfı ilk kez 1605 askısında yer aldı.

8 Gerçekten de bazı Hıristiyanlık öncesi hesaplamalara göre piramitler yeryüzünden daha eskiydi (örneğin bakınız: Greaves, *Pyramidographia*, s.16–17).

9 Greaves, *Pyramidographia*, s.70.

10 *A New Voyage to the Levant* (1696), s.211.

11 Yerli bataklık mumyalarının (hayvan ve insan) değerlendirmesi için bakınız: Charles Leigh, *The Natural History of Lancashire, Cheshire, and the Peak in Derbyshire* (1700), s.58–65.

12 İtalyan aziz mumyaları konusunda bakınız: Piero Camporesi, *The Incorruptible Flesh: Bodily Mutation and Mortification in Religion and Folklore*, İngilizceye çeviren: Tania Croft-Murray (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s.7.

13 *Diary*, VII, s.367–8, 12 Kasım 1666.

14 Anonim, *A Full and True Account of... an unknown person that was found within the top of a chimney...* (1701), Kapak Sayfası; *Morning Chronicle and London Advertiser*, 29 Nisan 1774.

15 Modern patologların şimdi bildiği gibi, bazı cesetler doğal olarak adiposir adı verilen ve çürümelerini yavaşlatan veya önleyen bir durum geliştirebilmekteydi.

16 Johann Michael Vansleb, naklede: Ray, *Collection*, s.147.

17 Pomet (ölümü1699) *A Complete History of Drugs*, 3. baskı (1737), s.230.

18 Bacon, *Sylva Sylvarum* (1627), s.200.

19 Ray, *Collection*, s.142.

20 Ray, *Collection*, s.139-147.

21 Ray, *Collection*, s.146.

22 Örneğin bakınız: Johann Schroeder, *Zoologia* (1659), s.58; John Keogh, *Zoologia Medicinalis Hibernica* (Dublin, 1739), s.103.

23 Karl H. Dannenfeldt, 'Egyptian Mumia: The Sixteenth Century Experience and Debate', *Sixteenth Century Journal* 16.2 (1985), s.174.

24 Nakledildiği yer: *Bread of Dreams*, s.47.

25 Schwyzer, 'Mummy Is Become Merchandise', s.75.

26 *Arcana Microcosmi* (1652),s. 263.

27 *New Voyage* (1696), s.214–15. 1675 yılında Mısır mumyalarının nadir bulunması konusunda ayrıca bakınız: George Thomson, *Ortho-methodoz itro-chymike* (1675), s.123.

28 *The Bridle of Pegasus: Studies in Magic, Mythology and Folklore* (Londra:Methuen, 1930), s.171. Guançe (ya da Guanço) İspanyollar tarafından yerlerinden edilene kadar Kanarya Adaları'nın yerli halklarından birisiydi.

29 *A True Historical Discourse of Muley Hamet's Rising...* (1609), K3r–v. Kum

mumyalarına yapılan onaltıncı yüzyılın başları atıfları konusunda bakınız: Dannenfeldt, 'Egyptian Mumia', s.167–168.

30 *The Life of our Blessed Lord and Saviour* (1693), s.109.

31 Ray, *Collection*, s.147.

32 Ray, *Collection*, s.147.

33 *Arcana Microcosmi*, s.263.

34 *A Most Excellent and Learned Work of Chirurgery*, İngilizceye çeviren John Hall (1565), s.73.

35 Nakleden: Thomas Blundeville, *M. Blundeville his Exercises* (1594), s.260.

36 *The World Surveyed*, İngilizceye çeviren F.B. (1660), s.169. Kuşkuculuk konusunda daha fazla bilgi için anonim bir editörün şu eserdeki bölümüne bakınız: Robert Boyle, *General Heads for the Natural History of a Country* (1692), s.58, 61. Polonya ve Peru'daki "doğal mumyalar" hakkında dönemsel bilgi için bakınız: Patrick Gordon, *Geography Anatomized* (1699), 128–9; Garcilaso de la Vega, *The Royal Commentaries of Peru*, İngilizceye çeviren Paul Rycaut (1688), s.262.

37 Ross, *Arcana Microcosmi*, s.96. kıyaslamak için:Bacon, *Sylva Sylvarum*, s.191–2.

38 Pomet, *Complete History*, s.228.

39 Dannenfeldt, 'Egyptian Mumia', s.168.

40 Bakınız: Schwyzer, 'Mummy Is Become Merchandise', s.73–5. Dannenfeldt, 'Egyptian Mumia', s.174, 169.

41 *Du Bartas his Divine Weeks* İngilizceye çeviren Joshua Sylvester (1611), s.353. Bu satırlar 1584 tarihli yarım kalmış *Seconde Sepmaine*'dendir.

42 *Complete Works of Ben Jonson*, IV, 2.1, s.56–9, 68–9. Ian Donaldson, *DNB*'de Poetaster'ın "muhtemelen 1601 yılı ilk baharında Kraliyet Şapeli Çocukları tarafından Blackfriars'ta oynandığını belirtmektedir.

43 *A Brief Description of the Whole World* (1605), K3r.

44 *Brief Description*, K3r. Ayrıca "eti kemiğine yapışmıştı" ifadesinden gördüğünün kum mumyası olması büyük ihtimaldir.

45 Bunu o yılın mart ayında iddia eden oyunda, böyle bir görevin İç savaş öncesinde var olduğu belirtilmektedir. Buna göre mumyanın yüzyılın başlarında ithal mal olarak vergilendirilmiş olması büyük ihtimaldir (*An Act for the Redemption of Captives* (1650), s.1, 32, 6). On duties, cf. also Schwyzer, 'Mummy Is Become Merchandise', s.75.

46 Bakınız: Lucinda McCray Beier, *Sufferers and Healers: the Experience of Illness in Seventeenth-century England* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1987), s.161.

47 *Three Reports of the Select Committee... on... the East Indies, China,Japan and Persia* (1793), s.111. Diğerleri arasında kaplumbağa kabuğu, şayak, çuha, civa ve safran bulunuyordu.

48 Philipp Andreas Nemnich, *An Universal European Dictionary of Merchandise* (1799).

49 Pomet, *Complete History*, s.228.

50 *The Works of Beaumont and Fletcher*, 2 cilt (Londra: Routledge, 1866), II, 5.s.3, 332.

51 *Speculum Mundi* (1635), s.302–303.

52 'Anthropophagy in Post-Renaissance Europe: the Tradition of Medicinal Cannibalism', *American Anthropologist* 90.2 (1988): s.405–409, 407.

53 Pomet, *Complete History*, s.228–229.

54 Bakınız: Mary Roach, *Stiff : The Curious Lives of Human Cadavers* (Londra: Penguin,2003), s.49–50.

55 *A Brief Account of Some Travels in Divers Parts of Europe* (1685), s.155.

56 Hastanın kanı içmesi, koşması ve ayrıca kırbaçlanmasının başlangıcını Ortaçağa kadar götüren Leo Kanner ile kıyaslayınız (('The Folklore and Cultural History of Epilepsy', *Medical Life* 37.4 (1930): s.199).

57 Kanner, 'Folklore of Epilepsy', s.199.

58 Richard J. Evans, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany,1600–1987* (Oxford: Oxford University Press, 1996), s.90–91.

59 Schroeder, *Zoologia*, s.48; Keogh, *Zoologia* ,s. 101.

60 Browne konusundaki bu ve diğer ayrıntılar için bakınız: Kees Van Strien, *DNB* .

61 Bilim öncesi dünyada epilepsinin durumu konusunda bakınız: *Rituals*, s.95-96.

62 Kathy Stuart, *Defiled Trades: Honour and Ritual Pollution in Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s.158–159. Diğer muhtemel onaltıncı yüzyıl olayları için bakınız: *A Hangman's Diary: Being the Journal of Master Franz Schmidt, Public Executioner of Nuremberg, 1573–1617*, ed. A. Keller, İngilizceye çeviren C. Calvert ve A.W. Gruner (Londra: Philip Allan, 1928), s.63.

63 *Rituals*, s.90.

64 *Rituals*, s.92-93..

65 Kanner, 'Folklore of Epilepsy', s.199.

66 Mabel Peacock ayrıca 1860'lı yıllarda "insan kanının hâlâ İsviçre'de epilepsi için iyi bilinen bir ilaç olduğuna dikkat çekmektedir. ('Executed Criminals and Folk Medicine', *Folklore* 7 (1896):s. 268–83, 270–1).

67 Nakleden: erdinand P. Moog and Axel Karenburg, 'Between Horror and Hope: Gladiator's Blood as a Cure for Epileptics in Ancient Medicine', *Journal of the History of the Neurosciences* 12.2 (2003), s.142.

68 *Daily News*, 28 Ağustos 1856.

69 Bakınız: Ruth Richardson, *Death, Dissection and the Destitute* (Londra: Phoenix, 2001), s.52.

70 Her ne kadar Ystad II. Dünya Savaşı sonrası çok meşgul bir limana dönüşmüşse de, 1866 yılına kadar bir demiryolu bağlantısı bile yoktu.

71 *Morning Post*, 12 Şubat 1851.

72 *The Blackburn Standard*, 11 Temmuz1866.

73 www.theguardian.com/world/2014/jul/23/arizona-killer-still-alive-an-hour-after-execution-begins

74 *Itinerary* (1617), s.205.

75 Ayrıca celladın sarhoş olması da mümkündür (Bir içki yarışında bir başka cellat tarafından öldürülme konusunda Moryson, *Itinerary*, s. 205.

76 Delaware ve Missouri'de "ölüm enjeksiyonu makinası" iki kişi tarafından işletiliyor ve ölümcül zehiri kimin verdiğini gizlemeyi amaçlıyordu. Bir Missouri Hapishanesi yetkilisi şimdi idamların ameliyat öncesi verilen anestezi ile "yaklaşık

aynı miktarda drama" içerdiğine dikkat çekiyordu (bakınız: Brian K. Smith, 'Capital Punishment and Human Sacrifice', *Journal of the American Academy of Religion* 68.1 (2000): s.3–25, 9–11).

77 *Philosophical Letters* (1664), s.228.

78 *Curiosities in Chymistry* (1691) s.86. Ayrıca kıyaslayınız: Daniel Sennert, *The Sixth Book of Practical Physic*, İngilizceye çeviren:. Nicholas Culpeper ve Abdiah Cole (1662), s.81; Andreas Tentzel, *Medicina Diastatica*, İngilizceye çeviren Ferdinando Parkhurst (1653), s.76.

79 Epilepsi ve şok konusunda bakınız: Kanner, 'Folklore of Epilepsy', s.173.

80 Örneğin bakınız: Edward Topsell, *The History of Four-footed Beasts* (1607), s.686–687.

81 *Rituals*, s.92.

82 *Three Books of Occult Philosophy*, İngilizceye çeviren: J.F. (1651), s.85.

83 *Rituals*, s.91–93.

84 Peacock, 'Executed Criminals',s. 271 (alıntı yaptığı eser: Nicholas Dennys, *Folklore of China* (1876)).

85 *Defiled Trades*, s.149–185, 157.

86 *Defiled Trades*, s.163–164. Ayrıca açık yaraları tedavi etmede cellada bir göndermeye (a.g.e., s.173) bakınız. Bu tedavi neredeyse kesin olarak insan yağı kullanımını içeriyordu.

87 *Boswell on the Grand Tour: Italy, Corsica, and France, 1765–1766*, ed. F. Brady ve F.A. Pottle (Londra: Heinemann, 1955), s.194.

88 *Itinerary*, s.205. Moryson'ın Germenlerin kötü şöhretine duyduğu ilgi bu fenomenin o ülkelerde İngiltere'dekilerden daha belirgin olduğunu göstermektedir.

89 *Rituals*, s.56–58.

90 *Rituals*, s.62.

91 *Defiled Trades*, 149–85. Pieter Spierenburg, *The Spectacle of Suffering: Executions and the Evolution of Repression: from a Preindustrial Metropolis to the European Experience* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), s.32.

92 Peacock, 'Executed Criminals', s.270.

93 Bu görünüşte paradoksla ilgili daha ayrıntılı bir tartışma için bakınız: Stuart, *Defiled Trades*, s.149–150.

94 *Rituals*, s.93–94, 377.

95 Pomet, *Complete History*, s.229.

96 A.g.e., s.229-230.

97 Giovanni Ferrari, 'Public Anatomy Lessons and the Carnival: The Anatomy Theatre of Bologna', *Past and Present* 117 (1987): s.50–106, 100–1.

98 *Rituals*, s.89.

99 Moryson, *Itinerary*, s.143.

100 *London: the Executioner's City* (Stroud: History Press, 2008), s.11.

101 Anonim, *A Short Account of a Late Journey to Tuscany, Rome, and other parts of Italy* [1741], s.65–6.

102 *Rituals*, s.98.

103 Patricia Fumerton tarafından verilen çok canlı bir idam anlatımı için bakınız:

Cultural Aesthetics: Renaissance Literature and the Practice of Social Ornament (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s.3–10.

104 I. Charles, William Fulman, Richard Perrinchief ve John Gauden, *Basiliká: the Works of King Charles the Martyr* (1687), s.58.

105 Charles'ın kanı ve bazen de Parlamento yanlılarının kanı kullanılarak yapılan ilaçlar konusunda bakınız: Richard Sugg, *The Secret History of the Soul: Physiology, Magic and Spirit Forces from Homer to St Paul* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2013), s.154–167.

106 Bakınız: Richard Sugg, *The Secret History of the Soul: Physiology, Magic and Spirit Forces from Homer to St Paul* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2013), s.154–67.

107 Howard Wilcox Haggard, *Devils, Drugs, and Doctors: the Story of the Science of Healing from Medicine-man to Doctor* (Wakefield: EP Publishing, 1975), s.328.

108 *Rituals*, s.194, 91–2.

109 Ayrıca bakınız: Ferrari, 'Public Anatomy Lessons', s.100–101.

110 Andrew Hadfield (Arthur Marotti'den naklen), 'A Handkerchief Dipped in Blood in *The Spanish Tragedy* : An Anti-Catholic Reference?', *Notes and Queries* 46.2 (1999): s.197.

111 Willy Maley'in Rich konusundaki DNB makalesi, Rich'in 1611 yılında İngiltere'de bulunduğuna dair bilgi olmadığını göstermekteyse de, idamda hazır bulunduğunu kesin olarak söyleyemeyiz.

112 Barnabe Rich, *A Catholic Conference...* (1612), 5v–6r; nakledildiği yer: Patricia Palmer, '"A headlesse Ladie" and "a horses loade of heades": Writing the Beheading', *Renaissance Quarterly* 60.1 (2007), s.25–57, 42–4.

113 *The Hull Packet and East Riding Times*, 12 Eylül 1856.

114 Bütün referans ve alıntılar şu eserdendir: Henry Goodcole, *Heaven's Speedy Hue and Cry Sent After Lust and Murder* (1635y, yeniden baskı, STC 12010.5, C4r–v.

115 *The Works of Benjamin Jonson* (1616), s.951.

116 İsimsiz, *The Manner of the Death and Execution of Arnold Cosby* (1591), A2v.

117 *An Account of the Life and Dying Confession of William Anderson Horner* [Edinburgh, 1708].

118 Bakınız: Tim Marshall, *Murdering to Dissect: Grave-robbing, Frankenstein, and the Anatomy Literature* (Manchester: Manchester University Press, 1995),s. 93. Darağacı yerlerinin (genellikle kasabanın dışındaydı) taktik ekonomisi konusunda bakınız: Spierenburg, *Spectacle*, s.57–8.

119 *Rituals*, s.87–88.

120 Bakınız: *Itinerary*, s.207, 210. Evans Kutsal Roma İmparatoru V. Charles'ın 1532 yılında yayınlanan ceza yasasının "ihanet, dinden çıkma, hokkabazlık, cadılık, tecavüz, kürtaj, olağandışı seks, sahtecilik, yol keserek soygun, şiddete başvurarak (fiilen veya tehditle) soygun ve hırsızlıktan üçüncü mahkumiyette" ölüm cezası öngörüyordu" (*Rituals*, 29).

121 *Itinerary*, s.207.

122 *Rituals*, s.93–94.

123 *Rituals*, s.27–28.

124 Bakınız: S.J. Connolly, *Religion, Law, and Power: The Making of Protestant Ireland 1660–1760* (Oxford: Clarendon Press, 2002), s.224.

125 C.D. O'Malley, *Andreas Vesalius of Brussels: 1514–1564* (Berkeley: University of California Press, 1964), s.64.

126 Bakınız: William Harvey, *Lectures on the Whole of Anatomy*, İngilizceye çeviren C.D. O'Malley, F.N.L. Poynter ve K.F. Russell (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1961), s.5.

127 1624 veya 1625 yılından itibaren hekimler de (genellikle Aralık ayında) kış kadavra dersleri yapmaya başladılar. "Goulstonian Konferansı"nın 1625 yılında başladığı (RCP, III, i, s.188) 10 Aralık 1628 tarihinde gerçekleştiği (*RCP*, III, ii, 260) ve 1629 yılında kesinlikle 11, 12 ve 14 Aralıkta gerçekleştiği (*RCP*, III, ii, 269) anlaşılmaktadır.

128 *The Annals of the Barber-Surgeons of London*, ed. Sidney Young, 2 cilt (Londra: Blades, East and Blades, 1890), II, s.320.

129 *Defiled Trades*, s.158, 173.

130 Bakınız: Helen Dingwall, *A Famous and Flourishing Society: The History of the Royal College of Surgeons of Edinburgh, 1505–2005* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005), s.101.

131 2.2, s.153–54.

132 Özel anatomi konusunda bakınız: *Mosaical Philosophy* (1659), s.250. Fludd kamuoyuna açık derslerde kadavra çalışmasına 1624 yılında veya daha sonra başlamıştı (bakınız *RCP*, III, i, 188, 30 Ekim 1624). Ian Maclean'n Fludd hakkındaki *DNB* makalesinde 27 Haziran 1620 yılında ders verdiği yer almaktadır.

133 *Mosaical Philosophy*, s.250.

134 Bakınız: *Defiled Trades*, s.163.

135 İsimsiz, *The Strange and Wonderful Discovery...* (1684), 1–2.

136 Londra'da 1740 yılında bir kadavranın daha gelişmiş bir parçalama biçimi için bakınız: *Daily Post*, 9 Haziran 1740.

137 Stuart Piggott, 'The Excavation of the West Kennet Long Barrow 1955–6', *Antiquity* 32 (1958): s.236–237.

138 Mektuptan alıntı yapılan yer: *Wiltshire Archaeological and Natural History Magazine* www.archive.org/stream/wiltshirearchaeo04wilt/wiltshirearchaeo04wilt_djvu.txt). Trigg beni (Toope'un bu mektubu yazdığı) Bristol'ın yanısıra, Toope'un "çeşitli muhtemel ikamet yerleri arasında Bath, Marlborough ve Oxford'un da yer aldığını" bildirdi (kişisel yazışma, 20 Haziran 2010). Bu yüzden Toope'un kendi başına kazı yapmış olması muhtemeldir ("ertesi gün geldim ve kazdım" diye yazmaktadır). Ancak bu dönemde yardım almaksızın bilek gücüne dayalı işlem yapmak beyefendiler için olağandışı idi.

139 Bakınız: Stuart Piggott, *The West Kennet Long Barrow Excavations 1955–1956* (Londra: HMSO, 1962), s.4.

140 Pomet, *Complete History*, s.229. Muhtemelen buradaki "başlar", "kafatasları" anlamında kullanılıyordu.

Mouse Charas (1618-1698) Hıristiyanlığı seçmiş çok saygın bir Yahudi hekimdi. *Royal Pharmacopeia* adlı eserini 1676 yılında Paris'te yayınlamıştı. Charas ayrıca "şiddet içeren bir ölümle ölen kişinin kafatasının kazıntılarını" içeren bir tozun yüksek ateş ve zehirlenmeye karşı kullanılmasını önermiş, bu ilacın

"çiçek hastalığına karşı da harika etki yaptığını" eklemişti (*The Royal Pharmacopeia* (1676), s.122).

141 *The Family Physician* (1678), s.127. Buna karşın mumyanın yarım kilosu 5 sent 4 pens idi.

142 Camporesi, *Bread of Dreams*, s.45–6, Cammilo Brunori'den naklen.

143 Mezardan (mücevher gibi) bir malı almanın suç olmasına karşın, cesedin kendisini almanın suç olmadığını da unutmamalıyız.

144 Ancak ondokuzuncu yüzyılın başlarındaki daha amatörce ve parçalı mezar soyuculuğu konusunda Rihardson ile kıyaslayınız (*Death, Dissection and the Destitute*, s.54. genel fenomen konusunda bakınız: a.g.e. s.52–72). Daha yakın tarihli bir İtalya örneği için bakınız: Tom Kington, *Guardian*, Pazar 20 Haziran 2010.

145 *Bell's Weekly Messenger* [?1798–?9], s.80.

146 Kurgusal ama akla yatkın bir öykü için bakınız: Samuel Jackson Pratt, *Liberal Opinions, upon Animals, Man, and Providence* (1775–7), VI, s.129–30.

147 'The Progress of a Divine: A Satire', *Works* (1777), s.119.

148 *Times*, 7 Ağustos 1798. Bu olayın en kötüsü olmadığı açıktır. Ruth Richardson, Sör Astley Cooper'ın ölümünden sonra ölümünden sonra işlemden geçmesine karşın "lahit taşının boyutundan kişisel olarak parçalanmayacağını garantiye almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. (*Death,Dissection and the Destitute*, s.117).

149 *The Bury and Norwich Post*, 22 Ekim 1817.

150 'Cultures of Death and Politics of Corpse Supply: Anatomy in Vienna, 1848–1914', *Bulletin of the History of Medicine* 82.3 (2008): s.570–607, 580.

151 Bakınız: Colin Dickey, *Cranioklepty: Grave Robbing and the Search for Genius* (Columbia: Unbridled Books, 2009).

152 Browne, *Works* (1835), III, s.478 .

153 'Cultures of Death', s.580.

154 Bakınız: Elizabeth T. Hurren, 'Whose Body Is It Anyway? Trading the Dead Poor, Coroner's Disputes, and the Business of Anatomy at Oxford University,1885–1929', *Bulletin of the History of Medicine* 82.4 (2008): s.775–819, 811–12.

155 Nakledildiği yer: Tentzel, *Medicina Diastatica*, s.8.

156 *Daily Gazetteer*, 4 Ekim 1736.

157 Peter Elmer French hakkındaki DNB makalesinde, Savoy'da birinci iç savaşın sonunda (1646'da) çalışmaya başladığını belirtmektedir.

158 *Miscellaneous Remarks... in a Late Seven Years Tour through France, Italy,-Germany and Holland* [?1758], s.56–57.

159 Roach, *Stiff*, s.42.

160 *Poems*, s.75.

161 Özellikle onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda ölüm oranları doğum oranlarından epeyce fazlaydı (bakınız: E.A. Wrigley and R.S. Schofield, with R. Lee and J. Oeppen, *The Population History of England: 1541–1871: A Reconstruction* (Londra: Edward Arnold, 1981), s.161–2, 164, 167 ve Pullout 1).

162 Vanessa Harding, *The Dead and the Living in Paris and London, 1500–1670* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s.64, 65.

163 Harding, *Dead and Living*, s.112.

164 John Gerard (d.1612), *The Herbal or General History of Plants*, ed. Thomas Johnson (1633), s.1563.

165 *The Hour of Our Death*, İngilizceye çeviren Helen Weaver (Londra: Penguin, 1987), s.59, 60.

166 Bakınız: Brandon ve Brooke, *London: City of the Dead*, s.86. St Bride konusunda ayrıca bakınız: Harding, *Dead and Living*, s.65.

167 Christian Uvedale [yani John Hill], *The Construction of the Nerves* [1758], s.51. Her ne kadar Hill bu ve diğer cesetten yapılma ilaçların başlangıcını daha önceye götürmeye çalışsa da ("kafatası yosununun değeri o zamandan bu yana bilinmektedir"), eğer 1758 yılında bu gibi maddeler için genel bir düşmanlık varsa, kafatası parçalarının bahçede kalması tuhaf görünmektedir.

168 *Aurora Chymica* (1672), s.11.

169 'Contesting Sacred Space: Burial Disputes in Sixteenth-Century France', *The Place of the Dead: Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*, ed. Bruce Gordon ve Peter Marshall (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s.131–48, 131–2.

170 Bu katliamın özet bir bilimsel anlatımı için bakınız: Barbara B. Diefendorf, *Beneath the Cross: Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris* (New York: Oxford University Press, 1991),s. 93–106 ve değişik yerlerde geçmektedir.

171 *A True History of the Memorable Siege of Ostend*, *İngilizceye çeviren*:. Edward Grimeston (1604), s.54–55.

172 Yağ ve yaralar konusunda bakınız: *Dr Fludd's Answer unto M. Foster* (1631), s.13.

173 *The Spoil of Antwerp* (1576), B7v–C1r. Ayrıca 1579 yılı Haziran ayında Maastricht'in İspanyollar tarafından kuşatılmasının sona ermesiyle karşılaştırınız.

174 Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War* (Londra: Routledge, 1984),s. 215.

175 Ronald G. Asch, *The Thirty Years' War : the Holy Roman Empire and Europe, 1618–* 1648 (Basingstoke: Macmillan, 1997), s.185.

176 Samuel Gardiner, *The Thirty Years' War, 1618–1648* (New York: Greenwood, 1969), s.213–14.

177 Philip Vincent, *The Lamentations of Germany* (1638), s.62.

178 *A True Relation of... the Travels of... Thomas Lord Howard* (1637), s.10–11.

179 Kadavra çalışması konusunda yine bakınız: *Basiliká* (1687), s.58.

180 *Richard Baxter's Penitent Confession* (1691), s.42.

181 James Heath, *A Chronicle of the Late Intestine War* (1676),s. 61. Çok ilginçtir ki, bu bölgeye ilişkin modern haritalarda York şehrinin birkaç mil yakınında Kendal isimli bir yerleşim yerinin izi bile yoktur. Kendal'a biraz benzeyen tek yakın yerleşim yeri savaş alanının birkaç mil uzaklığındaki antik Cattal köyüdür.

182 Bakınız: Markku Peltonen, 'Francis Bacon', *DNB*.Peltonen "İrlanda'da Tarıma Dair Bazı Değerlendirmeler" adlı risalenin hiç basılmadığını, I. James'a yeni yıl armağanı olarak verildiğini belirtmektedir.

183 Nakledildiği yer: Nicholas P. Canny, *The Elizabethan Conquest of Ireland: A Pattern Established, 1565–1576* (Sussex: Harvester, 1976), s.119.

184 Patricia Palmer, *Language and Conquest in Early-Modern Ireland: English*

Renaissance Literature and Elizabethan Imperial Experience (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), s.75. Ayrıca İngilizlerin bu dönemde İskoçyalılara bakışı konusunda sayfa 40-73'e bakınız.

185 *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800* (Londra: Allen Lane, 1983), s.42–43.

186 Nakledildiği yer: Andrew Murphy, *But the Irish Sea Betwixt Us: Ireland, Colonialism, and Renaissance Literature* (Lexington: University Press of Kentucky, 1999), 11–12.

187 Raymond Gillespie, 'Temple's Fate: Reading *The Irish Rebellion* in Late-Seventeenth-Century England', *British Interventions in Early-Modern Ireland*, ed. Ciaran Brady ve Jane Ohlmeyer (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), s.315–33, 316.

188 Örneğin; Elaine Murphy 1640'lı yıllarda parlamento ordusunun askeri yasaları İrlandalı savaş esirlerine uygulamayı sıklıkla reddettiğini, Kraliyet yanlılarının affedildiği suçlardan dolayı İrlandalı savaş esirlerinin kısa sürede idam edildiğini belirtmektedir (bakınız: 'Atrocities at Sea and the Treatment of Prisoners of War by the Parliamentary Navy in Ireland, 1641–1649', *The Historical Journal* 53.1 (2010): s.21–37, 30.

189 Bakınız: S.J. Connolly, *Contested Island: Ireland 1460–1630* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.4–5.

190 Sör Humphrey Gilbert hakkındaki DNB makalesi. Aksi belirtilmedikçe, Gilbert hakkındaki tüm bilgiler bu makaleden alınmıştır.

191 Connolly, *Contested Island*, s.145. Ödül ve ödülün nihai olarak William Piers tarafından kazanılması konusunda bakınız: Hiram Morgan, '"Treason against Traitors": Thomas Walker, Hugh O'Neill's would-be Assassin', *History Ireland* 18.2 (2010): s.18–21, 18.

192 "Her ne kadar Churchyard'ın kendisi Sör Humphrey Gilbert ve Sör Thomas Morganla çalıştığı tarihi 1569 olarak belirtse de, bu çalışmanın 1572 tarihli başarısız sefer esnasında, yani Tergoes kuşatması yılında olması büyük ihtimaldir" (Raphael Lyne, 'Thomas Churchward', *DNB*).

193 *A General Rehearsal of Wars* (1579), Q3v–Q4r. İngiliz yönetimi altında yargılamasız yapılan idamların çok yüksek sayısı konusunda yine bakınız: Palmer, '"A headlesse Ladie"'.

194 *General Rehearsal*, Q2r.

195 Connolly, *Contested Island*, s.146.

196 Bu dönemdeki farklı tarihleme biçimlerine bağlı olarak, savaşın tarihi bazen 3 Ocak 1602 olarak belirtilmektedir (Edmund Curtis, *A History of Ireland* (Londra: Methuen, 1961), s.217–218).

197 *The Complete Herbal of Physical Plants* (1694), s.132.

198 Pomet, *Complete History*, s.229.

199 Samuel Clarke (ölümü1682), *A New Description of the World* (1689), s.61. karşılaştırınız: *A New Description* (1657), s.148.

200 Curtis, *History*, s.244.

201 Yirmi otuz yıl önce İrlandalılar ayrıca 15 Ağustos 1598 tarihinde Yellow Ford Muharebesi'ni de kazandılar ve yaklaşık 1500 İngiliz askeri öldürüldü (Curtis, *History*, s.212–213).

202 Micheál Ó Siochrú, *Confederate Ireland, 1642–1649: a Constitutional and Political Analysis* (Dublin: Four Courts Press, 1999), s.11, 29.

203 Baxter, *A Treatise of Knowledge and Love* (1689), s.133, 332.

204 Bakınız: *An Additional Book of Rates of Goods and Merchandizes Usually Imported* (1725), b,157; *An Abridgment of the Public Statutes in Force and Use Relative to Scotland...* 2 cilt, (1755), I, Y1r; Timothy Cunningham, *The Merchant's Lawyer* (1768), s.434.

205 Jean Jacob Berlu, *Treasury of Drugs Unlocked* (1733), s.39. Kafatası yosunu konusunda bakınız: s.153.

206 *History of the Materia Medica* (1751), s.876.

207 *Irish Examiner,* 25 Mayıs 2011.

208 Andrew Canessa, 'Fear and Loathing on the Kharisiri Trail: Alterity and Identity in the Andes', *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 6.4 (2000): s.705–720, 705.

209 Anthony Oliver-Smith, 'The Pishtaco: Institutionalized Fear in Highland Peru', *The Journal of American Folklore* 82.326 (1969):s.363–8, 363–4. Ayrıca bakınız: Canessa, 'Fear and Loathing', s.706.

210 Thomas Gage, *The English-American, his Travail by Sea and Land* (1648), s.40.

211 Nakleden: Oliver-Smith, 'The Pishtaco', s.364.

212 *Beware the Cat* (1584), C5r.

213 *Dr Fludd's Answer,* s.13.

214 Ancak cesetten ilaç yapma tarihinin oldukça erken döneminden itibaren hem insan hem de hayvan yağları kimyasal işleme tabi tutuluyordu (örneğin bakınız: *A Brief Answer of Joseph Quercetanus,* İngilizceye çeviren John Hester (1591), 36v).

215 Ayrıca ayak iltihabına karşı domuz yağı konusunda kıyaslayınız: L.F. Newman, 'Some Notes on Folk Medicine in the Eastern Counties', *Folklore* 56.4 (1945): s.349–60, 358

216 Bakınız: *The Encyclopedia of Folk Medicine: Old World and New World Traditions,* ed. Gabrielle Hatfield (Oxford: ABC Clio, 2004), s.153.

217 W.J. Hoffman, 'Folk-Medicine of the Pennsylvania Germans', *Proceedings of the American Philosophical Society* 26.129 (1889): s.329–52, 335.

218 Canessa ayrıca muhtemel bir harisiri kaynağının, İspanyolların insan yağı kullanımına ilave kanıt sağladığını belirtmektedir. Andlarda çalışan Beytüllahim keşişleri "kırsal boyunca tek başına seyahat ettiler, oldukça uzak yerlerden sadaka topladılar. Bu keşişler genellikle hekimlerdi... ve hastaları tedavi etmede insan yağı kullandıkları rivayet ediliyordu". Üstelik tarikatlarının kurucusu Pedro de San Joseph de Betancur'un "tevazu göstergesi olarak yaraları ve iltihapları ağzıyla temizlediği" biliniyordu. Canessa'nın dikkat çektiği üzere, bunu işiten veya gören herhangi bir Amerikan yerlisi "kurbanlarından hayatı emerek çektiğini düşünmüş" olabilir ('Fear and Loathing', s.706).

219 Daha fazla ayrıntı için bakınız: Lewis Hanke, *Aristotle among the American Indians* (Londra: Hollis and Carter, 1959); Richard Sugg, *John Donne* (Londra: Palgrave, 2007), s.154–85 .

220 Las Casas' *Brief Relation of the Destruction of the West Indies* ilk olarak 1552 yılında Seville'de yayınlandı.

221 Canessa, 'Fear and Loathing', s.705–706.

222 Vampirler konusunda bakınız: Richard Sugg, *The Real Vampires* (baskıda). Periler konusunda bakınız: Mary Ellen Lamb, 'Taken by the Fairies: Fairy Practices and the Production of Popular Culture in *A Midsummer Night's Dream* ', *Shakespeare Quarterly* 51.3 (2000): s.277–312.

223 Harisiri'nin beyazlığı konusunda bakınız: Canessa, 'Fear and Loathing', s.706. Piştako konusunda bakınız: Oliver-Smith, 'The Pishtaco', s.363.

224 [J.P. Gilmour], 'Literary Notes' *British Medical Journal* 2.2493 (1908): s.1122.

225 *Freeman's Journal and Daily Commercial Advertiser* (Dublin), 28 Ağustos 1856.

226 *The Gentleman's Magazine*, VI (1736), Kkkkr. Haberin tarihi "7 (Ekim) Perşembe'. Ancak intihar veya satışın tarihinin de aynı olup olmadığı açık değildir.

227 *Daily Gazetteer*, 19 Ekim 1736.

228 *Treatise*, İngilizceye çeviren Henry Crantz (1775), s.107.

229 *London Daily Post and General Advertiser*, 9 Haziran 1740.

230 *Some Considerations Touching the Usefulness of Experimental Natural Philosophy* (1663), s.327; *Memoirs for the History of Humane Blood* (1683), s.208–209.

231 *Dr Fludd's Answer*, s.12–13.

232 *The Book of Life*, İngilizceye çeviren Charles Boer (Texas: University of Dallas Press, 1980), s.57.

233 *Pharmacopeia*, s.98.

234 Mortimer DNB'de "ticaret ve finans yazarı" olarak tanıtılmaktadır (Christabel Osborne, rev. Anne Pimlott Baker).

235 *The Student's Pocket Dictionary* [1777].

236 Thomas Churchyard, *Churchyard's Challenge* (1593), s.92. ayrıca iyi kanın "tatlı" olması gerektiğini belirten kraliyet cerrahı John Browne ile karşılaştırınız (*A Complete Treatise of Preternatural Tumours* (1678), s.38).Bu reklam uygulamasını Berber-Cerrahlar Şirketi'nin 1566 yılında berberlere reklamı yasaklama girişiminden dolayı biliyoruz (bakınız: Young, *Annals*, I, s.181). Bu girişiminde başarılı olmuş da olmamış da olabilir.

237 Schroeder, *Zoologia*, s.49, 50.

238 *Polypharmakos kai Chymistes, or, The English Unparalell'd Physician and Chyrurgian* (1651), s.33.

239 *Memoirs*, s.333–334.

240 *Memoirs*, s.27, 29, 35.

241 Kenneth Dewhurst, 'Locke's Contribution to Boyle's Researches on the Air and on Human Blood', *Notes and Records of the Royal Society of London* 17.2 (1962), s,201.

242 Bakınız: Anita Guerrini, 'The Ethics of Animal Experimentation in Seventeenth-Century England', *Journal of the History of Ideas* 50.3 (1989): s.391–407, 403–404.

243 *The Art of Curing Sympathetically* (1700), s.72.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1 http://newobserveronline.com/cannibalism-still-stalks-african-conflicts.

2 Bakınız: William Arens, *The Man-eating Myth: Anthropology and Anthropophagy* (New York: OUP, 1979); Frank Lestringant, *Cannibals: The Discovery and Representation of the Cannibal from Columbus to Jules Verne*, İngilizceye çeviren: Rosemary Morris (Cambridge: Polity, 1997),s. 6–7.

3 Özellikle bakınız: Beth A. Conklin, *Consuming Grief: Compassionate Cannibalism in an Amazonian Society* (Austin: University of Texas Press, 2001), s.65–86.

4 Pop ve Rock'ın tarihi konusunda bu ve diğer bir çok ilginç ayrıntılar için bakınız: Simon Napier-Bell, *Black Vinyl, White Powder* (Londra: Ebury Press, 2001).

5 Conklin'in açıkladığı üzere "Wari" "Wah-REE' " şeklinde telaffuz edilmekte olup apostrof genizden çıkarılacağını ifade etmektedir (*Consuming Grief*, s.252).

6 *Consuming Grief*, s.76–84.

7 *Consuming Grief*, s.xv–xvii.

8 *Newcastle Weekly Courant*, 16 Mayıs 1891.

9 Bakınız: Roger Boyes, *The Times* (İngiltere), 13 Aralık 2002. www.spiegel.de/international/retrial-delivers-tougher-sentence-german-cannibal-gets-life-foreating-willing-victim-a-415313.html.

Alıntı: www.theguardian.com/world/2003/dec/04/germany.lukeharding.

10 *Consuming Grief*, s.xxii.

11 Bakınız: Hermann Helmuth, 'Cannibalism in Paleoanthropology and Ethnology', *Man and Aggression*, ed. Ashley Montagu, (New York: OUP, 1973), s.229–254,235; *Consuming Grief*, s.xv.

12 Daniel Korn, Mark Radice and Charlie Hawes, *Cannibal: The History of the People Eaters* (Londra: Channel 4, 2001), s.14 (Timothy Taylor'dan naklen), s.15.

13 *Cannibal*, s.92.

14 Bu olayda "bağışçı" daha sonra akıl hastalığı bulunduğu anlaşılan genç bir Tayvanlı kadındı (*Cannibal*, s.90).

15 *Cannibal*, s.91. Yazarlar ayrıca böyle bir işlem sonucunda muhtemelen çok az sayıda kişinin hayatta kalmasına rağmen, karaciğerin etkileyici bir kendini yenileme gücü olduğunu belirten bir patologdan alıntı yapmaktadırlar. Örneğin; sıçanlarda, karaciğer yüzde 70'i alındıktan sonra yeniden büyümüştür.

16 Herodot, IV, s.26, nakleden: R.S. Charnock, 'Cannibalism in Europe', *Journal of the Anthropological Society* 4 (1866): s.xxii–xxxi.

17 Charnock, 'Cannibalism', s.xxv.

18 *Ductor Dubitantium, or, the Rule of Conscience* (1660), s.227.

19 *Consuming Grief*, s.xviii.

20 *Another Collection of Philosophical Conferences* (1665), s.493.

21 *Varieties* (1635), s.163.

22 *Cannibals*, s.66.

23 Örneğin bakınız: *The New Found World* (1568).

24 *Discovery of... Guiana* (1596), s.43.

25 "Londra'ya Mektup", 10 Kasım 1675 olarak söz edildiği yer: Thomas Hutchinson, *A History of the Massachusetts Bay Colony*, 2 cilt (1764), I,s. 296.

26 Nakleden: Robert Viking O'Brien, 'Cannibalism in Edmund Spenser's *Faerie Queene*, Ireland, and the Americas', *Eating Their Words: Cannibalism and the Boundaries of Cultural Identity*, ed. Kristen Guest (New York: State University of New York Press, 2001), s.35–57, 37.

27 *Cannibals*, s.60–64.

28 *Cannibals*, s.60–64.

29 *Cannibals*, s.65.

30 *Hans Staden's True History: an Account of Cannibal Captivity in Brazil*, ed. Neil L. Whitehead, İngilizceye çeviren Michael Harbsmeier (Durham, N.C.: Duke University Press, 2008), s.54, illustration s.51.Zafer ve intikamın sözlü saldırılarıyla da kıyaslayınız.

31 *Hans Staden's True History* s.129–137.

32 *Divine Hunger: Cannibalism as a Cultural System* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), s.125.

33 *Divine Hunger*, s.141.

34 *Cannibal*, s.67.

35 *Divine Hunger*, s.6.

36 Nicolas Sanson (d.1667), *Cosmography and Geography* (1682), s.477. Ölümlerin bir başka versiyonu için bakınız: de la Vega, *Royal Commentaries of Peru* (1688), s.288.

37 *The New Found World*, İngilizceye çeviren belirsiz (1568), s.59r–v.

38 Nakledildiği yer: Richard Sugg, 'Eating Your Enemy', *History Today* 58.7 (2008).

39 Bütün ayrıntılar ve nakiller şu eserdendir: *Cannibal*, s.97–98.

40 Bakınız: Profesör J.H. Trumbull, nakledildiği yer OED.

41 Karayiplerle Columbus'un ilk karşılaşması ve bu dönemde "cannibalism" ile "antropogagy" arasındaki ayrım konusunda bakınız: Philip P. Boucher, *Cannibal Encounters: Europeans and Island Caribs, 1492–1763* (Harvard: Harvard University Press, 1992), s.15–16.

42 Bakınız: *OED*, 'Cannibal' (etimoloji).

43 *The Character of Man* (1635), s.42.

44 *The Doctrine of the Synod of Dort and Arles* (1631), s.161.

45 *A Just Invective* (1661), s.1, 34.

46 *Full and Easy Satisfaction* (1674), s.86.

47 William Leigh, *Great Britaine's Great Deliverance* (1606), C2r; John Scott, *A Sermon Preached before the Right Honourable the Lord Mayor* (1673), s.4–5. Tipik husumetin iki olağandışı karşılaştırması konusunda bakınız: Sör John Davies, *Nosce Teipsum* (1599), 97; Roger Williams, *A Key into the Language of America* (1643), s.49.

48 de la Vega, *Royal Commentaries of Peru*, s.278–279.

49 *Sylva Sylvarum* (1627), s.7.

50 Bakınız: Edward Daunce, *A Brief Discourse of the Spanish State* (1590), s.28–29.

51 John Norden, *A Pathway to Penitence* (1626), 229–30. Yamyam tefeciler konusunda ayrıca bakınız: *Complete Works of Ben Jonson*, IX, s.477.

52 Tony Thorne, *Countess Dracula: the Life and Times of the Blood Countess,Elisabeth Báthory* (Londra: Bloomsbury, 1997), s.21, Pálóczi-Horváth (1944) tarafından verilen bir anlatımı nakletmektedir.

53 Bakınız: Harold Jenkins, *The Life and Work of Henry Chettle* (Londra, 1934), s.86–87.

54 Örneğin bakınız: www.reuters.com/article/2011/09/22/us-texas-executionidUSTRE78K3L820110922.

55 Piero Camporesi, *The Incorruptible Flesh: Bodily Mutation and Mortification in Religion and Folklore*, İngilizceye çeviren: Tania Croft-Murray (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s.21.

56 Bazı hayret verici örnekler konusunda bakınız: Susan Griffin, *The Book of the Courtesans: A Catalogue of their Virtues* (Londra: Pan Macmillan, 2002), s.172–174.

57 *Oracle Bell's New World*, 11 Eylül 1789.

58 *Memoirs*, İngilizceye çeviren. A.S. Kline (2005), BkIX, Kısım 3, Bölüm 1 (www.tkline.freeonline.co.uk/ChateaubriandMemoirsBookIX.htm).

59 *Evening Mail*, 21 Eylül 1792.

60 Bakınız: 'The Rites of Cannibalism and the French Revolution', s.165–8 (www.library.vanderbilt.edu/quaderno/Quaderno3/Q3.C10.Viola.pdf).

61 *Evening Mail*, 17 Ekim 1792. Avrupa'nın günlük yaşamındaki daha geleneksel şiddet için bakınız: Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* (Harmondsworth: Penguin, 1979), s.77–8, 80; *More English Diaries* ed. Arthur Ponsonby (Londra: Methuen, 1927), s.65–6.

62 *Essays*, İngilizceye çeviren John Florio (1613), s.104.

63 *Cannibals*, s.80.

64 Samuel Clarke, *A General Martyrology* (1660), s.420, 421–2, 423–4, 425.

65 *Cannibals*, s.1–2.

66 *The Raw and the Cooked: Introduction to a Science of Mythology* (Londra: Jonathan Cape, 1970).

67 *A Year with Swollen Appendices* (Londra: Faber, 1996).

68 *Cannibal*, s.66.

69 Cornelius Walford, 'The Famines of the World: Past and Present', *Journal of the Statistical Society of London* 41.3 (1878): s.433–535, 435–7, 441. Aksi belirtilmedikçe kıtlıkla ilgili bütün referanslar Walford'un makalesinedir.

70 William Barton, *Mercy in the Midst of Judgment* (1670), s.8.

71 Bakınız: Vanessa Harding, *The Dead and the Living in Paris and London, 1500–1670* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), s.112.

72 *A Field of Blood* (1641), s.46.

73 Philip Vincent, *The Lamentations of Germany* (1638), s.A7r–A8v.

74 Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, İngilizceye çeviren: David Gentilcore (Cambridge: Polity Press, 1996), s.40.

75 Stephen Brumwell, *Redcoats The British Soldier and War in the Americas, 1755–1763* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), s.178.

76 *Cannibals*, s.74–78. Léry'nin yaşlı kanının –Ficino'nun yaşlı kan emicileri gibi- canlılığını yenilemeye çalıştığı kuşkusu konusunda bakınız: a.g.e., s.77.

77 *Cannibals*, s.69.

78 de Rochefort, *History of the Caribby Islands* İngilizceye çeviren: J. Davies (1666), s.329.

79 Peru'daki çiğ yamyamlık konusunda ayrıca bakınız: John Locke, *Two Treatises of Government* (1690), s.72–73, de la Vega'dan naklen. Antis konusunda daha fazla ayrıntı için bakınız: Anonim, *Virtue Rewarded* (1693), s.66–7.

80 *Miscellany Poems* (1691), s.54.

81 *A Geographical Description* (1657),s. 69–70. Bu eser ve Samuel Clarke'in *A General Martyrology* 'si farklı kimseleri anlatmaktadır.

82 *A World of Words* (1598); *Queen Anna's New World of Words* (1611).

83 *Wit's Commonwealth* (1634), s.734.

84 *Geographical Description*, s.70.

85 *Cannibals*, s.69.

BEŞİNCİ BÖLÜM

1 Nicholas Culpeper, *Pharmacopeia Londinensis, or, The London Dispensatory* (1653), s.52–53. Culpeper'ın eseri ilk kez 1649 yılında yayınlandı.

2 Varsayılan kaynağı konusunda bakınız: Thomas Lupton, *A Thousand Notable Things* (1579), s.259–260. Bacon'ın buna inanması konusunda bakınız: *The History of Life and Death* (1638), s.133. "Doğu Bezoar"ı İran keçilerinden, Batı türü ise geyikten elde ediliyordu.

3 Şimdi yoğun olarak sentetik misk kullanılıyorsa da, misk kedileri dünyanın bazı kesimlerde hâlâ bu amaçla yetiştirilmektedir.

4 *King Lear*, 4.6, s.130–131, ed. G.K. Hunter (Londra: Penguin, 1980).

5 Boyle'un *Medicinal Experiments* (1693), s.20'deki tarifini görün ve fiziksel sırlar alfabetik eserinin 72. Sayfasını okuyun. Boyle bu ilacı katarakta karşı ve "fistül veya uçuklara" karşı tavsiye ediyordu.

6 *The Mysteries of Opium* (1700), s.192.

7 Laurence Brockliss ve Colin Jones, *Medical World of Early Modern France* (Oxford: Clarendon Press, 1997), s.136.

8 Thorndike, *History*, V, s.560.

9 Edward Topsell, *History of Four-footed Beasts* (1607), s.581.

10 Boyle, *Medicinal Experiments* (1694), s.47.

11 *Antidotary* (1589), s.34r, 85r.

12 *The Autobiography of Benvenuto Cellini*, trans. George Bull (Londra: Penguin, 1998), s.343.

13 Thorndike, *History*, II, s.147.

14 Thorndike, *History*, II, s.497.

15 Thorndike, *History*, VII, s.176.

16 Thorndike, *History*, II, s.496.

17 *Thousand Notable Things* (1579), s.110.

18 Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (Londra: Weidenfeld and Nicholson, 1971), s.189.

19 Thorndike, *History*, VII, 176. Elki toynağı konusunda kıyaslayınız; Leo Kanner, 'The Folklore and Cultural History of Epilepsy', *Medical Life* 37.4 (1930): s.167–214, 191.

20 Thorndike, *History*, VII, s.176.

21 Kanner, 'Folklore of Epilepsy', s.177, 188, 193, 190, 188, 193, 200, 198.

22 John Keogh, *Zoologia Medicinalis Hibernica* (Dublin, 1739), s.99–100.

23 *Shakespeare: A Life* (Oxford: Oxford University Press, 1998), s.15, 17–18.

24 F.P. Wilson, *The Plague in Shakespeare's London* (Oxford: Oxford University Press, 1963), s.106–107.

25 Wilson, *Plague*, s.98.

26 *Medicina Magnetica: or, The Rare and Wonderful Art of Curing by Sympathy* (1656), s.73.

27 Wilson, *Plague* ,s. 8–13.

28 *Tragedy of the Duchess of Malfi* (1623), D1v.

29 Bu ilaç dizini konusunda tekrar bakınız: Wilson, *Plague*, s.8–13.

30 Paul Barbette, *Thesaurus* (1687), s.354–5; 366–7. Vebaya karşı mumya konusunda ayrıca bakınız: *A Brief Answer of Josephus Quercetanus . . .*, İngilizceye çeviren: John Hester (1591), s.33v–34r.

31 Yine bakınız: Edward Bolnest, *Aurora Chymica* (1672), s.8, 10 ve George Thomson, *Loimotomia* (1666), s.150.

32 *A Book, or Counsel Against the Disease Commonly Called... the Sweating Sickness* (1552), s.9r.

33 *The Haven of Health* (1636), s.316.

34 Porter'ın ilave ettiği üzere bu hastalığın gerçek mahiyeti "muamma olarak kalmıştır" (*The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present* (Londna: Fontana Press, 1999) 168). Muhtemel nedenleri ve muhtemel tedavi yöntemleri konusunda bakınız: Caius, s.14v; Bacon, *History of the Reign of King Henry the Seventh* (1629), s.9; Caius, s.21v–22r; Cogan, s.316–317.

35 Bakınız: David E. Shuttleton, *Smallpox and the Literary Imagination 1660–1820* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), b,1.

36 Shuttleton, *Smallpox*, s.1. Cüzzam konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Steven Mullaney, *The Place of the Stage: License, Play, and Power in Renaissance England* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007), s.32–40.

37 Arthur Grenke, *God, Greed and Genocide: The Holocaust through the Centuries* (Washington: New Academia, 2005), s.137–8. Suçiçeği ve biyolojik savaş tarihi konusunda daha fazla bilgi için bakınız: David A. Koplow, *Smallpox: The Fight to Eradicate a Global Scourge* (Berkeley: University of California Press, 2003), s.58–103. Koplow bazı hesaplamalara göre ölü sayısının yalnızca yirminci yüzyılda 500 milyondan fazla olduğunu ileri sürmektedir.

38 Bildiğimiz gibi Londra'nın nüfusu onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda hızla arttı. 1500 yılında 50.000 civarında iken 1700 yılında 200.000 idi.

39 Norwich ve Cenova konusunda bakınız: Paul Slack, 'Responses to Plague in Early Modern Europe: The Implications of Public Health', *Social Research* 55.3 (1988): s.433–453, 434.

40 E.A. Wrigley ve R.S. Schofield, R. Lee ve J. Oeppen ile birlikte, *The Population*

History of England: 1541–1871: A Reconstruction (Londra: Edward Arnold, 1981), s.333. geriye kalan beşi onsekizinci yüzyıla aittir.

41 *Devotions* (1624), s.1–2.

42 *Sermons*, II, s.83.

43 Nakleden: Liza Picard, *Elizabeth's London: Everyday Life in Elizabethan London* (Londra: Weidenfeld and Nicholson, 2005), s.24–25.

44 *The Journal of William Schellinks' Travels in England, 1661–1663*, İngilizceye çeviren ve ed. Maurice Exwood ve H.L. Lehmann (Londra: Royal Historical Society, 1993), s.48, 50–1, 14–15, Ağustos1661.

45 Bakınız: Alasdair Raffe, 'Nature's Scourges: The Natural World and Special Prayers, Fasts and Thanksgivings, 1541–1866', *God's Bounty?: the Churches and the Natural World*, ed. Peter Clarke ve Tony Claydon (Woodbridge: Boydell and Brewer, 2010),s. 237–247, özellikle s. 240.

46 *The Art of Patience* (1694), s.75.

47 *Letters from James, Earl of Perth*, ed. W. Jerdan (Londra: Camden Society, 1845), s.7.

48 Özellikle bakınız: Ariès, *The Hour of Our Death*, İngilizceye çeviren: Helen Weaver (Londra:Penguin, 1987), s.559–601.

49 *The Letters of Pietro Aretino*, ed. Thomas Caldecot Chubb (Archon Books, 1967), 10 Aralık 1526, s.24.

50 *The Diary of John Evelyn*, ed. John Bowle (Oxford: Oxford University Press, 1985), s.245.

51 Clowes, *A Proved Practise* (1580), s.26–28; Banister, *Antidotary* (1589), s.215.

52 Barbette, *Thesaurus*, s.31–32, 75, 171–172.

53 İngiltere'de 1846 yılında eterin ortaya çıktığı kültürel ortamın bir değerlendirmesi için bakınız: Alison Winter, 'Ethereal Epidemic: Mesmerism and the Introduction of Inhalation Anaesthesia to Early Victorian London', *Social History of Medicine* 4.1 (1991): s.1–27.

54 Lucinda Beier, 'Seventeenth-century English Surgery: the Casebook of Joseph Binns', *Medical Theory, Surgical Practice: Studies in the History of Surgery*, ed. Christopher Lawrence (London: Routledge, 1992), s.48–84, 58, 59, 50–51.

55 *Gentleman's Magazine* (1731), 1.3, s.130.

56 John Hester (ölümü.1593), *The Pearl of Practise... for Physic and Chirurgery* (1594), s.7.

57 Nakleden: Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* (Harmondsworth: Pelican, 1979), s.82.

58 *The Private Diary of Dr John Dee*, ed. J.O. Halliwell (Londra: Camden Society, 1842), 16, 25, 38. Ayrıca kıyaslayınız: a.g.e.., 5 Ağustos1588,s. 28.

59 *Experimenta et Observationes Physicae* (1691), s.67–71.

60 William Gouge, içinde yer aldığı eser: Nicholas Byfield, *A Commentary: or, Sermons upon... Saint Peter* (1623), s.A6v–A7r.

61 *The Diary of John Manningham of the Middle Temple 1602–1603*, ed. Robert Parker Sorlien (New Hampshire: University Press of New England, 1976),s. 54.

62 Evelyn, *Diary*, ed. Bowle, s.224–225. Erken modern dönem veya "gerçek tenis" topu sonraki türlerinden biraz daha küçüktü.

63 *Diary*, ed. Bowle, 132–133 (3 Mayıs).

64 *Thesaurus*, s.31.

65 *Adenochoiradelogia, or, An Anatomic-chirurgical Treatise of Glandules and Strumaes or, Kings-evil-Swellings* (1684), s.115–16; *Antidotary* ,s 90v–91r.

66 Kathy Stuart, *Defiled Trades: Honour and Ritual Pollution in Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s.163–164.

67 Daha fazla ayrıntı için bakınız: *Diary of John Manningham*, s.46; John Woodall (ölümü 1643), *The Surgeon's Mate* (1655), s.66; Angelo Sala, *Opiologia: or, A Treatise Concerning... Opium* (1618). Woodall'ın kitabı ilk olarak 1617 yılında yayınlandı. 1661 ve 1677 tarihli sözlüklerde ağrıkesici olarak Laudanum'un rolünden söz edilmemektedir (Thomas Blount, *Glossographia* (1661); Elisha Coles, *An English Dictionary* (1677)).

68 Nakleden: Ruth Padel, *In and Out of the Mind: Greek Images of the Tragic Self* (Princeton: Princeton University Press, 1992), s.49.

69 Mayerne, *Treatise* (1676), s.59–60; Barbette, *Thesaurus*, s.155.

70 N.H. Keeble, 'Richard Baxter', *DNB* .

71 Nakleden Keeble, a.g.e. Baxter'ın sürekli bozuk olan sağlığı konusunda daha ayrıntılı bir değerlendirme için bakınız: Tim Cooper, 'Richard Baxter and his Physicians', *Social History of Medicine* 20.1 (2007): s.1–19.

72 Baxter'ın eserine bakınız: *The Certainty of the World of Spirits* (1691), s.16.

73 *More English Diaries*, 57 (3 Ocak 1621, 15 Ağustos 1653, 2 Kasım 1635, 1 Aralık 1651).

74 *The Diary of Walter Powell... 1603–1654* (www.archive.org/stream/diarywalterpowe00powegoog).

75 Honan, *Shakespeare*, s.xi.

76 Nakleden: Picard, *Elizabeth's London*, s.162.

77 Ondokuzuncu yüzyılın sonlarına ilişkin bir olay için bakınız: *Kilvert's Diary*, ed. William Plomer, 3 cilt (Londra: Jonathan Cape, 1969), III, s.191–2.

78 Yine Apollonius'in "diş çürüğünü ölü insanların dişleriyle" tedavi etme konusunda Moffett ile kıyaslayınız (*Health's Improvement* (1655), s.139–40).

79 Thorndike, *History*, II, s.496.

80 Cameron ve Bullingdon Kulübü konusunda yakın tarihli bir tartışma için bakınız: www.mirror.co.uk/news/uk-news/oxford-university-bullingdon-club-wed-4305702.

81 www.theguardian.com/society/2015/apr/03/rise-of-diy-dentistry-britonsdoing-own-fillings-to-avoid-nhs-bill.

82 Thorndike, *History*, II, s.767.

83 Piero Camporesi, *The Incorruptible Flesh: Bodily Mutation and Mortification in Religion and Folklore*, İngilizceye çeviren. Tania Croft-Murray (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s.114–15.

84 Edward Reyner, *The Twelve Wonders of England* (1655), s.3–4.

85 *Helminthologia* (1668), kapak sayfası. Karaciğerdeki kurtçuklar konusunda bakınız: Ysbrand van Diemerbroeck, *The Anatomy of Human Bodies* (1694), s.85.

86 *Helminthologia*, s.32–45.

87 *Helminthologia*, s.4.

88 Bütün nakiller ve örnek olaylar şu eserdendir: Jan Bondeson, *A Cabinet of Medical Curiosities* (Londra: I.B. Tauris, 1997), s.58–71.

89 Stone, *Family*, s.65.

90 *An Essay of the Pathology of the Brain*, Latinceden İngilizceye çeviren: S.P. (1681), s.69, 71, 70. Bu eserin Latincesi ilk kez 1667 yılında yayınlandı.

91 Howard Wilcox Haggard, *Devils, Drugs, and Doctors: the Story of the Science of Healing from Medicine-man to Doctor* (Wakefield: EP Publishing, 1975), s.328.

92 Mather ve aşı konusunda daha fazla bilgi için bakınız: *Devils, Drugs, and Doctors*, s.223–4; Thomas Hutchinson, *A History of the Massachusetts Bay Colony*, 2 cilt (1764), II, s.275; M.G. Hall, 'Cotton Mather', *DNB* .

93 *Clean: A History of Personal Hygiene and Purity* (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.12.

94 *The Anatomy of Disgust* (Londra: Harvard University Press, 1997), s.25–27.

95 Örneğin bakınız: *Journal of William Schellinks*, s.35, Temmuz 1661.

96 *Anatomy of Disgust*, 20, s.163.

97 Koleranın en ölümcül biçimi "Asya türü" aslında Avrupa'ya daha sonra geldi. Rönesans döneminde ciddi ancak ölümcül yüksek ateş içermeyen bir "kolera morbus" yaşanıyordu.

98 Londra konusunda bakınız: Trygg Engen, *The Perception of Odors* (Londra: Academic Press, 1982), s.12; Paris konusunda bakınız: Alain Corbin, *The Foul and the Fragrant : Odor and the French Social Imagination* (Leamington Spa: Berg, 1986), s.222–223.

99 *Foul and Fragrant*, s.225, 227.

100 Örneğin bakınız: *Anatomy of Disgust*, s.76–77.

101 Nakleden: Dominique Laporte, *History of Shit*, İngilizceye çeviren: Rhodolphe El-Khoury ve Nadia Benabid (Londra: M.I.T. Press, 2000), s.10.

102 Kıyaslayınız: Lawrence Wright, *Clean and Decent: the Fascinating History of the Bathroom and the Water-Closet* (1960; tekrar baskı. Londra: Penguin, 2000), s.118.

103 Patrick Suskind, *Perfume: The Story of a Murderer*, İngilizceye çeviren John E. Woods (Londra: Penguin, 1986), s.3–4.

104 A. Weldon, *Court of King James* (1650), s.178.

105 Elizabeth Lane Furdell, *The Royal Doctors 1485–1714: Medical Personnel at the Tudor and Stuart Courts* (New York: University of Rochester Press, 2001), s.104.

106 *Diary*, ed. Bowles, s.319 (6 Şubat 1685).

107 Keith Thomas, *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800* (Londra: Allen Lane, 1983), s.104.

108 *The Criers and Hawkers of London: Engravings and Drawings by Marcellus Laroon*, ed. S. Shesgreen (Stanford: Stanford University Press, 1990), s.86.

109 Bakınız: Picard, *Elizabeth's London*, s.46.

110 Norbert Elias, *The Civilizing Process: The History of Manners*, İngilizceye çeviren Edmund Jephcott (Oxford: Blackwell, 1978), s.136.

111 Bakınız: Wright, *Clean and Decent*, s.115.

112 Laporte, *History*, s.150–151, n.11; Hanover Düşesine yazılan 9 Ekim 1694 tarihli mektuptan söz etmektedir.

113 Bütün alıntılar Elias, *Civilizing Process*, s.129–132'dendir.

114 *Foul and Fragrant*, s.174.

115 *Civilizing Process*, s.131.

116 Kıyaslayınız: Robert Boyle, *General History of the Air* (1692), s.212–213.

117 *Sylva Sylvarum* (1627), s.191–192.

118 *A Relation of a Journey of... My Lord Henry Howard from London to Vienna, and thence to Constantinople* (1671), s.181.

119 *Clean and Decent*, s.75.

120 Keith Thomas, 'Cleanliness and Godliness in Early-Modern England', *Religion, Culture and Society in Early-Modern Britain: Essays in Honour of Patrick Collinson*, ed Anthony Fletcher ve Peter Roberts (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), s.56–83, 58.

121 *Clean*, s.206.

122 *Foul and Fragrant*, s.37.

123 Misk ve "Eau de Mille Fleurs' konusunda bakınız: Corbin, *Foul and Fragrant*, s.63, 230, Tuvalet konusundaki öneri Robert Boyle'a ait olup Corbin (s.67) tarafından nakledilmektedir. .

124 D. Michael Stoddart, *The Scented Ape: The Biology and Culture of Human Odour* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), s.7

125 Erken modern dönem duvar inşası konusunda bakınız: Picard, *Elizabeth's London*, s.51; Wilson, *Plague*, s.2.

126 *Perfume*, s.4.

127 David Brandon ve Alan Brooke, *London: City of the Dead* (Stroud: The History Press, 2008), s.87–8.

128 James Heath, *A Chronicle of the Late Intestine War* (1676), s.61.

129 Samuel Clarke, *A General Martyrology* (1640), s.92.

130 Philip Vincent, *Lamentations of Germany* (1638), s.62.

131 *Foul and Fragrant*, s.223.

132 Miller, *Anatomy*, s.158–159.

133 *Anatomy of Human Bodies*, s.10.

134 *Journal of the Very Rev. Rowland Davies*, ed. Richard Caulfield (Londra:Camden Society, 1857), s.50–52.

135 *Diary*, ed. Bowle, s.245 (24 Mart 1672).

136 *History of the Persecution* (1688),s.40.

137 Alıntıların yapıldığı yer: *Foul and Fragrant*, s.49.

138 *Foul and Fragrant*, s.146.

139 *Foul and Fragrant*, s.54.

140 Ayrıca bir tüberküloz hastasının yaklaşan ölümünü belirlemek için kokudan yararlanması konusunda kıyaslayınız: *Thousand Notable Things*, s.89.

141 Bakınız: C.M. Guest, 'Cancer and Bio-Detection Dogs: Identifying Human Disease by Odor', *Journal of Veterinary Behaviour* 4.6 (2009): s.241–242; www.dogsdetectcancer.org/dogs-detect-cancer-blog/dogs-smell-cancer.

142 *Foul and Fragrant*, s.41.

143 Hepsi *Foul and Fragrant*, s.41 ve 49'dan alınmıştır.

144 *Nosce Teipsum* (1599), s.46.

145 *Diary of John Manningham*, s.87.

146 Bakınız: *Criers and Hawkers*, s.110

147 "Manevi iğrenme" konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Jesse J. Prinz, *Gut Reactions: A Perceptual Theory of Emotion* (Oxford: Oxford University Press, 2004), s.154–155.

148 *Man and the Natural World*, s.104.

149 *Man and the Natural World*, s.102.

150 Daha fazla ayrıntı için bakınız: Emily Cockayne, *Hubbub: Filth, Noise and Stench in England 1600–1770* (New Haven: Yale University Press, 2007), s.187.

151 Laporte, *History*, s.32.

152 Leona Skelton, 'Beadles, Dunghills and Noisome Excrements: Regulating the Environment in Seventeenth-Century Carlisle', *International Journal of Regional and Local History* 9.1 (2014): s.44–62, 49.

153 Highland Archive Centre, Bught Road, Inverness, BI/1/1/1: Burgh Court Book, 1556–1567.

154 Laporte, *History*, s.33, 35. İngiltere'de insan dışkısı konusunda bakınız: Liam Brunt,'Where There's Muck, There's Brass: The Market for Manure in the Industrial Revolution', *Economic History Review* 60.2 (2007): s.333–372.

155 Bakınız: Monica Burguera, 'Gendered Scenes of the Countryside: Public Sphere and Peasant Family Resistance in the Nineteenth-Century Spanish Town', *Social History* 29.3 (2004): s.320–341, 326–328.

156 Bu telaffuz konusunda bakınız: *Criers and Hawkers*, s.136.

157 Cockayne, *Hubbub*, s.187.

158 Yine bakınız: 'Gendered Scenes', s.326–328.

159 www.theguardian.com/uk-news/2015/mar/15/uk-first-poo-bio-bus-bristolre-gular-service.

160 Hannah Devlin, 'Gold in faeces "is worth millions and could save the environment"', *Guardian*, 23 Mart 2015.

161 Mary Beith, *Healing Threads: Traditional Medicines of the Highlands and Islands* (Edinburgh: Polygon, 1995), s.173.

162 Nakleden: Laporte, *History*, s.99.

163 Nakleden: Conrad Gesner, *The New Jewel of Health*, İngilizceye çeviren George Baker (1576), s.170v.

164 Charles Estienne, *Maison Rustique* (1616), s.456.

165 *Medicina Magnetica*, s.78–79, 82–83.

166 *Choice Manual* (1687), s.46.

167 Charas, *Royal Pharmacopeia* (1676), 96; Boyle, *Medicina Hydrostatica* (1690), s.191–192. Ayrıca bakınız: Boyle, *Certain Physiological Essays* (1669), s.270; *Experimenta*, s.46–47, 101.

168 *Experimenta*, s.193.

169 *Medicinal Experiments* (1693), s.38. Kıyaslayınız a.g.e., 71, 112, 121.

170 Thorndike, *History*, VIII, s.141, 144.

171 C.J.S. Thompson, *The Mystery and Art of the Apothecary* (1929; tekrar baskı Detroit:Singing Tree Press, 1971), s.210.

172 *Anatomy of Human Bodies*, s.201.

173 Keogh, *Zoologia*, s.99–100.

174 Willis, *Works* (1684), s.61, 67–9, 93, 151–3, 222.

175 Laporte, *History*, s.101, Gaston Bachelard'dan naklen.

176 Nakleden: Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, İngilizceye çeviren David Gentilcore (Cambridge: Polity Press, 1996), s.48.

177 *A Short Discourse... upon Surgery*, İngilizceye çeviren John Hester (1580), s.32v–33r.

178 *Healing Threads*, s.188.

179 *Short Discourse*, 35v. Fioravanti hakkında daha fazla bilgi için bakınız: David Gentilcore, *Medical Charlatanism in Early-Modern Italy* (Oxford: Oxford University Press, 2006), özellikle s. 267–268.

180 *The Surgeon's Directory* (1651), s.129.

181 Sieur Raveneau de Lussan, *A Journal of a Voyage Made into the South Sea* (1698), s.192.

182 *Works*, İngilizceye çeviren Thomas Johnson (1634), s.644.

183 *Panacea* (1659), s.35. Bu eser ilk kez 1587 yılında Latince olarak yayınlandı.

184 *Helps for Sudden Accidents* (1633), s.38–39.

185 Kenelm Digby, *Choice and Experimented Receipts in Physic and Chirurgery* (1675), s.25.

186 *Thesaurus*, s.87.

187 Bakınız: Dorothy Bonn, 'Maggot Therapy: An Alternative for Wound Infection', *The Lancet*, 356.9236 (2000), s.1174.

188 Hannah Woolley, *The Accomplish'd Lady's Delight* (1675), s.174, 176.

189 *Bullein's Bulwark of Defence Against all Sickness* (1579), s.3v.

190 *Journal of William Schellinks*, s.43.

191 Laporte, History, s.98, 102, 106, 107.

192 *Healing Threads*, s.188.

193 www.improbable.com/2011/03/04/camel-urine-its-use-in-medicine.

194 Zahraa Alghamdi and Faten Khorshid, 'Cytotoxicity of the Urine of Different Camel Breeds on the Proliferation of Lung Cancer Cells, A549', *Journal of Natural Sciences Research* 2.5 (2012): s.9–16; Hanne Schönig, Reflections on the Use of Animal Drugs in Yemen', *Quaderni di Studi Arabi* 20/21 (2002–2003):s.157–84, 169.

195 *Defiled Trades*, s.183.

196 *Hamlet*, 2.2, s.283–284, 3.4, 92–94.

197 İstisnalar ve kuşkulu hususlar konusunda bakınız: Richard Sugg, *Murder After Death Literature and Anatomy in Early Modern England* (Ithaca: Cornell University Press, 2007), s.162.

198 Pepys'in editörlerinin işaret ettiği üzere, bu örnek tek değildi. Şununla karşılaştırınız: 22 Haziran 1662, Pazar (*Diary*, IV, 48, n.3). Eğer anne şaşırmışsa, bu konuda da yalnız değildir. Şununla karşılaştırınız: *Diary of John Mannyngham*, s.132, Şubat 1603.

199 *Diary*, 17 Şubat 1663.

200 Bakınız: William Harvey, *Lectures on the Whole of Anatomy*, İngilizceye çevirenler: C.D. O'Malley, F.N.L. Poynter ve K.F. Russell (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1961), s.13.

ALTINCI BÖLÜM

1 *Devotions upon Emergent Occasions*, ed. Anthony Raspa (Oxford: Oxford University Press, 1987),s. 66.

2 *French Virtuosi* (1664), s.183–184.

3 *Ternary* (1650), s.8–9.

4 Eirenaeus Philalethes [George Starkey], *Collectanea Chymica* (1684),s. 6–8.

5 Pierre Pomet, *A Complete History of Drugs*, 3.baskı (1737), s.229.

6 *Summa Contra Gentiles*, İngilizceye tercüme eden the Fathers of the English Dominican Republic, 5 cilt (Londra: Burns Oates ve Washbourne, 1923), II, s.180.

7 Bakınız: Helkiah Crooke, *Somatographia Anthropine* (1616), Tablo 19 [EEBO görsel 52].

8 *The Happiness of the Church* (1619), s.428.

9 Helkiah Crooke, *Microcosmographia* (1615), s.516.

10 *Sylva Sylvarum* (1627), s.90.

11 Reginald Scott, *The Discovery of Witchcraft* (1584), s.485–486.

12 *Sylva Sylvarum*, 251. Cf., also, Virgilio Malvezzi, *David Persecuted*, İngilizceye çeviren: Robert Ashley (1647), s.85–86.

13 *Sylva Sylvarum*, s.184.

14 *Sylva Sylvarum*, s31.

15 *The French Academy*, İkinci Kısım, İngilizceye çeviren: Thomas Bowes (1594), s.578, 563.

16 *Letters*, II, s.260.

17 Charas, *Royal Pharmacopeia* (1676), s.122.

18 'The Life of the Corpse: Division and Dissection in Late Medieval Europe', *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 50 (1995): s.111–32, 115.

19 'Life of the Corpse', s.116.

20 'Life of the Corpse', s.115-116.

21 *Newcastle Courant*, 20 Ağustos 1880.

22 *The Wonders of the Little World* (1673), s.92. Ayrıca kıyaslayınız: van Helmont, *Ternary*, s.65–6; Thomas Fuller, *Two Sermons* (1654), s.35.

23 'Life of the Corpse', s.116.

24 'Life of the Corpse', s.125.

25 'Life of the Corpse', s.130.

26 Kıyaslayınız: 'Life of the Corpse', s.129-130. Yargı kararıyla caydırıcı olması için bazı beden parçalarının sergilenmesine farklı yaklaşımlar konusunda.

27 'Tractate on Melancholy', in *Votivae Angliae* (1643), s.90–91.

28 Bakınız: *Letters*, I, 174–6, Mitcham, 9 ekim[1607].

29 *Ternary*, s. 4.

30 Bakınız: Miroslav Verner, *The Pyramids: Their Archaeology and History*, İngilizceye çeviren: Steven Rendall (Londra: Atlantic Books, 2002), s.37.

31 *Pyramidographia* (1646), s.45 (Ayrıca bakınız: s. 47). Greaves Oxford'da astronomi profesörü idi. Pramitleri 1638-1639 yıllarında ziyaret etmişti.

32 *The World Surveyed*, İngilizceye çeviren: F.B. (1660), s.269.

33 *New Light of Alchemy* (1650), s.53.

34 *A Discourse upon Prodigious Abstinence...* (1669), s.9–10. Reynolds'ın Royal Society ile ilişkisi konusunda kitabın önsözüne bakınız.

35 Pierre Pomet'in dikkat çektiği üzere saç ve tırnaklar büyümeye devam edebilir(*Complete History*, 229).

36 *An Essay of Transmigration, in Defence of Pythagoras* (1692), s.119–21.

37 *Aurora Chymica* (1672), s.11.

38 Nakleden: John Manningham, *The Diary of John Manningham of the Middle Temple 1602–1603*, ed. Robert Parker Sorlien (New Hampshire: University Press of New England, 1976), s.7.

39 Richard J. Evans, *Rituals of Retribution: Capital Punishment in Germany,1600–1987* (Oxford: Oxford University Press, 1996), s.95.

40 1602 yılı Eylül ayında kesilmiş bir başta kalan hayatın şaşırtıcı bir örneği için bakınız: *A Hangman's Diary: Being the Journal of Master Franz Schmidt, Public Executioner of Nuremberg, 1573–1617*, ed. A. Keller, İngilizceye çeviren: C.Calvert and A.W. Gruner (London: Philip Allan, 1928), s.181.

41 Porta, *Natural Magic*, İngilizceye çeviren anonim, (1658), s.275; italikler yazara aittir.

42 *Electronic Enlightenment* : Rev. John Beale to Robert Boyle, Yeovil, 10 Nisan 1666.

43 Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, İngilizceye çeviren David Gentilcore (Cambridge: Polity Press, 1996), s.49, naklin kaynağı: Johann Schroeder, *Pharmocopeaia Medico-Chymica* (Frankfurt, 1677), s.327.

44 Yine kıyaslayınız: Camporesi, *Juice of Life: The Symbolic and Magic Significance of Blood* (New York: Continuum, 1988), s.29.

45 Jole Shackelford, 'Paracelsianism and the Orthodox Lutheran Rejection of Vital Philosophy in Early Seventeenth-Century Denmark', *Early Science and Medicine* 8:3 (2003): s.210–252, 245.

46 *The Differences of the Ages of Man's Life* (1607), s.4.

47 Cuff'ın kendisi buna inanmıyordu. Bakınız: *Differences*, s.71.

48 *Sylva Sylvarum*, s.263.

49 Thorndike, *History*, VIII, s.414–415.

50 Bakınız: R.B. Onians, *The Origins of European Thought* (Salem: Ayer, 1987), 171–173.

51 Tylor, *Primitive Culture* (1871)'dan özet.; tekrar baskı: *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*, ed. Mircea Eliade (Londra: Collins, 1967), s.178.

52 *Medicina Diastatica*, İngilizceye çeviren: Ferdinando Parkhurst (1653), s.75.

53 Nakledildiği yer: *Medicina Diastatica*, s.8. Paracelsus'un ikonoklazmı konusunda kıyaslayınız: Robert Burton:'Paracelsus did that in physic, which Luther in divinity' (*Anatomy of Melancholy* (1621), s.467).

54 Bakınız: Yuhanna İncili, 11. Bölüm.

55 Frederick S. Paxton, *Christianizing Death: The Creation of a Ritual Process in Early Medieval Europe* (Ithaca: Cornell University Press, 1990), s.21.

56 Daniel Korn, Mark Radice ve Charlie Hawes, *Cannibal: A History of the People-Eaters* (Londra: Channel 4/Macmillan, 2001), s.67.

57 'Russian Peasant Beliefs and Practices Concerning Death and the Supernatural Collected in Novosokol'niki Region, Pskov Province, Russia, 1995. Part I: The Restless Dead, Wizards and Spirit Beings', *Folklore* 111.1 (2000): s.67–90, 72.

58 A. Murgoci, 'Customs Connected with Death and Burial among the Roumanians', *Folklore* 30.2 (1919):s. 89–102, 95–6.

59 H.F. Feilberg, 'The Corpse-Door: A Danish Survival', *Folklore* 18.4 (1907):s.364–375, 363.

60 Bakınız: Paul Barber, *Vampires, Burial, and Death: Folklore and Reality* (New Haven: Yale University Press, 1988), s.20.

61 *Dr Fludd's Answer unto M. Foster* (1631), s.68, 128. Fludd metinden söz etmeksizin "metinde denildiği kadarıyla" diye yazmaktadır. Bu metin olabilecek en uygun ihtimal Eyüp Kitabı 12.10'dur: "Her yarattığın canı, bütün insanlığın soluğu O'nun elindedir". Ayrıca kıyaslayınız: van Diemerbroeck, canlır ve kanı özellikle Levililer 17.11 ile özdeşleştirmektedir. (*The Anatomy of Human Bodies*, İngilizceye çeviren: William Salmon (1694), s.5).

62 Lauren Kassell, *Medicine and Magic in Elizabethan London: Simon Forman,Astrologer, Alchemist, and Physician* (Oxford: Clarendon Press, 2005), s.116, 1607 tarihli bir eserden alıntı yapılmaktadır.

63 Cesedin ne kadar eski olduğunu veya cesedin popüler Paracelsus reçetelerine göre işlenip işlenmediğini belirtmemektedir.

64 *Mosaical Philosophy* (1659), s.248. Maalesef Fludd bu maddenin nasıl elde edildiğinden söz etmiyor.

65 Joseph Mede, *Works* (1664),s. 235–6. Mede 1638 yılında öldü. *Works* ilk kez 1648 yılında yayınlandı.

66 *Sylva Sylvarum*, 184. Cf. also Juan Luis Vives, *The Passions of the Soul: the Third Book of* De Anima et Vita, İngilizceye çeviren: Carlos G. Norena (Lewiston, NY: Mellen, 1990), s.103.

67 Nakledildiği yer: Mary Roach, *Stiff : The Curious Lives of Human Cadavers* (Londra:Penguin, 2003), s.222.

68 *Medicina Diastatica*, s.33–34.

69 Kalbin ilaç olarak kullanımı konusunda bakınız: Johann Schroeder, *Zoologia* (1659), 58; John Keogh, *Zoologia Medicinalis Hibernica* (Dublin, 1739), s.103. Mayerne ve akciğer konusunda bakınız: John Aikin, *Biographical Memoirs of Medicine* (1780), s.262–3.

70 Camillo Brunori (1726), nakleden: Camporesi, *Bread of Dreams*, s.45–46.

71 Thorndike, *History*, VIII, s.417.

72 'Erotic Hangings in "Cyclops"', *James Joyce Quarterly* 34.3 (1997): s.345–348.

73 Asılan bir kimsenin menisi veya idrarından adamotu büyümesi konusunda bakınız: Raymond J. Clark, 'A Note on Medea's Plant and the Mandrake', *Folklore* 79.3 (1968): s.227–231.

74 *Sylva Sylvarum*, s.264.

75 *Medicina Diastatica*, s.74.

76 Bu sonraki gelenek konusunda bakınız: Patricia Fumerton, içinde yer aldığı eser: *Renaissance Culture and the Everyday*, ed. Patricia Fumerton ve Simon Hunt (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1999), s.1–2.

77 *Countess Dracula: the Life and Times of the Blood Countess, Elisabeth Báthory* (Londra: Bloomsbury, 1997), s.228.

78 Örneğin; 1616 yılında, Harvey'in ilk Lomleian anatomisi 16 ila 18 Nisan tarihleri arasında gerçekleşti (bakınız: Geoffrey Keynes, *The Life of William Harvey* (Oxford: Clarendon Press, 1966), s.86).

79 Bakınız: Roger French, *Dissection and Vivisection in the European Renaissance* (Aldershot: Ashgate, 1999), s.3, 238.

80 *Hangman's Diary*, s.116.

81 'Indulco and Mumia', *The Journal of American Folklore* 77.303 (1964): s.3–11, 8–9.

82 Nakledildiği yer: *Bread of Dreams*, 47; italikler yazara aittir.

83 *Transubstantiation Exploded* (1638), s.83–85.

84 *Good Thoughts in Worse Times* (1647), s.100–101.

85 Charles Webster, *The Great Instauration: Science, Medicine and Reform1626–1660* (Londra: Duckworth, 1975), s.386–387, 394–402.

86 Mikroskopinin erken aşamaları konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Catherine Wilson, *The Invisible World: Early Modern Philosophy and the Invention of the Microscope* (Princeton: Princeton University Press, 1995), s.79–81, 220–223.

87 *Juice of Life*, s.31.

88 Charas, *Pharmacopeia*, s.98.

89 *Medicina Diastatica*, s.76.

90 *Two Treatises of Government* (1690), s.72–73. Her ne kadar o ve Locke önemini yanlış anlamışlarsa da, Vega'nın iddiası doğru olabilir. Bir kabile kadınından doğan, bir yabancı kocadan olan çocuğun yenmesi, Dördüncü Bölüm'de Tupinamba Kabilesi örneğinde de gördüğümüz bir uygulamaydı.

91 Burada oldukça bilimsel davranan deneyci Irvine'ın, ruhun "bedende heryerde ve hiçbir yerde bulunmadığı" Skolastik fikrini kesin olarak reddettiğine dikkat ediniz.

92 *Medicina Magnetica*, s.90–91.

93 *Electronic Enlightenment*: Georges Pierre des Clozets'tan Robert Boyle'a, Caen, 24 Mart 1678'de gönderilen mektubun İngilizce çevirisi. Clozets ve homunculus konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Lawrence Principe, *The Aspiring Adept: Robert Boyle and His Alchemical Quest* (Princeton: Princeton University Press, 2000), s.115, 119, 132–133.

94 Philip Schwyzer, 'Mummy Is Become Merchandise: Literature and the Anglo-Egyptian Mummy Trade in the Seventeenth Century', *Re-orienting the Renaissance*, ed. Gerald Maclean (London: Palgrave, 2005), s.71 (Fray Luis de Urreta'ın *History of Ethiopia* (1610–11)'den alıntı).

95 *Mosaical Philosophy*, s.236–237.

96 Andrew Wear, *Knowledge and Practice in English Medicine, 1550–1680* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s.86–87.

97 *The History of the Holy War* (1639), s.90.

98 *Mosaical Philosophy*, s.236–237.

99 Bu psikoloji konusunda bakınız: Donne, 'The Funeral'; 'Of the Progress of the Soul', *Poems*, s.59, 203.

100 *Bread of Dreams*, s.44–46.

101 Yahudi anatomist Nashe'ın şu eseriyle kıyaslayınız: *The Unfortunate Traveller*, ele alındığı eser: Richard Sugg, *Murder after Death : Literature and Anatomy in Early Modern England* (Ithaca: Cornell University Press, 2007), s.177–88.

102 Bakınız: *Great Instauration*, s.282–284.

103 *Course of Chemistry* İngilizceye çeviren anonim (1720), s.507–508. Bu eser ilk kez 1675 yılında yayınlandı.

104 *Pharmacopeia*, s.2

105 *Lustra Ludovici* (1646), s.5.

106 *Jacob Behmen's Theosophic Philosophy* (1691), s.377.

107 *Theosophic Philosophy*, s.80.

108 Mumya ve ekmek-şarap ayini konusunda ayrıca kıyaslayınız: Karen Gordon-Grube 'Anthropophagy in Post-Renaissance Europe: the Tradition of Medicinal Cannibalism', *American Anthropologist* 90.2 (1988):s. 405–409, 408.

109 John Hooper, *The Guardian*, 2 Temmuz 2004.

110 *The Incorruptible Flesh: Bodily Mutation and Mortification in Religion and Folklore*, İngilizceye çeviren: Tania Croft-Murray (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), s.36–43, 46–48.

111 Vivian Nutton, Lawrence I. Conrad, Michael Neve, Vivian Nutton, Roy Porter ve Andrew Wear, *The Estern Medical Tradition, 800 BC to AD 1800* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), s.175.

112 Örneğin bakınız: John Bridges, *A Sermon, Preached at Paul's Cross* [1571], s.126; George Goodwin, *Babel's Balm* (1624), s.65.

113 Caroline Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women* (Berkeley: University of California Press, 1988), s.171–172.

114 *Holy Feast*, s.144–145; Titus 1.15.

115 *Conflicts and Comforts of Conscience* (1628), s.100.

116 *Britain's Remembrancer* (1628), s.44r.

YEDİNCİ BÖLÜM

1 Karl H. Dannenfeldt, 'Egyptian Mumia: The Sixteenth Century Experience and Debate', *Sixteenth Century Journal* 16.2 (1985): s.163–80, 176, alıntı yaptığı eser: *Paradoxorum Medicinae* (Basle, 1535).

2 Bakınız: *The Glory of Women*, Latinceden çeviri (1652). İlk kez 1509 yılında yazılmıştı.

3 *The Vanity of Arts and Sciences* (1676), s.302–303.

4 Thorndike, *History*, V,s. 446, VIII, s.414.

5 *The Treasure of Euonymus*, İngilizceye çeviren Peter Morvvying (1559), s.120.

6 *Essays*, İngilizceye çeviren. John Florio (1613), s.104.

7 *The Apology and Treatise of Ambroise Paré* (1585), ed. Geoffrey Keynes (Londra:Falcon, 1952), s.145.

8 *The Case Reports and Autopsy Records of Ambroise Paré*, ed. Ve çeviren: W.B. Hamby, alıntı yapılan yer: J.P. Malgaignes, *Oevres Completes d'Ambroise Paré, Paris 1840.* (Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1960); nakleden: A.N. Willi-

ams, '"Labor improbus omnia vincit"; Ambroise Paré and Sixteenth-Century Child Care', *Archives of Disease in Childhood* 88 (2003): s.985–989.

9 'Treatise on Mummy', nakleden: Karen Gordon-Grube 'Anthropophagy in Post-Renaissance Europe: the Tradition of Medicinal Cannibalism', *American Anthropologist* 90.2 (1988): s.405–409, 407.

10 *Apologie and Treatise*, s.145.

11 *Works*, trans. Thomas Johnson (1634), s.1029.

12 *Health's Improvement* (1655), s.139–140.

13 *The Visions of Dom Francisco de Quevedo Villegas* İngilizceye çeviren. R.L. (1667), s.32. Bu eser 1606 ila 1622 yılları arasında yazıldı.

14 *The World Surveyed*, İngilizceye çeviren F.B. (1660), s.280.

15 *Hoplocrisma-spongus* (1631), s.7–8.

16 James Hart, *Klinike* (1633), s.365–366, 347.

17 *Christ's Tears*, *Works of Thomas Nashe*, II, s.184.

18 Richard Hakluyt, *Principal Navigations* (1599), s.201.

19 *Seven Deadly Sins of London* (1606), s.39.

20 *Complete Works of Ben Jonson*, 4.4, s.14.

21 *Honest Man's Fortune* (1647), 5.1,s. 223–225. Bu oyun ilk kez 1613 yılında oynandı ve 1647 yılında basıldı. (bakınız: E.K. Chambers, *The Elizabethan Stage*, 4 cilt (Oxford: Clarendon, 1923), III, 227). Ayrıca kıyaslayınız: S.S., *The Honest Lawyer* (1616), Perde 3, s.25–30.

22 *A Christian Turned Turk* (1612), 1.5, s.126–127.

23 Ira Clark bu oyunun 1633 yılında oynandığı ve yayınlandığını belirtmektedir ('James Shirley', *DNB*).

24 Shirley, *Bird in a Cage* (1633), C1r.

25 *The White Devil* (1612), D3r.

26 *White Devil*, B1r.

27 "Çürümüş mumya" sözünü Morston'ın oyunu *The Malcontent*'in 1604 yılında yayınlanan revize edilmiş versiyonuna sokanın da Webster gibi görünmektedir. (Bakınız: (see *The Malcontent* (1604), Greg, I, 203(c), B4v; ve önceki şu baskıyla karşılaştırınız: *The Malcontent* [1604], Greg, I, s.203(a). Revizyon konusunda bakınız: James Knowles, 'John Marston', *DNB*). Daha olumsuz bir referans ise 1621 yılında şu soruyu soran din adamı William Loe'dan gelmektedir: "Din adamı her damağa uygun vaaz edemediği için, rahipliğinin sansüre mi tabi tutulması gerekir?" (*Vox Clamantis* (1621), s.12). Burada söylemin gücü yalın olarak bu iki maddenin iki kutup kadar birbirinden uzak olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca "manna" ifadesini "munna" gibi işitilecek hale getiren bir telaffuzun da buna katkısı olmuş olabilir. (Yine kıyaslayınız: Robert Cottington, *A True Historical Discourse of Muley Hamet's Rising...* (1609), K3r–v) ve Hume, *Annotations on Milton's Paradise Lost* (1695), s.57).

28 *The Tragedy of the Duchess of Malfi* (1623), K1r.

29 *A Pathway to Penitence* (1626), s.229–230.

30 John Norden, *The Labyrinth of Man's Life* (1614), B1r.'nin önsözünde yer alan R.J.'nin şiirine bakınız.

31 *Labyrinth* (1614), K1r.

32 Bakınız: Frank Kitchin, 'John Norden', *DNB*.

33 *Good Thoughts in Worse Times* (1647), s.100–101.

34 'Thomas Fuller', *DNB* .

35 *The Holy State* (1642), s.156. Patterson bu kitabın 1642 yılı Mayıs veya Haziran ayında yayınlandığını belirtirken, Fuller'in kendisi önsözde "oniki ay önce... matbaaya gönderdiğini" yazmaktadır (*Holy State*, A2v).

36 *Holy State*, s.426.

37 *A Pisgah Sight of Palestine* (1650), s.79. Samara'nın Asurlular tarafından üç yıl boyunca kuşatıldığını anlatan Eski Ahit'deki öyküde, annelerin kendi çocuklarını yemek zorunda kaldıkları rivayet edilmektedir. (Örneğin bakınız: George Abbot, *An Exposition upon the Prophet Jonah* (1600), s.221).

38 *Threnoikos the House of Mourning... delivered in LIII sermons preached at the funerals of divers faithfull servants of Christ* (1660), s.546. Bu derlemeye katkıda bulunanlar: 'Daniel Featly, Martin Day, John Preston, Ri. Houldsworth, Richard Sibbs, Thomas Taylor... Thomas Fuller ve diğer saygın rahipler' Vaazların her birinin vereni belli değilse de, bu vaazın Fuller'e ait olduğunda kuşku yoktur. Tarihine ilişkin muhtemel bir ipucu için bakınız: A.g.e., s.546-547. Vaazların 1640 yılı sonrası verildiği kesin gibi görünmektedir; çünkü bu derlemenin ilk versiyonu o yıl (iki kez), vaizler arasında Fuller'in ismi yer almaksızın yayınlanmıştır..

39 *Hydriotaphia* (1669), s.27.

40 *A Brief Account of Some Travels in Divers Parts of Europe* (1685), s.155.

41 *Memoirs for the History of Humane Blood* (1683), s.333–334.

42 *Memoirs*, s.334.

43 *A Treatise of the Asthma* (1698), s.85.

44 'A Satyr on Charles II', *The Complete Poems of John Wilmot, Earl of Rochester*, ed. David M. Vieth (New Haven: Yale University Press, 2002), s.60.

45 *Diary*, 25 Mayıs 1660.

46 *du Bartas his Divine Weeks*, trans. Joshua Sylvester (1611), s.353.

47 *Kingdom's Intelligencer* (1661), 23 Aralık 1661.

48 Olumsuz ancak komik olmayan kullanım şekilleri için bakınız: Dryden, *Amboyna, a Tragedy* (1673), s.62; Charles Goodall, *Poems and Translations* (1689), s.162.

49 Kıyaslayınız: Richard Head, *The English Rogue* (1668), s.267.

50 *Sir Martin Mar-All* (1668), 4.1, s.508–509.

51 *Innocent Mistress* (1697), s.29. Dövmenin diğer örnekleri için bakınız: R. Brathwait *Chimneys Scuffle* (1662), s.3 (*OED*); Richard Head, *The English Rogue Pt 1*(1665), s.241; Roger Boyle, *Mr. Anthony* (1690), s.28; George Powell *A Very Good Wife* (1693), s.30; William Winstanley, *The Essex Champion* (1699), s.103; Jonathan Swift, *Travels into Several Remote Nations of the World. By Captain Lemuel Gulliver* (1726), II, s.191. mumya yapma ve satma konusunda bakınız:Anonim., *The Bloody Duke* (1690), s.8.

52 *The Fond Husband* (1677), s.27.

53 Örneğin bakınız: George Villiers (d.1687), *Miscellany Poems* (1692), s.52; Thomas Duffett, *The Amorous Old-Woman* (1674), s.13.

54 Bunun erken bir versiyonu Voltore'un deyim haline gelen kuruluğunu çıplak fiziksel maddelerinin fiziksel yararlılığı dışında pek değerleri kalmayan yaşlılarla birleştiren *Volpone* içermektedir: "Eğer itiraf etmem gerekirse/onun yağından

mumya yapmak isterdim/ya da kağıt fabrikasına satmak/bu hastadan iyilik çıkarmak olurdu" ("Onurlu dostum Mr. T.C. bana metresinin yaşlı bir dul olması konusunda ne düşündüğümü sormuştu", John Cleveland (d.1658), *Works* (1687), s.263).

55 Lewis Maidwell, *The Loving Enemies* (1680), s.23.

56 Robert Gould, *The Rival Sisters* (1696), s.10.

57 *The World in the Moon* (1697), s.11.

58 *Familiar Letters* (1697), 189–190, T. Brown'dan W. Knight'a, Ruscombe.

59 *Bury-Fair* (1689) s.17.

60 *The Plain Dealer* (1677), s.33.

61 *Lustra Ludovici* (1646), s.5.

62 Yaşlılık ve kurumuşluğun diğer örnekleri için bakınız: William Chamberlayne, *Love's Victory* (1658), s.3; Sir Robert Howard, *The Surprisal, Five New Plays* (1692), s.1; Charles Hopkins, *Neglected Virtue* (1696), s.2; Howard, *Poems* (1696), s.93; David Craufurd, *Courtship a-la-Mode* (1700), s.20.

63 Muhtemelen benzer bir şey, George Méliè's 1899 tarihli sessiz kısa filmi *Robbing Cleopatra's* Tomb'da vardı. Ancak film o tarihten bu yana kayıptır.

64 *Psyche Debauch'd* (1678), s.18.

65 Bütün referanslar *The Sacrifice* (1687), s.9–13'ten alınmıştır.

66 Fane'in Dorset kontuna bağlılığını nakleden J. P. Vander Motten, DNB.

67 *Canidia, or, The Witches* (1683), s.29. Şiirin yazarı konusunda bakınız: Jason McElligott, 'Robert Dixon', *DNB*.

68 *Canidia*, s.76. Mumyaya ilişkin diğer referanslar için bakınız: *Canidia*, s.24, 46, 84.

69 Fuller'in ifadesi; "onlar yamyam gibi görünüyorlar; yiyecek olarak insan eti yiyerek besleniyorlar; ama ilaç olraak kullanmıyorlar" sözleri (Therenoikos, s.546) buna yaklaşmaktaysa da, çok kısadır.

70 Daniel Korn, Mark Radice and Charlie Hawes, *Cannibal: A History of the People-Eaters* (Londra: Channel 4/Macmillan, 2001), s.9–10.

71 *Occasional Reflections*, s.194–200.

72 Barutun yüzde 75'i potasyum nitrat, yüzde 15'i karbon ve yüzde 10'u sülfürdür (veya erken modern terimle güherçile, kömür ve kükürttür (kıyaslayınız: Thomas Fuller, *History of the Worthies of England* (1662), s.318–19)).

73 *The Urim of Conscience* (1695), s.92–93. Alan Marshall *DNB*'de Morland'ın körlüğü yüzünden 1690 yılından itibaren çalışmayı azalttığını belirtmektedir. Morland'ın körlüğü ve *Urim*'in muhtemel yazılış tarihi konusunda bakınız: *Urim*, s.3-4.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1 Leo Kanner, 'The Folklore and Cultural History of Epilepsy', *Medical Life* 37.4 (1930): s.167–214, 190.

2 F.M. Valadez ve C.D. O'Malley, 'James Keill of Northampton, physician,anatomist and physiologist', *Medical History* 15.4 (1971): s.317–335, 328.

3 Henry Curzon, *The Universal Library: or, Complete Summary of Science*, 2 cilt (1712), I, s.531; J. Quincy (ed.), *The Dispensatory of the Royal College of Physicians* (Londra, 1721), s.86, 221.

4 Jean Jacob Berlu, *The Treasury of Drugs Unlocked* (1738), 39; Poole, *A Physical Vade Mecum... Wherein is Contained, the Dispensatory of St. Thomas's Hospital* (1741), s.295. Berlu'nun kitabı ilk kez 1690 yılında yayınlandı.

5 *Daily Courant*, 21 Haziran 1709; *Daily Advertiser*, 7 Ocak 1743. Ayrıca bakınız: George Bate, *Pharmacopoia Bateana: or, Bate's Dispensatory* (1720), A4v; Sir Richard Blackmore, *Discourses on the Gout* (1726), s.123; George Cheyne, *The English Malady* (1735), s.221, 232. Thomas Sydenham 1689 yılında öldüğünde, eserleri Goddard damlaları 1769 tarihi gibi geç bir tarihte hala tutuluyordu. (*The Entire Works of Dr Thomas Sydenham* (1769), s.xxvi). Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi, bazı yazarlar artık Goddard'ın damlasının aktif maddesinin kafatası değil, ipek olduğu görüşündedir.

6 *A Treasure of Easy Medicines* (1771), s.102; *A Treatise on Tropical Diseases* (1792), s.339.

7 *Works* (1772), V, s.106.

8 Bu bilgiyi bir hekim ve Kraliyet Cemiyeti üyesi John Allen'a borçluyuz.

9 Christian Uvedale [yani John Hill], *The Construction of the Nerves* (1758), s.51, italikler yazara aittir.

10 *Useful Family Herbal* (1754), s.252–253.

11 *Treasure*, s.102.

12 'Anthropophagy in Post-Renaissance Europe: the Tradition of Medicinal Cannibalism', *American Anthropologist* 90.2 (1988): s.405–409, 408.

13 Sırasıyla bakınız: John George Hansel, *Joannis Georgii Hanselii Medicina Brevis* (1714), s.111–12; James Alleyne, *A New English Dispensatory* (1733), s.253, 351.

14 *Syphilis: A Practical Dissertation on the Venereal Disease* (1737), s.76–77.

15 Bakınız: *De Morbis Cutaneis. A Treatise of Diseases Incident to the Skin* (1736), s.366–367; *The Art of Surgery* (1741–1742), s.469.

16 *A Collection of Receipts in Physic* (1754), s.13–14. Broxholme (1686–1748) hakkında daha fazla bilgi için bakınız: *DNB* (Gordon Goodwin'in makalesi, gözden geçiren Kaye Bagshaw).

17 *The British Dispensatory* [1747], s.130. Kan ve epilepsi konusunda bakınız: 'Anthropophagy', s.407.

18 *Aristotle's Complete and Experienced Midwife* [1760?], s.141.

19 *A New Practice of Physic*, 2 cilt (1728), II, s.492–493.

20 *A Course of Lectures, upon the Materia Medica* (1730), s.85–86.

21 Bradley konusunda daha fazla bilgi için bakınız: Frank N. Egerton, *DNB* .

22 *Schola Medicinæ Universalis Nova...* (1794), s.100. Rowley (ö.1806) "Marylebone Kliniğinde hekimdi ve Londra'da yoğun çalışıyordu" (*DNB*, Norman Moore, rev. Elizabeth Baigent).

23 Bütün referansların kaynağı: *A New Medical Dictionary* [1791], s.526.

24 *A Treatise of the Diseases of the Bones* (1726), s.489; *Dictionaire Oeconomique: or, the Family Dictionary*, 2 cilt (1758), I, Uuu2r. Ayrıca mumyayı fistüller için bir merhem ile kıyaslayınız (Fffff2v).

25 *Chirurgia Curiosa* (1706), 114, 213–14; Lorenz Heister, *A General System of Surgery, İngilizceye çeviri anonim, 8. baskı* [1768], s.108.

26 *Poverty and Nobleness of Mind*, İngilizceye çeviren: Maria Geisweiler (1799), s.102–103.

27 *The Art of Angling* (Birmingham, [1790?]), s.98.

28 *St James's Chronicle*, 20 Haziran 1761.

29 *Morning Chronicle and London Advertiser*, 16 Haziran 1788.

30 Cam kemik ve gut konusunda sırasıyla bakınız: *The Family Guide to Health* (1767), s.273; Thomas Garlick, *An Essay on the Gout* (1729), s.32. frengi ağrılarına karşı bakınız: John Astruc, *A Treatise of the Venereal isease* (1737), s.173. Michael Ettmuller bu ilacı ülser, yaralar ve kramplara karşı kullanıyordu. (*Etmullerus Abridged* (1703), s.213, 259, 495).

31 *The Ladies' Friend and Family Physical Library* (1788), s.350.

32 *An Essay on Scirrhous Tumours, and Cancers* (1759), s.20–21.

33 *A Treatise on the Effects and Various Preparations of Lead... for Different Chirurgical Disorders* [1780?], s.38–39.

34 *Pharmacopoeia Universalis* (1747), s.470–471.

35 Corley, 'Robert James', *DNB* ; James, *A Medicinal Dictionary* (1743), L1v.

36 *A New Method of Preventing and Curing the Madness Caused by the Bite of a Mad Dog* (1743), s.22–24. James'in civanın kuduza karşı etkinliğinin altını çizmek için Desault'u kullandığı vurgulanmalıdır.

37 *A New Method*, 27–9. See also: James, *A Treatise on Canine Madness* (1760), s.31–32.

38 *A Treatise on the Venereal Distemper*, trans. John Andree (1738), s.234–235. Desault'un deneyciliğine James'in övgüsü konusunda bakınız: *Treatise on Canine Madness*, s.136.

39 Crell konusunda bakınız: Jean Antoine Claude Chaptal, *Elements of Chemistry* İngilizceye tercüme anonim, (1791), s.364.

40 Antoine-François de Fourcroy, *Elements of Chemistry and Natural History*, İngilizceye çeviren: William Nicholson, 3 cilt (Edinburgh, 1800), III, s.287–288.

41 *Pharmacopoeia Universalis: or, a New Universal English Dispensatory* (1747), s.126.

42 *A Treatise on the Nervous Sciatica* (1775), s.107.

43 Kadavra olarak kullanılacak cesetlerin fiyatı konusunda veriler sınırlı olsa da, Ruth Richardson 1790'lı yıllarda bir yetişkin cesedinin fiyatının iki gine ve bir kron olduğunu belirtmektedir (*Death, Dissection and the Destitute* (Londra: Phoenix, 2001), s.57).

44 [J.P. Gilmour], 'Literary Notes' *British Medical Journal* 2.2493 (1908): s.1122.

45 Bir güçlük nedeni yağı hâlâ oldukça sıvı halde bir ceset bulma ihtiyacı idi.

46 "Tilki salyası yağı, dereotu yağı, terebentin, insan yağı ve benzerleri"nde olduğu gibi insan yağının ülserde kullanımı emilim yoluyla oluyordu (Barbette, *Thesaurus* (1687), s.91).

47 Kıyaslayınız: Charles Webster, *The Great Instauration: Science, Medicine and Reform 1626–1660* (Londra: Duckworth, 1975), s.254–255.

48 'John Keogh', *DNB* .

49 *Zoologia Medicinalis Hibernica* (Dublin, 1739), s.98–103.

50 Kıyaslayınız: Johann Schroeder, *Zoologia* (1659), s.57: insan derisinden yapılan elidvenler "eklem kasılması ve kurumasına karşı" etkilidir.

51 Bakınız: M. J. Swanton, '"Dane-Skins": Excoriation in Early England', *Folklore* 87.1 (1976): 21–8, 22–3; *Notes and Queries* cilt 8 3. S. (1865), s.404.

52 *The Book of Skin* (Ithaca: Cornell University Press, 2004), s.44.

53 Anonim, *A Full and True Account of... an unknown person that was found within the top of a chimney...* (1701), kapak sayfası.

54 *Stiff : The Curious Lives of Human Cadavers* (Londra: Penguin, 2003), s.51.

55 *The Yorkshire Herald*, 9 Eylül 1893.

56 A. J. Sambrook, 'Cobbett and the French Revolution', *The Yearbook of English Studies* 19 (1989): s.231–242, 238. "Meudon'da insan derisi tabaklanması kesinlikle bir efsanedir. Ancak şu eserdeki tartışmalara bakınız: Rosenberg, *Burden of History*, 94–5' (Gareth Stedman Jones, 'The Redemptive Power of Violence? Carlyle, Marx and Dickens', *History Workshop Journal* 65 (2008): 1–22, 21, n.45).

57 Alex Duval Smith, 'Macabre Trade that Makes the Flesh Creep', *The Independent*, 29 Ekim 1999.

58 *Notes and Queries* cilt. 10 3.seri (1866), s.277.

59 Bakınız: Swanton, '"Dane-Skins"', s.23–24.

60 *A Dictionary of the English Language*, 2 cilt (1755–6), II.

61 Bakınız: *An Additional Book of Rates of Goods and Merchandizes Usually Imported* (1725), 157; *An Abridgment of the Public Statutes in Force and Use Relative to Scotland...* 2 cilt, (1755), I, Y1r; Timothy Cunningham, *The Merchant's Lawyer* (1768), s.434.

62 Edward Burrow, *A New and Complete Book of Rates* (1778), s.222.

63 *Complete Book*, s.222.

64 *Treasury* (1733), s.139. yosun konusunda bakınız: s.153.

65 *Treasury*, A2r; kapak sayfası.

66 *History of the Materia Medica* (1751), s.876.

67 *An Universal European Dictionary of Merchandise* (1799). Bu eser ilk kez 1797 yılında Hamburg'ta yayınlandı.

68 *Dictionary*, 2 cilt (1755–6), II. Yaş ve dayağa ilişkin diğer şakalar konusunda bakınız:Thomas Brown (1663–1704), *The Cornuted Beaux, Remains* (1720), s.99; William Forbes, *Xantippe* (1724), s.5 ve yine Swift, *Travels into Several Remote Nations of the World*, 2 cilt(1726), II, s.191.

69 *The Dispensary* (1714), s.17–18.

70 'The Demagogue', *The Poetical Works* [1796], s.103.

71 *Lustra Ludovici* (1635), s.5.

72 www.bbc.co.uk/news/world-asia-16695330.

73 Swaney, *The Living Dead: Egyptian Mummies and the Ethics of Display*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, New York Üniversitesi (2013), s.ii.Ayrıca bakınız: Richard Sugg,'Collecting Mummies', in *Mummies Around the World: An Encyclopedia of Mummies in History, Religion and Popular Culture*, ed. Matt Cardin (Santa Barbara: ABC Clio, 2015), s.73–78.

74 *Daily Advertiser*, 7 Ekim 1742.

75 *London Evening Post*, 24 Ekim 1767, Paris'ten gelen 12 Ekim tarihli mektuptan nakil.

76 *Connoisseur*, 30 Mayıs 1754.

77 George Keate, *An Epistle to Angelica Kauffman* (1781), s.9.

78 *The Belle's Stratagem* (1781), s.32.

79 J. S. Chamberlain Bacon'ın (hem yazar hem de din adamıydı) oyunlarının hiçbir zaman sahneye konulmadığını belirtmektedir (Bakınız: 'Phanuel Bacon', *DNB*).

80 *The Trial of the Time Killers* (1757), 24–25.

81 Mumyaların çok farklı bir sunumu için William Beckford'un romanı *Vathek*'e bakınız (Fransızcası 1782; İngilizce çeviri, 1786): *Vathek*, ed. Roger Lonsdale (Londra: Oxford University Press, 1970), s.29–44.

82 Aksi belirtilmedikçe Woodward hakkındaki bütün bilgiler J. M. Levine'ın DNB'deki makalesinden alınmıştır.

83 *Three Hours after Marriage* (Dublin, 1717), Perde III, s.42–44.

84 'John Gay', *DNB*.

85 *Prefaces, Biographical and Critical, to the Works of the English Poets* (1779–81), s.8–9. Johnson'ın sahnenin saygısızlığından "iğrenildiğini" ima ediyor olması da mümkündür ("Oyunun uygunsuzluğuna saldıran sekiz broşür konusunda bakınız: Nokes, *DNB*).

86 Pope ve Arbuthnot'ın yardımı konusunda ayrıca bakınız: *Revels History of Drama in English, 1660–1750*, ed. J. Loftis, Richard Southern, Marion Jones ve A.H. Scouten, 8 cilt (Londra: Routledge, 1996), V, s.236.

87 *Three Hours*, Act III,s. 44–49.

88 Oyunun kaynakları konusunda bakınız: Paula O'Brien, 'James Miller', *DNB* ve *Motherin-Law, Le Malade Imaginaire* ile birlikte, Miller'in komedisi ayrıca Molière's *Monsieur de Pourceaugnac*'tan yararlanmıştır . *Le Malade Imaginaire* ilk kez (yasadışı olarak) 1674 yılında yayınlanmıştı.

89 *The Mother-in-Law, or the Doctor the Disease* (1734), s.4–6.

90 *Mother-in-Law*, s.8-9.

91 *Mother-in-Law*, 26.

92 *Mother-in-Law*, s.29–31.

93 Molière'in ana hekim tipi orijinalinde called Monsieur Purgon ismini taşıyordu.

94 *Pharmacopoeia Universalis* (1747), s.470–471.

95 *Materia Medica* (1751), s.876.

96 *Useful Family Herbal* (1754), s. 252.

97 *Construction of the Nerves* [1758], s.51. Bu eser Hill tarafından Christian Uvedale takma adıyla yayınlanmıştır.

98 *Dictionary* (1755), II. Mumya sahteciliği ve Yahudiler konusunda ayrıca bakınız: John Barrow,*Dictionarium Medicum Universale* (1749), Cc2r.

99 *An Historical Sketch of Medicine and Surgery* (1782), s.218–219.

100 Henry Cockeram, *The English Dictionarie* (1623), K2r.

101 Bu mücadelenin erken bir örneği (ve hekimlere yönelik popüler yaklaşımlar hakkında bir tartışma) için bakınız: Jeremiah Whittaker, *An Essay on the Principles and Manners of the Medical Profession* (1783).

102 Yakın tarihli şu haberle karşılaştırınız: www.theguardian.com/society/2015/may/17/cheap-blindnessdrug-should-be-made-widely-available-says-who.

103 Yine bakınız: Corley, *DNB*.

104 *Pharmacopeia Universalis* (1747),s.511–512; kıyaslayınız: Schroeder, *Zoologia* (1659),s.39 ve sonrası.

105 Sırasıyla bakınız: *Daily Journal*, 19 Şubat 1734; *Universal Spectator*, 2 Mart 1734; *London Daily Post and General Advertiser*, 2 Haziran 1736.

106 Barry O'Connor, 'Sir John Hill', *DNB* .

107 *An Historical Sketch of Medicine and Surgery* (1782), s.218.

108 *A Treatise of the Materia Medica*, 2 cilt[1789], I, s.33.

109 Bakınız: *Treatise*, kapak sayfası. Daha genel olarak Cullen konusunda bakınız: W. F. Bynum, *DNB*.

110 Bütün referanslar şu eseredir: *The Craft and Frauds of Physic*, 2.baskı (1703), s.42–44. "mide bulandırıcı" konusunda bakınız: a.g.e., s.16, 48, 163.

111 *Observations in Physic* (1733), s.171.

112 Savage (d.1743), 'The Progress of a Divine: A Satire', *Works* (1777), s.119.

113 Charles Alston, *Lectures on the Materia Medica*, 2 cilt [1770], II, s.544. Ayrıca kıyaslayınız: s.525.

114 *The Complete Angler* (1750), s.104–105.

115 "Etik kuralları" deyimi Thomas Percival tarafından hekimliğe ilişkin olarak bir vaazında kullanılmış olup, bu vaaz oğlu Thomas Bassnet Percival tarafından (*A Discourse... to... the Infirmary at Liverpool*, adlı eserde yer almıştır. Vaazın veriliş tarihi Mayıs 1791 (Manchester, 1794), [2]).

116 *An Essay on Regimen, for the Preservation of Health* (1799), s.201.

117 Makittrick Adair konusunda bakınız: *DNB*, W.P. Courtney, revize eden Michael Bevan.

118 *A Complete English Dispensatory* (1756), s.112.

119 *Dispensatory*, s.325, 326, 328–329.

120 *Construction of the Nerves*, s.51.

121 *Chemical Works*, 2 cilt (1773), II, s.360.

122 *Cyclopedia*, 2 cilt (1741), II.

123 *A Brief Account of Some Travels in Divers Parts of Europe* (1685), s.155.

124 *Materia Medica*, II, s.544.

125 *Biographical Memoirs of Medicine in Great Britain* (1780), s.262–263.

126 *Biographical Memoirs*, s.262.

127 *A Provincial Glossary* (1787), s.56 (iki sayfa numaraları seti bulunmaktadır. Referans ikinci sete aittir).

128 *Popular Culture in Early-Modern Europe* (Londra: Wildwood House, 1988), s.3.

129 *Herman of Unna*, 2 cilt (1794), II, 172. Bu dipnotunu "Ben" ifadesi izlemekte olup, açıkça çevirmene işaret etmektedir.

130 Yine bakınız: Burrow, *Complete Book*, s.222.

131 *Herman of Unna*, s.vii.

132 *Dictionary*, 2 cilt (1785), II.

133 *A History of Medicine* (Londra: Nelson, 1945), s.vi.

134 Guthrie, *History*, s.144.

135 *A Short History of Medicine* (New York: Ronald Press, 1968), s.111.

136 Haggard, *Devils, Drugs, and Doctors: the Story of the Science of Healing from Medicine-man to Doctor* (Wakefield: EP Publishing, 1975), s.324.

137 'Animal Sources of Early Remedies', *Bios* 35.2 (1964): s.86–91, 89.

138 'Ambroise Paré (1510–1590): Father of Surgery as Art and Science', *Southern Medical Journal* 84.6 (1991):s.763–765, 764.

139 'James Keill of Northampton', s.328.

140 *Medical World of Early Modern France* (Oxford: Clarendon Press, 1997), s.161.

141 *French Virtuosi* (1664), s.183–184.

142 *Royal Pharmacopeia* (1676), s.2.

143 Pierre Pomet, *A Complete History of Drugs*, 3.baskı (1737), s.229.

144 *Stiff*, s.221–247.

145 A.C. Wootton, *Chronicles of Pharmacy*, 2 cilt (Londra: Macmillan, 1910); C.J.S. Thompson, *The Mystery and Art of the Apothecary* (Philadelphia: J.B. Lipincott, 1929).

146 Ayrıca cesetten yapılan ilaçlar tartışması için kıyaslayınız: W.R. Dawson: *The Bridle of Pegasus: Studies in Magic, Mythology and Folklore* (Londra: Methuen, 1930), s.162–173.

147 Paul Mason, *Mummies* (Londra: Belitha Press, 2001), s.26.

148 *Science News* 165.14 (2004), s. 222.

149 *Flesh and Blood: A History of the Cannibal Complex* (Londra: Abacus, 1996), s.49.

150 Haggard, *Devils, Drugs, and Doctors*, s.334–335.

151 Kıyaslayınız: Antonia Fraser, *King Charles II* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1979), s.445 Yazar burada Charles'ı kanatan hekimlerede daha sonra 1.000 sterlin ödendiğini belirtmektedir..

152 Bakınız: Thompson, *Mystery and Art*, s.205.

153 *The Man-eating Myth: Anthropology and Anthropophagy* (New York: Oxford University Press, 1979) .

SONUÇ

1 *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800* (Harmondsworth: Pelican, 1979), s.412–413.

2 *The Culture of Sensibility: Sex and Society in Eighteenth-Century Britain* (Chicago: University of Chicago Press, 1992), s.290–291.

3 Lawrence Wright, *Clean and Decent: the Fascinating History of the Bathroom and the Water-Closet (* 1960; tekrar baskı, Londra: Penguin, 2000), s.112.

4 *History of the Materia Medica* (1751), s.876.

5 *The Mystery and Art of the Apothecary* (1929; reprinted Detroit: Singing Tree Press, 1971), s.213.

6 Raphael Patai, 'Indulco and Mumia', *The Journal of American Folklore* 77.s.303 (1964): s.3–11, 8.

7 Piero Camporesi, *Bread of Dreams: Food and Fantasy in Early Modern Europe*, İngilizceye çeviren David Gentilcore (Cambridge: Polity Press, 1996), s.48–49.

8 *London Standard*, 28 Ağustos1899.

9 *Liverpool Mercury*, 17 Şubat 1862, İmza: bir komisyon üyesi, Liverpool, 15 Şubat 1862.

10 *The Cornwall Royal Gazette*, 12 Mart 1841. Ayrıca 1875 tarihli şu makale ile karşılaştırınız: "Yalnızca 200 yıl önce Londra'da Kralın hekimlerinin en küçük bir özür veya tereddüt göstermeden İngilizlere yamyamlığı tavsiye ettiklerini öğrenmek çok şaşırtıcıdır". (*Berrow's Worcester Journal*, 9 Ekim 1875).

11 *The Cook's Oracle* (Boston, 1823), s.255.

12 *Cook's Oracle*, s.117–118, 159–160.

13 *A Collection of Above Three Hundred Receipts in Cookery, Physic, and Surgery*, 2. baskı (1719), s.69. Bu eser "birkaç el tarafından hazırlanmış" olarak tanımlanmış ve "Mary Kettlby için basılmıştır" denilmiştir.

14 *Scots Magazine* (Kasım 1798), s.729.

15 *Journey to Paris* (1699), s.241–243.

16 *Lectures on... Acute and Chronic Diseases*, ed. Joseph Rix (Londra, 1834), s.755.

17 *Hull Packet*, 14 Nisan 1829.

18 *Liverpool Mercury*, 19 Şubat 1847; *Lancet*, 24 Şubat 1847, s.216.

19 'Strange Medicines', *Popular Science Monthly* 31.6 (1887): s.750–767, 756–757.

20 Felix Grendon, 'The Anglo-Saxon Charms', *Journal of American Folklore* 22.84 (1909): s,105–237, 123.

21 'Strange Medicines', s.756–757.

22 Bakınız: Anne Ross, *The Folklore of the Scottish Highlands* (Londra: Batsford, 1976), s.80.

23 'Strange Medicines', s.756–757.

24 Mary Beith, *Healing Threads: Traditional Medicines of the Highlands and Islands* (Edinburgh: Polygon, 1995), s.101.

25 *Healing Threads*, s.131.

26 *Healing Threads*, s.183. Orkney'de kullanıldığı tarih belirtilmemiştir.

27 *Folk-Medicine: A Chapter in the History of Culture* (Londra: Folklore Society, 1883), s.140.

28 *Wessex Tales*, ed. F.B. Pinion (Londra: Macmillan, 1977), s.76.

29 Asarak idamlar ya 1813 yılından yaklaşık yirmi yıl önce veya yirmi yıl sonra yapılıyordu. Bu sonraki tarih 1912 baskısında yer almaktadır (Bakınız: Pinian, a.g.e., s.374).

30 *The Times*, 8 Nisan 1819.

31 *The Times*, 26 Ağustos 1819.

32 *The Folklore of Sussex* (Londra: Batsford, 1973), s.82; *Leeds Mercury*, 3 Mayıs 1845.

33 *Leicester Chronicle*, 3 Aralık1881.Olay tarihsiz olsa da, Hick'in 1869 tarihinde aktif bir rahip olduğunu ve 2 Mayıs 1875 tarihinde vefat ettiğini biliyoruz (bakınız: http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C6547347;
www.durhamrecordoffice.org.uk/Pages/AdvancedSearchCatalogueDetail.aspx?SearchID=cacccc64-ccb6-4471-a703-0eb8660391ad&ItemID=166711).

34 *Leicester Chronicle*, 3 Aralık 1881.

35 *Leicester Chronicle*, 3 Aralık 1881. www.mysteriousbritain.co.uk/england/greater-manchester/other-mysteries/the-dead-hand.html.

36 *Morning Post*, 25 Mart 1850.

37 *Bury and Norwich Post*, 13 Aralık 1870.

38 'Folk-Medicine of the Pennsylvania Germans', *Proceedings of the American Philosophical Society* 26.129 (1889): s.329–352, 338.

39 *Healing Threads*, 170; Violetta Halpert, 'Folk Cures from Indiana', *Hoosier Folklore* 9.1 (1950): s.1–12, 9.

40 *The Yorkshire Herald, and The York Herald*, 17 Aralık 1892.

41 *Birmingham Daily Post*, 2 Ocak 1889.

42 *Daily Mail*, 22 Eylül 1932.

43 *Berrow's Worcester Journal*, 10 Kasım 1883.

44 *Hereward the Wake, 'Last of the English'*, 2 cilt (Londra: Macmillan, 1881), II, s.140.

45 *Thomas Middleton: the Collected Works and Companion*, ed. Gary Taylor ve John Lavagnino (Oxford: Oxford University Press, 2007), s.1.2, 16–19.

46 *Works* (1616), 951; *Macbeth*, 4.1, 22–31. Middleton *Macbeth*'i de kısmen adapte etmişti.

47 Tarih konusunda bakınız: Gary Taylor, 'Thomas Middleton', *DNB*.

48 Thomas Potts, *The Wonderful Discovery of Witches in the County of Lancaster* (1613), L1v–L2r.

49 *Horns of Honour: and Other Studies in the By-Ways of Archaeology* (Londra: John Murray, 1900), s.187.

50 *A Hangman's Diary: Being the Journal of Master Franz Schmidt, Public Executioner of Nuremberg, 1573–1617*, ed. A. Keller, İngilizceye çeviren: C. Calvert ve A.W. Gruner (Londra: Philip Allan, 1928), s.176–177.

51 *An Abstract of... Those Barbarous, Cruel Massacres and Murthers of the Protestants and English in... Ireland* (1652), s.12.

52 *Athenian Gazette or Casuistical Mercury* (Londra), 19 Aralık 1691.

53 *Horns of Honour*, s.187–189.

54 *The Times*, 18 Nisan 1836.

55 *The Pall Mall Gazette*, 24 Kasım1888; *The Star* (Saint Peter Port), 11 Ekim1888.

56 Benzer şekilde Kursk cinayeti, dönemin gazeteleri tarafından sıklıkla Whitechapel cinayeti ile karıştırılıyordu.

57 *The Star*, 11 Ekim 1888.

58 Stephen Graham, 'The Russian Tavern', *The Times*, 7 Mayıs 1914; Robert William Seton-Watson, Review of: A.J.B. Wace and M.S. Thompson, *Nomads of the Balkans*, *Times Literary Supplement*, 3 Aralık1914.

59 *Daily Mail*, 24 Ağustos 1911. Ondokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında Amerikalıların bu kandiller hakkındaki dedikoduları konusunda bakınız: John R. Crosby, 'Modern Witches of Pennsylvania', *Journal of American Folklore* 40.157 (1927): s.304–309, 304–305.

60 *Horns of Honour*, s.180-184.

61 *Horns of Honour*, 186–187.

62 *Monthly Packet of Evening Readings*, 1 Eylül 1832.

63 *Monthly Packet*, 1 Eylül 1832.

64 *Cheshire Observer*, 24 Şubat 1872.

65 www.whitbymuseum.org.uk/collections/hogg.htm.

66 *Horns of Honour*, s.180–184.

67 *Far from the Madding Crowd* (Londra: Macmillan, 1912), s.174.

68 James Hart, *Klinike* (1633), s.347.

69 *Applebee's Original Weekly Journal* (Londra), 24 Eylül 1720.

70 *Common Sense or The Englishman's Journal* (Londra), 23 Aralık 1738.

71 *Animism, Magic, and the Divine King* (Londra: Kegan Paul, 1930), s.98–101, 1886, 1907 ve 1908 yılına ait kaynakları zikretmektedir..

72 'Folk-Medicine of the Pennsylvania Germans', s.349–350.

73 *Bodies: Sex, Violence, Disease, and Death in Contemporary Legend* (University Press of Mississippi, 2009), s.269.

74 Bu ve diğer ayrıntılar için bakınız: Devendra P. Varma, *Horrid Mysteries* (Londra: Folio Society), s.xii.

75 *Horrid Mysteries*, 61.

76 *Horrid Mysteries*, 64–68.

77 Nakledildiği yer: *Dracula*, ed. J.P. Riquelme (Boston: St Martin's, 2002), s.396–397.

78 *The Poetical Works of Rupert Brooke*, ed. Geoffrey Keynes (Londra: Faber & Faber, 1952), s.81. Kompozisyon ve yayımı konusunda bakınız: Nigel Jones, *Rupert Brooke: Life, Death and Myth* (Londra: Richard Cohen, 1999), s.144.

79 Jones, *Rupert Brooke*, s.145.

80 Eileen S. Barr ve Roger K. Brown, 'Human Skull for Love Potion', *Western Folklore* 17.1 (1958): s.61–62.

81 'Strange Medicines', s.758.

82 Bu ayrıntı için Martyn Bennett'e çok teşekkür ederim.

83 Bakınız: www.solarnavigator.net/earthrace.htm.

84 Bakınız: Richard Sugg, *Murder after Death : Literature and Anatomy in Early Modern England* (Ithaca: Cornell University Press, 2007), s.166.

85 Kıyaslayınız: von Hagens'in kendisi şöyle diyordu: "son zamanlara kadar cesetleri ve insan bedeninin içini görme ayrıcalığı yalnızca tıp öğrencileri ve otopsi odalarındaki anatomistlere özgü idi. Plastinasyonla (polimerle kaplama) birlikte genel kamuoyu da şimdi insan bedeninin hayret verici iç yapısını gözlemleyebiliyor". (Stephen Khan, 'Wanted: Home for Body Worlds Corpses at Fringe', *Guardian*, 27 Temmuz 2003).

86 *The Examiner*, 21 Ağustos 1858.

87 *Death, Dissection and the Destitute* (Londra: Phoenix, 2001), s. 97.

88 *Healing Threads*, s.116–117.

89 *Healing Threads*, s.117.

90 Bakınız: Reay Tannahill, *Flesh and Blood: A History of the Cannibal Complex* (Londra: Abacus, 1996), s.87.

91 Mary Roach, *Stiff : The Curious Lives of Human Cadavers* (Londra: Penguin, 2003), s.49–50.

92 David Samper, 'Cannibalizing Kids', *Journal of Folklore Research* 39.1 (2002): s.1–32, 1–2.

93 Nakledildiği yer: John Knott, 'Popular Attitudes to Death and Dissection in Early Nineteenth Century Britain: The Anatomy Act and the Poor', *Labour History* 49 (1985): s.1–18, 8.

94 *The Morning Chronicle*, 5 September 1832. Ayrıca bakınız: Knott, 'Popular Attitudes', s.8–9.

95 Lewis: 'Kosovo PM is Head of Human Organ and Arms Ring, Council of Europe Reports', *Guardian*, 14 aralık 2010; 'The Doctor at the Heart of Kosovo's Organ Scandal', *Guardian*, 17 Aralık 2010. Sonraki bütün alıntılar bu ikinci yazıdandır.

96 Nicholas Schmidle, 'An Organ-Trafficking Conviction in Kosovo', *The New Yorker*, 29 Nisan 2013.

97 Suçlamalar ve sonraki soruşturmaların ayrıntılı bir tartışması için bakınız: Nicholas Schmidle, 'Bring up the Bodies', *The New Yorker*, 6 Mayıs 2013.

98 Richard Sugg, 'Organ Donations: a Local Shortage and a Global Problem', *Guardian*, 16 Şubat 2012.

99 'The Body of the Terrorist: Blood Libels, Bio-Piracy, and the Spoils of War at the Israeli Forensic Institute', *Social Research* 78.3 (2011): s.849–886, 859.

100 'Body of the Terrorist', s.858–859

101 'Body of the Terrorist', s.862, 872.

102 'Body of the Terrorist', s.864, 866.

103 'Body of the Terrorist', s.872, 869, 873, Chen Hugel'den naklen.

104 'Body of the Terrorist', s.875.

105 Frank Lestringant, *Cannibals: The Discovery and Representation of the Cannibalfrom Columbus to Jules Verne*, İngilizceye çeviren Rosemary Morris (Cambridge, 1997), s.80.

106 Samuel Clarke, *A General Martyrology* (1660), s.420, 421–422, 423–4, 425.

107 Samper ikna edici biçimde, Latin Amerikalı çocukların organ hırsızları tarafından öldürülmesinin çok çarpıcı ve ayrıntılı öykülerinin doğruluğunun hiçbir zaman kanıtlanamadığını belirtmekteyse de ("Cannibalizing Kids", s.6-12), Sönmez'in ayrıca Ekvador'daki yasadışı organ nakilleriyle de bağlantısı olduğunu eklemeliyiz (Lewis, *Guardian*, 17 Aralık)

MUMYALAR, YAMYAMLAR VE VAMPİRLER

RICHARD SUGG

Avrupalılar yüzyıllar boyunca kadim Mısır mumyalarını ve cesetleri öğüterek ilaçlar üretti, kan içmek için idam sehpalarına koştu, insandan çıkarılan yağ ile hastalıklarına deva aradı. Avrupa tıbbının bu karanlık dönemine şahit olun!

1859 yılında, Woytasch isimli bir öğrenci "bir kadın mahkûmun idamına tanıklık etmeye" çağrıldı.

"Kadının başı bir kılıçla kesildi. Baş bedenden ayrıldı ve kan yarım metre kadar havaya fışkırırken, askerlerin arasından fırlayan kalabalık, idam sehpasına koşarak akan kanı kaplara topladı veya bu kana beyaz havluları bandırdı."

Zenginlerle yoksullar arasındaki uçurum ne kadar derin olursa olsun, darağacında kan içme, Almanya'da ya da Avusturya'da, aynı şekilde gerçekleşiyordu. Özellikle Goethe, Kant ve Schiller'in, Bach, Haydn, Mozart ve Beethoven'ın ülkelerinde ve devirlerinde bu pratiği görmeye daha çok alışkınız. Hanover, Salzburg ve Viyana'nın salonları ve saraylarında büyük orkestraların parlak kemanları, dizi dizi kuartetleri ve devasa senfonileri parıldarken, kuzeyden güneye kadar Almanca konuşan ülkelerde şimdi unutulan bir ritüel tekrarlanıp duruyordu: Hastalar üstünde buharı tüten bardaklarını dudaklarına götürüyor ve kanlı mendiller kana bulanmış darağacından aşağıya uzatılıyordu.

KİTAP NO
131

KDV'den muaftır